

640476

323

Г

64 0476

Літературно-науковий
вісник: Річ. II. Т. VII.
1899 120.00

1825

64 0476 х-1

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСНИК.

В И Д А Є

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК, МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ,
ДР. ІВАН ФРАНКО.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

1895

Річник II. Том VII.

ВОЛОДИМИР ГЕРАСИМОВИЧ

У ЛЬВОВІ, 1899.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка,
під зарядом К. Беднарського.

НБ ПНУС

640476

З М І С Т.

	Стор.
<i>Недруковані вірші</i> Я. І. Щоголева	1—5
<i>Рожа</i> , нарис Наталі Кобринської	6—17
<i>Серед бурі</i> , драма на 5 дій Бориса Грінченка, (дії III—V)	18—55
<i>Серце</i> , нарис І. Петрушевича	56—58
<i>Із поезій Ади Негрі</i> (XIII—XV), переклав Павло Грабовський	59—63, 186—188
<i>Анджеля Борджія</i> , новеля К. Ф. Маєра 64—100	189—219
<i>Три в однім човні (крім пса)</i> , (XIII—XVIII) опові- данє Джерома К. Джерома	101—120
<i>Із поетичної спадщини В. Мови (В. Лимансько- го)</i> Ш. Ткачиха	121—129
<i>Біля вікна</i> , етюд Гната Хоткевича	130—160
<i>Не так, як люди</i> , сцени і нариси Грицька Григо- ренка	161—177
<i>На той світ</i> Іванови П. Котляревському, вірша .	178—180
<i>Два ставки</i> , весняна іділля О. Маковєя	181—185
<i>Моя житє</i> , оповіданє А. Чехова 220 260,	323—382
<i>Домашня фотографія</i> , оповіданє Гр Коваленка .	253—263
<i>Наш альбом</i> :	
1. Жайворонок та свиня, байка Б. Грінченка	264—265
2. Струмочок та річка, байка його ж	265
3. Стобіть умерти, Кліментій П. Б.	265—266
4. Боязьким, В	266
<i>В царстві сатани</i> , нариси Мих. Ю. Яцькова.	
1. Недоумна	267—268
2. Пробудженє	269—272
3. Собака	272—273
4. Що ж робити...	273—275
5. Весняний захват	275—277
<i>Із житєвих малюнків</i> Василя Кравченка.	
1. Похорон	278—286
2. Візник	287—295
<i>Із поеми „Бар-Кохба“</i> Яр. Врхліцкого.	
1. Прольот. При стінах храма	296—303
<i>Голодний лїс</i> , фінське оповіданє Юхо Рейонена .	304—313
<i>Біблїс</i> , мітольогічне оповіданє Пєра Люїса	314—322

Прикарпатський університет
ім. Василя Стефанива
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
№ 64 0476

	Стор.
<i>Раса, нація, герої, уваги</i> Ст. Г. Чемберлена . . .	1—22
<i>Нові матеріали до біографії Шевченка.</i>	
I. Спомини М. М. Лазаревського	23—27
II. Недруковані листи Шевченка до Я. Кухаренка	27 38
<i>Із чужих літератур:</i>	
1. К. Ф. Маєр, його життя і твори (з портретом), нап. Ів. Франко	39—58, 89—116
2. Літературна спадщина Альфонса Доде, нап. М. Грушевський (дальше буде)	179—196
<i>Нарід, уряд і народний поет, трагічний конфлікт</i>	
В. Павленського	73—75
<i>З російської України, Spectator-a</i>	76—81
<i>Новини нашої літератури</i> (Нове видань „Кобзаря“) Сергія Фремова	82—88
<i>Памятник на могилі Опанаса Марковича</i> (з рисунком) Г. К.	107—110
<i>Справа українсько-руського університету у Львові</i> , В. Г.	111—114
<i>Фламандський рух у Бельгії від 1830 р.</i> проф. Генріха Бішофа	137—152
<i>De Polonorum in ukrainicis rebus ignorantia</i> , написав Inquit.	153—161
<i>Причинок до історії зносин Галицьких і Угорських Русинів</i> , нап. В. Гнатюк	162—178
<i>Хроніка і Бібліографія</i> 59 70, 115—136, 197—206	

НЕДРУКОВАНІ ВІРШІ Я. І. ЩОГОЛЕВА.

27-го мая минає рік, як зійшов у могилу наш письменник, що вмів винайти в занедбаній рідній мові живу течію, що не послухав „безумного ради“ і не ступив на ту зрадницьку стежку, по котрій пішло багато-багато наших сил і умів, що на хитромовну піддувату приказку московську: „рыба ищет, где глубже, а человек где лучше“, мав змогу відмовитись словами другого поета України:

Правда, мудрі — спасібі за раду!
Теплий кожух, тільки шкода,
Не на мене шитий.

Не так легко, як може здаєть ся, нам Українцям-Русинам бути навіть націоналістами, в змислі прихильників ідеї, а не то що вже свідомими що до національності Українцями. Правда, заслужити прозвище „хохломан“ або „українофіл“ дуже легко у нас: задля сього досить іноді вирватись з якимсь народнім словом, знати лише, що є традиційний поет Шевченко та вшити посвистати на губах або побринькати на роялі: „Ой не ходи, Грицю, та на вечерниці“... І таких „філів“ та „манів“ може у нас і досить багато знайдець ся, особливо, коли додати до них ще тих суб'єктів, котрі за картяним столом, виходячи з бубнів, кличуть: „Я хахол“ або „ми Малоросси“ і т. д...

Та инакше і бути не може. В державі, де українська мова лічить ся за щось непотрібне, де з реготом кажуть, що є Гамлет „на хахолскомъ языкѣ“, де 90% людей, чуючи скаргу Українця на цензурні заборони та утиски, дивовижно підіймуть брови у гору і спитають зацікавленим голосом: „Хіба се все так?“ — в тій державі, кажу, можна і не дивуватись таким чудним річам, такому бракови родинно-національної честности навіть.

От тим-то і треба дорожити як найбільше тими людьми, котрі знаючи і чуючи все се, востались вірними синами засьміяної батьківщини, не перестали бодай писати на тій мові, на котрій „добре лише лаятись“. Треба шанувати пам'ять тих, хто чесно умирав на раз вибраній дорозі, хто до кінця твердо і непохитно держав ся за свої національні переконання, за свої українські ідеали. А до таких і належав покійний Яків Іванович Щоголів...

Сі поеції, що ми оттут подаємо, не увійшли в обидва збірники творів Якова Івановича з різних причин: „Янгол смерти“ був написаний, коли збірник „Слобожанщина“ уже друкував ся; останні — може через те, що сам д. Щоголів уважав їх непридатними.*) Але по смерті поета ми повинні збирати не лише усяку дрібницю, що була написана ним, а і те навіть усе, що так або инак тичилось його, бо через се будучому історикови літератури та культурної праці поодиноких робітників у різних галузях нашої цивілізації улекшить ся можливість ясно і вірно виобразити собі духову постать тієї або иньшої людини, того або иньшого поета та працівника. Та ще і те сказати: яке право маємо ми, сучасні люде, набираючись гидкого нам на словах цензурного духу, закривати від наших нащадків те, чим ми тепер живемо і дишемо? Такими, які ми є, повинні ставати ми на суд їх — ні кращими, ні гіршими. Як знати: може те, що ми тепер уважаємо за дрібязок та нікчемність, не таким здасть ся тим, хто прийде за нами; і навпаки — те, перед чим ми тепер прихилиємось, бачучи в ньому верх світу та правди — осьміють і закинуть наші онуки і правнуки.

Г. Хоткевич.

I. Вигадки.

Раз завернув я у суд подивитись,
Як воно будуть там люде судитись...
Вийшов судящий, на всіх позирнув,
Ретязь начеплює, губи надув;
Паличку мідну у каламар тиче,
Двох чоловіків до столика кличе.
Вилізало двоє якихсь розбишак:
Око в одного таке, як буряк,

*) Так, напр., поезія «Вигадки» складаєть ся, як ми тепер знаємо, з двох половин: першу ми подаємо нижче, друга-ж під заг. «Член», була вже друкована у «Ворсклі» (стор. 71).

В другого вся покопирсана пика...
Се воно значить: сі два чоловіка
Добре горілки в шинку потягли
Та, попобившись, до суду прийшли.
Палець у лоб собі вставив судящий,
Став підбирати закон підходящий.
„Ні вже — він каже — не можна сього,
Щоб дозволяв я побити кого!
Ось три цілкових я з вас поштрафую;
Вилачайте гроші, а то арештую!“
От, кажу, добре, що судді оттак
Учать ледачих таких розбишак:
Жалко їм грошей в хазяйство давати,
Так до судящих їх треба таскати!
Вдруге в нас соли не стало на страву...

II. Янголь смерти.

Хто-б не був ти: сильний світа,
Велет той, перед котрим
Без привіта і одвіта
Ми занедбано стоїм!
Тая сила — янголь Божий,
Як всі янголи Його:
Духом смирний, видом гожий
Вірний кмет Царя свого.

Хто-б не був ти: старець бідний,
Що не знає, на що й як
Примостити в скринці мідний
Десь завгорений пятак!
Темним фльоресом повитий
Поміж нами він літа,
Кладучи покою міти
На змовкаючі уста.

Хто-б не був ти: юнак сьмілий,
Зачарований кругом;
Лада в шаті сніжно-білій,
Корунована вінком.
І говоре: як би жало
Те, яким я жалю вас,
Та вражати перестало —
Пожаліли-б ви пераз!

Не жахайте ся ви сили,
Що не знать в котрий час
Налітає від могили
Несподівано до нас.
Я беру з землі нікчемність.
Ту, що долею зовуть,
І веду вас у таємність
Світу иньшого, ніж тут.

То оману, то дурницю
Нам малюнок написав,
Що таємну чарівницю
Кістяком колись вражав.
Так літа посланець Божий
З краю в край і день за днем,
Той і люблячий і гожий,
Що на-тціє ми смертю звем.

III. Баба.

Здумало ся вражий бабі
З мужа посьміятись —
Почала вона до його
Ліати та скіпатись.
„Коли вже ти уродив ся
Малим, як той стовбчик,
Так признай ся, дідусенько,
Що ти єси хлопчик.“
Як признай ся та признай ся —
Не дає спокою!
Що тут дідови робити
З бабою такою?
„А-ну, тебе, бабусенько!
Кажу — не вяжи ся.
Нехай вже я буду й хлопчик,
Тільки відчепи ся.“
„А коли ти, дідусенько,
Сам признавсь, що хлопчик,
Так попробуй пострибати,
Як ось той горобчик.
Що хоч роби, а попробуй!
А то удавлю ся,
Або кинусь до полонки
Та овсі втоплю ся!“
„Що се — дума дідусенько —
З бабою зробилось?
Возьму вже йй пострибаю,
Аби не втопилась.“
Стрибнув дідусь і раз і два
Та собі і скаче...
Баба-ж тільки регочеть ся
Та з сьміху аж плаче!

„Та годі вже тобі, дурню!
Тільки нагадати —
А то й справді, як той хлопчик,
Ти вже й рад стрибати!
Стидно, діду, та що зробиш!
Треба вже терпіти!
Пішла баба у сарайчик
Та й лягла спочити.
Як проснулась, аж йй пити
Хочеть ся до смерти.
Іде вона до виходу —
А виход запертий.
„Пусти, діду, поки тобі
Не вибила ока!“
— „Пушу, мила, коли скажеш,
Що ти білобока!“
„Нехай уже й білобока,
Бодай ти сказив ся!
Чого се ти так до мене
Репяхом вчепив ся?“
„Коли-ж се ти й сама кажеш,
Що ти білобока,
Так лїзь в гору, та он в дірку
Й стрибни, як сорока!“
Крутнула ся туди-сюди
Та бачить, що треба
Ліати в гору та стрибати
На землю зпід неба.
Стриба відтіл стара баба,
Ноги перебила,
Та вже тоді мужа свого
Скакати не вчила.

IV. Плахта з оксамиту.

Хвалила ся сусідам
Своїм молодиця:
Яка вона хороша,
Яка білолиця.
Та лаяла мужика,
Чим би то поганий:
Як скаже що купити,
То він неслухняний.

Надіну-ж я очіпок,
На шийку намисто
Та й піду із молочком
У город на місто.

Пороспродам молочко,
Позбираю гроші,
Куплю плахту з оксамиту
Й чоботи хороші.

Отсе старе покидаю,
Виражусь, як краля;
Нехай тоді старий каже —
„Се не наша Галя!“

Набрала ся молодиця
Глечиків чимало
Та з хутора тихесенько
Й почимчикувала.

Вже і город недалечко —
Все-б воно, як треба —
Тільки де взяла ся хмара:
Як захлющить в неба!

Як заблище, як ударе...
Жінка ізлякалась,
Спіткнула ся — та в калюжі
Так і розпласталась.

Нема того й молочка,
Нема й оксамиту,
Лежить моя сердега
Неначе убита.

З того часу не можна йй
Вийти, хоч і вмига,
Бо як вийде — зараз хлопці:
„Плахта з оксамиту!“

Очунялась... дивуєть ся,
Що ось була біла,
А тепер така хороша,
Мов сажу трусилу.

„Стривай же ти, старий чорте!
Доберусь до хати —
Вставлю тобі окуляри,
Будеш мене знати!“

Збираюсь я в молочком,
А він і не писне —
Що то воно подієть ся,
Як вдаре та блисне!“

Ось і хутір. Хочє нишком
Наша молодиця
Промигнути — аж тут тая
На яру криниця.

А круг неї все в відрами
Жінки та дівчата...
Як вбачили, як тьохнули —
А вона до хати!

РОЖА

НАРИС

Наталі Жобринської.

— Ха, ха, ха! — лунало довгою вулицею просторого села від срібного дівочого сьміху.

Сонце заходило вже на ніч, лишаючи за собою червоні гори хмар з позолоченими вершками і глибокими повірзуваними зубами. В червоній тїни немов купало ся ціле село, довга вулиця і гурток дівчат, що йшли з куделями в руках, голосно сьміяли ся і весело перекидали ся словами.

— Ото-ти! Анна рада буде, що тільки дївок іде до неї на вечерниці.

— Чи то їй новина? У неї все багато дївок на вечерницях!

— Та-бо до неї і найбільше парубків сходять ся!

— То правда: у нікого ніколи нема тільки парубків на вечерницях, що у неї.

— Певне любисток варить тай дає їм пити.

— Ат говорите, як би справді парубки за-для неї приходили! Не мали би за ким ходити, та за такою старою бабою! — сказала висока, білява дівка.

— А чому-ж ходять?

— Ходять за-для дївок, що до неї сходять ся.

— Коли-бо нераз парубки волять ходити за бабами, а на дївок і дивити ся не хотять.

— Є такі дівки, що за ними не ходять, а є й такі, що ходять.

Вона ішла рівно і сьміливо, очи її весело блищали, а зпід червоної платини висїли довгі, русі у червоних биндах коси.

Блакитні гори хмар прикрили ся як би сивим туманом диму. Сивий сумрак стелив ся селом і плив гейби ріка довгою вулицею.

На воротах стояли дві жінки.

— Ого! Вже деє біжить на вечерниці Лукіянова Марина, — завважала кума Михайлиха до куми Процихи.

— Бабі ще ноги не застигли, а внука уже на танці жене!

— Або їй баба в голові? Їй коби парубки та гульки.

— А водить вона їх, водить! Ні одного відай нема в селі, аби за нею не ходив!

— Дай Боже, аби їй то на добре вийшло!

— Як собі постелить, так ся виспить!

— Господоньку сьвятий! — тай маму має!

— Кажім, що кажім, а з такої мами шкуру дерти би!

— Говоріть ви, кумо, своє, а я вам кажу, що Лукіяниха ще гонорить ся, що таку полетушу доньку має. Якось мені самій казала: що як би її Марину ланцом привязав, то уврала би ся тай пішла-б на танці.

— Гей, гей!

Щось шепоче вулицею? То вітер жене низом, зриває китиці бодаків, розсеїває їх легким пухом, перебирає попід плоти вершками кропиви і хитає довгим гилем верб, що стоять по обох боках вулиці, ніби щось розмірковуючи у своїх великих головах. На темній блакиті блиснула зьвізда, як дівчина, що вибігла за ворота і виглядає милого.

Ось і він... Тихо зза гір скрадає ся ясний, веселий, вплив на чисту блакить, а з ним усе засіяло, зрадїло. Горби, дерева, хати ніби прибрали ся у дорогі, сріблом шиті убори і весело сьміяли ся. Сиві чорні хмари збили ся в густі клуби і як зависні баби підслухували любу розмову закоханої пари. Задрів то збиточний вітер, пігнав за ними легким повєстом і розбивав на кусні чорні боввани.

І знов спустив ся на землю, дунув довгою вулицею, потряс вербами, зашелестів буряном і торгав і підносив криси високих капелюхів та розгортав поли одежі парубків, що йшли вулицею.

— Щось вітер нині розіграв ся, — сказав один парубок, придержуючи капелюх на голові.

— Справді розіграв ся, жене вулицею, аж порохом мете!

— Може він де зговорив ся з якою дівчиною тай квапить ся на вечерниці.

— І спішно йому, нема що казати: усе наперед вививає ся.

— Відай і між нами є такі, — завважав иньший парубок.

Усі голосно засьміяли ся. Не сьміяв ся лиш один, що йшов на самім переді. Хмуро насупив брови і знехотя перекинув сердак з одного плеча на друге.

— Не знати, чи буде у Анни Марина Лукіянова? — кинув знов по часі словом один з парубків, і знов усі зареготали ся.

— Хто найдовше за нею ходив, той найліпше буде знати, — промовив нарешті хмурий парубок і зиркнув боком на невеличкого, сухорлявого товариша, що йшов побіч него.

— Ходив, доки ходив, а тепер най чорт за нею ходить, я певне не буду такий дурний, — відгризав ся сухорлявий.

— Лиш на зарікай ся, не зарікай ся, бо ми і таких виділи, — кепкували парубки.

— Хто не хоче, то най не зарікає ся, а я можу заречи ся, мені вже доста того! Вона знає лиш кожного за ніс водити! Зразу прикидає ся, що ніби любить, а потому на сьміх підймає!

— Тепер так говориш, а що було, як Василь за-для того хотів її з танцю виганяти? Чи не ти бив ся з ним?

— Бив ся, бо ще її тоді не був добре визнав, а тепер добре вже її знаю.

— Ти гадав, що будеш найліпший, а то ліпші знайшли ся, — посьмішували ся деякі, зиркаючи на парубка,

що все з насупленими бровами йшов на самім переді, а хороше його лице ще більше насупило ся.

Вулиця кінчила ся. Хмурий парубок ненадійно обернув ся до товаришів і затиснув кулаки.

— Слушайте, — сказав він придушеним голосом. — Нема тут між нами відай ні одного, аби за Лукіяновою Мариною не ходив, тай аби вона його в дурні не пошила. Не шкодило би і їй притерти носа і показати, що ніхто не є її дурнем.

Парубки нащурили вуха.

— Зробім раз так, — говорив далі парубок, — аби сьогоднішнього вечера ні один з нас не говорив до неї і чинив ся, буцім-то її нема між нами.

— Добре каже, — підхопив сухорлявий.

— Стрібуймо, ніщо не шкодить, — завважали иньші.

— Стрібуймо, а будемо видіти, що з того вийде? — притакувала решта парубків.

Вони доходили до хати, що стояла край дороги на самім кінці села. Хата була велика з коминном, побита гонтами, але гонти були місцями пообдирані, а стіни світили до місяця облупаною глиною. Стара дуплава грушка широко розкладала довге гия, а до неї тулили ся купи розвіяного вітром лабузу.

Стодола стояла на розтвір, двері від колешні упали на землю, а при воротах гойдав вітер відорваною латою. Був статок, лиш не було кому про него дбати. Газда вмер, а газдиня байдуже, не розшибала ся. „Доста вже напрацювала ся та сьвіта божого не бачида,“ — говорила нераз удова. Чоловік був добрий газда, але лотока, держав її в руках. Коли вмер, удова гуляла, справляла вечерниці, поїла парубків, а про газдівство не дбала.

— Слава Ісусу Христу! Боже помагай! Добрний вечір! — вигукували парубки, входячи до хати.

— На віки слава, дякуватъ за слово добре! — відповідали весело дівки.

— Просимо близше, — припрошувала газдиня.

— Не просіть так дуже, бо не знати, чи всі нам тут будуть раді!

— От, яке, згонорили ся! Хотять, щоби дівки самі їм на шию вішали ся! Де є дівки, щоби не раді були парубкам!

— Гадаєте, що всі дівки так, як ви, Анно, — бризнула словом Марина.

Дівки засьміяли ся, а парубки ніби не чули того.

— Або що: неправда? Скажіть, що неправда! А хто вам то повірить! — відгрязала ся Анна.

— От! Се раз Анна, от! Баба сім миль ізза пекла, все ріже в очи, — підлещували ся парубки.

— Як свій свого вихвалює, — вмшала ся знов Марина. — Але що правда, то правда, — притакували дівки сьміючись. Але парубки знов чинили ся так, буцім то ї не чули.

— Не ваша правда а моя, — обставала при своїм Анна уперто.

— Так і є, Анни правда, все на верха, — договорювали парубки.

— Се справді так є, але сідайте, чого стоїте, — припрошувала газдня.

— Дякувать, най все добре сідає, постоїмо!

— Може більші повиростає, — посьміювали ся дівки.

— Уже кому, кому, а Петрови не шкодило би троха підрости, — докинула знов Марина, зиркаючи зпід ока на сухорлявого парубка.

Петро удав, немов би не лише не чує, що вона говорить, але і не видить її.

Нарешті парубки розгостили ся, позасідали коло дівок, сьміють ся, жартують, а на Марину ні один ані оком не поведе. Почне ся яка бесіда, а Марина вмшає ся, то всі нараз затихнуть; зажартує, то дівки сьміють ся, а парубок жаден і вусом не рушить.

— Що їм стало ся? Поглухли, чи який иньший припадок на них вийшов? — думала зневажена дівчина; з гнівом відвернула очи від цілої компанії і вдивила ся в шиби вікна.

На дворі було темно, вітер заводив якусь сумну пісню, шелестів у купах лабузу, а стара грушка тужно поскрипувала.

Марта в одно дивила ся в чорні шиби вікна, в серці кипіла злість, у голові крутили ся якісь темні, пірвані думки. шуміли крильми диких птахів.

— Коби хоть чорт прийшов тай заговорив до мене! — подумала вона з серцем.

„Коби хоть чорт“ — свиснув вітер, затряс вікнами, завив диким стогоном, загудів у комині і з лускотом отворив двері.

— Тьфу! пек тобі! — жахнули ся майже всі в хаті.

— Запирайте двері! — крикнула газдня.

Але двері як отворили ся, так самі з лускотом заперли ся, лише щось по хаті зашуміло, а стара грушка жалібно застогнала...

Марина дивить ся: коло неї станув такий гарний панич, що аж очи забула. Високий, стрункий, у короткім кабатыку і маленькім з пером капелюшку. Волосє у него чорне, як у ворона, а очи гейби чорним огнем горіли.

Він сів коло неї, говорить, жартує. Вона і собі жартує, сьмієть ся, рада, що має з ким забавляти ся.

— До кого ти говориш? До кого сьмієш ся? — питала Анна.

Марина здвигнула плечима.

— Справді, до кого ти говориш? — питали дівки.

— Чи вам очи повилазили, що не видите панича? — відповідала сердито Марина.

— Панича? Якого панича?

Усі подивили ся по собі.

Марина нічого уже більше не відповідала. Що вони її всі обходять. Панич гарний, веселий, чим раз ближше присуваєть ся, обіймає, сьмієть ся і шепче до вуха любі, солодкі слова.

Кров переливаєть ся їй у жилах, бе в висках, заливає невисказаною втіхою серце.

А він шепче стиха: — Будь моя, а будеш панею, всі тобі кланяти ся будуть, у шовках будеш ходити, поїздом їздити, на пухах спати, у всякім добрі упливати, від золота-срібла блищати.

Вона ніби не слухає, соромить ся, відвертає ся; він хапає її за руку і закладає на палець золотий перстїнь.

Вона відвернула якось руку, а веретено упало на землю.

Зігнула ся по веретено — аж глип — і вся застигла... Глипнула ще раз, а у панича кінські копита.

— Ох! Я нещаслива! — крикнула не своїм голосом, схопила ся тай просто у двері...

На воротах забігли їй парубки дорогу і хотіли задержати, але вирвала ся на сиду і бігом полетіла вулицею.

Хустка їй спала з голови, сорочка розчинькала ся, а довгі коси розплітали ся в бігу; а він летить за нею, тупотить кінськими копитами, тай питає роздираючим вуха свистом:

— Чому, чому не хочеш мене?

Вона була така легка, що не шукала дверей, а влетіла вікном до хати. Шибя за нею задзенькотіли, а з руки полила ся кров.

З тяжким стогоном кинула ся в кут хати і затулила вуха, аби не чути страшного свисту:

— Чому, чому не хочеш мене?

Якось темна, густа мрака обгорнула її непрозорим туманом, збивала ся в гору, то повзала чорним, страшними бовванами. Якийсь чоловік, ніби її батько, беть ся по полах руками, та вона не може його пізнати, хоч як придивляє ся, хоч як протирає очи.

Руки її пообвивані шматами, на фартусі червоні каплі крові, в голові горить, у вухах шумить, у грудях пече. Чорна, люта мара обхопила її довгими кігтями, гейби гадюками давить і душить за шию.

Розірвали ся шнурки коралів, посипали ся по землі і змішали ся з сльозами матери, що як горох падали на землю і котили ся по ній.

Велика, груба коралина блиснула срібним кільцем. Ні, то не коралина, то перстін, що панич хотів їй на палець закласти. Він і тепер стоїть коло неї, прошибає їй полум'ям своїй очей, скрегоче білими зубами, просить, грозить, питає:

— Чому, чому не хочеш мене?

На сиду відіпхнула його від себе і затулила вуха, аби не чути прошибаючого душу голосу, що знов тепер знижував ся до тихого шепоту:

— Чому, чому не хочеш мене?

В розпуді ломила руки, рвала волосся, дерла на собі одежу. Утомлена припала кінець стола. Коло неї мати кладе її на голову вінок, на столі стоїть зелене деревце, завітчане червоною калиною, — дівчата співвають:

„Та як його тай рубано — дзвеніло,
Та як його тай спускано — шуміло.“

І летить воно і шумить і давенить на старій на горбку дзвіниці. Бабу несуть до церкви; церков валить ся, хитає ся, спадають хрести.

З самого верхка упав хрест і поцілив її в голову. Люди підносять його, цілують, дають і їй цілувати.

Вона з криком відвернула ся і сплюнула. На чолі у неї виступили каплі зимного поту, в жилах переливає ся розтоплене олово і розпирає груди. Перед очима кровава пляма, люди не люди, а якісь звіри з розжертими пащеками, розпаленими язиками, а довкола глухий шум, ропіт, дивний помішаний гамір:

— Приступило, приступило, приступило!

І знов як би каменем приложив їй голову і нічого більше не чула, не виділа, лише тяжко хропіла, а з грудий виривали ся страшні, незрозумілі слова.

Прокинула ся.

Грає музика, дівчата і хлопці збирають ся на вечерниці. Ось там приперта до лавиці кудея; веретено пряде, крутить ся, клубок з пряжею звиває ся.

— Чекайте, чекайте, і я іду з вами, — говорить щось її голосом, — а тут і він уже стоїть і кличе її за собою.

— Ні! Не дочекаєш того!

Вона ухопила клубок і кинула за ним. Клубок скочив і упав у кишеню його короткого кабатика.

Свиснуло вітром, нитка крутить ся, біжить, протягає ся, а вона за ниткою. Перекидає ся через плоти, хати, пере-

лази, перескакує глибокі яруги, стелить ся крутими стежками, летить манівцями.

А чим дальше, тим нитка скорше торочить ся, біжить, обсновує якісь дерева, хрести, могили.

Коло одної могили щось шуркнуло в прогалину, земля застогнала, облаки захитали ся, загуділо громами. Вона хотіла ударити п'ятою в щілину, але вітер ухопив її і по-ніс з шумом якимись безконечними стернями, очеретами, темними лісами.

Вітер жене, шумить, вона біжить не оглядаючи ся і не доторкаючи ся землі. За нею тряскіт, гук, падають громи, заводять сови, кракають ворони, тарахкотять колеса, кидає камінем і тупотить кінськими копитами.

Лиснуло озером і понесло її понад блискучі шиби. Вода чиста як сльоза, хвилює срібними хвилями. На самій середині чоловік по шию в воді; вода наливає ся йому до рота, а він усе кричить: — Пити, пити!

Надармо протягає до него руки, — вітер подув і по-ніс її далі незміреними оком облогами. Трава стелить ся буйною зеленю, а там вівиці бляють з голоду, а в повітрі літають страчуки і просять хресту.

Заклекотіло болого, стогне багно, а зпід него чути, як мужик воли поганяє, а дзвони дзвонять як на великдень.

І знов усе щезло, густий туман наляг довкола. Над нею і під нею чути зітхання, плачі, зойки — тай грімкий тупіт кінських копит...

Далеко під темним лісом блиснула зьвізда. Майже без духу дівчина добувала останніх сил, аби добігти до блискучого сяєва.

Вітер пустив ся низом і летів як шалений. Корчі глогу і терня шарпали її волосє, дерли лице, калічили руки і ноги.

Але най дре ся біле тіло, най тече кров! У неї лише одна гадка, одно бажанє: дістати ся на ясну зьвізду.

Тупіт кінських копит був уже за нею, коли допала до сияючої золотим блиском зьвізди...

То була зовсім порожня хата, лише мертвець лежав на лавці. В головах мерця горіли сьвічки, а на стіні висів образ Матері Божої.

Мати Божа ціла в золоті, два ангели тримали пишну коруну, інші трубили в облаках, а вона піднесла високо руки, розложила широко свої пресьвяті ризи, під котрі ховали ся сьвятці і угодники божі.

— Ходи і ти тут, — сказала Мати Божа до дівчини, що ледво переводила дух.

Марина притулила ся до стіни, а Мати Божа закрила її своєю прозорою шатою.

На порозі тріснуло кінським копитом, мигнуло полум'я розжеврілих очей. Іскри розспалнєсь по хаті, розлітали ся на всі боки, лише темніли і гасли, як доходили до золотої шати Цариці неба.

Дикий крик затряс вуглями хати, затріщав дах, поломали ся сьвічки, а труп підніс ся в лавиці.

— Шукай і ти її! — заверещав він на мерця.

І пішов шалений, невольний танець по хаті. Товкли ся по всіх кутах, човгали ся по землі, дерли ся по стінах, переглядали кожду пилину пороху, заглядали в кожду щілину.

А що раз перейшли, то зачинили в друге, в третє, без кінця і утоми.

Нараз зачала находити на них якась неміч, але се ще більше дразнило їх і вони ще з більшою злістю товкли ся і шукали схованої дівчини...

Минула північ.

Когут ударив крилами і запіяв. Скажений регіт замер на устах чорта, він захитав ся і розільляв ся смердячою мазею, а труп упав у ту мазь надпсованим своїм тілом...

— Виходи! — сказала тоді до дівчини Цариця небесна.

Тремтячи як лист трепети стала Марина перед лицем Богородиці.

— Не бій ся! — каже Мати Божа. — Він уже стра-тив над тобою силу, але коли раз мав приступ до твоєї душі, то вона вже не буде спасена.

Як зломана лелія упала дівчина на землю і з плачем просить Матінку Божу, аби помилувала її: — Не відвер-

тай від мене, Мати Божа, пречистого твого лица! — молила вона. — А коли мала я у серці пиху чорта, то той гріх спокутую житєм і смертю моєю; лише най буду при тобі, Матінко сьвята!

Дивним, чудовим блиском засіяло лице Цариці неба. Промінем тих блисків задрожали тіни, загоріли зорі, сонцем заяснів сьвіт.

— „Житєм і смертю“ хочеш мені служити, бідна дитино землі! — залунав голос Богородиці серед небесної тишини.

— „Житєм і смертю,“ — понесло ся луною в безко-нечний простір сьвіта. — „Житєм і смертю,“ — засьпівали всі ангели на небі, заграли всі дзвони на цілій землі; а Мати Божа приказувала:

— Іди до тих, що тебе породили, проси, аби живцем тебе у трумну поклали, тай у широкім полі на розстайній дорозі поховали!

* * *

Серед широкого поля стоїть висока могила, а під нею біла як сніг, рожева як цвіт спить молода дівчина.

Зі зложеними на-вхрест руками, у золотім вінку, з розплетеними, довгими русими косами спить вона твердим, непробудженим сном.

Не чує ні сьпівів, ні музики, не збудить її з твердого сну горячий поцілуй коханця, не відновлять сльози матери. В обіймах сирої землиці, під білим покривалом легкого пуху спить вона непробуджено.

І спить вона серед німої тишини, лише куряви дрібних, кришталевих іголок, ніби сонні привиди перебігають широкі простори, летять білим туманом, аж попід далекі сині гори, попід укрите мракою село...

Кинуло з неба снопом теплого проміння, ринула ся земля, повела довкола сонним оком і біле сяєво мраки розвіяло ся від теплого духу сонця.

Сплинули води брудними потічками, прилетіли бузьки з далеких країв, закувала зазуля у зеленім гаю, задзвеніли жайворонки понад пахучими від зелені межами.

На високій могилі, у головах дівчини, виринула червона галузка з дрібними зеленими листками і розросла ся у корч полевої рожі.

І росте вона сама одинока, під склянною банею чистої блакиті.

Ніде ні живої душі, лише сонце дивить ся ясним оком понад засновані золотом поля, понад зелені ниви, понад молоде буйне колосє.

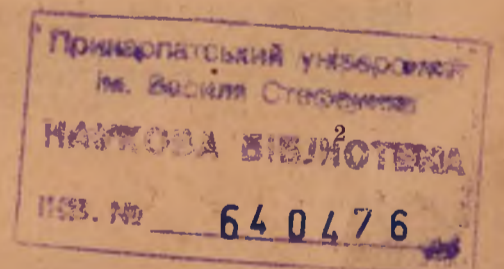
„А рожа росте, розростає ся.“

Тихенько сьпівують пісню полеві комахи у буйній шовковій траві. Виповзне зпід грудки зелена ящірка, протягне ся до теплого проміння, забренить комар, затріпоче крильцем метелик, присяде, подумає, тай пурхне у широкий простір.

„А рожа росте, розростає ся, легоньким цвiтом обси-пає ся.“

Дощик її змис, вітер обсушить мокрі листочки, розчеше довгі, тонкі галузки, обтрясе дрозачу сльозу ранньої роси.

А вона підносить високо тужні, бліді цвiточки і дивить ся далеко, поза ясне сонце і синю блакить.

Серед бурі.

Драма на 5 дій

Бориса Брінченка

ТРЕТЯ ДІЯ.*)

Майдан серед міста той, що й учора.

ПЕРШИЙ ВИХІД.

Чути, як забубнено у віщові бубни. Через майдан ідуть два окличники.

1-ий оклич. У раду! в раду! в раду!

2-ий оклич. У раду! до суднього кола! (Проходять).

ДРУГИЙ ВИХІД.

Козаки сходять ся. Вони приходять увесь час, аж поки старшина поприходить. Між козаками **Крутько**.

1-ий коз. Так отсе ми полковника судити-мем?

2-ий коз. А щож із того суду буде?

Крутько. Коли провинив, то шию втнемо.

1-ий коз. Так то й утнеш полковникови!

Круть. Скоро став ся зрадником, то не став полковником.

2-ий коз. А так! Час гарячий, войовий... Змилування під такий час нема.

Круть. Ще-б пак! Мало не загинуло місто через його.

Денис (кремезний, трохи сивий козак, що надійшов тимчасом).
Через його? Може через вас?

*) Див. VI книжку.

1-ий коз. Ова! Чого-ж то через нас?

Ден. Бо ви замість щоб відбивати ся, — судити його заходили ся. Як би він подав ся та не крикнув: „До бою!“ та не кинув ся, — то що тоді було-б? Поки-б ви тут судили його, а вороги тимчасом все місто поняли-б.

1-ий коз. А що правда, то не брехня! Як кинув ся він мов лев який! Так усі за їм і шугнули!... Та як поперли Ляхів лавою поперед себе, то враз де вони к чортам і поділи ся!

Круть. А вже-ж! А сам ворогам гасло подав, щоб вони увійшли.

Ден. А ти чув?

Круть. На що чути, коли й так видно? Коли Ляхи знали гасло, то воно саме до їх не перелетіло.

Дехто. А певне! Вже-ж не як!

4-ий коз. Щоб такий чоловік та таке зробив!

5-ий коз. Та такого друзяки полковника другого й немає!

Круть. Уже й друзяка! А то не твого брата він прикував до гармати?

5-ий коз. Та се правда...

Ден. Так хіба-ж можна було інак зробити. Упивши ся й побив ся з Жидівкою! Хіба се личить козакови?

4-ий коз. А я таки знов своє: з роду з віку не пойму віри, щоб він ізрадив.

3-ий коз. Бо дурень!

4-ий коз. Сам еси дурень, а мене маєш так узивати?! (Хапає його за груди, добуваючи шаблю).

Голоси. Годі вам, годі! Се-ж не шинок, а рада! Чи ви показали ся? Розніміте їх! (Козаків рознімають).

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Баба Горпина проходить через майдан і стриваєть ся з Денисом.

Горп. А що се тут, Денисе? Чого се зібралась рада?

Ден. Хіба-ж не відаєш? Полковника судити-муть!

Горп. Як то полковника судити-муть? За що?

Ден. Бо він посланця з міста послав і гасло сказав вартовому, щоб на те гасло назад його впустив. А Ляхи про те гасло якось і довідалися. Так отсе тепер і судити-муть, мов би то він Ляхам гасло переказав і їх до міста пустив.

Горп. Ой лишечко! Яка-ж неправда на чоловіка!

Круть. Іди собі, бабо, йди! Тут нема чого стояти!

Горп. Та я не стою, я за ділом ішла... Отсе біда!... Треба піти пані Оксані сказати. (Виходить).

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були, без Горпини. Дід Остап.

Д. Остап (старий, увесь білий, виходить і скидаючи шапку).
Здорові, дітки!

Всі, хто поблизу, (скидають шапки, кажучи:) Здорові, діду Остапе!

Ден. От нехай дід Остап скажуть, чи то-ж по правді на нашого полковника казати, мов би він ізрадник!

Д. Ост. Чи він ізрадник, а чи ні, то те на радї побачимо, а що туди воно хилить, то се й я скажу.

Круть. А бач! а бач! Уже дід Остап дурно не скажуть. У нас нема за діда Остапа мудрійшого, то вже як дід Остап скажуть, то так воно й є.

2-ий коз. Так! так!

Ще дехто. А вже-ж, що так!

Д. Ост. Я, дітки, сеє вже знаю... По світах бував...

3-ій коз. Покажемо вам на радї, який ваш полковник!

5-ий коз. К бісу такого полковника!

6-ий коз. Пана сотника Лясковського за полковника!

Голоси. Чи ба, куди стріляє! А не діжде він того нікблї!

Інші голоси. Діжде! Скрутимо вязи вашому Коваленкови!

Ден. За ту горілку, що учора вас сотник напував?

Прихильн. Ляск. А ти бачив?

Ден. Ніколи нам було бачити: ми били ся з Ляхами, як ви п'яні спали. Тільки чули, як ви хропака затинали.

Дехто. Га, га, га! Отсе так, так! У самісіньке око вцілив!

1-ий коз. Цитьте, старшина йде!

П'ЯТИЙ ВИХІД.

Усе стихає. Повагом, з уряловими клейнодами у руках, іде старшина: **Лясковський, Старовський, Білоченко, Жилинський, Горленко.** Підходячи здоровкають ся, беручись за шапки:

Здорові, панове-молодці!

Козаки. Доброго здоровля, панове-отамання!

Лясков. Чи вже усеї зібрали ся у раду?

Голоси. Та вже усеї... Полковника нема...

І писаря...

Старов. А не гаразд!... Не добре!...

Зібрала ся громада, дожида,

А він там деє ще дляєть ся, барить ся.

Жилин. Мов не його судити-мете ви,

А сам він вас.

Лясков. Він не шанує ради.

Білоч. Поспіємо! От зараз прийде він...

Нема чого задалегідь горлати...

Та он і йде...

Горл. Іде... і писар з ім...

ШОСТИЙ ВИХІД.

В. Коваленко з полковницьким пірначем у руках, **Лаврін Крицький,** писар з каламарем і пером біля пояса і з шаблею при боку; в руках сувій паперу.

Ковал. (скидаючи трохи шапку). Здорові, панове-молодці!

Дехто. Здоров і ти! (Хто скидає шапку, а хто — ні).

Ковал. Ну, раду починаймо!...

Стають таким ладом: **Козаки** стоять півколом, а по середині **Коваленко,** праворуч суддя **Старовський,** біля його **Лясковський** та **Жилинський,** ліворуч писар **Крицький, Білоченко, Горленко.** Спереду дід **Остап, Денис.**

Старов. Хто-ж зніме річ?

Лясков. Та хто-ж, коли не ти?

Єси-ж суддя, а се в нас судне коло,

Та вже-ж тобі і бути речником.

Голоси. Хай буде так!... Суддя нехай питає!...

Старов. Спасибі вам, панове-молодці!

Ось слухайте-ж, панове-отамання,

Громадські мужі і ви усі
Товариші і братчики козацтво!
Що стало ся учора — звісно всім:
Упущено Ляхів до нас у місто,
А вартовий їх сам же і впустив.
Нехай тепер він нам і оповість,
Як сталось те.

Вартовий (виступає зі стовпища).

Та сталось так воно:

В ночі когось приводе пан полковник —
По темному не розібрав я, хто —
Звелів його він випустити в браму,
Тоді сказав: коли хто у ночі
Постукає до брами й гасло скаже:
„Брід перейшов“, то ти того пусти.“
Я довго там стояв, було все тихо,
А далі так опівночі вже — стук
У браму щось. Питаю: Хто там стука?
Воно-ж мені: „Брід перейшов — пусти!“
Я відчинив, — коли їх ціла купа...
І оком я змигнути не поспів —
Всі як сунуть!... Мене з їх хтось ударив,
До долу збив... Коли на щастя тут
Пан Горленко набіг і бій счинив ся...

А потім я до вас ото прибіг...

Старов. Полковнику Василю Коваленку!

Чи так було, як вартовий казав?

Ковал.

У вечері учора я покликав
Карпа Кравця до себе й наказав,
Щоб він одягсь у просту свиту й вийшов
У браму ту; щоб у долині він
Петра Гайду, мірошника, знайшовши,
Йому малу цидулу доручив
І наказав, щоб той до Дорошенка
Відніс листа; Карпови-ж я звелів
Вертати ся; коли-ж Петра не буде,
То сам нехай до гетьмана іде...
Всі посланці, яких ми посилали,
Погинули: я, зради боячись,

Так нищечком послав Карпа, що знати
Не міг ніхто... То й вартовий не знав,
Хто йде й чого... Карпа я сам приволив,
Сам випустив і так усе було,
Як вартовий нам зараз оповів.

Старов. Іще скажи: чи міг хто чути те,
Як ти казав Карпови й варті гасло?

Ковал. Я думаю: ніхто того не чув.

Старов. То з двох одно тепера має бути:

Або се ти переказав Ляхам
Про гасло те, щоб увійшли до міста,
Або зробив ту збродню вартовий.

Варт. Я не робив того, я свідчусь Богом!...

Пан Горленко те знає: ввесь той час
Він там стояв, біля гармати зараз...

Горл. Еге, я оддалік стояв і бачив,
Як посланця приволив пан полковник.

Розмови їх почути я не міг,
А бачив все: нікуди не відходив
Сей вартовий, не розмовляв ні з ким.

Старов. То і не міг сей вартовий те гасло
Ляхам сказати. Тепер лишивсь один
Полковник ще...

Криць. Ба, ще Карпа забуто:

Міг виявить те гасло і Карпо.

Лясков. Він не такий козак, щоб те зробити,
І ми-ж усі тут знаємо Карпа.

Голоси. Та знаємо!... Людина певна дуже!...

Білоч. Могли його вхопити там Ляхи

І муками примусити сказати.

Старов. Він не такий, щоб мук яких злякавсь:

Мордовано уже його аж двічі,

Як попадавсь до рук він ворогам, —

Чи-ж виявив хоч кришечку він їм?

Голоси. Та що й казати! Душа в Карпа — то криця!

Круть. Умре, а вже не пустить пари з уст.

Лясков. А деж Карпо? Чи вже він повернув ся?

Голос. Нема його.

Гол. 2-ий. Не видно вже давно.

Старов. Що говориш? га?

Гол. 2-ий. Та ще як позавчора

Ходили ми на виправу в ночі,
То я його вернувши ся й не бачив.

Лясков. А вас тоді Ляхи напали там
І вбили двох... То може й трьох убили...
Ще і Карпа?

Старов. Хто ще тоді ходив?

Голоси. Я!... Я ходив!... І я... Ми трое...

Старов. Чи бачив хто, щоб повернувся Карпо?

Голоси. А хто-ж його тепер згадає?... Наче
Не бачили...

Ковал. Не бачили ви? як?

Та він же був! Згадайте ліпше ви!

Голоси. Та може й був, а може й ні — не в тямку...

Старов. Ото-ж то й є! От бачите ви всі,
Що не вернувся Карпо тієї ночі, —
То й не його полковник випускав.

Ковал. Кого-ж? Скажи!

Старов. Хиба про те я знаю?

А може хто приходив від Ляхів, —
Ти й випустив, йому сказавши й гасло...

Ковал. Обібрано тебе, щоб речником
Ти в раді був, то можеш те казати;
Коли-б же ти мені таке сказав
Не речником, не в раді, — смертним ббем
Я-б допевнився, де право ти здобув
Собі таке, щоб сьмів мене ганьбити
І зрадою плямити честь мою!
Та ти речник... Панове отамання,
Громадські мужі і ви усі
Товариші і братчики-козацтво!
Ви знаєте, що я не перший рік
По правді тут між вами козакую,
Ви бачити самі могли, чи я
Коли хилився до ворога лихого?
Ви знаєте, що у житті мені
Дорожчого нема за нашу волю;
Ви знаєте: я боронив її!...

А він плямить страшенною ганьбою
Тепер мене!... Чи вірите тому?

Кіль. гол. Не віримо!... Хиба-ж таки не знаєм?
Не віримо, щоб ти лихе зробив.

Ковал. Коли-б я міг таке страшенне вчинити,
Коли-б хотів я зрадити братів, —
Не кинувся би учора я до бою,
Я-б не спинив лукавих ворогів,
Я-б попустив їм тут запанувати...

Не відаю, як стало ся се так,
Що всі Карпа не бачили: він мабуть,
Не спавши ніч, проспав учора день,
А в вечері його з листом послав я.

Я знаю сам, який козак Карпо,
Не думаю, щоб він признався на муках...

Тут сталось щось... Його не розберу
Я поки ще... Та дайте трохи часу, —
Ми знайдемо, хто зраду сю вчинив,
Скараємо за сю тяжку провину.

Голоси. Гаразд! гаразд! От добре промовля!
Шукати-мем усі того злочинця,
Ізнайдемо, то смерть тоді йому!

СЬОМИЙ ВИХІД.

Оксана (вбігає задихавшись).

Стривайте бо! Помилуйте для Бога!

Не винен він, нічого не зробив,

Не заробив ніякої він кари...

Я знаю!... я... (Спиняється задихавши ся).

Лясков. Та щож ти знаєш? га?

Окс. Ні, се не він!... Я зараз ось... я зараз...

Догадуюсь, що винна всьому я...

Білоч. Та як се? ти?!

Ковал. Оксано, ти вчинила?!...

Та що бо ти? Не може бути! ні!

Ти не могла такого учинити!

Так не кажи і серця не вражай!

Криць. Чи то-ж могла ти зрадити нас, пані?

Тому ніхто з нас віри не поймає.

Окс. Мені усе Горпина розказала,
Не так воно!... Скажу вам, як було.

Ковал. Кажі усе, та тільки щирю правду,
Чужих провин на себе не бери!

Окс. Ні, не візьму... До мене батько вчора
Із табору ворожого прийшов...

Горл. Чий батько?

Окс. Мій... На сором мій, на горе
Він не своїх боронить, — ворогів.
Та як же-б він пройшов сюди у місто?
Потайником він позавчора вліз, —
Іще-ж тоді ви там не засипали, —
А як уже засипали, — не міг
Він вилізти і смерті сподівався.
Тоді згадав, що в його є дочка, —
Прийшов, благав, щоб я його пустила...
Карав мене він словом дошкульним,
Проклонами страшними нахвалявся...
То-ж батько мій! Віддати його на смерть
Я не могла — хоч він і відцурався
Мене й усіх... У хвірточку малу
Хотіла я уже його пустити,
Коли се йде Василь... Мерщій тоді
Сховала я в сьвітлицю иньшу батька...
Там він сидів і мабуть звідти чув
Все, що Василь казав тоді Карпови.
Отсе й усе... Ви бачите: я винна, —
Карайте-ж так, як заробила я,
Невинного-ж ви визволіть від кари!

(До Коваленка:)

Прости мене, дружинонько моя,
Що честь твою я вчинком сим сплямила,
Що муки я, дурная, завдала
Тому, кого найбільш за все кохала.
Я думала, що краще так зроблю,
Я думала, — мене не зрадить батько...
Не знала я, про що казав з Карпом...
Прости мене! Ти бачиш: винна я...

Ковал. Ой, Господи!... За віщо-ж сля кара?!...
(Усі який час мовчать).

Круть. (кричить:) А що тепер? І викрилось усе!
Полковника воно і не минуло!...
Ізрада та в господі в його!... Бач!...

Старов. Вже враджено того скарать на горло,
Хто се вчинив. Злочинницю знайшли,
І присуд той на неї власти мусить.

Жилин. А мусить же! Вже ставсь над нею суд:
Вести її, зрадливую, на страту!

Круть і ще дехто. А вжеж вести!... за зраду!... на поміст!

Старов. Хай буде так! Полковниківа пані!
Ти зрадника і шпига, що прийшов
Підглядіти, як місто звоювати,
Не віддала до рук старшійні... Ти
Ховаючись його пустила з міста, —
Вчинила ся велика зрада тим, —
За се ти вмреш!

Криць. Стривайте! що не так!

Старов. Чому не так?

Криць. Бо ми не те судили,
Що бачимо. Повинні зважить ми
Чого і як вона зробила діло:
Се-ж батько був! Се-ж батько проклинав!...
Не віддала-ж вона, про що полковник
Казати-ме таємно до Карпа!...

Білоч. Не зрада се, а помилка була,
І можемо сю помилку простити.

Старов. Не можемо! Гарячий час тепер,
Та щоб таке в нас коїла жінота!
Вже-ж наш народ і під Ханенком є,
І всяких є там родичів багато,
То будуть їх пускати та випускати!...
Тепер одну помилуєм, то й кожне,
Як трапить ся, зробити схоче так.
Яка-ж тоді у нас і вірність буде?
Се не війна, не оборона в нас,
А чорт зна що!...

Жилин. А вже-ж ладу не буде!

- Старов.** Порядок нам дають уже баби!
Ех, бабі! Вам однієї жалко, —
Жалійте! хай! То всі ми пропадем
Отак, як ті всі десять душ, що вчора
Убито в нас!... Вона-ж се наробила!
- Голоси.** Не простимо за се! Хай уміра!
- Білоч.** Ой, братчики, та ну бо, схаменіть ся!
- Старов.** А я кажу: лилась козацька кров!
Коли її не помстимо, панове,
То се впаде на нас великий гріх.
- Жилин.** Чи вам любійш одна якась баба,
Ніж десять душ лицарства-козаків?
- Голоси.** Ні, ні, не так! Нам козаки дорожчі!
- Криць.** Хиба-ж вона занапастила їх?
- Круть.** Дурниця все! Вести її на страту!
- Голоси.** Нехай іде! нехай!
- Інші голоси.** Не буде так!
(Счиняєть ся крик, більшість кричить:)
Присуджено! Хай відбуває кару!
- Ковал.** Стривайте ще! Забули ви, що я
Полковник тут, що я чиню накази!
Ви винною зиваєте її,
На горло ви її вже осудили,
А я на те вам згоди не даю.
- Старов.** Бо жінка се тобі, того й не хочеш.
Так зраджує нехай і далі нас!
- Ковал.** Не зрадить, ні! Бо не було-ж і зради!
- Круть.** Що се за біс? За жінку остає!...
Та сам же він є зрадник проклятуцій!
Та скинемо ми геть його та й край!
Віднімемо ми пірнача у його.
- Голоси.** А скинемо! Віднімемо!
- Інші голоси.** Ба ні!
Не хочемо! Нехай пірнач у його!
- Круть.** (штовхає одного козака, а тоді другого).
Кричи мерщій, що винен він!... І ти!...
- Голоси.** Він зрадник! Вже-ж! Його скарати треба!...
Нехай кладе полковницький пірнач!

- Круть.** Бач, як воно! Ізрадили й байдуже!
Се кожен так робити-ме тепер!
(Крутько перебігає то туди, то сюди, вмовляючи кричати
проти Коваленка).
- Голоси.** Геть скинути!... Не руш!... Убийть його!...
Обох убить!... Беріть його, панове!
(Насувають на Коваленка, але він махнув пірначем обороняючи ся,
і ті подали ся назад).
- Ковал.** Назад усі! Послухайте, панове!
Прошу я вас, — дозвольте до тюрми
Замкнуть її, аж поки ся облога
Минеть ся тут. А там новий хай суд!
- Круть.** Щоб випустив її та з нею й сам
Ти втік? А вже-ж!...
- Голоси.** Не хочемо!... Беріть!...
- Ковал.** Так он ви як! Ви вже про те забули,
Що скільки раз життя вам ратував,
І сам за вас я ранами окрив ся!
Забули все! П'яниці, гультаї
Тепер у нас у радї порядкують,
Немов звіри роздрочені ревуть,
Згубивши вже і розум весь і правду.
- Голоси.** Та що се він плямує нас усіх? —
Вже скинули його: беріть та й годі! —
І сьміє він так лицарів старих
Ганьбити? га? — Ще блазень він! — А-нута!
К чортам його! — Вже скинули! — Хапай! —
(Насувають на Коваленка).
- Ковал.** (загрожує пірначем).
Назад, кажу! Бо хто підступить, — зараз
Почує він, який важкий пірнач:
Не вбереже він голови дурної! (Павза).
Усе, що тут казала вам Оксана —
Неправда те, бо се вчинив я сам:
Ведіть мене, а не її на страту!
(Всі вражені стоять).
- Окс.** (кидаєть ся до Коваленка).
Василечку! Ой не роби бо так!
Ой не кажи сього! Я-ж винна, клята!

- Ковал.** До мене тесть прийшов, його я з міста
Сам випустив і гасло те сказав.
- Окс.** Ви бачите тепер, що я тут винний.
Ні, Боже мій! Йому не вірте ви!
Василечку! Єдиний мій, коханий!
Не умирай безвинний ти, живи!
Не слухайте, що каже він, панове:
Се хоче він обритувати мене,
На смерть іде, щоб я жила, огидна!
Невинний він, він зрадити не міг!
- Ковал.** Чого-ж ви всі замовкли? Я-ж готовий
На страту йти.
- Білоч.** Готовий ти, та річ
Непевна тут. Ми вірити не можем
Тобі тепер. Зробила се вона.
- Ковал.** А я кажу, що я! Повинні вірять!
Вона вину на себе узяла,
А винен — я.
- Криць.** Та на щоб так робити
Було тобі?
- Ковал.** На віщо? Знаю сам.
- Старов.** А вам того казати я не хочу.
Що-ж, братчики, коли він сам признавсь,
То жінку ми не будемо карати, —
Скараємо його.
- Лясков.** А вже-ж його!
Видима річ, що тут у їх зробилось:
Він учинив і вчинок свій гидкий
Хотів сховати, а жінці жалко стало
І гріх вона на себе узяла.
Коли-ж признавсь, то мусить він умерти.
- Голоси.** Умерти! так! вже час кінчати суд!
- Окс.** Ой ні, не так! Шановная громадо!
Бог відає, що збавите життя
Невинного — се-ж гріх страшний вам буде.
Не знаєте, хто винен? Так про те
Подумайте, кого вам більше треба
З нас двох: я вмру, то шкоди в тім нема.

- А він умре — хто буде боронити
Від ворогів і місто се, і вас?
- Ковал.** Не слухайте того, панове-браття!
- Окс.** Василечку! не так бо кажеш ти!
Не варта я, щоб ратувати мене
Твоїм життям! Така ціна велика
За зрадницькі нікчемне життя!
Я вже один вчинила гріх великий,
Що зрадила своїх, а ти новий —
Ще тяжкий гріх, страшніший — пожити
Силкуєшся на грішницю мене —
Сю смерть твою! Який бо ти недобрый!
Я-ж так тебе кохаю, милий мій,
А ти мене занапастити хочеш!
Помилуй же, помилуй, дорогий!
Хай я умру! Бо смерть — одна хвилинка!
Радіючи я голову схилю
Під катову сокиру, — тільки-б знати,
Що ти живий! Послухай ся-ж мене,
Єдиний мій, коханий мій, мій світе!
- Ковал.** Оксаночко, та не кажи бо так!
Дружинонько моя єдина, вірна!
Красуйсь, живи! умерти мушу я.
Як ти умреш, — мені на віщо жити?
Прощай, моя утіхо дорога! (Обнімає й цілує її).
Прощай на вік! Ну, братчики, ведіте!
(Хоче вирвати ся в Оксани в рук, але вона не пускає).
- Горл.** Не можна так, панове-молодці!
Ви-ж бачите: не знаємо, хто винен,
То як же ми скараємо його?
- Лясков.** Скараємо, бо сам же він признав ся.
- Білоч.** Та і вона-ж признала ся сама.
- Старов.** Обох скарають, коли таке діло!
- Криць.** А правду-ж де ти дів? А ще й суддя?
- Дід Ост.** Мовчав я все, панове товариство,
Бо я старий, вже й слова не складу...
Тепер же річ мені дозвольте зняти:
А може й я вам добре що скажу?...
Не знаємо ми, хто зробив се діло —

Вона, чи він, — та знаємо ми те,
Що він у нас полковником у місті,
І місто він повинен берегти.
А не вберіг і зрада учинилась,
І сам признавсь, ледачий, в зраді тій,
То й мусить він, а не вона умерти.
Коли не він зробив се, — він покрив!
Який же він козак та ще й полковник,
Коли йому дорожча баба ся,
Ніж козаки, преславне товариство?
На біса нам іздавсь такий бабій?
Скарать його, бо нам таких не треба!

Голоси. Гаразд сказав! Розумне слово се.

Нехай тепер суддя нам присуд каже!

Старов. Чи волите, панове-молодці,
На смерть сказать за зраду Коваленка?

Голоси. Всі волимо!

Дехто. Не волимо! Не всі!

(Счиняєть ся галас, згодом Коваленкові прихильники стихають,
чути тільки:)

Призволили: нехай іде на страту!

Окс. Прощу я вас: до ранку подождіть,
Я приведу вам свідка, він посвѣдчить,
Що правду я сказала: присудіть,
Що свідок той піти безкарно може,
Щоб ні сказав...

Лясков. Не треба нам сього!

Жилин. Не слухайте! не треба потурати!

Білоч. А чом же ні? Повинні так зробити.

Криць. Не можемо ми навіть не зробити,
Бо право так велить, щоб кожен міг
Перед судом поставити всі свідки.

Голоси. Нехай веде! — Не треба! ні! — Нехай!

Білоч. Зламаємо і правду, й судній звичай,
Коли того ми не дозволим їй:

Чи волите до завтрього пождати?
Коли вона до страти приведе

Нам свідка, — ми його повинні слухать
І відпустити без шкоди геть його.

Голоси. Всі волимо!

Білоч. То хай же й буде так!

Лясков. Ведіть його! ведіте до темниці!
(Козаки беруть Коваленка).

Ковал. Оксаночко, на віщо робиш се?

Окс. Щоб жив ти, жив! І будеш, милий, жити!

ЗАВІСА.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ.

Передмістє Калниково. Колись тут жили люди, — тепер вони або повтікали
в місто, або й зовсім порозбігали ся. Живе тут військо: жовіри Собієького та
козаки Ханенкові. Мало не всі хати обдерті, часом руїна з хати або пожарина.
Просто глядачів, насад спени, стоїть хата з замкненими дверима. Мізній вечер.

ПЕРШИЙ ВИХІД.

Круг огню лежать і сидять козаки Ханенкові. Між іми Грицько
Доленко. Двоє-троє пражуть сало на вогні, на шпичку настро-
мивши; дехто люльки курить. Один козак з бандурою в руках, —
часом перебирає на їй струни.

Грицько Доленко. І чого ми тут сидимо? Два тижні вже
додержуєм облоги, а здобути не можемо.

Старий козак. А ти не будь такий тяжко поспішний! Як
весело нам тут, а він іще вередує!

Грицько. Ловкі вояки! Два тижні велике військо малень-
кого Калника не подужає! От ті, що в місті, так ті
вояки, бо вони проти всього війська оперши ся сто-
ять, а їх жменя.

Козак з бандурою. Що правда, то не брехня. Уміють
воювати ся Дорошенківці, — хоч би й нам так!

Грицько. Та ще хоч би за що добре ми били ся, а то
за чорт зна що!

Коз. з бандурою. За лядську ласку.

Грицько. А хай вони своєю ласкою подавляють ся!

Стар. коз. Ну, не плач же! На тобі ось сальця крише-
ник, — зріж та й засни!

Коз. І-ий. Він, дядьку, не добере в йому смаку, — дайте
мені! (Вихоплює у старого козака сало).

Стар. коз. Який швидкий!...

Коз. 2-ий. У Ляхів ми завсїди були й будемо панськими попихачами.

Грицько. І що ми за дурні дурні, панове браття, що служимо сьому Ханенкови? Сам він попихач лядський, то й нас у попихачі пошив.

Стар. коз. Укуси ся за язик! Бач, як розпустив! То вже тобі не лядський жовнір, а наш гетьман.

Грицько. Коли він гетьман, то хай народ до доброго, а не до лихого веде. А се хиба добре, що своїж доводить ся бити, свою землю пліндрувати, Ляхів слухаючи ся?

Коз. з банд. От Дорошенко — орел!

Стар. коз. І той добрий! Сей з Ляхами злигавсь, а той з бусурменом.

Грицько. Коли-ж не сила самому! Так за те-ж і голова, і лицар же!

Стар. коз. Воно правда, та тільки... мало добра й з бусурменом! Бо наші сусїди як єднають ся з нами, то хиба на те, щоб пособити нам? На те, щоб покористувати ся з нас! Так і з Дорошенком бусурмен ізробить.

Грицько. Дорошенко ладнає з бусурменом, поки йому треба, а думку одну має: щоб Україна була вільна, щоб ніхто над нею не панував. От чого Дорошенко хоче! І за те він лицар.

Коз. з банд. Не дурно про його й пісню складено!
(Пригравуючи на бандурі сьпіває, а иньші пособляють:)

Ой на горі та женці жнуть,
А попід горою,
Попід зеленою
Козаки йдуть.
Попереду Дорошенко
Веде своє військо
Славне запорозьке
Хорошенько.

Стар. коз. (перепиняючи). Тю, на вас розумних! Чи ви не показались отсе? У нашому таборі про Дорошенка пісні сьпівають. От тільки нагодить ся яка старшина, то...

Грицько. То що? Послухає, коли має чим слухати.

Стар. коз. А послухавши, — тобі, язикатому розумникови, спину киями спеше, то може хоч тоді тобі заціпить.

Коз. з банд. Ну, не можна, то й не можна!

Коз. 1-ий. Он уже Ляхва преть ся!

ДРУГИЙ ВИХІД.

Увіходить гурт польських жовнірів.

1-ий жовн. A to jak wygodnie szyszmatyki pokładli się koło ognia!

2-ий жовн. A nam już i palić niema co.

Грицько. Хати-ж палите.

3-ій жовн. Popalili wszystkie chaty, jakie były w naszym zakątku. Trzy tylko zostawili, żeby na czas deszczu było się gdzie schować.

1-ий жовн. Ej precz! miejsce nam!

Коз. з банд. З якої ради? Ідїть собі, звідки прийшли.

Грицько. Бач, які пиїні! А дзуськи не хочете?

4-ий жовн. A to ty, szyszmatyku, nas hańbić... (Штовхає його ногою. Той схоплюєть ся й хапаєть ся за шаблю. Починають рубати ся шаблями).

Голоси козацькі й жовнірські. Тю на вас! — Nie ruszaj go! — Чи ви не показались?

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Увіходить сотник козацький.

.Сотн. А то ще що! Облиште зараз ви!
(Ті неохоче кидають бити ся).

Знов сварка тут? Ще карано вас мало?
Як сьміли ви добути зброї? га?

Грицько. Бо він посьмів мене штовхать ногами!...

4-ий жовн. On nie rozwałał nam zagrzać się tutaj...

Сотн. (до жовн) Геть зараз ви! Бо тільки доповім
Що робите — не минетє ви кари.

1-ий жовн. Nam na nic to! jak się chłop rozzuchwał!
Ale popamiętasz, chanie! kiedyś może zdybiemy się,
to policzymy się wtenczas... Chodźmy, panowie
bracia! (Жовніри виходять).

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Ті, що й були, без жовнірів.

- Сотн.** А ви таки заведетесь, хоч як!
Гриць. Не можемо знущання ми терпіти!
Ст. коз. Бо вже вони розвеличались так,
 Мов ми у їх піддані на роботі.
Сотн. Сварити ся не треба! не сварись!

ПЯТИЙ ВИХІД.

Пилип вдягнений уже по козацькому приводить Лясковського.

- Лясков.** Полковник се засипати звелів
 Тоді тайник. Ти був би йшов, не бавивсь.
Пилип. В тернах отих я цілий день ховавсь,
 Все длубав ся, як способу добрати
 Геть вибрatiskь... Та й про дочку згадав.
Лясков. Се відаю... І як дізнавсь про гасло...
 Хотів таки фортедем увійти.
 Та не воно... Не дуже пощастило!...
 То-ж не дури, а справу як почав,
 То вже кінчай!
Пил. А от і сотник наш.
Лясков. Здоров був, пане сотнику!
Сотн. Здоров!
 А хто єси?
Пил. Се пан Лясковський, пане.
Сотн. Пан сотник! бач!... Гаразд, що завітав!
 Ну, що-ж у вас там коїть ся у місті?
Лясков. Все добре в нас. Полковник у тюрмі,
 За його — я.
Сотн. Та як же се вчинилосьь?
Лясков. От розкажу. А поки ти мене
 До гетьмана мерщій веди, бо треба
 Умовитись... Йдучи я розкажу,
 Що стало ся, і як ми подоліли.
Сотн. Отсе дак так! То завтра Калник наш?
 (Виходять сотник, Лясковський та Пилипенко).

ШОСТИЙ ВИХІД.

Козаки.

- Грицько.** Зрадливий пее! Продав своїх, Іюда!
Ст. коз. Не лай ся бо! Він продасть ся нам,
 То й ми такі?
Гриць. Та й ми не дуже дішні.
Коз. І-ий. Та годі вам сварити ся! Починай хоч якої пісні,
 або що, — все ліпше, ніж гризти ся.
Коз. з банд. Та якої-ж його й починати, коли ніякої не
 можна: про Дорошенка не можна, проти Ляхів не
 можна... Хиба про Байду? (Сьпіває, а за їм иньші:)
 В Цариграді на риночку
 Ой не Байда мед-горілочку.
 Прийшов до його цар турецький:
 „Здоров, здоров, Байдо молодецький!
 Покинь, Байдо, байдувати,
 Бери мою дочку та йди царювати!“
 — Твоя дочка поганая,
 Гей, а твоя віра, віра проклятая! —
 Ой як крикне цар турецький
 Та на свої слуги, слуги моледецькі:
 „Візьміть Байду, ізвизжіте
 Та й за ребро гаком, гаком заченіте!“
 Взяти Байду, ізвизжали
 Та й за ребро гаком, гаком зачіпали.
 Висить Байда на дубочку
 Та не день, не нічку та не годиночку.
 Прийшов до його цар турецький:
 „Ой що ти бачиш, Байдо молодецький?“
 — Бачу, царю, два дубочки,
 А на тих дубочках сидять голубочки.
 Дозволь, царю, лучка взяти,
 Тобі на вечерю голубочка зняти! —
 Ой як стрельнув Байда з лука
 Та й улучив царя поміж самі вуха:
 „Не вмів, царю, Байду вбити, —
 Будеш, царю, в землі гнити!“
Гриць. Ловко віцілив!

СЬОМИЙ ВИХІД.

Пилипенко виходить.

- Пилип.** Пан сотник вам звелів, щоб ви ішли
На всю сю ніч до шанців аж до брами.
1-ий коз. А що робить?
Пилип. Сказав, що прийде сам,
То й скаже все.
2-ий коз. Чи йти, то йти!
(Встає, а за їм інші).
3-ій коз. Ходітьте!
(Встають козаки й виходять).

ВОСЬМИЙ ВИХІД.

- Пилип.** (сам). Два тижні тут... Вже пороху звели
До біса й куль. Вже всім осточортіло,
А не щастить... Про Дорошенка чутка,
Що йде сюди, то мусимо тікати,
Або сюди у місто се ввійти.
Ото-ж коли не пощастило силі,
То хитрощам моїм хай пощастить.
Червінчиків гетьман не пошкодує...
Вже поживу в достатках я тоді!...
Богатий зять приймав мене до себе,
Так утекла-ж із Василем дочка!
Доводить ся тиняти ся ізнову
Замість щоб жить в роскошах та в добрі...

ДЕВЯТИЙ ВИХІД.

Оксана боязко увиходить, озираючись.

- Пил.** Мов жінка... бач... Чого се тут ти ходиш?
Окс. Се, тату, ви?
Пил. Оксана? ти? відкіль?
Окс. Із міста я... Прийшла, бо вас шукала.
Пил. Чого-ж прийшла? Яке тобі тут діло?
Окс. Ой, таточку, — чи чули ви? Василь...
Пил. Я знаю се.
Окс. Його скарати горлом...

- Пил.** Та знаю й се. Як заробив, так має.
Окс. Ой, батечку! Ви-ж відаєте все,
Як стало ся: се-ж через вас і сталось:
Він віддає своє життя за вас.
Пил. Хай віддає — по християнській буде.
Окс. Не можна-ж так! Змилосердіть ся-ж ви!
Пил. А що-ж я тут? Хиба я що тут можу?
Окс. Ви можете, аби схотіли ви.
Хоч суджено його скарати горлом,
Та рада ще дозволила мені,
Щоб привела до завтраго я свідка, —
Хай свідок той посвідчить як було,
То Василя тоді не покарають.
Пил. А хто-ж за те відбуде гасло? га?
Се видно вже: відбуде кару свідок.
Еч, зрадниця! І вигадала як,
Щоб підвести під смертну кару батька.
Окс. Присуджено, що свідок, — хто-б ні був —
Із города без карі має вийти...
Карати-муть мене за діло се...
Я, тату, вмру...
Пил. Ти вмерти хочеш? На що-ж?
Окс. Щоб жив Василь, бо винна-ж я...
Пил. Та що-ж
Тобі тоді, чи він живий, чи мертвий,
Коли сама ти вмреш? Не тямлю я...
Окс. Чи попущу-ж, щоб він умер за мене?
Та хоч би й він зробив усе, — й тоді
За його я радіючи умерла-б,
Щоб тільки жив...
Пил. Дурниці ти плетеш.
Я не піду. Про се й балакати годі.
Окс. Ой, таточку, зласкайте ся-ж бо ви!
Пил. Зласкавить ся? А ти до мене мала
Сю ласку? га? Від мене ти втекла,
Покинула за-для коханця батька!
Окс. До шлюбу-ж ви мене із Зороховським,
З старим, гидким хотіли сплотиць

Тоді вести, — я-ж Василя любила:
Я не могла, — се-ж завязати сьвіт...
Пил. Ти не могла, а я тепер не можу,
То й буде так, — нехай він умира!
На милого ти батька проміняла,
Тепер же знов розмінюй ся назад:
Коханця ти свого віддай за батька.
Окс. Ой, таточку, ой, не кажіте так!
Благаю вас... навколішках благаю...
(Стає навколішки й обнімає йому коліна).
Послухайтеся! тяжкий-важкий сей гріх
З душі мені зніміте ви, зніміте!
За мене хай не умирає той,
Кого люблю і хто не винен, тату!
Пил. Сказав, що ні, то й годі вже про се!
Окс. Ні, таточку, не може так се бути...
(Він хоче відійти, вона слідком за їм навколішках).
Стривайте-ж бо!... Ні, не тікайте ви!...
Послухайтеся!... Ви-ж добрі, тату, добрі!...
Се-ж, тату, кров... вона впаде й на вас!...
Впаде — і там, перед престолом Божим,
Волати-ме вона на нас обох...
Згадайте бо — і ви-ж бо, тату, винні.
Ой, Боже мій! де слів мені знайти
Таких палких, щоб серце ваше зимне
Зогріло ся й озвало ся добром?
Я йду на смерть... Я скоро перед Богом
Стояти-му й благати-му за вас,
Щоб він простив усі гріхи вам, тату,
А єсть же в вас вони, — згадайте ви! —
А я їх всі куплю своєю кровю.
Пил. Облиш те все! Устань, кажу тобі!
Я не прошу тебе благать за мене,
Не хочу я, щоб і вмирала ти:
Хай він умре, — ти молода ще, гожа, —
Тобі знайду такого чоловіка
Багатого і пишного, що буде
В роскошах ти... та при тобі і я...
Окс. Ой, Господи, нема у його серця!...

ДЕСЯТИЙ ВИХІД.

Лясковський увиходить. Узрівши його Оксана швидко оступаєть ся і стає за хату так, що він її спершу не бачить. Пилипенко застаєть ся, де й був.

Лясков. А ти ще тут? Умовились про все:
У ранці ми потратим Коваленка,
А потім ви, все військо, враз до брам —
Вже я звелю, щоб вам їх відчинили...
Пил. А-ну стривай, бо ми тут не самі.
(Показує на Оксану).
Лясков. А хто-ж то є? Ге, пані Василева!...
А я-ж звелів не випускати її!
Пил. Мені-ж чому ти не сказав про неї?
Лясков. Не думав я, щоб тут вона була...
Що-ж сьвідок? га?
Пил. Деінде хай шукає.
Лясков. Коли вже так, то треба, щоб вона
Відсіль назад до міста не верталась,
Бо чула все і бачила, — тепер
Попшкодити вона нам може в справі.
Пил. То замкнемо її. (До Оксани) Іди сюди!
(Іде до неї, бере за руку й веде).
Окс. (пручаючись). Не хочу я!... Пустіть мене!...
Пил. Не бав ся!
(До Лясковського). Держи її, я поки відімкну.
(Лясковський держить Оксану за руки, Пилипенко відшмикає хату.
Оксана хоче випрочати руки).
Лясков. Та ну-те бо, ви не пручайтесь, пані!
Не зробимо лихого вам: ви тут
Посидите до завтрього та й годі,
А завтра вас до себе я візьму,
Обороню і захищу вас, пані.
Окс. Пустіть! пустіть!
(Бєть ся в його в руках, він її держить за стан).
Лясков. От бачите, — й мені
Бог погодив хоч тронки вас обняти,
А ви тоді казали — ні та й ні!
А, гарно як! (Дужче її тулить до себе).
Пил. (відімкнувши). А-ну її сюди!

Лясков. Посидьте-ж там! (Упирає Оксану до хати, хоч вона пручаєт ся. Пилипенко замикає).

Отак-о добре буде!

Тепер же ти веди мене назад,
А то й мене так замкнеть, як Оксану.
Та козака якого ти прийми
Сюди, щоб він беріг її.

Пил. А треба...

Ну, так ходім, крізь варту проведу. (Виходять).

ОДИНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Якийсь час на сцені нема нікого; згодом Оксана починає торсати з хати вікно, але не може його відсунути. Увіходить Грицько з козаком.

Гриць. Дак що мені, ти кажеш, берегти?

Коз. А тут отсе — сю хату, — так він каже.

Гриць. Та хто-ж у їй?

Коз.

Не відаю і сам.

Сказав мені, щоб я послав на варту
Сюди когось. Я мав до брами йти,
Аж ти ідеш, — то я й сказав, що знаю...
Ставай, вартуй!... Щоб гостро вартував, —
Він наказав...

Гриць. Гаразд, стаю на варті.

ДВНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Гриць. (на варті). Отсе і стій!... Нудьга з усім та й годі!...

А хто воно у сій хурдні є?

Як би мені хоч трохи подивить ся. (Зазирає у вікно).

Так не узриш. (Силкуєт ся відсунути вікно).

Забито ось гвіздком...

Ну, вирвемо гвіздок... (Вириває). Тепер відсунем.
(Відсуває віконечко і зазирає в хату).

Агов, озвись! Хто ти й чого сидиш?

А що тобі?

Окс.

Гриць.

Жіночий голос наче...

Ти жінка, га?

Окс.

Гриць.

Еге!

Немов я чув

Сей голос десь... Скажи мені, будь ласка,
Хто ти єси?

Окс. На віщо се тобі?

Гриць. Невже-ж вона? Ба ні, не може бути!...

(До Окс.) Бо голос твій... я чув його неначе...

Окс. А хто-ж ти сам?

Гриць. Твій вартовий.

Окс. Та хто-ж?

(Чути по голосу, що підійшла ближче до вікна).

Гриць. (увесь сей час дививсь у вікно і тепер побачив Оксану).
Оксано, ти? Отут?!

Окс. (підходить до вікна так, що її стає видко).

Ой Боже! Гриць!...

(Обоє змовкають і кілька мить мовчать).

Гриць. Еге, се він... Той Гриць, що зріє з тобою,

Що ти йому на сьвітї всім буда,

Що дороге: сестрою, другом ширим,

Коханою, дружиною в думках...

Той Гриць, що жив тобою однією

І все-б віддав за тебе за одну...

Той Гриць, що ти йому вразила серце,

Бо зрадила, бо з иньшим утекла!...

Окс. Не зрадила! Не можеш так казати,

Бо слова я тобі не подала,

Що будемо подружжям ми з тобою.

Се ти хотів... Ніколи я тобі

Ні словечка про сеє не казала.

Гриць. Але-ж себе кохати попускала!

Окс. Кохати? — ні! Як брата я тебе

Любила — так! і думала про тебе,

Що так і ти.

Гриць. Не бачила, що я

Люблю тебе не як сестру, — як милу?

Окс. Побачила уже тоді, як ти

Став докорять за Василя... Та пізно...

Гриць. Еге, се так... І ти щаслива стала,

А я пішов бурлакувати в сьвіт...

Окс. Мій братіку, того я не хотіла...

Із щирої душі бажала я

Тобі всього, що є найкраще в світі,
Але тебе кохати не могла.
Ти кажеш, я щаслива стала? Правда,
Щаслива я була, але тепер
Все гине, все: душа і тіло, й щастя!..
Щаслива я, ти кажеш? се-ж бо глум:
Ти-ж вартовий, а я в тюрмі, в неволі!
А через що се у неволі ти?
Не знаєш ти? Я-ж випустила батька...
Се знаю вже...

Гриць.
Окс.
Гриць.
Окс.

І Василя на смерть
Присуджено за се, хоч я призналась...
Бо він сказав, що винен тільки він:
Повірили — йому. Прийшла прохати
Я батька тут, щоб свідком він пішов
І розказав, як стала ся ся справа:
Присуджено на раді в нас, що він
Вернути ся назад безпешно може.
Він не схотів... сюди мене замкнув...
А Василя скарають зараз з ранку...
Ой, Боже мій!... Мене-ж Ляковський сей...
Ні, я умру, — до мене не торкнеть ся.
Ляковський? як?

Гриць.
Окс.

До мене вязне він,
Щоб я його...

Гриць.

Не може бути, ні!...

Окс.

Не попусти того, щоб се зробилось!

Гриць.

То випусти, мій братіку, мене!

Окс.

Я випущу, не дам я на поталу
Гидотному... (Кидаєть ся ламати замок і спинаєть ся).

Окс.

Я випущу тебе,
І підеш ти... А що-ж мені вже з того?

Гриць.

Кохати ся ти підеш з Василем!...

Окс.

Ні, він умре, бо свідка ти не маєш!...

І я умру в ту мить, як він умре.

А бач, тобі Василь — то все, про мене-ж
Байдужечки!...

Так, Грицю, не кажи:
Люблю тебе, як брата...

Гриць. (гірко).

Брата! брата!...

На віщо та любов мені здалась?
Не хочу я, бо хочу я кохання,
Бо хочу я, щоб се про мене ти
Казала так, як тільки що про його:
„І я умру в ту мить, як він умре.“

Окс.

Не можу я тобі того сказати.

Гриць.

Так хай же він умре і ти за ім!

Окс.

Ти кажеш так... Ти відмінив ся, Грицю,
Ти був не той...

Гриць.

Зробила ти сама,

Що я не той: ти вбила давнє серце

Мені в грудях, — тепер у їх нове...

Окс.

Ні, не нове! Таке-ж, як спершу, добре,

Хоча його вразила тяжко я...

Прости за те: я не могла інакше...

Мій братіку рідненький, щирий мій,

Зроби ти так, як добре серце скаже,

Як Бог велить...

Гриць.

Як Бог велить... Як Бог...

Не знаю сам... Зректись тебе не можу...

Не можу я й віддати тебе на смерть,

Ще більш тому не можу я віддати...

(Бореть ся сам із собою).

Окс.

То братови я віддаю себе,

Його душі і дорогій і рідній.

Хай скаже брат — життя мені чи смерть.

Він знає се...

Гриць. (враз).

Я випущу тебе!

Ми втечемо з тобою в-двох до міста,

І свідком — я... Так, свідком буду я!

Я розкажу, яка гидка тут зрада,

І жити-меш, сестричко, ти й Василь.

Окс.

Ой братіку, серденько золотее!...

Гриць. (кидаєть ся і торсає замок: бачучи, що не подаєть ся, виймає пістоль і рулю заложивши між дверами й замком, витягає прибої, відчиняє двері).

Виходь мерщій! (Оксана виходить, він знову зачинає двері і притуляє замок). Ходім! тепер ходім!...

Щоб хто не вздрів...

Окс. Чи є-ж на цілім світі
Така душа свята, як твоя?... (Виходять обоє).

ЗАВІСА.

П Я Т А Д І Я.

Ранок. Майдан серед міста Калнику — той, що і в другій дії: але тепер на йому збудовано поміст: мають карати на горло полковника Коваленка. На помості колода, в її стремить сокира: біля колоди стоїть здоровенний Татарин-кат. Круг помосту колом збройні козаки-вартівки; за їми козаки в козацьких жупанах, міщане в своїх міщанських каптанах, далі від осередку кілька жінок. Серед народу гомін невгрозний, але він притихає часом, скоро хтось один починає говорити, бо люди слухають. Усі дожидають, турбують ся.

ПЕРШИЙ ВИХІД.

Жінка 1-ша. Он-он уже ведуть!

Голоси. Де? де? — Та он! — Та ні!

Козак 1-ий. Нічого нема, — плеще баба.

Жін. 1-ша до 2-гої. Такий, моя матіночко, зрадник, такий зрадник! Усі що дня гасла розказував Ляхам.

Жін. 2-га. Невже? Я чула, що раз.

Жін. 1-ша. Усі так говорять, що Ляхи йому скуп дали, так він за ті гроші...

Жін. 3-тя (підходить). Та то-ж кажуть, не він, а вона.

Жін. 2-га. Обоє вони: пішли до Ляхів та скуп із їх узали, а їм таке слово сказали: Ось вам слово на вигубленне роду благочестивого.

Жін. 3-тя. От харцизяки! Та як же вони пройшли так, що ніхто й не бачив?

Жін. 1-ша. Вони вже те знають! Може характерники...

Жін. 2-га. А хіба й ні? Про полковницю чути було, що в неї й мати родима відьма була та й вона сама.

Жін. 3-тя. І перелесник до неї літав?

Жін. 2-га. Сама не бачила, а мабуть літав.

Жін. 1-ша. Се вже, спасибі йому, сотник усе викрив.

Жін. 2-га. Мабуть же й він щось знає.

Жін. 1-ша. Він знає, та тільки не на лихе, а на добре.

Коз. 2-гий. Що ви тут торохтите, баби?

Жін. 3-тя. Коли-ж, козаченьку, таке цікаве... Бач, як воно було, що полковничина мати та була родима відьма і дочка її родима відьма та ще й учена... Так вона, полковниця, і підманила полковника, бо вона, звісно, з нечистою силою знаєть ся, то й робить так, щоб нечистій силі догодити... Так і підманила полковника, каже: давай зробимо так, щоб на вигубленне роду благочестивого. От вона взяла та перекинула ся там чимсь...

Жін. 2-га. (перепиняючи). Сорокою!

Жін. 3-тя. Еге-ж, сорокою, — щоб ніхто не пізнав із наших, та до Ляхів: хочете, я вам скажу таке слово, щоб на вигубленне роду благочестивого. Ну, ті, звісно, хочуть. Так вони й сказали, а ті їм скуп дали. А до неї перелесник літав, а сотник Лясковський те й побачив та й підглядів у вікно...

Коз. 2-ий. Пху, чортова брехуха ідолова! І чого тільки не наплеще своїм лепетливим язиком!

Жін. 2-га. Еге, наплеще! А коли-ж сотник сам бачив, як вони лядські гроші лічили.

Коз. 3-ій. А може-ж і правда?

Коз. 2-ий. І ти туди-ж, розумнику! (До жінок) Гетьте мені зараз ізвідси, щоб вас тут не було, а то я вас!...

Жінки. Який швидкий! Так і розприндив ся! (Переходять на другий бік майдану).

Коз. 2-ий. Гидота!

Денис (підходить). А що там?

Коз. 2-ий. Ет, чортові сороки плещуть. Уже й склали казку, як саме зрадив полковник.

Денис. І не зраджував, та вже склали.

Дід Остап. Каже сам — зрадив, то зрадив.

Денис. Жінчину провину на себе взяв.

Коз. 2-ий. Та й жінчина провина не яка там уже непростенна. Треба-ж і милосерде мати.

Коз. 3-ій. Собаці собака смерть!

Денис (поважно). Мовчи вже краще!

Коз. 3-ій. А чого-ж би то я мовчав?

Денис (поважно). А того, що як буде полковник умирати, то попроси його, щоб він на тому світі за тебе Господа милосерного благав: він мученик, то його Бог послухає, а ти без цього пропадеш у пеклі за свої діла!

Коз. 3-й. Який праведний обізвав ся! (Ховаєть ся між людьми).

Коз. 4-ий. А може-ж полковникова приведе свідка?

Коз. 1-ий. Де вже там!

Дід Остап. І не треба.

Коз. 5-ий. Ліпшого полковника знайдемо.

Козак-вартовик. Гей, не насувайте так, а то й нас на поміст ізженете.

Коз. 2-ий. Та воно-б вам дужче личило там бутн, ніж полковникони.

Козак-вартовик. Ге, так на нас усіх місця мало на помості.

Татарин-кат. Дарма мало, я по один рубай.

Коз.-вартовик. Утомни ся.

Тат.-кат. Дарма утомни ся, — я звикай.

Денис. А я скажу ізнов, панове-браття:

Великий се вчинила рада гріх,
І будемо всі одвічать за його,
За смерть отсю! Невинного вбємо!

Голос. Та що-ж уже? Тепер уже не вернеш!

Денис. Не вернеш? чом? Ще можна все вернуть.

Голос. Ох, ох, біда!... І станеть ся-ж отак-о?...

Жін. 1-а. Старшина йде!...

Коз. 5-ий. А справді вже іде.

ДРУГИЙ ВИХІД.

Увіходять: Крицький, Білоченко, Горленко, розмовляючи.

Криць. Ой, Господи! і я се мушу бачить,
Сю смерть страшну? На віщо ми прийшли?

Білоч. Прийшли на те, щоб дати оборону,
Як приведе Оксана свідка нам.

Криць. Чи приведе-ж? Нема її і досі!
Чи хто не чув про неї, де вона?

Горл. Я відчинив її сам із міста браму
Ще звечора... Хоч сотник наказав,
Щоб не пускав її ніхто із міста...

Білоч. Послухалнесь його! А вже-ж!...

Горл. Я їй

Хотів кого на оборону дати,
Але вона схотіла йти сама;
Так і пішла і не взяла нікого.
Я наказав, щоб зараз же її
Упущено, але немає й досі.

Білоч. То мабуть так, що вже її не жди.

Голос. Гей, розступнесь! Пан наказний полковник.

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Увіходять Старовський та Жилянський, а за їми зараз же Лясковський верхи конем приїдуть, за їм козаки.

Лясков. День добрий вам, панове молодці!

Голоси. Здоров і ти!

Лясков. А де-ж злочинець досі?

Чого се з їм барять ся довго так?

Коз. 4-й. А он ведуть! (Юрба вся так і сколихнула ся, почувши ті слова. Дехто зітхає, дехто охає, хрестить ся, і всі повернули ся в той бік, відкіля мусить іти Коваленко).

Голоси. Ведуть уже!... — Ой Боже!... —

Великий гріх!... — А так і треба!... — Ні!...

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Тихо йдучи увіходить кілька збройних козаків, ведучи беззбройного Коваленка. Він у тій одежі, що і вчора, але без шапки. Проходити йому доводить ся повз Лясковського, що сидить бадьорючись на коні. Вони азирають ся ошма. Лясковський спершу спускає очи перед поглядом Коваленковим, а тоді піднімає в гору голову.

Лясков. Ідїть мерщій, — нам ніколи барить ся!

(Юрба розступаєть ся, пропускаючи Коваленка. Він тихо, але твердо ступою віходить на поміст. Зійшовши, озирать ся по людях, мов шукаючи когось очима і не знаходячи, тоді говорить мов би сам до себе).

Ковал. Нема її... в останній час нема...

Хай буде так!... Так ліпше: менше муки

Її і мені!... (Кланяєть ся народови на три боки).

Панове-молодці!

Товариші! Народе православний!...

Лясков. Спиніть його, — хай не верзяка! Цить!...
Татарине, роби усе, що треба!

(Татарин береть ся за плече Коваленкови, але счипяєть ся галас,
народ кричить).

Голоси. Не можна так!... — Так не годить ся!... Ні!... —
Говоре хай!... — Се-ж перед смертю вільно...

Горл. (до Ляск.) Не сьмієш ти заборонять йому!
Я стану сам з ім поруч на помості
І з шаблею добутою за те
Стояти-му, щоб говорив!...

Криць. То право
У кожного, хто ставить ся на смерть!

Голоси. Говоре хай!... не припиняйте слова!...

Ковал. За мить яку я сей покину сьвіт
І на суді я стану перед Бога,
І вірю я — по правді буде суд:
Радіючи його я дожидаю...
В останній час отсей прошу я вас:
Коли зробив із вас кому я кривду,
Чим прогрішив, — простіть мені той гріх!...
(Кланяєть ся на три боки).

Голоси. Прощаємо!... — Нема чого й прощати!... —
Всі грішні ми!... — Ти добрий чоловік!... —
Хай Бог тобі простить, коли в чім грішний,
А ми й самі щочасно грішимо.

Ковал. Спасибі вам! (Вклоняєть ся раа). Іще я маю слово:
Зостанеть ся у мене удова...

Голоси. Доглянемо!... — За неї не турбуй ся!... —
Вона від нас тут кривди не знає...

Ковал. Спасибі вам!... Нехай же милосерний
Великий Бог з сьвятих своїх небес
Вам, братчики, пошле і змоги й сили,
Щоб рідний край в сей час оборонить
І визволить його з ції недолі;
Не попустить... (Слипняєть ся, побачивши Оксану).

ПЯТИЙ ВИХІД.

Оксана вбігає, за нею Грицько. Оксана кидаєть са кривь стов-
пище, збігає на поміст і припадає до Коваленка.

Окс. Не дам його!... він мій!...
Візьміть мене, — його-ж ви не займайте:
Не винен він!...

Лясков. А чим же доведеш?

Ти доведи, а так слова — дурниця!
Окс. Я доведу... Стривайте, я скажу...
Таке скажу, що ви й не сподівались...

Старов. Та що вона патякає отам?

Нема чого казати їй, а вмисне
Базікає, щоб справу забарить.
Стягти її з помосту та й кінчати!

Голоси. Хай каже!... — Хай!... — Нехай підожде кат!

Ковал. Ой, горличко моя! на віщо робиш
Ти знову се? Нехай вже я умру.

Окс. Мовчи! мовчи! Нічого ти не знаєш.
Побачиш сам, що добре я чиню.

(До нар.) Не привела того, кого хотіла:
Він не схотів, його благала я
Навколінках, — благання не послушав,
Хоч він мені і рідний батько єсть...

Лясков. Не привела ти сьвідка? На що-ж довше
Ще ждати нам? Іди з помосту геть!

Татарине, кінчай мерщій, не бав ся!
Окс. Стривайте бо! Се-ж тільки мить одна...
Тоді його й скараєте, а поки
Послухайте!...

Лясков. Стягніть її відтіть!

Білоч. А я кажу: не руш! нехай говоре!

Окс. Я бувши там, дізналась про страшне...
Довідалась, що батько мій приходив
В ночі до нас на зраду підмовлять,
І зрадники такі у нас знайшли ся:
Ханенкови віддать запряглись
Се місто й нас. Найголовнійший зрадник
Він серед вас...

Лясков. (стріляє на неї з пістоля). Мовчати-меш же ти!...
(Оксана хитаєть ся, Коваленко її піддержує. Грицько кидаєть ся на поміст до Оксани).

Ковал. Ой Господи! убив її!... Оксано!...

Окс. Не вбив іще... Лясковський зрадник сей.
Був сю ніч там... він з їми умовляв ся.

Білоч. Гарадник він і душоуб. Візьміте
Вяжіть його! мерщій!

Лясков. Се все брехня!

Се вигадки! вона зо злости бреше.

Окс. Не вигадки... Я чула все сама... (Показує на Грицька).
І він те чув...

Гриць. Еге, я чув: се правда!

Все, що вона сказала вам — було.
Посвідчити я вам прийшов сю зраду
І на суді ще й більше я скажу.

(Лясковського стягають з коня, віднімають зброю і крутять назад руки).

Ковал. Оксаночко, дай рану подивитись.

Окс. Не треба, ні... дурниця, любий мій...
Та тільки я чогось немов не встою...

(Падає, але Коваленко й Грицько піддержують її і кладуть на поміст. Коваленко піддержує її голову).

Ковал. Вона вмира, мій Господи сьвятий!
Біжіть мерщій по лікаря... по діда!...
Шукайте скрізь — на шанцях і в дому.
(Кілька козаків вибігає).

Окс. Та ні бо, ні!... Я не вмираю... Спли
Чогось нема...

Лясков. Зв'язали ви мене...
Коли вже так, то й їх вяжіть зо мною,
Хорунжого й суддю, бо і вони
У справі тій були.

Старов. Брехня!

Жилин. Неправда!

Лясков. Ні, правда все. Вяжіть, щоб не втекли.

Білоч. Суд розбере! А поки — всіх зв'язати!
(Старовського й Жилинського в'язуть, забираючи в їх зброю).

ШОСТИЙ ВИХІД.

Два козаки вбігають.

1-ий коз. Ляхи! Ляхи!... На шанці лізуть... бють...

2-ий коз. Хтось відімкнув малюю браму, вперлись...
У брамі бій... вже сили не стає.

Білоч. Полковнику, твоє на шанцях місце.

Ковал. Ви-ж бачите — не можу: умира, —
Як я її самую тут покину?

Білоч. А вороги як візьмуть місто, — всі
Тоді вмремо. Забув свою повинність!

Окс. Іди, іди!... Я не умру, дїждусь...

Повинен ти оборонити всіх... (Ще козак вбігає).

3-ий коз. Пробили ся вже вороги у браму.

Ковал. Прости мене, кохана, — я піду.

(До Гриц.) Доглянь її ти, брате, поки справлюсь.

(Припадає до Оксани, цілючи її і зараз устає. Під голову Оксани підкладають жупан).

Пан писар тут зостанеть ся нехай

І береже аж поки я верну ся.

Гей, шаблю дай! (Йому подають кілька шабель, він

бере першу). До бою, лицарі! (Вибігає з шаблею, за ім козаки. Лясковського, Старовського та Жилинського виводять. Оксана на помості лежить, біля неї схилив ся Грицько. Писар теж на помості стоїть трохи віддалік. Збройні козаки круг помосту).

СЬОМИЙ ВИХІД.

Павза. Чути стріляння, бойовий гук і галас. Увесь час він
то притихає трохи, то більшає.

Окс. Як бють ся там... О, Господи єдиний!

Подай ти їм подужать ворогів!...

Криць. Подужають, — адже-ж бо там полковник.

Гриць. Сестриченько, де вражено тебе?

Окс. У груди... ой!...

Гриць. Чому не можу взяти

Я кулю ту до себе в тіло, — хай

Умер би я, а ти була-б здорова.

Окс. Я дякую, мій братіку, тобі...

Як дуже враз у грудях заболіло...

- Криць.** Перенести-б до дому пані, там
Обглядіти і рану можна буде.
- Окс.** Ой ні, мене вже не займайте ви:
Я хочу тут: його я тут діжду ся...
(Змовкають. Стріляння чути раз-у-раз).
- Криць.** Завзятий бій!... І наче дужче все...
Ні, затиха... Тепера чути далі, —
Се ворогів погнали... Наші бють!
- Окс.** Мій Господи, коли-б мені діждатись!...
- Гриць.** Яка бліда ти, сестро, — Боже мій!...
- Окс.** Дарма... дарма!... Аби достало сили
Діждати ся...
- Криць.** Та діждетесь... Ось-ось
Всі вернуть ся і пан полковник прийде.
Тоді ми вас мерщій перенесем,
Щоб дома ви були і лікар буде
Вас гоїти...
- Окс.** Чом Василя нема?
Так довго вже!...
- Гриць.** Ось чути, — йдуть неначе...
- Криць.** Уже ідуть, вертають ся назад.

ВОСЬМИЙ ВИХІД.

Козак вбігає.

- Коз.** Подужали! Ляхів прогнали з міста.
- 2-ий коз.** (вбігає). З потугою гетьман Петро іде, —
Злякавши ся, Ляхи знімають табор.
- Окс.** Хвала Тобі, мій Господи сьвятий!...
Коли-б його побачити, то більше
Не треба вже нічого...
- Криць.** Йде полковник.

ДЕВЯТИЙ ВИХІД.

- Коваленко швидко увіходить і кидаєть ся на поміст. За ім
кілька козаків. Грицько підводить ся і стає далі.
- Ковал.** (нахилиючи ся над Оксаною).
Голубочко! моя єдина зоре!
(В сей час вдарено за сценою в сурми і виходять збройно і з пра-
порами козаки-Дорошенківці, а за їми й Калницькі).

- Криць.** (до сурмачів). Гей, тихо! цить! (Показує на Оксану.
Сурми від разу стихають і всі стають мовчки).
- Ковал.** (до козаків). Керю дай сюди!
Перенести на їй...
- Окс.** Не треба, милий,
Я чую — вмру. Сих дорогих хвилин
Не віднімай у мене: хочу бути
З тобою я...
- Ковал.** На віщо кажеш так?
Ти жити-меш!... Не можеш ти не жити!...
А як же я без тебе? Як же я?
- Окс.** Не жити-му... Вже смерть приходе, чую...
Коханий мій, прощай, прощай на вік!
(Коваленко цілує її, вона обнімає його за шию — і так кілька
часу, припавши до його, держить його).
Іще! іще! Як гарно!... Годі вже!...
(Вона пускає руки, він підводить голову).
- Окс.** (до Грицька). Йди, братіку, сюди! (Грицько підходить
і схиляєть ся над нею). Мене від смерти
Ти вратував, а смерть таки знайшла...
Прощай і ти! Живи і будь щасливий!...
Ти добрий був і любий... Прощавай!...
(Грицько схиляєть ся над нею, вона його цілує).
Мій сьвітоньку ясний!... мій рідний краю,
Прощай і ти!... Не нажила ся я!...
Мій людоньку! в сльозах живеш ти, в горі, —
Хай Бог тобі спокою й щастя дасть!...
Живи, цьвіти!... Зорею ясно саяй!... (Підводить ся).
Василечку, ще поцілуй в останне! (Ковал. цілує).
Прощайте всі! Коханий, прощавай! (Падає мертва).

ЗАВІСА.

1897. X. 11 (23).
У Чернівці.

С Е Р Ц Е .

НАРИС

І. Петрушевича.

Мені раз снило ся, що я був загубив серце. Десь я ніби-то сиджу в Єзуполи на цвинтарі і дивлю ся на гроби. Передо мною гріб покійної бабуні, по правім боці гріб небіщика брата, а по лівім, зараз коло мене, ще якийсь третій. Спека така, що над гробами аж дріжить повітря. Тихо так, що ані листочок не ворухнеть ся, лишень воробці цвірінькають ліниво по черешнях і в траві черкотять коники. А я сиджу і в голову заходжу: що се за третій гріб, такий мені близький, такий знайомий, немов би я поховав у ньому всю свою долю. Ніби-то лежить в нім хтось і ніхто. Ніби-то я поховав там когось учора, але вже не тямлю, як він називає ся. Раз видаєть ся мені, що я поховав там її, однак неправда; вона-ж по світі ходить; то знов таке маю вражінє, немов би то я сам лежав; але і се неправда. Я там якийсь молодий, сильний, веселий, а тут я зовсім инакший. І груди в мене запали і лице змарніло, а охоти до життя — що й казати. Але я дивлю ся на того, що лежить у гробі і таки пізнаю себе. Тільки стає мені нараз якось прикро. Хочу вставати і піти відси, але не годен встати з гробу. Воробці цвірінькають, коники чичикають, а у мене в очах темніє. В тій хвилі підходить до мене хтось і бере за плече.

Але я не відвертаю ся навіть.

— Мені так добре, — кажу. — Лишіть мене в спокою.

— Слухай Янку, — каже до мене якийсь знайомий голос, ні то батька, ні то мами, ні то брата. — Ти будеш нещасливий на світі. Вмісто взяти книжку і вчити ся чогось пожиточного, ти сидиш отак цілими годинами і думаєш не знати над чим і на який пожиток. З вами, діти...

Тут у мене нараз усе закипає. У мене лиш одна думка: який я ледащо, нездалий, нікчемний еґоїст. Вмісто вчити ся, я тут хирію, як гнила колода. Серце в мене бєть ся, трохи не вискочить, але я хапаю його рукою, другою рукою беру книжку і на-пів непритомний іду до дому. У мені по дорозі щось рветь ся. Я завзяв ся і вчу ся без памяти. Світ стає мені приви́дом. Знайомі мелькають мені поперед очі і усміхають ся до мене, але я махаю рукою і вони щезають як мара. Переходжу десь ніби-то з книжкою городом, чудовим, буйним і затишним, як сади Альгамбри. Квіти пахнуть, соловії співвають, але я завзяв ся. Затулюю вуха, серце стискаю у жмені і вчу ся далі. І все мені починає іти добре. Десь ніби-то цілі роки минають мені у нестямі. Я лиш іду і стискаю серце, аби не скигло. Воно вгамовуєть ся поволи, тільки чикотить мені в жмені як годинник або ціпає як мале куря, що викльовує ся зі шкаралупи. Я іду і не дбаю. Нехай ціпає. Я муж, чоловік на становиску, що мені серце! Тільки одно, що як я тиснув його у жмені, воно сплило кровю. Ні обмити тепер долоні, ні обтерти. Купую собі отже наперфумовану рукавичку і так усе серце ношу. Тільки що за диво, що я його не кинув доси? На що воно мені тепер пригодне? Адже-ж я без него доси обходив ся. До науки воно непотрібне. Аби бути пожиточним, не треба мати серця. Навпаки, з серцем не зайдеш далеко. Коли його не здавиш у жмені, то і своє розідреш і чужому не догодиш. А так, без нього, ти пан світа. Куди хоч, сягай руками, а здобудеш. Хиба так, про запас сховати. Хто його знає, чи коли не стане в пригоді. Кажуть, що воно цінна річ. А хоч би прийшло ся коли заставити? Даремна річ, що власне серце. Коли потреба притисне, нема жартів. Горе тому, хто руководить ся чутєм. А я сховав серце у кишеню. Купив гарне шкуряне етюї, вистелене червоним оксамитом, і замкнув його тамки. Нераз, коли мені трафіло ся піти на прохід з дамами у сад,

між цвіти, за місто, і вони говорили про театр, любов або літературу, я, так собі, на жарт, виймав серце і показував здалека.

— Shocking! — казали деякі.

— Інтересне! Справді, пане, ви як хочете, умісте бути в товаристві дуже приємні, — казали інші.

Одна відвертала ся за кожним разом. Але що мені там. Жінка! Треба її знати. Ні то сфінкс, ні то лялька. І я бавив ся.

Нараз десь ніби-то все перемінило ся. Я вернув домів. Десь ніби-то я своїх дуже довго не бачив, витаю ся з ними, сьмію ся привітно, чемно вишпую, передаю дарунки. Вони припадають до мене, хочать цілувати, але нараз відсекають, як опарені. Я здивував ся. Що се стало ся. Мати зайшла ся плачем, отець тихо відвернув ся, брат і сестра поблідли, як стіна. — Що тобі, Янку? — питає хтось понурим голосом. Я якось змішав ся. Стою ні в сих, ні в тих. Нараз мац себе за серце рукою, а по нім і місце застигло.

— Але-ж то не може бути, — кажу. — Хиба у вагоні... Га! Може ще в куфрі. Я кинув ся шукати, але щось мене схопило за горло і не пустило в місця. Я побачив перед собою якусь таку пустиню, що від неї кров стіяла ся мені у жилах, а в голові млином замузіло. Мене обхопив обморок, а в ньому я почув лише жалібний плач і ридання. Все а все скінчило ся для мене. Але земля не отворила ся і не хотіла проглиннути мене.

В тій хвилі я прокинув ся. Вже свитало. Піт виступив на мене рісний і студений, як рання роса, але я не міг прочуняти. Чи є у мене серце, чи справді загубив я його? Як мені тепер дізнати ся. Я укусив себе в язик і почув, що його маю, бо заболіло. Але як дібрати ся до серця? Чи се був сон, чи ява? Я полежав хвилину і бив ся з думками. Надлетіли стадом спомини, як ключ журавлів. Один білий заскиглив жалібно — то мій дитинячий вік. У грудях щось скорчило ся і зацеміло, що я трохи не скрикнув з болю.

Слава Богу! се був сон тільки...

ІЗ ПОЕЗИЙ АДИ НЕГРІ.*)

VI.**)

Ти мені признав ся, що мене кохаєш,
Ти поблід, тремтиш весь, мовчки ждеш відмови,
Прагнеш поцілунків, жартів та любови,
На молодий вік мій ласо заїхаєш.

А чи працював ти, як працюють люди;
Чи боронь за мрії, що нам сьвятять всьодні;
Чи ти відав горе? Та ще хочу знать я:
Де подів ти розум, душу та завзяття?

Чи робив хоч раз ти з вечора до сьвіта?
До якого стягу, до якої віри
Ти пристав, віддавши їм найкращі літа?
В чім твої бажання? Де твої кумири?

Ти не кажеш слова... Так вернись зітчева
В карти собі грати та бенкетувати,
Совість і здоровя швидче пропивати:
Ні за які гроші не продам себе я.

*) Італійська поетка Ада Негрі родилась у городі Льоді, недалеко від Міляна. Там вчилась у початковій школі. Батько її був селянин-наймит і вмер у шпиталі; не дитиною Негрі зазнала сирітства. Мати її прядла вовну на фабриці, вибиваючись із сил, щоб дати освіту доні. Маючи 18 літ Негрі стала учителькою людскої школи в Мотто-Вісконті, невеличкому та глухому куточку сільської Ломбардії. Вчила 80 душ дітей, а жила дуже вбого, допомагаючи хворі матері. Перші вірші містила в «Illustrazione popolare», але вони не звернули з початку великої уваги. Весною 1893-го року Негрі видала збірку поезій «Fatalita», за котру здобула і слави і грошей. Її перенесли в Мілян на «professore» до високого дівочого закладу вищих вихованок італійської мови та літератури. Крім того, за поетичні заслуги їй визначено два тисячі франків пенсії річно. 1896-го року появилася друга збірка «Tempeste» і збільшила славу авторки. Трохи згодом Негрі вийшла заміж за багатого фабриканта Галлінда, але поезії не кинула. Лагодить, або може вже й оголосила друком, третю збірку т. з. «Maternita».

***) Гляди «Літ.-Наук. Вістник» за січень 1899 р. стор. 130.

Коли-б занедужав ти з важкої муки,
Але твої груди полум'ям палали;
Коли-б потовпились на роботі руки,
А блискавки в очах дивним світлом грали;

Коли-б був ти вбогим, а дивився в гору,
Не валявся в бруді, не блукав без діла,
Коли-б не ховався з переляку в нору,
А в голові думка думку знов будила, —

О, тоді-б тебе я щиро покохала,
Вся-б від щастя мліла, палко пригортала
За величні вчинки, за змагання смілі...
Ті святі обійми як були-б нам милі!

Ти-ж — ніщо... Так геть же, геть іди, гультаю!
Зрід гидким рабом ти в золотих кайданах:
З усієї сили тебе зневажаю,
Недолугий сину наших днів поганих!

VII.

Вчись над книжками в хатиньці темній;
Вчись, як народу служити!
В зорі твоїм сяє геній таємний,
В тілі здоровім біжить
Кров запальна твого рідного люду;
Ти — його син; для великого труду
Вкупі повинні ви жити!

Взяти дорогу — то взяти не мертву;
Щоб відшукати її,
Мати твоя віддала ся на жертву,
Сили згубила свої.
Діло не жде. Ти пошли на прощання
Її поцілунки, а сам — до повстання:
Вороги близько твої!

Бий ся з потугами їх нависними
Думкою, словом, пером;
Ясні обрії розкрий перед ними,
З тим променистим добром,
Що засвітило в блакиті небесній;
Стій на сторожі, некуплений, чесний,
Стій, незаляканий злом!

Мати твоя вранці рано вставала,
Пряла під гуркіт коліс;
Мати за тебе життя покладала,
Щоб найщасливішим ти зрід,
Та показав верховини високі,
Мрії нові про обсяги широкі
Щоб у громаду поїс!

VIII.

В той час, як нам дошкулять серця рани
Та люди злі,
Душа до хмар, порвавши всі кайдани,
Тіка з землі.

Там холодно, там вихор затихає
В журливім сні;
Туди летять, як кров із них бурхає,
Орли сумні.

Отак і ми, знесилені прокляттям,
Почнем стихать,
А потім знов гукаємо з завзяттям:
„Кохать, кохать!“

IX.

О, скільки їх! Не сотки — мільони,
А там іще — не злічиш скільки всіх...
Ідуть, ідуть... Як грому відгомони,
Доносить ся здалека голос їх.

Ідуть воїни... Ревуть вітри сердиті,
Сниваючи слабій їх, тихий крок;
В лахмітті всі, а голови не вкриті,
У погляді — журба з важких думок.

Вони мене шукають. Люте горе
Відбило ся на лицьях їх давно.
Густа юрба — немов бурхливе море, —
Мене кругом затоплює воно.

Вони мене гуртом беруть в неволю;
Я слухаю: не дшуть, а хриплять;
Я чую плач, гіркі жалі на долю,
Я чую гук зітхання та проклять.

„Ми кинули невитолені хати,
Без сонечка ясного, без огню,
Де нам хвороби не давали спати,
Де ми були не раді навіть дню.“

„Ми кинули брудні, вонючі ями,
Всю нашу тьму, кромішню та глуху,
Щоб сіяти повсюди тїнь і плями
Своїх скорбот, погрози та страху.

„Шукали ми собі ратунку в вірі,
Але вона дурила нас щораз;
Кохали ми — за почування щирі
Нас зрадили, — ми не знесли образ.

„Ми працювать хотїли, — молодїє
У праці дух; та без жалю за плїт
Шпурнули нас. Де ділась ти, надїє?
О, згляньте ся! Завязано нам сьвіт!

„Скрїзь гарно так; блакитне небо сяє,
Проміннячко злотисте розкида;
В низу, в горі гремить — не затихає
Величній гимн любови і труда.

„В степах змя залїзна засичала,
Пробивши гори людськими грудьми;
Гучна труба індустрії зібрала
Круг себе все — і руки і уми.

„Скрїзь тисячі закоханих раюють
У любощах солодких та палких;
Скрїзь тисячі з неправдою воюють,
А ми... в сльозах ми гинемо тяжких.

„Що в нас було — ми марно розгубили;
Наш вік минав без ціли, без пуття...
О, на що-ж нас на глум сей породили?
Чом не дали нам кращого життя?

„Нїкчемні ми, нікому непотрібні.
Хто-ж засудив нас на сей сором, хто?
Мордують нас... за які-ж вчинки хибні?
Чом радощів не відав з нас ніхто?

„Хто нас що дня ненавидить, катує;
Хто нас жене, куди-б ми не пішли?
Даремно все! — недоля з нас жартує.
О, згляньте ся, бо нас перемогли!“

X.

Шумить бурхливе море, на скелї з ревом скаче;
Журливо хвиля стогне, журливо хвиля плаче,
А в небї проти ночі — і холодно і тихо...
Чи дивляють ся-ж хоч зорі на наше тяжке лихо?

Журливо хвиля плаче, журливо хвиля стогне,
Пливе труп за водою — аж серденько холоде:
Се дївчина вродлива — і молода і сьміла —
На личку своїм гарнім всі сльозоньки обмила.

Журливо хвиля стогне, журливо хвиля плаче
Про муки нерозважні, про горенько дївчаче —
Осьміяне кохання, побиті вихром чари...
Шумить бурхливе море, пливуть байдуже хмари.

XI.

З яких джерел надхмарних береш ся, —
Ти скажи, водоспаде ревучий,
Що з гори поміж скелями ллеш ся,
Розсипаючи дощ свій блискучий?
Тебе чує море сине,
Обіймає як свого...
Ти шумиш, — ніхто не спине
Вїгу быстрого твого!

З яких джерел, по вік невмирущих,
Вибігаєш ти, думонько сьміла,
Що питтям із струмочків сцїлющих
Нашу згагу нерав напоїла?
Твоє сьвітло не загине,
Дїждеш ти вінка свого;
Так сий: ніхто не спине
Вїгу вічного твого!

XII.

Зросли жита як золото на ниві,
Легкий вітрець тихенько повівав.
Вони прийшли — і гарні і щасливі;
Уперше він її поцїлував.

Засіяв день і чарівнїш і краще,
Всьміхнули ся ласкаво небеса;
А все бренить у полі, не стиха ще
Те цїлування, чисте як роса.

Тремтять квітки, розкрились їх листочки,
Мов кожен з них теж поцїлунку жде;
Цьвіте земля, шепочуть колосочки
І ллеть ся сьпів про щастя молоде.

Переклав

Мавло Трабовський.

АНДЖЕЛЯ БОРДЖІЯ.

новели

Конрада Фердинанда Маса.

VII.*)

Богато часу минуло від злочину кардинала, і перше лиходійство мусіло вже породити інші. Насіне розсіпано і воно скільчило ся.

У Прателльо, куди того таки вечера підчас бурі занесли Дон Джулія на лектиці, везеній кіньми, куняв нещасний у своїй темноті або казав себе опроваджувати улпчками по своїм новім огороді по найгорячішій сонці, щоб хоч відчувати світло, котрого не мав уже побачити.

З двора ніхто не відвідував його, бо він був там не в ласці; князеви й на думку не спадало ставити кардинала перед суд; він не хотів навіть поважним засудом відкинути від себе підозріне, що у тім страшнім і таємнім злочині не брав участі. Тільки тих трьох опришків, небавом по їх нападі на Джулія, мабуть самі їх товариші убили в Неаполі, куди вони утікли з запластою, і прислали їх голови феррарському судови, що назначив нагороду за доставлене живих або мертвих злочинців.

А правдивий злочинець, Іпполіто д'Есте, дістав таку малу кару, що здавало ся, неначе-б на ньому й не бачили і не шукали ніякої провини; се був просто глум над чо-

*) Гл. VI книжку.

ловіком, котрого радше було убити, як так покалічити. Князь заборонив кардиналові кілька тижнів являти ся перед собою і тільки всього. Навіть не прогнав його з феррарської землі.

Та врешті було би годі се й виконати, бо кардинал лежав тяжко хорий в найтихшій і найскритшій комнаті своєї палати, — так бодай відповідала служба на питаня Феррарців. Чи справді так було, чи може хитрий кардинал удавав лише смертельно хорого, щоби втихомприти загальне обуренє против себе, про се говорили люди всіляко.

Чутка, що кардинал занедужав, не дійшла до сліпого в Прателльо; бо одинкі два Феррарці, що його відвідували, Дон Ферранте і Льодовіко Аріосто, хоч які неподібні один до одного вдачею, не хотіли сказати йому сего з різних причин і інтересів.

Поет, що приходив до Прателльо, щоби на свій лад потішати сліпого та розводити його душу, був двораком кардинала і не хотів стратити ласку у свого страшного покровителя. Отже він, хоч без облуди, прихилив ся то до убійника, то до його жертви; жалувал свого приятеля, але при тім і не лихословив свого покровителя, ніколи й не згадував його імени у Прателльо, щоб не почувти, як Дон Джуліо буде проклинати його, та щоб не зворушувати його душі і не засмучувати на довгий час.

А Ферранте приходив зовсім з иньшим наміром. Йому було приємно дивити ся на муку брата, бо він на ній будував свої пляни. Він затроював його рани, бо не хотів, щоб вони загоїли ся. Нехай печуть його щораз сильнійше, щоби щораз більше кипів у нього гнів против старших братів, против виноватого і другого байдужого. Джуліо з природи не був мстивий, тому буде добре, коли його рани не загоять ся. Отже Ферранте пильнував ся, щоб не сказати нещасному, що й кардиналові не уйшло все гладко та безкарно, бо він лежить тепер тяжко хорий; він не хотів будити милосердя у Джулія. Сліпий брат міг йому придати ся тепер далеко більше, ніж тоді, коли ще був видючий.

Дон Джуліо пережив у Прательйо цілу скалю горя. По перших довгих днях і ночах, простогнаних у темноті, скоро минула пропасниця тіла й душі, чув він по своїй вдачі, охочій до утіхи, потребу вийти на свіже повітря, поміж запаши квітки. Він що дня просиджував поміж найхолоднішими деревами, поміж найзапашнішими галузями свого огорода.

В той час почав Аріосто відвідувати свото приятеля, котрого невлічме каліцтво спершу просто лякало його. Він ходив з ним алями Прательйо і лягав поруч него на м'якій мураві. Він пильнував, щоби ключниця приносила коші повні соковитих овочів і чаші що найліпшого вина і просив сліпого їсти і пити.

Разом з ним нарікав він на долю, як на щось таке, що не залежить від чоловіка. Хвалив розвагу в щастю і в нещастю і говорив, що все залежить від того, як чия душа приймає радість і горе; щасте може боліти чоловіка, а нещасте — коли брати його як трагедію — може й тішити нас. Він твердив навіть, що і в найбільше змислового чоловіка є якась стоїчна жилка і що не піддавати ся долі — се просто божеське вдоволене.

Одного дня виняв він з кишені звитки паперу і почав приемним голосом відчитувати Дон Джуліови строфу за строфою та показувати струнки постаті і величній розмах своєї героїчної поеми, поки мало-помалу не прояснилася темнота і в розрадуваній душі сліпого не почало сходити сонце.

Спершу старав ся Аріосто вибрати такі пісні, де була мова про героїчну повагу і постійність у терпіннях, про розлуку, пожертвуванє, пониженє і таке подібне пасивне геройство. Нераз чудував ся поет, як Дон Джуліо глибоко відчував тяжку скаженість Ролянда, мимо веселого і різнобарвного опису, якого поет по своїй веселій вдачі уживав на те, щоби знов втихомирити біль. Сьмішно прибільшені прояви пристрасти, кусні скель, кидані Роляндом у повітря, як величезні оклики, не вражали чути сліпого.

Але вкінці придивив ся майстер Льодовіко, як його рослий і гарний двадцяти-дволітній приятель лежав лицем

до землі коло нього на мураві, закривши обі скоро загонні рани рукою, і нараз прийшла йому охота з того, що бачив і придумав, зложити пісню, повну самих красок, повітря і легкодушности, в котрій п'яне жите аж переливалось би через край. Перший раз прийшло йому таке на думку, та Есте поклав свою ніжну руку на його руку і на рукописе. „Щось инше, Льодовіко!“ — сказав він — „се не для сліпого!“

Тоді поет заплакав у своїй душі, що його приятель так цураєть ся радости, хоч признавав йому, що се поступок зовсім зрозумілий і достойний. Він і сподівав ся чогось такого, бо зовсім недавно бачив подію, що дала йому зрозуміти потроха душу сліпого.

Корамба, давнійша любовниця Джулія, — як то буває у таких дівчат — дуже пильно займала ся перевязуванєм проколотих очей, ходила коло свого осліпленого пана і провадила його, поки він сам не міг дати собі раду. Вона напірада ся помагати йому, але на дворі він не хотів, щоб вона провадила його, вже хоч би для того, щоб не чути тихих і жалісних окликів своїх підданих: „Іде наш бідний пан зі своєю креатурою!“ або: „Вона пильнує його як мати!“ Ті оклики чув він тепер дуже виразно і вони гнівали його.

Одного дня відважила ся Корамба обняти сліпого при Аріості і пригудубила його як дитину. Але Есте відсунув її помалу від себе і сказав: „Іди собі, Корамба, йди від мене раз на завєди! Для сліпого ти не є нічим! Іди собі і прийми мою подяку!“

Вона послухала його і ще того самого дня пішла шукати теплішого підсоня, наповнивши собі перед тим кишені його золотом, чому він не противив ся.

На його великих маєтках жили і працювали для нього сотки селян, пильних, скромних людей, що любили і обожали свого молодого пана, хоч які в нього були перше дикі забаги і примхи. Тепер на самоті у своїм нещастю зближав ся він що дня більше до тих своїх сердешних сусідів. Він уже розпізнавав їх по голосі, коли стрічав їх

на своїх безсоняшних прогулях; він питав, як живеться їм і журився їх долею. Їх просте, правдиве співчуте утихомирювало його хору душу і він говорив Аріосто про них, як про братів і сестер.

З таких і подібних слів сліпого зрозумів поет, що Есте починає жити іншим способом, посеред іншої верстви людей, не з тими, до котрих належав доси, лише з тими, що бідують і терплять, з упослідженими і видіченими, таким життям, що має очевидно свої відмінні умови і закони, не такі, як у тих, що живуть по своїй волі і уживають життя до схочу.

Також відгадував майстер Льодовіко, що Есте не сам тільки завидючим людям або сліпій долі, але часом, бодай деколи, і своїй власній вині приписував отсе своє понижене і страту значіння. І справді так воно й було. І він сам почував себе винуватим. Коли часом у яєних образах поета появилася Немезіс — а так воно буває часом і в життю, не даром же кажуть, що нема проступка без кари — тоді Дон Джуліо задумував ся, а Аріосто зачував тихе зітханє. Але помітивши се, він не важив ся немилосердно розбирати чутє, якого не зазнав сам і яке могло бути тільки хвилиним, раз тому, що вважав насильством усяке вгляданє чужого чоловіка в чийсь душу, а друге тому, що він, такий звичайно горячий і охочий добачувати всюди тільки саме сонце і світло, зовсім не чув себе покликаним до того. Він знав, що жерело правдивого жалю бє у святих глибинах, а винуваті руки і душі омивають ся лише в самотній тиші своєї божеської істоти.

Але він лякав ся пробувати довше у таких загадкових безоднях. Усе, що він думав і відчував, що лякало і займало його, зміняло ся в його уяві в тіло і в подію і через те не так рідко вражало його душу.

Майстер Льодовіко мав на своїм отвертім чолі написаний закон моральности, але ріжнородна, легка і весела челядь танцювала довкола його голови і жила в її просторих коморах, хоч поет сам не знав гаразд, хто такий живе у його голові.

Але на Дон Джулія мав він добрий вплив; коли розставав ся з ним і Есте проводив його, ішли вони оба рука в руку, як два добрі брати, алеєю плятанів у Прательльо, і при тім сліпий не завидував видючому, а той не жалував його; бо любов вирівнювала в тій хвилі всяку ріжницю між ними.

Далеко частійше, ніж Аріосто, відвідував Дон Джулія його брат Дон Ферранте. Таким способом темна стигійська вода мішала ся з яєним впливом поета і пустошила душу Дон Джулія в такій глибині, куди не сягав Аріосто.

Дон Ферранте був дивний чоловік: у нього був і тупий ум і незвичайна догадливість. Його молодий вік змарнів під гнетом безнастанного страху. Дитиною ще він був свідком незлічених інтриг і конспірацій у Феррарі, сам нераз з переляком прислухував ся розмові, коли оповідали ще страшніші події на інших італійських дворах його часів; отже йому здавна здавало ся, що довкола нього самі страхи, котрих його неправда і безеньна вдача не може ніяк перемогти, хіба лиш змінюючи що хвиля маски і придумуючи найчудніші річи. Він обмовляв, щоби обмова не пошкодила йому; він робив малі заговори, щоби сам не став ся жертвою якої родинної інтриги. А все з потайного страху, нерозважного і без наслідків, хіба що сам робив ся при тім щораз більше лукавим і хитрим.

Однак того вечера, коли просто серед двірської дружини страшним способом нападено і позбавлено очей його брата, котрому він ще найбільше вірив, склала ся в його слабім розумі переміна; він тепер уже був пересвідчений, що його, як небезпечнішого чоловіка — а таким сам він уважав себе — жде ще страшніша погибель.

Із-за сего хоробливого страху він не мав уже ані одної спокійної хвилини, не міг спати, не міг їсти, не вірив жадному напиткови; і так зростав його страх перед обома пануючими братами, поки не змінив ся в скажену ненависть; тоді то постановив він скинути їх з престолу і повбивати. Але де того потребував помочи свого осліпленого брата. Іменно помітив Дон Ферранте, що безправне і без-

карне осліплене Дон Джулія дуже сильно вразило серця загалу, а що вже говорити про сам поганий напад, що зворушував уяву кожного! Феррара, котру ярмо рабства і наказ безумовно мовчати про державні і двірські справи, давили тяжше як деінде в Італії, навіть та Феррара, де склала ся та нечувана пригода, заворушила ся! Треба було видати окрему заборону, щоб ніхто не творив ся до Дон Джулія, не допитував ся про нього, не зближав ся до Прательльо та не слідив за ним зпоза корчів.

Через те очевидно образ осліпленого став у думках і розмовах Феррарців гарнійшим і з молодого збиточника, котрого небезпечні залицяня і нерозважні кровопролиття вони перше проклинали, зробила ся жертва, гідна милосердя, зробив ся чесний мученик.

Помітив се добре Дон Ферранте, а що в нього була також сильна акторська жилка, то він придумав дуже цікаву сцену, яка мала цілком певно довести до упадку теперішнє правління Феррари.

Дон Джуліо їде на білих конях, з страшними, пустими ямками там, де перше були в нього очі, і з нещасливою міною; два слуги в жалобі провадять його коня; а Ферранте їде поруч, усе показує на нещасного, говорить, як то уйшло розбишаці безкарно се каліцтво і тим розбуджує в людей милосердя.

Найти кількох людей до змови, се здавало ся йому зовсім не трудним, бо й у Феррарі, в такій малій тиранській державі в Італії, немало було материялу відповідного до бунту. А що дальше діяти, Дон Ферранте не знав добре; одно тільки знав, що доконче треба скоро напасти і замордувати князя.

Такими видумками свого страху і злоби переслідував він що дня бідного сліпого брата. Той із самої людяности ніяк не годив ся на замордоване князя і з незвичайним обуренем, якого ніколи не почував у собі, доки жив у роскошах, відкинув від себе придуману братом для нього ролю чоловіка, що збуджує милосердя. Він соромив ся виставляти себе на торговицях Феррари, як каліку з слідами своєї трагічної історії.

А про те його серце не зовсім противило ся очайдушним намірам брата. Що він у своїх ясних днях відсував від себе з глумливою усмішкою, як глупу мару, се тепер у світлі його чуття, притемненім сліпотою, здавало ся йому правдоподібним і розумним. Чи не говорив нещасливий брат хоч троха правди, чи справді не залодіано йому ніякого лиха? Чи не прожив він дитячих літ як відлюдок? Чи й тепер не напосідає ся ніхто на його житє? Адже й він, Дон Джуліо, що все мав відразу до двірських інтриг, став ся жертвою нечуваного нападу!

Тому він майже гідив ся з братом, коли той хвалену справедливість князя називав безоднею несправедливости, зовсім не ліпшою, як диявольська злоба кардинала, а феррарський двір купою гадюк, що душать себе або залицяють ся до себе; ту купу годило ся раз порубати і потоптати. Бідний Джуліо не міг пояснити собі своєї страшної пригоди інакше, як загальним зіпсутем і так помалу і несьвідомо годив ся зі своїм братом, котрому не міг відмовити свого співчуття. Гнів і заговорні нашепти Дона Ферранте обмотали його більше, як йому здавало ся, а нова пригода понхала його ще дальше.

Під прозорим небом осіннього дня лісною доріжкою, що вела до Прательльо, недозвеною для ужитку людей, їхала амазонка, просто і бездоганно сидючи на сідлі, — їхала шукати пригоди, неначе та дівчина з лицарської поєми. Але чим ближше під'їжджала вона, тим виразнійше знати було на її лиці глибокий і невилічимий смуток; здавало ся, що вона зі своїм вічним горем глядає радше якогось монастиря.

Приїхавши на зруб, звідки в низу було видно замок, зсунула ся вона на землю і поміж останніми деревами привязала до в'язи свого коня, що очевидно походив із князівської стайні.

Потім пішла сама дальше і знов немов відмінила ся. В огнистих очах, на котрі падала тїнь з розвіяного кучерявого волосся, видно було правдивість, а на м'яких губах по-при дитячі обриси знати було горячу любов, а навіть небезпечну рішучість.

З високого краю ліса, де стояла, побачила вона цілий спокійний і чарівний краєвид Прательльо.

Замок, оточений тільки що найпотрібнішими окопами, лежав на безмежній зеленій долині, через котру плила широка ріка, ясна як зеркало; на ній снували малі рибацькі човни з роздутими вітрилами. В ріку вбігав круглий півостровець з вигідними сходами; коло тих сходів стояли на воді гондолі; звідси вела дорога під аркади середнього двора і до головного будинка.

Замість ровів довкола замку, якого треба було з уваги на воєнні часи, сама ріка обнімала своїми раменами гарну будівлю разом з мурами довкола і баштами.

Очарована красою Прательльо, пішла дівчина у густу групу дерев, що лежала трохи нижше на луці. Тут у темній тіні стояла широка кам'яна лавка. В тім захисті сіла вона собі, бо не мала відваги піти аж до Прательльо, і сиділа тут довго. Година минала за годиною, а вона або дивилася уважно на замок, або поринала в свої думки.

Сонце стануло вже на півдні. Тоді побачила вона, як якийсь дідусь відв'язав гондолю від сходів і сів собі коло керми. Потім із замку вийшов високий панч у чорнім одязі, з ширококресим капелюхом на голові; купка слуг, що вийшла за ним, дивилася на нього з поважанем, а він тимчасом перейшов аркади порослі виноградом. На сходах поміг йому дідусь ступити в гондолю і він ступив скоренько, але обережно. Потім старий уткнув йому весла в руки, а сам усів при кермі малої лодки; молодий веслував, а старий кермував.

Коли переїхали ріку, дідусь вискочив на беріг і наставив молодому свої обидві руки — не так, щоб підтримати його при висіданні, як радше щоб допомогти йому в потребі. Той недовго надумуючись пішов звідси просто, або майже просто горі долиною до лавки під дубом.

Дівчина трохи злякалася і зірвалася, але зараз таки усіла знов; вона здогадалася, хто се той сліпий, що що дня силкувався і вправлявся робити саме те, що

роблять видючі, аби й їх дурити і ще більше самого себе; його молодеча гнучкість, знання околиці, бистрий слух і двірська челядь, що радо усувала йому всякі перешкоди з дороги, дуже ставали йому при тім у пригоді.

Дівчина на кам'яній лавці дивилася зі співчутем на хід сліпого, а він бідний спотикнувся тимчасом на якийсь предмет в траві, якого вона не могла добачити. Впав на коліно, але зараз зірвався легко і зручно, ледви доторкнувшись лівою рукою землі, при чім навіть не згубив прута, що мав у правій руці. Тим прутком вимахував він тепер легенько та пробував дорогу перед собою, перемагаючи в собі маленьке пересерде, яке появилося на його блідім лиці, отіненім капелюхом.

Зложивши руки на коліна та простягнувши цікаво голову, дивилася са вона пильно на кожний його рух.

Він прийшов і сів собі на порослій мохом лавці коло неї, і гадки не маючи, що вона сидить тут.

Що то він шепотів? Які то слова виходили з його уст на-пів голосно і на-пів зрозуміло?

Чи він нарікав на долю? Зневажав або й не признавав ніякого Бога? Обвинувачував своїх братів? Або може її, що сиділа тут, невідома йому? Чи може плакав над своїми проступками?

Зовсім не те мав він на думці. Полудневий спочинок, година божка Пана, снувала ся по його лиці. Дон Джуліо забавлявся отсе дивною духовою забавкою; вона аж мало-помалу з уриваних слів і вишептаних віршів здогадалася, про що він думає, і зложила й собі його думки до купи.

Слідом за Пеклом Данта, знаним кожному Італійцеві, він, правда, не заселявав грішниками лійковатої безодні пекла, але копав кратер нещастя і заповняв його поверхні не проклятими і нещасними з того світа, лише бідними, терплячими, мучениками з сего земного життя, — а кожний поверх був нещасливіший від другого; при тім він не надумуючись помістив сліпих на самім споді земної безодні.

Зі страшним вдоволенем малював він се місце, сьпіваючи собі ледви чути, як сліпі брали ся провадити інших сліпих і разом з ними падали у пропасть! Сліпі

молодці чули запах рожі, але коли простягали руки, щоб зірвати рожі, спотикали ся на людських кістках.

Він сьпівав терчіни без римів, хиба що вони насували ся випадково. А тепер він певно мав на думці брата Дона Ферранте; мабуть побачив його над високою безоднею поміж честолюбними грішниками, що не досягають честі:

„Ти хочеш, брате, царської корони!
Високо ти літаєш, та дарма!
Її забрати не дадуть демони!

О, що за біль, як певности нема!
Однак я цар... хоч не для мене трони...
Я був царем життя над усіма!

Я очи мав як бог, звик до підбою,
Все, що ви бачили, було моє.
Не дав опришок тішитись судьбою —

І я сліпий! Гірке-ж моє життя!“

— Дон Джуліо, — обізвав ся нараз коло нього м'який голос, — є ще глибока пропасть нужди, є ще нещасливійші, як ти! Се ті люде, що самі нерозважно і мимохіть на віки нівечать чар життя!

І він почув гіркий плач, теплий віддих і сльози, що впали йому на руки.

Чи се сон, чи ява? Він аж затряс ся і простяг руки та надалав чийсь руки, що затремтіли в його долонях.

— Хто ти? — спитав він. — Хто може називати себе нещасливійшим, як сліпий відлюдок?

А голос на те: — Я є Анджеля Борджія, я любила твої очи наді все і я сама знівечила їх через те, що похвалила їх перед лихим чоловіком.

Він пустив її руки і зірвав ся, так якби хотів утекти, але спотикнув ся на розі лавки і захитав ся.

З гірким плачем кинула ся вона перед ним на землю, підтримала його і обняла за коліна.

— Ти не можеш простити мені того!... Коли-б я могла дати тобі свої власні очи, я вирвала би їх собі з голови!... Але я взяла тобі очи, а дати не можу ніколи!... Деж моя покута? Якже я спокутую се?

— Бідна Анджеля, — сказав він лагідно, силкуючись вирвати ся з її обіймів, — що стало ся, то пропало! Твоїї вини я не розумію, — але я бачу, що й ти попала у долину нещастя. Горе-ж мені подвійне, що замордували нас обоє!... І тебе й мене!... Покутувати ти не можеш! Моїх очей ти мені не звернеш! Лиши мене самого! Іди собі і забудь мене!

По тих словах він обернув ся і відійшов. А вона не осмілила ся навіть підтримати його, ледви очима провела його.

Він здавав ся спокійним, але хід його був непевний. Побачив се дідусь на гондолі, вибіг на зустріч йому, перевіз його на другий бік ріки і разом з иньшими слугами провів як хору дитину до замка.

Тут у холодній саді кинув ся він на своє ліжко і заплакав гіркими сльозами.

Так се дійсна правда, що він уважав тільки страшною видумкою і фантастичною брехнею Дона Ферранте, коли той оповідав пригоди того вечера в альтані скованого Амора!... Кардинал пімстив ся на нїм за Анджеліну похвалу! Але деж та вина, що прибила так дуже дівчину? Диявольськими хитроцями видобув він се зловіще слово з її уст; коли-ж би вона була зі страху і не сказала того, то він був би небавом найшов собі иньшу нагоду, щоби на зовсім невиннім чоловіці, а як йому здавало ся, на милім Анджелі, пімстити ся за холодну впертість дівчини. А так і її зранив смертельно сей розбишака!

Страшний гнів напав Дона Джулія і против винува- того кардинала і против безсердешного князя, що не покарав провини. В його грудях кипіло, в його жилах бурило ся кров. Він бажав смерти обох! Зіскочив зі свого ліжка, вирвав зі свого записника картку і гнівними, нескладними буквами, що перескакували одна через одну, написав до Дона Ферранте, що він стає з ним до спілки, щоби вбити князя і кардинала.

Заким Дон Джуліо утихомирився і міг подумати над тим, що зробив, уже кінний післанець відїхав.

На другий день рано у Прательльо явився найстарший судія Строцці з уоруженими поліцаями і увязнив Джулія Есте.

— От гарно! Се, мій приятелю, твоя перша гостина в мене по моїм нещастю! — сказав сліпий, коли Строцці увійшов.

— Князь заборонив мені, — відповів той судейським тоном.

— Князь заборонив?... Чи не заборонив він тобі також, серденько, ломати подружню віру з його жінкою що дня і що години, як ти се робиш думками!... Але прийде й на тебе судний день, ти лукава душе!

І се мовлячи Дон Джуліо простяг руки поліцаям, котрі зараз і звязали його.

VIII.

В кілька днів по увязненю Дон Джулія — перед тим іще увязнено Дона Ферранте — поставлено обох братів перед судом, назначеним князем. З найвисшого суду, що складався з дванадцятьох членів, він вилучив шістьох молодших, так що лишився суд із самих сивобородих дідів, під проводом молодця. Без Геркулеса Строцці не могло при тім обійти ся; тут була потрібна його римська голова, що знала ся на правах.

Найострійшу таємницю в тім процесі за державну зраду наказував не лише закон, але ще окремо заострив її князь. Одначе, як то звичайно буває з таємницями, чутка про процес таки дістала ся поміж людей. Може бути, що котрийсь із сивих дідусів не міг устояти ся перед переможною цікавістю своєї жінки або якої иньшої і розповів дещо. Таким способом повстала досить виразна легенда і про процес і про жите братів у вязниці; а та легенда говорила, що брати зробили заговор з дуже відмінних причин. До заговору були саяк чи так причасні

не лише ображені знатні родини, і такі, котрим здавало ся, що не мають ласки у двора, на приклад Боскеті з Сан Чезаріо, але й деякі двірські шляхтичі, котрі перевідували, що діється в княжій дворі і поза ним. Також незаплатені артисти, як один маляр, один різьбар, один двірський сьпівак, що втратив голос, і особливо капітан двірської сторожі, що зовсім зруйнував ся через гру, а також один непевний князівський шамбелян, що вже потроха втратив ласку, але ще займав своє становище. Його то підкупив Дон Ферранте великими гріними і він то зрадив заговор, коли йому, як найблизшому, поручили небезпечну роль, заколоту штилетом князя Альфонса на масковім балю. Він кинув ся князеві в ноги і щиро признав ся до всего. Князь почувши про заговор, страшенно розлютив ся і, хоч як звичайно панував над собою, тепер так забув ся, що до крови побив шамбеляна палицею, яку мав з собою, по голові. Ся подія еклала ся в городі. Потім він надумав ся, помилював зрадника і поручив йому слідити за заговорниками. В палаті Ферранте вдало ся шамбелянови дістати в руки лист Дон Джулія, котрий Дон Ферранте з радістю показував заговорникам. Таким способом рішучий доказ заговору, се недоладне письмо Дон Джулія, написане в гніві, попало ся в руки князеві і він передав його судови. З винуватими з незнатного роду не робили собі багато клопоту: Альбертіна Боскетті і капітана двірської сторожі взяли перше на муки, а потім зрубали їм голови, а артистів колесували.

Більше заходу було з князевими братами. Їх переслужували докладно і чемно, хоч їх вину вже й без того доказувало нещасне письмо.

Дон Джуліо говорив перед судом просто, зі своїми чуттями не вихоплював ся і був прибитий. Він не обжаловував ні себе, ні иньших, мовив тільки, що така вже його доля, хоч при тім зовсім не хотів зменшати своєї провини. „Мене — мовив він — ненавидів кардинал не за те, щоб я коли зневажив його, тільки за те, що я не зважав на нікого, та за мої дикі поступки. Кардинал — мовив він — не раз докоряв мені, що не маю почуття чести,

все виявляв мені свою антипатію й остерігав мене.“ Все те він нагадав собі тепер.

Але тоді його осліплене здавалося йому чимсь гіршим від убійства, нелюдською несправедливістю, просто некою лютістю. А найбільше боліло його те, що князь пустив сей злочин так безкарно. Байдужість брата на престолі зовсім розбила його серце, так що він про ніщо вже й не думав, лише про пімсту. Але тепер він рад, що пімста не вдалася, йому миліше, що знов не обагрив своїх рук кровю, та ще до того кровю своїх братів, свого князя!

За те Дон Ферранте — так оповідали собі Феррарці — не лише не признався до нічого, але ще цинічним способом накинувся і на судіїв і навіть на самого князя та на кардинала з лайкою і насмішками. Судіїв назвав плосколобами, а братів філософами злочину. Потім жадав від судіїв, щоби йому за його сконфісковані маєтки купили багрянці і золота на дорогу одягу, яку носять двірські сьміхованці, і на шапку з дзвіночками, та щоб двірський кравець пошив те все для нього. Бо, каже, — так він підпирив свою просьбу — дурний сьміхованець, який уже здавна сидів у його душі, тепер вихопився на світ і хоче скочити в могилу у відповіднім для себе одязі при звуках дзвіночків на шапці.

Але з огляду на князя відмовили його просьбі.

Зовсім чого иншого просив Дон Джуліо. Він поступив собі у вязниці так чемно, як перед судом. Спершу плакав як дитина, поки аж слези не висохли. Потім цілими днями рад-не-рад слухав усякого братового богохульства та його диких дотепів, — і се так змучило та втомило його, що він просив дати йому окрему казню та прислати сповідника, патра Маметто з Прательльо, на товариша. Се йому дозволили. Тепер сей Францісканець, що цілі літа даремно силкувався порушити його сумління, приготував його на християнський кінець, якого він радше бажав собі, ніж бояв, бо, каже, одно світло, яке ще може освітити його ніч, се вічне світло.

І він справді приготував ся на смерть.

Відповідно до уживаного у Феррарі римського права, що велить карати заговори смертю, судії засудили винуватих одногосно на смерть від топора, і то лише з уваги на їх знатний рід. Але князь отягав ся з виконанем засуду. Він зволікав, але ніхто у Феррарі, хто знав його, не сумнівав ся, що він лише так про людське око відкладає зрубати братніх голів на кілька неділів.

Через отсю непевність і вижданє Дон Джуліо не мав ані в днь спокою, ані в ночи сну. Він знов почав жалкувати ся перед судом, що темні духи користають з його сліпоти і напосіли ся розбити його душу, і просив, щоби дали йому яку ручну роботу, відповідну для сліпого, щонебудь ткати або плести, або що инше таке, щоби тільки якось забити час. Тоді суд наказав ключникови вязниці принести кілька оберемків соломн з Прательльо, такої, як уживають на делікатні плетінки.

І так одного дня Феррарці не могли начудувати ся та нажалувати ся Дон Джулію, побачивши, як дванадцять по сьвяточному одітих селян із Прательльо несли на плечах снопи що найтоншої та найяснійшої соломн, йдучи поважно вулицями Феррари до замкової тюрми. Там у них соломн взяли, але їх самих зараз і прогнали, крім одного хлопця-найди Страпповєро. Сего хлопця задержав ключник вязниці, щоби навчив Дон Джулію плести плетінки. Таким способом мав сліпий знов товариша, зовсім иншого, як спершу, що доводив його нераз до дитячого сьміху, котрий було чути за муром тюрми. Але се не тягло ся довго.

Скоро він лише привчив ся сеї невеликої штуки, зараз ключник забрав хлопця з тюрми. Дон Джуліо заплатив йому добре, але хлопець не хотів іти; як божевільний чіпав ся крат тюрми, так плакав і кричав, що в тихій і добре береженій Феррарі аж деякі люде позбігали ся та жалували хлопця.

Дивно, як люде в Прательльо стали любити свого осліпленого пана! Чи їм здавало ся, що він уже доволі спокутував свої гріхи, чи може по його страшнім нещастю помітили вони в нього добре і щирє серце і се привязало їх так до нього — не знати, досить, що любили його.

Від усіх тих пригод, що так зворушували людей, головний чоловік у княжій дворі і найбільше винуватий в очах народу держався зовсім здалека; бо і справді — йшла чутка — могучий кардинал боровся у своїй сумрачній комнаті зі своїм сумлінням і зі смертю.

Того нещасного вечера в Бельрігардо, коли Дон Джуліо затулив свою закровавлену голову в його багрянцю, а налякані гості розбіглися і перший вітер повіяв по верхах дерев, покликав Іпполіто своїх слуг, велів привести собі коний, скочив на свого улюбленого оґера і утік із Бельрігардо, де перше думав побути довше, до Феррари. Тоді блискали блискавиці і били громи, а він і не оглянувся за своїми слугами і кінями, що настигали за ним. Там у своїй міській палаті в сїнях, освічених смолоскипами, глянув він на свою багрянцю, закровавлену видовбанними очима брата, — навіть злива не могла знищити знаків — і дроз пройняла ціле його тіло!

Але він скоро отямився і замкнувся у своїй комнаті. Тут заснув він тяжким сном, котрий вранці перемінив на небезпечну пропасницю. Але він таки встав з ліжка і почав як звичайно свою щоденну роботу. Він приневолював себе до сеї роботи і думав робити її так, як робив колись. Якийсь час се йшло. Ніхто не приходив по нього, щоб брати його до в'язниці, і князь також не відвідував його. З дня на день росла його непевність і неспокій. Йому остогидла всяка страва, йому страшно було кластися на подушки свого ліжка; бо його ночі були щораз страшніші, а його сні вганяли на щораз дикших конях. Сонце не могло вже привести його до повної пам'яті; він спадав у темну пропасть, заселену летючими привидами, що тиснулися один на одного.

Ось іде святочний похід. Пара за паркою! Мужчини і дами. Се ті многі, многі жертви його немилосерної і ненасатної феррарської честолюбности разом з не так уже численними жертвами його рідких але божевільних особистих жадоб. Ось ідуть убиті післанці, пропалці в'язні, подушені свідки, а за ними дві гарні, сумні жінки, русява з закро-

вавленим волоссям, з напухлою шиєю і з руками звязаними на хребті, і чорнява з кровавою раною в серці.

Всі вони йдуть пара за паркою, але по середині сего страшного походу сам один іде велитень з кровавими пустими очними ямками. Нараз розливається блискуча ясність довкола, горою розстелюється ясно-синє небо, а з нього по середині звисає величезна вага. Вона хитається довго. А в небі являється двоє великих очей, вони більшають, стають щораз виразніші і з них падають у одну важку червоні сльози і та важка з брєнькотом спадає у глибину, друга-ж мов перце підскакує високо у повітря.

Вкінці все щезає в тривозі і пїтьмі.

Місяці минули, коли одного ранку він збудився ослаблений до крайности — тільки шкура і кости були на нїм, але не зважаючи на смертельну втому — при зовсім ясній пам'яті.

Тоді побачив він коло себе свого брата князя, що сидів коло ліжка і зажуреними очима дивився на нього.

— Де я? Що сталося зі мною? — ледво вимовив хорий.

Князь відповів обережно, що мабуть від літньої жары і може від багонного повітря в Бельрігардо кардинал дістав тяжку пропасницю. В той сам час у віконній ніші задрів кардинал своїми очима, що бачили щораз ліпше, двох поважних мужів у темних професорських плащах. Вони радили над чимсь. Кардинал пригадав собі, що вони привиджувалися йому в недозві.

— Еміненція уратовані! — сказав тепер один із них, а другий потакнув головою.

— Дякую вам, учені панове, за поміч, — шепнув Іпполіто ледви чутним голосом, — і прошу вас лишити мене на хвилину самого з його високостю князем.

— Лише на хвилину! — відповів один із Падуанців і підняв палець, мов остерігав ним. Оба вийшли з комнати.

— Що склалося в Бельрігардо? Чи то правда, що я осліпив брата?

Князь потвердив засумовано.

— Живе він?

Князь знов потвердив.

— Чи виглядає страшно?

— Я не бачив його з того часу. Раз тому, що я думав тільки про тебе, а друге тому, що він разом із Ферранте зложив заговор против нас, хотів пімстити ся.

— І ти відкрив се без мене?

— Їх зрадили. Вони оба сидять тепер у тюрмі, засуджені на смерть.

В тій хвилі легенько підняла ся тапета і тихий голос лікаря просив покійно покінчити першу розмову.

Князь поцідував горячо руку кардинала, що звисала з ліжка; він не лише любив брата, а надіяв ся мати знов потрібного дорадника, скоро Іпполіто прийде до здоровля.

— Сьогодні зимний день падолиста, — сказав він піднимаючись. — Я звелю затопити у твоїй грубі.

Так і стало ся.

Кардинал задивив ся у поломінь, що бухала в гору.

— Вибухайте, огні і муки! — застогнав він і знов попав у дрімоту.

Хорий приходив помалу до здоровля, а радше сказати, він уже не відзискав давнього здоровля, бо його сила пропала.

Що дня відвідував його Дон Альфонсо; де далі кардинал дістав навіть від лікарів дозвіл отворити листи, що приходили до нього.

Раз держав він один такий лист у руці саме, коли в комнату вступив князь. Лист був від Сфорци в Міляно, Льодовіка Моро; дивні річи були в нім написані, але Іпполіто не затаїв їх перед братом.

Князь радив кардиналові, з котрим здавна жив у приязни, переселити ся до його Міляно, як до певного захисту. Він жалував його в листі і не докоряв за кроваву пригоду в Бельрігардо; лише думав, що через сю пригоду годі кардиналові оставати ся довше у Феррарі і вести провід у тамошніх державних справах; бо дивним дивом у ті часи, коли злочини були такі звичайні, по осліпленю Дон Джулія всі італіянські двори попали в якусь незрозумілу злість. На те-ж нема ніякої ради, тому він ожидає його у своїм замку в Міляно. Він знає, що Іпполіто своїм побутом у Феррарі не схоче шкодити своему братови князеви

і політиці Феррари, а в Міляно є також доволі політичних замотаних справ, для котрих придалась би така вправна рука, як його.

— Старий лис пише правду, — мовив хорий спокійно. — Ти, брате, муєш радити собі без мене!

Князь налякав ся. — Чей я тобі ще відраджу виїздити, — відповів він. — Як же-ж би я міг обійти ся без тебе?... Кого-ж би я міг узяти на твоє місце?

— Княгиню маєш! — усміхнув ся кардинал.

Кілька разів повторяв він князеви, що йому годі далі оставати ся у феррарській державній службі.

— Я й сам не рад би, — говорив він, — але з листів бачу, що ціла Італія по осліпленю Джулія уважає неможливим мій побут коло тебе, найсправедливішого з князів Італії. Всі думають, що я добровільно піду на вигнане, щоб ти, такий справедливий чоловік, не потребував карати мене або дарувати мені кару.

— Я чую, що смерть моя недалеко, отже послухаю прилюдного голосу. Але я рад би ще доти пожити і тут остати ся, поки не звяжемо і не знівечимо демона, що небавом заворушить цілу Італію. У всіх листах до мене повно мови про Дон Чезаре. З Неаполя, з Риму, із Франції пишуть мені, що Чезар термосить кратами своєї вязниці і вже переломив їх. З досвіду знаю, що вкінці справджує ся чутка, яку приносять духи повітром і розсівають безнастанно всюди. В тій небезпеці я буду ще коло тебе, а потім піду собі.

Вкінці одного дня хорий підняв ся з ліжка і дістав охоту спробувати при помочи слуги, чи зможе йти. Слуга запровадив його в сусідну велику салю, котрої холодні плити з уваги на кардинала виложено тонкими солом'яними плетінками.

Сперши ся на слугу, кардинал ішов крок за кроком і придивляв ся довгій солом'янці, по котрій ступав; її чистий і гарний виріб сподобав ся йому.

— Де се купили?... Хто се плів? — спитав він.

А слуга відповів з заклопотанем:

— У ключника вязниці. Князь Джуліо любить таку роботу.

Тоді кардиналови здавалося, що він немов бачить ніжні князівські руки, як плетуть плетінки. Праворуч і ліворуч, перед ним, коло нього, по всіх усюдах плели і рушалися сотки білих, пильних рук духів.

Йому закрутилося в голові і він упав на руки слуги, що провадив його.

IX.

Міський замок князя, се був понурий будинок, що нагадував різні стилі і різні століття. Тут у найстаршій і найнижшій поверсі була низька, з вікнами до подвіря, мало уживана, самотна саля, котру називали римською саляю, бо поздовж стін на бронзових підставах стояли погрудя сімох римських королів. Вони виглядали дико і завадяцко, але мали иньшу, не так то й артистичну вартість: усі були литі з чистого срібла і через те були одною з красивих перлин княжої скарбниці.

Якось дивно виглядали вони у вчасній півмерку, бо сьогодні був найкоротший день року і вчасна заверюха закрила подвіре снігом.

В сій мало коли відчиняній салі наложено до великої груби полін, затоплено — і так можна було посидіти тут кілька годин. Очевидно приготувляла ся якась поважна подія, бо стіл з приладами до писання посунули на середину комнати саме против іотицького в три кватири вікна, а коло стола поставлено два крісла з поручами, прикрашені князівськими гербами.

Саме понад столом на середнім полі стелі, прикрашеної малюнками, їхала сполоханими кіньми римська злочинниця Тулія і роздавлювала колесами свого воза тіло свого власного убитого батька. Зараз же з другого образу стирчала величезна нога Ремуса, котрого заколов брат Ромулюс.

Під сею Тулією і про неї нераз жартом сперечалися Люкреція і Анджеля, коли дітом заходили у сею холодну саляю відпочити. Тоді Анджеля як дитина грозилася кровожадній Римлянці там на стелі і дорікала їй неприродним злочинном.

— Недобра ти! По що тебе люде памятають? Чому ми знаємо про тебе, ти ледащице! Ти не жінка, бо ти вбила мужа, сестру... вбила батька... звела шурина!... Против природи пішла! Чарівниця! З пекла родом!...

На те Люкреція усьміхалася і гладила завязану дівчину по розпаленій личку.

— Се не так було, — шептала вона їй до уха. — Славна Римлянка щезла була раз у смерку з одним мужчиною. Його грішний дух вселив ся в неї і так вона стала його орудом без власної волі. Ось як воно було, вір мені! Я знаю.

Пусто і тихо було сьогодні в римській салі, лише з подвіря від самого полудня долітало приглушене рубане і невиразна, тривожна розмова.

Аж ось хтось відчиняє обережно заржавілий замок у дубових дверях. Двері скриплять — і на пальцях уходить Анджеля з поважним поглядом, одіта в жалобу, з чорним серпанком на кучерявім волоссю.

Вона біжить до вікна, відчиняє його і бачить, що на подвірю ставлять шафот для обох Естів.

Три деревляні ступні, простий поміст, що тепер покривають темно-червоним сукном, на ньому колода покрита чорним оксамитом, а все злегка притрушене проворою сніговою метелицею. Чи не запрошувала отся метелиця обох братів у вічну зиму?

— Княжно, обстаньте за бідним Дон Джулієм! Просіть за ним! Жадайте помилування!

Анджеля видивилася, хто такий просить, стрітила під широким капелюхом благальний погляд одного робітника, але за хвилину сей милосерний чоловік заховав ся чим скорше поміж иньшими теслями.

Тепер слуги відчинили другі протилежні двері, що вели до нутра палати і ввели у комнату судию в довгій по кістки товзі.

Се був найстарший судия Геркулес Стронці; він не дуже був рад, що побачив тут Донну Анджелю замість князя і княгині, котрих думав застати в римській комнаті.

Побачивши в його правій руці звиток з печатками, дівчина скрикнула з розпучкою:

— Засуд на смерть! Чи вже відклик неможливий?

Судия відповів поважно: — Засуд ще не підписаний, але я не сумніваюся, що справедливий Дон Альфонсо потвердить його.

— Справедливий! По людськи справедливий, а не по божому! — відповіла Анджеля. — Чи ви, судії, забули, хто перший провинився? Чи ви забули жерело заговору, забули страшний учинок кардинала?...

— Се иньша справа, — сказав Строцці, котрого прибило зворушене дівчини, — з нинішньою справою вона не має звязку.

— О ви брехуни і лицеміри! — скрикнула вона. — Коли вже кого класти під топір, то радше мене, як Дон Джулія!

Судия похитав нетерпеливо головою.

— А княгиня! Чи вона не доступить ласки? — говорила дівчина далі. — Я-ж на неї ще числила, вона-ж має такий вплив на князя!

— Але не в таких принципіальних справах. Тут князь не дасть себе на підмову. Як свого життя, так само певний він і того, що ненарушимість пануючої особи, то головна основа нового князівства. Так думають тепер усюди в Італії, — відповів Строцці. — Князь думає, що помилуванем Дон Ферранте і Дон Джулія запечатав би упадок свого панованя. Донна Люкреція занадто мудра, щоб нарушувати особисті пересвідчення князя, вона того здавна береже ся.

— А ви, Строцці, — дратувала вона його, — чи ви годите ся з князевими пересвідченнями в тій справі, де йде про вашого сліпого приятеля?

— Я бороню права, хоч і яке воно строге! — відповів судия гордо.

Нараз широкі двері, що вели до нутра палати, розскочили ся і явив ся князь з жінкою.

Дівчина приступила до вікна і заховала ся тут у заглибленю, а їх високости сіли тимчасом на кріслах; против них коло стола стояв найстарший судия і розвивав свій звиток.

— Хоч я знаю сей засуд — почав Дон Альфонсо — і розважив його точка за точкою, але задля форми прочитайте нам його, Строцці, заким підпишу, ще раз і помалу!

Строцці, розрадуваний присутністю княгині, став поважно читати засуд, але при тім нераз помиляв ся, так що князь гнівав ся і все поправляв його.

Тимчасом з вежі на в'язниці заголосив східдушний дзвоник і Анджеля побачила крізь вікно, як на подвір'є виходив похід і як оба Есте з монахом Францісканцем і з катами вступили на шафот.

— Давайте-ж засуд, судіє, нехай підпишу, — промовив князь і замачав перо.

Тоді Анджеля вибігла із свого закутка, обома руками схопила князя за руку з пером і кинула ся йому в ноги.

— Ні, Дон Альфонсо! Не свого брата, тільки мене кажіть зрубати!... Я винна! До нинішнього дня я мовчала, бо все ще надіяла ся на ваше милосерде і Люкреції! Але тепер усе скажу! Два рази була я для Дон Джулія нещастем! Перший раз, коли я своєю похвалою його очий подразнила його брата-чорта, — другий раз, коли я против вашого приказу відвідала сліпого в Прательйо і, докидаючи своє горе до його горя, загнала його в розпуку!...

Борджія обнімала коліна князя, а він дивив ся на неї здивованими та невдоволеними очима. Вже збирав ся промовити щось, коли в тій хвилині знов відчинили ся двері і несподівано для всіх, ніким непрошений, увійшов хорий кардинал.

Марний як тїнь, троха згорблений, з проникливими очима під високим вилицім чолом, він здавав ся духом страшним і всевідушним. Слуги підсунули йому крісло до огнища і він сїв собі коло огню, а тимчасом иньші обернули ся до нього.

— Я прийшов на суд, хоч ніхто не кликав мене, — промовив він тихим голосом... — Маю просьбу до тебе, брате!...

Але тут у розпуці зірвала ся Анджеля на рівні ноги, скочила перед огнище і перебила йому мову...

— Ти все стаєш на перешкоді помилуваню, ти душе незичлива! Будь спокійний, ще налеш ся крові! Ось тут

не буде помилування... Ось тут пекло!... Довкола тебе, з тобою, в самім тобі було пекло з самого початку. Спаситель сказав те саме слово, що тебе попхало до злочину, що нас обоє зробило нещасними! „Багряну краску божеського милосердя знати і в перській казці“, сказала ось вона — при тім вона вхопила Люкрецію за руку — але у твоїй багрянці, кардинале, пробиває ся лише ненависть і кров, скоро тільки назвати найсвятійше імя!...

— Мовчи, дурна дівчино! — затремтіли уста в кардинала. — Мовчи, бо задушу тебе! Досить мені тебе, хоч хісна не мав я з тебе! Остогидла ти мені!... Через тебе я зненавидів очи мого брата, ті небесні очи, що перше дивили ся на мене з таким довірем!

— Іпполіте, ти слабкий, та все ще лютий? — спитала княгиня і притягла Анджелю до себе. — Чи не по її боці правда, коли вона каже, що тут потроха у всім завинила казка Бен Еміна?

Кардинал обернув ся помалу до своєї братової, його очи блищали.

— Хто може знати що-небудь про Назарянина? — відповів він. — Що говорять про його промови і вчинки, се неймовірно і неважне. Я не знаю його. Невже-ж Бога розпинають на хресті?... Я знаю лише царя, котрого церков здвигла на небеса, знаю другого бога з Тройці, придуманого теологами. Нехай він собі царствує в небі, а земля наша! Наша сила, наша й держава! А обовязок найстаршого в державі нівечити все шкідливе і непотрібне, що заважає нам. Але ми тут філософуємо, а там на дворі два ждуть на смерть... Одним словом, брате, вони не повинні вмерти!... Дай їх мені! Не наливай більше крови на мою голову... Вона позбавляє мене розуму, вона душить мене. Сих князебийців ти не повинен уже бачити й на очи! Захочай їх у темниці, але нехай живуть, я так хочу!

Князь похилив голову і задумав ся. Потім промовив:

— Нерадо роблю те, ще нарушує мої княжі права. Але мали би тебе лякати дві відрубані голови і два мерці йти в могилу, то вже радше послухаю тебе. Роблю се лише задля твоїх великих заслуг для Феррари. Отворить балькон!

Ми вийдемо на двір, а ви, судие, прочитайте засуд з додатком звичайної формули помилування.

Всі встали, лише кардинал лишив ся при погаслім огниці. Він велів покласти собі на коліна покривало, спер ся на поруче крісла і прижмурих очи. Він не хотів бути свідком помилування, на яке князь згодив ся задля нього.

Слуги принесли плащі, накрита на голови і загортки, щоб панству на зимовій студени на бальконі не було зимно.

Коли Люкреція накладала собі при помочи Донни Анджелі на голову капузу своєї монашої ряси, зробленої з ясно-білої, що найтоншої флямської вовни, наблизив ся до неї паж з невциним лицем, склонив коліно так скоренько, як прислужник при престолі, і подав у срібній чашці два неоднакові листи, один обемистий, а один такий, що легко можна було сховати.

Люкреція кинула скоренько оком на написи. Одно гарне, рівне письмо було від Бембо, а малий листок — Люкреція на смерть налякала ся — був писаний ніжним, жіночим письмом Чезара Борджі.

Оба листи сховала вона у своїм широкім білім рукаві, а що Анджеля поглянула при тім на неї не то з острахом, не то з цікавістю, то вона поклатла палець на уста і так наказала їй мовчати.

Пані вийшли на балькон і зовсім недалеко під собою на вузькім подвір'ю побачили обох братів на шафоті.

Снігова заверюха уняла ся і ясно вечірне небо заглядало з гори поміж мури і вежі.

Голосіне дзвінка замовкло. Геркулес Строцці станув поміж князем, що обома руками спер ся на залізну решітку балькона, і Люкрецію, і почав читати засуд, зовсім не думаючи про нього. Бо зараз коло нього дивна жінка тремтіла не знати чому під білою вовною, а її ясні, але про те огнисті очи дивили ся зпід капузи якось велико і непевно.

Він почув той дивний страх, що все є товаришем найбільшої пристрасти. Він читав формулу помилування, що замінює кару смерти на вічну вязницю, — вона починала ся словами: „Його високість, черпаючи з повноти своєї

власти і при тім з криниці своєї ласки...“ — Тоді помилувані підняли голови і хотіли дякувати князеві.

Дон Ферранте на перекір свому давнійшому бажанню прибрав ся в поважний чорний оксамит і його лице, тепер спокійне і не скривлене, як звичайно, було поважне і привітне.

— Спасибі тобі, брате княже, — почав він, — але я не приймаю твоєї ласки. Я все ненавидів своє жите; чому і за що, я й сам не знаю. А що я не любив його, то й уживав його на зло і зневажав себе і інших. Куди лише загляну, всюди бачу самі глупі личини, пустоту, зависть і нікчемність... Ніде ані одного чистого сліду, де мої спомини могли би ступити і не заболотити ся! Боюсь життя, яке ти даруєш мені! І я хочу позбутися життя й його страху. Бувайте здорові, брати!

Він вийняв із-за пазухи малу пігулку з плинною отруєю, за яку золотом заплатив, аби мати її на всякий випадок, і розкусив її зубами, заким люди спостерегли ся. Зараз упав горілиць і почав прикро хропіти.

Наляканий патер Маметте нахилив ся над ним, але він уже помер і тоді кати принесли одну з приготовлених домовин, монах помолив ся над покійником і його забрали геть.

Сліпий стояв сам один на шафоті і плакав, бо він чув усе і догадав ся, що стало ся.

Потім звернув свою голову в той бік, звідки проголосили помилуване, до мовчазного Дон Альфонса, бо догадав ся, що він стоїть там.

— Княже, я тобі більше вдячний за жите. Не так тобі дякую за твою ласку, як Дон Ферранте! Я розкидав багатство свого життя, як божевільний. А тепер я сліпий, належу до найбільш бідних, знаю, що значить милостиня і ціню її високо. Я впав у пропасть і противною стіною видріпав ся на верх, а та пропасть ділить щасливих і ситих від голодних і спрагнених. Покинула мене радість і її товаришки, — я йду до тих, що терплять. Я хочу чесно мучити ся і терпіти і тому дякую за нове жите!

Тоді князь майже ласкаво відізвав ся до свого сліпого брата:

— Я не все зрозумів, що ви говорили, Дон Джуліо; але зрозумів се, що ви хочете жити і поправити ся. Се і розумно і по християнськи. Коли так, то мені й не жаль, що я помилував вас.

І він дав знак, щоб Есте завели у його вязницю, що находила ся в наріжній вежі другого подвіря.

Ще він не скінчив, як Донна Анджеля, що убрана в легеньку чорну півмаску була при помилуваню, вибігла чим скорше з римської комнати і танками та сходами поспішила до своєї далекої комнати у вежі. Поперед її вікна мусіли вести вязня, а вона там викохувала собі пахучі рожі. Тепер зірвала вона що найкрасшу і тихенько відхилила вікно.

Ось він іде, патер Маметте веде його за руку. Вона кидає йому рожу.

— Червона рожа летить на вас, — мовить Францісканець і зручно ловить її у повітря та передає сліпому. — Божа ласка проводить вас до вязниці! — А коли сліпий поклонив ся не в той бік, де було треба: — На право, княже! — сказав монах. — Рожа впала з вікна княжни Анджелі.

Тоді Дон Джуліо помахав обома руками і кликнув:

— Привіт тобі, моє дороге нещастє!

На бальконі, де читали засуд, підчас промови Дон Альфонса Люкреція отворила ніжними пальцями лист Дон Чезара і потайки прочитала. Лист був і гордий і при тім дивно покірний: — Слухай, сестро, по різних перешкодах сподобало ся Богу, Господу нашому, висвободити мене з вязниці. Нехай та ласка вийде йому ще на більшу честь! Я хочу всего і певний усього. Вибери що найліпшого і найрозумнішого чоловіка — шукай, де лиш можеш — і пришли мені, щоб мені був помічний у Італії. Візьми його, так як ти се знаєш, собі на власність і дай мені. Ти зробиш се, бо ти любиш мене. Пришли мені його до мого шурина князя Наварри. Обнимаю тебе.“

З розпаленими щоками, гарна божевільною красою, нездібна спротивити ся покликови демона, нечула в сій

хвилі на страх і честь, принадила Люкреція судию зводливим поглядом і заповонила його тіло й душу.

Вона зупинила його на балконі, а князь пішов тимчасом у комнату і сів коло стола, на котрім було повно листів, що прийшли в сю пору з Риму і Неаполя до нього і кардинала.

Іпполіто звичайно оживав, коли приходили до нього листи; так і тепер він підняв ся і сів коло брата. Вони розпечатували листи і незабаром почали дуже поважну розмову; бо у всіх тих паперах про одно лише була мова, про увільнене Чезара Борджі з в'язниці і про його сподівану недалеко появу в Італії.

Бистрий ум кардинала розумів дуже добре велику політичну небезпеку з причини повороту Чезара, — мало того, він замічав цікаві річі і коло себе та догадував ся, що тут уже й діє ся дещо з сеї причини. Він міряв очима судию, що саме тепер розмовляв з княгинею під вікном та пильно придивляв ся гнучким поворотам її гарної лебединої шиї.

З розбійницькою відвагою в присутности князя завовувала Люкреція Борджія Геркулеса Строцці для свого брата. Строцці щораз більше попадав у нестяму і ще відважніше як княгиня зажадав, щоб вона сповнила його бажанє, заким він у такій небезпечній справі посвятить своє житє. Тоді Люкреція затремтіла з гніву і відрази.

— Іди! — шепнула вона йому і розум узяв перевагу над її пристрастями. — Іди до Чезара! Не відкладай!... Чи ти, дурний, хочеш ждати, поки князь дізнає ся про поворот мого брата і заборонить нам під карою смерти вдавати ся з ним?... Тоді ти пропав! Спіши ся!... Поглянь... він уже щось знає! Забирай ся із Феррари!

Строцці отягав ся, бо мав свої лихі наміри, а рада прийшла вже за пізно.

Князь прикликав свого маршалка і велів йому зараз скликати цілий двір і всю челядь палати до римської салі. За кілька хвилин сала була повна людий. Князь вступив у середину збору і, держачи міцно Люкрецію за руку, промовив:

— Слушайте всі! Тільки що одержав я вістку, що Дон Чезаре Борджія, котрого звуть князем Романії, утік із Іспанії і леда хвилинка появить ся у нас. Сей чоловік, то закала і загуба Італії. Хто з вас удасть ся з ним у яке-небудь діло, того жде смерть. Все мені одно, хто! не помилюю нікого! Все те не змінє мого глибокого поважання і вашої прихильности до Донни Люкреції, вашої ясної княгині, котрій я вірю як собі самому, і котрої ви маєте слухати так як би мене самого.

Він стиснув її руку, а вона подякувала йому горячим поглядом, хоч зраджувала його.

Коли всі виходили з салі, судия проводив кардинала, що на сходах спер ся на нього, аж до його лектики, а той жартував:

— Хоч ся розмова не під зиму... але скажіть мені, Строцці, як ви собі уявляєте чуте мухи, що осмалить собі крила від запаленої свічки? Чи чуте вона біль, як ви думаєте? Мені здаєть ся, що ледви, бо инакше не кидалась би знов у ясну полонінь! Мабуть вона так і згине в нестямі, в божевілю!... Що, ні?

X.

На балконі понад шафотом обох Есте, Люкреції, наляканій і переможеній окликами радости Дон Чезара і тим, як він просив підмоги, здавало ся, що мусить послухати свого любого брата і тоді вона зробила судию Строцці своїм співвинуватцем. Але кілька годин опісля, коли напів отрясла ся з чарів, почувла вона жаль до себе і гірку відразу до того трусливого чоловіка, що замісь не піддати ся її жіночим забаганкам, скористав з її давньої рабської прихильности до брата і висловив такі жаданя, яких вона, доки тамить себе і може боронити ся, не сповнить ніколи. Підлий він! Смертельна відраза взяла її до судії, що зовсім піддав ся своїм пристрастям і почав простий торг з нею, зі своєю княгинею. Вона сама дала до того причину і про те зненавиділа його за се.

Того вечера в своїй затишній спальні Люкреція взяла ся читати другий лист.

Вірний Бембо писав їй із Риму, що Дон Чезаре вже в Італії, і закликав її на вколішках, — так писав він — щоб зараз таки, сеї-ж хвилини, не отягаючись, кинула ся своєму чоловікови в обійми, признала ся до своєї нещасної прихильности до брата і благала у него оборони і опіки.

Над сим листом вона смертельно змучила ся, — сьвічки горіли, а вона здрімала ся, але зараз таки знов збудила ся. Невидимі духи дихали в комнаті і порушували полум'ям сьвічок. Вона вдивила ся в темний куток і не зводила з нього очий доти, доки їй там не привидів ся Чезаре. Ось-ось він іде, підходить до її ліжка і знімає оксамітову маску, яку звичайно носив, з добре їй знайомого, блідого лица.

Люкrecия скрикнула так страшно, що збудила Анджелю, котра спала в сусідній комнаті. Вона прибігла їй на поміч і сиділа довго, поки кури не запіяли.

Тільки стало свитати, княгиня добула лист Бемба і читала його в-друге і в-третьє. Потім зірвала ся скоренько і, як спала, так побігла боса по холодних кам'яних плитах ганками замку до спальні Дон Альфонса.

В його ліжку не було вже нікого. Він ще ранше від'їхав, лишивши листок, де писав, що вибирає ся до Болонії, щоб у такий небезпечний час стати на поміч своєму зверхникови, з котрим нема жарту, його сьвятости Юлієви другому. Він передає своїй жінці правліне, а на дорадника кардинала Іпполіта.

Безрадна і безпомічна Люкrecия заплакала як дитина і вернула ся у свою комнату.

Коли вже зовсім розвидніло ся, духи щезли, але княгиня, над котрою брат помалу знов узяв зовсім перевагу, стала знов у думці що сили помагати йому, кожду годину свого життя обертати на службу для нього, бо їй здавало ся, що робить се тільки як вірна сестра з любови, найприроднійшої на сьвіті, робить дозволене і недозволене для великого і нещасного князя, для свого дорогого брата.

Чи-ж не був се молодець з безмірно великою будучиною? Вона була пересьвідчена, що він має повне право на те, що йому забрали, що він повинен панувати в Італії

як задля свого знатного роду, так і задля своїх незвичайних здібностей. Вона написала лист до судії і вислала його потайки своєю покоївкою, наказавши їй, щоби принесла його назад. Там писала вона судії, що вчора в римській салі вона на radoщах по несподіванім увільненю брата не тямла себе і сказала якісь слова, яких вона не пригадує собі тепер; нехай же і Строцці забуде їх, вона й не просить сего, бо у лицаря розумієть ся се само собою.

Початок нового року, то був страшний і небезпечний час для Італії. Нарід заворушив ся. На княжих дворах нетерпливо вичікували вістий із-за моря, із-за Піренеїв; тимчасом Чезаре спершу мало давав про себе знати; як зм'явилуплює ся із своєї шкури, так він помалу вилазив на верх із своїх власних пуг.

Що то ще могло стати ся!

З Романії, де не було пана, він міг у спілці з Венецією прогнати самого папу. Французський король, як би до того прийшло, міг його як свого свояка поставити генералом котрої із своїх армій, що пробували в Італії. Всі знали, бо так воно й було, що Чезара Борджію любили в Італії. Нарід прочував, як вояки говорили з одушевленем, що все військо в Італії дуже любить його і що він хоч страшний, але дуже користний нищитель малих міських тиранів. У Романії, а навіть у феррарській державі, власности Естів, нарід просто боготворив його і величав його пам'ять, так як колись найнижші верстви народу в Римі величали Нерона і зовсім не хотіли вірити в його смерть.

Весна була дуже непривітна. У всіх державних канцеляриях писарі не покидали пера, а по ночах шляхами і в найбільшу бурю вганяли на конях післанці з замаскованими лицами.

Княгиня поблідла і змарніла, бо й вона не випускала пера з руки. Вона хотіла пересьвідчити заприязнені італійські двори, що Чезар Борджія не загадує нічого злого; присягала ся на всі сьвяті і добирала всяких що найніжнійших та наймилійших слів, щоби тільки показати його чесні, мирні гадки і справедливі наміри. І все те робила

вона своїм розумом, ще заким приїхав другий післанець від її брата.

Той післанець, на імя Федеріто, мав лист до княгині Феррари і до папи Юлія, що завоював Больонію. Але святий отець замкнув післанця у в'язниці. І Люкреція надармо силкувала ся видобути з рук суворого папи канцлера свого брата, як вона називала його. І свого чоловіка благала вона, щоби поміг їй. Але князь як раз на перекір жінці радив папі просто тихцем удушити непевного післанця, хоч се й не вдало ся, бо післанець утік.

І сотки всяких иньших просьб та орудок мала княгиня, щоб тільки допомогти братови. А все придумувала і виконувала вона незвичайно хитро, або для обережности покидала все зручно і в пору.

О кілька комнат від неї, в тім самім замку, хорий кардинал пильнував до пізної ночі її зносин з Дон Чезаром і докладно студював усі її пляни; аж коли вони дозрівали, тоді він нівечив їх.

Усунувши ся з феррарської державної служби і розпустивши свою дібрану і на прочуд привчену поліцію, він бажав доказати своє майстерство в дипломатії. Він бачив усю тканину Люкреції і в своїй тихій робітні дивував ся її незвичайно бистрому розумови, безлічи всяких вивіданих вісток, які княгиня збирала для справи, що ніколи не могла скінчити ся добре. Він передовлював її листи, читав їх, запечатував дуже зручно знов і відсилав сумлінно, куди були призначені, але при тім додавав усе свої листи, такі, яких йому було треба, і тим способом зовсім нівечив значіне листів Люкреції.

Люкреції і на гадку не приходило, що він таке чинить. А се так зарядив князь, що тепер любив свою жінку більше, як коли-небудь, і поступав собі з нею дуже обережно, щоб їй не зробити прикрости і не скомпромітувати її. Він знав, що мудра і принадна Люкреція в близькості Чезара тратила панованє над собою і піврана своєю давньою вдачею, проклятем своєї крові, грішила злочинно і безвинно.

Таку саму прихильність для зводливої жінки почув і кардинал. Він дивував ся чарам її принадної істоти, що

боронили її, і, о скільки се не шкодило Альфонсови, поступав у союзі з тою дивною силою, що змалку піднімала Люкрецію із погубних хвиль і мов на крилах переносила її понад пропасти певної загибелі.

Обдурюючи таким способом мудру княгиню, він не дізнавав злого вдоволення, але був подібний до лікаря, що від любої божевільної жінки усуває отруї і смертоносні оружя. А реїєнтка, хоч і почала відгадувати по троха хитрощі кардинала, була на стільки розумна і на стільки поважала несвідомо подібну до своєї вдачу, що так само прихильна була кардиналові. Вона запрошувала його часто на обід і заводила зараз із ним незвичайно живі розмови, в котрих одно одного хотіло відгадати і зловити, мов найліпші грачі в шахи. Ріжниця між ними була лиш та, що княгиня користала з кожної нагоди, а розважний кардинал часом з усміхом звертав увагу на її похибку або великодушно лишав фігуру на шахівниці, хоч міг її взяти.

Федеріто, Чезарів післанець, заким виїхав до Больонії до його святости папи і опинив ся в його в'язниці, вспів потайки передати княгині другий лист від брата. Лист був невеличкий, тільки кільканайцять стрічок, але княгиня між ними вичитала найдикші наміри і диявольські підшепти.

Чезаре повідомляв сестру, що почав умовляти ся з французьким королем, правда, доси ще без успіху, але йому й не пильно, бо він передовсім хоче дістати ся до Італії. А далі писав він: „Щоби стати там твердо, потребу доконче помічника, якогось незвичайного чоловіка, щоби був і здібний і з вигляду привітний та величавий. Знаю такого, красшого й не найти собі до помочи: се є Геркулес Строцці. Знаю його добре, бо батько твого мужа, покійний князь Геркулес, посилав мені сего Строцці, ще молодого хлопця з клясичним лицем і строгою поведінкою, як свого повірника до Романії.“ Чезаре був тоді ще на вершку своєї могутости, та й тепер при божій помочи, коли пощастить ся і сестра доложить рук, він знов надіє ся дійти до давньої величі.

„Моя дорога“ — так закінчив він лист — „роби, що можеш, не жалуй нічого, лише старай ся прихилити до мене сего одинокого чоловіка, котрого я люблю як брата.“

Люкреція поблідла над сим листом. Але вона вже від тижнів зжила ся думкою з Чезаром і бачила його молодим та милим, мов живого коло себе. І хоч його й не було при ній, він знов зовсім віджив у її памяти, в її думках і своїми очайдушними намірами зовсім заповітрив її душу.

Правда, вона тепер сильнійше ніж уперед боронилася перед сею соромною неволею. Але чи не прикувала доля її до Чезара з того часу, як він убив її другого чоловіка і забрав її просто від смертної постелі, а вона забула спротивити ся тому?

Так вона послухала його й тепер. Вона прикликала судию, але й Анджелі веліла не відходити від себе та держала її за руку, щоб ані на хвилину не оставати ся з ним сам-на-сам. Геркулеса Строцці завели у найзатишнійшу комнату княгині і тут вона мовчки передала йому лист свого брата. Він прочитав його тільки раз — бо підступні слова, що розбуджували його пристрасть і, бачилось, робили їй ганебну прислугу, врили ся вже йому на віки в память; він мовчав і раював у горячих мріях. Він бачив, як Чезаре побіджає всіх і сягає по корону Італії. А себе бачив уже канцлером коло нього. Князь Феррари щез десь, Чезаре Борджія вимазав його, затер його слід. Люкреція знов відданиця, милійша і привітнійша, як колинебудь, станула перед його опянілими очима в тій самій пишній поставі тріумфаторки, як він бачив її при її в'їзді у Феррару. Він бачив її своїми розпаленими думками, бо та, що стояла перед ним, не була та сама. Хоч вона й усміхала ся на поклик брата, але великі ясні очі дивили ся як остовпілі, мов у Медузи. Він не бачив своєї погібелі. Він, республіканець з роду, говорив лукаво про справедливість Чезара Борджії, якій він чудував ся завжди. Великодушний Чезаре мав ніби-то все боронити і спомогати малих і слабих, а ударяв як Юпітрова блискавка лише в горді верхи. Він величав дар сили, хвалив насильство, що домаючи права веде до висших прав. Таким способом вичерпав він цілий обридливий словар похвал для тиранів; і він був би найпіддійшою людиною на світі, коли-б був вірив у те все, що говорив; але він

говорив усе без пересвідчення, бездушно, а на думці мав тільки одне бажане, видурити або силою видерти від сеї Люкреції, що стояла перед ним, якесь признане, якусь надгороду.

Часом ледви вистогнував він понутані слова, що мали се на меті, перемішавши їх зовсім недолжно з величаннями тиранства. Та потім замічав нагло на устах Люкреції ледви замітний усміх, гіркий, як смерть. Він бачив, як Анджелія придивляла ся йому своїми поважними і тяжко засумованими очима з під простих брів. І не так лякали його величаві хрести і сьвяті образи довкола, як трівожив його німий докір невинної дівчини. Він мусів зректи ся надії на найменше прихильне слівце від княгині. З руками зжогненими на грудях і з нещасливим лицем він думав хвилину і сказав:

— Іду до Дон Чезара! Що передастьте йому через мене, Мадонно?

— Вас самих! — відповіла Люкреція. — Брат побачить, що я послужна йому.

— Чи маю йому сказати, що ви радо слухаете його?

Люкреція відповіла тільки слабим усміхом. Він зараз вийшов.

Тоді дівчина обняла Люкрецію за шию і спитала її, вдививши ся їй у очі:

— Що він хотів сказати своїм балаканем? Яку надгороду дістане він? Що ти даси йому? Смерть?...

Княгиня усміхнула ся знов і лишила Анджелю саму. Вона прилякла перед росп'ятем. Але шепочучи Отче-наш не могла позбутися своїх думок.

— Одним нерозважним словом я осліпила чоловіка і не можу віджалувати того. А вона усміхається ся, з розмислом посилаючи чоловіка на очевидну смерть.

Та про те вона не вважала себе ліпшою, але замкнула спільну недолю в своїй милосерній груді. Було то одного дня в половині марця. Кардинал обідав у княгині при отворенім уже вікні, крізь котре заглядало ясно-синє весняне небо. Принадком зійшла розмова на найстаршого судию Геркулеса Строцці; кардинал сказав, що він потайки покинув Феррару. На те княгиня незамітно поблідла і висловила здиву-

ванє, що такий сумлінний урядник без відпустки вибрав ся в довшу подорож; адже се мабуть її річ, як регентки, давати відпустку.

Кардинал відповів, що Геркулес увзяв відпустку у своїх дванайцятьох товаришів; певно думав, що коли нема князя, то се вистарчить. Врешті він оправдував ся, що мусить чим скорше їхати до Фльоренції в якійсь родинній справі Строцціх. Княгиня і кардинал висловляли різні здогади про правдиву причину його від'їзду; але що обоє не могли найти такої, то стали на тім, що може й справді від'їхав у родинних справах. А обоє знали цілком певно, що Геркулес Строцці був у Чезара Борджії.

Коли-б їх очи могли були бачити так далеко, то вони були би побачили обох, страшного князя і судию, в панцирах від голів до стіп, як під чудовим полудневим небом по цвитух і пахучих вересах лізуть облазами по крутій збочи скелі. Над ними чотири стрімкі вежі іотицького замка з потайними ходами і стрільницями, а вони підкрадають ся разом з иньшими вояками.

Вони побачили би, як з обляжених заборол посипав ся камінний дощ і скинув у пропасть не одного з тих, що підповзали. Побачили би, як ось із замка звалив ся величезний камінь і перескакуючи великими скоками із скелі на скелю влучив у страшного папського сина, розбив його і скинув у пропасть.

(Конець буде).

З німецького переклав

Євнн Маковей.

Три в однім човні (крім пса).

Оповіданє

Джерола Н. Джерола.

XIII.*)

Мерляв. Монморансі показує охоту зайсти чорного котюгу. Виїздимо з Мерляв. Величавий похід. Як входить ся в до-рогу пароплавам. Нам відходить охота пити воду з ріки. Богу духа винен псисько.

На другий день рано в Мерляв ми встали доволі завчасу і пішли скупати ся перед сніданєм. По дорозі трафила ся Монморансі немила пригода. Треба знати, що погляди мої і Монморансі різнять ся серіозно тільки в одній річи: я люблю котів, Монморансі не терпить їх.

Ніколи не роблю з того Монморансі закиду (що найбільше натру йому вуха або кину в него каменюкою), бо така вже його вдача. Фокс-террієри приносять уже з собою на сьвіт принайменше в четверо більше грішних інстинктів, як иньші пси, і чимало літ мине ще, заки наші щирі християнські заходи вспіють змінити їх злобну вдачу.

Нині навинув ся Монморансі величезний чорний котисько. Я ніколи не бачив більшого ані більше непевного kota як сей. У него не ставало більшої половини хвоста, одного вуха і спорого кавалка носа. Він був жилавий і костистий, а в його рухах виявляв ся спокій і внутрішнє вдоволенє.

Монморансі доглянувши його пустив ся за ним як стріла. Але котови не було спішно, немов би не замічав,

*) Див. IV, V і VI книжку.

що його життю грозить поважна небезпека. Він ішов найспокійніше в світі, поки його будучий убійця не наблизився до него на локоть; тоді обернувся, сів посеред вулиці і поглянув на Монморансі лагідним поглядом, що мав казати:

— А! У вас є якесь діло до мене?

Монморансі годі відмовити відваги. Однак в погляді того кота було щось таке, що могло зморозити серце найсмілішого пса. Він станув як вкопаний і поглянув косо на кота.

Ні одно з них не відізвалося. Однак можна було присягти, що коли-би були промовили, їх розмова була-би ось яка:

Кіт: Чи у вас є якесь діло до мене? Я рад служити вам.

Монморансі: Ні-ні, дякую красенько.

Кіт: Прошу, коли вам чого справді потреба, скажіть лиш отверто.

Монморансі: (обертаючи ся в другий бік вулиці.) Але-ж ні, ні, зовсім певно, не трудіть ся. Я — мені бачить ся, що тут зайшла помилка. Мені здавало ся, що я знаю вас. Дуже жадую, що сьмів вас трудити.

Кіт: Ні крихти — зовсім противно. Мені дуже приємно. Невже-ж ви зовсім певно нічого не бажаєте?

Монморансі: (все що поступаючи звільна назад.) Зовсім нічого — нічогоїєнько — дуже дякую. Прощайте.

Кіт: Ідіть здорові.

Відтак кіт устав і йде далі, а Монморансі підтуливши хвіст під черево вертає і йде за нами, мов нічого й не бувало.

Від того дня, кілька разів вимовлю слово „кіт“, Монморансі здригається ніби в пропасниці і поглядає на мене жалісним оком, немов-би хотів сказати:

— Ради-бога, не кажіть про се нікому!

Закупивши по дорозі дещо поживи, ми в легким серцем пустилися в дальшу дорогу.

Мені далеко до чванливості, але з рукою на сумлінню можу сказати, що наш невеличкий човен за той тиждень

залив більше горячого сала за шкуру пароплавам на Темзі, ніж усі інші човни, пороми, чайки, байдаки, лоді, сплави і кораблі разом.

Треба знати, що на сам вид тої поганої машини у мене закипає кров у жилах і я жадую за блаженними чадами, коли то чоловік ходив з топором і стрілами і мовив кождому до очей, що йому подобало ся. Тепер досить поглянути на такого керманіча, що стоїть з руками заложеними в кишенях і курить сигаро, аби кождому відійшла охота влазити йому в дорогу. Хто раз почув скажений свист такої почвари: „на бік!“, той не сумніває ся, що на випадок нещастя керманіча пустять свобідно „задля недостачі вини з його боку“. „Пароплав надходить“, кликав приміром котрий-небудь із нас, побачивши ворога здалека, і в одній хвилі все було готове, аби прийняти його гідно. Я брав стерно в руки, Гарріс і Джордж сідали поруч мене, обернувши ся плечима до пароплава і вода зносила нас на саму середину ріки.

Пароплав собі іде і свище, аби вступати ся з дороги, а ми пливемо собі далі не дбаючи. Сто локоть перед нами він стає, свище як скажений, а подорожні підходять до поруча, вихиляють ся і гулюкають на нас; але нам ані в думці. Гарріс розповідає нам анекдоту про свого брата, а ми ні за що в світі не хочемо пропустити ні одного слова.

Тоді пароплав свище з розпуки ще раз так, що трохи не розідре свиставку, пускає пару в противний бік, пускає ся обїхати нас боком і стрягне в намулі. Хто живий на пароплаві, виходить на поміст і гулюкає на нас, а інші човни зупиняють ся в переїзді з цікавості, так що ріка на милью в гору і в долину затамована. Нараз Джордж перериває оповіданє в найінтереснійшій місці і поглянувши трохи зачудуваними очима каже до Гарріса:

— Чуєш, чи се не пароплав припадково?

А Гарріс каже:

— Знаєш, мені здасть ся немов крізь сон, що я ніби чув щось.

Потім ми стаємо всі неспокойні і безрадні, не вміємо дати собі ради, аби зійти з дороги, а подорожні з пароплава еплують ся, заглушуючи один одного, дати нам раду.

— Веслуй на право, ти нездаро якась, на право, до біса, не на ліво! Ні, ні, не ви — тамтой! Пустіть керму! Чи ви оглухли? Тепер разом! Але — де-ж сюди! Бодай вас...

Врешті спускають човен і приходять нам на поміч. Чверть години минає, заки відвезуть нас на бік і самі пускають ся в дорогу. А ми дякуємо їм без кінця і просимо, аби дозволили нам причепити ся ливкою. Але вони і слухати не хочуть.

Коло спусту Гемблден не стало нам води. Ми взяли ведро і вдали ся до стражника, аби позичив нам трохи води.

Джордж був нашим речником. Він усміхнув ся солодко і каже:

— Не зволіли-би ви уділити нам, пане, трешечки води?

— Чому ні, — відповідає старий. — Начеріть собі, кільки вам треба, а решту лишіть.

— О, дякуємо вам дуже, каже Джордж, дивлячи ся на него. Звідки — де ви держите її?

— Де була, там і є, мій друже — каже він лукаво, — зараз за вами.

— Де? я не виджу, — каже Джордж, обертаючи ся на місці.

— Бог з вами, а ви де поділи очі? — додає стражник обертаючи Джорджа і показуючи йому ріку. — Там маєте води доволі, неправда?

— А! — скрикнув Джордж, зрозумівши все. — Але-ж ви знаєте, що з ріки воду пити нам годі.

— Пусте! Я не пю иньшої води від п'ятнадцяти літ.

Ми спробували раз річної води, але не засмакували в тім напою. Раз випало нам пити чай недалеко Віндзору. Ми заїхали у відногу Темзи, а що в ведрі вже не було води, випало або обійти ся без чаю, або набрати води з ріки. Гарріс сказав, що аби добре переварити, то вона не зашкодить.

Ми переварили добре воду і як раз засідали вигідно пити чай, коли Джордж, що не доніс ще був чарки до уст, закликав:

— Ов, а се що таке?

— Яке що? — питаю я з Гаррісом.

— А ось що, — каже Джордж, показуючи в гору ріки.

Ми поглянули в той бік і побачили пса, що плив помалесеньку долі рікою, в наш бік. Був се пес неказано лагідний і тихий. Я не бачив ще пса, що виглядав-би більше вдоволеними і спокійним як сей. Він плив перевернувши ся вигідно горілиць і витягнувши всі чотири ноги свobodно в повітрі. Сам собою був ситий, в дуже добре розвитку грудною кісткою. Він надплив тихо, повний достоїнства і спокою аж під наш човен і там між шуваром зупинив ся на вечірний спочинок.

Джордж сказав, що не хоче чаю і вилив свою чарку у воду. Гарріс також не мав спраги і пійшов за приміром Джорджа. Я один надпив був уже свою чарку до половини. Тепер зробило ся мені ніяково.

— Як думаєш? — питаю Джорджа. — Мені грозить тепер тиф?

— О, грозить, або не грозить, — каже Джордж. — Тобі ще на двоє бабка ворожила. Впрочім, до двох неділь сам побачиш.

XIV.

Уорґрев. Біґос. Сарказм Монморансі. Джорж учить ся на гітарі. Терниста дорога до храму штуки. Кобзар.

По сніданю легенький вітер завіз нас до Убрґрева і Шіплека. В Уорґреві стоїть у церкві пам'ятник одної побожної пані Сари Гіль, що зробила такий запис, аби на віки вічні що року на великдень розділювано один фунт штерлінґи межі двох хлопців і двоє дівчат, „що ніколи не ухибили в нічим своїм родичам, ніколи не кляли, не брехали, не крали анї не вибивали шиб“. Подумайте собі — те все за пять шіліґів річно! Чи се варто?

Одного разу розійшла ся була по місті чутка — літ тому чимало — що знайшов ся справді хлопець, котрий не допустив ся ніколи ні одного з тих усіх злочинів, або

котрого бодай ніхто на нічим подібнім не зловив і той хлопець взяв славу надгороду. Його показували відтак у ратуши за склом три неділі.

Шіплек нічого собі місточко, але з ріки його не видко, бо за горою.

Перед вечером під'їхали ми до острова коло Шіплека, де рішили ся і заночувати. До ночі було ще далеко і Джордж сказав, що нам трапляєть ся нагода дозволити собі раз на добру, поживну вечерю. Побачимо, казав, яку то чудову страву можна зробити на ріці і його голова в тім, аби з останків печені, всіляких дрібних, майже безпожиточних ярин і бульби зробити смачний ірландський бітос.

Здавало ся, що годі і придумати щось краще. Джордж назбирав сухого домачя і розложив огонь, а і Гарріс давай оббирати бульбу. Я ніколи не був би повірив, що то за штука оббирати бараболю. Показало ся, що то не аби яке завданє і не годить ся легковажити його. Ми взяли ся до роботи з легким серцем, сказати-б майже байдужно, але наш відрадний настрій розвіяв ся ще заки ми веніли обібрати одну бульбу. Здавало ся, що чим більше ми обібрали, тим більше на бульбах наростало лушпини. Коли ми врешті обібрали цілком лушпину і повіризували веї очка, з бульби мало що і лишило ся, так що не було на що і подивити ся. Прийшов Джордж і поглянув на тоту обібрану бульбу — не більшу, як лісковий горіх.

— Ов, каже, се так не йде. Ви марнуете за богато. Вам треба скребтати бульбу.

Стали ми скребтати бульбу, але се йшло ще гірше як обібранє. У бульби якийсь і вид такий чудний, самі гудзки, черевця, ямки. Ми працювали пильно 25 мінут і наскребали — чотири бульби. Ми мали того шкрябаня по самі вуха. Треба було лишити троха часу, аби обшкрябати себе самих. Не хотіло ся просто вірити очам, аби отєя лушпина, що покривала мене і Гарріса від стіп до голови, мала бути тільки з чотирьох барабол. Ось вам наглядний доказ, що значить ошадність і увага.

Джордж заявив, що нема мови, аби зробити бітос із чотирьох барабол, отже ми обмили ще з шість і наставили

необбирані. Ми додали до того головку капусти і з пів кварта гороху. Джордж перемішав отєе разом, а до того досипав усеї останки, які лиш найшли ся у коши. Знайшло ся пів паштета, кавалок паприкованої солонини і се пішло у бітос. Врешті Джордж найшов ще бляшанку соленого лосєя і висипав її зміст у ринку. В сьому, мовляв, вартість бітосу. Позбуває ся чоловік всіляких непотрібних останків. Я знайшов ще двоє надбитих яєць. Пішли і вони у ринку. Джордж сказав, що від того сє стане густійшим.

Не пригадую собі, що пішло більше. Знаю лишє, що ми не жалували нічого. І се пригадую собі також, що врешті Монморансі, зацікавлений очевидно отєими заходами, відійшов у глибокій задумі, а за хвилю прибіг з неживим водяним щуром у ниску, призначивши його очевидно зі свого боку до складки на обід. Чи зробив се лукаво, чи зі щирої охоти причинити ся по змові до обіду, годі відгадати.

Ми не могли погодити ся в сьому, чи докинути щура у бітос, чи ні. Гарріс казав, що він не завадив би нічого, а смак поправить ся значно. Однак Джордж заявив, що годі на сліпо кидати. Ніколи, мовляв, не чув про здохлі щурі у ірландськїм бітосі, отже виходить, що краще не пускати ся на непевні експерименти.

На се Гарріс:

— А вжеж, коли не спробувати раз, то годі наперед знати, який буде смак. Такі люди, як ви, спиняють усякий поступ. Признаєте, що комусь прийшло ся скоштувати у перве німецькі ковбаски.

Отсей бітос все-ж таки удав ся прекрасно. Я ще ніколи в житю так не наїв ся.

По вечері Джордж вийняв гітару і почав строїти її, але Гарріс запротестував. „У мене, каже, болить голова і я не маю досить сили, аби слухати такого грана.“ Джордж почав пояснювати йому, що від музики йому стане лекше, що музика скріпляє нерви і відгонює біль голови. На доказ спробував виграти кілька акордів. Гарріс сказав на се, що вже радше нехай його болить голова.

Джордж до нині не навчив ся грати на гітарі. Аби йому звідки хоч словечко заохоти або признаня! Кілька

разів пробував грати на човні, Гарріс відзивався так, що всякому могла відійти охота до грanya. До того і Монморансі вив так довго, як довго Джордж грав на гітарі. Се зовсім не додавало артистови відваги.

— Якого біса скавуть він усе так, коли я граю? — мовив з обуренем Джордж, замахуючи ся на Монморансі чоботом.

— А якого ти біса граєш усе, коли він скавуть? — викрикував Гарріс відбираючи йому чобіт. — Що він тому винен, що виє? Має музикакський слух і твоя музика настроює його так поетично.

Джордж рішив ся відложити науку гри на гітарі на пізнійше. Але і дома не мав спокійного кутка. Пані П. сходила звичайно і казала, що їй дуже прикро, бо сама любить гітару, але пані, що мешкає на горі, є в такім стані, що доктор боїть ся, аби се не вплинуло некорисно на дитину.

Тоді Джордж пробував вимикати ся пізно в ночі з гітарою на двір і грати в публичнім саду. Але сусідні мешканці занесли скаргу до поліції; одної ночі вислано за ним відділ сторожі і ся дістала його в свої руки. Все свідчило проти него і йому заборонили грати пів року.

Після того він не мав уже серця до гітари. Шість місяців пізнійше спробував ще грати два чи три рази, але прийшло ся йому поборювати отсю саму нехить світа. В його серці загніздила ся розпука. Він подав до часописий, що має на продаж гітару з великою уступкою „в наслідок того, що дотеперішньому її власителеви вона стала непотрібною“ — і взяв ся учити ся штук з картами.

Гіркий то кавалок хліба учити ся грати на яким-будь інструменті. Ви думали-б, що суспільність у власнім, добре понятім інтересі підіпре будучого артиста всіма можливими способами. Але — деж там!

Я знав раз одного молодого чоловіка, що вчив ся грати на кобзі і ви не повірили-би, з якими перешкодами прийшлось йому бороти ся. Навіть від найближшої рідні не дочекав ся він якої-такої заохоти. Батько не хотів

чути про гру від самого початку і висловлював свою нехить на кождім кроці.

Мій приятель мав звичай вставати досвіта і вправляти ся, але прийшло ся сей звичай покинути задля рідної сестри. Вона була дуже релігійна і сказала, що не розуміє, як можна зачинати свята днину таким безбожним, поганим ділом.

Він грав отже натовієм ночами, коли всі полягали спати, але се стягнуло знов погані підозріння на його дім. Люди, вертаючи пізно домів, ставали під вікнами, надслухували, а відтак розголошували по місті, що в домі д. Джеферзена допущено ся тамтої ночі страшного убійства. І вони описували, що чули зойки нещасної жертви, страшні крики і проклони убійника, потім жалібний голос, що благав помилуваня, а врешті передсмертні стогнання і хропінє убитого.

Йому визначили до грanya малу пекарню від подвіря, де позамикано щільно двері і вікна. Однак більше вдатні акорди доходили все-ж таки до помешканя, порушуючи його маму до сліз.

Вона казала, що се нагадує їй нещасного батька, що згинув у пащеці морського вовка недалеко берегів Івінеї. Але чим нагадувала його гра на кобзі, сего не вміла сказати.

XV.

Замилуванє до роботи. Пригоди з давніх літ. Новик. Приємности приятни.

Ми пристали всі згідно на се, що будемо нині, для відміни, веслувати. Гарріс підніє зараз гадку, що найкрасше, аби Джордж і я робили веслами, а він буде керманічем. Мені отся гадка зовсім не припала до вподоби. Я чув попросту, що я відробив свою найку роботи на човні і тепер не стає у мене терпцю. Не тому, аби я не любив роботи. Противно, се моя одинока пристрасть. Я готовий нераз сидіти цілими годинами і дивити ся на роботу:

я з'їв-би її очима. І вже нехай мені ніхто не дає роботи: я сам вишукаю собі її. У мене хата набита всілякими роботами так, що просто нема вже де подіти ся. Я дую на неї як на рану. Нераз лежить у мене робота літами і аби вам де слід який, плямка або порошинка. Я обдуваю її з пороху, і ховаю старанно. На що як на що, але на свою акуратність і запопадливість можу бути гордим. Лиш нехай мені ніхто не тиче під ніс своєї роботи. Що моє, то моє і другому до того нема ніякого діла. Вже радше волю другому що-не-будь відступити. У мене серце радує ся, коли бачу, що хтось працює з правдивим завзятем і охотою. Навпаки знаю, що иньшого вид такий дратує до крайности. Оттим нераз волю вже радше заложити руки і дармувати, як бачити, що другий жалує мене.

Тепер ми погодили ся так, що Гарріс і Джордж мали веслувати аж до Рідінґ, а з відти далі я мав тягнути їх ливною.

При тім зійшла бесіда на наші пригоди з часів, коли ми ставляли перші кроки у веслярстві. Я пригадую собі тільки, що після першої виправи човном я сушив ся, разом з товаришами, у хаті стражника в Ріджент-парку.

Джордж сказав, що від давна носить ся з гадкою вичити ся попихати човен жердкою. Але се не зовсім така легка річ, як видаєть ся. Ще з веслом пів біди, але з жердкою треба намучити ся чимало, аби їхати сяк так і не начерати собі води у рукави.

Одному з моїх молодих знайомих трафила ся раз з жердкою немила пригода. Йому шло так добре, що він увихав ся з одного кінця човна на другий з несказаною свободою і грацією. Він кількома скоками переступав з одного кінця човна на другий і відбивав ся жердкою. Був се просто величній вид.

І були-би ми любували ся тим видом довше, коли-б він на нещастє не був роззирає ся рівночасно по околиці і не станув як раз о один крок далі як було потреба. Жердка завязла в намулі, він завис на жердці, а човен поплив собі далі. В його становищі видко було тепер менше достоїнства, як передше. Якийсь урвитель крикнув зараз з берега

до свого товариша: „Біжи-но сюда, побачиш на жердці правдиву малпу“.

Нещастє хотіло, що я забув узяти з собою другу жердку на запас і тепер не мав способу допомгти йому. Я сидів і дивив ся на него. Ніколи не забуду його виразу, коли жердка перехилювала ся разом з ним поволи у воду. В його очах малювала ся глибока задума.

Я видів, як він замочив ся поволи цілий, а відтак знеохочений і мокрий виліз поволи з намулу на беріг. Мені зібрало ся на щирий сьміх, дарма, що мій човен несло просто під спуст, і лиш два рибакі уратували мене з тої пригоди.

Другий раз я пішов возити ся човном з трема знайомими. Вони мали показати мені, як робити жердкою. Ми не могли іти разом, отже я сказав, що піду наперед і буду пробувати сам наперед освоїти ся з жердкою.

На жаль того дня всі жердки були заняті. Я не мав що ліпшого робити, як сісти над берегом і, дивлячи ся на ріку, ждати на моїх знайомих.

Лише я сів, звернув на себе мою увагу чоловік у човні, що на моє диво мав на собі таку самієську куртку і шапку як моя. Був се очевидно новик у робленю жердкою і варто було подивити ся на його рухи. Вам ніколи не вдавало ся збагнути, в котрий бік поїде його човен, коли він відібе ся жердкою. Він очевидно не знає того сам. Раз під'їздив долі, раз горі водою, а часами просто крутив ся на місці ніби мотилічна вівця. З того він догдував ся тільки, що з ним починає бути круто і його рухи ставали що раз то більше неспокойні.

По хвилі люди, що стояли на березі, почали займати ся ним живо, били ся об заклад між собою, що з того вийде.

Тимчасом на противнім березі показали ся мої товариші і вздрівши його поставали також. Він був відвернений до них задом і вони бачили тільки його куртку і шапку. З того прийшли зараз до пересьвідчення, що се я, їх любий товариш, роблю з себе посьміховиско і їх утіха не знала границь. Вони почали піднимати його на глум без милосердя.

Я спершу не годен був зміркувати, що вони роблять се в добрій вірі і не міг вийти з дива, як можна позволяти собі на такі грубі жарти з чоловіком зовсім чужим. Але заки я мав час закликати на них і зробити кінець їх неприличному поведенню, справа стала мені нараз зовсім ясною і я сховав ся за дерево.

Ужили-ж вони собі за всі часи, глузуючи з отсею молодого чоловіка. Вони стояли там що найменше п'ять мінут визиваючи його, висміваючи, глузуючи собі з него і покривляючи ся йому. Коли у них не стало загальною уживаною грубою лайки, вони стали дразнити його сьвіжо придуманими прізвиськами. Не жалували йому цілого запасу родинних прізвиск і імен, що були для него зовсім незрозумілими. Аж врешті він, не в силі перенести спокійно їх брутальної напасти, відвернув ся і вони побачили його лице!

На щасте було ще у них тільки сорому, що збентежили ся до крайности. Вони пояснили йому, що мали його за знайому особу. Чейже схоче повірити їм, казали, що так безсоромно ганьбити вони могли хіба свого найблизшого приятеля.

Очевидно така помилка оправдала їх. Подібна пригода трафила ся раз Гаррісови в Бульонь у купели. Він плавав собі найспокійніше недалеко берега, коли нараз хтось схопив його з заду за карк і зігнув у воду. Він боров ся як міг, але той, що його схопив, був очевидно силач, бо ціла його боротьба була на нінащо. Врешті перестав боронити ся і почав думати про неминучу смерть, коли той хтось пустив його нараз.

Гарріс вилабудав ся на мілке і глянув око в око своєму ворогові. Сей збуй стояв коло него і заходив ся від сердечного реготу, але нараз глянувши йому в лице подав ся назад і змішав ся очевидно.

— Пане, я справді не знаю, як просити у вас прощення — промимрив зворушений до крайности — але я прийняв вас за одного зі своїх знайомих.

Гаррісови прийшло тільки на думку, яке щасте, що той жартобливий чоловік не прийняв його за свояка, бо тоді йому певне було-би прийшлося попрощати ся зі сьвітом.

XVI.

Рідінґ. Везе нас у гору пароплав.

Коло одинадцяті заплили ми з тяжкою бідою до Рідінґі. Тут не побачили ми, що правда, нічого інтересного, але зараз за спустом трафила ся нам дурничка. Навинув ся пароплав (йахт) одного знайомого і підвіз нас добру милю аж до Стрітлі. Нема то, як їхати на линві за пароплавом.

Признаю ся, що за таку їзду я радо віддав-би і велосоване. За пароплавом їдете так гладко і легко, що не було-би більшої роскоші, коби не малі навісні човни, що вічно влазять в дорогу і треба заєдно ставати, аби не роз'їхати їх. Влазачи вічно в дорогу вони так уміють надійти, що був-би вже раз час укоротити отей їх надужиття. Доконче треба-би зробити щось, аби сьому був кінець.

До того треба знати їх безсоромність. Вам приходиться ся нераз свистати так, що трохи не трісне свиставка, заки вони зволіють поспішити ся трохи і уступити на бік. Коби я так міг, як не можу, я вже поспробував-би роз'їхати два або три такі нахабні човни і навчив-би їх розуму.

Пароплав мого приятеля лишив нас недалеко звісної печери і Гарріс хотів вмовити в мене, що тепер на мене черга веслувати. Мені се видало ся зовсім несправедливим. Ми умовили ся рано, що я маю довести човен три милі поза Рідінґі у гору. Ну, а тепер ми були від Рідінґі не три, а десять миль висше. Нема отже сумніву, що черга приходила тепер знов на них.

Все-ж таки се ніяк не хотіло помістити ся в голові Джорджа ані Гарріса, хоч правда була очевидно по моїм боці. І врешті не було ради, я мусів узяти ся до велосованя.

XVII.

Пранс. Риби і рибачи. Ловля риб на гудку. Правда історія пструга.

Ми задержали ся в Стрітлі два дні, аби випрати своє біде. Ми пробували прати його під доглядом Джорджа

у ріці, але проба випала зовсім некорисно. Я сказав-би навіть, що вона випала більше як некорисно, бо на білю було більше бруду по праню, як перед пранем. Перед пранем воно було дуже, дуже брудне, та про те його ще яко тако можна було носити. По праню ріка між Рідінг і Гінлі була значно чистіша, як перед тим, заки ми ще випрали в ній своє біле. Перучи се біле, ми забрали на него весь бруд, що находив ся в ріці між Рідінг а Гінлі.

Прачка в Стрітлі сказала нам, що з чистим сумлінням могла-би зажадати за се пране три рази тільки як за звичайне. Се, казала, не звичайне пране, а лущене.

І не було ради, прийшло ся заплатити, кільки вона хотіла.

Околиця від Стрітлі до Горінг звісна як найдогідніше місце до ловлі риб. Подекуди вода аж просить ся, аби закинути в неї вудку. Ріка просто кишить від коропів, кленів, підустов, соваків і всякої иньшої риби. Лиш сісти і ловити одну за одною.

І дехто лакомить ся і сідає ловити. Вся біда в тім, що не здовить ані хвоста. Я ще не чув, аби хто в горішній Темзі зловив що иньше, крім верхівки (плотиці) або здохлого kota, однак се не має нічогоїєнько спільного з риболовством. Тутешній рибацький календар не згадує нічого про се, аби тут мала брати ся риба. В календарі стоїть просто, що тут „добре місце до ловлі риб“, а з того, що я бачив на власні очи, можу лиш потвердити отсе сьвідощтво.

Не скажу, аби я сам був заводовим рибаком. Був час, коли я віддавав ся отсему ремеслу з чималим замилуванем і робив, як мені здавало ся, в штуці ловлі риб великі поступи. Тимчасом один фаховий рибак сказав мені, що я до того не вродив ся і пораєв покинути науку. Признав, що при моім вродженім лїнивстві і непорадности я умію на причуд добре закидати. Але аби з мене, при найліпшій охоті, міг коли-небудь виробити ся добрий рибак, сему він не вірить. У мене не було доволі буйної уяви.

Казали, що мені слід писати вірші, бути репортером, збивати гроші, але заняті яке-таке становиско між риба-

ками неможливо, бо до того треба буйнішої уяви, бистрійшої інвенції як моя.

Декому видає ся може, що доброму рибакови вистане брехати плавно, не паленіючи. Отже се груба помилка. Тут чистої видумки за мало. Се потрафить перший ліпший новик. Досьвідченого рибака пізнаєш по докладнім, подрібнім описі, по поетичних прикрасах, що буцім то доказують правдоподібність, а врешті по педантичним — замилуваню до правди. Се вже, звісно, річ сумління і його годить ся пошанувати.

Ось вам доказ на се, що люди справді розуміють сю річ поважно.

Одного вечера, вертаючи з прогульки домів, вступили ми по дорозі до коршми.

Ми війшли до сьвітлиці і посідали за столом. Коло нас сидів якийсь старший мущина і кутив люльку. Між нами завязала ся розмова.

Він сказав нам, що нині мали ми гарний день; ми відповіли, що вчора була також нічого собі погода і веї згодили ся на се, що і завтра мабуть буде погода. Джордж замітив, що жнива заповідають ся незле.

Потім зговорило ся між иньшим про се, що ми в тій околиці перший раз і завтра їдемо далі.

Тут настала в розмові павза, в часі котрої наші очи мандрували довкола комнати. Вони задержали ся врешті на загорошеній склянній скринці, що висіла високо над коминком, а в ній висів петруг. Той петруг вразив мене, такий був великий і незвичайний.

На перший погляд я був би присяг, що се випханий петруг.

— А що, — сказав незнайомий, поглядаючи за моїми очами на скринку — нічого собі штучка, правда?

— Невидана, — відповів я невиразно, а Джордж спитав незнайомого, кільки на його думку важить той петруг?

— Вісімнайцять фунтів і шість унцій, — сказав незнайомий, уставши і здоймаючи з кїлка пальто. — Так, так, панове, — казав він далі, — третого слідуючого місяця буде тому шіснацять літ, як я зловив його. Взав ся на малу рибку, недалеко коло моста. Мені казав хтось, що він крутить ся

тамки, а я кажу зараз, що він уже мій. Не швидко мабуть трафить ся вам побачити другу таку рибу. Добраніч, панове, добраніч!

Він вийшов і ми лишили ся самі.

Від тої хвилі ми не могли відірвати очей від тої риби. Се був справді незвичайний петруг. Ми ще не надивили ся на него, коли до комнати увійшов зі склянкою в руці візник і за нашим приміром поглянув також на петруга.

— Здоровий виріс, нівроку — сказав Джордж, звертаючи ся до него.

— Гей, що правда, то правда пане, — сказав візник, а потім потягнувши пива, додав: — Вас, мабуть, не було тут, пане, коли той петруг зловив ся на вудку?

— Ні — відповіли ми хором. — Ми перший раз в тій околиці.

— А, так, то й не диво, що нічого не знаєте. Буде вже тому з п'ять літ, як я зловив того петруга на вудку.

— А, так, се ви зловили його? — кажу.

— А я, — відповів помисловий візник. — Я зловив його коло самісінького спуста, а принайменше коло того місця, де тепер спуст — тямлю, як нині, в п'ятницю по обіді. І то, знаєте, не вгадали-бисьте на що? — На хруща. Я вийшов собі на рибу з вудкою, як звичайно і, бігме, ані думав про петруга, аж тут як схопить мені такий смок за гачок, то я трохи не упав сам у воду. Ой, так, так, панове, то не аби-що. То цілих двацять шість фунтів. Добраніч, панове, добраніч!

П'ять мінут пізніше вийшов третій і розповів нам, як то він зловив сего петруга досвіта, на розплюхліб. Лише той вийшов, увійшов поважно простий, добродушний чоловік у середнім віці у сьвітлицю і сів коло вікна.

Спершу ніхто з нас не обзивав ся, врешті Джордж звернув ся до нового гостя і каже:

— Перепрашаю вас, пане, вибачте нашу сьмілість, але ми в сій околиці перший раз і дуже раді-б зваших уст почути, як то вам удало ся зловити на вудку отсею петруга?

— А ви звідки знаєте, що се я зловив того петруга? — відповів незнайомий, отвираючи широко очі.

Ми сказали, що самі не знаємо як, але звідкись у нас уродило ся перечуте, що того петруга зловив не хто, лише він.

— Ну, признаю ся вам, що се річ недовідома, просто несамовита, — сказав усьміхаючи ся чужинець, — бо треба вам знати, що ви вгадали. Я зловив його справді. Але подумайте собі, який се інтересний випадок! Як вас шаную, се недовідома річ.

Потім розбалакав ся, розповів нам, як намучив ся більше як пів години, заки витяг його на беріг і як при тім зломало ся вудило. Додав, що прийшовши додому, зважив рибу докладно і показало ся, що важила трицять чотирь фунтів.

Згодом вийшов і він, а тимчасом увійшов до нас сам господар. Ми розповіли йому за покотом усі історії, які чули, він тішив ся з них надзвичайно і ми насьміяли ся до розпуку.

— Ну, ну, подумайте собі! Джім Бетс, Джое Меґльс, М. Джонс, а в додатку і старий Маундерс розповідають, що то вони зловили його. Га! га! га! Ну, знаєте, се чудова річ! — казав старий господар, сьміючи ся сердечно. — А вже-ж, певно, що котрий з них дав би сю рибу мені, дав би умістити її в моім саллоні, коли би сам зловив. Га! га! га!

І тоді розповів нам правдиву історію сеї риби. Показало ся, що він сам зловив її тому кільканайцять літ, ще малим хлопцем. І не зловив її ніякими хитрощами, ані штукаю, лише завдяки тому нескazanому щастю, що чекає все на школяря, коли сей замісь до школи піде ловити рибу кавалком нитки на кривім кимаку.

Коли приніс таку штуку додому, йому дарували кару, а навіть професор мусів признати, що така риба варта реґули трьох і каліграфії.

В тій хвилі хтось викликав його з комнати і ми знов не могли надивити ся на отсею рибу.

Се був очевидно зовсім незвичайний петруг. Чим більше ми вдивляли ся в него, тим більше він починав

цікавити нас. Врешті Джордж не міг з цікавості висидіти і виліз на поруче крісла, аби придивити ся йому ближше. В тій хвилі крісло перевернуло ся, Джордж наляканий схопив ся руками за скринку, вона упала з глосним бренькотом, а Джордж разом з кріслом звалив ся на неї.

— Аби хоч риба не попеувала ся, — скрикнув я, зриваючи ся на рівні ноги.

— Здасть ся, вона ціла, — сказав Джордж піднімаючи ся обережно.

Але вона не була вже ціла. Розбила ся на тисячу (не присягну, що як раз на тисячу, може на девятьсот) куснів. Я не рахував їх.

Ми не могли вийти з дива, що випхана риба могла розлетіти ся на такі дрібні кусники. Але річ була би дивна, коли би се був справді випханий петруг. Сей петруг був з терракоти.

XVIII.

Оксфорд. Домів. На лоні природи. Тоаст.

Ми встали досвіта, аби бути на пополудне в Оксфорді. Дивна се справді річ, як вчасно може встати чоловік, коли спить під голим небом. Тоді йому байдуже, чи полежить іще „отсю хвилиночку лишень“, бо мокра від роси дерга і твердий куфер під головою, то не те, що тепла перина.

В Оксфорді пробули ми два дни. Пісв там без ліку і зараз першого дня Монморансі кусав ся з псами дванадцять разів, а на другий день чотирнадцять, очевидно в пересвідченю, що дістав ся живцем до неба і треба ужити райської свободи.

Тимчасом на третій день, як раз коли нам випадало вертати домів, заслотило ся на добре. Дощ кропив від рана до вечера і ми, пливучи понуро під парасолями впирали в себе, що зміна погоди все-ж таки щось варта і природа навіть заплакана має в собі якусь принаду. Ми почали роздумувати про циганське жите, його вигоди і поезию.

Аби піддержати в собі поетичний настрій, ми поналивали собі горячого пончу і почали балакати. Джордж оповідав нам про одного зі своїх знайомих, що переспав цілу ніч у човні в таку саму слоту, як нині, заслаб на пропасницю і по десятиох днях був уже небіжчик. А був се чоловік молодий, здоровий і лишив наречену. Се одна з найсумніших історій, які знаю, — мовив Джордж.

Тоді і Гарріс пригадав собі одного приятеля, що служив охотником при війську і спав також достоту в таку саму ніч, як нині, під шатром. На другий день збудив ся вічним калікою. Гарріс обіцяв завести нас обох до него, коли вернемо домів. По просту серце крас ся, коли дивити ся на него. Отсе звело очевидно розмову на пропасницю, ревматизм, сухоти, параліж, кольки і дихавицю, а Гарріс замітив, яке то було би нещастє, як би котрий з нас справді заслаб у ночі. А тут ані доктора, ані лікарства. Нам треба було доконче якоїсь розривки, аби відігнати єї понурі гадки і я нараяв Джорджови, аби виймив гітару і засьпівав нам „комічної“.

Джордж не дав довго просити себе. Шкода велика, що пізнійше рад-не-рад мусів занедбати свій музикальний талант. Тепер виймив гітару, витряс із неї воду і засьпівав нам „Чорні очі як терен“, а я слухаючи єї зужитої пісні не міг вийти з дива, кільки меланхолії і смутку умів добути з неї Джордж.

Другий день був подібний до першого, як дві краплі води. Дощ цідив то мрачив на перемену, а ми, позавивавши ся в плащі, сиділи під шатром і пили поводи домів.

— Ще лише два дни, — потішав нас Гарріс. — Ми молоді і здорові. Ціла ся прогулька може ще скінчити ся як найліпше.

Так доплили ми до Пеніберн; тут нараз пригадав собі Джордж, що о семій годині відходить поїзд до Педдінгтен.*) Тут пригадав собі також Гарріс, що зараз за скрутом коло Педдінгтен є шиночок, а в ньому чудова житнівка і що вечера грає дамська капеля. Ми поглянули один на одного з під лоба і мовчки почали пакувати манатки. Ми

*) Зелізнична стація в Лондоні W. S.

лишили човен на опіку стражника в Пеніберні, сказавши йому, щоби був кожної хвилі готов віддати нам його до дальшої їзди. Ну, а коли би нам що важного перешкодило, ми дамо йому знати карткою.

Змоклі і заболочені дочалапали ми врешті до того нещасного двірця в Пеніберн, а за нецілу годину станули в Педдінгтені; звідси добили ся ми до шиночка зараз за скрутом. Монморансі голодний, мокрий, зі спущеним хвостом держав ся по дорозі позаду нас і мабуть присягав в душі на все, щó у него було найсвятійше, що другий раз не дасть ся намовити на такі приємности. Коли врешті отворили ся перед нами двері „Алгамбри“, ми не дуже і зважали на се, що наші одаги і фризурн звернули на себе більшу увагу, як той балет, що його танцювали на естраді.

Ми тепер були би дали не то пів сьвіта, але дві такі прогульки, за добрий біфштік з французьким сосом. Врешті душі станули нам на місці і Гарріс вдухуючи ся в дощ, що бив о шиби і звенів у бляшаних ринвах, підніс у гору чарку бургундського і сказав відітхнувши глибоко:

— Ну, а тепер, товариші, многая літа тим трьом, що вийшли живі із човна!

Монморансі, що стояв на задніх лапках і вдивляв ся крізь вікно у тьму ночі, махнув хвостом і гавкнув радісно на знак, що і він приступає до того тоасту, як четвертий.

КОНЕЦЬ.

З англійського переклав

Іван Петрушевич.

Із поетичної спадщини Василя Мови (В. Лиманського).

III. Ткачиха.*)

I.

Сумно в хаті у ткачихи;
Вбогий каганець
Ледві точить сьвіт мигтючий,
Бо згорів гнотець.
Тихо блима він в куточку,
Ладить ся згасать
Й ледві-ледві осьвітляє
Лаву та верстать.
За верстатю молодиця
Жалібно сьпіва,
І від суму та утоми
Ниче голова.
Біля неї дочка її,
Маленьке дівча,
Дрімлючи за пряжею
Починка кінча.
А на дворі зімня хвижа
Виє та свистить
І в віконця полатані
Рветь ся, порохить...

Ой виводять сумну пісню
Зблідлі уста;
Деж-то думка ткачихина,
Де тепер літа?
Чи вита в далекім краї,
В чужині ніка,
Де тринадцять літ в салдатах
Дружина блука?
Чи сягає в минулеє,
В молодечий вік,
Як надією і щастям
Був їй чоловік?
Чи про щастя минулеє
Ткачиха гуде,
А чи тужить перед лихом,
Що впереді жде?

„Годі, доню, — каже мати,
Перервавши сьпів, —
„Годі прости, моя рибко,

*) »Ся поема — читасмо в примітці до неї впорядника збірки »Проліски«, — була скомпонувана в 1866 році тільки в пяти піснях. Остатні вісім пісень скомпонував автор на швидко руку, готуючи сі твори до друку, і розмістив ті нові пісні поміж старими«, так що ми не знасмо, котрі частини скомпонувано вчаснійше, а котрі пізнійше, тим більше, що певно автор не вдовольнив ся сям і вигладив та переробив своїм звичаєм ті старі частини, щоб надати цілості одноставний тон і кольорит. *Ред.*

„Сон тебе адолів.
 „Бо вже бачу: не розплющивши
 „Дрімливих очей,
 „Не розведеш із ниткою
 „Бтомлених ручиць...
 „Ох, учи ся, моя доню,
 „Учи ся робить;
 „Тяжко, серце, на сїм сьвітї
 „І трудящим жить.
 „А ледачий в неславою
 „В сьвітї пропада.
 „Бо заїдять его злідні
 „І уба біда.
 „От і я немало часу
 „З тобою жила,
 „Що нема, було, ні хати,
 „Ні свого кола;
 „Що в роботі потім плинеш,
 „Нічки не доспиш,
 „А в чужім кутку пасущник
 „Слїзами росїш.

„Отже бачиш — є вже хатка,
 „Збіжачко вже є
 „І надїя на долецьку
 „Сили надає.
 „Потриваймо, голубонько,
 „Злідні не на вік;
 „Може й тато повернеть ся,
 „Може хоч на рік...
 „Може справді... Боже правий,
 „Доленько сьвята!
 „Радість душу захоплює,
 „Серце аж літа!...“

І свистить та скігле хвижа,
 Меркне каганець,
 А ткачів щастя мріє
 І тужбі кінець!
 І жвавіш ведеть ся пісня
 Й стукає верстать...
 Добре вмїє небіженка
 Вірити та ждять!

II.

Щось незвичне, нещоденне
 У ткачихи в хатї дїєть ся:
 Прааникове й незлиденне
 Скрїзь убрання в неї мрієть ся.
 Рушники біля біжницї,
 Хата вбрана, мов би квітонька;
 На самїй нова сорочка,
 Нова плахта і намітонька...
 А у хатї гомін, крики,
 На столї пляшки з горїлкою,
 І солдатську пісню дику
 Хтось виводє, мов свистїлкою.
 Се-б то гостї у ткачихи:
 Повернув ся чоловіченько,
 А вона смутна і тиха,
 Сум важкий лежить на личеньку.
 Щось сподїване витання
 Вийшло жорстке та згордлівєє:
 Почали ся дорікання
 І безглуздї й образливї:

„Слухай, жонка! Первымъ дѣломъ
 „Мы дадимъ тебѣ нагоночку:
 „Ты съ какимъ это пострѣломъ
 „Прижила себѣ дѣвчоночку?...
 „Отходя я незамѣтилъ,
 „Чтобъ была тогда беременной...
 „Или память мнѣ отшибло
 „Отъ разлуки долговременной?
 „И какимъ манеромъ, жонка,
 „Эту хатку ты сработала?
 „И отколь эти денженки?
 „Аль все ткацтвомъ заработала?
 „І надбаня те крїває
 „Пропива віи, нежалкуючи,
 „Чести й праці без угаву
 „В своїй жінці не шануючи.
 „І сидить смутна ткачиха
 „Головою поникаючи,
 „І важке, пекуче лихо
 „В серці сумному ховаючи.

III.

І нема ткачів щастя
 І нема удачі;
 Все нелюдське в чоловіка,
 І звички і вдача.
 Обезвічилась людина,
 Не можна й пізнати:
 Ні любові, ні щирости
 До сїм'ї не знати!
 Мов би чужий та нерідний:
 Московська говірка,

Солдатське повоження
 І що дня — горїлка!
 Якїсь речі розпустні
 Та розбишуватість,
 Марнотратство безглузде
 І злодійкуватість!
 Та компанство невиводне —
 Таке-ж солдацтво:
 Що дня гульня, що дня брідня
 Та брідке піяцтво!

IV.

Тихо знову, тихо й сумно
 В хатї у ткачихи:
 Вже солдат кудись повїявсь,
 Наробивши лиха.
 Тільки з рік пробув він дома,
 Та багацько вліяв:
 І набив ся, й назнуцав ся,
 І добро разхвіяв!
 І вже его не дїждатись
 Ткачів небозї —
 Деє пїймав ся на злодійствї
 І застряг в острої.

І працює знов ткачиха
 На своїй верстатї;
 День похмурий і холодний,
 Плачуть вікна в хатї;
 І блїда, смутна ткачиха
 Піснї не співає,
 Все мовчить та думку дума,
 Стогне та вітхає.
 А дівчатко молоденьке
 Все прядє горливо,
 Та на матір засмучену
 Позира здумліво.
 Не діймає молоденьке,
 Чого їй мати
 Перестала думки свої
 З нею подїляти?

Чого мовчить сумуючи,
 Чого не говоре,
 Яка думка в день і в ночі
 Серце її боре?
 Гей, дівчино молоденька!
 Про що дума мати,
 Не тобі про те дізнатись
 І розтяжувати!
 Вона в життї минулеє
 Думкою сягає,
 Низку років нещасливих
 Все перебирає;
 Розглядає, повірає
 Життї тридцятьлітне,
 І встає воно їй в думї
 Смутнє, непривїтне.
 Скрїзь влєгада, злідні, скрути,
 Лихо чорне мріє;
 Тільки й просвітку в тих літах,
 Що сама надїя!
 Скрїзь надїя, сама одна,
 А щастя немає!
 Але ось уже й надїя
 Гасне і зникає!
 Згасло сьвітло, що манило
 В житецьку дорогу,
 Що любов їй обїцяло
 Й дружно запомогу!
 Важка туга душу вкрила,
 Темна думка чоло,

Уздривають ся її старість
Голодна і гола!
І беруть жалі ткачиху
На лихую долю,
І так хочеть ся зажити
Щастя, втіхи, волі...
Але як здобути щастя?
Як злидні збороти?
Не зрятують з отих злиднів
Праця та чесноти...
Треба якось иньшим робом
З лиха рятуватись,
Треба якось хитрувати,
На способи братись!
І підчас думок про лихо
Та про ратування
Їй мигнула думка грішна,
Грішне пожадання...
Їй згадалось минуле:
Ще за дівування
Через неї хлопець гинув
З вірного кохання.
Був то хлопець сиротина,
Вбожеством прибитий
Полохливий, мовчазливий
І некасовитий;
Але серце мав він щире,
Душу мав високу
І зневажене кохання
В ній сховав глибоко.
Він на пншій женити ся

На віки зарік ся
І на життя бурлацьке
Самохить обрїк ся.
А тим часом з чумаками
По степах тягав ся,
Та заробляв із року в рік,
Та в кошти вбивав ся.
А розжившись на три пари,
Став своїх ганяти
Та що року пару волів
Нових прибавляти.
І розміг ся чумаченько,
Доля погодила:
Дванадцять пар волів має
Та ще й грошей силу!
Та не забув чумаченько
Серця свого кралю,
Не розгубив по степах він
За милою жалю.
І що-року разів кільки
Він старим звичаєм
Привертає до ткачихи,
Наче-б то случаем:
Хоч спитатись про дорогу,
Хоч води напитись,
Та на любку свою давню
Трошки подивитись...
Ой на його то ткачиха
Думкою стріляє,
На воли его та гроші
В мислях зазіхає.

V.

Не дивуйте ся, сусіде,
Що у двір ткачихи іде
Валка довгая возів
І за ними чумаків
Юрма пілая іде,
Полових волів веде;
Не дивуйтеся, добрі люде,
Що в ткачихи скрипки й дуди,
Талобаси і цимбали
Разом грімнули-заграли;
Що в ткачихи двір гуде

І дрижить від танців хата, —
То бенкет у неї йде,
То для неї перве свято!
То ткачиха поминає
Свою вроду молоду,
Та щоб збути лиху біду,
За коханця привітає
Сїромаху козака,
З калитою чумака!
Він сидить гордійший пана,
Пісню гучно затина,

Й гроші, за літо надбані,
Із тугого гамана
Перед себе викладає,
І ткачиху обіймає,
Й на музиків він гука —
Бучна вдача в чумака!

От і стихло; світло гасне,
В хаті сон і забуття
Після бучного пиття;
А із неба місяць ясний
На те диво поглядає,
Мов би дума й недіймає,
Що то діть ся в ткачихи:
Чи то щастя, чи то лихо?
Чи москаля пригорнула,
А чи з иньшим шлюб бере?
Чи забула-ж то, чи забула
Лихо тяжке старе?

Змовкло все, у хаті тихо...

Та чи й справді-ж там не діха
Дух важкий старого лиха,
І у щастї, уві сні
Всі нуряють? Отже ні!
Бач, хтось двері відчиня...
То дівчина вийшла з хати —
Спить там п'яна її мати!
І тривога ісповня
Серце чисте дівчаче —
Вона смутна, вона плаче!...

Гей, хороша-ж ти, дівчино,
Нероспукла ще квітимо!
В тебе личенько смугляве,
Очі чорнії огняві
І живі, двигучі брови;
Длише подум'ям любови
Твоє личко молоде,
Наливають ся вже груди —
Що-ж то далі тебе жде,
Що то буде, що то буде?...

VI.

Гей, не має гірш нікому,
Як дівчаті молодому,
Що без батенька зростає
Та ледачу матір має!
Вкряє дїм їх тяжкий сором
І гірким людським докором
За матусину провину
Покараєть ся й дівчина!
Увесь мир нею гордує,
Зневажає і ганьбує,
І немає їй порали
Від суду, ганьби і зади, —
І що-б честь заратувати
Мусить з дому мандрувати!
Змандрувала таким чином
І ткачихина дівчина...
Змандрувала, ридаючи,
Та матусю врікаючи,
Що не вчас із плїгу збилась,
На любові полестилась,

На любові, на роскоші,
На чужі даремні гроші;
Що сорому наробила,
Добру славу загубила,
Сама вийшла на ледащо
І її кара ні защо!
Дарма мати виправлялась
Та на злидні їздавалась;
Дарма доньці викладала
Ті користи, яких ждала:
Що буде що їсти пити
І хороше походити;
Що в їх завжде будуть гроші;
Що в достатках та в роскоші
Кинуть люде зневажати
Та почнуть і шанувати.
Дарма все те викладала,
Нічим доньки не в'їдала —
Змандрувала вона з дому,
Як від грішного содому!

VII.

І пішла дівчина з дому
В світи потягла ся,
У гучнім великім місті
Деся то наняла ся...
Там то дума від зневаги
Честь свою сховати...
Гей, не в місті та ще в наймах
Честью красувати!

Місто — ворог чистих серцем,
Ворог нещадущий,
Тисячами пащ неситих
Честь дівочу глущий!
Мов би змії той ненажерний
Дівчат проглинає,
Тисячами їх нівечить,
В розпусту вкидає!

VIII.

А ткачиха із коханцем
Зосталась на волі;
Заживає того щастя
Та гарної долі...
Чумака нею втішає ся,
Чумака її любить,
Наряжає, мов ту кралю,
Ніжить та голубить.
Занедбав він чумачество,
Не ходє в дорогу,
Сидить дома з ткачихою,
Стереже небогу.
Та чи справді-ж то ткачиха
Чуєть ся щаслива?
Чого часом бува вона
Бліда та сумлива?
Гей, хоч в неї добра тепер
Стільки що й не снилось,
А чогось то її серце
Незадовольнилось;
І хоч злидні-бідування
Цілком промайнули,
Але серденько жалкує
За тим, що минуло.
І хоч їсть і п'є ласенько,
Гарні вбори носить
А чогось то її серце
Все кращого просить.

Якісь жалі в душі чує,
Сум її серце точе;
Чогось бажа душа її
І чогось не хоче.
Одно — сором перед любим,
Друге — біль докору,
А третєє — страх за дочку,
Одну, без довору —
Усе тєє доливає
До щастя отрути,
Усе тєє не дає їй
Щасливою бути.
І почала вдавати ся
В горілку ткачиха,
Стала нею заливати
Серед щастя лихо.
Бенкетує з чумаченьком,
Співа та гуляє,
Голос правди та совісти
В душі заглушає.
Байдуже їй, що достатки
Швидко убувають,
Час від часу зменшають ся,
А не прибувають;
Вона вперед не дивить ся,
Дбає про сьогодні,
Празникує, що минула
Доленька злигодня!

IX.

А що-ж дівка ткачихина,
Як живе самотня?

Гей, трапилась їй пригода
Лиха та скорботня!

Се старезна історія
Всякий її знає,
А тим часом встає з життя
З віку в вік новая.

Спершу дівка в міщанина
Себе примістила,
Брала плату невелику
І за трьох робила;
Далі з містом спізнавши ся,
До купця устрррррала —
Тут за двох уже робила
Й плату кращу брала.
Напослідок у будинки
Нанялась до пана.
Тут і плата була добра
І вже иньша шана.
З годом часу ізжила ся
З містом наша дівка;
Незабаром з неї вийшла
Гарна покоївка.
Гарній служці життя добре
Скоро сподобалось.
Рідні-ж злидні, рідні скрути
Хутко забувались.
Гарне житло, гарна плата,
Гарно їсти й пити,
Чом життя такого дівці
І не полюбити?
І що далі, вона дужче
З містом споріднялась,
А від сільської простоти

З тиха відчувалась.
Рідні образи блідніли,
Міські брали гору;
Вже давно їй сподобались
І панські убори.
А тут краса, лишна врода,
Гарні очі й брови,
А тут кругом лицяють ся
Паничі й панове...
Як вовки жадні чигають
На овечку сити,
Так пани готові стліти
Дівку красовиту.
А ту-ж в душі дівчиноньки
Весна наступає,
Щире серце молоденьке
Любові жадає.
А тут з гарним паниченьком
Случаєм зіткнулась,
Спізнала ся, понялась,
Та так, що й не чулась...
Спокусив той паниченько,
Спокусив так любо,
Тай покинув незабаром
На лихую згубу;
Спокусив панич хороший,
Спокусив так гарно,
І затратив вік дівочий,
І затратив марно;
Спокусив панич безсердний,
Звабив на утіхи,
Тай покинув вагітну
Людя на посьміхи!...

X.

А ткачиха своє робить —
З чумаком гуляє:
Вже на сором та на славу
Притьмом не вважає.
За два роки утратила
Чумака до нитки,
Та не дуже то багато
Взяла з того вжитку:
Нагулялась з чумаками,

Набенкетувалась,
А грошима для засобу
Зовсім не побралась.
Против чумака воли й воли,
Против він і ярма,
Почав хліб ткачихин їсти
Наче-б то вже й дарма.
І віддячила ткачиха
Чумака сірому:

За всю щедрість та за щирість
Витурила з дому!
Пішов чумак з батіжечком
Знов міся шукати,
Щоби знову чумачеством
Гроші заробляти...

Минув ще рік, зайшов другий,
І знов старе лихо
Заирнуло потихеньку
В оселю ткачихи;
Заирнуло в вікно, в двері,
В сіни проступилось,
Та знов у знакомій хаті
Міцно оселилось.
І настали знову злидні,
Наступила скрута,
Та в додачу на совісти

З сорому отрута...
А тут донька — красівонька
Повернулась з міста
Та принесла із собою
Скорботні вiсти.
Прийшла вона вагітна,
Матері вклонилась:
„Прости мене, моя нене,
„Що переступилась!“
Затужила з лиха мати,
Кинула ся й бити.
Та про себе ізгадала,
Не стала й корити...
Бачить добре, що вже дівка
Ледве зведе духа,
І пішла в село прохати
Бабу повитуху!

XI.

Чом до ткачихи та доньки цвітучої
Люде не йдуть?
Сором несвіцький та злидні гнітучії
З ними живуть!
Хата холодная, їсти нема чого,
Мати хвора,
Доньку-покритку із кодла ледачого
Люд зневіря...
Злидні гнітучії, злидні незбутні
В хаті лягли;
Ворога лютого сьмішки на кутнії
Цевно-б взяли!
Де-ж би їм помочи, де їм порадоньки
Взяти-б тепер?
Так не дивуйтесь, що в доньки-красівоньки
Є офіцер!

XII.

Гей, не то безшасна дівка,
Що раз прогрішилась,
Але та, котра з відчаю
Берега пустилась;
Котра себе запевнила,
Що на вік гуляща,
Котра думає про себе,
Що вона пропаша...

Байдуже тобі для неї,
Що там скажуть люде:
„Рости, косо, до пояса,
„Я гуляти буду!“
І гуля, дурна дівчина,
Заплющивши очі,
І від ляку в дальні часи
Глянути не хоче...
І несе ганьбу й призірство,
Мов не примічає,
Сором, совість, біль зневаги —
Все в ній завмірає!
Так то трапило ся саме
Й з донькою ткачихи:
У відчай зайшла дівчина
З сорому та з лиха!

І почала віддаватись
Всякому гультаю,
І не було закоханцям
Ні кінця, ні краю.
Гандлюючи своїм тілом
Ради хліба шмата,
Не думала, як то буде
Колись помірати!
Із ступниці на ступницю
Спускалась до долу,
На послідок опинилась
І боса і гола!
А до того ще й здоровлям
Цілком занепала,
І краса загнула,
Як би й не бувала!

XIII.

Звідкіль то сьвітло блещить у ночі над дорогою?
Чутно пісні і гукання на різні лади...
Ой не дивіть ся, добрії люде, туди!
Ой проминайте землянку убогую!
Там з городянками, там із солдатами
Донька ткачихина п'яна гуля!
Там між дівками, за пляшку найнятими,
Там головою під гук ковила!
Сьвіжість рожевую личка смуглявого
Брів і очей ізвабливий невгав,
Міць поразливую зору огнявого
Хто-б то знайшов тепер, хто-б то пізнав!
Очі потухшії, груди запалні,
Пада на плечі стоціла коса...
Де-ж ті приваби, колись то бували,
Де та чудовна дівоча краса?...

Люботин (Харк. губ.) 1866 року.

БІЛЯ ВІКНА

ЕТЮД.

Л. Л. Андрушківський посвящає Гнат Хоткевич.

I.

І от він уступив у свою кімнату, де буде сам собі і господар і слуга — і тихий усміх освітлив блідувате з прозристою шкірою обличчя, рівний чистий і високий лоб і просвічуючі на висках жилки. Се був Сергій Гельферіх, син не дуже заможної пари дідичів, що мали своє газдівство недалеко від губерньського міста Р., але сами рідко жили у ньому. Годі сказати, що батько й мати його були люди освічені і розуміли своє становище посеред інших; навпаки, можна було з великою правдою сказати, що вони жили, як живеться, були такими, якими їх мати породила, і не знали, чому одна любить чистоту, а другий не звертає на неї ніякої уваги; одна кохається у музиці, а другий каже, що у нього, як він слухає музику, у другому вусі завжди починає вити собака; один трохи не спить з телятами, лошатами, ягнятами, а друга боїть ся навіть пройти мимо корови. Ні в чому, як єсть ні в чому не зиходились вони! Поїдуть куди-небудь на конях — ото й дивись, що Марія Степановна приїде уся в сльозах: вона жахається, як тільки кінь трусне трохи швидче, а Михайл Артьомович не витримує, коли коні їдуть шагом — його марудить від сього.

Поки дитина була малою, вона не забачала сього, хоч батько й мати і стілько не мали розуму, щоби хоч при

дитині не висловляти одно одному усього дрібязку свого сірого життя. Сидять, наприклад, за чайом; Михайл Артьомович, як завжди, заверне скатертину біля свого краю, „щоб можна було по свинському їсти“, як він каже. Марію Степановну се уража; вона розривається, як граната, осипаючи Михайла Артьомовича цілим градом доказів його неумілости, недбалости.

— І вічно ти, вічно з своїми... дурними примхами! — скипає вона. — І люди приїдуть, ти теж так будеш?

— А що-ж? — скептично одмовляє Михайл Артьомович. — Що-ж тут такого?

— Тобі завжди нічого! Свині свиняча й честь... Тим то тебе й наймити так поважають: трохи у очі не плюють.

— Дурна ти була, дурна й зістала ся — трохи сердить ся Михайл Артьомович, бо се його половина зачепила саму чулу струну в його твердому серцю: він хоч і поведив ся просто і багато дозволяв челяді, не роблячи себе недосяжно високим паном, але не любив, дуже не любив, як йому виставляли перед очі поведжене з ним слуг.

— Сам ти дурак, от що! — відпалює Марія Степановна і штурляє чашку рукою, так що та навіть перекидується ся — Посоромив ся-б: вон дитина, челядь.

— Адже-ж ти не соромиш ся чорт зна що верзти.

— З божевільним як балакати — краще перестати... Серьоженьку — ласкаво-ласкаво звертається вона до сина. — Ще дати чайку?

— Не хочу — з зітханєм одмовляє дитина, бо чує душею, що не так повинно се бути, не так.

І молода душа почала рано уходити в саму себе. Прокинеть ся було серед темної ночі: нянька похропує побіля ліжечка, в їдальні розмірно тикають дзиґарі, чути калатало нічного сторожа — і очі тонуть у темряві непросвітній. Придивляється ся — і в ушах починає якось чудно шуміти, а стеля немов довго-довго падає на нього і ніяк не впаде... У серці чогось починає холонути; холодне, холодне — і якось просторо стане його маленькому тільцеві під ковдрою... Але хропне дуже нянька, простукотить віз побіля вікон — і щось ніби упаде в дитинячої душі,

глибоке зітхане підійме манесенькі груди, і краска залле обличчя. Тоді думки за думками товплять ся в голові, тиснуть одна одну, мов кожній з них більш нічого й не хочеть ся, як пронестись у сій манесенькій, неокріпшій голові... Йому пригадаєть ся, як дуже верескливо кричала сьогодні мати, коли побачила, як папа подержав за підборідде наймичку; згадає, як у нього лящало у вухах від плаксивих нервових скриків материних — і тут же чомусь устане перед очима старий сліпець бандуриста, що жив біля їх дворища. Старий Гнат, як його звало усе село, уже не ходив нікуди, не прохав милостині, а жив так, у якогось свого родича, котрому віддав усе, що зміг назбирати за довге, темне жите своє. Сей сліпець ніколи не грав веселих, бо лічив се за гріх; граючи, він завжди здіймав шапку, і почасти можна було бачити, як з мутних, непривітних очей скотить ся сльоза і повисне на довгому вусі. От і сьогодні, наприклад: Серьога тільки що увійшов у дідів „закуток“, як він узивав маненький горбик під вишнями за хатою, щоб полежати там, як бачить, з хати потиху диваючи старими ногами виходить дід Гнат з бандурою. Хлопець хотів було не відізватись, але потім йому стало чогось сором за таку гадку і він промовив: „Здрастуйте, дідусю“.

— Се ти, паничу?

— Я, я, дідусю.

— А! Ну, здрастуй, здрастуй — одмовив дід і сів на сугорку. Але от він замовк, підняв у верх незрячі очі і немов застиг у сій позі. Маленький Гельферіх знав сей звичай дідів — продумувати те, що сьпівати-ме — і мовчав, дожидаючи. Тихо-тихо старечим, симпатичним голосом почав дід:

Ісусе мой,
Прелюбезной,
Серцю сла...
Серцю сладости.
А единю моя
Од скорбі
Утіха мо...
Моєй радости.

Ірци душі
Моєї і твоєї
О спасе...
О спасения.
Очищення
І од гріхов
Моїх у рай
В рай селения...

Не дуже розумів сам дід Гнат, що він сьпівав, але ся незрозуміла псалма його душі казала багато; а ще більше ніж самого сьпівака торкала нехитра мелодия малого дідича, що лежав і глухо плакав у траву, щоб дідусь не почув і не перестав грати. А дідусь, скінчивши одну псалму, починав другу: він не випустить тепер бандури з рук аж доти, доки Охрося, жінка його родича, не відніме її, докликуючись діда вечеряти.

Отця мать не почитал,
А все старал ся роздражать.
О, горе
Мні великоє!

Огонь, смолу жарко лю
Серед камію стою
О, горе
Мні великоє!

і дитина все плаче, плаче, і глибоко западають у душу нехитрі слова...

Але дитинство скінчило ся, нічого не давши молодому Гельферіхови, oprіч нахилу до усяких іатунків простудних хвороб, високої не по літах, стрункої постаті і тьми нерозгаданих загадок і питань. Роки спертото пансіонного мешканя в гімназії, пробут завжди лише з самим собою, невимовно велике число прочитаних самих ріжнородних книжок, часописей, статей — усе се дуже рано положило смугу на блідий, рівний лоб гімназиста. Він не числив ся першим з учнів, хоч був дуже, може навіть і надто, здібний; у учителя-ж „руссаго языка“ він завжди мав не більш, як три, хоч те-ж можна було з певністю сказати, що його твори були найкращими в класі. Гельферіх, або краще сказати „учитель руссаго языка г—нь Фарафонов“ ворогував зі своїм учнем. Вийшло се ось з чого.

Була задана до дому для виробу тема: „Самые великіе люди“. Звісна річ, кожний з учнів написав твір по виробленому плянови, як і тисячі їх кожен рік пишуть: поперед ровповідав досить недоладно, кого треба узивати великим чоловіком, потім що зробили приведені їм люди і за віщо їх відзначають іменям „великих“; як приклади приводили: більша половина Петра Великого, потім Олександра Македонського, Пушкіна, Колумба — всі немов заповняли тільки клітки, котрі їм розрисувала програма.

Перший учень, Поляк Кержановський, умістив навіть, як протилежність, Герострата, ввічливо обізвавши його „божевільним дурнем“.

Але твір Гельферіха ні крихту не сходив на мудрування його товаришів. Се був перший письменний і навіть взагалі перший вираз найтаємніших думок юнацьких, рожевих, щасливих бажань і показ своєї сили, котру хочеться віддати кудись-то, куди-небудь стратити, тільки з умовою, щоби вона пішла на користь людям. Гельферіх писав, що, на його думку, найвеличніші люди, се ті — що улекшили чоловікові фізичну працю, що дали йому спромогу виправити зігнуту спину, підняти у гору спущені очі і зітхнути грудьми, на котрих лежали тисяча-тисяч пудів. „Як би хто міг пізнати — писав гімназист у своїм творі — що то за невимовно важке почуванє, як нис поперек, ноги підгинають ся під вагою власного тіла, і руки не підіймають ся навіть хреста зложити! А що, як до того душа ще болить? Як окрім усього того гнітити-ме думка, що сея праця, сея скажена, нелюдська праця не спасає дитий змою від протягу у хаті, від дифтеритів, тифів і... смерти? Се щось пекельне! Се надто, над сили чоловічі! Правда!“

При кінці-ж Гельферіх написав: „Я не можу назвати дорогі імена великих людей, збагнувших усе се; я не можу дати прикладів до твору, бо гімназіяльне моє жите стискає і меле мене, не даючи розвитку і забороняючи самому розвинути ся. Але все-ж таки я гадаю, що мені удасть ся дістати яку-небудь відповідну книжку, прочитати її і дати потім, коли треба буде, кілька прикладів. Такі книжки є...“

Се було вже надто задля вузької, строго консервативної душі д. Фарафонова. Так писати, не дивлячись ні на які умови письма! Так нехаяти утвореній самим д. Фарафоном плян до творів! Два, два не інакше за твір!...

І от із сього почалась їх ворожнеча. Як починаєт ся виклад, то через кожну хвилину чути: „Гельферіх, слухайте уважнійш! Гельферіх, сидіть рівнійше! Гельферіх, не балакайте з товаришом! Гельферіх, дивіть ся у книжку!“ і т. д. і т. д. То д. Фарафонову здаєт ся, що Гельферіх нахабно здвигнув плечима — і учитель летить до дирек-

тора; то заставляє стояти по цілих часах, що-небудь списувати непотрібне. Раз таки Гельферіх не витримав. Приніс д. Фарафонов диктат, що був писаний раніш, і, указуючи на похибки иньшим, показав між иньшими і Гельферіхови, що буцім-то у нього похибка на „ѣ“. Гельферіх правдиво одмовив, що похибки тут не було, що се він так „ѣ“ пише, але д. Фарафонов не хотів нічого навіть слухати і поставив за працю два. Дуже образило се Гельферіха; він не стерпів і сказав: „Я мушу дати сей диктат директорови — хай хоч він подивить ся, що похибки тут ніякої не було“. Господи! Треба було бачити, що стало ся з д. Фарафоновим! Запінившись і почорнівши, кричав він: „Га! Ви думаете, що сим вигадаете що-небудь? Ви думаете, що мені, як якому-небудь шевцеву, дадуть десять карбованців та й скажуть: на тобі, братику, та тікай на всі чотири вітри! Ні! Наш високоповажаний директор уміє цінити справедливих учителів.. І не якому-небудь... мужикови підірвати мою репутацію“... і вийшов з класу не скінчивши й викладу...

Гельферіха обступили учні.

— Дурень ти — каже один. — Я йому за мужика таке загнув би, що він знав би...

— Розбрав би по суботах — додасть другий.

— Сам він мужик!

— Дурень!

— Братця! Давайте йому якого лихого накарнаса зробимо!

— Лист йому послати! Лист!

Але Гельферіх не чув гомону своїх товаришів. Він сидів схиливши голову на руки, і його сверлила думка: „Правда де-ж? Правда?“ — і він від внутрішнього болю здавлював голову долонями, а сльози просились на очі. Потім йому невиразно забажалось навчити сій правді своїх товаришів, рідних, усіх людей, увесь мир... І він, піднявши голову в гору, з широко розкритими очами і загарливим зором, захльобуючись, сказав:

— Братіки! Братіки! Шукайте правди... тільки одної...

„Не пецьте ся обь утрей... ни на сыны человекія... яко тать“... і впав ридаючи на долівку.

Уся класа, що була задіслась веселим реготом, нараз стихла, немов заніміла на кілька хвилин. Потім залунали голоси: „Що з ним? Що з ним“?

— Води! Несіть швидко води!...

Кілька хлопців кинулось по воду, але у дверях вони спіткнулись з д. Фарафоновим, котрий, прохолодившись і передлютившись, увіходив похмурий у класу.

— Куди се? — спитав він.

— По воду... Гельферіхови погано...

Фарафонов з призром подивився на зомлілого гімназиста і крикнув:

— Марш назад! Очумаєть ся! — і знов почав перерваний виклад.

Взагалі сіро і невесело було Гельферіхови в гімназії; він тільки й спочивав, що за скрипкою, на котрій брав лекції у одного з гімназійських надзирателів, на прозвище „Аршина“. Учневи дуже мало доводилось грати у будень, бо начальство не дозволяло, та все-ж таки він робив надзвичайні успіхи. Він ніколи не чув нічної гри, окрім свого учителя, але природа сама вложила в нього стільки почуття „душі“, як кажуть музиканти, що його не лякало зовсім фразоване найтрудніших пес. Було встане у ночі — який-небудь мотив йому пригадасться — вийме скрипку з футералу і почне грати *rizzicato*. І такими милими йому здають ся сі звуки, що він плаче навіть над яким-небудь нехптрим мотивом, піснею.

Але „все йде, все минає“... Минуло і гімназійське життя Гельферіхове. По матурі йому дали срібний медаль, товариші чуло стискали руки на розставаню з ним, він плакав, бо жаль йому було кидати своїх товаришів, учителів, сторожів при гімназії, сі темні коридори, пописані стіни і гомін учнів... Він поїхав до дому, але матура — та й не одна матура — так висала йому сили, здоров'я, що він ще в залізничім вагоні тяжко занедужав і сливе нетямним привезли його до хати. Півтора місяця він вилежав хорим; марив матурою, іспитами: то нараз скрикував: „Геть! Геть-те! Розкидайте вашу будову і збудуйте нову, бо ся на неправді заснована! На неправді засно-

вана“! Потім тихо питав: „А ви чули, як плаче скрипка? Боже, як вона плаче... Тільки ви не чули“...

Коли хворість випустила його з ліжка, він виглядав дуже-дуже підупалим, та не тільки виглядав, а й дійсно був таким. Першим його виходом була візита до старого бандуриста Гната, але тут тільки він дізнав ся, що старий дід давненько вже як помер. Гельферіх узяв скрипку і пішов на кладовище; там він скоро найшов могилу свого „дідуся“ і сів на неї, схиливши голову до хреста, а футерал зі скрипкою поставив долі. Смутно дивились у просторонь його очі, а думки неслись за думками.

— Чому нема ніяких зносин з „тим світом“? Навіщо Божество дало нам на розумінє таку тайну і чому Воно не розкрило нам її? Було-б краще, коли-б ми дійсно знали, що нас жде. Тоді тільки самі найнерозумніщі люди коїли-б лихе, а останок, знаючи що його жде, держав ся-б правди. Навіщо була Божеству власне ся віра? Що-ж тут важкого вірити, що от є „той світ“, є иньше житє, є иньша істота, а не тільки се мізерне хоробливе тіло“ — і він з призром подивив ся на себе. Безмірно висшими здавались йому тепер ті, що лежали оттут, під сини похнюпленими хрестами, під сини порослими травою могилами.

— Вони вже збулись духом тіла, і тіло їх тепер — дух. Вони вже опанували силою над перстю землі і носять ся в безвоздушній простороні, без часу, без якого-небудь почуття. На що їм повітре, коли вони безтілесні? На що їм час, коли вони вічні? На що їм наші пять органів, коли вони вище почуття, вище землі, вище усього? Вони не вухом, а всією своєю просвітчастою безмірною істотою слухають небесну муанку і... скрипінє райських воріт... І... і... і вони не мають вуха, бо вся істота їх вухом... вони не мають потреби — стріти скрипку по камертону, бо... у них порвані нечисті їх земні струни... а скрипка розбита...

Він раптом схопив ся, вихопив скрипку з футерала і якось нервово дріжачи, повів смиком по струнах. Мякий стогін-звук проніс ся над кладовищем... другий — і чуда мелодія залунала над височенними тополями, понеслась по-над порослими мохом могилами, полетіла в поле і далі-далі у степ. Колихнув ся ранок під могутним впли-

вом чоловічого тенія, колихнув ся і — замер, прислухаючись до кожного чарівничого згуку, що видітав з кладовища, з могил. Припав степ, переставши коливати усеім обширом своїм, затихли тополі, перервали свою нескінчену бесіду листочки, і далека степова могила принишкла, відчуваючи в тій розкішній мелодії свою давнину, своє зароджене...

А Гельферіх усе грав. Сцілющим бальзамом лилась мелодія на його хвору душу, у висках перестало боліти і стукотіти, немов по ковалові, і нерви, що було так напружились, забреніли, заспокоїлись, затихли. Йому захотілось плакати, слези наповнили очі і рука почала тремтіти, але в сю мить він побачив дідуся, сторожа при кладовищі, котрий, вилискуючи на сонці сивиною свого колись буйного волосся, потиху плентався поміж могилками в напрямі до Гельферіха.

Сергій також раптом покинув грати і дивив ся на знайомого дідуся, немов не пізнавав його.

— Здрастуйте, паничу.

Гельферіх мовчав і якось здивовано глядів по могилках. Нараз він згадав, що треба-ж відповісти дідові і спішно промовив :

— Здрастуйте, здрастуйте, дідусю.

— Пограти прийшли, — допитливо сказав сторож, сїдаючи на могилку. — На чию-ж се ви? А — на Гнатову. Добре, добре...

Гельферіх нічого не сказав, а дїдок, усе промовляючи : „добре, добре“, хитав сивою головою.

— А у свого дядька були? — спитав дїд, ласкаво дивлячись на Сергія.

— У якого дядька?

— А от у сього... У того, що вже давно вмер, у Миколая Артьомовича, царство їм небесне. Великого ума був чоловік, великого ума... Та не дав тільки Господь пожити, не подержав на світї. Самому такі потрібні...

Гельферіх наморщив лоба, згадуючи, що він знає про сього дядька. Чув ще дитиною про нього, знав, що батько чомусь-то його не любить і не любить про нього навіть

і згадувати. Чув ще, що ніби то він помер негарною якоюсь смертю, що батько перевозив його тіло до фамільного склепу, а сам Сергій хоч і був раз у тім склепі, та він дав йому таке погане вражінє, що Сергій більш не заглядав до нього. Але тепер дядько сей його чомусь зацікавив і Гельферіх поклав, прийшовши до дому, розпитати про се матір. Уложивши скрипку в футерал він попрощав ся з дідом і скорою ходою пішов до дому, чомусь бажаючи яко мога швидче, зараз дізнатись усього про свого дядька.

Матір він застав дома вельми розсердженою; вона лаяла свою куховарку за те, що буцім-то не мисє глечиків на молоко. Докірливі слова так і сипали ся з уст розгніваної господині, і пані Гельферіхова напружувала всю міць свого коротенького ума, щоби вишукати яке-небудь найдошкульніше слово, прикласти яке-небудь образливіше прозвище. Але ніщо, як було видко, не змогло-б зворухнути величного Олениного стоїцизму, з яким вона вислухувала лайку своєї пані, перемиваючи ті-ж таки самі глечики, за котрі господиня й наймичка розбили знов таки глечика.

Гельферіх викликав матір із куховарні, сказавши, що у нього є діло. Марія Степановна довго не могла заспокоїтись і все инколи нагадувала який-небудь бік поганої душі Олениної.

— Мамо! Годі! — сказав Сергій. — Я хотїв у вас спитати, хотїв попрохати... розповісти мені що-небудь про нашого дядька...

— Про якого там дядька? — спитала сердита господиня.

— А про того, що захований на кладовищі.

— Он ба з якою дурницею... Ніколи мені з тобою тут патякати, — сказала Марія Степановна і хотїла йти знов на кухню.

— Та ну бо, мамо, розкажіть! Ну, що вам таке?

— Та геть ти... Хай другим разом.

— Чого там другим разом? Ну, що вам варт?

— Так ото-ж і дядько твій був такий же дурний, як і батько.

Гельферіх перемовчав, бо знав, що скажи він зараз що-небудь, то й до вечера не добив ся-б товку за дядька. Марія Степановна помовчавши сказала :

— Що-ж тобі про нього розказувати?

— Та все, все... з самого початку.

— Бач! — з самого початку! Та хіба я була у нього на хрестинах? І я також знаю, бо мені розказували. Знаю, що він у гімназії ще заговорював ся.

— Як се заговорював ся? — чомусь спитав Гельферіх, і щось-то холодне-холодне проповзло у нього по грудях та там і зосталось.

— Та так, як і всі такі заговорюють ся. Почне, почне що-небудь одно, а зверне зовсім на инше... Тільки літом і спочивав він дома, на селі. По цілих днях, як мені розказував твій батько, бігає було по лісах, по полях, по ярах. Ну, який з нього міг бути товк? Ніякого. Так і вийшло. З гімназії його попрохав директор, щоб узяли та щоб гоїли дома. Ну, батько і мати були люди прості і не вважали на се, думали, що дома, то й так виходить ся. А він от не виходив ся. Як затоскував, як занув — їздити, бач, захотілось йому по всяких країнах — так батько-мати вже повинні були дати йому гроший, паспорт, та й їдь, куди хоч. Так він ото й тиняв ся там, поки батько й мати умерли. А потім приїхав сюди, взяв свою частку; з братом завжди сперечав ся, обзивав його і кулаком і мироїдом, а потім тим скінчив, що назначив усім мужикам своїм таку данину, що сором і сказати, та й подав ся знов кудись-то, не сказавши навіть і старості, куди данину висилати. Ух, і староста тут поживив ся добре, добре поживив ся!

— І кілька років не було про нього чути нічого. Аж ось дивимось раз — ми уже тоді побрались — привезли з города письмо. Від кого-ж би воно, думаємо? Розгорнули, почали читати... Господи, Боже мій! І що там тільки було! Я, каже, цар, я бог! Я, каже, зроблю усім щасте, бо сльози печуть гірше вогню. А тоді почав писати, що у нього і батько, і прадід, і прапрадід були усе царі; виписував, які вони битви вигравали, які суди у них були, які податки. А в кінці підписав ся: „Государ, Цар і патріарх усїєї землі, і видимая, і невидимая“ — і Марія Степановна задилась рогом.

— Ох, Боже-ж мій! Що-ж ми попореготали ся тоді! Просто кишки порвали. Ну, а трошки згодом прийшла телеграма, що він помер, царст... Що він помер негарною смертю: кинув ся у низ головою з третього чи з четвертого поверха. Кажуть, що книжок, книжок було у нього в комнаті, так хто й зна скільки. І на столі лежала розгорнена книжка; та як прочитали ту книжку, то й побачили, що там як раз писано про те, як один такий же дурник теж кинув ся сторч головою — і Марія Степановна задумала ся.

— І на віщо такі книжки дозволяють писати? От як би він не прочитав тієї книжки, то може-б іще жив на світі, а то..

Тут із ненацька щось геннуло у куховарні об землю і розлетіло ся мабуть на тисячу-тисяч черепків.

— А сто бісів твоїй матері у печінки! — почувлось гнівливе бажання Олени, а Марія Степановна навіть з лица аблідла.

— Знов! Знов! — казала вона не при собі і крикнувши несамовито: „Ах, ти-ж анахтема проклята“, прожогом кинулась до куховарні.

Молодий Гельферіх з важкою думою на чолі пішов у сад. Про віщо він думав? Він думав про те, що правду казав його дядько, що сльози печуть гірше вогню; що треба піклуватись, щоби охолодити сї сльози; що у золотих щурів лучший голос, ніж у кращої оперної артистки, і що у нього не вивчений етюд А moll. Він думав об єтому... тільки... і не чув уже холоду у грудях...

Раз якось приїхав до Гельферіхів у гості один дідич, сусіда. Він був музикант, або краще сказати, мав себе за такого, бо передплачував одну музичну часопись, ходив на всі концерти, що давались у городі, триндикав трошки на гітарі, свистів на флеті і мав у себе багато всіляких нот. Се-ж він прочув, що молодий Гельферіх гарно грає на скрипці, і забажав притьмом з ним познайомитись.

— Часто ви буваєте в опері? — спитав гість якось у розмові.

— Зовсім не буваю.

— Як? Ви? Такий музикант, і не буваєте в опері? Чому-ж?

— Та тому, що не розумію її — якось з жалем промовив Гельферіх. — Не розумію її всю, так, наприклад, як я розумію який-небудь літературний твір. Ну, от се мені й боляче...

Дідич усміхнувся на дитячу примху.

— Так про мене, знаєте, ви... той... дуже багато хочете. Та стійте: хіба можливе таке розуміння? По своїй засаді хіба можливе?

— А чому-ж ні?

— Та тому, що музика не має... не може мати в собі... удержати в собі стільки гадок, як літературний твір.

— Виходить, ви хочете сказати, що музикою не можна нічого виявити?

— Так, але... не зовсім так. Я розумію, що музикою можна виказати радість, тугу, від сього й музика мати-ме веселий чи там сумний кольорит.

— Тай тільки?

— Тай тільки.

— Дивно. Ви кажете, що музика може виявити радість, горе. Та чому-ж не йти далі? Чому-ж не сказати, що музика може виявити все, всіляку гадку чоловічу?

Дідич знов усміхнувся.

— Ну, дивіть ся, яку нісенітницю ви плетете — сказав він. — Та хіба-ж можливо сказати на скрипці, або що: „Я пішов погуляти і захватив собі нежить“? Ну, ну... се просто абеурд.

— А на мій погляд можна.

— Так яка-ж нута виявлятиме „не“, а яка „жить“? — кпючи спитав гість, з усмішечкою дивлячись на свого бесідника.

— Я не знаю і не скажу вам, але твердо вірю, що як би чоловік з початку свого існування замість роздільної мови виявляв свої почуття музикою, то напевне ми тепер музику розуміли-б так, як розуміємо літературу, а в літературі були-б як у лісі. На певне так, бо не музика винна у тому, що ми не розуміємо її, а ми винні, що не розвинулись о стільки, о скільки треба задля такого розуміння. І я твердо вірю, що можна утворити й філософію вуха, як існує...

Гельферіх не домовив і спінними кроками, белькочучи щось-то про себе, відійшов від свого бесідника.

— Куди ж ви — крикнув той, але Гельферіх тільки нетерпляче відмахнув ся рукою. Дідич постояв, постояв, подумав щось про неввічливість сучасних молодих людей і пішов у вітальню.

А Гельферіх спішно вийшов у сад. Бродячи там без шапки по зарослих доріжках, він усе марив про ту гадку, що так зненацька прийшла йому у голову, про філософію вуха.

— Чому-ж, чому не можна утворити її? Адже-ж музика таке-ж поле задля розвитку думки, як і річ, мова, і наколи ми не вміємо користуватись сими засобами на виявлене своїх гадок, то лише через свою недбалість, тільки через те, що ми якось залишили сей метод. Але все-ж таки ми вже були на справедливій дорозі і варт тільки згадати, що Греки і навіть Китайці грали на майданах свої закони... Виходить, було-ж, було вже... — і Гельферіх радісно відізвався усією своєю істотою на сю гадку.

— А ми — марив він далі — люді девятнадцятого віку, маючи себе за верх сотворіння, упустили з рук такий спосіб, такий гарний спосіб. Се все одно, що викинути за вікно твір, у котрому було-б сказано про добування якого-небудь нового горючого матеріалу, або про науку скорого і гарного ростіння ліса... Так, так: се все одно, все одно. Але й ми навіть, ми — короткозорі, що так багато про себе думаємо — і ми вже, здається, починаємо ворухитись. Скільки було сказано і писано про неможливість теорії музичного виразу, але-ж найшов ся все-ж таки чоловік, найшов ся піонер сього діла — і утворив початок такої теорії. Чому-ж не мати-ме і філософія вуха свого Люсі, свого ініціатора?

— Я буду ним! Я почну з крайового каміня класти ту величну будову, на котру нащадки дивитимуть ся, як на чудо-чудес світа! Я почну перший виплітати ту пліть, котра виведе увесь мир на дорогу щастя, світла і розуміння! Я! Я невтомними трудами знайду те, що було скрито тисячі років, тисячі віків під тяжиною Гімалаїв, у страшному проваллі на дні моря. Я знайду ту іскру, заро-

нену Богом на землю, котру темнота і всі чорні сили пригнобили, задушили, але не знівечили! Я знайду її і роздую в великий, страшений огонь, котрий спалахне серед землі і освітить собою усе, усі найтаємніщі кутки й захоронки зла і неправди, засліпить очі нечистому духу землі і спалить його своїм незрівняним жаром. Я сам... сам... Мені не треба співробітників, не треба товаришів, бо у них мабуть нема того огню в серці, який запав мені; бо вони убють мене... нерозумієм убють... Я сам... сам... я все сам...

І Гельферіх побіг до своєї кімнати. Волосся йому розкуйовдило ся і падало на очі; він змахом голови відкинув його, а сам усе біг, біг до дому, до своєї кімнати, до книжок по теорії.

З того часу він не відходив від своїх книжок, і найближчою метою його стало жити самому, на окремих мешканці, де ніхто не зміг би перешкаждати йому в занятях, де ніхто не мав би права увіходити до нього у кімнату і питати: „Чи здоровий? Чи гарно спав?“

І от він уже студент філософського факультету, увіходить у свою власну кімнату, де праця, праця без кінця, без перериву...

II.

Тихий присмерок. Уже лягли тіні на всі округи, вже темніє небо і вже стихає на вулиці невпинний денний гамін. А у Гельферіха весело і щасливо на душі; він вийняв скрипку і тихо-тихо грав щось-то тужливе, щось імпровізував. Мягкі, чисті згуки лунали в маленькій комнатці, так що навіть стара Німкня, газдиня Гельферіхова, почасти підходила до дверей і з задоволенням слухала, як грає новий її мешканець.

Зовсім потемнішало. Впала ніч на велике місто, забігали ліхтарщики, засвітили ся вікна великих магазинів, але на тій вулиці, де жив Гельферіх, їх не було і на ній було досить темно. Гельферіх положив скрипку, сів біля вікна і об чомусь-то замислив ся. На рівнім чистім чолі, сумних очах і мягкому розкішному волосі, що відповідало вже за мягку його натуру, на всьому лежала якась

печатя душі, праці думок. Про що думав він? Чи передумував своє грішне життя, як то воно тягтиметь ся? Чи критичні сумніви про тяжке своє завдання навели його на думку про їх неможливість? Ні, се не приходило йому в голову; він був певен, що безнастанною працею, недоспаними ночами й невпинним бажанням усе можна осягти; він хоч не скоро, хоч під кінець життя, а все-ж таки знайде філософію вуха, завінчає своє існування. І не бажане славнозвісности, вічності штовхало його на сю дорогу — йому навіть се і в голову не западало, а бажав він так тому, що хотів тільки знайти свою філософію, тільки послугувати до останку сил на користь вічній правді.

Вікно, єдине вікно в Гельферіховій комнаті, виходило на вулицю; з нього видко було тільки куток, яким закінчав ся переулок, де жив Сергій, протилежний сірий дім на два поверхи, баркан, рядок тополь — і більш нічого. В першій поверсі було засвічено, але всі вікна були закриті завісками; в зверхній поверсі було темно. Але ось і там засвітилось; Гельферіхови все було видно, як на долоні. Він бачив, як дівчина у рожевенькому вбраню засвічувала висячу лампу, як вона потім почала накривати стіл, розставляти чашки, стакани і вийшла з їдальні. Гельферіх з якоюсь-то цікавістю дивив ся на чужу кімнату; он-де стоїть шахва і скло завішено чимсь синім, рядки чорних стільців, висять годинники, велике зеркало...

Але ось та-ж дівчина унесла самовар і, напружуючись, поставила його на стіл, змахнула з нього пил і вийшла геть. Через хвилину увійшла у кімнату дівчина, мабуть панночка, у простому сіренькому вбраню з довгою дівочою косою. Вона почала поратись коло чаю, а Гельферіх стежив за кожним її граціозним рухом, за кожним кроком. От вона заварила чай, накрила чайник і вийшла з їдальні; Гельферіх сидів і ждав — він знав, що вона повинна ще вийти, а йому хотілось розгадати, чому вона така сумна, бо смуток виявляв ся у кождім її руху.

От вона і справді увійшла з книжкою у руці, сіла біля самовара, спустила нижче лампу і почала читати. І справді Сергій упевнив ся, що вона чомусь сумує. Але чого, чого? І у нього самого немов заболіло серце за чуже

лихо. А вона сиділа, і Гельферіхови здавалось, він чув, як тихо було у тій комнаті, як шумів самовар і як поважно, по тиху дзенькали годинники. От вона відвела голову від книжки, якимось безнадійно поведла рукою і так немов застигла. Очевидьки, не гарні були думки її, багато горя, здавалось, нанесли вони на молоду, чисту, непорушену душу, багато сліз примусили пролити. І Сергійови боляче, дуже боляче стало.

От увійшов у їдальню невеличкий грубенький чоловік і сів за стіл. Дівчина, видко було, спитала щось і по відповіді почала наливати чай сьому чоловікові і собі. Але її чай стояв, а вона читала все свою книжку. Грубенький же чоловічок з смаком пив чай з бубличками, хоч і його обличчя було похмуре, але не сум на ньому був, а ніби злість, бо чорним і темним воно здавалося. От він, сей чоловік, відсеунув від себе стакан і щось-то почав казати дівчині, енергійно розмахуючи руками і указуючи навкруги, а вона поперед підняла голову, а потім попустила її на груди і з жодною хвилиною, з жодним словом того злого чоловіка ся головонька все нижче нахилилася. А той увійшов мабуть у свою роллю, бо розводив руками, грізно хмурив брови і тільки тоді немов би з запроханєм звертав ся до дівчини. Та, видко було, нічого не відповідала, низько попустилася її голова і не видні були ті сльози, що мабуть лились із дівочих очей.

Але ось чоловічок устав, сказав щось грізне, уразливе і вийшов з їдальні у великому пересерді, а дівчина зосталась у тім же становищі і тільки уткнула обличчя в білу хустину. Гельферіх бачив, як тремтіли у риданях її плечі... Він устав, простяг до неї руки, стогін вирвав ся у нього з грудий, і він, теж ридуючи, упав на віконницю...

Коли він підняв голову і глянув у комнату — дівчини у сіренькому вбраню вже не було, і тільки наймичка прибирала на столі і виливала у чашку панноччин чай.

Голова Сергійови боліла, у висках стукотіло і по всьому тілі мимохіть пробігала іноді якась дрож; потім йому стало холодно, але він, тулячись, усе сидів нерухомо на місці і дивив ся на вікно. А там нічого і нікого вже не було. Лямпа кидала світло на стіл, зоставляючи все

в на-пів темряві. Гельферіх відчував ту тишу, що там панувала.

Довго він сидів так біля вікна, не засьвічуючи собі світла; давно вже його газдиня відчинила було двері і спитала з німецьким наголосом: „Сергій Михайлович! Може вам чаю?“ — але не почувши ніякої відповіді і не зобачивши нікого у темряві своїми підслічуватими очима, вона подумала, що Гельферіх кудись пішов і зачинила двері. Давно вже стало тихо у німецькій мешкані і давно вже вартові почали стукотіти та свистіти по вулицях, а Гельферіх усе сидів і не зводив очей з вікна. Думки якимись уривками, шматками пробігали у нього в голові, не зоставляючи по собі сліду, і він тільки чув, як боліла у нього голова; коли він придавив ненароком якимось собі ніс, то се обізвалось на верхній десні і йому стало боляче; ліва нога отерпла і по ній немов тисяча комах бігла, не перестаючи, все уверх, уверх, уверх...

Але ось прийшла покоївка і накривши скло долонею загасила лямпу. Темно стало скрізь і тільки газовий ліхтар на вулиці тремтів і миготів, немов теж збираючись загаснути. Ще кільканайцять хвилин посидів Гельферіх нерухомо, гейби чекаючи, що от знов стане світло у тій комнаті і знов вийде панночка у сіренькому вбраню; але там було темно, і Гельферіх устав. Голова у нього не переставала боліти, але він засьвітливши світло, ще сів за книжку. Думки, назвища і ймена влітали, мовляв, у одно вухо, а в друге вилітали; він читав: „Наколи thesis в іонічній стопі стоїть на першій морі, то іонік узиваєть ся у низ ідучим, ionicus a maiore, а наколи на третій морі — то у верх ідучим, ionicus a minore“; але думка його була у тій комнатці, побіля панночки в сіренькому вбраню. І він, загасивши світло, ліг на ліжку, щоби на волі марити, про що бажав...

III.

Він устав на другий день досить пізно, розбуджений згугками фортецяна. Не встаючи з ліжка, він прислухав ся, де і що грають; грали через комнату від нього і грали

відомі йому етюди Czerni. Він довго, уважно слухав їх, але потім став одягатись, умиватись і забув про етюди.

Сей день ще не було лекцій в університеті і Сергійови треба було провести його, як сам хотів. Наколи се був би ранок, то світлі проміне сонця, живі згуки природи викликали-б Гельферіха з комнати, заввали-б у поле, у садок; але тепер було вже пізно. Вулиці наповнились купами людей, що біжать, кваплять ся кудись-то і убивають своєю метушнявою всяке найменше бажане поезії і взагалі думки. Гельферіх випив смішно чаю, щоб, як він казав собі, не гаяти часу, і тепер повинен був щось робити. Але що? Якась млосність, якась почуте спочивку, немов би по тяжкій праці, опанували ним, і він сидів нерухомо, опершись ліктями на стіл.

В німецькій мешкані було тихо. Тільки згуки фортеп'яна наповняли сю тишу і примушували Гельферіха вслухуватись у них. І він вслухував ся, уважно вслухував ся. Але сі дрібні згуки, деколи переривані басовими акордами, нічого не казали його серцю і навіть навпаки йому захотілось нараз, щоб вони стихли, зникли; але вони не тільки не стихали, а навіть немов гучнійше почали розлягатись у комнаті, ніби наповнили собою усю її, гриміли відусюди і неприємно, дуже неприємно впливали на Гельферіхову душу.

Почуте якоїсь ненависти росло у нього, а тимчасом крізь стіни, підлогу, стелю, крізь вугли, карнизи, шпалери неслись одноманітні одрубні згуки екзерцицій Czerni. Вони гнобили, нівечили Гельферіха; він раптом кинув ся на ліжку і несамовито почав накидати на себе ковдру, простирало, подушки, але коли він заспокоїв ся і важко дихав, то крізь усе, окрім його диханя, доносились одноманітні згуки рояля: ясно було чути, як ліва рука відбивала квадрати, а пальці правої, немов молотки, вистукували піснадцяті... Боляче, страшно тяжко стало на душі Гельферіхови, груди стисло і він зарідав, глухо, нервово зарідав і — не чув рояля. Сергій відразу стих, скинув із себе подушки і став серед комнати... Всюди було тихо...

Але ось заразом обидві руки взяли один акорд, другий — і полилось скрізь дунане дальшого етюда...

Гельферіха попереду се немов здивувало, але потім він простягнувши дріжачі від злости руки, несамовито, скажено крикнув:

— Ах ти... звів естества! — і весело усміхнувся...

— Звів естества! Ну, так, вона звів естества... Вона не розуміє величнійшої із всіх величнійш штук — музики; вона убиває своїми екзерциціями усе і... навіть бактерій мабуть. Правда-ж: се нова думка. От така музиканина, як он у того звів естества, впливає погано на мої і взагалі на всякі нерви з артистичним почутем, і навіть коли я був би слабший духом, то мабуть вона мала-б змогу і убити мене. Чому-ж не припустити, що вона може знівечити бактерію?...

Зненацька, Бог його знає чому і відкіля, з'явилося перед його очима бліденьке маленьке обличчє, завинене немов у сірий-сірий якийсь-то туман. Усе було укрите сим туманом, спокійним, важким, і тільки се обличчє слабо, не рефельно виступало з нього... А очі?... Як вони дивились! Як тужливо, як невимовно скорботно визирали вони, ніби очі мучениці, котру ведуть у цирк на потіху, на поталу звіврам... В них не було й слезини, в сих очах, але серце Гельферіхови щось стиснуло... Він не хотачи, інстинктивно якось, закрив очі рукою і — все зникло. Даремно він хотів, прагнув усією своєю істотою, щоби вона знов з'явилась; надармо він широко-широко розкрив очі — її не було, і Сергій, ухопивши шапку й пальто, мов шалений вискочив на вулицю...

Вже над вечір вернув ся він до дому і, не скидаючи з себе нічого, сів до вікна, опер ся головою на руку і дивив ся. Серце у нього замирало, тріпало ся, немов би передчуваючи щось зворушливе, що впливає на всю чоловічу істоту, і він дивив ся, дивив ся, уперто дивив ся на „те“ вікно. Окрім нього на вулицю виходило ще три вікна, але в них мабуть ніколи, або дуже рідко світило ся. „Мабуть саля там“, погадав Гельферіх, не зводячи очий з „того“ вікна. Там було темно.

Але ось блиснуло щось. Всі нерви студента напружились, серце немов билось об груди і стукало в виски; він роздивив ся пильно і пізнав ту-ж саму дівчинку в рожевому вбраню, що і учора. Не довго ждав Гельферіх: небавом

прийшла й вона з книжкою у руці, знов заварила чай і знов сіла читати. Прийшов ізнов грубенький чоловічок, звелів покоївці принести до чаю якусь пляшку і знов зо смаком напив ся чаю, мабуть з ромом, але видно було, що він кожду хвилину хоче зберегти скорботний, журливий вид, се потрібно йому.

Дівчина у сіренькому вбраню сама не пила чаю, і як тільки той чоловічок напив ся, вона встала і вийшла з ідальні.

Як хотіло ся Гельферіхови піти за нею і дізнати ся, чого вона така смутна! І він мав певну віру, що вона ще прийде. І справді: як тільки дівчина прибрала все зі столу, у комнату увійшов той чоловічок, а за ним, притуляючи платок до очей, увійшла і вона. Він мабуть сказав їй сісти, і вона сіла, з жадною хвилиною плачучи все більше і більше, а той почав їй щось-то казати.

Міцно, мабуть підкреслюючи свої слова, балакав він, тяг її за рукав у інші комнати, показував якісь-то папери, але вона, видно було, не відповідала ані слова, тільки плакала, плакала, гейби уся у слези хотіла перелитись. Той чоловік крикнув щось в остатній раз, енергично махнув рукою і вийшов з комнати. А вона... мабуть щось дуже уразливе сказав він їй, обізвав якимсь або-що, бо вона ухватила лівую рукою за серце, відняла платок від очей так і застигла. Якого болю була повна вся її істота! І Гельферіх, немов розкраяли йому серце, застогнав, затріпотав ся і упав на ліжку...

Але згадавши, що вона може піти геть, миттю схопив ся — і справді зобачив тільки сіреньке вбранє, що майнуло у дверях. З тоскою дивив ся він на вікно, довго дивив ся, аж поки, як завжди, прийшла сонна дівчина у рожевенькій спідниці і, злізши на стіл, загасила лампу. Темно стало... немов опустилось щось-то у душі Гельферіха. Від задумано, незмисленим поглядом дивив ся, як місяць обливає своїм сяйвом величну будівлю, і тихо-тихо нечутно переводив диханє. Нерви його були напружені, вся істота якось піднята, але серце заспокоїло ся і у висках не боліло.

— Ударила темрява по видючих нервах, а вухо немов затремтіло від остатнього акорду. Я чув, чув, як переста-

вала вібрувати струна, як затихали, колибаючись, згукові хвилі повітря. І моє вухо на остатній акорд обізвалось, як на кінець, на закінченє думки, твору якогось, і немов вільно зітхнуло, як, відомо, зітхаєть ся по довгим натужливим прислухуванні, роздумуванні над новим чим-небудь. А тепер... тепер у ньому несуть ся змішані одгуки минувшої мелодії, воно продумує те, що вразило його... Так... продумує... — і він тихо попустив голову на груди...

Зненацька на вулиці якийсь крик, потім ще раз, свисток трівожний, другий, третій і без числа. Десь-то не дуже далеко почулось спішне тупотінє важких чобіт по пішому, котре все наближалось до студентової оселі. У Сергія в одну мить, поки він підіймав голову, пронеслось у мізку: „Навіщо се? Нехай собі — се не гармонічно... Але всякий згук має своє право на існуванє... се-ж певна гадка... Ну, виходить, і сей має право бути“, — і він в одну мить зірвав ся з місця, кинув ся до дверей і вискочив на вулицю...

Саме у сей момент із-за вугла вибігла якась тінь і прожогом кинулась на Сергія. Він одхитнув ся у бік і, схвативши фігуру за полу розтріпаної чинарки, зашепотів: „Сюди, сюди тікай, сюди!“ Фігура зупинилась; на досить чорному обличю блиснули широко розкриті очі... Хвилину тінь постояла на місці і — спішно шмигнула поуз Сергія у відчинені двері. Гельферіх теж увійшов і потихеньку-потихеньку накинув клямку, потім він вступив у хату.

Трохи не серед комнати стояла якась низенька, непоказна постать з волосєм нечувано скуйовданим, у великих чоботях і досить драному старенькому сурдуті. Студент дивив ся на сю прояву і думав сказати насаперед, щоб сей чоловігя справив собі лекші чоботи, бо сі так неприємно стукають і зобіджають вухо.

Але сей жебрак сам перший перервав тишу. Він почав ніби голосити:

— Спасибі вам, паниченьку, спасибі! Дай Боже здоровля на многая літа! Дай Боже вам, що ви у нього, Милосерного, собі бажаєте... З голоду, паниченьку, їй-Богу, з голоду! Третій день стояв, стояв на поденній... хлібця немає... От я... і стидно мені, паниченьку, ой, як стидно...

хотів узяти у нього самовара... Третій день стояв, стояв на поденній... хлібця немає...

— Та я-ж про се тебе не питаю! — сказав Гельферіх.

— Та не питаєте, паниченьку, спасибі вам... Та якже: третій день стояв, стояв на поденній... хлібця немає...

— Та я-ж тебе не питаю! — з серцем промовив Гельферіх. — І не за тим тебе покликав, а за тим, щоби... — і він тер лоба, гадаючи, навіщо-ж він його покликав. Потім, звернувшись до внутрішніх дверей і відчинивши їх, він сказав:

— Емма Карловна! Дайте нам чаю!

Але було вже дуже пізно і не тільки чаю, а навіть і саму Емму Карловну годі було знайти. Гельферіх зрозумів се і, звернувшись до свого гостя, що тимчасом роздивлявся по комнаті, сказав:

— Бачиш: немає чаю. Ну, нічого... Той... ти скажи мені... Поперед сідай!

Вони обидва сіли. Гельферіх був дуже зворушений, неспокійно якимось дивився і очі йому блищали.

— Ти знаєш, — почав він, — хто вони?

— Про кого ви се?

— Та вони, — нетерпляче здригнувся Сергій. —

Вони... он що оттам живуть, — і він кивнув головою на протилежний бік вулиці.

— Ні, паниченьку... Ні, голубчику мій — не знаю.

— Так дізнай ся, — одрубно і владно сказав Сергій.

— Та се можна, — протяг гість, — завтра можна дворників поспитати.

— Завтра? Чому-ж завтра?

— А тепер же вже пізно, паниченьку.

— Ага, — і Гельферіх замислився. — Дворників каже поспитати... дворників... Слухай, — звернув ся він до жebraка і схватив його за руки. — Слухай, чому-ж завтра? Чому не сьогодні? Ти піди їх розбуди... дай гроший...

— Деж мені взяти, паниченьку, — жалібно проказав той. — Три дні стояв, стояв на поденній... хлібця немає...

— Тобі гроший? Гроший? Та чого-ж ти мені ранійш не сказав? — І Гельферіх кинув ся до стола, витяг відтіль

кредитний білет і почав тикати його у руки жebraкови, промовляючи: „ось, ось...“

У того блиснули очі, але він недбало взяв білет у руки.

— Пять рублів, — протяг він. — Чи не мало буде?

Три дні стояв, стояв... Але згадав, що тут сього не треба і замовк. А Гельферіх не бачив сього нічого. Увесь дріжачи від якогось нервового почуття, він достав зі стола ще десять карбованців і мовчки вже дав їх жebraкови. Той спішно узяв білет, відчинив двері, що виходили на вулицю, подивився навкруги і, не сказавши навіть нічого студентови, стрибнув зі східців у темряву і зник за вуглом.

Гельферіх зачинив за ним двері і, зоставшись один, почав нерівними кроками ходити по хатинці. Довго ходив він, дожидаючи звістки, аж поки надломлені сили не дали себе почувати, і він, лігши спочити тільки, заснув похлилим, чутким сном. Лампа горіла під зеленим абажуром і світила на убогу обстанову комнати і на тонке, сухе тіло, що билось на ліжку...

На другий день він прокинувся саме в пору, але не встав зараз, а лежав на ліжку і слухав, як прокидається ранок і його метушнява. Думка його не робила, а вухо було боляче настроєно і ловило кожний звук, кожний удар, що проносився ранком. От по-при його двері поніс самовар Міхей у дальшу комнату, „звіру естества“; повз Сергійову комнату він ішов навспиньки, і його чоботи тільки звичайно скрипіли; так скрипить усе, що підлягло кождо-денному якому-небудь обовязкови: і міст, котрий знає, що і сьогодні так по ньому їздити-муть, як і вчора; і урядник — „гнанаш“, котрий і сьогодні, і завтра, і позав-трьому переписувати-ме „входящі і сходящі“; і перо, що скрипіти-ме, поки його не викинуть...

Але коли Міхей пройшов Гельферіхові двері, він почав стукати на всю ногу, і до попереднього скрипіня примішав ся товстий коротенький звук широченного закаблука. Гельферіх прислухувався ретельно і відчував, як стукав твердо і відразу закаблук, потім трошки-трошки згодом широко ляпала підшва, потім чобіт починав скрипіти від заду, і скрипіне все дужчало і дужчало і доходило кульмі-

наційного пункту, коли Міхей ставав на переді. Потім Міхей переставляв ногу, і Гельферіх ніби чув, як шаруділи штани по тілі, шуміла матерія і як хрускали маленькі кісточки в носі... А тимчасом друга нога проходила всі ті-ж фази — і Гельферіх заслухав ся. Він ніяк не міг слухати обидві ноги разом: все йому чулась то одна, то друга, а не обидві у купі.

Але от Міхей увійшов у комнату, відчинивши двері ногою, і Сергійови нічого стало слухати. Він устав і, швиденько умившись, попрохав і собі чаю; той же Міхей приніс і йому самовара. Гельферіх заставив його пройти кілька разів по комнаті і весело слухав, як рипіли нові Міхейові чоботи. Напившись чаю, він знайшовсь у веселому настрою і йому захотілось пореготатись. Тут він почув, що двері комнати „зввіра естества“ рипнули і відтак лякнув у них замок: се сам „зввір“ виходив з дому. Почулось шелестіне спідниць у коритарі; Гельферіх висунув ся з дверей.

— Послухайте... ви... „З. Е.“, — сказав він, лукаво усьміхаючись. — Ви багато граєте, а знаєте ви, що таке тетраподичний колон?

Пянітка — се було високе, рахітичне сотворіне з рижуватим волосем, у сірому якомує палті — при сій мові спалахнула, мов маків цвіт на зеленому тлі. Вона не знайшла навіть, що відповісти, а Гельферіх забавляв ся далі.

— А що таке мора, *chronos protos*? Знаєте ви?

— Ні...

— А що се за штука — пеонічна стопа? — і обличчя його стало ще лукавішим.

Червоніючи, під кінець відповіла та:

— У нас сього не учать...

— А що-ж у вас учать?

— „Учебник форм інструментальної музики Людвіка Буслера“, — вибухнула панна і стрімголов кинулась вповдовж коритаря.

Гельферіх розреготав ся на увесь, мовляв, рот. „Таку мерзоту!“ — крикнув він, але музикантка махнула тільки рукою і немов кінь, „розкидавши гриву“, несла ся геть.

Весело зачинив Гельферіх двері, весело походив по комнаті і весело поклав піти сьогодні самому до дворників

і розвідати все. Він знав, що дворників можна знайти коло воріт над вечір, а тепер був тільки ранок і треба було сей час змарнувати на щось. Гельферіх узяв скрипку, грав кілька веселих пєс — все в *tempo allegretto*, потім узяв ся перечитувати свої записки — і час плинув непримітно.

О п'ятій годині побачив Гельферіх, що з сусіднього двора вийшов двірник і, лускаючи насіне, сів на ослінчкови. Сергій вийшов на вулицю і помайнув його пальцем; той недбало перейшов на сей бік.

— Здоров був, земляче, — стрітив його Гельферіх.

— Здоров.

— З якої ти, братіку, губернії?

Той сказав якусь далеку.

— Та неправда!

— Ні, правда, відтіль.

— От бач — Бог і земляка ще послав, — радісно скрикнув Гельферіх. — Знаєш, чоловіче добрий, навіщо я тебе покликав? Скучно мені, нудно мені тут — так от чи не посидів би ти зо мною... Випили-б по одній, по другій...

Обличчя двірникового заясніло.

— Так добре? Га? — питав далі Гельферіх.

— Та чому-ж ні: з гарним чоловіком завжди можна...

— Так де: чи у мене, чи може у шинку красше, га?

Як ти думаєш?

— Та по мені у шинку зручніше, красше...

— Ну, як так, то й так. От і добре; ти мені й покажеш куди, як і що — я-ж тут у перше. Розкажи мені, як живеш, як усе...

Вони пішли у якийсь-то шиночок, сіли за окремих стіл і, взявши пів пляшки горілки, почали частуванє. Але Гельферіх відмовив ся пити і все тільки припрошував та трактував двірника. Той, розбалакавшись по трьох-чотирьох, розповідав йому:

— Живу, брате, нічого собі. Ідоли мої не дуже великого панства, чистоти у дворі великої не потребують, робота не дуже важка, доходець там маленький є... Він сам такий у нас, що до всього не доходить, а все більше вона; ну, а вона що — баба, більш нічого. І не розуміє ані чортювого батька. Отсе не дуже давно купив чотири мітли,

а сьогодні треба було грошей — я і йду до неї, кажу: оттак, бач, та оттак — мітли пообтріпували ся. А вона: „Уже й пообтріпувались? Давно ти хіба купував?“ А я їй: „Та як вас, кажу, бариня, поповолочив би, кажу, день-у-день по мостовій — чи довго-б ви продержались?“ Розреготалась і дала грошей.

— Де-ж вони мешкають? — спитав Гельферіх, і серце йому тьохнуло.

— Мої то, мої? А у дворі є крильце маленьке, таке, що у гарного мужика хлів на свині більший.

— А ото-ж хто... мешкає, що на вулицю... вікна?

— А у низу полковниця одна... От, брате, знаєш — полковниця. З наших же, з простих, а полковниця! Жила у полковника за...

— А на верху, на верху хто? — перебив Гельферіх.

— На верху? Та що ти, брате, не пеш? Все я та я сам! Мені аж стидно перед тобою... Йй-Богу...

— Та чого там стидно — пий...

— Е, ні — мені стидно... Як же таки можна? Він мене угощає, а я... Що, я свиня яка-небудь, чи як? Ми теж закон-правили розуміємо.

— Та ти мені не все ще розповів, — молив Сергій.

— Що-ж я у тебе найняв ся розповідати, чи як? Що ти мене думаєш купив уже, як дав чарку горілки? Начхать мені на тебе й на твою горілку... Бач який... пан голодрабий! У самого мабуть грошей не хватило... і той...

Гельферіх почав уже губити землю під ногами. Йому хотілось кинути ся навколішки перед сям двірником і молити його. А той усе не затихав:

— Земляк... земляк... Який ти мені у чортової матери земляк! Я на таких земляках по воду їздив!... Земляк... земляк... А біс тебе знає — може ти й земляк! Хіба тебе по пиці пізнаєш? Може ти й мою слободу знаєш? Га? Знаєш?

— Знаю, знаю... А якже — знаю.

— Ну!? І старшину Семена Андрійовича знаєш?

— Знаю... От тобі й на — його та не знати.

— Ай, братухо! А я-ж тебе не пізнав, а я-ж тебе...

Ну. давай, брате, випемо за твоє здоров'я!

Годі вже було Гельферіхови відмовлятися: він, обнявшись з двірником, випив чарку смердячої горілки, аж здригнувся увесь.

Не адихай так, душа Маша,
Не адихай так чижало-о... —

затяг паним голосом двірник. Гельферіх уже загубив надію знов повернути розмову на „те“ і з якоюсь розпущеною почав знов:

— Та ти-ж не все ще мені розповів.

— А що? Ще хіба? У-у... Як приїхав я, братіку, сюди: і грошей ні копійочки, одєжинка паршивенька... і-і...

— Та не про те ти мені...

— А про що-ж?

— Та про тих мешканців, що на версі...

— Та чого вони тобі у зуби завязали? От іще земляк! Ну й земляк... Знайомому чортови дай — і той між очі плюне...

З остаточною надією Гельферіх спитав:

— А що він, багато тобі „на чай“ давав?

— Хто?

— А отой, що живе на версі?

— Отой? Отой чортів виплодок? Та він поперед на першій осиці повісить ся. Найшов такого земляк, що дасть... Де ти його видрав?...

— І жінка у нього є? — з острахом спитав Гельферіх, щоби бесіда знов не урвала ся.

— У кого? У нього? Взяли чорти давно... Він сам з дочкою живе та з економкою, чортів недоносок. От дочка у нього — слова нема, гарна баришня, гарна... І добра така, до всіх добра, дітий учить... Понаходить отсе до неї дітвора, а вона як мати їм усім... Йй-Богу, правда... А як наскочить економка — і-і.. підніме, ідолка, бучу, хоч святих палкою луни. Велику волю він їй дав, велику... А за що? Таке воно поганеньке собі, ні вроди, мовляв, ні породи... Значить, приворожила чимсь, привернула... Господи, які єсть люди на світі!... І гріха, і совісти... і той...

Але Гельферіх дріжачим голосом перебив сю філософію.

— І що-ж вона, дочка ся, не любить нікого?...

— А по чім же я знаю? Ну, по чім я знаю? От, земляк... Бовкають люди, що є на прикметі у неї якийсь-то музикант. І я його бачив частенько: бувало, все проводить її до дому. Ну, а хто й зна... чи є у них діло, чи нема... Тільки батько її за нього не віддасть. Се, як Бог свят, не віддасть! І положу, положу! Як кавун... Не віддасть, не віддасть, — і задля більшої віри навіть кулаком стукнув по столу.

— У нього є вже задля неї жених, єсть уже... Богач — вином торгує...

Гельферіх усе зрозумів. Нараз схопився він з сидіння, перекинув стіл і, мов шалений, вибіг з шинку... Сльози, слези душили його; він здавлював пальцями горло, щоби не заридати на всю вулицю, і біг, біг просто до дому... Вбігши в комнату, він упав біля вікна на своє місце, немов би відсіля міг чим допомогти їй...

Вікно уже світилось і Сертій бачив за столом ще якогось мерзенного діда. Злість заповнила усю душу Гельферіхову; він з такою силою здавив собі руки, що аж нігті впилися у тіло. А дідуган підло по старечому хихотався, люблясно нахилився до своєї сусідки, що мовчки сиділа, ні завіщо не торкаючись. Гельферіх ніби чув усе, що там було.

— Вам чаю ще? — питає дідок, зазираючи у вічі.

Вона гордо мовчить, і тільки піймавши на собі злий погляд батьків, відповідає „merci“. А той не спинається.

— Як вам здалось на остатньому балю?

Вона відповіла: „Я не була на ньому.“

— Не були? На балю? — дивується старушок. — О, яка-ж ви черничка! Гордуєте світлом!

Мовчанка.

— Хотите, я достану вам білет на маскараду, що буде у неділю? Хотите?

— Merci!

— А чому? Надаремне, надаремне! Буде весело: вже тиждень тому назад не було білетів, але вам я, коли хочете, достану. Що він буде коштувати, то не ваш клопіт, — і чарівнича усмішка, а по простому незвичайна гримаса перекривлює усе старе обличчя.

Але от усі перли розсіпані, усі приступи відбиті, але стареча хіть не тільки не спинається, а навіть більше і більше опановує серцем, звикшим змалку до упокорення всього на світі золотому тельцеві. Ось загальна розмова скінчена; батько і гість виходять на хвилину з їдальні, зоставляючи саму панночку, тепер уже у блакитній спідниці.

От гість і батько під руку один з одним увіходять у їдальню, і старушок, дрібно шаркаючи ніжками, прощається з панночкою, з присосом цілує двічі її рученьку і відходить. Батько проводить його...

От батько вернув ся... Де поділись ті поважні рухи, міміка? Де подівся той солодкий вираз, що панував у нього на обличчю? Се звів, се людод, котрий зо смаком роздвляється на свою жертву і робить ся жорстоким, невимовно жорстоким, коли ся жертва хоч найменше забажає оборонитись!...

У Гельферіха навіть дух захопило... Він не дивився, а жив очима у тому вікні... і зненацька — перед самим його носом, щось застукотіло.

— Ах ти падло свиняче! — залунав п'яний голос двірників. — Чуєш ти? Гімназист! Студент чортів! Я тобі вікна усі повибиваю! — і справді, він почав страшенно торохтати по шибках.

— Напив, наїв та й драпки дав?! Та я тобі усю морду виверну!

Дико, несамовито схопився Гельферіх зі стола, рвонув вуличні двері і, вискочивши на вулицю, з якимсь нелюдським стогоном кинув ся на двірника. Збив його з ніг, упав сам на нього і бив його... руками, ногами, гриз зубами, бив по голові, по грудях...

На божевільний крик біг хтось-то з двору, їхав „ванько“, десь загримотів свисток... Гельферіх зірвав ся з землі і кинув ся прожогом, куди очі дивлять ся...

Ранком, коли мешканець верхнього поверха виходив з двору, ідучи мабуть на уряд, із-за вугла вибіг якийсь-то обірваний чоловік зі скуйовданим волосем і розхристаною сорочкою, ухопив його за груди і закричав, що було сили:

— Сюди! Сюди! Збігайтесь усі! Дивіть ся, як батько продає свою дочку за трийцять срібняків! Дивіть ся усі, що ви нарobili! Дивіть ся, як ви можете своїм житєм неправедним спороджати таких звівірів! Дивіть ся і кайте ся... А поперед убийте їх! Убийте тих людодів, що вже наплодили ся, щоби земля стала чистою, щоб вони не заразили її знову... Убийте їх, як я сього убиваю, — і за сими словами з страшенною силою підняв він того у гору і в купі з ним ударив ся об землю...

Збіг ся нарід, поліція, доктор... Одного обтрушували і повели до його мешканя, а другого потягли до карити, щоби везти в дім божевільних, бо він усе надсажував ся, кричачи: „Ви звівіри тим, що не розумієте філософії вуха...“

Харків, 1898 року.

Не так, як люди.

Сцени і нариси

Трицька Тригоренка.

I.

Хведор Турпак був високий, сухий як тарань чоловік, з гострим носом-дзьобом, гострими-ж, наче бляшаними, сірими очима. Жовте волося на голові висіло по обидва боки рівними пасмами, борода і вуси у його були жорсткі і стирчали, як стерня. Він ніколи не сьміяв ся і більшу половину свого життя не сїдав: усе, було, чи в діло, чи нема, шпортаєть ся та й шпортаєть ся, все ходить — рівний і високий, як журавель. Він був зовсім не говіркий: скаже тільки там, що конче треба, а то мовчки робить та й робить. Робітник з нього, правда, на славу: всяке діло у нього кипить: він і укривальщик, і тесля і столяр, — он такі ляди коло вікон вицяцькував та покрасив, що всі аж дивують ся, — він все уміє, — одно слово, майстер.

Жінка Хведора, Харитина, теж була баба до своєї бабської роботи здібна: та вона не тільки ткать, а і корсети шити уміє, а у нас на селі се в дивовижу, щоб корсети жінка шила, бо всі кравці — чоловіки. Ось же Харитина навчилась у брата свого (що умер) і тепер багацько грошей заробляє, найбільше перед Різдом, перед Великоднем та перед сьвятою неділею, бо тоді вже кожна з дівчат хоч що хоч роби, а нового корсета собі набере, із слізьми.

і лайкою грошей у батька випросить; або на одробітки десь візьме, а набере краму і принесе до Харитини:

— І тіточко, і голубочко, пошійте мені як найшвидше, і до п'яти вусів, і до двох кишеньок, і з гудзиками золотенькими, і серденько, і рибонько, скоренько, бо мені треба як найшвидше!

— Та не тріщи, сороко! Бачиш, скільки роботи, то за для твого корсета буду кидати печене і варене! Як уешішу ся, то пошю, а ні — то ні, — обізветь ся було сердито Харитина і прожене дівчину.

Певне, дівці нема чого журитись, бо успішитись Харитина — успішиться і пошис корсет напевно, бо любила вона, як її чоловік, гроші, тільки в набір не хотіла шити, як інші роблять. Харитина була теж баба невесела, говорила рідко, а хто з нею балакав, той наче хрін їв або голкою колов ся: таке кожне слово її було пекуче, мов загострене, або посолене. Декотрі спершу і не розберуть, до чого воно йдеть ся, аж після второпують, що то Харитина з їх насмішку робила.

Була у їх одна тільки дочка, та й тая в наймах. Ся дочка, Марта, на їх не була похожа так, як небо на землю — ні крихточки. Дуже вона була гарна ще од дитячих літ: волося у неї було кучеряве, чорне, очі теж темні, аж сині, як сливки довгі, устонька червоні, як суніці в лісі, маленькі, личко біле, тоненьке із сьмішно загостреним підборідячком, як листочки у квіток, що „братік та сестричка“ звуть ся; вся стать у неї була сухенька і легенька, гарна, як зірочка в небі, та така тихенька: з малечку ніхто її не чув; сидить у куточку, граєть ся собі от тими обрізками краму, що од корсетів у матері зостають ся і — ні чічирк, а як хто заговорить до неї, — зараз почервоніє, як мак, закриєть ся маленькими рукавцями і засоромить ся. Цілісенський день, було, розкладає Марточка тії клаптики: косенькі, вузенькі, довгі, круглі, з зубцями, шерстяні, пливові, атласні — один до одного припуляє, — припасує так, що виходять гарні узорі, наче на листу. Батько дивив ся на неї так, як би її зовсім не було, та як би її зовсім і не треба, а мати, скрізь заклопотана, — то не любить, як вона озиваєть ся та мішаєть

ся, насмітить, або крик чи сьміх учинить. Харитина любить порядок і Марту привчає так: дасть їй веретено — „пряди мені“ — і пряде мала, хоч і навпаки, а пряде. Або загадає тії самі шматочки до купи позшивати, щоб шити навчилась. Захочеть ся Марті на вулицю — не пускає: „Не йди, дочко, там тебе хлопці бити муть.“ Або просто скаже: „А куди? Сиди мені!“

По правді сказавши, Марта і сама трохи бояла ся ходити на вулицю, бо там хлопці матір її обзивають відьмою, і бють ся, а дівчата скрізь лають ся і такі нечесані, невмивані, замурзані, чорні, а вона страх гидила ся чорного. На біле, на червоне, здаєть ся, від коли тільки очима бачить, почала задивлятись. Любила усе тоненьке та тендітне, або атласне. Так було як попаде такий кусочок матерії, то і держить у руці, або все перебірає між пучками, а далі заховає собі під голову, як ляга спати.

Коли б хто побачив, як у Харитини в хаті гарно, Господи, як гарно! Мало не вся хата обліплена папірцями, та картинками, та квітками з паперу, завішана вишиваними рушниками; на вікнах були і живі квітки, бо їх сила що весни на горбді сіяло ся, і таких, що ніхто не знав, як вони звуть ся. Богів теж багато було, та все срібні з золотими вінцями; лампадка теж неначе срібна висіла на довгих ланцюшках і тремтіла, як метелик, червоним вогником: що неділі запалювали. Посуд на полицях був не такий, як у иньшої жінки — дві, три талірки, щербата склянка — та й годі! Ні, тут було аж три чашечки, та все золотом поцяцьковані, аж шість талірок, білих із картинками, чайник, самовар блискучий, багато каламарчиків, то з тоненькими шийками, то пузатих, і всяка всячина! Було і дзеркало, здорове, уроблене у рямах; картинки-ж такі, що тільки рота роззяв та й дивись: і цар і цариця, і генерали з хрестами і міндалями, і панночки у червоному, голубому, золотому платтю, — багато, страшний суд був, де в пеклі вогонь червоний, пречервоний, а сьвятії всі на голубому та зеленому небі і всі усьміхають ся, і квітки, і чого-чого тут не було! Не диво-ж, що Марта роздивляла ся, роздивляла ся і надивитись на їх досить не могла, аж, було, припаде та цілує їх, так цілує, як сестер рідних, тільки

щоб — Боже борони — мати не побачила, а то посварить! Дуже тремтіла Харитина над усім дорогим убранням своєї хати.

От так, як у Харитини в хаті, так у Хведора в дворі чисто: трісочка до трісочки зложена, горбд канавою обведений, дерева попідчухрані, глиною замазані; сани з гарною драбинкою, віз із залізними сворнями та шинами, — до місця прибрані стоять; гній, наче хата, рівно виведений; лопати, заступи, граблі, коси, ціпи, вила, як цяцьки чепурні та нові, з гарного дерева (Хведор знав краще всіх, яке до чого дерево годить ся), рядочком повішані, пригуглені, поставлені — любо, дорого дивитись!

Ніхто з жінок не любив Харитини за те, що вона ніколи без плати не хотіла допомогти та за різні прозвища, що вона всім подавала.

Хведора теж мало хто любив, хоч він нікому нічого не був винуватий, — жив собі одсторонь од людей, навіть у зборню не ходив ніколи, бо й чого йому туди треба? Він свої казенні справив, розклад, що на церкву, або там на що інші розкладають, оддав, — ну, і правий! та чого б він туди пішов? От тим то й прозивали його „черцем“.

А то ще дразнили його „стооком“, тільки це вже більше дівчата, що його зненавиділи за те, що він, як служив за табашника (він часом наймав ся: якось-то ухитрав ся і своє хозяйство до ладу доводити і гроші заробляти), їм дихати не давав, був дуже строгий, лаяв ся здорово, в такі празнички, як „бери ся за хліба“ (Бориса і Гліба), або „Івана Головатого“ робити приневолював, пізно до дому одпускав і все скрізь бачив: тільки хто в канаву, або за вишню сховаєт ся, щоб дошпити квітку на рукаві, — зараз кричить: „Чого сховала ся, виходь“, та все підганяє; „Ну, живо, живо, ану, швидше, швидше, ану, не лінуйтеся!“ Ще, невгамований чоловік, не спав і після обіда, так що й дівчатам не можна було, як у інших, ні поспати трохи, ні одна одній у голові поськати, — як тільки пообідала — вже він і впріс, як журавель, і кричить:

— Ану, дівчата, до роботи!

А вже, як обрізують тютюн, кожную тютюнину, кожную бадилину, кожний лист у кожної дівки бачить і як нанизала, і чи потрощила, чи пасинка зняла, ну, одно слово — „стоокий“! І чого так хапаєт ся для панів? Чорт його знає! Йому було б способнійше дати дівчатам трохи волі: і не лаяли б його так, і самому одпочити можна було б. Так ні, де там! Ради чести старав ся, щоб добрим табашником назвали, та ще може тим він був такий, що не дуже скрізь людей жалувал, а ще більше дівчат і жінок; про їх він усе кавав:

— Ет, воно — птиця!

II.

Одним одна була дочка у Хведора з Харитиною, та й тая з осьми літ пішла в найми, так що вони все самі собі та й самі жили і — чудне діло — ніколи вони тим не журились. Харитина робить своє: в городі пораяєт ся, в хаті то пряде, то шиє корсети, а в празничок баб на вигоні дратує, або на карти кидає, — всякому його долю вгадає (вона уміє); Хведор же в дворі, в полі, в садку, за табашника служить. Так то до ладу жили вони, і гроші були, і всього було доволі: і хліба, і до хліба, і худоба була, — а Марту свою з малечку упхали в пекло — у найми. Нехай і так, що їй там було добре, їй дуже сподобалось у великих, яєних комнатах з шовковими червоними кроватями (так вона дивани та кресла називала), в вечері з рожевим та голубим сьвітлом од лампи, з плісовою ковдрою на долівці, з золотими стувцями, з сьвічками по стінах і картинами, та не такими, як у матері, а такими прездоровими, що були більші од неї самої, і, що на їх було намальовано, вона навіть розібрати не могла, а так тільки дивилась та божкала: „Боже, Боже, яке славне!“ А дзеркал як багато, на всю стіну, що Марта — куди не подивить ся — все Марти ходять: і друга, і третя, і четверта, аж сьмішно! А музика, чорна, прездорова, з білими зубами! Як панночки грали, Марту наче чиясь рука за серце брала, та одпускала, то знов хапала, аж сльози в очах крутили ся!

Тільки як же Марта попала аж у комнати, хто її туди пустив? Вона була в тютюні, та колись панночки як побачили її, закричали щось таке: „Ах, кака перелесть!“ чи що, і зараз же забрали її в комнати до себе. От то рада була Марта, що їй досталося в такому раю жити! Тільки з разу вона як дурна ходила; їй кричать: подай те, принеси се, а вона не знає і де воно, і що воно? Ну, та після підросла, привчила ся, стала проворна, стала хитра, розумна, перемінила ся геть зовсім; ніхто б і не пізнав колишньої Марти: стала балаклива, весела, одна гульня на думці, гульня та убрання. Самі панночки любили чіпляти їй стрічки та сережки і чула вона, що всі кажуть; „яка красива“ та „яка красива“! Вона і сама на себе почала задивлятися; уже їй і корсет став не в моду, почала в сукнях і на село ходити, аж люди кругом сьміяли ся, а вона, як тая верба, що вища од інших виросла, і не чула, і чути не хотіла. Навіть як мати їй наказувала, щоб жила тихо, а то буде лихо, вона тільки усьміхалась про себе і дивилась на весь сьвіт, а більше на парубків, як королівна.

Сама ж мати Мартина, хоч і казала свої речі, а була рада, що то її дочка така краля і така горда та пишна.

Однак не довго цьвіла Марта, скоро відцьвіла. Трапилось їй погано: одурив її панський лакейчук. Сподобав ся він їй, що такий білий та повний, руки пахучим милом мие, годинник з ланцюшком носить, у білім убраню і накрохмаленій сорочці ходить, та що їй усе солодкі слова говорить, та цілує так міцно, або голубить і обличчя, і плечі, і груди, а Марта була палка і любила поцілунки. Вона ж думала, що він її за себе візьме, а він був жонатий, та десь жінку покинув, а дівку піддурив.

Пропала дівка, як яблунька, що гусінь об'їла.

Довго ховала ся Марта од усіх, в день роботою прикривала ся, а в ночі плакала, а даді не можна вже було ховатись: одного дня її вигнали з двора. Цілісенський день блукала вона десь, — бояла ся до матері йти, а в ночі таки прийшла до дому, сіла на порозі (не осьмілилась у хату ввійти) і почала думати, що його робити: чи вто-

питись, чи повіситись? Коли се вийшла на двір її мати, спіткнулась на порозі:

— Ох, моя матінко, що се?

Марта почала валятися по землі і голосити:

— Ой матінко, ой голубонько, що мені робити? Не придумаю, не знаю, ох, не знаю, ой Боже мій!... Хиба втопитись, дак жити ж хочеть ся... Ой матінко, ой, пожалійте ж мене... Як він мене одурив, щоб йому сьвіту не бачити!

Харитина, що ще ранійше щось чула недобре про дочку, та не йняла віри, — тільки тепер повірила. Вона грубо пхнула Марту, прошипівши: „Цить, іди в хату... люди почують“...

Марта з жахом одступила од матері: так їй зробило ся страшно од того тихого голосу.

Харитина ще раз пхнула її, і вони разом увійшли в хату. Тут тільки Харитина дала собі волю: вона рвала на собі волосся та тим самим тихим голосом, що був страшнійший од крику, промовляла:

— Ну, гадюко... ну, наробила ти мені сорому... ну, с—о!

Наконець Харитина схопилась за серце і аж завипчала якось:

— А-а-а-а — не можу... не можу, не можу я, а-а-а-а.

Марта злякалась, подала їй води. Харитина пхнула Мартину руку і вибила склянку: вона трусила ся цілим тілом...

Так перевели вони тую ніченьку, мати з дочкою... Харитина, як шуліка, у одно скігліла своє: „а, а, а“... а Марта плакала, аж заходилась. Добре ще, що Хведора на той час дома не було, а то, мо, од разу з серця він убив би дівку; він і після вже, як довідав ся через Харитину, що винуватила все лакейчука і казала, що Марта „безневинна, бо, як птаха, ще нічого в сїм не розбірає“, не міг бачити Марти, як же на очі наверталась, — одпихав її геть, наче б то щось неживе на дорозі: колода, чи тріска, чи що...

Марта плакала і не було видно кінця тим сльозам: і батько і мати її зненавиділи; аж очі у Харитини чорніли, як на неї дивила ся, а Хведор зовсім не дивив ся. І було так аж три місяці, поки тая нещасна дитина не вродилась нежива.

Поховала її Харитина під порогом і трохи успокоїлась.

Хведор хотів на лакейчука у суд подавати, та бояв ся сорому і помирился на грошах: йому тоді саме їх треба було — млин поставити збірив ся. Тільки лакейчук і тут його одурив: не виплатив і половини тієї суми, що обіцяв, розщитав ся од тих панів і поїхав кудись.

От коли люди могли оддячити Хведору та Харитині за їх гордість, за їх сьвятість, та посьміяти ся з їх! Тільки не можна було і тепер приступитись до їх: Марту ніхто не бачив, — вона нікуди ні на хвилину не виходила, а на віконцях у їх скрізь, перше у вечері, а тепер і в день були навішані на мотузці рушники. Коли ж яка дуже цікава з жінок хотіла добитись у хату, то або було замкнено, або Харитина виходила аж на поріг — питати ся, чого треба, і причиняла за собою щільно двері.

— А що Марта? де Марта? — було почне така сусідка.

— Слаба. А тобі чого? — питаєть ся Харитина, бігаючи сердитими очима.

— Та я, бачите, за сїрничками... чи нема у вас? — зараз злякаєть ся тая, хоч ішла дуже сьміло і похвалялась усе розпитати, як слід.

— Нема — одріже Харитина і гримне дверима перед носом у сусідки.

III.

Висватали Марту за Миколу Котдубка. Він тільки що прийшов з москалів, побачив якоеь Марту у церкві, сподобалась вона йому та почув, що у батька її є гроші і можна в прийми пристати, почав свататись (він був безземельний, то й хотів у прийми). Марту й оддали за него через те, що трудно її тепер було заміж оддати: цурали ся парубки з свого села, бо одно те, що погана чутка йшла про неї, а друге те, що вона колись була така горда, а то зробилась якась дика — все ховаєть ся, аж хусткою по самі очі за-туляє ся. Та ще й те, що хлопці трохи бояли ся Хведора. Ну, а Микола був сьмілий: той нікого і нічого не бояв ся. Він був дуже гордий і дуже бистрий: тільки що не по

йому, зараз же, чим не попало, тим і шпурляєть ся: ніж — ножем, сокира — сокирою. Робити він нічого не вмів, любив, щоб йому все було готовеньке. В москалях за пять літ, хоч ранійше може і знав що, то позабував і хотів жити, як птиці, що не сіють, не жнуть. Та не такого-ж зятя треба було Хведору: він сам хозьїн, — що й казать; а той просто ледарь показав ся. Як би на Хведорову думку, то зовсім би не треба було от того клопоту — весілля та замужжя. „Жили, жили самі собі, а тут — на тобі! — якогось храпака на свою шию приймай, у свою хату пускай!“ Помочи Хведору не треба було: був він ще сам здоровий і молодий та й не любив, як хто-небудь мішаєть ся та тикаєть ся в його роботу. Йому здавало ся, що ніхто так не зробить, як він сам. І малих дітий Хведор теж не любив: здавали ся вони йому якимсь розбитим білком од яйця, чимсь слизьким і поганим. Так, бачите, вже так з поконвіку ведеть ся, щоб дочок заміж віддавати, бо, сказано ж, — „воно — птиця“. Ну, ось і оддали Марту заміж, чи, бач, приймака до себе прийняли. Хведор міркував, що буде свій робітник, то воно і вигіднійш. А тож іще зять! Буде слухати його, робити ме як раз так, як він йому загадає.

Особливо Харитина все торочила та торочила, що треба приймака прийняти. Їй не хотілось дочку в чужу сімю оддавати, бо знала добре, що то за свекри та свекрухи бувають на сьвітї і, хоч сама держала Марту строго, та чужим людям не дала б на поталу. Справили весілля. Не дуже було весело: народу гуляло мало: жінки в сїнях стояли та нишком глузували з молодой, що вона не дівка, не жінка, а так — хто його знає що. А молодий! Що воно за молодий! Маленький чоловічок, з рудим волоссям, що на голові стояло іжаком, рябий, а щоки червоні, наче спалені.

Узяли-ж приймака на свою голову! Од першого дня почалась у хаті у Хведора гризня. Зять корить ся не хотів та всюди свого носа сунув: і се не так і те не так, та ще величав ся, як дурень:

— Я вмю і сее, і тее, ось я зроблю — о! Хиба се так?

Дуже було прикро Хведорови слухати таке. Він привик бути хазяїном у своїй хаті, та й люди казали, що його робота найкраща, а тут якесь щеня осмілюється проти його рота одкривати. Він скільки разів проганяв Миколу геть із двора. Тоді той наче трохи і присяде, перемовчить тиждень і знов живе, бо не хотіло ся йому від дешевого хліба йти в найми, хоч він і похваляв ся: — Хиба ви думаєте, що я собі місця не знайду? Ого-го! Мене і грап знає, та совершенно! І руський, Хведька, на баштан кличе і той і другий!“ І піде лічить, хто його знає і хто його любить, і який то він є, так довго, що всім обридло слухати.

Скінчило ся на тім, що не став Хведор Миколу пускати до роботи.

— Хоч на печі лежи, а не роби зо мною, бо ти мені все переводиш!

А той і радий: читає собі книжку (ще й читати вмів!), грає на гармонію, співає, або й так собі верзе що-небудь таке, що аж сам тесть усміхнеть ся на його балачку.

Не сподобав ся Микола і Харитині тим, що Марта за його, що-б він не зробив, усе було заступаєть ся, наче він їй дорожший од батька, матері. Сама все каже, що не любить його і, як балака з матір'ю, все судить його — що і нероба, і поганий, і брехун, і нічого не вміє. Так було говорить Марта на самоті матері. Коли ж прийдець ся до діла — зараз вона присягаєть ся, що Микола заступа, чи там чого, не ламав, хоч він іменно його зламав, і що він три копн накосив, хоч тільки всього дві. Харитина аж плює.

— От дочка! Проти рідного батька-матері чужого хрпака руку тягне!

Марта і сама не розуміла, чого з неї тепер наче дві людини виходило: матері так каже — Миколу обороняє, а Миколі очі вибиває та тими ж словами, що мати тільки що їй казала, докоряє; коли ж мати сама почне Миколу пробірати, — зараз Марті його жаль і рідний він їй. Не любить вона його та й не любить — противний він і поганий, та носила вона в собі його дитину, наче частину його самого...

IV.

От тобі й маєш! Микола тестя свого обікрав: украв гроші, що були заховані в скринці і закопані в клуні! Як же се трапилось? Дуже просто. Як сказано, не став Хведор Миколу до свого хазяйства пускати — все: „Не займай, одійди, я сам, не твоє діло.“ Перше той був рад, а далі обридло йому.

— Що, я — холера яка, чи що, що од мене все ховають ся та замикають ся? Покину все к чортовій матері, та совершенно, піду собі! — Так і наважив Микола покинути тестя. А як йому ще до того Харитина почала хлібом очі вибивати, то він сказав:

— Е, мені вже се не в моду, та совершенно! — і готов був іти сьвіт по за очі.

Того ж таки часу якось ненароком підглядів Микола, що Хведор ховає гроші в клуні. Ну, добре. Ось треба було Хведору грошей на щось, пішов до схову і не найшов там ні скриньки, ні грошей. Кому-ж взяти? А вже-ж більше нікому, як Миколі: він один чужий у хаті. Та ще тоді саме він на селі запив, загуляв, на свої гроші парубкам горілку купував, дівчатам музику наймав. Певнісінько се Микола гроші украв! Дак ні бо: Хведор сам клуню замикав, у кишені ключа носив, нікого в клуню не допускав і один тее місто знав у куточку, коло присохів, де була скринька з грошима закопана, — кого ж винуватити? Сам Хведор добре памятав, що ніколи і ранійше, як ще думав, що Микола путній, йому в руки ключа або замка не давав. І тепер замок цілий, не одбитий, а гроші як у воду впали! Що ж се за мана така?

Сам Микола ходив по селу, наче бузько, гордо та пишно, і кричав на все село, що „Як батько його посуджує, то він сам за неправду на суд подаєть, та совершенно!“

Якось він приходив у хату до Хведора (він уже у них не жив, а так тиняв ся по селу — де переночує, де пообідає, а більше в шинку сидів) і почав у очі йому сьміятись, що „Який батько не єсть розумний, а є люди і розумнійші од нього! От хоч той злодій — та совершенно! Батько горбом гроші заробляв, а злодій у одну мить забагатів“...

— А ось я вас уже покину... Що? Хіба я собі місця не знайду, ого-го-о-о! Та совершенно! Замикайтесь собі тоді, скільки хочете!

Хведор не стерпів і сказав:

— Геть, злодію! Іди к чорту з моєї хати!

— Ага, злодій, злодій! Дак ви так, дак ви...

Микола скочив і кинув у Хведора ножом, що Марта положила, щоб картоплю різати. Ніж попав Хведору в руку і удрапнув трохи. Не встиг Хведор крикнути: „Держіть поганця!“, не встигли Харитина та Марта заголосити, а Микола вже не було в хаті.

Хведор рішив судитись, подав за скалічене, що хотів йому зробити зять; а тут як на щастя Харитина найшла в маленькій бляшаній скринці Миколиній, де лежали папірки для цигарок та книжки та гребінець, — зробленого дерев'яного ключика що раз як раз прийшовся до замка в клуні. От і відкрили злодія! Тепер видно було, що Микола винуватий.

В той самий день, в той самий час, як батько з зятем судилися, а мати на суді за свідка була, у Марти дитинка найшлася. Ніхто не був їй радий, бо Хведор, як сказано, дитини не любив, а дитини цього „злодія“ тим більше не міг любити. Харитина теж була сердита на дочку, що її чоловік таким показався, наче то вона його таким зробила, та що з дитиною його, того хрпака, носить ся, як з писаною торбою і часто казала їй нетерпляче: „Та ну, вже покинь його“... „Та чи довго ти там будеш по-ратись із тією Морокою?“ (так вона прозвала дочку Мартину — Марусю).

І як тільки Марта бралася за дитину, зараз знаходила вона їй роботу. Сама Марта не була рада своїй дитині через те, що зовсім не вмiла з нею поводитись: вона спершу трохи її бояла ся, що воно таке мале та якесь гнучке — і туди і сюди хилить ся та ламаєть ся, головка висить, ні посадити його не можна, ні що, а потім не вмiла його втихомирити, як кричить, не любила його вереску і здавалось воно їй поганим і дурним. А тут ще мати з своїми докорами за Миколу, наче полином усяку страву приправляла, — зовсім Марті і дитина і все спротивилось.

Ще й таке на Марту нарікання звели, що ніби то вона Миколі в крадіжці помагала, що ніби він і сам на суді так признавав ся. До того довели Марту, що вона слізьми умивала ся, що не стало їй життя дома. Одно те, що всі ті докори, а друге те, що сумно їй стало так жити: звiсно, літа молоді... Ось і надумалась Марта тікати од батька-матері, з рідної хати, з рідного села геть.

V.

За остатній час подружилася якось Марта з своєю сусідкою Мариною. Вона ж їй і в помочи давала, як дитинка у неї найшла ся. Марина ся жила в великій та лихій сім'ї, де всі гдузували з неї, били, і всяку досаду на ній зганяли. А досади було багато, бо сім'я жила убого: і землі, і хліба — мало, — то одно на одного кидало ся, а більше все на Марину. Вона була невістка, взята з далекого села, то вже кожде в сім'ї всякий день і за всяку дрібницю корило, лаяло або й било її, і свекор і свекруха і дiвері і ятрівки і зовиді і діти їх і її власний чоловік. Та ще ж свої діти, що родили ся і вмірали, стягли зовсім Марину так, що стала вона подібна на якусь скубану ворону, та лиха така, як скажена сучка, що всякого хотіла б порвати. Колись дівкою вона була гарна, а тепер така суха стала — одні кістки та шкура, щоки позападали, а сама чорна, як сажа, одні зуби білі, аж сині. Єдина думка, єдина надія у Марини була втекти з того пекла. І стала вона підмовляти Марту (бо знала, що й тій не солодко) тікати в гiрод нанятись за мамку, оддавши дитину якій небудь жінці. Марта дуже хотіла побачити гiрод, людей, світ, бо нудно їй було дома! Думала вона, думала, а тут трапилось так, що сам батько наче б то її вигнав з хати. Вона якось-то не втерпіла і сказала, що добре зробив Микола, що гроші взяв, бо „у їх инакше не можна: самі не дадуть нічого, наче собака на сні — ні собі, ні людям!“ Ось батько і сказав:

— А ти, гадюко проклята, йди-ж собі геть, к чортовій матері, щоб я тебе не бачив!

А Марта й рада. Зібралась з Мариною і пішла, ніхто не знав куди і що. На другий день кинули ся їх шукати, та ба! Питали ся у тієї жінки, що Марта їй дитину покинула, — вона нічого не знала. Та Іван, чоловік Маринин, одшукав таки жінку і, полюбивши, привів до дому, а Марта зостала ся служити в городі. Попалась вона до пристава, то паперів їй не треба було, а вона там сподобалась, то її і не одпускали в село.

Добре було Марті в городі, він їй до вподоби прийшов ся: все там блискуче, веселе, багате. Вона знов покращала, одійшла, як трава на весні, повеселійшала, до дому ж ніколи і звістки не подавала, наче забула ся, що у неї і домівка була. Тільки жінці, що взяла годувати дівчину, передавала два рублі і ще який небудь там гостинець.

Микола, одсидівши свій строк, пішов собі тягатись, брав задатки, переходив з заводу на завод, гуляв, пив, у жінки, як довідавсь, де вона, гроші одбирив, а з місяця не чіпав, і вона була рада.

VI.

По правді сказавши, Хведор був теж радий, коли вони знов з Харитиною зостались самі собі. Так тихо стало у їх та спокійно! Він собі за своєю роботою, Харитина теж корсети шие, або що. І балакали вони між собою мало — все таке, що треба. От Хведор скаже:

— Думаю кабана заколоти завтра.

— Еге, — каже Харитина. Або: — Ось хіба з картоплею уберемось — тоді.

— Еге, — скаже Хведор. Або: — Завтра мені на ручнійше.

— Завтра, то завтра, — обізветь ся Харитина.

Ото їх розмова.

В хаті у їх чепурненько, дитячого вереску не чути. Хведор дуже дивувався, як то люди живуть цілими гніздами, що діти по лаві шумлять. Він аж гидив ся, як бачив, що дітей багато. Він привик усе собі сам і усе було йому добре. Од дитячих літ Хведор любив сам собі млинки

класти, якісь маленькі рівчачки копати, тинок плести, а інших хлопців до себе не приймав. А коли підріс, то теж не полюбив людей, що „скрізь паниці та злодії або дурні, як гусаки“. Він не сходив ся з ними, а тільки вчив ся, як було чому навчитись, і придивляв ся, що як хто робить, і старав ся ще краще зробити.

Все тепер Хведору в руку йшло: урожай був добрий, щепи, що посадив, поприймались, два стригуни гарні вигодувались, вже й виізжати почав; дуже він коней любив, та щоб були з довгими гривами, хвостами, та літали, як змії!

Все гаразд ішло ся Хведору, та не так Харитині. Не можна сказати, що вона за дочкою жалкувала, бо вона її, як свій палець, любила — не любила, а вріж — болить. Та чула вона через люди, що дочці добре жити, що покращала, що ходить у гарному убранню, весела, ну, то чого ж, ну, то й добре!

А все ж таки стала Харитина по трохи та по трохи сумувати, та все себе питати, на що вони живуть от так самі собі? І хіба хто так живе? „Певне, воно приємнійше без жуги, без сварки, без дитячого крику, та все ж таки, коли хто балакає навкруги, то і діло скорійше робить ся, може й помогло б що небудь і зробити?“

Е, то вже мабуть стара Харитина робила ся, бо перше їй і не треба було нікого, а тепер, бач, що вигадала!

— От як би позити, як люди живуть!

Чи через літа, чи через що, а тільки почала Харитина сумувати і почала придивлятись до малої Морочки, Мартиної дочки, почала їй гостинці носити, привчати до себе, а далі якоє привела з собою в хату. (Дівчинці вже третій год ішов).

Хведор побачив і спитав ся: „А се що?“

— Ось візьмім ми її до себе, — несміло обізвала ся Харитина, — вона багато хліба не з'їсть.

— Не мала баба клопоту, та купила порося... Пискля в хату брати! — одрізав Хведор.

— Вона така тихенька, така тихенька... і, знаєш що, Хведоре, я попросила писарчука написати Марті, щоб вона нам тії два рублі, що жінці за дівчину платила, прислала...

— Ет, сказано, птиця! — Хведор здвигнув плечима і пішов з хати.

VII.

Ось так Морочка і зосталась у діда з бабою жити. До Харитини вона дуже привикла і називала її „мамою“, що кожній раз дуже тішило стару. Вже ж вона за нею і упадала! Все корсети маленькі з останків їй шила, аж у всіх дівчат на селі корсети стали вузькі та тісні, і водила її як „куколку“. А діда Морочка бояла ся і тікала од нього; він же довго на неї не звертав уваги так, наче її не має, наче вона зелений коник у зеленій траві, що не видно од разу. Інколи тільки подивить ся на дівчину і подумає: „І чого воно поки мале, то все наче краще? Що не візьмеш — усе маленьким здасть ся краще: і звірі, і люди, і дерева. А після всі стервами пороблять ся!“ А потім: „І чого-то з дітьми от так-о носять ся та не надивлять ся на їх? Нічого в їх нема: лазить от там-о, ні розуму з нього, ані діла!“

Заслаб якось Хведор. Перший раз се йому трапилось, скільки він себе памятав. Дуже йому було нудно сидіти без діла, не могли підняти голови, підвестись, піти, а що він не привик слабувати, то здало ся йому, що се вже смерть його прийшла.

Одного ранку лежав він хворий і сумний, один у хаті. Харитина пішла на річку, а мала Морочка гралась із лялькою коло печі. Коли се — надумалась, устала з місця, підійшла несміло до діда і сказала:

— Хочес, діду, я тобі казку скажу?

Чи то їй надокучило з лялькою гратись, чи хотілось кому-небудь тую казку розказати — язик свербів — тільки осьмілилась вона підійти до діда.

— Гальна, гальненька казоцка, — проводила далі Морочка і почала: — Союка-войона дїткам каску ваїла, на полозі скакала, діток надїляла... цьому дам, цьому... ні, не так... еге... — Дівчинка збилась, соромливо усьміхнулась одним тільки куточком утоньок і почала знов: „Союка-войона“ — помиляючись і передічуючи перед дідом свої маленькі пальчики, схожі на котик, що на вербі на весні розвивають ся — мякенькі і гладенькі, наче шовкові.

Дід аж оторопів: він дивив ся на малу Морочку, наче вперве її добре побачив, і думав: „Яка, наче ягідка спіла! Які устонька... Сьмішне... мала, мала... а пальчики... і чого вони такі маленькі?... Що то воно мені плете?“ Він став прислухатись, обернув ся зовсім до Морочки, став зблизька до неї придивлятись, та мабуть він здав ся їй страшним, бо вона одступила ся од нього і кинулась до Харитини, що ввійшла як раз у хату.

— Що тобі, що таке? — спитала ся баба, побачивши перелякані очі Морочки.

Тая нічого не одвітила, обхопила її коліна обома ручками і притулила ся до неї всім тілом.

Хведор провів рукою по виду. Рука стала мокра.

— Діти, — чи се ж щастє? Як же я не знав? — задумав ся Хведор.

— Ет, дурниці! Отсі діти нам тільки життя збавляють, — кожний рік, що вони більшають, то ми старійшаєм — думав далі з досадою Хведор. — Добра з їх утіха! — Він повернув ся мовчки до стіни, Харитина ж подумала, що він заснув, стала тихенько шпортатись по хаті і наказала Морочці, щоб не шуміла.

Од того дня стало Морочці у діда з бабою ще краще жити. Баба то й раніше пестила її, а дід хоч пестити і ніколи не вмів, та все таки тепер інколи, дивлячись на неї, і усьміхнеть ся і питає що небудь: „А де твоя лялька? де у тебе вава?“ чи що, а більше того, що ткне їй червоне, причервоне, спотїде од роси яблуко (він сам тії яблука стеріг, сам і знімав, Харитина ж не сьміла чіпати), або пахущої малини жменю і скаже: „Біжи, гуляй собі“.

Тепер же він часом питає у Харитини: „Чого воно (скрізь казав так) так мало їсть? Хай їсть!“

На той світі.

Іванови Петровому синові Котляревському.

дванадцяти двох гласних Полтавської
Городської Думи, що подали свої голоси
за поставлення його пам'ятника на Про-
топопівській вулиці,

Жалібна снопіка.*)

Як би ти, славний наш Іване,
Почув, що радять городяне,
Як тебе мають шанувати:
Як між жидівськими рядами,
Щоб ти стеріг добро поганих,
Тебе поставити хотять,
То певне-б ти з своїм Енеєм
Нам засьпівав би не тісі,
А по московському-б загнув,
Та так би голосно та круто
Скрутив словечко те, мов путо,
Щоб і глухий його почув!
Отже не сердь ся, наш ти друже,
А хоч посердь ся, та не дуже,
Все розбери як „Отче-наш“:
Чим місце те від нас обране,
Не людне буде, чи погане,
Скажи, голубчику ти наш?
Диви ся: тут бульвар як треба,
Над ним буяє синє небо,
Гуляють кози по йому...
Хоч то добро жидівське буде,

* В Полтаві йде суперечка про те, де поставити пам'ятник Котляревському. Ся справа була обговорювана на міській раді. За внеском, щоб пам'ятник поставити на Протопопівській вулиці — сказати-б на Полтавській Зарванці, — голосувало 22 радних. Сей внесок і те голосуванє ввели декого з Полтавців у добрий гумор, і виплодом його була отся „Жалібна снопіка“, котру ми тут друкуюємо як доказ, що дух пок. Котляревського таки ще не заммер у Полтаві. Рр.

Та що з того тобі убуде —
Патрети мідному твійму?
Аж нічогісенько, їй Богу!
Коза-ж то жвава твар до того,
Тебе ще буде звеселять...
Чи замеккати — уміє,
Чи танцювати — то посьміє,
По цвітниках твоїх стрибать!
А глянь навкруги, подиви ся —
Самий би сум розвеселив ся!
Якого дива тут нема?
По ліву-руч одні крамниці...
В них мало є чим поживить ся,
Бо краму там уже кат-ма!
Побиті вікна, стіни голі,
Обшарпані, мов саме горе,
Воняє всюди пустирем;
Хиба коли яка собака
Мерщій тут пробіжить від ляку
Та хвіст телятко зажере!
За те сей ряд і панським зветь ся.
Тепер бач, панство не несеть ся
Далеко в гору — не той час:
Минули ті щасливі роки,
Що розпирали ся в їх боки —
Від волі увірвав ся бас!
Вона проклята одібрала
З дворів, від плуга і від рала
Усіх до чиста крепаків.
А сам ти добре знаєш, брате,
Що без крепацтва панувати
Ніяково, хоч би й хотів!
От через те і ряд пустує,
Ніхто вже в йому не купує,
Купець і киди клятий ряд,
Де кажани та сови хижі
Знайшли притулок, мов у хижі,
Бодай добра їм не діждать!
За те тут тихо завжді буде,
Не будуть гомоніти люде,
Чи спати схочеш — сьміло спи!
Се так на ліво, а на право...
Мій Боже милий! як то жваво
Джеркочуть всякі Жиди!
Ремесники і крамарі,
Шевці, кравці і кушнірі,
Кого тільки отут не має!

А що жидівська дівора,
 То наче та гидка черва,
 По вулиці так і повага.
 Йй Богу, місце хоч куди!
 Чи треба що, то не ходи
 Далеко — все тобі під боком:
 Чи одягти ся, покурить,
 Чи пельку схочеш промочить —
 То тільки треба моргнути оком,
 А то й уродить ся усе —
 Жид у зубах все принесе,
 Чого душа твоя бажає...
 Та й то сказати... твої Троянці
 Обірвані неначе ланці, —
 Хто з їх одягу добру має?
 Ніхто! Голісенькі жов злидні,
 Змарніли, мов не їли три дні,
 Замазані як ті чорти!
 А вік тепер не той вже буде,
 Щоб голому іти між люде.
 Треба їх, друже, одягти.
 Знов треба глянуть й на Наталку,
 Оту підтякану Полтавку,
 Або Тетяну Чупруна...
 В яким вона в тебе уборі?
 Одно сьміховище та горе,
 Одна нудота нависла!
 Нема тепер на те вже моди,
 Чи шкода то, а чи не шкода,
 Їх треба в иньше нарядить:
 В плаття з рюшками і хвостами,
 В рогонди з тими комірями,
 Шляпками голови покрити...
 Деж ти добудеш все се диво?
 А тут воно як уродило,
 Іди, бери, що тільки хоч!...
 Прийми-ж від нас се місце, друже,
 Не лай ти нас за його дуже
 І голови нам не мороч!
 Бо в нас тепер такого діла —
 Йй Богу, всі аж побіліли!
 Водопровод та той трамвай
 Ні їсти не дають, ні спати.
 Ми збились з пантелику, брате,
 То вже хоч ти нас не збивай.

ДВА СТАВЇИ.

(ВЕСНЯНА ІДІЛЛЯ).

Великий кохінхінський когут у паньськїм курнику зло-
 потїв крилами і товстим басом засьпївав: ку-ку-рі-ку!
 Його сильний голос збудив когута на приходствї і той
 засьпївав так само басом: ку-ку-рі-ку! Почув се когут
 в учителя і відповїв обом високим тенором, що також не
 спить. А за сими трьома когутами стали відзивати ся ріж-
 ними голосами селянські когути в цілїм селї, так що ку-
 ку-рі-ку тягло ся з пів милї з одного кінця села аж на
 другий. А потїм знов усе затихло. Цїле село спало.

Була ясна і темна ніч на весні. Місяць стояв саме
 над паньськїм ставком, приглядав ся собі в водї як у зер-
 калї, і від часу до часу заслонював очи хмаркою: поганий
 ставок, повен жаб! аж не мило дивити ся! Він перейшов
 понад паньськїм огородом і заглянув у громадський ставок:
 тут очерети і болото і жаб ще більше. Закутавшись у хмарку,
 місяць пішов далї своєю дорогою, і аж над лїсом за селом
 знов роз'яснив своє лице.

Рїчка, що впливала з лїса і загачена в паньськїм
 огородї творила паньськїй ставок, а загачена в-друге на
 громадській голоці — творила громадський ставок, блиска
 тепер против місяця сріблом. Небо і повітря стало темно-
 синє, тільки лїс чорнів оподалїк.

Так у сю місячну весняну ніч дивні рїчи заподїяли ся
 в обох ставках. У паньськїм ставку жили польські жаби,
 бо пан був Поляк, а у громадськїм ставку жили руські
 жаби, бо громада була руська. Спершу громадський ставок
 дрїмав; чи втомилї ся руські жаби після денної спеки, бо

їх ставок лежав як простерта плахта на сонці і сонце пекло до схочу, чи може ждали на що — тихо було у ставку, тільки трошча і шувар шуміли ледви помітно.

Один лише самець Жабур не спав і не дрімав, а вилізши на листок водяної лілїї надув ся і думав важку думу. Там у паньськїм ставку о кількасот кроків діяло ся щось незвичайне. Чути було поодинокі голоси жаб, але ціла польська жабяча громада не верещала, як се було в її звичаю і натурі. Дивував ся руський Жабур, щб́ таке стало ся галасливим польським сусідам; він зіскочив з листка у воду і помаленьки річкою підплив під польський ставок. Вискочив на беріг, роздивив ся і зрозумів, у чім діло: панський ставок у тїм місці, де ще місяць кидав своє промінє на воду і на беріг, аж кишів від жаб, що збігли ся до купи і очевидно приготувляли ся до великого концерту.

На жабуриню був концертний поміст. На нього вискочив жваво шляхтич пан Жабчинський і почав промову, звісно, по польськи:

„Куми і кумове! Святкуємо нинї память нашого поета Адама, що у своїх поезіях тенїяльним способом описав не тільки людей і заяцїв, але й нашу жабячу громаду. Хто з вас не знає чудового уступу з „Пана Тадея“, посвяченого нашим жабячим концертам! Сей уступ додає нам національної гордості і кожда польська жаба повинна знати його на память. Описуючи вечірній концерт, наш перший і найславнійший у славянськїм світі поет посвятив найбільше місця нам — польським жабам. Вечірній концерт на весні без нашої участі не був би концертом; ми найкрасші на світі співачки і не даром наш теній описав нас такими віщими словами:

Na finał szmerów muszych i ptaszęcej wrzawy
Odezwały się chórem podwójnym dwa stawy;
Jako zakłete w górach kaukaskich jeziora,
Milczące przez dzień, grające z wieczora.
Jeden staw, co toń jasną i brzeg miał piaszczysty,
Modrą piersią jęk wydał cichy, uroczysty;
Drugi staw, z dnem błotnistem i gardzielem mętnym,
Odpowiedział mu krzykiem żałośnie namiętnym;

W obu stawach piałły żab niezliczone hordy,
Oba chóry zgodzone w dwa wielkie akordy.
Ten fortissimo zabrzmiał, tamten nuci z cicha,
Ten zdaje się wyrzekać, tamten tylko wzdycha:
Tak dwa stawy gadały do siebie przez pola,
Jak grające naprzemian dwie arfy Eola.

Мої куми і кумове! Скільки признаня для нас в сих словах незабутого віщого поета! Чим для покійних Греків був сам бог Ееоль зі своїми інструментами, тим для польського народу є ми, польські жаби! Як кавказькі озера ми мовчимо за дня, розважаємо нашу славу минувшину, вгадуємо свою вітчину, в котрій жаби могли переплисти з одного моря в друге, а вечером і в ночі виспівуємо свою нодолю: і fortissimo і pianissimo, і ридасмо і зітхасмо. А в нашім сьпіві є нечувана, чисто польська гармонія, наші жабячі ставки складають ся в божеські акорди, показуючи, що одно в нас серце і одна ідея: один великий став від моря до моря, се-б-то одно велике море, але без соленої води, в котрім ми гуляли би собі без остраху перед бузьками і иньшими ворогами нашої вітчини! І ми собі такий став знов заложимо і будемо в нїм горою над усіми иньшими жабами, московськими, українськими і німецькими, горді на свій давній шляхетський рід, на нашу гармонію і організацію суспільної праці, горді на те, що наш найбільший поет признав нам першенство у вечірних концертах, як найкрасшим польським співачкам, так що мало що змінивши слова тенія ми можемо покласти на всіх своїх нотах девізу:

W stawach sobie nucimy, jak arfy Eolskie!
Zadne żaby nie grają tak cudnie, jak polskie!

Бесїдник скінчив і по цілім польськїм ставку розлягли ся нараз грімкі рехканя і кваканя. Почав ся концерт польських жаб на честь Міцкевича, зложеної з патріотичних деклямацій, сьпівів, гри на сопілках з трощі і з тімнастики жабячих Соколів. Соколи вилазили на стрімкий високий беріг і скакали стрімголов у воду, не розбиваючи собі при тїм нічого. Крик був такий, що аж до села було чути.

Руський Жабур сидів спершу спокійно на березі, придивлявся всьому і слухав. Але промова про висність польських жаб страшенно заболіла його, він крикнув з обуренням: „Овва!“ і не чекаючи на кінець польського концерту, скочив у річку і поплив у громадський ставок. Найшов тут у троці ученого професора д-ра Жабського, збудив його носом і наляканим голосом спитав:

— Чи Шевченко не писав нічого про руські жаби?

Д-р Жабський думав кілька хвиль, звів очі до неба і почав говорити: — Наш батько Тарас заким запалив лучиво правди, волі і науки, мусів перше уродити ся і він уродив ся в часи Наполеона, коли в Європі — —

— Я не про се питаю ся, тільки чи він писав що про нас?

— Почекай, я тобі скажу: то все треба брати історично, генетично і критично, треба показати звязь — —

— Ет! бузько тебе бери!

І Жабур поплив дальше, до громади менше вчених жаб. Збудив усіх голосним окликом: „Куми! куми! ех-ех-ех!“ Виліз на листок і ждав.

— Квак! квак! Що таке? — спитала ся його громада.

— Кривда нам! — зверещав Жабур. — Ви спите, а там у польським ставку наші сусіди величають ся, що нема понад них, що вони найкрасні співаки, порівнують себе з богами, а нас не мають і за комарів! Мої куми і кумове! Чи-ж є що на сьвітї красше, як українсько-руська пісня, як наші руські жабячі концерти! Нехай поети величають нас або й ні, — ми скромні і сьпіваємо не для людей і не для слави, — але наша пісня, наша дума не вмре, не загине! Наші пісні красші, як польські, наші концерти мають європейську славу! Тільки що ми не вміємо так надувати ся, як польські жаби! Але нехай вони собі й не знати які мрії снують про одно море, ми в се їх море не поліжемо, ми не дамось, нас більше тут! Нехай собі польські поети величають свої жаби, а ми все таки горою. Наша девіза:

Польських жаб най поїдають
довгоногі бузьки;
жадні жаби не сьпівають
так гарно, як руські.

— Жадні жаби не сьпівають так гарно, як руські! — засьпівав ставок. — Славно, куме! Хе-хе-хе!

— Сьпіваймо, братя! Покажім, що ми знаємо!

І руський ставок почав сьпівати. Спершу жалібно, так жалібно, що аж серце краяло ся, на нуту: „Моя мила така красна!“ Потім виступив мужеський квартет і засьпівав: „Реве та стогне Дніпр широкий“, пісню дуже відповідну до нічного концерту на ставку. Далі панна Жабківна, вилізиши на трощу, сьпівала сумне сольо: „Ой одна я, одна!“ Вкінці цілий ставок засьпівав роготунгі, зложене з похоронних і весільних пісень... Хор був прегарний і разом з ясною весняною нічю впливав на жабячу душу так, що вона розпливала ся в цілім ставку.

Просьпівавши так кільканайцять пісень, руський ставок утомив ся і затих. Коли чує, а в польським ставку сусіди як почнуть сьпівати: „Jeszcze Polska nie zginęła“, — аж луна йде! Гей, як прокине ся руський ставок, як загремить: „Ще не вмерла Україна“, настав такий вереск, що й розібрати було годї, що вони сьпівають.

І не вмовкали вже оба ставки аж до самого досьвіта, коли на крайнебі зачервоніло ся сонце. І були би сьпівали привітну пісню самому сонцю, але з села надлетіли три бузьки, стали кружляти понад обома ставками, — всі жаби пірнули у воду і замовкли.

Конюх, що лежав на пасовиску і зовсім припав ро-сою, підняв ся помалу і заклav: — А грім би вас побив, прокляті жаби! Цілу ніч спати не дали!

Євген Мухомей.

ІЗ ПОЕЗИЙ АДИ НЕГРІ.

XIII.*)

Дивую я з тих дужих, повних сили,
Що поцілунки божі в їх горіли
На земному чолі;
Що з запалом звертали свої зори
В недсяжні, неміряні простори
Далеко від землі;
Що мали дар всіх геніїв величних —
Натхнення пал, жагу пісень відвічних
І блиск небесних мрій;
Що радощів і сліз гірких зазнали;
Що темряву поперед себе гнали,
Дум викликавши рій;
Що вище всіх наважились злетіти
І світови відкрили заповіти,
Яких не знали ми;
А в гріб лягли з невтраченим сумлінням,
Уквітчані, осяяні промінням,
Прославлені людьми...

Кохаю я тих сьміливих душею,
Що не журились долею своєю,
Все ближнім віддали;
Що в нас будили почуття гаряче
До всякого, хто мучить ся та плаче,
Кого весь вік кляли,
Прощав Христос, а Юди продавали;
Кохаю тих, що люду віщували
Зорю життя нову;

* Гляди «Літ.-Наук. Вістник» за липень 1899 р. стор. 59.

Що волі стяг не побоялись зняти,
В огонь, на хрест безлячно йшли вжирати
За кривду світову.

А плачу я, не слізми — кровю плачу,
Що раа, як тих, великих справді, бачу,
Що нудять ся у млі;
Пригноблені, голодні, на хвилинку
Вони не мали в тузі відпочинку,
А не зробились злі.
Се — бідарі, сіроми нещасливі,
Що бачили, як на багатій ниві
Жита в людей цвіли,
Але самі без хліба в злиднях мерли,
Та на чуже рук навіть не простерли,
І крихти не взяли.

Се — вбогі ті, що жовцю упили ся,
Зневажені, що втіх земних збули ся;
Се — ті, кого нераз
Цькувала злість утисників проклята,
Але вони не піднялись на брата
Під гнітом всіх образ.
Се — ті, що мерали по шляхах, забуті,
Знеможені, кайдавами окуті,
Без сонця, без кутка,
Подужані непереважним лихом,
Але сьвятий скарб віри в серці тихім
Все сяє — не зника.
Се — ті, що вік трудились без утоми,
Валяючись на гноїщі з соломи,
А до больниць ішли
І там в труну лягали одинокі,
Та все в душі своїй чуття глибокі
Любови берегли.

XIV.

Вона була мов мрія поетична,
Неначе сфінкс незрозуміла,
У білому убранні все ходила,
Струнка як статуя антична;
Стан гнучкий з довгою косою,
Чудовий сьпів з усьмішкою живою:
Химерна, а велична.

Вона собі на горе покохала,
Свою любов ховаючи від сьвіта,
Нудила ся, ніким ще не пригріта,
В недугі злomu мовчки умирала,
А в вечері, мов у степу билина,
Схилила ся... Осіння хуртовина
Над нею завивала.

XV.

Встає туман долиною,
Окрив її хустиною.
Ох, гірко сиротиною
На білім сьвіті жить!

Через степи заплакані
Летять галки налякані;
Важка журба в їх краканні;
Так хочеть ся тужить!

Спада до долу листячко,
Ламає вітер віттячко;
Проходить тепле літєчко,
Щасливий вік біжить...

Сама я скрізь. О, хто мені
Пригрів серце? В гомоні
Далекім, як у спомині,
Я чую сльози, сьміх...

Зовуть мерці, примарами
Витаючи над хмарами:
„Ходім! Прощай ся з чарами,
Бо ти не вбачиш їх!“

Переклав

Павло Грабовський

АНДЖЕЛЯ БОРДЖІЯ.

НОВЕЛЯ

Конрада Фердинанда Маера.

XI.*)

Прийшов квітень і засипав Феррару квітками. Люкреція веліла навантажити княжих мулів, бо хотіла виїхати на село.

Одного пополудня, що так і клало чоловіка на спочинок, сиділа вона з Анджелею при відчиненім вікні ліниво за шахівницею і слухала, як занята на подвір'ю челядь і погоничі сьпівали. Була то любовна пісня, розбуджена пишною весною, але притишувана пошаною для княгині.

Нараз усі затихли, коло воріт замку задзвеніли кінські копита.

— Гості! — сказала Донна Люкреція і пані встали.

У комнату ввійшов князь, відпихаючи на бік слуг, що відчиняли йому двері. Він був зовсім покритий пилом.

— Приїжджаю з Риму, — почав він. — Спішив ся дуже, бо затужив за вашим личком, люба пані, — він узяв її за руку і поцілував, — тепер я сердечно рад, що бачу вас знов! Тільки ось у чім лихо, приношу вам сумну новину. Ваш пресьвітлий брат, князь Романіі, уже покійник. Ся вістка цілком певна. Прийшла через Неаполь і застала мене в Римі.

*) Див. VI і VII книжку.

Він виняв з плаща лист і розложив його.

— „В день Ідів Марця, так як колись римський Юлій Цезар, його взір і іменник, погіб Дон Чезаре в окопах перед іспанським замком Віляна, на котрий він в службі у свого шурина, короля Навари, напав з великою відвагою.“ Так стоїть тут написано.

Князь розповідав се з дипломатичною докладністю. І ще додав: „Передчасна, лицарська смерть!“ — А потім закінчив побожно: „Requiescat in pace! Requiem aeternam dona ei, Domine.“

Підчас сеї промови він пильно дивився на княгиню.

Вона спершу стояла, як скаменіла. Потім скрикнула і впала на вколійки. Зовсім так, як полонена жінка, котру нараз випустив з рук її грабівник, пробитий стрілою.

І князь, що не знав демонів, бачив, як вона вирвала ся, тепер з невидимих рук, що доси держали її кріпко. Він підняв жінку з землі і притис до своїх грудий, а вона обливала їх невгамованими сльозами.

— Ти не знаєш... Я тобі скажу... Я зраджувала тебе... Я не послухала тебе... — плакала вона, аж заходила ся.

Але князь чуло втихомирював її. — Аж тепер, Люкреціє, — мовив він, — аж від нині будеш ти зовсім, вповні моя... Знаєш, доси твоїм паном був дух твого роду, противний мойому чутю, наклеюваний моїм осудом. Я побрав ся з тобою з державних причин і з послуху для мого батька, не знаючи тебе перед тим, хиба з найгірших чутюк. Страшно нерадо! Коли-ж я побачив тебе, ти причарувала мене! Бо хто-ж може оперти ся твоїм чарам? До того твоя добра воля, яку я добре бачив, і твоє поважне змагане — вирвати ся із неможливих обичаїв і беззаконних думок своєї родини і вступити на ґрунт законного житя, наповняли мене симпатією, навіть пошаною. Кров Борджіів що дня оживала в тобі і тягла тебе до долу. Аж тепер ти зовсім свободна! Вся твоя рідня замовкла і перенесла ся на той сьвіт, звідки до живих не доходить ніякий голос і не морочить їх.

Люкреція зітхнула тяжко. Був то глибокий стогін болю і при тім немов віддих полекші по скиненню тягару. А потім, як бризкає кров з рани, так пішли в неї жалі

і наріканя, розпука без тям і межі і щире признане до всіх гріхів, заподіяних задля брата, і всіх мук, зазнаних через нього.

Для Альфонса все те не було нове. За те Анджеля, на котру Люкреція забула або зовсім не зважала, переможена своїм чутем, мінила ся на лиці і за всіх відчувала огиду сих злочинів і тяжкий сором.

Люкреція впала на землю перед князем, обняла його коліна, схопила його руки і стала їх цілувати. — Я Марія Магдалина — говорила вона з плачем. — Мій пан простив мені все і тепер уже нема в мені ані частинки, що не належала-б до нього... Я стратила житє, переступивши твій закон, а ти даруєш мені його знов! Тепер се житє вже не може бути моє, воно повинно бути твоє!... Пане, — закінчила вона несподівано з принадною усьмішкою на устах, — я маю до вас просьбу.

Князь думав, що вона хоче щось сказати про Строцці і тому зморщив брови. Але вона просила:

— Позвольте мені від тепер носити покутний пояс.

Дон Альфонсо усьміхнув ся. — Я надію ся почути иньше бажане, — сказав він.

— Яке?

— Що ви, Мадонна, уїмете ся за одним виновником, що наважив свою голову в непевнім ділі і вже втратив її, — відповів князь.

— Хто-ж то такий? — спитала Люкреція справді здивована.

Геркулес Строцці зовсім випав їй із памяти, з того часу, як по смерті брата він став для неї вже непотрібним і байдужим. Тому князь був рад, що гордого судії нема ані в памяти, ані в серці його жінки, ба навіть що Строцці мабуть і ніколи не мав ніякої вартости для Люкреції.

Се настроїло його ласкаво, хоч він звичайно дуже строго карав непослух. Він з певним зворушенем дивив ся на свою жінку, котру вважав тепер своєю певною власністю. Ще ніколи не бачив її красшою.

Золотисте волосє, що розпустило ся підчас її пристрасного признаня, спадало кучерями на її чудові плечі, а ясно-сині очі горіли огнем.

Один звій її ясного волосся він підняв до своїх уст і поцілував з запалом. А потім, як то він усе любив порядок, сказав:

— Ідїть, княгине, троха відпочити перед їдою, і прикличте своїх пань, щоб пристроїли вас. Бо коли бачу вас отак, як ви виглядаєте, то задрощу сьвітлу і повітря, що є довкола вас.

Анджелія тремтіла з обурення, що Люкреція така страшенно самолюбна і забула свого співвинуватця. Відчуваючи гірко сю пригоду, вона й собі докоряла, що забуває нещасного сліпого в його вязниці. Але се був несправедливий докір собі самій, бо вона, так сказати-б, і своє чоло і свої думки безнастанно, до болю, притискала до залізних крат його вязниці. Коли потім вона сиділа при сьвітлі сьвічок з княгинєю за вечерею, гірко почуте зовсім прибило її; вона дивила ся, як Люкреція коштувала страви і любенько подавала їх князеві, як наливала йому чорвоного неаполітанського вина і сама перша пила його — і їй здавало ся, що Люкреція не людську кров.

— Тітко, — шепнула вона їй, — чи ви забули чоловіка, замотаного у ту справу?

Люкреція перелякала ся і пригадала собі. Доторкнувши ся ніжними пальцями князевого плеча, вона спитала його мов від нехочу: — Чи ти, Альфонсо, даруєш мені Строцці?

Князь, що саме тоді ліпив з мякушки малу гармату, кинув її на бік, спер ся на поруче свого крісла і задумав ся. Опісля промовив: — Пані, на Строцці я по правді не можу бути задрісний, він ваш поклонник так як і інші мужчини, — значить, мені ні за що карати його, хіба за те, що не послухав моєї виразної заборони. На другій важці заважить ваше слово за ним, Мадонна, при тїм і його незвичайна здібність. Справді, я не маю охоти згладити його із сего сьвіта, що годує стілько безхосенних та нікчемних людей. Але розважте ви справу, моя розумна пані! Годі помилувати чоловіка, не покликавши його перше перед суд. Коли-ж я стану судити його, то годі-ж мені простити першому урядникови такий непослух, такий злочин. Одно лише можу зробити — забути його. Пішлить за ним,

княгиню, ще сьогодні! зараз! — Він прикликав слугу і дав йому приказ. — Поговоріть ви з ним, Люкреціє, випитайте його! Намовте його, щоб забрав ся з Феррари ще заким зійде сонце. Нехай іде собі в сьвіт за очі, — до Фльоренції, коли хоче, бо він Фльорентиєць з роду. Зі своїми відомостями може жити всюди. Навіть із Італії не проганяю його; нехай так зробить, як би зовсім не вернув до Феррари. Треба вам знати, що я лихим припадком стрітив його у південній брамі коло митниці; я вїздив у місто і бачив, як він стояв поміж митарями і про щось сперечав ся з ними. А він ані не поклонив ся мені, ані не сховав ся. Отсе по троха й образило мене. Мабуть даремний буде ваш труд, Мадонна. Коли сей пропащий чоловік не схоче добровільно уступити ся, то згине. А шкода його! Дуже добрий правник!

Князь устав із-за стола і попрощав ся з княгинєю, що по звичаю мала піти на тиждень до Клярисок, щоби помолити ся за душу покійного брата. Потім ще нишком умовив ся з нею, якими таємними словами має вона переказати йому через мариналка про наслідок розмови із судією Строцці.

Розмова відбула ся при Анджелі в малій круглій комнаті при трьох поломінях завішеної лампи; була вона коротка і бурлива. Строцці увійшов у комнату по завадняцьки; його очі горіли, чоло було мідяне і весь він обгорів від вітру і сонця підчас воєнного походу. Непрошений присунув собі стільчик до ніг княгині. Вона не злякала ся того. Її лице, омите щедрими слїзми, було ясне і спокійне. Строцці не сумнівав ся ані на хвилинку, що з того часу, як погіб Дон Чезаре, він для неї не був нічим. Але йому здавало ся, що покійник на віки звязав його з нею, і тому не гадав уступати ся.

— Чи розповісти вам про остатні хвилі вашого брата? — спитав він.

— Ні, Строцці. Я знаю, що він по звичаю свого роду погіб як лицар і знаю, що його поховали в Пампелїоні по християнськи — бідний він!

Тепер Люкреція називала демона, що був її братом, не инакше, лише бідним, так як свого нікчемного батька здавна звала все добрим. Зітхнувши, вона говорила далі:

— Бідний брат потребує поминків і молитви! Тому я ще сеї ночі поїду до Клярисок за згодою мого ясного і любого мужа.

Так сказала вона і говорила се поважно, не зважаючи ані троха на те, що в очах судії появилася глумливий усміх над побожністю Люкреції та її любовю до Дон Альфонса. Настала мовчанка.

— Я маю вам дещо переказати від мужа, — промовила знов княгиня. — Ви, Строцці, провинилися тяжко проти нього, не послухавши його наказу. І проти мене провинилися ви, послухавши моєї дурної голови, хоч ви повинні були бачити, що я за благанем і жаданем брата забула свої обов'язки. Горе чоловікови, що вірить такій жінці! Я вже падала в пропасть, але ангели врятували мене і я, при Божій помочі, хотіла би врятувати вас. Князь простить вам подвійну провину проти нього і проти мене, але під одною умовою, Строцці! дуже легкою умовою... що ви ще сеї ночі виїдете з Феррари і ніколи вже не вернете сюди. Отже користайте з незвичайної ласки! Князь не звик віддавати від себе таких здібних слуг, як ви, та дарувати їх якій иньшій італіянській державі! Навіть з Італії не потребуєте виїздити...

— Не трать марно слів, Люкреціє! — безсоромно перебив її мову Строцці. — Я не покину ані Феррари, ані тебе! Ми належимо одно до одного, така була воля Дон Чезара і вона повинчала нас обоє!

Люкреція усміхнулася ледви помітно. Потім перестала удавати святую та божу, на чім легко можна було пізнати її, і благаючи, сумними очима стала просити судію:

— Геркулес, коли ти мене справді ціниш, ратуй себе! Я не хочу брати тебе на свою душу!... Коли любиш мене, — шепотіла вона, — то втікай!

Анджелю, що досі мовчала, незвичайно обурило се, що княгиня навіть тепер, коли бажала комусь добра, ратунку, не могла обійти ся без того, щоб не зводити чоловіка з ума. Вона почервоніла на лиці і відізвала ся до Строцці:

— Сором вам, судіє, що ви отягаєтесь! Утікайте з Феррари! Як то? чоловічина, що є взірцем для молодіжи,

учитель права не має на стільки сили, щоб не дати себе лихови взяти під ноги, щоб не втекти перед чарами бідної жінки! Чи не сором вам?...

— Що вона верзе про добро і зло? — розлютився Строцці і схопив ся зі свого місця. — Що фантазує вона про право і кривду?... Нема права!... Отсей гарних гріх убив усяке право! — і при тім він глянув на Люкрецію. — Ти-ж, дівчино, мовчи! Що ти знаєш про любов! Ти, що осліпила свого милого, завела до в'язниці — і тепер ані не думаєш підкупити ключника, кинути ся милому в обійми, стати його жінкою, його слугою, — що ти можеш говорити про любов! Бо любов — цідив він таємно — не покидає своєї мети! Ніколи! Ні за що в світі! Убий мене, Люкреціє! Ось тут! — і він показав на своє серце.

Вона дивилася на судію остовпілими очима і вся привітливість її зникла. В тій хвилі розхлипла ся заслона на дверях і на порозі появилася дуже поважний двірський маршалок. Він мав три орудки. Перше дав знати, що вже жде лектика на княгиню, потім запитав її, чи вже завтра сподівається ся відвідин князя у Клярисок. Вона сказала, що ні, і се ні мало мабуть сказати князеві, що судія не хоче його ласки. Вкінці звернув ся ще маршалок до судії і просив його відвідати князя в архіві, заким виїде з замку. Строцці спитав гордо, чи має йти зараз, старий потвердив головою і, йдучи вперед, повів його за собою. Княгиня вийшла до лектики; Анджеля проводила її мовчки в дорогу.

— Я не прощаю ся з тобою, — відізвала ся Люкреція. — Приїдь за мною! Найліпше ще сьогодні!

Вона хотіла, щоб Анджеля втекла перед сим лихом, яке мало стати ся; і сама не хотіла чути про нього.

Коли Анджеля не була занята при княгині, то мешкала в офіцнах у самотній комнаті нарожної кам'яної вежі; вікна комнати виходили на подвір'я, а в низу серед грубесних мурів був приватний архів князя. Щоби дійти до сего свого захисту, Анджеля бігла неспокійно горі замковими сходами. Бічні ганки і вузькі сходи вели у вежу і крізь малі сіни, де стояла князева

токаря. Тут вона здивувалася, побачивши дубові двері архіву незачинені; а йдучи далі сходами, почула виразно голосну розмову Дон Альфонса і судії. Та як же-ж злякала ся, замітивши, що не може добути ся до своєї комнати! Якийсь час вона не заходила сюди і комната була замкнена. Ключ певно лежав у архіві. Рада-нерада мусіла ждати, заким відійде Строцці, отже зійшла в низ сходами і присіла в заломі грубого муру і поневолі стала слухати розмови, не так з цікавості, як переможена переляком.

— Сей процес, то нудна справа, — говорив князь зовсім свobodно. — Треба би раз покінчити його. Я перестудіював докладно дотичні акти — він ударив при тім рукою по великій купі пергаменту так, що Анджелі здавало ся, мов би вдихала пил із тих актів. — Ви знаєте, судие, я не лякаю ся актів, але сим разом шкода було мого заходу й оливи до лампи. Скажіть мені коротко, по чийм боці право, чи по боці графа Контраріо як наслідника Флявіанських маєтків, чи по моїм і феррарського фіскуса? Як вам каже ваше судейське сумління?

Анджелі здавало ся, що князь якось глумливо вимовив остатнє слово; але се мабуть їй лише так причуло ся, бо Строцці відповів зовсім спокійно:

— Ваша високости, тут штука в тім, щоб відлучити важне від неважного: отсе не належить до річи, і се ні, — а лишає ся се і те, а над тим нема що ломити собі голову. Найважнійша справа в тім від старости вже поживклим а від усяких злодійств і крутійств помотанім процесі є ось яка: Флявіянці і Контрарці, як свояки поміж собою, вже цілі столітя то сварили ся, то мирили ся, ворогували з собою і записували собі посполу маєтки на власність. Остатній бездітній Флявіянець, на імя Нестор, рішив ся, не знати чому, записати в завіщаню свій значний маєток свому стрийкови, графови Маріонови Контраріо, батькови нашого теперішнього милого графа. Але наше феррарське право не дозволяє чужому унасліджувати маєтки без згоди на се князя. А сеї згоди ваш батько не підписав, хоч вона й була готова і хоч він пристав на неї. Саме як остатній Флявіянець сів на коня і вибрав ся до Феррари, щоб особисто просити підпису у вашого батька,

його заскочила смерть з вишкіреними зубами і скосила своєю косою. В дорозі він помер від удару серця. Отже як стояла справа? Завіщанє було формально неважне, бо не було підпису князя, і ваш батько, пан Геркулес, не мав охоти дати свій підпис. Він сконфіскував флявіянські маєтки. Значить те, що ви хочете зробити, ясний пане, то вже не наше право, се тільки річ вашої великодушности, до котрої я не мішаю ся.

— Знай же, судие, — відповів князь спокійно, не зганивши Строцці за його образливий тон, — що я не думаю, не повинен думати инакше, як мій батько Геркулес! Де закон дає мені спосіб наповнити державний скарб, там я з так званої великодушности не покину ся того і не наложу за те ще більших тягарів на купців і на селян. Але з другого боку мені справді немило, що Контрарії мають таке саме повне право за собою, як і я.

— Очевидно! — глузував собі судия.

— Коли-ж так, — говорив князь помалу далі, — то найліпша була би тут згода. Що скажеш на се судие? Ми дамо Донні Анджелі Борджії флявіянські маєтки в придане і віддамо її замуж за наслідника правних жадань Контраріїв, за любого графа Етторе. Між нами сказавши, я хотів би позбути ся сеї дівчини. Через неї і я і феррарська держава тратимо кардинала Іпполіта, якому нема пари і якого не заступить ніхто.

— І мені вона не подобаєть ся, радше нехай би забрала ся на місяць! Спаруймо її з тим педантом! — жартував судия якось дико, весело, зовсім так, як би був паний.

Князь, здавало ся, зовсім не зважав на неприличне поведене судії і говорив далі: — Треба тобі знати, мій Геркулесе, що се властиво Донна Люкреція вивіновує Анджелю. Флявіянські маєтки — то її придане, але се добро непевне, поки ще наші суди не сказали остатнього слова... Ти чув про се, мій Геркулесе!

— Як же-ж би ні? — глузував собі судия. — В цілій Італії говорили про се! Хто-ж се може забути, як князь Геркулес перехитрив папу Олександра, і як сей старий грішник страшенно лютив ся та остатніми словами лаяв ся, побачивши, що його піддурили.

І сьміх судії аж лунав під низьким склепінем. В ту саму хвилю крізь діру в мурі, де сиділа Анджеля, почула вона з тихого подвіря мягкий теноровий голос, той сам, що своїм сьпівом зворушив її тоді, коли перед приїздом князя спочивала з Люкрецією коло вікна. То була та сама любовна пісня... — „Чи не умовлений се з князем знак, що убійники судії Строці вже готові?“ — спитала вона сама себе і серце в неї защеміло.

З тої хвилі зневажливе поведене судії почало сердити князя.

— Хоч як мені приємно в твоїм товаристві, — сказав він приязно, — але на сьогодні вже досить розмови. Ти знаєш, що я сьогодні струджений з дороги, справді, я втомлений. Ми ще може поговоримо коли про се. Добра-ніч!

І він випустив свою жертву.

Строці перейшов по-при Анджелю, що сиділа у півтемряві, і пішов у низ слабо освітленими замковими коридорами. Анджеля сиділа мов окаменіла, бо незвичайна веселість Строці була для неї певним знаком його загибелі. Невичерпана терпливість князя проймала її острахом. Коли вона хвилину потім найшла свій ключ і стояла коло князя, що вийшов із архіву і замикав його, судія вернувся, мов на помацки, назад.

— Не знаю, що діє ся зо мною, ваша високости, — ледви вимовив Строці, і куди й діла ся вся його веселість! — Не можу найти виходу і прошу дати мені смолоскип.

Князь прикликав слугу із смолоскипом і сей повів за собою судию, що ледво йшов. Тепер Анджеля побігла у свою комнату, в якімсь неказанім страсі замкнула її за собою на ключ і з бючим серцем числила остатні хвилини судії та ждала його смертельного крику. І справді залунав крик — страшний і довгий крик — що морозом прошиб усе її тіло. Тремтячими руками накинула вона на себе плащ, схопила малу сьвічку, збігла відлюдними сходами в низ і вийшла з палати. Чи йшла на ратунок?... Ні, вона сама шукала помочи у Люкреції, в монастирі!... Вона й сама не знала, чого хотіла.

При углі замка спотикнула ся на труні. Нахилила ся зі сьвітлом над лицем покійника, але не могла довго дивити ся на нього: воно поблідло в смертельних муках. Вона впала навколійки, перехрестила мертво тіло і милосерно накрила страшну голову своїм плащем. А потім чим скорше побігла до Клярисок, котрих монастир стояв недалеко, через дві короткі вулиці, на старих міських валах.

По середині другої вулички почула вона за собою хід, обернула ся і побачила, що якась тїнь суне ся за нею. Їй здавало ся, що се встав покійник, і вона побігла ще скорше. Але ще одна пригода здержала її в бігу.

Під самим монастирем стояла висока, кругла башта; вуличка обходила її довкола; вона була так хитро прибудована до монастиря, мов зросла ся з ним, і ціла покрита буйним блющем. Вічно замкнені високі вузькі ворога башти були тепер дивним дивом відчинені і перед ним стояла громада кінних людей. По середині на синім коні сидів високий юнак з завязаними очима.

Анджеля здивувала ся, побачивши тут Дон Джулія; адже князь — була чутка — мав вислати його до Фенестреллі, на один островець в устя По. Так ще Дон Джуліо живий? Чи не привид се?

Коли кінні, один за одним, виїхали з вулички, Анджеля застукала до воріт монастиря; воротарка, звинна сестриця Консоляціоне, зараз відчинила двері і впустила її у затишний монастир.

— На вас ждуть, — сказала вона. — Як же-ж ви приходите? Пішки і самі? Як же-ж вам серце товче ся, князівно! Справді, як у сполоханій пташині...

— Заведіть мене до княгині! — перебила їй Борджія.

Сестриця Консоляціоне відчинила їй тихенько келію, де ще сьвітило ся. В лагіднім сьвітлі лампочки лежала Люкреція вже роздягнена на чистій постелі в білім нічнім одязі і спала твердо, віддихаючи спокійно мов приплив і відплив моря, з дитячою усьмішкою на-пів відчинених устах, немов помолодшала завдяки природі, що стиха піклувала ся своєю пестійкою.

Коли Анджеля втікала з замку, її гнало сюди бажане кинути ся з плачем на груди приятельки і поруч свого

осліпленого Джулія покласти Строцці, убитого із-за Люкреції. Тепер вона придививши ся пильно гарній сонній княгині не мала відваги збудити її і тільки зітхнула:

— Як же-ж я неподібна до неї!

ХІІ.

По стільки сумних пригодах проминуло пять літ над Феррарою і за той час трагічна Муза не відвідала на новому князя. Житє складало ся вже як іділля, впнявши хиба коротку війну, що пролетіла скоро понад феррарською землею.

Убийників найвишого судії Геркулеса Строцці не найшли, не вважаючи на пильні поліційні пошукування і на очевидні зусилля самого князя. Судию поховали незвичайно величаво; сам князь ішов перший поміж опечаленими на чолі жалібного походу за домовиною, покритою лавровими вінками.

І молоду вдову (бо поклонник Люкреції був жонатий) відвідав Дон Альфонсо, заявив їй своє князівське співчутє і старав ся втихомирити її лютий біль розумною бесідою. Але гарна Варвара Тореллі не дала себе ніяк потішити і, грізно вимахуючи руками, говорила то про се, що німстить ся за свого мужа на його убійнику, то знов бажала заховати ся в монастирі; сяк чи так шлюбувала покійному мужови вірність аж до смерти.

Та коли князь не міг їй дати ради, то Льодовікови Аріостови судило ся потішити сю розжалоблену Варвару. Він був приятелем Строцці і горячо обожав ще його матір, дуже показну даму. Тепер заняв ся вдовою по своїм приятелю і старав ся помирити її з житєм. Се і повело ся йому до одного року так гладко, що Варвара Тореллі дала ся намовити до спільного житя з поетом у новім простенькім домику, котрого затишність звеличав Аріосто у звіснім на цілий сьвіт двостиху.

Одностайне було також житє Дон Джулія у вязниці в „забутій башті“, полишений з давнішого тісного муру, що окружав місто — на показ, як сильно мурували у давнину такі мури, а потім прилученій до монастиря

Клярисок, що розростав ся чим раз більше. В сій майже неприступній башті мало хто коли жив. Без вікон до вулички, а з боку монастирського саду заросла дикою ожпною і ріжними повоями аж до половини висоти, вона неначе потонула в тихому вегетованю природи. Лиш зрідка вживано її для менш небезпечних державних вязнів, котрих память затрачувала ся і навіть само їх істнованє мало піти в непамять у сій „забутій“ башті.

Ігуменя Клярисок довго противила ся тому, щоб у вежі, що стояла на її ґрунті, замкати знатну особу з такою злою славою, як Дон Джуліо. Вона знала слабости чутливих черничих серць: цікавість, співчутє, потяг до тайн, і тому лякала ся небезпечного сусіда.

До того вона знала й правдиву причину, чому сліпого Есте відвели з Фенестреллі. Правда, їй говорили, що на малу твердиню на морі перед устєм По може легко напасти фльота сьв. Марка або кораблі сьв. Петра. Але вона дізнала ся ще й зовсім щось иньше. Була чутка, що молода жінка сторожа вязниці смертельно полюбила гарного хоч сліпого князя і намовила свого чоловіка, щоби лодкою утік разом з ним до Венеції. На сьому й спіймав їх комендант замка, капітан з острої школи покійного Дон Чезара, і затопив винуватих, мужа і жінку, в морі.

У таким то глибокім забутю похоронено тепер істнованє Дон Джулія в „забутій“ башті. Князь заборонив під найтяжшими карами не тільки конвоєви, але також новому ключникови вязниці свого брата виявляти, що тут сидить хтось у тюрмі або називати його імя. А що ігуменя і монастирський сповідник, що сповідав і Дон Джулія, будуть мовчати як могила, про се князь був певний. Також Анджеля мовчала про свою півсонну стрічу зо сліпим при воротах башти, як про щось таке, що належало тільки до її серця.

Таким способом склало ся, що мудра Донна Люкреція не дізнала ся нічого про поворот Дон Джулія до Феррари, навіть від самого князя ні, бо він усе турбував ся, де-б то заховати свого сліпого брата. Держати його у вязниці в своїм замку, сказати-б під своїми ногами, і над головою осліпленого вести веселе житє, сего він таки не міг стер-

піти. А посадити його в якусь фортецю на провінції, то нема сумніву, що терпіня Джулія, його доброта і оповідані про нього легенди здобудуть йому стільки симпатій, що незабаром хтось знов шарине ся освободити його. „Забута башта“ коло Клярисок була остатнім захистом, на якому зупинились його думки. Коли-б Люкреція була спитала його, де пробуває Джулію, то була би й дізнала ся від нього, але вона береглась доторкати ся без потреби болючих місць у душі свого мужа, втрати Іпполіта і вязниці сліпого.

Так і не прочуваючи нічого, хто жне близько неї, вона що року бодай у пості приїздила до Клярисок, все в товаристві Донни Анджелі. Анджеля старала ся навіть задержувати її як найдовше в монастирі, бо бесіди сповідника Клярисок, патра Маметте, зовсім утихомирили бурю її горячої душі, і Донна Люкреція також дуже поважала сего Францісканця за його щирю побожність.

Князь не помилив ся, догадуючись, що доля Джулія займала багато людий. Не лише феррарський поет щиро благав за сліпим вязнем у вступі одної пісні свого „Шаленого Ролянда“, — найшов ся ще й менший у духовій републіці, що приляг до него тілом і душею.

Одного дня з'явив ся коло дверей „забутої башти“ маленький, сухенький дідусь з великим фоліантом під одною і другою пахою. Він поклав свій тягар на високі камінні сходи, підняв грубий кремій і почав стукати до німої брами. Даремно. Вона не відчинила ся і в середині не чути було ні духа. Але старий стукав без утоми далі і навіть не замів, як громадка княжих вояків зайшла самотною вуличкою поза башту, окружила його з усіх боків і спіймала. Жалібно просив він, щоб не рушали його книжок, бо вояки хотіли зревідувати їх списками, і він заслони́в свій скарб власним тілом. На його щасте в сю хвилину явив ся князь на коні; він з малою дружиною свідомих людий їздив до нової порохівні, щоб випробувати її огнетривкість і тепер вертав найкоротшою дорогою до свого замка. Дідусь кинув ся йому в ноги.

— Ясний пане, котрого я виховав, — кричав він, — увільни мене разом з моїми друзями Плутархом і Сенекою з рук твоїх вояків!

— Щож ти тут робиш, magister? — спитав князь грізно і зморщив брови.

— Почуваю ся до обовязку відвідати мого сліпого учня і освітити його ніч світлом старих мудреців.

— А звідки-ж ти знаєш, що сліпий сидить тут? — питає далі князь.

— З любови до сего блудного сина науки, дізнавши ся, що він попав у горе і пільму, стежив я його слідп аж до Фенестреллі. Там сказали мені, що по якійсь трагедії, в якій він не завинив нічого, його забрали кудись і чутка є, що він сидить недалеко тебе і під твоїм особистим доглядом. Тут у Феррарі мій Сократівський даймон завів мене до брами отсеї вежі; я застукав до неї, та мабуть ся „забута“ буде й моїм забутом.

Таємний усміх мигнув у князевих очах; у него блиснула думка допустити до нещасливого брата на товариша отсеого старого учителя, що учив їх обох, чоловіка зовсім спокійного і невинного. Він мовив:

— Коли тут справді сидить твій сліпий ученик, Мірабілі, то про мене можеш що тижня відвідувати його і вести з ним далі перервані лекції.

Він дав знак і один із прибічної сторожі сильно вдарив списом у зачинені двері і крикнув: „Відчиняй! Іменем князя!“ В тій хвилі в середині брязнули ключі і засуви розсунули ся. Князь покликав здивованого ключника до свого коня і тихо але остро сказав до него:

— Що тижня раз маєш відчиняти браму сему старому, щоби впустити і випустити його. Ніколи за дня, лише досвіта або по Ave Maria.

Дон Джулію приняв старого з подякою та зворушенем, а Мірабілі не довго вдивляв ся в його скалічене лице, що колись так радувало його своєю красою. Не гаючи часу він узяв ся до діла пояснити вязневи величність стоїцизму і триюмфи перемоги над самим собою. І коли по довгому викладі він величав йому високі взірці, що наповняли його розкішю, такого Зенона, Епиктета, а передовсім кесаря з філософською бородою, божеського Марка Аврелія, сліпий плів тимчасом соломянку, слухав і промовляв сумно та втомлено:

— Ох, Мірабілі, я не знаю тих знатних панів і ніяк не можу вдати того, щоб засісти разом з ними на престолі чесноти.

Більшу потіху подавав сліпому сину сьв. Франціска, патер Маметте. І він, хоч ще молодий, огнистий мужчина, так як старий Мірабілі, належав до молодечих споминів Дон Джулія. Селянський син, родом із Прательльо, він осиротів ще дитиною. Старші брати не мали охоти ділити ся з ним спадщиною і дали його до недалекого монастиря. Тут і зріс хлопчина; монахи не дбали про него, але й не робили йому кривди. А хлопцєви, так як тому спроданому Йосифови, все виходило на добро; його личко з веселими очима додавало радості і потіхи всім, хто лише знав його.

Коли Дон Джуліо підріс на парубка і будував свій пишній Прательльо, Маметте тимчасом, зазнавши добра і лиха, уже зовсім став мужчиною і готовим Францісканцем. Дон Джуліо бачив його раз поміж робітниками, що будували замок; одному муляреви стала ся нещаслива пригода; він уже вмирав, а Маметте держав його в обіймах і мов люба мати піднімав його до неба. Се впало Есте в очи і порушило в його душі найдзвінкійшу струну. А що шалапута по двірському звичаю мусів мати сповідника і йому давно докоряли тим, що занедбав се, то він зараз і рішив ся і вибрав собі патра Маметте. Та й то крім звичайних церковних празників він не кликав його до себе, не кликав навіть тоді, коли попав у нещастє. Аж коли сподївав ся засуду на смерть, велїв покликати його до себе у вязницю та провести себе на шафот.

По повороті з Фенестреллі став патер Маметте найліпшим приятелем вязня; хоч усюди кликали і бажали його, він не жалувал часу на потіху нещасливого в забутий башті. Бувало нераз патер Маметте брав сліпого за обі руки і мовив: „Ви ще не знаєте невичерпаної криниці щастя: се є тайна вбожєства. Мій сьвятий Франціск, що був з нею найближше споріднений, виявив мені раз се як ратунок із душевної пропасти. Аж коли у вас нема нічого свого, ви можете доступити Божої любови. А доступивши її, можете й роздавати. Отсе моя брама до щастя і до волі! Ходїть зо мною! Будьте бідним, чим раз біднійшим,

щоб могли приймати і давати, як криниця, що бурлить і наповнює судину за судиною.“

Дон Джуліо думав зразу, що йому, ограбленому і позбавленому сьвітла, годї бути ще біднійшим; він не розумів, що повинен позбутися богацтва своїх самолюбних болїв. Та про те тайна сьвятого Франціска помалу входила в таку глєбїнь його душі, прагнущої любови, куди не міг сягнути ані Аріосто ані Мірабілі, ані поет ані філософ.

Так минуло три роки вязницї, але з ними минула ся і молодєча сьвіжість та здоровлє сліпого. Він вянєв. Парне повітре лїтом і вохкїсть зимою, монастирська страва, якою годували його, а якої він, привичний до иньшої, часом і не доторкав ся, недостача сильної тілесної тімнастики, дикої їзди, гри в мяча, фехтованя і що найгірше, втрата надїї на висвободженє — все те приборкало і прибило його; він знав, що доки живе князь, доти не верне свого слова і він не вийде з тюрми.

Дон Джуліо піддав ся вже своїй долї, але старого Мірабілі болїло серце. Сей трухлявий дїдусь не міг померти, поки не увільнить свого любимця. Не питавши Дон Джулія і без його дозволу він рішив ся почати щось таке, що цілком певно довело би до висвободженя вязня. По довгих намислах і кількох неспаних ночах він довершив великого дїла. Се було письмо написанє найчистїйшою латиною, бо італїянська письменна мова йшла йому як по грудї і видавалася йому не досить величньою для його великої мети. Згадавши всіх славних вязнів старовини, особливо тих, що їх тирани невинно держали у страшних вязницях, Мірабілі перейшов на Дон Джулія, найлюбїйшого і найневиннїйшого з усіх вязнів, і закликав князя судом загробним і судом потомних, щоб увільнив із тюрми свого рідного брата, щоб сам своїми руками знав з нього кайдани і прилюдно помирился з ним.

Одним словом був се страшенно незручний і нещасливий лист, що мусів обурити князя і справді осягнув ся непожадану мету. Ще гірше! Князь зачав підозрївати. Він здогадувал ся, що за видумкою старого криє ся замисл увязненого брата, щб очевидно була груба помилка. Він велїв заявити Дон Джулієви своє княже невдоволенє

і повідомити його, що нехай і не думає про увільнене. Се ще гірше пригнобило нещасного, котрому тоді з иншого боку зійшла люба зоря надії, і кинуло його в тяжку недугу.

Як вязниця Дон Джулія, так само не змінила ся і справа флявіанських маєтків. Фіскус уживав їх дальше, бо суди не сказали ще свого остатнього слова про їх приналежність. Так само не змінило ся і безнадійне женихане графа Контраріо до Донни Анджелі. Однакова, а навіть ще більша була її нехить до сего бездоганного жениха. Раз якось, доведена до крайности, вона відповіла йому з розпукою: „Я зовсім не люблю справедливих і чесних — більше люблю злих, що борють ся зі злом — а найбільше милосерних, коли вони дужими руками витягають грішників із пропасти.“ Ся нечувана бесіда справедливо переполошила графа Контраріо. І князеви инколи не подобало ся основне знане і критична жилка графа, особливо коли сей, гостячи у князя, з видом знавця обходив і обнюхував його гармати, виліті новим способом, і кожду штуку обговорював детально і критикував немилосерно. Тоді князь стискав строгі уста і відходив від графа. Але все-ж терпів доки міг сего безпощадного критика, бо хотів вислати за нього і виправити з дому Анджелю, сю перепону для повороту кардинала. Навіть у сфері Люкреції сплкував ся граф бути недоброзичливим; але ті зусилля розбивали ся о її граціозну зручність, так як сварлива морська хвиля губить ся на лагідно похиленім березі.

Люкреція обіцявала дати за молодю своячкою своє придане, флявіанські маєтки; але впертого графа драгувало сильно, що те, що по його думці правно належало ся йому, мав завдячувати жінці; і з цілою лицарською повагою він спротивив ся сему намірови. Але Люкреція не брала його обуреня поважно і відповіла усміхаючись:

— А що, коли-б ми, замість перечити ся, поділили флявіанські маєтки на двоє поміж себе і погодили ся на злість судиям?... Я говорю се не на пробу, Еttore, так як колись цар Соломон, щоб вивідати ваше серце. Адже земля, то не жива дитина з неподільним тілом і житем; вона на те й є, щоб її шматувати, ділити та грабувати.

Граф був би зараз згодив ся на се, коли-б був певний свого чуття що до Донни Анджелі. Найрадше був би забрав флявіанські маєтки без неї. Він із самого початку дивив ся на Анджелю, як на дівчину вперту і зле виховану. Але, диво, від якогось часу щось стало ся з нею. Її прикра і різка вдача змінила ся; вона була як налите яблуко, що дозріло на сонці. І від якого-ж то сонця могла вона так доспіти, як не від сонця любови? І хто-ж би міг запопасти її горде серце, як не граф Контраріо?

Так побиваючись думками він випросив собі рік часу до намислу. Коли Анджеля, щораз більше мовчазлива, жила при феррарськім дворі в тій важкій певности, що князь уважає її побут лихом, котрого рад би позбути ся, — Донна Люкреція дійшла до вершка свого щастя. Вона привела Дон Альфонсови двох гарних і талановитих хлопчиків, а він був їй за се сердечно вдячний і щораз висше цинив її. Так само любив він її і за її дивну мудрість, яку показала заряджуючи державою без помочи геніяльного кардинала, в незвичайно прикрий час, коли вибухла венеціанська війна, князь був у походах, а самому існуваню феррарської держави грозила небезпека. Правда, кардиналові не було байдуже про долю Феррари. Він з братньою прихильністю радив і помагав князеви аж із Міляна, скільки міг. Але його сила була зломана і його мучили часті напади поганої пропасниці.

Донна Люкреція і без нього правила тоді державною кермою не лише дуже обережно, але в потребі й рішучо, як мужчина. Тому й не диво, що Феррара і князь майже обожали Люкрецію Борджію. Але холодна і розважна княгиня скромно кермувала своїм тріюмфальним возом і добре прислухувала ся наругам невірника, що по звичаю римських тріюмфаторів стояв за нею і нашіпував їй до вуха всю огиду її минувшини, не забуваючи нічого, що могло би засоромити її. Тепер, коли очистила і направила вже свою славу перед світом, вона загадала помирити ся з Богом. Бажало ся їй зробити се тим радше, що привела дитий на світ серед великих болів і нераз ирочувала, що швидко вмере. І до сего діла взяла ся вона з розвагою. Як її батько у своїй безмежній наївности ніколи не сумнівав ся

про догмати і чудеса церкви, котрої був головою і огидою, так і Люкреція серед духового поганства ніколи не вибігала з церковних форм і ідей. Вона була занадто розумна, щоб не бачити своїх великих і тяжких гріхів, і зовсім не перецінювала своїх заслуг, побожних практик і милостинь; бо хоч старала ся що дня більше робити добра, але своїми мудрими і швидкими очима бачила виразно, як сі добрі вчинки що дня просто зникають перед її тяжкими і великими провинами. Вона була як та Данаїда, що невтомно черпає воду в бездонну судину. Вона надіяла ся бодай не дістатися до пекла та при помочи церковних способів дотиснути ся хоч на найнижчий ступінь чистилища. Звідтам уже — так вмовляла в себе мудра княгиня, обдурюючи себе мов дитина — при помочи святих дістане ся на вищий ступінь.

Патер Маметте, котрого княгиня підчас свого побуту у Кларисок усе кликала на пораду, як знавця в душевних справах, розумів ся на божеській математиці, після котрої великі стають малими а бідні багатими, і бачив, що вона належить до багатих, яких тільки з тяжкою бідною пускають у небо. Вже само її походження з лона церкви боліло його дуже. Але не в тім і не в її страшній молодості бачив він ту скелю, що завалювала їй низьку фіртку божеської бідности, лише в її змінній хитрості, з якою вона вила ся в гору крізь усі щілини. Одначе й він вдячно признавав їй гнучку житєву мудрість і дипломатію, що так багато користі принесла феррарській династії і державі, а врешті покійно потішав себе тим, що у Бога все можливе. І коли вона нарікала перед ним, що не може любити Бога, він казав їй на те, що початок у любови дає мужчина, отже нехай вона жде з терпінєм і милостинєю, поки Божа любов пригорне її до себе.

В ширших розмовах з Францісканцем не переминула княгиня розпитати його і про серце Анджелі. Вона нарікала на самовільне і супроти церкви непокірне сумління молоді своячки, котре вмовляє в неї, буцім то вона була початком і звязком багато всякого лиха, якого не спокутує ніякою церковною покутою. Отсей гордий жаль за видумані або навмисно прибільшені провини, се найбільша пе-

решкода до блискучої будуччини, яку вона готує для сеї дівчини. Патер Маметте повинен привести до покори се занадто чутливе сумління і навести її на житєвий розум. Патрові чорні очі всміхали ся, коли він відповідав на се.

— Се правда, ваша світлости, сумління вашої своячки занадто прудке і щире, як перший згук ранішнього дзвона, що кличе на утріню. Але в однім ви помиляєте ся, вона не боїть ся церковної покути... і я завдав їй таку покуту, як треба.

І він поблагословив княгиню та збирав ся відійти. Княгиня у манастирській покорі вхопила Францісканця за руку, щоб поцілувати її, але провівши ніжними устами поміж рукою і рукавом, доторкнула ся легенько своїх власних пальців.

Настала пята весна з того часу, як Дон Джуліо сидів у в'язниці. Саме тоді в незвичайний час заїхала княгиня у тихий монастир. Вона привела на світ мертву дитину і прийшла до Кларисок сумувати за втраченим житєм і дякувати Богу за своє власне, вратоване життя.

Дні за днями минали спокійно, поки несподівано не склала ся пригода, що зворушила її спокій і вкоротила її побут у монастирі. Пригода склала ся у „забутій башті“, зарослій дикими повоями, на котру Люкреція доси зовсім не зважала.

Одного дня не стало старої ігумені в рефектарі при обіді, до котрого приходила ласкаво і княгиня з Анджелею. Ігуменя лежала хора. Чогось нагло налякала ся і гостець із напуклих ніг підступив їй до грудий, так що вона ледви дихала. А сестриці були такі наполохані, як череда овець без пастуха. У замішаню вони зовсім забули монастирське правило мовчання і розповідали собі шептом предивні річи, що склали ся досвіта в „забутій башті“ і трохи на смерть не перелякали стареньку ігуменю. Одні казали, що минушої ночі хтось викрав замаскованого князя, що вже від літ сидів у башті, — иньші казали, що хтось удушив його. Одно лише знали напевно, що ще перед сходом сонця вели в тяжких кайданах по-при монастирські ворота старого Мірабілі, що лиш сам один мав доступ до башти. Сестриця Консоляціоне бачила на власні

очи, як старий дідусь ледви йшов у зелізах та нарікав. Він щось говорив невразно, мабуть просив помочи та простягав до неї свої звязані руки. А вона як побачила його, то трохи не заплакала кровавими сльозами.

— Хто-ж то сей замаскований чоловік, сей дух забутої башти? — спитала княгиня Анджелю, вернувши з нею з рефектара зпоміж наполоханих черниць до своєї келії. — Мірабілі? Чи не учитель се мого пана і його братів князів?... Може Дон Джуліо...

Княгиня здогадала ся і засоромилася. „Так сей забутий виринає знов? І то тут! А вони кажуть, що він тут уже здавна! Як же-ж я могла не дізнати ся про все!“

Анджеля дуже почервоніла, але княгині було тепер не до неї, вона замкнула ся в своїй келії і сіла писати лист до князя. Писала йому, що монастирську тишину нарушили увязненням. Якась загадочна подія, котру лише його високість може їй пояснити, вимагає розмови її з мужем; тому вона й забере ся від Кларисок. Нехай же він завтра під вечір жеде на неї дома.

Люкреція не виходила сего вечера зі своєї келії. Вона післала покоївку розвідати, як має ся ігуменя, і дізнала ся, що саме тепер у хорі є Анджеля і що хорій ліпше. Патер Маметте також прийшов і привернув спокій у монастирі. Люкреція не хотіла покинути Кларисок, не дізнавши ся, що за вовк наполохав так побожну череду. Отже веліла патрови Маметте, що явив ся саме в пору, зайти замість хорі ігумені зараз в ранці на другий день до її келії. Вона догадувала ся, підозривала, що він знає таємницю, тому хотіла почути, що він скаже, а в потребі взяти його на прикрий допит, щоб не міг викрутити ся.

Весняна ніч була парна і переповнена запахом безчисленних квіток. Княгиня не могла заснути, встала з постелі і сіла собі коло відчиненого вікна. До монастиря було прибудоване одно крило з обширними келіями для гостей; через те монастирське подвір'я значно побільшало; сама-ж прибудова була відділена від „забутої башти“ гушавиною смокв і цитрин, що буйно росли в полудневій стороні подвіря. Понад кришею з листя і понад подвір'єм бовваніла тяжка, сильна, округла вежа, що вже потроха

й розлітала ся, а через пової зовсім утратила свою давню форму. Люкреція пригадала собі, що раз у ночі бачила слабеньке сьвітло в двох чи трьох ледво замітних і не в одній висоті прорубаних віконцях у мурі. Сьогодні було в башті темно. Але з надвору вона була ясно освітлена небесними зорями, а в низу роєм літали та танцювали у повітрі безчисленні блискучі сьвітлячки.

Княгині не брав ся сон і вона цілими годинами вслухувала ся в тиху ніч та в шепіт криниці на подвір'ю. Нараз здало ся їй, мов би затріщали гадузки і на мураві зашелестів чийсь хід. Знов усе затихло. Потім відізвадала ся тихо арфа. За хвилину-ж почула Люкреція з башти пісню, котру сьпівав мужчина спершу лагідно, а потім щораз тужливійше:

Там мабуть май цвите, краса весняна,
На небі зорі, та я їх не бачу...
Мав я одну на своїм небі зорю,
І ту беруть мені в мойому горю,
Беруть тебе, дружинько кохана!
Пропаду я, коли тебе я втрачу!
Через дружину люблю
Знайду я смерть і агубу!
Сердитий брат жене мене в чужину
В пусті вязниці, мов у домовину.

Люкреція зараз пізнала дзвінкий голос Дон Джулія; але заки ще зрозуміла сей милий, жалібний сьпів, хтось як соловейко відповів йому з низу зпоміж смокв. І сей мягкий, альтовий голос вона також зараз пізнала. То Анджеля сьпівала:

Ти не сумуй! Ось двіє і ще нині
Я виявлю княгині таємницю,
Як ми кохаємось, хоч нам не вільно.
Ми справимо своє весіле й спільно
Вже жити-мем у добрій і лихій годні,
Хоч би й мене закинули в темницю!
Нехай я раз наважу
І правду всю розкажу!
З тюрми в тюрму до темної могили
Піду з тобою всюди, мужу милий!

Княгиню ся велика несподіванка спершу дуже розлютила, раз через те, що вона цілі літа не замітила нічого,

а друге через те, що вже все стало ся; але розумна, як звичайно, вона незабаром почула сей спокій душі, який приходить по готових подіях. Вона знала добре Анджелю і була певна, що отся сьпівана розмова коло „забутої башти“ значила принесену вже жертву Анджелі і довершене повінчане; вона знала навіть, котрий сьвященик dokonав сего нерозривного вінчання.

„Безбожний Францісканець!“ — сварила вона зовсім поважно, лягаючи на постелю, поклала свою легку голову на подушки і, відкинувши всякі думки, заснула. Спала аж до білого дня; коли-ж збудила ся, побачила коло себе Анджелю, що стояла навколїшках коло її постелі з благаячими очима. Але вона знов замкнула повіки, відкинула свою русяву голову на подушку і відізвала ся нерадо:

— Дай мені спокій зі своєю просьбою, я вже знаю, чого ти хочеш... Ти хочеш знов задержати мене у Клярисок, бо тобі ще за мало всяких молитов та покут, ти богомільнице! Але тепер я не лишу ся... Жду на лист князя. Чи не лежить уже там лист від Дон Альфонса? Ти принесла його, коли я спала? Дай же мені його!

Вона відорвала печатку і переглянула лист скоренько. Її муж писав:

„Дорога княгинє!

„Нехай Вас не трівожить пригода в монастирі! Старий Мірабілі зробив просто дурницю. Він сходяв ся зі сліпим, що — може вам се незвісно — від кількох літ жив у „забутій башті“, але сьогодні покидає її. Старий Мірабілі завзяв ся увільнити сліпого, котрий, як видко, все ще вмє зводити людей. Перед двома роками прислав він мені чудернацьке і непокірне письмо, а недавно зробив ще більшу дурницю. Мізерною сумою хотів підкупити сторожа вязниці, а доставши восковий відтиск тюремного ключа, замовив ключ у мого надвального шлюсаря. За кілька годин ті гроші і той восковий відтиск лежали в мене на столі. Я й гадки не маю остро карати мого колишнього учителя, що мене ще хлопцем учив та виховував з успіхом на моє добро! Тепер він сидить у моїх Бенедиктинів у Модені, що добре бережуть його разом з рукописами в своїм домі.

„Добре, що Ви вертасте сьогодні. Граф Контраріо дошкулє мені щораз більше. Не лише ганить мої малювила на фаянсах за фальшивий принціп штуки, а ще вчєра ні з того ні з сего з'явив ся у моїй токарні і своїми незручними пальцями скривив мені головну шрубє. Вертайте, а то він поспе мені все, і дівчину возьмє із собою, нехай ми вже раз повінчаємо їх і позбудемо ся їх разом із флявіанськими мастками.

„Ваш щиро прихильний і ласкавий муж.“

Читаючи сей лист, Люкреція то всьміхала ся, то турбувала ся.

— Чєш, ти велика, — вона звичайно називала так жартом Анджелю, що була висша від неї, — подай мені ранішній одяг і прибери мене, щоб ми з чистим лицем і упорядкованими думками могли розважити твою долю, бо знай, що в сїм листі мова про твою будучину. Князь хоче ще сьогодні повінчати тебе з графом Контраріо.

Анджєля злякала ся, але княгиня всьміхнула ся:

— Жіноча доля!... Чи ти така сьвята, що чесне жениханє вважаєш зневагою, так як бп твій жених вступав на посвячену, або що найменше на несвою, заборонену землю?... Я взяла тебе з Риму з собою, щоб у тих неспокійних часах блискучим замужєм здобути тобі певне і високе становище, а граф, котрого ми вибрали для тебе, по-при деякі свої неприємні прикмети як раз може подати тобі ті значні користи. При тїм він бездоганний шляхтич.

— Бездоганний шляхтич? — відізвала ся Анджєля з глумом — і взяв би мене без любови? Як причинок до флявіанських мастків?

— Чого-ж ти хочеш? — відповіла Люкреція з досадою. — Чи хочеш иньшої долї, як наша? Що таке любов у мужчин? Принаджуване, хитрість, жадова, насилє, ненависть, обридженє!... Я ніколи не любила жадного мужчини. — Так признала ся Люкреція Борджія.

Анджєля мовчала. Вона знала иньшу і ліпшу любов. По хвилі сказала вона просто:

— А ся любов, що походить з жалю і милосердя?

— Се небесна тьобов, зовсім така, про яку мова в катехізі, — сказала Люкреція.

— Небесна чи земна! — відповіла Анджеля, — але з такої любови я стала жінкою Дон Джулія.

Люкреція вдала більше здивовану і загнивану, ніж справді була.

— І ти, недобра, осмілила ся се вчинити на перекир мені і князеві! Ти кинула ся в сором і темноту, замість сягати висше й висше і таємними хитрощами запанувати над життем, як годить ся кожній чесній жінці. А ти понизила себе, найшла дорогу до вязниці сліпого і осудженого.

— Я розповім тобі, Люкреціє, як я могла так понизити себе, — відповіла Анджеля гордо і заразом покірно. — Того вечера, як убили Строцці, і я втікала до тебе в манастир, бачила я, як Дон Джулія привели до „забутої башти“. Вже тоді мої очи чіпляли ся тих немилосерних мурів, а мої ноги несли мене під закратоване вікно, заховане у зеленій гушавині. Вже тоді я хотіла заговорити до него, але мені не стало голосу. Аж у осени, в Пилипівку, я таки розмовила ся з ним. Північний вітер пірвав купу зівялого листя в гору, закрутив ним і крізь вікно кинув у вязницю до Есте, так що сухе листе з шелестом засипало його і ломило ся, коли він на помацки брав його в свої руки. Оттоді мене вразила жорстокість природи, що сипле на голову нещасного свої групи. І голосно, щоб він почув, я кликнула: „Дон Джулію, ваше нещасте коло вас. Воно хилить ся до вас з любовю.“ А він пізнав мій голос і каже: „Витай мені!...“ Тоді то і пізнійше, коли я могла зблизити ся до нього, він виявляв мені своє нутро ось як: „Коли ти ген-то заскочила мене в Прательльо, я сказав тобі, що минувшини ти вже не зміниш і очий мені не вернеш. Тепер у мене зяясніли інші очи, очи душі. Я бачу — говорив він з усміхом — я бачу ними, що хоч ти припадковим словом осліпила мене, але се вийшло мені на добро. Правда, стало ся се болючим і насильним способом, так як мати вириває заплакану дитину з рук розбишаки, але я був би пропав у гнилім повітрію. Тепер же у мене розум ясний, хоч сьвіт для мене поменшав, бо не бачу його і займаю ся роботою, якої також не бачу. Велика туга бере мене тепер за лісним повітрем, за запахом землі у моім Прательльо і за тими сотками людей, що

обробляють ту землю, — для них я був би тепер радо добрим і справедливим батьком.“

І Анджеля почала широко вихвалювати Дон Джулія, його нову вдачу і своє щасте... Але невимовне годі було оповісти і тому закінчила свою бесіду тим, що обняла Люкрецію за шию і стала так цілувати її, що трохи не вдусила. Саме як Люкреція силкувала ся видобути з її обіймів, у келію вступив патер Маметте з невинним і погідним лицем. Княгиня накинула ся на нього з гнівом:

— Черче нікчемний! — сказала вона. — Як сьміє ти зневажити свого князя таким безсоромним нарушенем його опікунських прав над отсею-о?

— Ви хочете сказати, ясна пані, чому я повінчав Дон Джулія д' Есте з Донною Анджелею Борджія? — спитав він покірно. — Я зробив се як слуга висшої влади, ніж князя. Тут ішло о жите Дон Джулія і спокій отсею серця! — і він поглянув на Донну Анджелю. — В низу „забутої башти“ є вузька каплиця, призначена для вязнів, ледви осьвітлена троха сьвітлом, що паде з вузького, горі прорубаного віконця, закратованого грубими зелізними штабами. Сюди приводив я що неділі Дон Джулія і читав йому службу Божу. Раз ще перед літами підчас богослуженя зняв я очи горі до віконця, а там щось рушило ся, неначе пташине крило. Поміж зеленим листем побачив я темне кучеряве волосє і двоє побожних ясних очий. Може се ангел слухав богослуженя... він не перешкаджав мені. Вийшовши потім із вязниці, я стрітив у манастирській церкві Донну Анджелю. Вона хотіла висповідати ся. Я злякав ся побачивши її, бо на її чолі був глибокий, кровавий шрам в виді хреста. Від чого-ж би се, як не від крат віконця каплиці в башті? Я здогадав ся, що дівчина сховала ся під покрученим галузем смокв, як у темній альтані, і притисла чоло до твердих зелізнних крат, щоби заглянути в каплицю в низу... На сповіді пізнав я все її горе. Ще глибоше, ще більше кроваво, як на чолі, вбила ся в її серце вязниця Дон Джулія. На її сумліню лежало не лише осліпленє Джулія, але й його державна зрада. Вона дала причину до того, що його увязнили. З плачем просила вона у мене прощєня, але се було неможливе, бо й покути

не було такої, що дорівняла-б її провинам. Вона-ж не могла вернути йому очей і не могла навіть, хоч хотіла, ділити разом з ним гірку неволю, бо земні суди не допустили-б сего. З тої сповіді пізнав я її велику любов до Дон Джулія: бо любов мало цінить те, що дає, але перецінює те, в чім провинить ся, і тому потребує великого прощення. Чого-ж не може дати закон, се може дати милосерна церква. Тому я, негідний слуга Божий, повинен був тайною супружества звінчати їх обоє, щоби була одна провинна й одна покута. Своім вінчанем вони не нарушили державних законів ані троха. Вязень не виходив з башти, він був у каплиці, а Донна Анджеля знов притисла своє чоло до перехрестя крати, я поблагословив перстені і один дав Джулієви, а другий Анджелі через крати...

— Таке вінчанє нечесне і неважне! — замітила княгиня гнівна.

Але Францісканець говорив далі спокійно: — Так було доти, доки по нещаснім листі Мірабілі люта пропасниця не звалила Дон Джулія на постіль. Як же-ж можна було розлучати в смертельній недузі тих, що належали до себе!... Отже він і виздоровів під доглядом Анджелі. Вінчанє не виявило ся, бо Анджеля жила тоді у Клярисок довше як звичайно і сама, а ваша високість займали ся тоді з ранку до вечера долею держави, бо була війна з Венецією і князя не було дома. Годину, коли те все мало виявити ся, і долю нас усіх — я лишив у Божих руках.

— Ваша доля готова бути лиха, достойний отче, коли я не схочу вставити ся за вами у Дон Альфонса та боронити вас! — сказала Люкреція, а на її ніжних устах знати було слід погорди.

— Робіть, що можете! — відповів Францісканець, поклонив ся і вийшов.

Коли вечером у темній лектиці винесли з монастиря княгиню, що попрощала ся з черницями, коло дверей „забутої башти“ явив ся ще раз патер Маметте. Його лице було зовсім бліде. Він здержав тих, що несли лектику, і шепнув княгині:

— Вязень щез кудись! Я знаю, що капітан княжої двірської сторожі прийшов до нього замаскований, наложив і йому темну маску і забрав його. Уйміть ся за ним, Мадонна, ви обіцяли мені!

Коли обі пані увійшли в ясно освітлену гостинну салью замка, князь уже ждав на княгиню; він ходив сюди й туди та часом придивляв ся партії шахів, що грав сивий дворак з довгим поважним носом з графом Контра-ріо, або й радив, як що грати.

— Шах і мат! — заскреготів граф з тріумфом і, коли його противник зовсім прибитий дивив ся на програму партію, він по лицарськи пішов назустріч паням.

Але князь уже був завів Донну Люкрецію оподалік на крісло, привитав ся з нею коротко, і зараз показав їй якийсь лист. Лист прийшов із Міляна. Писав його кардинал Іпполіто тремтячою рукою, а в нім стояло таке:

„Найдорожший брате, я готовлю ся на смерть. Чирак у нутрі гонить мене в могилу. Мучу ся страшенно. Приходить мені на думку: може би я помер легше, як би вернути Дон Джулієви волю; я нераз думаю про нього. Зроби мені сю остатню прислугу і будь здоров!“

— Зрозумієш, я зараз згодив ся на се, — сказав князь. — Але де я подіну сліпого? Порадь мені, Люкреціє, що мені з ним почати? Він незабаром прийде сюди. Я велів привести його.

— Має щастє! — відповіла княгиня. — Чи чув ти таке! Адже він від двох літ уже женатий! Аж соромно мені признати ся! Хоч яка я проворна, а кузнючка перехитрила мене і в нашім затишнім монастирі відвідувала „забуто башту“. Треба їх покарати. Нехай живуть обоє у Прателльо, але безвихідно і нехай Анджеля пильнує його.

Князь по троха обурив ся, а по троха й рад був сему. — Але що ми почнемо з отсим? — спитав він глумливо і показав на середину салі, де граф довгою і докладно обдуманю промовою просив руки у мовчазної Анджелі.

В тій хвилі відчинили ся двері і на порозі появив ся сліпий.

— Вибачайте, пане, — отсе мій муж! — кликнула щаслива Анджеля і побігла до Джулія.

Взяла його легко за руку і вела незаметно. Він мав на очах легку перепаску, але йшов певною, мужеською ходю. Прийшовши перед князя він прикляк, схопив його за руку і промовив:

— Брате, я провинився тяжко супротив тебе, коли я... — він мабуть хотів сказати „важив на твоє жите“, але брат не дав йому заговорити, лише підняв його з землі і пригорнув до себе. Оба брати цілувалися і плакали ревними сльозами. Але князь живо отямився.

— Буде так, як я сказав! — відізвався він до брата. — Ти у своїм широкім Прательдью будеш моїм в'язнем, а отся має тебе пильнувати.

— Не бійтеся, він не переступить вашого приказу! — відповіла Анджеля. — Ані там, ані деінде; свої темної в'язниці він не зможе покинути! Він носить її всюди з собою.

— Правда, брате, що ти не велиш убити мого старого Мірабілі? — просив Дон Джуліо.

— Шож ти собі думаєш, Джуліо? Я мав би вбити чоловіка, що навчав нас мудрости стоїків!.. Він живе мов у раю у наших учених Бонедиктинів у Модені!

Граф Контраріо не йняв віри тому всему, що бачив. Він хотів сказати щось немиле сій молодій парі, що стілько натерпіла ся. І кинув два камені, котрі як на те замінили ся в рожі. Передовсім звернув ся до сліпого і сказав:

— Бажаю вам щастя, князю! Але позвольте мені сказати слово, може й не в пору. Я думаю, що правдивий шляхтич, дійсно чесний шляхтич повинен добре розважити, чи гарно воно сліпому брати видючу і, обнявши її, з самолюбства затягати у свою могилу. Чи ви не думали про се, чи таки думали?

— Графе! — відповів щасливий Дон Джуліо. — Вона забрала мені очі і за них дає мені свої. Дає їх радо і я радо беру. Вона щаслива тим, що може їх дати, а я щасливий тим, що можу взяти.

А Анджеля тішила ся в надмірі любови:

— Твої гарні сині очі знов заблищать, мій любий!.. Ти прогнав мене раз із Прательдью, тому, що я не могла вернути їх тобі. Але тепер твої очі будуть яснійші і мо-

лодні, як перше... Вони засіяють на личках твоїх дітей, коли мені Бог дасть їх!

Сказавши сї смілі слова, вона аж злякала ся і вся почервоніла. Тут граф і кинув другий камінь.

— Мадонна, — так ганив він її, — є такі річи, що про них осьвічена дама не важить ся й думати, а не то щоб говорила про них.

На те відповіла Анджеля з блискучими очима — шкода, що сліпий не міг заглянути в них!

— Чого-ж ви хочете, графе? Я також з роду Борджія і лшшу ся Борджія, то вже децо мусите вибачити мені.

Настала мовчанка. Потім граф обернув ся до княгині і з лицарською рішучістю сказав:

— Ясна пані, я годжу ся на пропонований вами поділ флявіянських маєтків!

З німецького переклав

Євген Маковей.

МОЄ ЖИТЄ.

ОПОВІДАНЄ ПРОВІНЦІОНАЛІСТА

Антон Чехова.

—*—

I.

Шеф сказав мені: „Держу вас лише з поважання до вашого шановного батенька, інакше ви би вже давно в мене вилетіли.“ Я йому відповів: „Ви надто підхлібляєте мені, ваше превосходительство, думаючи, що я умію літати.“ І опісля я чув, як він сказав: „Заберіть того пана, він несе мені нерви.“

За два дні мене звільнили. І от, за весь час, відколи я вважаю ся дорослим, на велику гризоту мого батька, міського архitekта, я перемінив дев'ять посад. Я служив у різних урядах, але всі ті дев'ять посад були подібні одна до одної, як краплі води: я мусів сидіти, писати, вислухувати дурні або грубі уваги і чекати, коли мене звільнять.

Батько, коли я прийшов до него, сидів глибоко в фотелю з замкненими очима. Його лице худе, сухе, з синявим відтінком на голених місцях (з лица він подобав на старого католицького орґаніста), виражало смирність і покірливість. Не відповідаючи на моє здоровканє і не вітворюючи очий, він сказав:

— Коли-б моя дорога жінка а твоя мати ще жила, то твоє житє було-б для неї жерелом ненастанної журби. В її передчасній смерті я бачу промисел божий. Прощу тебе, нещасливий, — говорив він дальше, вітворюючи очи, — поучи мене: що мені робити з тобою?

Перше, коли я був молодший, моя рідня і знайомі знали, що зі мною робити: одні радили мені вступати охотником до війська, другі — до аптеки, треті — до телеґрафу; тепер одначе, коли мені вже минуло двацять п'ять і навіть волос на висках трохи посивів, коли я бував уже і охотником і фармацевтом і в телеґрафі, все земне для мене, здавало ся, було вже вичерпане, і мені вже не радили, а лише зітхали і кивали головами.

— Що ти про себе думаєш? — говорив дальше батько. — В твоїх літах молоді люди мають уже певне суспільне становище, а поглянь-но ти на себе: пролстариий, жебрак, жиєш у батька на карку!

І, по звичаю, він зачав говорити про се, що теперішні молоді люди гинуть, гинуть від невірства, матеріялізму і надто великої зарозумілости, і що треба заборонити аматорські театри, бо вони відтягають молодих людей від релігії і обов'язків.

— Завтра ми підем разом і ти перепросиш шефа та пообіцяєш йому служити совістно, — закінчив він. — Ти не повинен бути ані одного дня без суспільного становища.

— Я прошу вас вислухати мене, — сказав я понуро, не сподіваючись нічого доброго з тої розмови. — Те, що ви називаєте суспільним становищем, се привилегія капітала і осьвіти. Небогаті і неосвічені люди здобувають собі кусник хліба фізичною працею і я не бачу підстави, чому я маю бути виїмком.

— Коли ти зачинаєш говорити про фізичну працю, то се виходить по дурному і тривіально! — сказав батько з роздражненем. — Зрозумій ти, тупий чоловіче, зрозумій, безмізка голово, що у тебе, крім грубої фізичної сили, є ще дух божий, святий огонь, що в високій степені відріжняє тебе від осла або від вужа і наближає до божества. Сей огонь здобували тисячі літ найліпші люде. Твій прадід Полозньов, генерал, боров ся під Бородиним, дід твій був поет, бесідник і предводитель дворянства,* стрий — педагоґ, наконець я, твій батько, — архitekт! Всі По-

*) Автономічний уряд, повітовий або губерніяльний шеф шляхти вибраний нею.

лозньови берегли сьвятий огонь на те, щоби ти погасив його.

— Треба бути справедливим, — сказав я. — Фізичну працю двигають мільйони людей.

— І нехай двигають! Нічого иньшого вони не уміють робити. Фізичній праці може віддавати ся кождий, навіть скінчений дурень і злочинець, ся праця служить прикметою, що відріжняє раба і варвара, коли огонь дано тільки вибраним!

Вести дальше сю розмову було безхосенно. Батько боготворив себе і його переконувало тільки те, що говорив він сам. До того ще я знав дуже добре, що ся погорда, з якою він говорив про чорну працю, виходила не так з гадок про сьвятий огонь, як з потайного страху, що я стану робітником і про мене заговорить ціле місто; головоно-ж, що всі мої ровесники давно вже покінчили університет і були на добрій дорозі, і син шефа філії державного банку був уже колежським асесором,^{*)} а я, син-одинак, був нічим. Вести дальше розмову було безхосенно і неприємно, але я все сидів і злегка перечив, надіючись, що мене нарешті зрозуміють. Ціла справа була ясна і проста, було питання лише що до способу, як би мені добути кусник хліба, але простоти не бачили, а говорили мені солоденько, закруглюючи фрази про Бородино, про сьвятий огонь, про стрія, забутого поета, що колись там писав невдалі і фальшиві вірші, прозивали мене грубо безмізкою головою і тупим чоловіком. А як мені хотілось, щоб мене зрозуміли! Не вважаючи на все, батька і сестру я люблю, і в мені від дитинства закорінилась привычка дозволяти ся у них, закорінилась так сильно, що ледво чи я позбуду ся її коли; чи добре я зроблю, чи провиню ся, я все бою ся, щоби їх не загризти, бою ся, що от у батька почервоніла від зворушення його худа шия — щоб не трафив його удар.

— Сидіти в душній хаті, — промовив я, — переписувати, йти на випередки з машиною до писаня для чоловіка в моїх літах соромно і образливо. Чи може тут бути бесіда про сьвятий огонь!

^{*)} Титул VIII-ої ранги.

— Все таки се інтелектуальна праця, — сказав батько. — Але досить, лишім сю розмову; на всякий випадок, а упереджаю: як що ти знов не вступиш до служби і підеш за своїми ганебними нахонами, то стратиш любов мою і моєї доньки. Я виключу тебе від спадщини — клянусь правдивим Богом!

Зовсім щиро, щоби показати ціду чистоту мотивів, яких я хотів триматись ціле своє жите, я сказав:

— Питанє про спадщину для мене не представляє ся важким. Я завчасу зрікаю ся всего.

Чогось, зовсім несподівано для мене, сі слова сильно образили батька. Він цілий почервонів.

— Не важ ся так говорити зі мною, дурню! — крикнув він тонким, пискливим голосом. — Ледащо! — І скоро і зручно, звичайним рухом вдарив мене по лиці раз і другий. — Ти починаєш забуватись!

В дитинстві, коли мене батько бив, я мусів бувало стояти просто, руки по собі, і дивитись йому в лице. І тепер, коли він бив мене, я зовсім тратив голову, так як би то все ще були мої дитячі літа, простував ся і старав ся дивити ся йому просто в очи. Батько мій був старий і дуже худий, але мабуть його тонкі мускули були міцні, як ремені, бо бив він дуже боляче.

Я подав ся назад до сінній, і тут він вхопив свій парасоль та кілька разів ударив мене по голові і по плечах; в ту хвилину сестра отворила з сальону двері, аби довідатись, що то за галас, але зараз відвернула ся з виразом страху і жалю, не сказавши на мою оборону ані слова.

Мій намір не вертатись до канцелярії, а зачати нове робітниче жите, був у мені незмінний. Лишало ся тільки вибрати рід роботи — і се не здавалось дуже трудним, бо я думав, що я дуже сильний, витреваллий і здатний навіть до найтяжшої роботи. Передо мною стояло монотонне, робітниче жите з його приголомком, смородом, простацькими формами, з ненастанною гадкою про заробок і кусник хліба. І — хто знає? — може вертаючи з роботи по Великій Дворянській улиці, я ще нераз позавидую

інженеру Должікову, що жінє з інтелектуальної праці, — але тепер думати про всі ті мої будучі невгоди було мені весело. Колись я марив про духову діяльність, бачив себе то учителем, то лікарем, то писателем, але мрії лишилися мріями. Наклін до духових розривок — на приклад до театру, до читання, — був у мене розвинений до пристрасти, але чи були здібности до духової праці, — не знаю. В гімназії я мав неборну відразу до грецької мови, так що мене мусіли забрати з четвертої класи. Довго ходили корепетитори і приготвляли мене до п'ятої класи, потім я служив по різних урядах, переводячи більшу частину дня дармо, і мені говорили, що се — інтелектуальна праця; моя діяльність в сфері шкільній, службовій не вимагала ані напруження думки, ані таланту, ані особистих здібностей, ані творчого піднесення духа: вона була машиною; а таку інтелектуальну працю я ставлю нижше фізичної, погорджую нею і не думаю, щоб вона бодай на хвилю могла бути оправданєм безчинного, безжурного життя, бо вона сама не що інше, як обманство, один із видів тої безчинности. По всякій імовірности, правдивої інтелектуальної праці я не знав ніколи.

Настав вечір. Ми жили на Великій Дворянській — се була головна улица в місті, і по ній вечерами, задля браку порядного міського саду, проходжував ся наш beau monde. Ся прегарна улица заступала по части сад, бо по обох їх боках росли тополі, що приємно пахли, особливо по дощи, і через плоти і паркани висали акації, високі корчі бозу, черемха, яблоні... Майовий сумерк, делікатна, молода зелень з тінями, запах бозу, гудіне хрущів, тиша, тепло — яке те все нове і мов би незвичайне, хоч весна повторяє ся кожного року! Я стояв коло фіртки і дивив ся на тих, що проходились. З більшістю їх я ріс і колись пустував з ними, тепер одначе мє зближенє могло би заклопотати їх, тому, що я був бідно одягнений, не модно, і про мої дуже вузькі штани і великі незграбні чоботи говорили, що то у мене макарони встромлені в човні. До того ще я мав у місті злу репутацію, не мав суспільного становища і часто грав у білярд в дешевих рєсгаврациях і ще длатого, може бути,

що мене два рази, без всякого з мойого боку поводу, кликали до жандармського офіцера.

В великім домі напротив у інженера Должікова грали на фортепяні. Зачинало темніти і на небі замигали зьвізди. І от, поводи відповідаючи на поклони, пройшов батько в старім цилиндрі з широкими загненими в гору крисами, під руку з сестрою.

— Поглянь! — говорив він до сестри, показуючи на небо тим самим парасоєм, що ним оноді бив мене. — Поглянь на небо! Зьвізди, навіть і найменші, — се все сьвіти! Який незначний чоловік в порівнаню з вселенною!

І говорив він се таким тоном, мов би йому було незвичайно приємно і гарно, що він такий незначний. Який се нездарний чоловік! На жаль, він був у нас одиноким архитектом, і за останні 15—20 літ мєбі памяти, в місті не збудовано ані одного порядного дому. Коли у него замовляли плян, то він звичайно креслив зразу салю і гостинну; як давнього часу інститутки уміли танцювати лише від печі, так і його архитектонічна ідея могла виходити і розвивати ся тільки від салі і гостинної. До них він дорисовував їдальню, діточу комнату, кабінет, лучив комнати дверми, і потім усі вони неминуче показувались з продувами і в кожій було по двє, а навіть по трє зайвих дверей. Мабуть ідея у него була неясна, зовсім поплутана, куца; кожний раз, як би почувавши, що чогось бракує, він надолжував ріжного рода прибудовами, чіпляючи їх одну до другої, і я ще як нині виджу вузькі сінки, вузькі коритарчики, криві східці, що ведуть на мезанїн, де можна стояти тільки зігнувшись і де замєсь підлоги — три величезні ступені в роді полиць в парни; а кухня доконче під домом, зі сходами і з цегляною підлогою. На фасаді упертий черетвий вираз, лїнії сухі, несьмілі, дах низький, приплющений, а на грубих, мов пухких комилах доконче дротяні шапочки з чорними, пискливими хоруговками. І чомусь усі ті будовані батьком доми, подібні один до другого, наче нагадували мені його цилиндр, його потилицю, суху і уперту. З часом в місті привикли до нездарности мого батька, вона закоренилась і стала нашим стилем.

Той стиль батько вніс і в жите мої сестри. Почати вже від того, що назвав її Клеопатрою (як мене назвав Мисаїлом). Коли вона була ще дівчинкою, він страшив її нагадуванем про зьвізди, про давних мудреців, про наших предків, довго об'ясняв їй, що таке жите, що обов'язок, і тепер, коли їй було вже 26 літ, говорив теж саме, позволяючи їй ходити під руку тільки з ним одним і представляючи собі чомусь, що скорше чи пізнійше повинен явитись відповідний молодий чоловік, що захоче оженитись з нею з поважання до його особистих прикмет. А вона боготворила батька, боялась і вірила в його незвичайний розум.

Стало зовсім темно і вулиця мало-помалу спустіла. В домі напротив затихла музика; відворились на розтвір ворота, і по нашій улиці граючи, злегка дзвонячи калатальцями, переїхала трійка. Се інженер з донькою поїхав перевезти ся. Час іти спати!

В домі я мав свій покій, але я жив на подвір'ю в хатці під одним дахом з цегляною шопою, колись збудованою правдоподібно для ховання упряжи, — в стінах були повбивані великі гаки, — тепер одначе вона була зайва і батько от уже трицять літ складав у ній свою газету, яку на щось опрацьовував по пів річника і не позволяв нікому рухати. Живучи тут, я рідше попадав на очи батькови і його гостям, і мені здавало ся, що як я не сиджу в правдивім покою і не що дня ходжу до дому обідати, то слова батька, що я живу на його шні, звучать мов не так образливо.

На мене чекала сестра. Вона потай від батька винесла мені вечерю: невеличкий кавальчик зимної телятини і окраєць хліба. У нас дома часто повторяли: „гроші люблять рахунок“, „копійка стереже рубля“ і таке иньше, і сестра придавлена тими тривіальностями, придумувала тільки, як би зменшити розходи, і тому ми зле годувались. Поставивши тарілку на стіл, вона сіла на мою постіль і заплакала.

— Мисаїле, — сказала вона, — що ти робиш з нами? Вона не закривала лица, сльози капали їй на груди і на

руки, а вираз лица був сумний. Вона упала на подушку і дала волю сльозам, здригаючи цілим тілом і хлипаючи.

— Ти знов покинув службу... — промовила вона. — О, як се страшно!

— Але зрозумій, сестро, зрозумій... — сказав я, і тому, що вона плакала, мене взяла розпука.

Як би навмисне, в моїй лямпочці вигоріла вже вся нафта, вона коптіла, збираючи ся гаснути, і старі гаки на стінах гляділи грізно і тіни їх мигали.

— Пожалуй нас! — сказала сестра, ветаючи. — Батько в страшнім горю, а я хора, розум трачу. Що з тобою буде? — питала вона, ридаючи і протягаючи до мене руки. — Прошу тебе, благаю, іменем нашої небіжки мамі прошу: іди знов на службу!

— Не можу, Клеопатро! — сказав я, почувачи, що ще трохи — і я піддам ся. — Не можу!

— Чому? — говорила дальше сестра. — Чому? Добре, як не полагодив з начальником, шукай собі иньшого місця. На приклад, чому би тобі не піти служити на залізницю? Я що-йно тепер говорила з Анютою Благово, вона запевняє, що тебе приймуть на залізницю і навіть обіцяла просити за тебе. Ради Бога, Мисаїле, подумай! Подумай, благаю тебе!

Ми поговорили ще трохи і я піддав ся... Я сказав, що гадка про службу на залізниці, що тепер буде ся, мені не приходила ще ані разу в голову, і що я готов спробувати.

Вона радісно усьміхнула ся крізь сльози і стиснула мені руку, а потім усе ще плакала, бо не могла стримати ся, а я пішов до кухні за нафтою.

II.

Між прихильниками аматорських театрів, концертів і живих образів з добродійною метою перше місце належало в місті Ажотінім, що жили у власнім домі на Великій Дворянській; вони кожного разу давали поміщене і брали на себе всі клопоти і видатки. Ся богата поміщицька

родина мала в повіті коло трьох тисяч десятин землі з розкішним двором, але не любила села і жила зиму і літо в місті. Вона складалась з матери, високої, сухорлявої, делікатної дами, що носила коротке волосся, короткий кафтаник і гладку спідницю на англійський спосіб, — і трьох доньок, котрих, говорячи про них, називали не по іменах, а по просту: старша, середня і молодша. Всі вони були з негарними, острими підбородками, короткочорі, згорблені, одягнені так як і матери, неприємно шепелявіли, а все таки не уважаючи на те, конче брали участь в кождім представленю і все робили щось з добродійною метою — грали, читали, співали. Вони були дуже поважні і ніколи не усміхались, і навіть в водевілях зі співом грали без найменшої веселости, з урядовим виглядом, зовсім мов би віддавались бухгалтерії.

Я любив наші представлення, а особливо проби, часті, трошки дурні, галасливі; після них давали нам вечеряти. В виборі штук і розділі роль я не мав ніякої участі. До мене належала закулісова часть. Я малював декорації, переписував ролі, суфлював, характеризував, і на мене здали також уряджене всяких ефектів в роді грому, співу соловія і т. и. З причини, що я не мав суспільного становища ані порядної одежі, то на пробах я держався остороно, в тіни куліс і соромливо мовчав.

Я малював декорації у Ажотіних в шопі або на подвірю. Мені помагав маляр, або, як він сам себе називав, підприємець малярських робіт, Андрій Іванов, п'ятдесятлітній чоловік, високий, дуже худий і блідий, з запалими грудьми, з запалими висками і з синьою краскою під очима, навіть трохи страшний на вид. Він хорював на якусь хворобу, що ослабляла його, і кождої осені і весни говорили про него, що він доходить, але полежавши він уставав і потім говорив з зачудуванем: „А я знов не помер!“

В місті його звали Редькою і говорили, що се правдиве його назвище. Він любив театр так, як я, і скоро лише до него доходила чутка, що у нас лагодить ся спектакль, він кидав усі свої роботи і йшов до Ажотіних малювати декорації.

Другого дня по переговори з сестрою, я від рана до вечера робив у Ажотіних. Проба була визначена на сему годину вечір, і на годину перед початком в сали були зібрані всі аматори, а по сцені ходили старша, середня і молодша і читали з зошитів. Редька в довгій рудім пальтоті і в шалику, намотанім на шию, вже стояв припершись виском до стіни, і дивив ся на сцену з побожним виразом. Ажотіна-мати підходила то до одного гостя, то до другого і кождому говорила щось приємне. Вона мала манеру пильно дивитись в лице і говорити по тиху, як в секреті.

— Мабуть трудно малювати декорації, — сказала вона тихо, підходячи до мене. — А ми що-йно з панєю Муфке говорили про пересуди, і я виділа, як ви увійшли. Боже мій, я ціле своє жите боролась з забобонами! Щоби переконати прислугу, які то дурниці всі ті їх страхи, я у себе все засьвічую три свічки і всі свої важні орудки зачинаю тринайцятого.

Прийшла донька інжінера Должикова, гарна, повна блондинка, одягнена, як говорили у нас — у все парижське. Вона не грала, але на пробах ставили для неї крісло на сцені і представлень не зачинали скорше, аж доки вона не появлялась в першій ряді, сяючи і дивуючи всіх своїм строем. Її, як столічний штучці, дозволяло ся підчас проб робити уваги, і робила вона їх з милою протекціональною усмішкою, і видко було, що на наші представлення вона дивилась як на дїточу забаву. Про неї говорили, що вона учила ся співати в петербурській консерваторії і ніби навіть цілу зиму співала в приватній опері. Вона мені дуже подобалась, і звичайно на пробах і підчас представлення я не зводив з неї очей.

Я вже взяв був зошит, щоб зачати суфлювати, коли несподівано з'явила ся сестра. Не знимаючи пальтота і капелюха, вона підійшла до мене і сказала:

— Прощу тебе, ходім!

Я пішов. За сценою в дверях стояла Анюта Благово, також в капелюсі, з темною вуалькою. Се була донька віцепредседателя суду, що служив в нашім місті давно, мало що не від самого заснования окружного суду. Дятого

що вона була високого росту і гарно збудована, участь її в живих образах уважала ся конче потрібною, і коли вона представляла яку фею чи Славу, то лице її горіло від сорому; але в спектаклях вона не брала участі, а заходила на проби лише на хвилину, за якоюсь орудкою, і не йшла до саді. І тепер видко було, що вона зайшла лише на хвильку.

— Мій батько говорив про вас, — сказала вона сухо, не дивлячись на мене і червоніючи. — Должіков обіцяв вам місце при залізниці. Ідїть до него завтра, він буде дома.

Я поклонив ся і подякував за клопоти.

— А се ви можете лишити, — сказала вона, показавши на зошит.

Вона і сестра підійшли до Ажотіної і зо дві мінати шептали ся з нею, поглядаючи на мене. Вони нараджувались над чимось.

— Справді, — сказала Ажотіна тихо, підходячи до мене і пильно дивлячись в лице, — справді, як що се відтягає вас від поважної праці, — вона витягнула з моїх рук зошит, — то ви можете передати кому иньшому. Не турбуйтеся, мій друже, ідїть собі з Богом!

Я попрощав ся з нею і вийшов засоромлений. Ідучи по сходах я бачив, як відходили сестра і Анюта Благово; вони жваво говорили про щось, мабуть про мою службу на залізниці, і спішилися. Сестра перше ніколи не бувала на пробах, і тепер імовірно її мучила совість і вона боялась, аби батько не довідав ся, що вона без його дозволу була у Ажотіних.

Я пішов до Должікова на другий день коло першої години. Льокай провів мене в дуже гарну комнату, що була салюном інженера і zarazом його кабінетом. Тут було все м'яке, елегантне і для такого непривичаєного чоловіка, як я, навіть дивне. Дорогі килими, величезні фотелі, бронз, образи, золоті і плюшеві рами; на фотографіях, розкинутих по стїнах, дуже гарні жінки, розумні, гарні лица, свободні пози; з салюну ведуть двері просто в сад, на балькон, видно боз, видно стїл, накритий до снідання, багато бутельок, букет з рож, пахне весною і дорогими цїнта-

рами — і все, здасть ся, хоче сказати, що он тут прожив чоловік, попрацював і дійшов нарешті щастя можливого на землі. При бюрку сидїла донька інженера і читала газету.

— Ви до папи? — запитала вона. — Він бере туш, зараз прийде. Посидьте тимчасом, прошу вас!

Я сїв.

— Ви-ж, здасть ся, напротив нас мешкаєте? — запитала вона знов по короткім мовчаню.

— Так!

— Я з нудьги що дня дивлюсь з вікна, ви вже вибачте, — говорила вона далі, дивлячись у газету, — і часто виджу вас і вашу сестру. У неї все такий добрий, скуплений в собі вираз лица.

Увійшов Должіков. Він витирив ручником шию.

— Папа, monsieur Полозньов, — сказала донька.

— Так, так, мені говорив Благово, — скоро звернувся він до мене, не подаючи руки. — Але послухайте, що я можу вам дати? Які у мене місця? Дивні ви люди, панове! — говорив він голосно далі і таким тоном, як би робив мені закид. — Ходить вас до мене по двацять люда на день, представляють собі, що в мене департамент! У мене лїнія, панове, у мене каторжна праця, мені потрібні механіки, слюсарі, копачі, столярі, керничники, а ви-ж всі можете тільки сидіти і писати, більше нічого! Ви всі писателі!

І від него повіяло на мене тим самим щастем, що і від його килимів і фотелїв. Товстий, здоровий, з червоними щоками, з широкою грудею, вимитий, в перкалевій сорочці і шараварах, зовсім як порцеляновий візник для забавки. У него була кругла, кучерява борідка — і ані одного сивого волоска, ніс з горбиком, а очі темні, блискучі, невинні.

— Що ви вмієте робити? — говорив він дальше. — Нічого ви не вмієте! Я інженер, я забезпечений чоловік; але перше заким мені дали дорогу, я довго носив хомут, я був машиністом, два роки працював у Бельїї, як простий смаровоз. Міркуйте самі, мій коханий, яку працю я можу предложити вам?

— Розумієть ся, воно так... — пробуркотів я в великім заклопотаню, не можучи знести його ясних, невинних очей.

— Чи вмієте бодай дати собі раду з апаратом? — запитав він, подумавши.

— Так, я служив на телеграфі.

— Гм... Ну, там побачимо! Їдьте поки-що в Дубечню! Там у мене вже сидить один, але страшно дранте.

— А які будуть мої обов'язки? — запитав я.

— Потім побачимо! Вибирайтесь тимчасом, я розпоряджу. Тільки будьте ласкаві у мене не запиватись і не турбувати мене ніякими просьбами. Нажену!

Він відійшов від мене і навіть головою не кивнув. Я поклонив ся йому і його доньці, що читала газету і вийшов. На душі було мені тяжко до тої міри, що коли сестра зачала питати, як мене приняв інженер, то я не міг вимовити ані одного слова.

Щоб іти в Дубечню, я встав досвіта зі сходом сонця. На Великій Дворянській не було ані душі, всі ще спали, і кроки мої гомоніли самотньо і глухо. Тополі покриті росю наповняли повітря делікатним ароматом. Мені було сумно і не хотілось виходити з міста. Я любив своє рідне місто. Воно видавалось мені таке гарне і тепле! Я любив сю зелень, тихі соняшні ранки, гук наших дзвонів; але люди, з якими я жив у тім місті, були для мене нудні, чужі, а часами навіть обридливі. Я не любив і не розумів їх.

Я не розумів, по що і чим живуть оті шістьдесят-пять тисяч людей. Я знав, що Кімри добувають собі прожиток чобітьми, що Тула робить самовари і оружжя, що Одеса портове місто, але що таке наше місто і що воно робить — я не знав. Велика Дворянська і ще дві чистіші вулиці жили з готових капіталів і з пенсій, що брали урядники з державної каси; але чим жили інші вісім улиць, що тягнулись паралельно на три верстви і зчезали за горбом — се було для мене все нерозв'язаною загадкою. І як жили ті люди, соромно сказати! Ані саду, ані театру, ані порядної оркестри; міську і клубову бібліотеку навіщали тільки підручки-Жиди, так що журнали і нові книжки

лежали місяцями нерозрізані; багаті і інтелігентні спали в душних, тісних спальнях, на дерев'яних ліжках з блощицями, дітий тримали в образливо брудних поміщенях, що їх називають діточими кімнатами, а слуги, навіть старі і поважні, спали в кухні на землі і накривались лахами. В скоромні дні в домах пахло борщем, а в пісні — осетриною, смаженою на соняшниковім олію. Їли не смачно, пили нездорову воду... В магістраті, у губернатора, у архієрея, всюди по домах багато літ говорили про се, що у нас у місті нема доброї і таної води і що конче треба позичити в державній касі двіста тисяч на водопровід; дуже багаті люди, яких у нас у місті можна було начислити зо три десятки і які бувало програвали в карти цілі посілости, також пили зду воду і ціле жите говорили з запалом про позичку — і я не розумів сего; мені здавалось, що було би простійше взяти і виняти ті двіста тисяч зі своєї кишені.

В цілім місті я не знав ані одного чесного чоловіка. Мій батько брав хабарі і думав, що се дають йому з поважання до його душевних прикмет; гімназіясти, щоби перейти з класу до класу, йшли на мешкане до своїх учителів, і ті брали від них великі гроші; жінка військового начальника підчас побору брала від рекрутів і навіть позволяла угощати себе і раз у церкві ніяк не могла піднятись з колін, бо була п'яна; підчас побору брали і лікарі, а міський лікар і ветеринар обложили податком ятки і шинки; в повітовій школі торгували свідоцтвами на зменшене військової служби третьої класи; благочинні*) брали від підвладних причтів і церковних старостів; у магістрацькій, міщанській, лікарській і у всіх інших канцеляриях за кожним, хто туди звертав ся, кричали: „Треба подякувати!“ — і той вертав ся, щоби дати 30—40 копійок. А ті, що не брали хабарів, як на примір, судові урядники, були надуті, подавали два пальці, відзначали ся холодністю і вузкістю поглядів, грали багато в карти, багато пили, женили ся з багатими і безперечно мали на суспільність шкідливий, деморалізаційний

*) Декани.

вплив. Лише від одних дівчат віяло моральною чистотою; більшість із них мала висші змаганя, чесні, чисті душі; але вони не розуміли життя і вірили, що хабарі дають з поважання до душевних прикмет, і вийшовши замуж скоро старілись, опускали ся і безнадійно тонули в багні тривіального, міщанського істнованя.

III.

В нашій місцевості будували залізницю. Впереддень сьвят ходили по місті кунами обідранці; їх звали „чугункою“*) і бояли ся їх. Не рідко приходилось мені бачити, як обідранця з окрівавленою фізіономією, без шапки, вели на поліцію, а з заду, в виді річевого доказу, несли самовар, або недавно випране ще мокре біле. „Чугунка“ звичайно товпилась коло шинків і на базарах; вона пила, їла, погано сварила ся і кожду жєнщину легкого поведєня, що переходила по-при них, проводила переразливим свистом. Наші крамарі, щоби забавити тоту голодну голоту, ноїли пєсів і котів горілкою, або привязували пєсови до хвоста бляшанку від нафти, зачинали свистіти і пєс летів по вулиці гуркотячи бляшанкою, пищаючи зі страху: йому здавалось, що за ним біжить слїдом якесь чудовище, — утїкав далеко, за місто, в поле і там падав із знесилля; і у нас у місті було кілька пєсів, що все дрожали, з підкуденими хвостами, про яких говорили, що вони не видержали такої забави, одуріли.

Двірець залізничий будували пять верст за містом. Говорили, що інжінєри за те, щоби дорога підходила до самого міста, хотїли хабаря пятьдесять тисяч, а матїстрат годив ся дати лише сорок; розійшлись на десяти тисячах, і тепєр міщанє каються, бо треба було провести до двірця гостинєць, що в пляні коштувало дорожше. На цїлій лїнії були вже положєні пороги і шини, і ходили службові поїзди, що возили материял на будову і робітників, а зупиняли рух лише мости, що їх будовав Должіков, та ще подекуди не були готові стації.

*) Чугунка = залізниця.

Дубєчня — так називалась наша перша стація — була сїмнайцять верст від міста. Я йшов пішки. Ясно зеленїла озимина і ярина, облита раннім сонцем. Місце було рівне, веселе, і здалєка ясно рисувались двїрець, кургани, далєкі оселї... Як добре було тут на волї! І як я хотїв переняти ся сьвідомїстю свободи, бодай би на сей один ранок, щоби не думати про се, що робилось у місті, не думати про свої потреби, не хотїти їсти! Нічого так не перешкаджало мені жити, як острє чутє голоду, коли мої найліпші гадки дивно мішались з гадками про грєчану кашу, про котлєти, про смажену рибу. Я стою сам у полі і дивлюсь в гору на жайворонка, що повис у повітрі на однім місці і розєспївав ся як би в гістерїї, а сам думаю: „Добре би було з'їсти тепєр хлїба з маслом!“ Або ось єїдаю при дорозї і замикаю очи, щоби спочити, послухати сього чудового маєвого шуму, і мені нагадує ся, як пахне горяча бараболя. При моїм великім ростї і сильній будовї мені приходилось їсти взагалї мало, і тому головним чутєм моїм в протягу дня був голод, і тому мабуть я дуже добре розумїв, для чого така сила людий працює лише на кавалок хлїба і може говорити лише про їду.

В Дубєчній тинкували в серединї стацію і будували деревляний поверх водяної вежі. Було горячо, пахло вапном і робітники лїниво ходили по купах трїсок і сьмітя; коло своєї будки спав сторож і сонце пєкло його просто в лице. Анї одного дерева. Слабо гудїв телеграфїчний дрїт, і на нїм де-не-де відпочивали яструби. Тиняючись також по купах, не знаючи, що робити, я згадав, як інжінєр на моє питанє, які будуть мої обовязки, відповїв мені: „Там побачимо!“ Але що можна було побачити на тїй пустинї? Мулярї говорили про десятника і про якогось Федота Василєвича, — я не розумїв і мене мало-помалу взяла нудьга, — нудьга фізична, коли чуєш свої руки, ноги і цїле своє велике тїло і не знаєш, що робити з ними, куди дїтись.

Походивши що найменше зо двї години, я зауважав, що від стації кудись на право від лїнії йшли телеграфїчні стовпи і в півтора або двї версти кінчились коло білого камяного паркана; робітники сказали, що там канцелярія, і я вирозумїв нарештї, що мені треба як раз туди.

Се була дуже стара, давно покинута оселя. Паркан з білого дірчастого каміня вже вивітрів і розвалив ся місцями, і на офіщині, що сліпою стіною виходила в поле, дах був заржавілий і на нім де-не-де блистіли латки з бляхи. Через ворота видно було обширне подвір'я, по-решле буряном, і старий панський двір з жалюзіями у вікнах і з високим дахом, рудим від ржі. Праворуч і ліворуч від дому стояли дві однакові офіщини; в одній були вікна забиті дошками, коло другої, з відчиненим вікнами, висіло на мотузку біле і ходили телята. Остатній телеграфічний стовп стояв на подвір'ю і дріт від него йшов до вікна тої офіщини, що сліпою стіною виходила в поле. Двері були відчинені, я увійшов. За столом коли апарата сидів якийсь добродій з темною, кучерявою головою, в жакеті з парусини; він строго, зпід лоба поглянув на мене, але зараз таки усміхнувся і сказав:

— Здоров був, маленький зиск!

Се був Іван Чепраков, мій товариш з гімназії, що його виключили з другої класи за курення тютюну. Ми колись разом осеною ловили щиглів, чижиків і дубоносів і продавали їх на базарі раненько, коли ще наші батьки спали. Ми переглядали гуртки перелетних птахів і стріляли в них дрібним шротом, потім вибирували ранених і одні у них гинули в страшних муках (я до нині ще памятаю, як вони в ночі стогнали у мене в клітці), других, що виздоровляли, ми продавали і без сорому божились при тім, що то самі самці. Якось раз на базарі у мене лишився лише один птах, що я його довго напихав кушчям і нарешті збув за копійку. „Все таки маленький зиск!“ — сказав я собі на потіху, ховаючи тоту копійку, і з тої пори уличні хлопці і гімназисти прозвали мене маленьким зиском; та й тепер ще хлопчиська і крамарі, трафлялось, дражнили мене так, хоча крім мене вже ніхто не памятав, відки пішло се прізвисько.

Чепраков був не сильної будови; вузкогрудий, згорблений, довгоногий. Краватка мотузком, камізельки не було зовсім, а чоботи гірші від моїх — з кривими зап'ятками. Він рідко мигав очима і мав напружений вираз, мов би збирався щось спіймати, і все метушив ся.

— Та ти зачекай! — говорив він метушачи ся. — Та ти послухай!... Про що то я що-йно говорив?

Ми розбалакались. Я довідав ся, що маєність, де я находив ся тепер, ще недавно належала до Чепракових і лише минулої осені перейшла до інженера Должікова; сей думав, що тримати гроші в землі користнійше, як в паперах, і купив уже в наших сторонах три порядні маєности з довгами; мати Чепракова вимовила собі при продажі право жити ще два роки в одній з бокових офіщин і випросила для сина місце в канцелярії.

— Ще би він не купував! — сказав Чепраков про інженера. — З самих підприємців кілька дере! Зі всіх дере!

Потім він повів мене обідати, рішивши метушливо, що мешкати я буду з ним у-двох у офіщині, а столувати ся у його матері.

— Вона у мене скупарка, — сказав він, — але до-рого від тебе не возьме.

В маленьких комнатах, де мешкала його мати, було дуже тісно; всі вони, навіть сїни і передпокій, були заставлені меблями, що по продажі маєности перенесли сюди з великого дому; і меблі були всі старинні, з магоньового дерева. Пані Чепракова, дуже товста, пристара дама, з косими китайськими очима, сиділа при вікні в великій фотелю і плела панчошу. Наблизилась до мене церемоніяльно.

— Се, мамо, Полозньов, — представив мене Чепраков. — Він тут буде служити.

— Ви дворянин? — запитала вона дивним, неприємним голосом; мені видалось, мов би у неї в горлі булькотить товщ.

— Так, — відповів я.

— Сідайте.

Обід був злий. Давали лишень пиріг з гірким сиром і молочну зупу. Олена Нікіфорівна, господиня, цілий час якось дивно моргала то одним оком, то другим. Вона говорила, їла, але в цілій її поставі було вже щось мертвого, і навіть уже мов би й чути було запах трупа. Жити в ній ледви тїло, тїла і свідомість, що вона — пані-поміщиця, що колись мада своїх кріпаків, що вона — генеральша, і що прислуга повинна її величати превосходитель-

ством; і коли ті мізерні останки життя піднимались у ній на хвилю, то вона говорила синові:

— Жан, ти не так тримаєш ніж!

Або знов говорила мені, тяжко зітхаючи, з манерою господині, що хоче зайняти гостя:

— А ми, знаєте, продали нашу маєтність. Розумієть ся, жаль, привикли ми тут, але Должіков обіцяв зробити Жана начальником стації Дубечні, так, що ми не виїдем звідси, будемо мешкати тут на стації, а се однако як і в маєтності. Інженер такий добрий! Не здасть ся вам, що він дуже гарний?

Ще недавно Чепракові жили багато, але по смерті генерала все змінилось. Олена Нікіфорівна зачала сварити ся з сусідами, процесувати ся, не доплачувати офіціалістам і робітникам; усе бояла ся, щоби її не обікрали — і до яких десяти літ Дубечня змінила ся до непізнання.

За великим домом був старий сад, вже здичілий, заглушений буряном і хащами. Я перейшов ся по терасі, ще гарній і міцній; через скляні двері видно було комнату з паркетовою підлогою, мабуть сальон, старинний фортеп'ян, а на стінах іржаві в широких рамах з магоневого дерева — і більше нічого. З колишніх квітників зістали тільки півонії і маки, що підносили з трави свої ярко червоні голови; по доріжках, витягаючись, перешкаджаючи одні одним, росли молоді клени і берести, вже обшпані коровами. Було густо і сад виглядав непрохідний, але се лише коло дому, де ще стояли тополі, осни і старі липи ровесниці, що задержались з давніших алей; а дальше за ними сад вирубували на сіножать, і тут уже не парило, павутина не лізла в рот і в очи, провівав вітерець; чим дальше в сад, тим просторійше, і вже росли на просторі вишні, сливки, кріслаті яблуні споганені підпорами і гангреною, і груші такі високі, що навіть не хотілось вірити, що се груші. Сю часть саду винаймали наші міські перекупки, і пильнував її від злодіїв і шпаків придурковатий селянин, що жив у шатрі.

Сад рідшаючи щораз більше, переходячи в правдиву луку, спускав ся до ріки, оброслої зеленим очеретом і вербами; коло млинової греблі була затока глибока і рибна,

гучно шумів невеличкий млин з солом'яною стріхою, несамовито кумкали жаби. На воді, гладкій, як зеркало, зрідка робились круги, та здрігались водяні лілії, порушені веселою рибою. По тім боці річки було селце Дубечня. Тиха, глибока затока манила до себе, обіцяючи холод і спокій. І тепер усе те — і затока і млин, і затишні береги належали до інженера.

І ось зачала ся моя нова служба. Я відбирав телеграми і відправляв їх дальше, писав різні справозданя і переписував на чисто викази, претенсії і рапорти прислані нам до канцелярії неграмотними десятниками і майстрами. Але більшу частину дня я не робив нічого, а ходив по хаті, очікуючи телеграм, або саджав у офіційні хлопця, а сам ішов у сад і проходжував ся, поки хлопець не прибіг сказати, що апарат стукає. Обідав я у пані Чепракової. М'ясо давали дуже рідко, страви були все молочні, а в середу і п'ятницю пісні і в ті дні подавали до столу рожеві тарілки, що називались пісними. Чепракова ненастанно моргала — се була у неї така привычка, і в її присутності мені все робилось ніяково.

Роботи в офіційні не старчило і на одного, тому Чепраков нічого не робив, а лише спав або йшов з рушницею на греблю, на ріку стріляти качки. Вечерами він заливав ся в селі або на стації, і заким ляг спати, дивив ся в зеркальце і кричав:

— Здоров був, Іване Чепраков!

Коли упив ся, був дуже блідий і все затирав руки і сьміяв ся, як би іржав: гі-гі-гі! Без сорома він роздягав ся до нага і бігав по полі голый. Їв мухи і говорив, що вони квасненькі.

IV.

Якось раз по обіді він прибіг у офіційну задихавшись, і сказав:

— Іди, там твоя сестра приїхала!

Я вийшов. Дійсно, перед ганком великого дому стояла міська наймлена лінейка. Приїхала моя сестра, а з нею

Анюта Благово і ще якийсь добродій у військовій блюзі. Підійшовши ближше, я спізнав військового: се був брат Анюти, доктор.

— Ми до вас на пікнік приїхали, — сказав він. — Добре?

Сестра і Анюта хотіли розпитати, як мені тут живе ся, але обі мовчали і лише дивились на мене. Я також мовчав. Вони зрозуміли, що мені тут не подобається і у сестри закрутились сльози, а Анюта Благово почервоніла. Пішли в сад. Доктор ішов поперед усіх і говорив з запалом:

— Отсе повітрі! Преподобна мати, се-ж повітрі!

З вигляду се був ще зовсім студент. І говорив і ходив він як студент і погляд його синих очей був живий, простий і щирий, як у доброго студента. Поруч зі своєю високою і гарною сестрою він видавався слабим, тонким; і борідка у него була рідка, і голос також — тоненький тенорик, зрештою досить приємний. Він служив десь у полку і тепер приїхав на відпустку до своїх, і говорив, що в осени поїде до Петербурга здавати іспит на доктора медицини. Він мав уже свою сім'ю — жінку і троє дітей; оженив ся він вчасно, коли був ще на другім курсі, і тепер в місті оповідали про него, що він нещасливий в родиннім життю і вже не жие з жінкою.

— Котра година? — турбувалась сестра. — Нам треба би завчасу вернутись, папа дозволив мені до брата лише до шестої години.

— Ох, уже ваш папа! — зітхнув доктор.

Я наставив самовар. На килимі перед терасою великого дому ми пили чай; доктор навколішках пив чай з мисочки і говорив, що дізнає щастя. Потім Чепраков пішов за ключем і відімкнув скляні двері, і ми всі увійшли в дім. Тут було темно, таємничо, пахло грибами і кроки наші гучно ступоніли, зовсім як би під домом була пивниця. Доктор на стоячки порухав клявіші фортепяна, і він відповів йому слабо, дріжачим, розбитим, але ще чистим акордом; він спробував голос і заспівав якийсь романс, морщив ся і нетерпеливо стукав ногою, як котрий клявіш показував ся нічим. Моя сестра вже не збиралась до дому, а ходила зворушена по покою і говорила:

— Мені весело! Мені дуже, дуже весело!

В її голосі було чути здивованє, мов би їй здавалось неможливим, що їй також може бути гарно на душі. Се перший раз в життю я бачив її такою веселою. Вона навіть покрасшала. З профілю вона була негарна, у неї ніс і уста виступали якось наперед і був такий вираз, мов би вона дула, але вона мала гарні карі очи, бліду, дуже делікатну краску лица і жалібний вираз доброти і смутку, і коли говорила, то виглядала приємно і навіть гарно. Ми обоє, я і вона, вдали ся в нашу матір, широкі в плечах, сильні, витревалі, але блідота її була хороблива, вона часто кашляла, і в очах її я часом замічав вираз, який буває у людей, що поважно хорі, але скривають чомусь се. В її теперішній веселості було щось дитинне, наївне, мов би та радість, що її в дитинстві пригнітали і заглушували в нас строгим вихованєм, нараз збудилась тепер у душі і вирвалася на волю.

Але коли настав вечір і злагодили коні, сестра притихла, посумніла і сіла на лінейку з таким видом, як би се була лава обжалуваних.

І от вони всі поїхали, гуркіт затих... Я згадав, що Анюта Благово за весь час не сказала зі мною ані одного слова.

„Дивна дівчина!“ — подумав я. — „Дивна дівчина!“

Настала Петрівка, і нас уже що дня годували пісним. Від дармованя і неясности положеня мене мучила фізична нудьга, і я, невдоволений з себе, вялий, голодний, блукав у дворі і лише ждав відповідного настрою, щоби піти геть.

Якось раз вечером, коли у нас в офіцині сидів Редька, несподівано увійшов Должіков; він сильно обгорів і був сивий від пороху. Він перебув три дні в своїм відділі і тепер приїхав у Дубечню на машині, а до нас зі стації прийшов пішки. Чекаючи на екіпаж, що мав прийти з міста, він зі своїм економом обійшов двір, голосно даючи прикази, потім цілу годину сидів у нас в офіцині і писав якісь листи; при нїм приходили на його імя телеграми, і він сам вистукував відповіді. Ми всі три стояли мовчки, випростувані.

— Які не порядки! — сказав він, з відразою поглянувши в виказ. — За дві неділі я перенесу канцелярію на стачію і вже не знаю, що мені з вами робити, панове!

— Я стараюсь, ваше високоблагородіє, — промовив Чепраков.

— Я-ж бачу, як ви стараєтесь. Лише пенсію умієте брати, — говорив далі інженер, дивлячись на мене. — Все надієтеся на протекцію, як би то як найлекше і найскорше faire la carrière... Але я не буду дивитись на протекцію. За мною ніхто не просив... Заким мені дали дорогу, я ходив машиністом, працював у Бельгії як простий смаровіз. А ти, Пантелей, що тут робиш? — запитав він, звернувшись до Редьки. — Запиваєшся з ними?

Він усіх простих людей чомусь називав Пантелеями, а такими як я і Чепраков погорджував і поза очі прозивав пияками, скотами, волоцюгами. Взагалі для дрібних урядників він був немилосердний, накладав грошеві карні і проганяв їх зі служби холодно, без пояснень.

Нарешті приїхали за ним коні. Він на прощань обіцяв звільнити нас усіх за дві неділі, прозвав економю йолопом і потім, розвалившись у колясці, поїхав до міста.

— Андрій Іванич, — сказав я до Редьки, — візьміть мене до себе на робітника!

— Та чому-б ні!

І ми пішли разом в напрямі до міста. Коли стачія і двір лишилися далеко за нами, я запитав:

— Андрій Іванич, по що ви якось то приходили в Дубечню?

— По перше, хлопці мої роблять на лінії, а по друге — приходив до генеральші платити проценти. Торік я взяв у неї пів сотки і плачу їх тепер по рублю на місяць.

Маляр станув і взяв мене за гузик.

— Місail Алексієвич, ангел ви наш, — говорив він далі, — я так розумію, що коли який простий чоловік або пан бере хоч би і найменший процент, той вже є злодій. В такому чоловіці не може бути правди.

Худий, блідий, страшний Редька замкнув очі, поклав головою і виголосив тоном філософа:

— Теля їсть траву, ржа — залізо, а лжа — душу. Господи, спаси нас грішних!

V.

Редька був непрактичний і зле знав рахувати; набрав він роботи більше, ніж міг виконати, і при обрахунку турбував ся, збивав ся з пантелику і для того все мав недобір. Він малював, вставляв скла, обліпляв стіни тапетами і навіть брав ся крити дахи, і я пам'ятаю, як він за-для нікчемного замовлення бігав по три дні, шукаючи дахівників. Се був дуже добрий майстер, йому траплялось часом заробити і до десяти рублів на день, і як би не те бажань — за всяку ціну бути головним і називатись підприємцем, то у него певно назбирало би ся гарних грошей.

Сам він брав від штуки, а мені і другим хлопцям платив денно, від сїмдесяти копійок до рубля на день. Доки була гаряча і суха погода, ми виконували різні роботи з надвору, переважно малювали дахи. З непризвичасня мене пекло в ноги, як би я ходив по розпаленім бляті, а коли взував берлячі, то в ноги було душно. Але се тільки зразу, потім я привик, і все пішло, як по маслі. Я жив тепер між людьми, що для них праця була обовязкова і немінуча і які робили, як робучі коні, часто не розуміючи морального значіння праці, і навіть не уживаючи ніколи в розмові слова „праця“; коло них і я також почував себо робучим конем, щораз більше переймаючись обовязковістю і немінучістю того, що я робив, і се робило моє житє лекшим, визволяючи від усяких сумнівів.

Зразу все мене інтересувало, все було нове, мов би я на ново народив ся. Я міг спати на землі, міг ходити босо, — а се незвичайно приємно; міг стояти в купі простого народу, нікого не в'язучи, і коли на вулиці падав у фякра кінь, то я біг і помагав піднести його, не боючись замастити свою одіж. А, головно, я жив на свій власний рахунок і не був нікому тягаром!

Мальованє дахів, особливо нашим олійом і краскою, уважало ся дуже користною роботою і тому сею грубою, скучною роботою не гордували навіть такі добрі майстри, як Редька. В коротких штанятах, з худими синіми ногами, він ходив по дасі, подібний до бузька, і я чув, як він поводячи пензлем, тяжко зітхав і говорив:

— Горе, горе нам грішним!

Він ходив по дасі так свобідно, як по підлозі. Не уважаючи на те, що він був хорий і блідий, як труп, проворність у него була незвичайна; він так само, як молоді, малював конулу і голови церкви без помостів, тільки при помочи драбин і мотуза, і було трохи страшно, коли він там, стоячи на висоті, далеко від землі, випростовував ся на цілий свій зріст і виголошував не знати для кого:

— Теля їсть траву, ржа — зелізо, а лжа — душу!

Або знов, думаючи про що-небудь, відповідав на голос своїм думкам:

— Все може бути! Все може бути!

Коли я вертав з роботи до дому, то всі ті, що сиділи коло воріт на лавочках, усі прикащики, хлопчєска і їх господарі кидали за мною слідом різні уваги, злобні і глумливі, і се на початках вражало мене і здавалось впрост дивоглядним.

— Маленький зиск! — чути було зі всіх боків. — Маляр! Охра!*)

І ніхто не був до мене так неласкавий, як власне ті, що ще так недавно самі були простими людьми і заробляли собі кавалок хліба чорною роботою. Поміж крамницями, коли я переходив по-при зелізнєй sklep, мене як би несподівано обливали водою, і раз навіть шпурнули на мене палицею. А один кунець-рибник, сивий дід, заступив мені дорогу і сказав, дивлячись на мене зі злостію:

— Не тебе, дурня, жаль! Батька твого жаль!

А мої знайомі, стрівшись зі мною, чомусь стидались. Одні дивились на мене, як на дивака-блязня, другим було мене жаль, треті знов не знали, як бути зі мною, і зрозуміти їх було трудно. Якось раз по дню, в одній улиці

*) Червона краска.

коло нашої Великої Дворянської, я здивав Анюту Благово. Я йшов на роботу і нїс два довгі пензлі і ведро з фарбою. Пізнавши мене, Анюта з'їритувалась.

— Прошу вас не кланяти ся мені на вулиці... — проговорила вона нервово, строго, дріжачим голосом, не подаючи мені руки, і в її очах нараз заблєснули слєзи. — Як що на ваш погляд все те так потрібне, то нехай... нехай, але прошу вас, не здивайтесь зі мною!

Я вже мешкав не на Великій Дворянській, а на передмістє Макарисі, у своєї няньки Карповни, доброї але по-нурої старушки, що все перєчувала щось злого, бояла ся всіх слів взагалі і навіть в бджолах і осах, що залїтали до неї в комнату, бачила злі прикмети. І те, що я став робітником, на її думку не віщувало нічого доброго.

— Пропала твоя головонька! — говорила вона сумно, киваючи головою. — Пропала!

З нею в домку сидів її приймак Прокофій, різник, величезний, неповоротний хлопчєско, трицятлїтній, рудий, з жовтими вусами. Здиваючись зі мною в сїнях, він мовчки і з поважанєм уступав мені дорогу, і як що був п'яний, то всіми п'ятьма пальцями салютував мені. Вечерами він вечеряв і я чув через перегородку з дощок, як він кричав і зітхав, випиваючи чарку за чаркою.

— Мамуню! — кликав він півголосом.

— Ну? — відзивала ся Карповна, що любила без памяти свого приймака. — Що, сінку?

— Я вам, мамуню, можу зробити ласку. В сїм земнім житю буду вас на старости лїт живити в юдолі,*) а як умрете, то на свій рахунок поховаю. Сказав — і правда.

Я вставав що дня до схід сонця, лягав вчасно. Їли ми, малярі, дуже багато і твердо спали, і тільки чомусь по ночах сильно било ся серце. З товаришами я не сварив ся. Лайка, завзяті проклони, бажаня того рода, наприклад, щоби вилїзли очи або напала холєра, не вгавали цілий день, але не вважаючи на те, все таки жили ми між собою в згоді. Хлопці підозривали в мені релігійного сектанта і добродушно посьмішкувались наді мною, кажучи,

*) Юдоль = долина горя, книжний вираз для життя.

що мене навіть рідний батько вирік ся, і зараз таки розповідали, що самі вони дуже рідко заглядають до храму Божого і що багато з них по десять літ не ходило до сповіди і сю свою безпутність оправдували тим, що маляр між людьми те саме, що галка між птахами.

Хлопці шанували мене і поводитись зі мною з поважанем; їм, очевидно, подобалось, що я не п'ю, не курю і веду тихе, поважне життя. Їх лише гіршило се, що я не беру участі в крадіжці олію і не ходжу разом з ними до партій просити на чай. Крадіж господарського олію і фарби була у малярів звичаєм і не вважала ся крадіжкою, і дивно, що навіть такий праведний чоловік, як Редька, йдучи з роботи, кождий раз виносив з собою трохи бляйвасу і олію. А просити на чай не стидались навіть поважні, старі люди, що мали на Макарисі власні домн, і було прикро і стидно, як хлопці гуртом здоровили якусь там нікчемність з зачи-нанем або закінченем, і діставши від неї гривенник,*) унижено дякували.

З партіями вони вели себе як лукаві двораки, і мені майже що дня пригадував ся Шекспірівський Польоній.

— А, мабуть дощ буде, — говорив панок, дивлячись на небо.

— Буде, безперечно буде! — притакували малярі.

— Одначе, хмари не дощеві. Готово не бути дощу.

— Не буде, ваше високоблагородіє! Напевно не буде!

Поза очи вони брали собі панків взагалі іронічно, і коли на приклад побачили якого, що сидить на балкони з газетою, то робили увагу:

— Газету читає, а їсти мабуть нема що!

Дома у своїх я не бував. Вернувши з роботи, я часто находив у себе записки, короткі і трівожні, де сестра писала мені про батька: то він був при обіді якось особливо задумчивий і нічого не їв, то заточив ся, то запер ся у себе і довго не виходив. Ті звістки зворушували мене і я не міг спати, і бувало навіть ходив по ночі по Великій Дворянській по-при наш дім, заглядав у темні вікна і старав ся вгадати, чи все дома добре.

*) 10 копійок.

В неділю приходила до мене сестра, але крадьком, ніби то не до мене, а до няньки. І як входила до мене, то дуже бліда, з заплаканими очима, і зараз таки зачинала плакати.

— Наш батько не перенесе того! — говорила вона. — Як, не дай Боже, йому що стане ся, то тебе цілий вік буде мучити сумління! То страшно, Місаїле! На імя нашої матері благаю тебе, поправ ся!

— Сестро, дорога моя, — говорив я, — як поправитись, коли я переконаний, що поступаю по совісти? Зрозумій!

— Я знаю, що по совісти, але може можна би то як інакше, щоби нікого не гризти!

— Ох, батеньки! — зітхала за дверима старенька. — Пропала твоя головонька! Біда буде, рідні мої, біда буде!

VI.

В одну неділю несподівано прийшов до мене доктор Благово. Він був в літнім мундурі, в шовковій сорочці і високих лякерованих чоботях.

— А я до вас! — почав він, сильно, по студентськи стискаючи мені руку. — Що дня чую про вас і все збираюсь до вас побалакати, побесідувати по душі. В місті страшенна нудьга, нема ні одної живої душі, ні до кого слова промовити. Горячо, Мати Пречиста! — говорив він дальше, скидаючи блюзу і лишаючи ся тільки в самій шовковій сорочці. — Годубчику, позвольте поговорити з собою!

Мені самому було нудно і давно вже хотілось побути в товаристві не малярів. Я щиро утішив ся ним.

— Зачну від того, — сказав він, сідаючи на мою постіль, — що я згоджуюсь з вами цілою душею, і глибоко поважаю се ваше життя. Тут в місті вас не розуміють, та й нема кому розуміти, бо й самі знаєте, тут з дуже малими виїмками — самі гоголівські свинячі рила. Але я тоді на пікніку відразу зрозумів вас. Ви — благородна душа, чесний, високий чоловік! Я поважаю вас і маю собі за велику честь стиснути вашу руку! — говорив він дам

з запалом. — Щоби змінити так рішучо, основно ціле своє життя, як се ви зробили, треба було пережити скомплікований духовий процес, і, щоби далше жити тим життям і все стояти на висоті своїх переконань, ви мусите день-у-день з напруженням працювати розумом і серцем. Тепер, на початок нашої розмови, скажіть, чи не здається вам, що як би ви ту силу волі, те напруження, цілу ту потенцію з'ужили на що иншого, на приклад на те, щоби стати з часом великим ученим або артистом, то ваше життя захопило би ширше і глибше і було би продуктивніше під кождим зглядом?

Ми розбалакалися, і коли між нами зайшла бесіда про фізичну працю, то я висловив таку гадку: треба, щоби сильні не зневолювали слабших, щоби меншість не була для більшости паразитом або помпою, що хронічно випомповує з неї найліпші соки, то значить, треба, щоби всі без виїмка — і сильні і слабкі, багаті і бідні, рівномірно брали участь в боротьбі за існування, кождий сам за себе, а для сего нема ліпшого способу від фізичної праці, як загального обов'язку.

— Значить, на ваш погляд, фізичній праці повинні віддаватись усі без виїмка? — запитав доктор.

— Так!

— А не здається вам, що як усі, між ними і чільніші люди, мислителі і великі учені, беручи участь в боротьбі за існування кождий сам за себе, будуть тратити час на бітє каменя і мальованє дахів, то се може грозити поступови поважною небезпекою?

— В чім же небезпека? — запитав я. — Претінь поступу — в учинках любови, в виконаню морального закону. Як ви нікого не гнобили, нікому не були тягаром, то якого-ж нам ще треба поступу?

— Але чекайте! — запалився раптом Благово, встачи. — Але чекайте! Як слимак у своїй шкаралупі працює над власним видосконаленням і копірається в моральнім законі, то ви се називаєте поступом?

— А на щож копірається? — образив ся я. — Як ви не примуєте своїх ближніх годувати вас, одівати, возити, боронити від ворогів, то в житю, що ціле основане

на невідільництві, хиба-ж се не поступ? На мою гадку, се й є правдивий поступ, і тільки такий і є можливий і потрібний для чоловіка.

— Границі загально людського, світового поступу в безконечности, і говорити про якийсь „можливий“ поступ, обмежений нашими потребами або хвилиними поглядами, се, даруйте, навіть дивно.

— Коли границі поступу в безконечности, то є, що й цілі його неозначені, — сказав я. — Жити і не знати докладно, по що живеш!

— Нехай! Але се „не знати“ не такє скучне, як ваше „знати“. Я йду по драбині, що називає ся поступ, цивілізація, культура, йду і йду, не знаючи докладно, куди йду, але, справді, за-для одної тої чудової драбини варто жити; а ви знаєте, за-для чого живете? — за-для того, щоби одні не неволили других, щоби артист і той, що розтирає для него фарби, обідали однако. Але-ж се безжурна, кухонна, сіра сторона життя, і для неї тільки жити, чиж се не остогидне? Коли одні насікомі неволять других, то й чорт їх бери, нехай з'їдають один одного! Не про них нам треба думати, — вони-ж однако помруть і зігниють, хоч би ви їх не знати як ратували від невідільництва. Треба думати про сей великий ікс, що чекає людськість у далекій будучині.

Благово диспутовав зі мною горячо, але видно було, що тимчасом його нетерпеливить якась инша гадка.

— Мабуть ваша сестра не прийде, — сказав він, поглянувши на годинник. — Вчора вона була у нас і говорила, що прийде до вас... Ви все товчете — невідільництво, невідільництво... — говорив він далше. — Але-ж то другорядне питанє, і всі такі питання рішає людськість поволі, сама собою.

Зачали говорити про „постепенність“. Я сказав, що питанє — робити добре або зле, кождий рішає сам за себе, не чекаючи, коли людськість дійде до полагоджєня сього питаня дорогою „постепенного“ розвою. А ще до того постепенність — патик, що має два кінці. Поруч з процесом постепенного розвою гуманних ідей бачимо і постепенний зріст ідей иншого рода. Панщини нема, за те

росте капіталізм. І в самім розпалі еманципацийних ідей, так само, як і за часів Батія, більшість годує, одягає і боронить меншість, зістаючись сама голодною, голою і беззахисною. Такий порядок дуже добре годить ся з якими хочете напрямми і змаганнями, для того, що штука зневолювання також культивує ся „постепенно“. Ми вже не бемо в стайні наших лбокаїв, але ми надаємо невільництву делікатні форми, принаймні умієм знайти для него оправданє в кождім поодинокім випадку. У нас ідеї — ідеями, але як би тепер на кінці ХІХ-го віку можна було звалити на робітників ще також найнеприємніші наші фізіологічні потреби, то ми звалили би, і потім, розуміє ся, говорили би на своє оправданє, що як, мовляв, чільнійші люди, мислитель і великі учені будуть тратити свій дорогий час на сі потреби, то поступови може загрозити поважна небезпека.

Але от прийшла і сестра. Побачивши доктора вона заметушилась, занепокоїлась і зараз таки заговорила про се, що їй час до дому, до батька.

— Клеопатра Алексіївна, — сказав Благово з переконанєм, притискаючи обі руки до серця, — що стане ся вашому батькови, як що ви зі мною і з братом побудете з пів години?

Він був щирий і умів передавати своє оживленє другим. Моя сестра, подумавши хвильку, розсміялась і повеселїла раптом, нагло, як тоді на пікніку. Ми пішли в поле і посїдали на траві, вели дальше нашу розмову і дивились на місто, де всі вікна звернені на захід, видавались ясно золотими тому, що заходило сонце.

Після того, кожного разу, як приходила до мене сестра, приходив і Благово, і обоє витали ся з таким видом, як би їх стріча у мене була припадкова. Сестра слухала, як ми з доктором диспутували і тоді лице у неї ставало розрадуване, одушевлене, зацікавлене, і мені здавало ся, що перед її очима розкривав ся поводи новий сьвіт, якого вона перед тим не видала навіть у сні і який вона старала ся тепер відгадати. Коли доктора не було, вона була тиха і сумна, і як що тепер часом плакала сидячи на моїм ліжку, то вже за-для причин, про які не говорила.

В серпню Редька казав нам збирати ся на залізницю. Два дні перед тим, заким нас „погнали“ за місто, до мене прийшов батько. Він сїв, і не спішучи, не дивлячись на мене, обтер своє червоне лице, потім виймив з кишені наш міський „Вістник“ і поволи, з наголосом на кождім слові прочитав про се, що мій ровесник, син управителя філії державного банку, іменованій начальником секції казюбної палати.

— А тепер поглянь на себе, — сказав він, складаючи газету: — жебрак, обідранець, ледащо! Навіть селяне і міщане дістають образованє, щоби стати людьми, а ти, Полозньов, що маєш визначних, благородних предків, лізеши у болото! Але я прийшов сюди не за тим, щоби балакати з тобою; на тебе я вже махнув рукою, — говорив він дальше придушеним голосом, встачи. — Я прийшов тому, щоби довідатись: де твоя сестра, ледащо? Вона пішла з дому по обіді і от уже далі восьма година, а її нема! Вона зачала часто виходити не говорячи мені, вона вже мене менше шанує, — і я виджу тут твій злий, підлий вплив! Де вона?

Він мав у руках знаний мені парасоль, і я вже змішав ся був і витягнув ся, як школяр, очікуючи, що батько зачне мене бити, але він зауважав мій погляд на парасоль і мабуть се здержало його.

— Жий, як хочеш! — сказав він. — Я не даю тобі мого благословеня!

— Батеньку, сьвітеньку! — бурмотїла за дверми нянька. — Бідна, нещаслива твоя головонька! Ой, чує моє серце, чує!

Я робив на залізницї. Цїлий серпень без перестанку йшли дощі, було вохко і зимно; з піль не звозили збіжя, і в більших господарствах, де косили машинами, пшениця лежала не в копах, а купами, і я памятаю, як ті нещасливі купи ставали з кождим днем усе темнійші, і зерно росло в них. Робити було трудно; злива псувала все, що ми встигли зробити. Мешкати і спати в стаційних будинках нам не позволяли, і ми тнїались по брудних, вохких землянках, де літом сидїла „чугунка“, і по ночах я не міг спати від зимна і тому ще, що по лиці і по руках лазили

стоноги. А коли ми робили коло мостів, то вечерами приходила до нас гурмою „чугунка“ лише на те, щоби бити малярів, — для неї се був рід спорта. Нас били, викрадали нам пензлі і щоби роздразнити нас і змусити до бійки, псували нашу роботу, на приклад мазали будки зеленою фарбою. До всіх наших бід Редька зачав платити до крайности неправильно. Всі малярські роботи на відділі дороги мав підприсмець; той віддав їх другому, а вже аж сей віддав Редьці, вимовивши собі двацятий процент. Робота сама з себе була не вигідна, а тут ще дощі; час ішов даремне, ми не робили, а Редька мав обовязок платити хлопцям від дня. Голодні малярі трохи не били його, прозивали шахрайом, павкою, Юдою-Хриstopродавцем, а він бідолаха зітхав, підносив у розпуці руки до неба і раз-у-раз ходив до пані Чепракової за грішми.

(Конець буде).

З російського переклада
Марія Брушевська.

ДОМАШНЯ ФОТОГРАФІЯ.

(із записок одного провінціального панка).

О П О В І Д А Н Е

Брицька Новаленка.

22 грудня 1897 року.

Читаючи місцеву газету, я не міг не звернути уваги на оповістку, у якій стояло: „Найкрасший здобуток XIX-го століття! Підчас надходячих Різдвяних свят, — наймилий дарунок самому собі, також вашим синам, дочкам, приятелям і т. д. Новий поліпшений фотографічний апарат коштує тільки три рублі!! Також є усі причандали і знадібки, потрібні фотографам, і апарати по ціні від 15 до 300 рублів.“

Далі вказано вулицю і дім, де містився новий склад фотографічних апаратів. Се річ дуже цікава. А найцікавіше, що і в нашому невеликому місті вже завела ся торговля. Прогрес! Пішло і наше місто в гору! Фотографія — річ взагалі поступова. По газетах тільки й читаєш, що ось там користають ся з фотографії для медицини, там — для етнографії, астрономії, і т. д., і т. д. Дійшли до того, що фотографують звуки, а скоро мабуть фотографувати-муть чутте і думки...

Правду написав той купець у оповістці, що фотографія є найкрасше винайденне нашого століття. І спасибі йому, що завів сю торговлю в нашому місті. Тепер може й я зберу ся купити собі апарат.

А яке-б то було щастє, яка втіха!... Здавна, змалку я марив про се... Господи! Але не міг. Я не мав своїх грошей, як учив ся, батько не давав. Потім, ставши на свої власні ноги, жив усе в такому місті, де не було сієї торгівлі.

І ось нарешті вона є...

Тепер годі ждати. Піду й куплю. Сеж не дорого. Інший у карти більше програє... Куплю!

Тільки — щоб жінка та приятелі скажуть?! Ще сьміяти-муть ся. Ну, щож, — нехай сьміють ся, коли дурні. Нехай раз чоловік зазнає щастя...

Вони не розуміють, яку велику вагу має (а далі мати-ме ще й більшу) фотографія, особливо в руках безкористного працівника-аматора! Вони не розміркують, що мені се річ потрібна не для самої забавки, а головнійше для праць наукових, — скажемо, етнографічних. Я-ж трохи й працював на сьому полі, — відіслав до етнографічного товариства дві пісні і одну увагу від себе; звідти відмовили, що хоча зараз друкувати не будуть, але дуже дякують і при нагоді скористають ся... Також потрібна мені ся річ і для белетристики, бо я здавна маю нахил до письменства, хоча досі не зібрав ся нічого написати, а тепер, як мати-му апарат, певно й напишу. Відомо-ж, що Золя, заким почне писати повість, збирає відповідні малюнки, види, тини і т. д., і без сього не тільки я, а й той уславлений повістяр не написав би нічого. І знов далі, фотографія, на мій погляд, річ вельми гуманна і моральна, і я дивую ся, чому сього не розуміють люди. Стрів ся чоловік із добрими людьми, зараз — відкрив апарат, закрив, — цок-цок — і готово! Має на спомин образи тих людей; а се скріпляє звязки між людьми, братерство. Чи то був чоловік десь у пишному чужому краї, — апарат поможе йому зберегти види чудових місцевостей. (NB. Треба буде зфотографувати новий будинок горілчаної монополії, — найкрасший будинок у нашому місті).

Се справа рішена: завтра-ж іду і купую собі апарат — не дорогий, а так, щоб можна було ним робити і види, і портрети. От тільки не знаю, чи є такий апарат, щоб і самого себе можна фотографувати, — сеж цікаво! Я мав би

себе увіковіченого і просто з лица, і з боку, і з потилиці; і веселого, і сумного, і т. д.

Зараз видивляв ся у зеркало. Найцікавійше виходить, як отак наморщю лоба і міцно стулю губи: солідно, поважно. Ще треба вбрати ся у свій артистичний костюм і взяти скрипку до рук. Правда, вона без струн, бо давно вже не грав, — позаторік був почав учити ся, та за всякими перешкодами мусів залишити; але се нічого, — струни домалюю руками, а взагалі вийде поетично!

24 грудня.

Купив! Маю! Пан я над панами! Сей день я пам'ятати-му до смерти. Бо він становить нову, щасливу епоху мого життя!

Учора не зібрав ся сказати жінці, що я надумав. Аж сьогодні вранці, будши вільним на цілий день (бо куті і в канцелярії не роблять), — трохи натякнув жінці, що для нас дуже потрібно купити фотографію... Вона подивилася на мене здивовано. „А на що воно здало ся?“ — питає. Я сього сподівав ся... Вияснив їй усю велику вагу сього найщасливішого видайдення XIX-го століття, — а вона все мовчить. Тоді я гукнув: се мені потрібно для мого спокою, для мого здоров'я, щастя, також для нашого громадського становища. Жінка все мовчить та дивить ся на мене. Я ще пояснив: маючи сей апарат, я можу зробити кар'єру учену або літературну! А ти не знаєш, як на се може подивити ся мій начальник, коли я зфотографую його діточок... Розумієш, чим се пахне?... Тоді жінка й сама пристала до моєї гадки і каже: „Досі я не знала, що ти такий меткий і вмієш клопотати ся для поліпшення нашого стану. Купуй, аби не дорого!“

Не дорого! Легко се сказати... Я й сам думав витратити не більше 25 рублів. Як пішов же до того складу, почав перебирати. Звісно, за три або за п'ять рублів нічого не купиш, хіба дитячу забавку. Треба щось красше, та ще щоб був пристрій, — кремальєра, механічний затвір, і т. д., бо се потрібно для красшого орудування апаратом. Купив камеру з усякими пристроями за 28 рублів, об'єktiv простенький, але на все годящий — за 9 рублів, і на

все инше пішло 12 рублів, — разом 49 рублів. Звісно, я не можу нікому признати ся (особливо жінці), що я стілько витратив. Жінка нарікати-ме, бо в неї на сьвятки немає чистої сукні, а дітям і гостинця гаразд ні за що купити... Ну, та вже-ж! Раз себе чоловік потішить. І я людина, і я бажаю втіхи. Та вже далі і не буде трат, бо маю все потрібне. Шкода, що сьогодні вже вечір (день тепер такий малий), а то я зараз же почав би. Купець навчив мене поводити ся з апаратом, фотографувати. Зараз потушу сьвітло і повкладаю скло до касети.

25 грудня (на Різдво).

Сьогодні я прокинув ся ранійше, ніж звичайно, глянув на новенький, блискучий апарат, усміхнув ся... Отсе сьвято, так сьвято, — змалку мені такого не було.

Прибрав ся, умив ся. Жінка йде до мене у кабінет, я гукаю: „Стій так, не ворухись!“ Вона зразу злякала ся, але, глянувши на моє щасливе обличчя, усміхнула ся. „Що се?“ — питає. „Стій, кажу, мати-меш свій портрет!“ Цок-цок! Хвилинка торжественна... Готово! Жінка дякує. „От і добре, — каже, — що маємо свого фотографа.“ Тоді я переніс апарат до гостинної, щоб іще там що зфотографувати. Але треба було їхати до начальства та до знайомих, поздоровляти з празником. Вернув ся аж о третій годині. Похвалив ся декому про своє щастє. Збирають ся прийти, цікавлять ся, як виходити-ме.

Коди ось іде в хату піп, сьпіває „Рождество твое, Христе Боже наш...“, а я зараз цок-цок! — маю одного типа... Піп аж злякав ся, мабуть думав, що з об'єктива на його стрельне; тоді перехрестив ся і питає: „Що се воно? Фотографом стали, добродію?“ — „А вже-ж“ — кажу я з найбільшим задоволенням. „Ну, щож, добре діло, — мовляє піп, — нехай Бог благословить; я ще й дітий приведу, щоб з їх портрети поробили.“

Дочекав ся я вечора, потушив сьвітло, вимив негати́ви у всяких купелях, яких треба. Та мабуть зле мив, бо як подивив ся при сьвітлі, то мало-що розібрав. Але я всеж знаю, що отут мусить бути голова моєї дружини, отут певно очи, отут уста... Бідна моя дружинонько! Прости,

що я тебе вперше одурив, не признав ся, скілько витратив на фотографію. Але сеж для твого спокою і для нашої користи... Як уже мине сей час і все піде добре, я таки признаю ся тобі, звіму гріх з душі своєї.

А піп сам винен, що зле вийшов: чому він не стояв спокійно? Через те й зістали ся самі смуги та плями, — щось подібне до кадильного диму, або до первісного хаосу. Але мені й ся річ подобаєть ся; цікаво буде показати приятелям, або й жінці, відбиток із сього негати́ва і спитати: Що се? Ніхто не вгадає! Тоді я скажу: Сеж те, що було перед усім і що має бути після всього. Тут ціла філософія!

2 лютого 1898 року.

Ще тільки місяць, як я фотографом, а вже уславив ся на ціле місто. Тепер я майже найпопулярнійша тут людина. Кождий, хто стріне, зараз питає: „Як же ваша фотографія? Чи не можна й мені з жінкою та з діточками прийти до вас... А може-б ви самі зволили зайти до нас з апаратом?“

По правді сказати, мені довго не щастило, і таки чимало материялу витратив дурно. А тут на лихо і материял не дешевий, — за сей місяць витратив трохи не половину своєї плати, що одержую за службу. Дома відбріхував ся то сим, то тим... Ох, великих жертв вимагає безкористне служеннє штуці і науці! Але далі вже не знаю, що зроблю. Доведеть ся брати материял на віру, на виплат, а там якось віддам... частками... непомітно...

Хоча жінка й нічого не має проти моєї праці, але нарікає, що через сю, дуже пильну працю, стали ся деякі шкоди і неприємности: на посуді, на рушниках, скатертях і т. д. появили ся чорні та руді плями; увесь посуд, каже, загіджений; куди не повернись, скрізь мої фотографічні причандали, — і на столах, і на полицях, і на вікнах. Там відбитки у якомусь отруйному купелі мокнуть, там негати́ви з копіровальним папером на сьвітло виставлені, — ні ступити, ні повернути ся... Та ще нарікає жінка, що я останніми часами став байдужий до дітий, немов вони мені чужі.

Але то все вигадки. Я працюю для добра моєї родини; через те мусять мирити ся з деякими неприємностями та шкодами. Де пють, то там і ллють.

15 лютого.

Якось сумно мені тепер. Чи то, що не доспав, чи повітре таке негарне, -- не розберу. Ні до чого руки не лежать, навіть до фотографії. Від чого-б се? Вже-ж не від того маленького випадку, що нині трапив ся, — се пусте.

Доручаючи мені одну роботу, начальник нашої канцелярії озвав ся між иньшим: „Не наплутайте-ж лишень такого, як се у вас звичайно буває останніми часами. Та не тікайте дуже рано до дому, бо я помітив, що відколи ви стали фотографом (тут він привітненько засміяв ся), то немає з вас путящого робітника...“ Я теж усьміхнув ся і пробубонів: „Фотографія — то я так... для етнографії, тільки для етнографії...“

Сей випадок звісно, пустий, і мені про його байдуже, я забув про се й думати.

Але всеж чогось мені невесело, тяжко. Від погоди, певно. Але ні! Тепер я знаю, від чого: давно не був у бані. Зараз іду. До речі, — може й сі чорні плями від ляпису на руках змиють ся...

2 квітня.

Добре діло, отся фотографія, та на жаль виходять із неї усякі непорозуміння. Недавно просила мене одна пані зфотографувати її. Сама вона гарна, повна, рожева, з пишною рудою косою. Відбиток вийшов занадто темний, але всеж удатний. Поніс до неї, а вона подивила ся і каже: „Се ще мабуть не викінчено, ви ще будете доробляти?“ — Я їй відмовляю, що воно, звісно, не то щоб тее... можна ретушувати... але сеж фотографія, я не винен, що так вийшло: апарат бере те, що є, як зеркало. „Але чогож воно таке чорне, немов я циганка? І чого се плями на носі, на щоках?“ Розсердила ся пані, немов я хотів її скривдити, образити... Чи я-ж не хотів догодити, чи мало я свого часу і коштів витратив?...“

Немає гірше, як оте жіноцтво: ніколи не догодиш йому. Уже в мене немало є ворогів поміж ними через фотографію.

А тут іще на жаль не виходять чомусь мої красні знимки. Напр. підмовив мене товариш Іван Куций піти на вал, — звідти чудовий вид на дуги і на річку, особливо як заходить сонце. Зробив я три знимки, — і ні один не вийшов, самі невиразні плями. Від чого воно? І спитати ні в кого...

20 квітня.

Сьогодні у нас роздавали плату за службу, як звичайно буває у сей день що місяця. Купці се добре знають і пильнують нашого брата, аби впіймати та забрати гроші за всякий крам, набраний на виплат. І мені довело ся тікати до дому иньшими дверима, иньшими вулицями, аби не стрівати ся з купцем, що я в його фотографічні матеріяли беру. Ще чого доброго, — приплететь ск вражий син до дому. І ненавиджу-ж я оту прокляту Жидову (купець той Жид), тільки й митикує, як би нашого брата скрутити. Я налякав його, що як поткнеть ся до дому, то нічого не дам, окрім стусанів та запотилишників, — нехай у суд позиває.

А охочих фотографувати ся все більшає. Ідуть до мене з дітьми, з слугами, а буває і з псами, навіть з котитами... Іноді я відмовляю ся, кажу, що не наготовив касету в ночи, а тепер, по видному, не можна; або кажу, що апарат зопсував ся. „Ми вам вернемо, заплатимо за матеріял,“ — кажуть мені звичайно. Але що я їм — ремісник? Та й хто мені заплатить за весь зіпсований матеріял, який не пішов у діло (а такого більша половина), і за працю, за турботи, — хто мені те все верне? Через що вони всі вільні, гуляють собі, спокійні, а я сам не маю спокою, не можу ні відпочити, ні піти з дому на прогулянку, бо зараз се або те попсуєть ся?... Треба се гаразд обміркувати...

26 квітня.

Учора жінка питала, — коли-ж я почну свої праці етнографічні, і взагалі — коли поліпшає наше становище?

Гай-гай, вона не знає, що се не так легко... Тяжкий і колючий шлях до слави. Як би вона пережила хоч половину моїх турбот і терпінь, то не питала-б.

Але нехай далі, — я таки зберу ся зробити альбом місцевих видів і тишів, та й пішлю до вистави фотографічної, до товариства етнографічного, і ще й до академії наук. І запевне одержу, одержу не одну премію та відзнаку.

Тільки на лихо все не маю вільного часу... Треба обмежити трохи фотографування „приятелів“ з їх чадами, родичами, ляльками, котатами і т. д.

16 мая.

Заходив до мене товариш Корній Буряк, просив зфотографувати його двір, і хату, і кошару, і корову: вельми кохасть ся у господарстві. Але я — годі! Зрік ся, — часу немає.

Як заздро обглядав він мого апарата... аж облизував ся. Треба, каже, й собі купити. „Як куплю, то вже приятелям не відказувати-му; бо хіба се велика штука — цок-цок! — і готово...“ Нехай купить, — побачить, яка се штука...

19 липця.

Нарешті я зібрав ся піти на базар фотографувати типи (почала ся етнографія), приготував аж дві касети з 4-ма пластинками. Вернув ся до дому, вмив у купелях, — дивлю ся — нічого немає, чорне скло та й годі. Що за лиха година. Другого дня пішов знімати види, — знов те саме... І на лихо як раз попали ся найкрасні сюжети, напр. новий дім горілчаної монополії, готель „Париж“, котрі-б може виправдали усі мої турботи і втрати... Я трохи з глузду не зсунув ся, шукаючи причини такої напасти. Аж сьогодні вранці жінка похвалила ся, що якось перед тиждем наш хлопчик Павлусь грав ся з моєю чорною скринькою, повиймав з неї скло, але вона приказала знов поскладати і зачинити скриньку. Жінка додала, що хлопець нічого не пошкодив, бо ні одного скла не розбив, і все поскладав, як було.

Поки вона се спокійненько розказувала, я бігав по хаті, пекельна лютість кипіла в мені, — я перервав би і її,

і того капосного Павлуся. Як! Він не пошкодив! Та сеж через його пропали усі мої найкрасні заходи, уся моя надія, будучність! А тут іще й воно, чортеня, озиваєть ся: „Я, тату, знов поскладав...“ Ти-б мені красше смерть заподіяв! Раз теє скло побачило сьвіта, — воно пропало! Геть від мене, щоб я тебе не бачив, геть, а то я тебе вбю! Хлопець витріщив очи, а я його відіпхнув від себе добре так, що він полетів сторч на долівку. Мати підняла його, — кров дзюрчить із носа. Вона голосить, кричить укупі з хлопцем. „Ти його вбив! — каже вона, — окалічив на віки. Через оту пекельну, сатанську вигадку, — бодай луснув той, хто її тобі продав, і той, що її вигадав, на гріх та на погибель людям. Чогож стоїш? — гукає вона, — бігай мерщій до лікаря; чи хочеш, щоб хлопець умер?“

Не було чого робити, побіг до лікаря. Воно, правда, я погорячив ся трохи, і шкода хлопця. Але-ж з другого боку, — хіба я винен? Хоч би вже воно, нашкодивши, не лізло в віки.

Лікар сказав, що нічого страшного немає, скоро ніс загоїть ся. Слава тобі Господи!

21 липця.

Прийшов до нас свояк, Павло Кукобка, з жінкою, з тещою, і з жінчиною сестрою; кажуть, давно збирали ся нас відвідати. Трохи згодом зайшов іще реєстратор з нашої канцелярії, з двома малими дочками. Спдиммо собі, балакаємо, чай пемо.

А ось входить до хати „городовий“ поліцейський,^{*)} спинив ся біля порога і каже: „Здравія желаю, ваше благородіє!“ Чого йому треба, думаю собі; чи не прийшов часом поспитати, як се я без дозволу начальства держу фотографію? А тут ще на лихо забув сховати апарат. А він знов каже, усміхаючи ся своїм великим ротом: „Простіть, ваше благородіє, що турбую вас; ви з усіх портретів робите (ой лишенько, думаю, — звідки він усе знає!), то зробіть, каже, і з мене, щоб я так і ввійшов

*) Найвищий поліцейський урядник.

з усією амуніцією і з заслугами...“ Дивлюся на його, а він справді прибрався, як на параді, халявки блищать, на грудях аж три медалі тедіпають ся. А сам він увесь червоний, усміхається. „Зділайте божеську милість! — каже він, — по гроб-жизні дякувати-му...“

Відлягло у мене від серця з одного боку; але з другого — налягло. З якої речі се я мушу усіх фотографувати? А тут і свояк Павло Кукобка з тещою озивається: „Отсе й ми хочемо просити, щоб і нас теє...“ І регістратор каже: „Та й я прийшов за тим самим; чи не було-б вашої ласки — мене з діточками... по дружбі... воно, знаєте, для дітей дуже втішно...“

Балакають вони отак, а я слухав, слухав, тоді вибіг у сіни, відчинив двері та й гукаю: „Ідїть! Ідїть сюди усі, усі родичі, товариші, сусіди, прохожі і проїзжі, купці і перекупки, Жиди і поліцейські, збирайтеся з цілого сьвіта! Беріть мене, розпніть мене! Бо я — фотограф-любитель! Я невільник, раб на турецькій каторзі! Ви всі вільні, ви всі живете, гуляєте, як собі хочете; тратите гроші на харч, на одєжу, на все, чого вам треба. Тільки я — богатир, я — мільонер! Я мушу на всіх утрачати ся! Ідїть, ідїть до гурту, усіх разом зфотографую, на науку своїм дітям, щоб знали, як батько терпів...“

Тоді я побіг до комнати, ухопив Павлуса за руку, вивів його до гурту і кажу: „Дивіть ся! Що се? Який у його ніс? Чи і в ваших дітей такі носи! Га! А від чого се? Хто винен, я вас питаю, хто?...“

Городовий перестав усміхати ся, стоїть собі, як при-сїшок, та мурмоче: „Я нікак нетс! Я в тому не звестен!...“

Мій свояк Павло Кукобка з усім своїм кодром по тихеньку вийшов. І регістратор з дочками покректав трохи, покашляв, та й собі зібрав ся до дому... Нехай ідуть! Жалкувати не буду!

Тепер сховаю апарат і вже нікому не признаю ся, що я фотограф. А як до чого дійдет ся — скажу, що апарат побив ся. Тільки попереду треба зфотографувати Павлуса з розбитим, напухлим носом, — собі на спомин...

6 серпня.

Мій товариш Корній Буряк, що давно вже зазіхає на фотографічний апарат, питає мене: що коштує сей апарат зо всіма причандалами? Бо думає й собі купити. „Що-ж, кажу, діло добре і втішне! Купи у мене, я дешевше продам, бо мені саме дуже гроший треба, і часу не має на фотографуваннє!“ Зрадів бідний Корній. Я йому усе за 30 рублів продав. Каже, що з самого початку зфотографує свій двір з хатою, кошарою і коровою: кохається у господарстві.

Нехай навтішається! Нехай зазнає щастя! А я — годі! І я людина, і я хочу жити, і дітей кохати, і бути вільним. Сі 30 рублів, що вторгував за апарат, піду віддам купцеві за всі матеріяли; а тоді признаю ся жінці у всіх моїх провинах. Дав би Бог, щоб Павлусеви ніс загоїв ся, і може тоді у нас у сем'ї знов настане лад і спокій, і щастє...

У Чернігові, 30 грудня 1898.

НАШ АЛЬБОМ.

1. Жайворонок та свиня.

Байка.

Минула ніч і, тумани прогнавши,
Вже сонечко по небу попливлó,
І скрізь життя і радість розлило,
На землю промінь свій пославши.
Безкраї небеса сяяли до землі,
Вона-ж до їх всьміхала ся щаслива;
Квітки цвіли, і пташка щебетлива
І на полі співала й на гіллі;
І жайворонок зняв ся над полями,
Душею чуючи, де воля і краса,
Видзвонював співець з гори піснями,
Витаючи і сонце й небеса:
„Хвала вам, небеса! Хвала, хвала без краю!
Тебе я, сонце добре, витаю, —
Ти нам життя даш і світ!...
Вам шлю я вранішній привіт.“

Співця почувши голосного,
В калюжі риючись, замузана свиня
Захрокала: „Се все брехня!
В тім гарного нема нічого.
Я в гору з роду не дивлюсь,
Бо сонце й небо я в калюжі бачу,
І тут по їх топчусь.
Хай пропадуть, то й не заплачу:
Малі й мізерні, — більша — я!
Заляжу їх: калюжа се моя,
Моє багно...“ По тій своїй науці
Упала й захропла в багнюці.

Добро і правда і краса —
Величній як сонце й небеса
Тому, хто вмів в гору позирати,
До високостів розумом сягати;
Хто-ж землю тільки зна та ристь ся в багні, —
Не знайде їх в калюжі тій на дні.

2. Струмочок та річка.

Байка.

Струмочок маленький дзюрчав по луці,
У брід через його брели горобці,
А він собі хлюпав, дзюрчав лепетливий.
З дуки перебіг він ще далі на ниви
І бачить — велика ріка простяглась,
Далеко, широка, вона розлилась.
І став наш струмочок ріку научати:
„Так широко дуже не можна сягати:
У шир ти розкотити всі хвилі свої, —
Не стане на далі тобі течії:
Не будеш ти довга, не будеш широка,
Мілким розпливеш ся і зникнеш від ока.“
І тільки скінчив він навчати ріку,
Аж сам і розтік ся, пропав у піску,
А річка, до його науки байдужа,
Текла і широка й глибока і дужа,
І хвилі могутні, високі, ясні
Край неба синіли в степу в далині.

На велетня дивно малому глядіти:
До всього береть ся, все хоче зробити,
І широко, наче та дужа ріка,
І розум сягає у його й рука,
І він не боїть ся великого діла,
Бо в ділі великим зроста його сила.

Борис Трінченко.

3. Стобіть умерти.

Я кожду радість життя збирала
Так жадно,
Квітку по квітці, аж до листочка
Одного, —

І в серці крила як скарб здобутий
Ощадно, —
Ах, як же мало в серці лишилось
Із того!

А життя гіркість, а біль, а сльози
Холодні
Самі вливались в серце, як в чару
З кришталю, —
Плили рікою, то по краплині,
По одній,
Аж заповнили вбогее серце
До краю.

Тепер на цвѣти голову склоню
Хоч звялі,
Їх пахощами іще в останнє
Упо ся,
Укрию груди в перли, і чоло
В кришталі,
В кришталі-сльози, і так зарані
Мину ся.

Стоїть для рожі руки о терне
Зранити,
І пити гіркість за краплю щастя
До смерти,
А повне серце о скелю долі
Розбити,
І для любови в сльозах і крові
Умерти!

Майменція М. Б.

4. Боязьким.

Страшно бороть ся, вставати
Проти насильства гидкого?
Жалко вам теплої хати,
Жалко життя затишного?

Ні! хто розбити кайдани
Вміє своєю рукою, —
Той тільки вільним і стане:
Воля живе боротьбою!

З матірью, з сином, з коханням
Вам розлучити ся шкода?
Ви живете сподіванням:
Прийде й без того свобода?

Хто-ж сього серцем не чує,
В кого нема на се сили, —
Той у неволі авікує,
Буде рабом до могили.

3 червня 1897.

Б.

Михайло Ю. Яуків.

В царстві Сатани.

I. Недоумна.

Як для неї братом будеш — те саме відчуєш...

Затовчена фізично і морально, робуча, як чорний віл. Жертва сім'ї. Молодших сестер виняньчила, вони викраєніли, розвились понад неї і стали попихати ся нею. Терпеливо зносить вона нехтованє і проклони, без зависти дивить ся, як сестри живуть собі вигідно і гарно убирають ся. Ніхто не сказав би, що їй сімнайцять літ. Я затямив її все однакову. Низька, бридка, нерозвита, з прикрими рухами. Мала лиш дві прикмети: буда витревала в праці при голоді і холоді і мала таке дурне, щире серце, що одинкові чобітки, по двох-трьох облесних словах, ви-мантив від неї якийсь незваний злодій. То були її одинкові чобітки, других не мала до смерти...

— Дурна Юстино, он люди ідуть, запряч ся десь, не стій така розчіхрана та обдерта!

Юстина іде чистити стайню, або ховає ся живо до комори, щоб не набрати ще стусанів від сестер.

Скрившись у кутку виймає з пазухи якийсь звиток. Розвиває обережно якийсь талісман, завитий у жмуті пестрих платків, що відпали від сестриних суконь. Розвила — образок із старої газети. Вдивляє ся в него, голубить, приговорює і знов завиває старанно в платинки.

— Юстино, принеси води!

Юстина натягає драну загортку та йде в ліс по воду. Осінній вітер морозить, гуде. Вона бриде босоніж болотом і гріє ся скорою ходою. Перед її вбогою уявою мелькають чобітки сестер, але вона не вміє завидувати — недоумна. Підтупцює живо, хухає то в одну, то в другу руку, сльози станули їй у очах — від вітру. Тяжкі коновки скриплять жалібно, коромесло давить її. Тягар горбить її, вона що хвилі перекладає його з одного плеча на друге і зітхає: „Ой, Боженьку, Боженьку, дай весну, дай!“

Кілько разів на день іде вона сею стежкою і кілько вже літ!... Гарованє точить сили, як іржа зелізо, мулить помалу, як вода беріг... Коби вже борше до хати, бо коромесло вбило ся в молоді, заниклі рамена. Ну, але все лекше вертати. То лише з хати так тяжко вийти... Коновки хитають ся і хитають нею, бо ноги позривані і крижі і вся сила. Ноги обболочені, але студінь уже не так допікає, бо задубіли, лише коліна і руки червоні, як бурак, а лице синє. Ослабає, ледви плентаєсь. Намагає ся підбігати і ставати ціпко, щоби не поховзнутись...

От уже й хата близько. Поріг, сїни, двері... вже й у хаті!

Крижі увяли. Змоглась ще раз — зняла коновки, стягла з коромесла, поставила їх у куті і відітхнула. Станула вдоволенна грітись коло печи.

В задумі видів я, як знімала загортку. При стяганю рукавів похитнула ся вперед... Один, дрібний, ледви спостережений рух прошиб мене морозом. Я охляв. Кілько ран, кілько вражінь дримає в душі і будить нечаяно скажені, брутальні анальоїї!

Ми дивуємось нераз, для чого одна хвилина, одна іскорка спостереження збентежує наше нутро і викликає отруйні, шалені рефлексії.

Той гидкий, страшний рух бачив я в розпуці невинних дівчат, що виривали ся з кігтів звїрячої пристрасти...

Яке нужденне жите слабих істот! Яка погань у конфліктах з брутальною силою!... І мені самому пригадалась мерза і безціль власного життя... А Юстина стоїть коло печи, дивить ся, як грають ся котки і сьмієть ся аж присїдає — тим щасливим, дурним сьміхом, що ціхує невинну охоту до життя...

II. Пробудженє.

Студент Марко Сава доволі скрита і таємна людина. До дваццятого року життя робив шалені скоки, попадав у дивацькі і оригінальні катаклізмами, протерпів багато в своїх упадках і дозрів скоро. Відтак наступила рівновага. Устаткував ся, приноровив ся до житєвих обставин, і хоча став менше замїтним, за те чув себе вдоволеним зі свого спокою.

Всякі давні зносини з часом устали, він віддав ся цілком праці. Уперед ніколи і не снилось йому, щоби при своїй бутній свободі і нетерпеливості міг коли навикнути до буденного примусу. Що більше, у него завмер юний запал до посвяти, дійсність остудила його ідеї, він став егоїстом не так з мусу, як радше з пересвїдченя.

— Які щасливі ті, що можуть іще вірити в щось! Я хоч і рад би, не можу вже вірити ні ві що! — говорив він раз. Всякі пориви його давньої, сантїментальної вдачі ослабли, так що навіть усунув ся від сїм'ї і давніх приятелїв. Здавало ся, серце того чоловіка, що колись било для всіх, перестало тепер бити навіть для него самого.

Вкінці був зовсім сам. Осягнув вповні від давна бажаний спокій. Ніяке зворушенє не заколочувало його самоти, ніяких листів не писав ні одержував. В товаристві був мовчазливий, супроти всіх поводив ся чемно, з тактом і з резервою, і се хоронило його від усяких зближень і злобних обмов. У ніякі діспути не втручав ся, лише слухав їх байдуже. Діспути уважав він хибами пустих умів, що з фальшивої амбіції боронять своїх дурниць та бляїт. Порожнеча хоче вивисшити себе і тому хапає ся сперечки. До правди доходить ся не сперечкою, лише знанєм і комбінаційним змислом. Хто ставить наперед шаблон, а відтак натягає до него свої думки, а при тім з фальшивої амбіції не хоче бути переконаним, лише перекичати свого противника, той поповняє не лише злочин насильства, але в самім заложеню минає ся з правдою. Правда не належить до ніякої партії. Вона німа і байдужа як сонце, що раз сьвітить для всіх, другий раз ховає ся в нічній темряві.

— По що висловляти свої думки? — замїтив він раз у одній досить незвичайній, довірочній хвилі. — По що

говорити людям правду? Се марноване духового капіталу, набутого в тяжкій досвіді. Люди правди не люблять, вона не поправляє їх, а псує і зражує супроти нас. Неправду також годі говорити — отже найліпше мовчати. Радити щось недосвідному, се просто дурниця. Чоловік поки сам не попече ся, поти чужий досвід є для него без вартости. Нехай люди живуть і дурять себе, як можуть і хотять, усе нехай іде звичайною ходою, так як доси. Для одних треба батога, для иньших волі, для тих війська, для тамтих цивільних становищ. Хотівши таку досконалість, як правда, перевести в жите, треба би бути Богом і вигубити три четверті морального плебсу, плебсу, що криється і під царськими парчами і під кожухами, а і тоді навіть не було би ніякого успіху. Люди родять ся, а не злітають з неба; тій четвертині обридла би скоро солоджена вода і вона домішала би швидко до неї гіркі зерна брехні та облуди. А в тім, що варта погода без змін, страва без гірких приправ? Люди занудили би ся при досконалости і не маючи контрастів, не вміли би оцінити її.

Раз спитав я Саву, як він задивляється на соціалізм і иньші суспільні змагання.

— Я хочу бачити в них щирю охоту і добрі наміри! — відповів він.

Я глянув на него. Його зір був сонний, він потонув у якісь иньшим світлі. Нараз станув і схопив мене за руку:

— Дивіть, який шум і гамір кругом! Дивіть, кільки тут у сій смердячій вулиці інтересів, бляі, реклами, гумбутів! Проста, найпідлійша, праствара ціль: плеканє свого жита, свого примітивного еґоїзму — нічого більше...

В стоїчній байдужости прожив Сава кільки літ і не спостеріг, як його бажаня і мрії опадали поволи мов осіннє листє. Через спокійне слідженє і спостереженя набрав великого знаня і такої вправи в психолоґії, що в мить відчитував кожду прояву і поводив ся з людьми по майстерськи і зручно. Жінок не любив, говорив, що занадто добре їх знає і не знаходить у них нічого гідного уваги.

— Не можу ненавидіти їх, вони такі, якими можуть і вміють бути. Як можна вимагати від лиса, щобн пас траву, а від зайця, щоб їв мясо? Ті слабї єства чудово

кермують ся інстинктом, без досьвіду чують, що розум є отруєю і з чисто природного змислу самооборони утікають від його глибини. Що до їх прикмет, ніжности, пожертвованя і доброти, яких нам бракує, вони дійсно можуть подобатись і доповняти нас.

Але те перестаріле „Frauenverehrung“ — що перейшло в штучі до ідеально декадентських персоніфікацій — будило в Саві буквальну осоругу.

— Дивіть, до чого доходить дурнота і анемія людськості! — сказав він раз при образі: „Мудрість“. — Людям адається, що всі абстрактні понятя женського рода не можна представити інакше, лише в жіночім виді. Ну, з тим уже лекше можна би згодити ся! — завважав він при образах: „Spinne“ і „Epheu“.

На першім образі була жіноча головка на тлі павукової сіти, на другім — голова дівчини з непевним, скритим виразом, прибрана галузками повою.

Одної ночі вертав він з театру. Ішов глухими, темними вуличками. По домах і каменнях заснуло жите. Кроки Сави гомоніли глухо по тротоарі, його стая то виринала при млавім сьвітлі лямп, то гинула в пітьмі.

Він станув. Доми і каменіці видались йому гробницями. Темні вікна гляділи понуро і дико, як челюсти пещер... Він був утомлений, його хід хиткий. Ішов німо, без тями і думки, губив ся в понурій пустелі і чув у собі лише темну, пусту глубінь...

Прийшов домів, засьвіттив лямпу і зачав роздягати ся. Відтак сїв на ліжку і попав у задуму. Ні читати, ні спати не хотілось йому. Його зір потонув у сьвітлі лямпи. Про себе давно забув думати, та ось тепер учув, що зі всіх його давніх терпінь і вражінь лишило ся лише безмежне, холодне, чорне сьвічадо суму. З нехотя зітхнув і загасив сьвітло. Лежав ні в сні, ні в яві. Його дух розсіяв ся в свобідній темряві. Йому видалось, що якась абсолютна воля виволікла його на понуре сьвічадо. Він глядить байдужно в безмежні, темні пропасти під собою. Лежав так довго. Нараз зірвав ся, як опарений. Йому блисла одна думка, блисла так, що провидів усе ясно, просто, звичайно,

аж жах прошиб його. Як то? Він міг так фатально ошукувати себе і жити... і жити!? Доки!? По що!? Для кого, для чого!? І він ще застановляється і тратить даром хвилини!?

Зірвав ся як сатана і з диким сьміхом, у знетямі, серед мертвецької тишини кинув ся бігати і шукати за чимсь. З лоскотом перевернув стіл, шафу, миттю перевернув до дна куфер і з жадобою розбійника налапав холодний, сталевий предмет.

Застали його розпростертого на підлозі в калюжі крові.

III. Собака.

Ночами гавкала невпинно, стерегла майно свого господаря, терпіла голод і холод, днями шнирала на сьмітниках за поживою. Звичайна історія. Боки запались глибокими ямами, ребра можна було здалека почислити, мов на магілівниці. Задня часть тіла висла на худих ногах, що стопами дотикали передніх. Обвислі цицьки свідчили, що кормила щенята.

Скулена, загнула хвіст під себе і гризла найдену кістку. Але кістка була замерзла і за тверда на її зуби. Знеохочена сіла. Була хора, дрожала зі студені, а в її очах стільки суму...

Хтось загулював на неї — вона полленталась далше і знов сіла. Надходить пустяк і схиляє ся по камінь — вона тікає. Знов сіла. Іде прошак, кличе її, вона дивить ся недовірливо і тікає з дороги. Ніде місця спокійного...

Прибігла домів і занятала ся під піч. Вже й їди не просить, лише лиже свої цуценята, що приссались до неї і пишчать... Дивить ся зпід печи тим сонним поглядом, повним материнської меланхолії...

Мала Гануся любила бавитись з Лискою, але тепер сидить на лаві і шепче ледви чутно: „Бідна Лиска, бідна, дуже бідна Лиска! Як мама дадуть мені молока, то сховаю і у ночі встану так по тихонько, аби ніхто не видів — тай дам Лисці. А як буде тепло на дворі і чічки

настануть, буду бігати з Лискою і з малими песиками у ліс, але вже не буду її бити, лише все сховаю для неї хліба в пазуху...“

Господар заглянув під піч, витягнув щенята, став їх оглядати і вибирати. Лиска прочувала лихо, проповзла на животі і почала лизати його чоботи. Цуценята пищали, а вона не могла їх оборонити. Вона лише махала хвостом, скавуліла жалісно і благала очима. Він копнув її, запер у хаті, а щенята виніс на мороз. Даром скавуліла і дерла лапами двері. З надвору долітав прошибаючий писк, переходив в уриване хропіне, вкінці цілком затих.

Господар застукав у сінях, собака поволіклась під піч, а дівчатко стрибнуло на постіль і накрило ся з головою.

IV. - Що-ж робити...

Сиділи в публичнім саді. Вона тримала дитину при груді, вдивила ся в землю і відповідала на його слова з гірким усьміхом; він водив посоловілим зором то на неї, то на рухи дитячих усточок.

„Докоряєш мені, Германе, чому я інакше не зарядила ся. І як же я могла зарядити ся? Ти лишив мене без крещара, на опіку Божу, а я на тих часах муїла втекти з дому, щоби бідній матері не зробити сорому. Я тинялась як собака по закутках, ночувала і мерзла по таких місцях, про які мені перед тим і не снило ся.

„Сама була-б я бояла ся, та з слабкою дитиною чула ся безпечнійшою. Гіркі сльози ковтала, а розрадити не було кому. Тоді я уперве пізнала, що то самота, що то значить бути відрізаною від людей і бороти ся самій без способу. Нераз у заулках серед осінніх ночей виділось мені в сонній утомі, що мене зіпхали люди на якусь кладку. От я іду тою кладкою і тисну до груді ціле жите і утіху — свою дитину, а юрба попихає мене все вперед та вперед. Аж нараз над самою серединою глубини — кладка урвана. Я стою в мертвій розпуці на краю, а з пропасти доходять зойки материй, мішають ся з дитячим квилінем, продирають гук шалених хвиль, продирають ніч і чорні хмари та німіють під холодним небом.

„То знов здавалось мені, що юрба трутила мене в пропасть. Чорні хвилі затоплюють мене, а я якоюсь надлюдською силою витягаю руки і несуче своє жите над поверхність глибини і повзаю по моїх попередницях, що вють ся в останніх судорогах. І невинність моєї дитини ратує мене. Мій Боже! Глянь, Германе, як воно веєміхає ся!... Чи я могла би погубити його! Чи я могла-б погубити себе і лишити таке маленьке, самісіньке!...

„А вже раз думала кинутись з ним у глибіню.

„Слухай... я вже йшла. То було тоді вечір. Я збожеволіла і опинилась на самотнім мості ставу. Ще лиш хвилька... Та дитя заквилило і пробудило мене. Я отямилась. Мені видало ся, що темрява кругом мене плаче і зітхає — ні, се мені не видалось, я чула кругом таке глибоке хлипанє, що аж сама себе злякалась і покотила ся без памяти на міст. Осінній холод зробив ся такий теплий, а темрява так роз'яснила ся...

„Я вертала до міста, а з лип падали сльози на по-жовкле листє... При сьвітлі ліхтарні задержалась я і глянула на дитя... Сі оченята дивили ся на мене так невинно і жалібно, що я розплакалась, як ще ніколи перед тим і поцілувала його. І від того першого поцілуя учула таку розраду і любов, якої ти не піймеш. Кілько разів проклинала я свій нерозважний крок. Відтак умістила я дитину у одної знайомої за місячну платню і кинулась шукати служби. Але гадаєш, що так легко було, як здаєть ся? Нині на твою працю не дивлять ся, а заробок, що тобі дають, уважають за милостиню...

„Сама не знаючи, як і відки, я опинила ся в таких місцях, що бодай не згадувати... Що-ж робити...

„Потім узяв мене якийсь старий пан і я муєла годити йому. Що-ж робити... Тепер трохи ліпше. Маю не злих господарів, гарувати треба, нераз крижів не чую, але що-ж робити? Як то кажуть: побідуєш зо сїм діт, а відтак привикнеш...

„Так, так, Германе, я знаю, що ти не міг мені допомогти. Бідний бухгалтер... Але то мене боліло, що ти мене в той час покинув і не дав знати про себе. Та менше з тим — ви всі еґоїсти, ви від усяких клопотів умиваєте руки.

„Я за той час багато навчила ся і пізнала такі річи, про які мені перед тим і не сніло ся. Гірка то школа була, гірка, але що-ж робити... Нікого мені так не жаль, як бідної матери. Як вона десь побивала ся за мною!... Що вона бідна тепер без мене робить? Чи я зможу коли показати ся їй на очі і направити все?... Чим я відплачу її безсонні ночі, її журбу і наруги від лихих людей?...

„Як я змінилась! Тебе дивують мої слова... Віда всего навчить... Знаєш, Германе, я тепер нікому не вірю і тобі вже вірити не можу. Знаю, ти був добрий, але... Ну, та скажи, що я винна?... Та я тебе не спиняю, не вішаюсь тобі на шию, роби, що тобі подобаєть ся. Тепер маєш більшу платню — можеш женити ся...”

Кляра схилила ся над дитиною і прошептала глухим, уриваним голосом: „Я тебе ні до чого зобов'язувати не можу — я, я бідна служниця, ти — пан...”

Германови закрутились сльози в очах, він бере дитя на свої руки. Аж тепер глянула Кляра в його очі — глянула з тим повнодушним, материнським захватом, якого до смерті не забуває ся. Схопила руку, притисла до своїх уст і зайшлась від плачу...

„Пригадуєш собі, Германе, ту весну, як ми пізнались і тут на сій лавці у перве зійшли ся?... Ах, який то був чарівний, чарівний вечір!...”

V. Весняний захват.

„Нині, мамо, перший день такий чудовий, перший день так пізно в маю. Відколи зелень і цвіти розвили ся, а погоди ще не було... Як прийде Мілько, підемо в гай... Мамо, мамо, яка я нині щаслива!”

Стара упоювалась щебетом своєї одинокої нестїйки і помагала їй гладити голубу суконьку і припинати рожеві стяжки.

На блідім личку Марійки мигали голубі й рожеві краски і творили з мелянхолією її очиць дивну, русальчину красу... На серденьку у неї так легко!

„Той, мій Мілько — думала вона — такий любий хлопчина. Нині чую ангельський захват любови, чую силу

миленького „ти мій, мій на віки!“ Нині обійму його і буду цілувати, голубити, пестити, як дитя. З такого гождого любка навіть царівна була би горда.“

Незадовго вінчанє — у Марійки здригнули руки. Ах, так скоро вінчанє! Вона чогось так боїть ся, як пробудження з рожевих снів-мрій!... Сидувалась думати про щось иньше.

„Але чому його ще нема?“ Вибігла до города, піднялась на штахети і дивилась в довгу вулицю. Людий мало, руху майже ніякого. Сьвято... Пташки не щебечуть, ні!

Гень на скрутї перейшла панночка в ясній сукні, вітрець зняв туман — нічого не видно.

Мати задумалась.

„Які з них ще діти! А які милі та спокійні дібрались! Дивлюсь на них і сама молодію. Одинока надія моя, одинока підпора мого віку! Гей, гей, старий, кілька літ, як і ми такі були, а кілька, як тебе вже немає...“

Марійка вбігла, шепнула живо щось до матери і показала на портієру. Старенька усміхнулась і погрозила жартовливо... Стрункий юнак склонився і поцілував стару в руку. Його великі очи глянули несміло по покою.

„Сідай, Мільо, о-ту, я зараз закличу Марійку!“

Вийшла. Він вдивився в голубу суконку, взяв рожеву стяжку і притулив до уст. В покою упоююча сьвіжість молоденького, любого жита. Цьвіти на вікні дрожать рівно з палким серцем. Він порожевів цілий. Нараз щось легенько затулило йому очи.

„Хто то? Хто то? Хе, хе, хе!“ — лелїв горячий шепіт коло його шиї. Він схопив руки Марійки, пригорнув її цілу до груди, посадив на коліна, як дитину і цілував, упоював ся до нестями. А кругом весна цвіте та пахне, а пташки не щебечуть, ні!

В гаю мати в тіни спочиває, а молодята збирають цьвіти, бігають, ховають ся, мов діти. Стара марить і не знає, чи то пташки так іграють, чи діти.

Марійка стрибнула в густі корчі калини та ліщини мов даня і шелеснула головою до тинистого склепіння. Мілько підбіг і схопив її в половину. На її віях і кучерях нависли діаманти роси.

„Моя царівно, моя русалко, моя зазулько!“

Вона похилилась на його грудь. Крізь верховіте видко глибокі неба.

„Чому ти така люба, чарівна, сумненька, чому, чому? Глянь на мене!“

Вона глянула. „Дитинко, ангеле мій, що тобі?“

„Сама не знаю... Мені так чогось любо і так чогось жалко і так чогось лячно...“

Обняла його і сховала личко на його груди. По хвилі знов підняла очі.

„Диви, яка дивна глибокі неба... Я багато-багато перетерпіла! Я боюсь свого щастя... Що мені? Чого мене якісь химери напали? Бий мене, чому мене не беш? Ти лише пестив, цілуєш так люба, твій шепт чарівний, твій віддих горячий так мене упоює, вялить. Звідки ти маєш таку силу?... Бий мене трошки!...“

Він дотулив ся легко кілька разів її плечий.

„Ах, ти навіть бити вмієш так люба! Я вже весела, іди соколику збирати незабудьки, я сховаюсь...“

Обняла його ще раз, обняла і поцілувала так, що не знав, чи то мрія, чи дійсність...

„Яка люба і дивна моя Марійка!“ — думав Мілько і збирав цьвіти та вязав їх у китицю. — „Нинішній день найщасливіший у моім житю!“

Рвав незабудьки, а по лиці котились слези радости. Підняв ся і припинав одну незабудьку до груди. Сесю сорочку Марійка вишивала. З кожного хрестика глядять на него її очі і кругом-кругом него її погляд, її усміх крізь слези... Серце забилося. Він кинув ся шукати її. Кущі, полянки, зелень, цьвіти мерехтять кругом, а Марійки нема... Опинив ся над берегом. Паморока схопила його за очи.

„Хто то? Хто то? Хе, хе, хе!“ — дразнила зазуля.

На плесі синької глубини плавала рожева стяжка...

I. Похорон.

„То отсе виходить, що навіть ся красуня — наша міська газета „Обметиця“ — тільки й надрукувала про нього, що, мов, — „Несподівано померший! 7 лютого несподівано вмер (добре несподівано, цілий рік слабував!) старший совітник з губерньського правління, колезький совітник Петро Довбня. Вчорашній похорон був вельми пишній. На труні лежало кілька вінків...“

„Усе?... Кінець?!... А де ділось тєс, що він був гарний служака, що так ловко знав закони?!... А до кожної ревізії береть ся так, наче-б то він у тій канцелярії, котру ревізував, сам родив ся... Ой ловко вмів ревізувати!... Користь велика з нього у службі була!... Кумедна ота „Обметиця“ каже: „Похорон був вельми пишній!...“ Ще-б так не „пишній“! Попереду усієї процесії їхали верхами на однакових конях два пожарні при всьому апараті: на головах величезні шапки з синіми денцями — от немов би справедливі козаки... шаблюки... а шинелі ремінням охрещені... У руках — нагаї. Нагаї!... Ними не били, а тільки лякали людей, давали дорогу. Не пошли пожарних, кого пошлеш? Москалів?... А дзуськи вам, панове, ви — штацькі, ви „ще сірі“.

Отак собі філозоф Штирка, секретар у губерньському правлінню, сумував згадуючи про помершого совітника Довбню.

„Що-ж, у місті усякого ховають однаково: везуть його через усі вулиці, що по дорозі до цвинтаря... везуть на марах, убраних китицями... і на колесах... І коні, що везуть мертвого — убрані, і люди, що ідуть „з процесією“ — убрані... Ті, хто ховає, часом плачуть, а часом радіють; а сей що найняв ся поховати „з процесією“ — він за всіди радий, він заробляє...

„Цілу дорогу, аж до церкви, що на цвинтарі, два попи й два дякони читали, а півчі сьпівали... Їх найняли за гроші, вони жалісно за гроші сьпівали... А ті янголи з дерева, що на марах, без гроший мають плаксиві вирази... Ну, а ось уже як тіло в церкві стоїть, помічник справника Крига без гроший сьпіває, дурно сьпіває... І як чудово, із самісінького черева своїм гарним тенором він видуває. „Со сьвятими упокой!...“ Усяке, хто-б не прислухалось до сього чудового сьпіву, мимоволі у думці гадає: „Боже єдиний, як жалібно!... Як тяжко ридає ся сьвятая душа!... Сій щирій людині, що зостала ся ще кришку пожити у „брєнному сьвіті“ — тяжко у серці!... Його душа розбатовуєть ся: Чому мене не покладуть у купі з покійником — мені було-б легше!“ Усі прислухають до чудового голосу Криги, всі плачуть за ним... Його сьпів ударяє у лїве вухо Штирки, і з його очий теж закапали сльози. А в голові філозопа, о диво, ся пісня нейтралізуєть ся, там уже жадної сльозинки немає; та що сльозинки — нема там сумного нічого. „Се Крижине „со сьвятими“ — радісне, щасливе!“ — думає філозоп. — „Мене — каже се „со сьвятими“ — мали вже давно зробити справником. Та довелось, приїхав совітник Прикидайло на ревізію до мене у повітову ноліційну розправу... Прикидайлови самому багато було праці, у поміч запросив товариша Довбню... Ну, й устригнули-ж вони тоді — трийцять девять пунктів на мене вклеїли... От анахтеми! Не будь губернатор добряча душа — потахтирили-б із служби!... А справництво? На віки пропало-б!... У пельці й досі стирчать ті трийцять девять пунктів... А як ловко тепер! Торік Прикидайла перевели на Кавказ, там певне і згине, а ти, Петре, мій друже щирий, осьдечки — у труні лежиш... Тепер уже мені дорога чиста, викерую на справника...

Ти мене не бачив мертвим, а я тебе бачу... Ось ми тебе зараз у землю закопаємо!..."

— Гетьте, гетьте! — розштовхує поліцмаїстер громаду. — Дорогу дайте! Худчій розступіть ся! Його превосходительство ідуть! — оголосив дижурний пристав.

— Від ями вернув ся, сам яму оглядав!... — зашепотів дехто.

— От горенько, їхньому превосходительству забули zostавити сьвічку, а в церкві всі розібрали, — бідкасть ся Обрубок, секретар з крестянського присутствія, що сам бере на себе клопіт до всякої оказії у товаристві.

— А ви візьміть у околдошного тай дайте, — хтось радить йому з громади.

— Коли-ж не ловко — мала сьвічка... — відказав дижурний пристав і засновитав очима поміж людей, визи-раючи найбільшу сьвічку.

Поліцмаїстер підскочив до дякона, пошептав йому на вухо, узяв від нього сьвічку, дав губернатору. А той щиро молив ся: „Идѣ же нѣсть болѣзни...“

— А вже-ж там не слабують... А ось сей самий Петро цілий рік вислабував! — жалібно співає Крига, сидячи у вусі того філозоп Штирки, і сей же йому у думці відповідає:

— Ну, то се-ж у сьому сьвітї, а там, звісно, нічого не болїти-ме, бо все чисто тут виболїло!

— Петро слабував, а я не вважав на те, що він мене й на очі не любив, відвідував два рази на тиждень... хай знають! Він поганій, а не я...

— А звісно, — відмовляє філозоп, — усяке ходило, і я бував, бо кожде боялось, що Довбня очунає і знов робити-ме ревїзїю... Кожде хотїло у слабостї придобритись.

„Но жизнь безконечная...“

— Яке в чортового батька там безконечне життя?! Умер чоловік, закопають, згниють його кістки... Вже ніколи не буде між нами, — відказує Штирчина мрія.

„Надгробное риданіе...“

— А звичайно, плакати треба, бо може ще менї доведеть ся й нераз плакати! — переливає Крига далї Штирці у пісні. — Адже zostав ся ще Головня... Він теж

совітник, а вони собі у купі з Петром тягнули гіркеньку. Питці — під чаркою завсїди душі на розтвір... Почуваю, ти йому розказував про те, як я був секретарем повітової поліційної розправи, а ти, Петре, у тому-ж повіті становим був... Ну й ловко-ж тоді я тобі підвіз Москаля! Петро хоч і бик упертий — лютий на мене „від себе“, а Головня — лютий „від другого“. Та звісно, у Головні стільки-ж упертости, як у вітрови: ні гарному ні поганому не не виведе кінця. Петрову сповідь він хутко забуде.

— От я завсїди доведу кінця: курив — покинув, — каже філозоп. — А як то тепер добре випадає: губернатор хоч і добряча людина, а любить, щоб хтось нагадав про тебе...

— Я не люблю, щоб хтось про мене нагадував, — говорить філозопова мрія.

„Другий совітник — Череватий. Сей у моєї дружини на іменинах був. А ся добряча людина як з'їсть у кого кришку хліба — умре за того. А губернаторка, то наше сонце... У неї три власні „планиди“ — Головенчиха, Череватиха і поліцмаїстерка. Планида має власних „спутників“. Твоя, Криго, жінка — „комета“, сама собі крутить ся: то до якоїсь „планиди“ підбіжить, то хутко тікає до „сонця“. Гарно те, що моя жінка дома сидить,“ — знов гадає філозоп.

„Кого-ж тепер пришлють на Довбнине місце? Ганчірку? Ганчірка й буде... Коли-б не Звіря! То лютий звір... А все-ж проти мене він зовсім „ще сірий“. Університета скінчив, усім на шию сяде... Він й у смак ще може не ввійти, а я вже буду справником...“

„Справника Копанку можуть призвести на совітника, а мене натомїсь справником... Без клопоту-б...“

„А я пішов би на твоє місце,“ — гадає філозоп. І ся філозопова думка миттю розлетїлась по головах усіх менших служаків: кождий почув для себе збільшення у службі...

Усі захрестились. Батюшка провадить літїю, губернатор молить ся, а ті, що зараз плакали, за спиною начальства ведуть розмову:

— Я так гадаю, що льожа літера Ж буде гарна, — каже один.

— А мені здасться, що С найкрасша, — відказують йому.

— А що сьогодні грають?

— Севільського...

— Весела річ...

— А в мене ось, бачиш, як намуляло мозіль! Саме в тій хвилі їхнє превосходительство zostались самі, підтримуючи труну у головах, як виносили з хати; я хутенько підбіг, зробив їхньому превосходительству полегкість, бо їм страх як тяжко було!... Тут домовину приперло до одвірка, мені мозіль на руці надавило...

Начальство озирнулось.

— Страх, як болить! — говорить і найдужче сячить безщасний.

— Се помічник правителя з моєї канцелярії. У нього четверо дітей. І що-б було більше йому дати наградних перед святами, — подумав губернатор. — Одначе ще час є — поправимось, — заспокоїв він свою совість.

„Вічная память, вічная...“

„Я тебе цілий свій вік пам'ятати-му, ніколи не забуду,“ — виспівує Крижина думка, — „бо в мене три роки збільшення у службі через тебе згинulo!“

„Прийдіте, постъднеє цълованіє дадимъ, братіє, усоншешу...“

— Уже цілкують...

— Ідіть, ідіть, цілуйтесь, прощайтесь...

— І поцілуюсь і попрощаюсь!...

І Крига, розштовхуючи усіх, зараз після віц-губернатора попхнув ся до тіла, міцно цмокнув спочатку у руки, далі у чоло. По церкві луна пішла з тих цілунків. Потім на очі руки поклав, з трагічним виразом на виді безщасно, нервово пішов напроти течії людської.

— Найшли дурного, — ховається за плечима у околдошного філософа Штирка. — Яка наглість потребує мого цілунка?! Зараз у мене нежить, поцілую — прилипне до носа, у мене сухотка буде, жінці передам... А діти! Як гарно, ніхто не замiтив мене, що я не поцілував!

— Я не поцілую, а так — нахилюсь, цмокну на вітер, — думає Головня, щирий друзяка покійного. — Усеї

думати-муть, що я поцілував, а я їх обдурю... Дивно, тільки другий день, як чоловік умер, а вже так здорово смердить.

З церкви до ями товариші несли труну на власних плечах. Тісенько було, бо стежечка вузька, чия нога понадала з боку стежки, у кальші набирали снігу, на стежку вискакували, штовхались...

— Глядіть, глядіть, Трохиме Васильовичу, кришкою до труни вашу бороду притиснуло! — закричав околдошний до Череватого тоді, як ставили труну біля ями на землю.

— Хай рве! — відмовив той байдужо і нервово відхилив голову. Під кришкою зостав ся шматок одірваної бороди. Череватий хутко, хутко захрестив ся, ковтаючи ті сльози, що річкою потекли з його очей... Чотири гробокопателі хутко підсунули під труну шнури, ще хутчій спустили у глибоку яму... Кождий, хто хотів, кидав землі по три жмені: „Віддам мерцю те, що було його!“

— Десь то Лев Товстий сказав: „Ті, що зостають ся, у серці радіють, бо не вони вмерли! — гадає філософ.

— Ніхто, здається, й не плаче за покійним! — мимоволі випалив Штирка на вітер.

— Ох, голубе, ох, сивесенький, ні, ні... Я... я... я... цілісіньку ніч ревів... Не можу, не можу втерпіти — тяжко, шкода мені!... Ніхто не знає того, що то за щира людина була... Ой, ой!... І внав безщасний Боровський і пішов, пішов істерично ридати, закопуючи лице у розриту землю.

Усім стало моторошно і сором за себе. Мовчали. У кождого пробігла якась іскра, що на голові сторч водоса з неї стало, мороз поза шкурою пробіг, а на очах з'явились правдиві сльозинки...

— Вічная память, вічная... — плачуть і півчі у купі з усіма... Ся велика хвилина хутко минула, філософ першим розігнав сум.

— Оттак, каже, жив чоловік тай умер...

— І чина колезького совітника мав, се полковник, — відказав становий з воєнних. — Кажуть, хутко мали на штацького совітника призвести.

Труни вже зовсім не видко було, дехто з більших панів почали розходитись.

— Торік собі справив нового мундира. Мундир зоставив, — каже помічник пристава Гулька.

— І чого сей Боровський так побиваєть ся? — шопочеть ся за плечима поліцмайстра одна з „планид“ до „сопутника“. — Покійник був старшим совітником з губерньського, а сей тільки столоначальник тай то з другого відділу.

— Кажуть, що ніби то вони собі потайці смоктали, — відповідає „сопутник“.

— Боровський за тим плаче, що втерив збільшення у службі через Довбню, — відкрояла „планида“.

— Глядїть, глядїть, жінка ані краплі не плаче, тільки наслинила очи та кулаком натирає їх, — защебетала друга „планида“ до своїх двох „сопутників“, а ті їй по черзі відказують:

— А на що вона має плакати? Покійний до неї кожного „аби в штанах“ ремствував... Просвїтлої години їй жадної, а сам жив з наймичкою...

— То то-ж тепер їй добре!

— А так, бо молода, замїж може ще вдруге вийти.

— А на що їй той замїж? Отсе я була сьогодні раненько у губернаторки, вона турбуєть ся перед чоловіком, щоб той виклопотав удові яко мога найбільшу пенсію.

— То добре...

— Ще-б не добре! Зараз кого захоче, того полюбить... Одного сьогодні полюбить, завтра вижене, собі другого візьме...

— Вільний козак! Нехай хоч кришку поживе для себе!

Там далі кожда купка собі окремо балакає:

— Господи, яка сила вінків! Хто їх поклав? — цікавить ся хтось у одній.

— А читайте! „Від друзяк та товаришів, від жінки та дїтей, від родини, від поліціантів міських, від поліціантів повітових, від студентів...“ — розбирає той, хто цікавив ся.

— А з чого-ж то від студентів?

— То синові товариші склали ся, купили...

— А що се за дівчинка плаче? — питають у другій купі.

— Марина, дочка покійного — вони так собі з батьком кохали ся... Почуває, сердешна, що вже немає татуня, нікому її пестити.

— А я чула, що наче-б то мати зовсім не любить дїтей!

— І не кажіть! Прямо, клята, усяку копійку загарбувала до себе. Дїтям вона нічого не дасть!

— Ото, бачте, студент з технольоїчного інституту, то — син; а то панночка заплакана — дочка, гімназистка.

— Вони обоє привикли до праці, кожде собі мало уроки, содержувалось, — кажуть далі.

— То се-ж при батькови, а що буде тепер з ними? — дивуєть ся друга „планида“.

— От вам і мати! Се то проклята мати! — закінчив якийсь „сопутник“.

— Але студент нічого собі, — смакує якась пані.

— Не кажіть сього! Він таки зовсім гарненький, — відказує друга.

А он третя „планида“ говорить теж до трьох власних „сопутників“.

— Так і видно, що ся пані удова заздрісна. Пошкодувала якихось там мізерних десять карбованців. І щоб хоч маленького склена зробити, а то труну у землю пустила.

— Ой справді, як се моторошно, — відказує другий „сопутник“, — покладуть у деревляну труну і — прямо у землю...

— Засиплють, не повернеш ся! — нервово каже другий „сопутник“.

— Ху, аж мороз по шкурі дере, холодно! — каже третій.

„Планида“ й три її „сопутники“ з того холоду за-смикали плечима і міцнійш позалазили у свої хутра.

— Пане Боровський, годі вже вам плакати, — сказав філософ Штирка, підтримуючи сердечного під руку і обтираючи його забрукану шинелю.

— Ой, ой, тяжко, тяжко мені, не могу, не могу! — І знов гірко ридає Боровський.

Яма у щерть насипана землею. Всі почали ровходитись. Губернатор з губернаторкою посїдали у власну кариту, біля них найшла собі місце „комета“. „Планиди“ з злістю

позирнули за нею. Дехто сїдав на коний і їхав, хто йшов пішки. Череватий хитаючись вийшов з цвинтаря; на вулиці дихнуло на нього сьвіжим повітрям. Філозоф бачучи те, що він не розважить Боровського, покинув його самого розважатись, а вздрівши Череватого підбіг до нього і повів розмову здалека.

— Отак, Трохиме Васильовичу, як бачите, жив чоловік тай умер... Нема його... Ось йому — ху! При сьому філозоф показав, як він ніби то щось здув з руки.

Череватий, щоб відчепити ся, відказав байдужо:

— Жив — умер — нема...

— Але ось що, скажіть мені на милость, — не вгавав Штирка, — на що отся уся процесія, отсі два пожарні, що їхали попереду в таких великих шапках? Для чого то шестеро коний цугом ішло?

— Певне, повинно так бути, бо чоловік умер, а не скотина! — з злістю обірвав його Череватий.

— А може воно — міркував далі філозоф — і не поганий той погляд учених людей, котрі кажуть, що коли мер чоловік — спали його... У сьому-ж, здасть ся, жадного гріха немає. Хай своїм гнилим тілом не отроєє землі, хай не вмаєє життя другим. Бо стане гнити, вода понесе гнилі кришки, котрі залізуть у животи живих людей. Над попелом теж можна поставити якого завгодно хреста. А хоч і поставлять, то що з того? Ну, хай, після смерти постановили... Минув рік — зібрались, відправили панахиду... Через десять літ з товаришів уже мало хто тут буде й служити, кому яке діло до Довбні? Усякому своє болить... Через двацять літ „Маринька“ приїде здалека, шукає татової могили — нема, бо хрест упав, ніхто не знає, де й стояв.

— Трохиме Васильовичу, — знов заговорив філозоф до Череватого, — а може гнилі кришки з Петра Семеновичового тіла попадуть на поливку картоплі, квіток... А сї — картопля, квітки будуть смачні, красиві?

— Може й так, — відказав Череватий і яко мога хутчій повернув у провулок, щоб відчепитись від уїдливого філозопа.

— А все таки, — подумав собі Штирка, — тепер у нас буде велике збільшенє у службі! Я так гадаю, Череватий мене підтримає!

II. Візник.

— Андрію, на що ти звертаєш зовсім на груду? Хиба не знаєш — половина дороги нашої, половина його?

— Пане, хиба в мене совісти немає, щоб я не звернув селянину, котрий їде з вагою...

— То що з того, що з вагою? Але хиба не знаєш: звернеш йому тоді, як він їде з вагою, він тобі не зверне, як їхати-ме й порожняком... Красше так: хай буде одно його, друге твоє колесо на дорозі, тоді нема сварки.

— У мене вісь залізна, а в нього деревляна, то моя буде ціла, а його може дуснути... Чоловік з вагою... що він буде робити на полі?

— Ет, з тобою їздити — одна досада... Нема найкрасше — з Миколою... Той ніколи кому будь не зверне...

— Еге, кажіть! Не звертав доти, доки не навчили... Тепер він за цілі гони звертає...

— То ти себе хочеш похвалити, тим і ганьбиш Миколу. Я люблю їхати з Миколою, його усяке боїть ся; хто йому не зверне, того він батогом...

— Кажіть, батогом!... Певне, ви-ж знаєте пана Пухкого, він був у нас за левізора. Зимомо їхав він з Миколою, проти них їде ціла валка з дровами, на передньому возі хлопець лежить. Микола звернув, а пан як заїдить його по потилиці!... Микола трохи ошоломонів, а пан до нього як зареве: „Луни батогом — хай звертає!“ Микола не весів очапатись, як дусне хлопця батогом по голові!... Той — зарів! Зразу прибігло кілька здорових хлопців, давай частувати Миколу пужаками!... Пан сидить: здоровий, а й той від разу не знав що робити... А хлопці почувши, що пан сварить їх, до нього... Певне дісталось би панови на горіхи, та щастє, мав револьвера, показав — відступились...

Знов здибалась валка з вагою, знов довелось Андрієви звертати; а там, щоб не нудити в дорозі, той, що сидів за пана, знов заговорив до хурмана:

— Андрію, а що-ж се не видко вашого хурмана Миколи?

— Бо слабій...

— Невже з тих пужаків, що тоді хлопці так поча- стували його? — дивується пан.

— Де там! У нього ноги повислихали, наче бочівки.

— Шкода — каже пан — такого чоловіка, роботяга з нього гарний...

— Він, отсей Микола, дуже улесливий, уміє як до панів підходити, — знехотя відказав Андрій і разом прислухався до своєї-ж мови; очевидно Андрієви сором було за себе, що він може ганьбити иншого чоловіка; але бачучи, що пан мовчить, він під'охотився.

— Микола довго служив по панах, призвичаївся до розмови з ними — хвалить їх у вічі... А вони сю улесливість люблять, ну, й жалують за ним... Він з Подішуків... Хвалить ся, що горілки не вживає, від коний ніде не піде, от пани й платять йому карбованцем вище за нашого брата... Неначе ми по багато вживаємо тієї горілки! А він — так собі, ледащо... Покинув рідне село, блукав, блукав скрізь, півтора року пролежав у лікарні, що у Черняхіві, потім до нас прийшов, та отсе вже другий рік як одружився і зараз знов заслаб...

У селі Колодному, куди подорожні приїхали, Андрій напоїв коний, а пан помалу почвалав пішки шляхом, прямуючи до містечка Дубців, де була сахарня Макогоненка. Там сьогодні він як податний інспектор мав справляти свою службу. Йому доводиться частенько туди їздити, то й усі хурмани його добре знають і не бояться, бо що раз, у дорозі, щоб нікому не було сумно, пан з хурманом ведуть балачку... За се хурмани його люблять і звуть „наш пан“.

— Дивись, Андрію, пуга випаде зпід тебе, — сказав інспектор до візника, як той уже за Колодним догнав пана.

— У мене худоба не потребує батого — батіг во- зить ся так — аби то... Хоч і втеряю — не страшно... Уже ось третій рік їзду — ні разу й не торкав коний батогом...

— Поглянь, старий їде дорогою, певне до Почаїва простує, — перебив інспектор. — Мені здається, що сей дідок був би дуже радий, як би ти підвіз його до Дубців...

— Еге! Я вже кришку теж на се вчений. Торік аж три карбованці втерав так от за ніващо... А міг і цілих триста стеряти... Я вже вчений...

— Як же то ти вчив ся?

— Поїхав у Білогір'я, відвозив станового. На посто- ялому прийшов до мене чоловічок, — служив він у нас два місяці на сахарні, і на якомуні щось там був... Усі його знають... Просить: „підвези“. Бачу, що, як сказати правду, він плохший за мене. Я не дуже то, ну, а вже він — і того гірший. Думаю: візьму! Ще й спитав ся:

— Чого се, кажу, ви сюди попали?

— Та, каже, з братом за землю позивав ся. Позичте, просить, мені золотого, дома віддам, куплю дитині гостинця.

Дав йому золотого. Поїхали. А у Білогір'ю здивав мене казанецький Жид-трахтирник, просить, щоб я завіз йому порожнє відрове барилко, бо нам треба було їхати через містечко Казанки, поуз хату того Жида. Приїхали до Ка- занків, пішов я до трахтира, барилко теє заніс. Жиди знайомі, дають мені не велику чарочку, таку, що мо' пла- тить ся за ню шість грошів. Випив я, ну, нею не випив ся... Так, що не довго й сидів, а погрівшись хвилини з десять, виходжу до саний — нема попоны! І не дорого вона кош- тує, а не моя, прийдець ся платити. А ми сиділи на коз- лах, на панське сидженє того чоловіка, що підвозив, я не пускав.

— Тут, кажу, була попона, чи ви не бачили?

— Ні, каже, не бачив...

— Диво, що пропала, думаю; коли не взяв її відразу до себе на козла, то певне звалилась. Ну, що-ж, так і буде...

Вернув ся я знов до трахтира, кажу, яка мені при- годя лучилась; а далі хотів уже їхати, коли се чую, Жид з тої хати, що напроти трахтира, каже:

— Що ви шукаєте, — ось ідіть-но сюди! Яка ваша попона? Щось, говорить, принесло, положило її у мене на порозі, а я й узяв до хати.

Заходжу у хату до того Жида за попоною, чую — дзвінок загав!

— Ну, думаю, певне коні сіпнули... Там чоловік є — утримає...

Виходжу з попоною — коний нема. Я сюди, туди — нема коний! Ще так що сказати і не пізно, так що може десята година з вечера.

Кого не спитаю — не бачили... А шукаю, прямуючи до своїх Дубців, бо думаю, що може той чоловік хоч і не затримав коний, про те понесли вони його до сахарні. А з Казанків до Дубців вісім верст, сніг мете, сліду не знати... За хаяви понабивало ся, порозтавало, хляпотить... Може воно й тяжко було йти, але не почував того, біг по тичках. Через них і не зблудив...

— Прибіг на сахарню — до стайні, питаю... Нема! Тут уже я метнув ся до знайомого чоловіка. А вже управляючому нічого не кажу, бою ся, думаю так, що мов ще розшукаю.

— А що воно за людина? — питаєсь про того, котрого підвозив.

— Та він, каже, був отсе двацять день у Білогір'ю на висядці (у арешті) — гроші вкрав у лісничого...

— Ось, бач, за яку землю з братом позивав ся! Аж тут я пригадав, що у нього й землі жадної нема, що й брата його я ніколи не бачив і ніхто не бачив. Тай сам звідки він прибив ся до наших Дубців, жадне не знало... Та бігаю, а тут у голову лізе: а ще-ж у дорозі душа моя постерігала тее, що він злодій. „Дай, каже, мені віжки, я попробую, чи коні гарно біжать!“ „Ні, не дам, я сам умію правити; а коні, кажу, добре біжать.“ І не дав.

— А злого взяв. Дитині, каже, гостинця куплю! От злодій, так злодій!... Та все біжу, та все біжу назад до Казанків! А сніг, а лихо, нещасте! І що мені в мріях носилось! Подивиш ся на нього, він же такий добрий, такий тихий, тихий — покірний... Отсе, думав я, розумний злодій, а я дурний, бо думав, що злодії дурні... Бери його хоч до рани клади... Та він же з роду злодій... Адже він бувало у того займе три, у иншого нять рублів, а ніколи не віддасть, усі пропадуть. Він же колись і в мене позичив сороківку тай не віддав. І як се я забув? А як він було просить, Господи! Гарно умів просити, так гарно, то хоч не хочеш, а даси, бо шкода стане, як не даси — усе щось штовхати-ме...

— А управляючий, пан Чвертка, не довідав ся тоді, як ти був на сахарні? — перебив інспектор оповідача.

— Де вже там не довідав ся — донесли... Хутко всі довідались. У слід за мною прилетів до Казанків окном з Дубців, пан Потеруха, а там і Чвертка наскочив.

— І щож, пропали коні?

— Ні, найшов у Казанках. Приходжу до „вратніка“, той каже:

— Які твої коні?

— Такі й такі. Ну, вратнік і бачить, що наші коні, а про те не віддає, — почав тягати. Він бо, бачите, хоче оголосити наших панів, хай буде відомо їм, що от мов, знайте, „я затримав ваших коний“. Я до пристава, а той і собі не дає. Та вже на силу наш окном викрутив.

— Але кажи з початку, — цікавить ся слухач, — як найшлись коні?

— Я пішов за попоною, а він повернув коні назад, та понад приставом. Я й дорогу ту мало що знаю. А тут — обхід, бачать, що летить мов скажений, та ще й з дзвінком! (А обхід, звісно, усякого повинен спинити, розпитати). Обхід кричить: „стій!“ А той — з саний, та — хода! Піймали його, до решотки!

— Ти, кажуть, на що вкрав?

— Хіба я крав? Мене самі коні понесли.

— А чом вони не понесли до Казанків?

— Я тут, каже, дороги не знаю!

А вже як я прибіг, мене й питають:

— Чи він хотів украсти у тебе коні?

— Кажу: ні! Що я маю за нього казати? Він такий жалкий, жалкий, аж дивитись на нього сумно! Його й випустили. А скажи я про те, як було діло з попоною, то сидів би. Коли-ж на що я маю казати — хіба з того, що він посидить у тюрмі, вийдуть з нього красні люди? Ні, він дуже розумний злодій! Се такий злодюга, котрий украде в тебе і своєю жалісливістю тебе-ж у купі з собою й плакати заставить.

— А пан Чвертка не дає тебе?

— От, каже, дурний, на що підвозив злодія? Тільки й сказав, більше нічого не казав.

— Уже щастє наше таке! На сій сахарні директори до нас діла нема, а управляющий і булгахтер — не пани, а так... вони забувають про те, що я не собака... Та що собака? Собаку він красше поважає за мене, бо добре знає, коли треба їй дати їди... Про мене йому байдуже... Ото у неділю ви здибали мене на місті, я їздив туди з булгахтером. Він просидів там з півтора суток, а два злоті стравного віддав мені вже дома і то аж сьогодні; а там я мусів не ївши сидіти. Більш досадно за те, що пан навіть не спитав, чи хочу я їсти. Та моє щастє — піду до полїцмайстерського кучиря (він хоч і лапацон (Білорус), а пристав у прийми у нас у Дубцях), та випив там дві склянки чаю з хлібом — ото й уся їжа...

— Та воно все-б нічого, байдуже про те, що їсти хочеть ся, що мала плата — коли-б же мали вони нашого брата за чоловіка! А то попробуй хтось із нас піти до своєї дома хоч на хвилину! Хай котрийсь пан зайде на стайню, хай не застане мене. Боже, що то буде! Позавчора о півночі вернув ся з міста, у ночі-ж, тільки другими кіньми, поїхав на гуральню — пакети возив; став ранок — пані Чвертка поїхала на місто; прийшов день — пані булгахтерова у гості майнула. А у вечері обидва пани у окомона на іменинах гуляли, а я всю ніч мусів стояти на дворі. Вони у карти бавились, а біля нас з худобою хлюща поралась. А отсе, бачте, їду з вами. Приїдемо, ще щось видумают, знов пошлють мене, бо я буду на готові. У них я жвавий, за се люблять мене. То їх, бачите, багато, а я один жвавий; жаден не спитає, чи хочу я спати, а дає, як сам того схоче... А, Боже, як отой Чвертка уміє в батька, в матір цибонити! Отсе вибіжить розіспаний, жовтий, жовтий, аж синій: очі горять, та все спльовує, бо певне у картах програв ся, ну, жінка й намилила голову, а на похмілля, та після табаку, знаєте, у роті кисло, густа слина не дає як слід повернутись язикови, от пан бігає, лютими баньками водить, мов скажена собака, щоб когось розірвати! Тьху, аж згадати гидко!...

— І ніколи не вклепав ся ваш пан Чвертка?

— Чому не вклепав ся? Вклепав ся, та ще й як уклепав ся! Наїхали гості до наших панів, а в нас є невеличкий хурманчук. Запріг він драбиняка, сїна у щерть наготив — повіз панів на маївку. Пани востали ся, а хурман вернув ся — перепріг коні і майнув ще комусь за лікарем. Там ті маювали, а далі послали хлопчика-льокайчука по хурмана. Та вже й не відомо, чи то хлопчик знайшов хурмана, чи сей сам опамятав ся, над вечір поїхав за панами. Не вєспів і доїхати, а вже пан Чвертка схопив ся, підбіг посатанїлий, давай дупсувати малого!... (Великих не бє, бо боїть ся, щоб не дали здачі). Спочатку за віхор, а далі в спину! Приїхали до дому, розпріг малий коний тай пішов батькови жаліти ся. Батько прийшов, каже:

— Я, пане, свого не подарую вам: за що ви мою дитину на вітер били?

Чвертка визвірив ся, казав, що ще коли мало спнови, він і батькови вєспле. Про те прийшли повістки — треба йти на суд. Бачить Чвертка, що вклепав ся, послав за старим, давай упрошувати, щоб помирити ся; але той чоловік довго не згоджував ся, та вже як Чвертка гарно заллатив — помирили ся. Ще добре те, що так воно ловко склало ся, а то-б посидів...

— А буває й инакше: отсе побє, а через хвилину відійшов, самому сором зробить ся, то вже побитого чаркою частує...

— Пане, я так гадаю собі у думці, що такі люди нічого не варт — вони таки прямієнько дурні; і пани, а дурні... Ви скажіть мені, на що їх учили? Воно-ж, мені здаєть ся, тая наука повинна людий до чогось красшого доводити... Чи правду я кажу?

— Але скажи мені ось що: коли тут такі пани, то чом же тобі й не кннути їх, чом би не перемінити на красших?

— Тай то, покинув би, пішов би до окомона Потєрухи; і там служба, коли-ж він дає тільки вісім карбованців на місяць. Хоч на мій погляд красше взяти вісім, ніж десять, бо окомон часом візок соломи даєть, дрівець можна добути... а в сих нічого не покуриш... У Потєрухи

я прослужив уже вісім літ, а він ніколи мене не давав... Тільки один раз назвав дурнем... Тай то сам я винен. Поїхав по брагу, а пан казав дати браги улесливому Жидови. Те, що належало ся улесливому — дав йому; коли їду далі, вибігає бідний, бідний Жид — коваль з Дубців, просить цебер браги й собі. Я не даю, але той скривив ся. У мене черево так і перевернулось; я собі й подумав: „Той улесливий — тому дають, сей бідний — йому нема...“ Дав йому цебер браги. Не вєпів до фільварка доїхати, а вже пан питають:

— Ти давав брагу ковалеві?

— Ні...

— Брешиш, давав!

Бачу — знає, не викручусь.

— Дав, кажу, одного цебра...

— А хто-ж тобі звелів? Сто чортів твоїй матері!

І сором мені, і жаль узяв — матері моєї давно нема на сьвітї, а він „сто чортів“ їй усипав! За вісім літ ніколи не давав, а то — вилаяв...

— А мати же твоя давно вмерла?

— А ми ще маленькими позоставались від матері — мені було тільки вісім літ; я найстарший, а ще-ж четверо... А батько після смерті матері як запили!... Вже й не знаю, чи з жалю, чи то вони так собі... Службу мали хорошу, за мельника, п'ятнайцять рублів на місяць брали; то що візьмуть, те й пропють... Прийде час гроші нести у казну — викуп за землю — занесуть, оплатять, а останні — до коршми... Та пропють не тільки те, що самі зароблять, а ще й з дому тягнуть... Що-б не попалося — усе збудуть! Я мовчав, хоч і тяжко було на серці; ну, а вони теж хоч і напють ся бувало, але прийдуть, отсе мовчки ляжуть, нікого з нас жадним словом не зачеплять. Дивлячись на таке життя я й пішов змалку по людях служити, бо треба-ж комусь годувати ту нещасну дівчурку... З початку дитину бавив, там — гуси пас, свині; далі — вибув ото вісім літ у Потерухи. Нічого, гарно мені в нього було, любив він мене, бо я до всього здатний; за хурмана, самі бачите, їзду; піду до молотїлки — там потрібен; стану за плугом — і тут добре. Я для нього ста-

рав ся, ну й він мене жадував... То воно хоч і вісім рублів брав, але-ж було краще, ніж тут десять з половиною... І тепер, як тільки здибаюсь з Потерухою, він зараз каже, щоб я знов ішов до нього у службу.

— То чом же ти й справді не йдеш до нього, коли там краще?

— А спитайтесь... Ет, привикла собака за возом бігати, то побіжить і за саньми... Якось ніяково — узяти тай кинути тут. Духу не хватає, а то-б давно в сьвіт за очи пішов від тих панів. Але що поробите — у нас сім'я — вісім душ, їм треба дати їсти, бо брат, що за мною, хоч і підріє — його у Москалі забирають, а то — дрібнота!...

— Хвалити Бога за те, що батько перестали пити, то все-ж у помочі мені хоч тим, що з хати не потягнуть... Тоді тільки й випють, як уже занадто треба — хиба у товаристві по чарці!...

ЯРОСЛАВ ВРХЛІЦЬКИЙ.

ІЗ ПОЕМИ „ВАР-КОХБА“.*)

I. Прольог. При стінах храму.

Руїни єрусалимського храму. Серед розвалин тут і там виростає бурян та корчі. Головна стіна тлєнєть ся поперек сцени. Під нею лежать і клячуть купки Жидів, чоловіків і жінок, різних літ. Матері уцицькують дїтий, старці з подорожними палицями і клунками на плечах, мужі з руками пообвиваними ремієм, у поставах як при молитві. Дехто лежить на землі і бе чолом об мур або об землю. Інші в німому болю сидять і тупо дивлять ся перед себе. Пізно, вечеріє, звільна стемнюєть ся.

Один голос. Де твій храм, о, промов нарешті! Де твій кивот заповіта, де твої обкурєні вівтарі? Де єспіви псалмїстів у євятих хоромех? Де твій архієрей, що молив ся за весь народ в день примирєня? Де твої пророки, де твій король, де сила твого народу?

Другий голос. Мовчиш, а руїни говорять за тебе. Де був кивот, там гніздо лисци, а серед каміня збурєних

*) Подаючи тут перекладом кілька розділів із найновішого великого твору євського поета Ярослава Врхліцького «Вар-Кохба», ми линаємо собі докладнійшу розмову про літературну діяльність і сей твір Врхліцького до одної з найблизших книжок «Літ.-Наук. Вістника», а тепер тільки пригадаємо його історичну основу. По зруйнованю Єрусалима Титом минуло 50 літ. Жиди, розсипані по цілій римськїй імперїї, почали знов бурити ся і нарешті 133-го року вибухло в Палєстинї нове грізне повстанє. На його чолї станув якийсь Вар-Кохба, прогнав римського легата з Єрусалима, здобув кілька фортець і здужав продержати ся майже рік проти напору римськїх легіонів, поки в кінці укріплєній і боронєній ним город Ветар не впав у руки Римлян. Вар-Кохба скінчив самовбїєством, Жидів покарано

вівтарів криють ся гадюки. Замість єспіву псалмїстів лунає риданє вигнанців і голодних путників, замість архієрея і пророків купи жебраків бьють головами до німої стіни. Твій король у Шеолї,*) а сила твого народу, то наруга над ним.

Усі. Горе! Горе! Горе!

Один голос. Як збіже під ногами жєнця падемо без відпору. Чужі огні жруть наші міста і села, чужинець сидить за столами наших батьків і єспів своїх годує вечерою наших дїтєй. Наш плач бе до брам неба, а ти мовчиш уперто.

Другий голос. Римськїй воєк ходить там, де Левіти купали ся перед єввятою жертвою. Твоє сонце глядить на стіни твого міста і твого храму і не закриває лиця. Місяць спускає там свої срібні сльози, та вони не потїшають і не допоможуть.

Усі. Горе! Горе! Горе!

Один голос. Адже-ж не брєхнею були твої заповіти і проєцтва про Мєссїю, що ждемо його приходу? Чи може був ним той Йошуа з Назарєта, що тут перед літами був прибитий на хресті? Не знаю, та не можу няти віри. Жду на правдивого єспланця мира і побіди, щоб доказав з більшою славою і величїєстю, що ти наш Бог і не одурни нас. О, пошли, пошли його!

Другий голос. Тамтої товаришував з малосилими і жебраками, сам бідний їв при столі бідарів і через те не може бути твоїм єспланцем, бо ти опоясаний блиском пануєш між Сєрафимами і Хєрувимами. Коли-ж покажеш ся нам у своїй славі? Адже-ж вона мусить затьмити славу Тита і Гадріана! Чом мовчиш? Промов!

у-друге, ще тяжше, як за Тита. Се історична основа поеми. Та Врхліцький зробив головним її героєм не самого єсплєча і воєка Вар-Кохбу, а високо вченого євського рабїна Акїбу, що ніби то був душею євського руху, хоча історичні дослїди виказали, що рабїн Акїба не мав з Вар-Кохбовим повстанєм нічогоєвського єспільного (див. статю «Akiba» в Гауєковій «Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche» т. I). Що в поємі Врхліцького гудуть — де тихїше, де голосїєше — тони євських євєстєвн болїв, змагань і розчаровань, єво не треба ї зазначувати. Власне ті ліричні тони оживляють його поєму, як се бачимо єсь тут у майєстернім прольєгу. — *Л. Ф.*

*) Шеоль — євський Гадєс.

Адже-ж ти не дурив нас, се ще одно, в що віримо.
О, пошли, пошли його!

Усі. О, пошли, пошли його!

Входять Акіба і Мейр, проходять мовчки поміж рядами ключиків і зупиняють ся при лівім краю храмової стіни.

Акіба. Тут знову бачиш нашу долю всю:
Одно риданє вічне, вічний плач.
До мурів храма головами бють,
Та ще й за те нам їх благословити,
Бо сей скажений біль, то одинокий
Безсмертний свідок, що ми ще живі.

Мейр. Мені аж чудно, відки з кожним днем
Усе нові ради беруть ся тут?
Ти прав, равві, гаразд, що тут вони.
Їх плач мене порушує до сліз,
Се-ж явний доказ: є ми, живемó!

Акіба. Хоч в притиску, в жалобі ненастанній!
Та як ріка пливе і понід льодом,
Так під обухом римського тирана
Жие наш люд! Хто заглушить його?
При тій стіні лід нагло розломав ся:
Ми є, живем і дихаєм і чуєм,
Ми знов — народ, а се-ж найстарша річ.

Мейр. Але який же вигляд на будуще?
Сьогодні здавлений ще тліє біль,
А ті стежки до хоромів Єгови,
Се продухп, що в них булькоче він,
До світла рветь ся. Та що буде завтра?
І найострійший притупить ся зуб
Глодаючи скалу. Зціліть ся рана,
Мертвий спокій заляже всюди знов.

Акіба. Ледві чи так. Здасть ся, сих стежок
До храма стін що день все більше й більше.
Що день чужії лица бачиш тут:
Ідуть із Ідумеї, з Вавилона...
Мисль єдности вже обіймає всіх,
А горем одиниць зростає сила маси.
О Мейре, вір, старі пророцтва ті
Про нашого Мессію — не брехня.

Він ще прийде, як слушний час настане,
Великий, більший, ніж у сні нам снить ся.

Один голос. Адже-ж не були брехнею твої заповітні пророцтва про Мессію, що ждемо його приходу! Він мусить прийти, бо інакше дурили-б нас твої пророки, твої уста, ти дурив би нас, о Боже, а ти не можеш дурити ніколи! Ждемо на него день-у-день, щоб виповнив царство твоє, щоб воскресив з руїн твій храм і люд твій, щоб доказав, що ти не одурив і не можеш одурити. Чом отягаєш ся? О, пошли, пошли його!

Ріжні голоси (*майже оmlіваючи*). О, пошли, пошли його!

Акіба. Чи чуєш се? То щирий голос люду,
То божий голос! Він прийде! Він мусить!...
О вір, по що до старости такої
Держав би був мене отсе Господь?
По що-б мої мандрівки і страждана?
Весь світ я обіймив і обіймаю.
Назви мені одно село чи місто,
Де-б слід сих ніг старечих не лишив ся.
В Зефірії чи тут у Арамеї,
У Етіопії чи на Евфраті,
Як в книзі ясно в мислях всіх читав я
Те, що в чужих країн блудні прихожі
Ось тут кричать охриплими устами:
„Пошли його!“ Прийде! Прийти він мусить!
Як ні, брехня — його закон великий,
Брехня — усі святі слова пророків,
Брехня — всі віщі образи й символи,
Брехня весь світ, він сам брехня найбільша!
Вір голосу народа! Він прийде!

Мейр. А-ну-ж вже був, та ми і не пізнали?
Стояв між нами смирний і убогий,
А ми не знали. Ні, не був се він!
Він мусить появить ся в славі, в блиску,
Серед соток і тисяч ангелів,
Як судия засяде між народом,
Де вдарить, бризнуть ріки аж до неба,
Світ захитасть ся в своїх основах.
Так бачу я його...

Акіба.

Се давній блуд!

Він може вийти й з простого народа,
 Без предків буде, та за те потомство
 У него без ліку — весь рідний люд.
 Так надіюсь його...

**Мейр.
Акіба.**

Щасливий ти в тій вірі!

Не вірою, я дійсністю щасливий.
 О, глянь на все, що діється довкола!
 Ворухить ся, кипить по всіх усюдах,
 Ще кілька літ, а замисли мої
 Стать мусять ділом. Нині ще досить нам
 Сих ветхих стін сьвятилища Єгови,
 Щоб день-у-день тут біль свій обновляти,
 А біль — чудова закваска для діла.
 Лиш мужа брак твердого, в повній силі,
 Щоб був муж діла, як я — муж думок,
 А буде все, чого жду й сподіваюсь.
 Лиш мужа винайти! Все йде до перелому.
 Нестерпне вже знущане римських військ
 І здирства римських конзулів несних,
 Що мають маску Риму — не лице.
 Вже бунт підносить голову кроваву
 По всіх усюдах — тільки мужа треба,
 Щоб силою свого духа пхнув
 Його в русло властиве і могутнє.
 І зброї в нас є більш, ніж ти міркуєш.
 На розказ Риму наші такі люди
 Її зробили, та як віддавать
 Прийшлось, побачили, що чимсь вона
 Невідповідна приписам. Римляне
 Вже заплатили за роботу, зброя-ж
 При нас лишилась. У ямах глибоких,
 В гірських яскнях, в тайних хідниках,
 Де — думають Римляне — є лиш наші
 Гробі, лежить та зброя, жде, аж люд
 Її ухопить на велику пімсту.
 О, се велике буде воскресенне!
 Лиш мужа-б нам, щоб зрозумів і вивів
 До ясної мети цілий мій плян! (Виходять).

Входить Міріам в убогій одязі і веде за руку малого Бар-Кохбу.

Міріам. Бачиш, дитино! Отсе ми у ціли своєї довгої мандрівки! Отсе храм твого Бога, тут плачемо і стогнемо безутішно.

Бар-Кохба (12-літній хлопець). Бачу тільки руїни, а серед них тіни — подібні до людей мого народа. Чого вони тут шукають, що тут роблять, мамо?

Міріам. Плачуть над зруйнованим домом Єгови.

Бар-Кохба. А він се терпить? Йому се байдуже, що плачуть?

Міріам. Злий Римлянин запалив храм твоїх батьків, дитино!

Бар-Кохба. А Бог стерпів се?

Міріам. Як бачиш!

Бар-Кохба. А чого-ж сюди ходимо всі?

Міріам. Щоб відчували те горе, дитино!

Бар-Кохба. Щоб наш Бог міг стерпіти наше понижене! Сего не розумію, мамо!

Міріам. Мабуть ми заслужили сего, синку. Мабуть із сего горя маємо повстати сильнішими і ліпшими. Мабуть за тим і ходимо сюди. Не знаю, але тут бували наші батьки, то для того й ми прийшли сюди в турботі і стражданю.

Бар-Кохба. Щоб побачити зруйновану стіну і почути зойки тисячів!... Ні, як може хтось бути таким злим і безчуття! Адже-ж ти говорила мені, який пишний, гарний і великий був Сіон. А ти чей же не дуриш, мамо? І чом же-ж мушу бачити його в розвалинах, а його народ у пониженю? Хочу відповіді! Чи-ж міг бути такий лихий чоловік і такий байдужий Бог, що могли прийти дні ось такого спустошеня?

Міріам. А таки бачиш, що прийшли...

Бар-Кохба. І знов питаю, по що ти вела мене сюди?

Міріам. Щоб і ти плакав і нарікав зі своїм народом.

Бар-Кохба. Плакав і нарікав! (Хитаєть ся і сїдає).

Міріам. Ти втомлений довгою хідьбою, дитино моя?

Бар-Кохба. Так, утомлений, сон мене клонить.

Міріам. Пожди ще хвилину, відправмо сьвяту молитву!

Бар-Кохба. Коло отсеї стіни?

Міріам. У тих руїнах, так як і иньші.

Бар-Кохба. Як иньші — ну, то плачмо і нарікаймо!

(Вмішується між розжалоблений народ. Звільна наріканя притихають. Люди підносять ся і виходять із руїн. Стемнюється щораз більше. Швидко лишається на місці тільки Міріам і Бар-Кохба. Вона сідає знесилена, хлопчик тупить ся до неї, опирає голову їй на груди і засипляє. Крізь півтьму проблискує велика зізда саме над чолом Бар-Кохби. З протинного боку вертають Акіба і Мейр).

Акіба. Утих їх стогін і псалми плачливі
І на руїнах засідає ніч.
Всі розійшлись, лиш самота лишилась.
Мейр. Хтось ще тут є, равві.

Акіба. Так, жінку бачу.

Мейр. А хлопчика не бачиш коло неї?

Акіба. Так, правда. Спить ось, тихе чудо неба.
Помалу йди, щоб не збудить його.
Дитячий сон, то сьвятощі землі.

Мейр. Спокійно спить — і в сні зітхає мати.

Акіба. І добре їм. *(Придивляється Бар-Кохбі).*
Який чудовий хлопець!

Мейр. Глянь, зірка над чолом його горить!

Акіба. А блиск її на личку в нього грає,
В чудових рисах тих, м'яких, солодких!
Глянь, золотаві кучері спливають
Йому на вид! Ти певно чув ту повість,
Як у Бітинії кесар Гадріан
Край ліса хлопця сонного знайшов,
Що в сні сьміявся і звав ся Антіной...
Отсе подібне чудо! Як предивно
Звізда блищить, пала в його лиці!
Ні, навпаки, се він зізді дає
Красу і блиск і поваб.

Мейр. Справді диво!

Акіба. І відки він тут з матір'ю прийшов?
Хто скаже нам? Досить, що він є наш
І що так гарний!

Мейр. А лице бліде.

Акіба. Се від терпіння. Та Самсона силу
Я бачу в ньому.

Мейр. Чи збудить його?

Акіба. По що? Колись його Господь розбудить.
Сей хлопець вибраний для діл великих,
Його рукою Бог покаже чуда!

Щасливий я, що днесь сказати се можу.

Мейр. І розпитати не хочеш, чий він син?

Акіба. Господній — і сего мені досить.

Я з ним зійдусь, сего тепер я певен.

(Схиляється і цілує сонного Бар-Кохбу).

Спи, сину зірки, аж тебе покличу!

Мейр. Він усміхнувся, а мати, бач, зітхнула.

Акіба. На те і мати! Ну, ходімо геть!

(Відходять. Акіба ще відходячи задивляється на сонного Бар-Кохбу. Мла надтягає і заслонює зізду над його чолом. В глибині за великою храмовою стіною миготять великі блискавки без грому. Злегка здригається земля, через сцену пролітає Асмавет, апокаліптичний іздець, ангел смерти і знищення — величезний, лице тоне в млі, понад широким плащем видно білу труплячу голову і косу).

Асмавет. Всі — всі ви — всі засуджені на страту!

З чеського переклад

Зван Франко.

Голодний ліс.

Фінське оповідане

Юхо Рейонена.

—*—

На північній окраїні Карелії, в глухій, але мальовничій місцевості, між Кайну і російською границею, уважано ще до недавна „чисту муку“ і „немішаний хліб“ за щось незвичайне, навіть на столі заможніших господарів. Трийцять літ тому назад уважано би таку поживу в сільци Куохаті простим марнотратством божого дару, коли би хто був позволив собі її мати цілий рік. Зрештою ніхто не позволяв собі нічого подібного, а тим менше Перту з родиною.

Той Перту був на стільки нерозумним у молодих літах, що бажаючи набути на власність кавалок поля, поселив ся в невеличкім хутірці на пісковім березі ріки Самалампі саме там, де вже починала ся правдива лісова гущавина. Тому лише з великим трудом удавало ся йому там вижити з жінкою; а тут Господь посилав їм ще що року по новому членови сім'ї! Наплодило ся у них стільки дїтїй, що жінка Перту, Анні, признавала ся сама деколи, що вже змучила ся тим даром божим. Або то й жарт ставати інколи в самі жнива нездїбною до праці, а потому ще тратити час на дорогу до сьвященика, перед котрим треба було сувати ся на колїнах? В кождім разі не благословив Господь сім'ю так щедро хлібом, як дїтьми, хоч сьвященик запевнював, що хутір Самалампі цвісти-процвітати-ме, бо робітників підростає там купа! Він додавав ще звичайно, що минуть ся літа проби, та що всього буде достатком, бо „хто посилає дїти, пішле і на дїти“.

А тимчасом приходило журити ся дїтьми самїй Анні, що від рана до вечера ломала собі голову, де добути для них усяку потрібну річ. Перту зі свого боку оброблював також старанно сьвяту землю, та старав ся всякими способами добути хоч яку-таку користь із лісів та болот, що розтягали ся в околу його хутірця. Одначе ні їй, ні йому не удавало ся тримати біду в відповіднім віддаленю від хутірця.

Не знаючи, як зарадити біді, Перту постановив розширити трошки границі свого поля на рахунок величезного казюнного ліса. Але то була не дуже мудра річ, як йому пояснив пізнійше лісничий, бо „дерева і та земля належуть преці не до тебе, але до уряду, до громади, чи ти того не розумієш?“

Перту думав, що і він член громади і що ліпше було би піддержати житє кільком особам, сотвореним на образ і подобу божу, ніж кільком казюнным соснам. Одначе лісничий постарав ся переконати його таки про правдивість своїх слів, давши йому нагоду переїхати ся на казюнный рахунок до губерньського города та погостювати якийсь час у жовтім будинку куопійоської тюрми. Там прийшло ся Перту відсиджувати ті грошеві претенсії, які до нього мав уряд.

Надїйшло знов літо. Сонце сьвітило ярко, коли Перту вийшов із Куопійо. Від часу до часу давав ся чути голоє вазулі, а пташки виспівували весело в лісі. Самохіть підбадьорив ся Перту, а навіть повеселїшав, коли вечером доглянув перед собою синяву озера Самалампі і ярку зеленє жита на своїм полі, що вже починало колосити ся.

„Приємно буде попрацювати з Анні на такім краснім полі, як прийдуть жнива,“ думав він. „Приємно буде споглядати на дїтваків, як вони перевертати-муть ся на вимолочених снопах, або як грати-муть ся, мов годовані телятка, на стерні, доки старші будуть в'язати снопи...“

Нараз перервав свої думки, спогадавши про обстрижену голову. Вже то дуже погане п'ятно полишив на ньому той тюремний голяр. Тай чи скоро підросте чуприна, щоби не впадала в очи і чи взагалі відросте? „Не розумію,

як я покажу ся тепер людям, а особливо Анні та дітям!" думав він.

Він постановив брати річ зовсім холодно; та коли став зближувати ся до хати, його кроки меншали.

"Коби хоч Анні не було дома!" думав, "та так воно мабуть і є; видно, що вона пішла разом з Сіккі витягати єїти; от і човна нашого не видно... тай на дворі діти як розгаласували ся..."

Він станув і почав прислухувати ся до діточих голосів.

— От як візьму тебе під ногу, то й увиджу, яка з тебе компанка!

То був дзвінкий голос маленького Анті, що дратував иньших. Сейчас дав ся чути плаксивий голос Фомкі; він був три роки старший від Анті, але не міг ніколи подужати його.

Розумієть ся, що тепер випадало їти зараз домів. Але Перту не хотіло ся страшити дітий своєю оголеною головою. Тай чому не мав він відітхнути під берівкою? Перту сів і закурив собі.

Довго він там сидів, довго находили на нього невеселі думки. Йому приходила гадка махнути рукою на господарку, покинути хутір і переселити ся в город. Балакали преці, що добрі робітники потрібні в городі і що заробляють інколи немало. Принайменше був би конець тим голдуваням що весни. Про те варто було подумати ще й тому, що в городі стрижуть ся всі, навіть пани, що певно не сиділи в тюрмі. Видно така там поведінка... А все таки жаль кидати свою землю. Нераз приходило ся тут у житю терпіти; та всеж жило ся на ній від малих літ і щось тягне до неї, як би душа приросла...

На таких думках зійшло йому досить часу. Вже була ніч, як Перту закрав ся до своєї хати, немов би злодій. Анні не казала йому нічого; вона вдавала, що це добавила ніякої зміни на його виду. Видно, вона вже і дітий упередила не згадувати про обстрижене батькове волосє. Ніхто не тикав того, лише діти якийсь час бокували від батька.

До липня відросла чуприна на стільки, що можна було її розчесати, лишаючи проділ по середині голови. Тоді й почало дозрівати жито, що дало надію на красивий урожай. Жителі Самалампі вичікували жнив з більшими надіями, як коли інде. Та потисли ранні морози, заки хліб поспів дозріти... Появилася до того ще й зараза. Анні перевалювала ся кілька неділь на припічку, кидаючись в сильній горячці. Недужі діти валяли ся по кутах комнати на перегиблій соломі, прикриті нужденними лахами. Любимець родини, Анті, лежав таки в горячці на матернім ліжку. Лише батько та завялий Фомка остоялись на ногах, хоч в хаті виділа всюди нужда.

З подиву гідною витревалістю заходив Фомка других, а навіть дозволяв Анті бити себе та торгати за волосє, коли не мав чим иньшим забавити хорої дитини. Він ходив надто в сусідні села просити милостині, та все приносив хорій матері і дітям те, що дістав від людей. Але не завсїди йому давали, бо довкруги голодували так, як у Самалампі. Так почала ся для родини Перту зима. Посеред зими приїхав до Самалампі староста упередити Перту, що всі громадські засоби в волости вичерпані, та що не можна вже очікувати ніякої підмоги. Оголошено навіть в церкві, що дальшу підмогу може уділювати правителство тільки за роботу, та що жителів Куохатської волости звиваєть ся до громадських робіт на рівні з иньшими. Урядник, що привіз те оголошенє, висловив ся між иньшим: "Чи не кричать ваші голодні більше, як треба? У вас земля не зла, а на осушених болотах навіть знаменита..."

— Так то, так, сарако Перту! — сказав наконець виборний. — І в нашому селі не останеть ся в коротці ні кришки. Так, так, повна твоя чаша, хоч і нам нікому не легко...

— Нічого, нашому братови не новина голодувати! — відповів Перту і того самого вечера замів тїсто з товченої кори з такою слабою примішкою муки, що тїсто навіть не закисло. Перед відїздом старости він спитав його:

— А чи вільно брати кору в каззоннім лісі? Коли вільно, я ровдобуду декілька снопів соломі, щоби домішати

до дерев'яного хліба, то про біду нема що на довго говорити... Зрештою і ми всі вже зміцнилися на стільки, щоби можна було йти на роботу.

Про кору не міг староста нічого рішучого сказати. Але хліба із соломи обіцяв прислати готового, тому, що його газдня знала досконало виікати такий хліб.

— От якось обійдетеся, коли рот не буде сварити ся з черевом! — сказав він на від'їзді.

Перту був глибоко зворушений добротою старости, та не знав навіть, як йому надякувати ся, а Фомка побіг до матері та шепнув їй до вуха:

— Тепер ти поздоровіш, мамо! В нас буде правдивий хліб соломяний від старостики!

Лічебні прикмети соломяного хліба вскорі потвердили ся. Як лише почали хорі діставати соломяний хліб в місце дерев'яного, стало їм ліпше і почали поправляти ся. А се було тим відраднійше, що по иньших селах мерли люди від того-ж голодового тифу як мухи і кожної неділі відправляли ся десятки панахид за покійників.

До Павлового дня всі були в родині Перту на ногах. Не всім одначе ставало одяжини, тому ті, що не мали чим приодіти ся, сиділи дома; иньші волочили ся по волости, збирали милостиню та продавали дрібні ручні дерев'яні вироби свого батька. Анні і Перту починали навіть справді надіяти ся діждати до нових жнив.

Та от Анні розв'язала ся близнюками. Нужда збільшила ся. Коли надто Перту повіз близнюків хрестити і зайшов у селі до знайомого торговельника, дізнав ся, що його хутір визначений дорогою публичної ліцитації на продаж. Перту давно вже був винен щось своєму сусідові Корпела-Хейкі. Тепер він голодував також, тому продав свою претенсію торговельникови за пуд муки. Торговельник був багатий чоловік, а довг Перту не перевищував сто п'ятдесят марок; він не находив одначе можливим чекати „ні одного дня“ і домагав ся продажі хутора, тому, що движимостей у Перту не було.

Довго просив і молив Перту торговельника, але той запевнював, що сам в потребі та домагав ся виплати усього

довгу. Коли-ж бо Перту не міг перевернути ся в гроші; не міг також продати ані жінки ані дітей. Прийшло ся віддати хутір.

Один близнюк помер. Родичі уважали се за щастє, тому що в них полишилось тепер лише восьмеро дітей, з якими прийшло ся виходити під відкрите небо. Розумієть ся, що гірко було їм покидати хату, будовану власними руками, та поля, управлювані серед пустині з величезними трудами десятки літ. Та не було що робити.

Покидаючи хату не мала родина означеного пляну, куди повернути ся, тому побрила в сторону города. В Маркула наткнулась вона на купу людей, що також справили ся до Олонцької губернії глядати роботи та хліба. Провідник купи Михаїс Пааво був старим знайомим Перту. Родина прилучила ся до неї.

— Мойого сина найшли на початку зими мертвого коло одного подвіря при Раутавара — розповідав Пааво. — Хлопчина лежав зі скрутлем сіна в роті. Коли приїхав ленсман і доктор, я пояснив їм, що дитина вмерла з голоду. Але нани сказали, що то не трапляєть ся. Вони порізали бідного покійника як удушеного і не хотіли вірити в голодову смерть, доки не найшли в його череві одну осоку. Тоді то й прийшло мені до голови вийти звідси, доки ще ми всі не перемерли з голоду, або не вступили з розуму. По дорозі пристали до нас иньші. Коли й ви підете з нами, ми перекодуємо вас; ми набрали досять запасів, стане для всіх.

Рано рушили разом в дальшу дорогу. Всі були в лахах, а йшли гусаком звертаючись усе в сторону сходячого сонця. Ранок був морозний, але ясний та тихий. З хуторів виходили голодні, озлоблені собаки, брехали з лютої на обірванців, потому сідали на сніг і проводжували їх протяжним витем.

В лісі стало тихійше. Дерев'я покриті інеем були обсіпані ріжноцвітними узорами. Пні, що тріщали від сильного морозу, витали виселенців ніби вистрілами. Виселенці йшли мовчки затоплені в своїх думах. Тишину порушував лише скрип саней, на яких везено найслабших зміж все-

ленців, різні кроки, та від часу до часу плач найменшої дитини Перту. Коло сільця Кекі нарушило знов спокій вите собак, що тягли ся за подорожніми цілі верстви. За те дальше почалась пустиня — безконечні ліси хребта Маансельки. Тут виселенці, яких разило по селах вите собак, почули себе ліпше. Тут було спокійнійше. З висних місць дороги, скільки оком давало ся засягнути, видно було лише ліси; ними вкривали ся збочі хребта і його відног. На полудні підносила високо голову з-за хмар гора Керо і темніли шпильасті верхи Йонкувара. На переді підносили ся верхи Немівара. А там з боку, та обширна рівнина, то певно озеро Валамо, покриті студеним покривалом.

Цілий ранок погода була прекрасна. Нараз подуло зимном. Из-за Руна витягнулись довгі, тонкі хмари. Вони стали густіти, громадити ся і вскорі уся гора Тетрівара покрилась густою, білою піною. В тім самім часі почали падати з дерев тонкі платочки снігу, а по полянах закурила метелиця. Здоймив ся вітер і підняв таку кураву, що заіплював снігом очи. Холодною струєю тягнув той вітер над землею, ударяв голми галузями, погинав верхи дерев.

Виселенці приспішують кроку. Але вже застогнав ліс під напором бурі, а тяжкі хмари сунуть ся люто по небі. Нараз гори і долини, ліси і люди, небо і земля — все сховало ся в сильній заверюсі, що кожної хвилі сильнійшла, шаліючи від великої лютої. Виселенці зрозуміли, що тепер приходить ся їм бороти ся за житє, тому напружують усі сили. Іще питанє, хто побідить: чи куревільниця, що наднесла ся з безкраїх тундр сходу, чи синні неурожайних країн Карелії! Старий і малий стунає завзято наперед, підтримуючи один одного. Від сторони вітру обледеніла їх підрана одежина і стала твердою, як латки. Лише обуве не держить тепла, примерзає до ніг, що ще не перемерзли наскрізь, але умлівають від зимна. Одно хлопя умерло і покотило ся в сніг; буря завила над ним, витаючи так своєю першу жертву.

— Анті, возьми мій кусничок хліба, щоби стало у тебе сил дійти! — говорить Фомка своєму молодшому братови, що постогнує від натуги.

— Вперед, вперед в імя боже! — крикнув провідник Мпхаіс Пааво. — Звідси вже певно недалеко до села Голкі!

Одна женщина заточуєт ся і перериваним голосом підсльївує псалом. Пааво піддержує її по-під руку і стараєт ся підбадьорити словами, а навіть вторує їй. Мовчки, тяжко віддихаючи веде Перту жінку, що видимо занемає; він лише що взяв з її рук дитину. Анні вчїпилась судорожно його руки та маячить, як у ві сні.

Виселенці падають один за одним на дорозі. Конина Пааво застрягла також в снігу. Та нікому думати про конину, як нікому помогти тим, що упали. Посеред страшної заверюхи око заледво вєпїє відріжнити предмети, а коли хто й увидить тіло при дорозі, не має сил нагнути ся до нього. Женщина, що відсльївувала псалми, випустила із рук рукав Пааво і покотила ся в сніг; та він навіть не замїтив того. „Вперед, в імя боже, вперед!“ буркотів машиннально.

Більша часть держить ся ще на ногах. Фомка і Анті віддихнули при пні і знов плетуть ся вперед, не знаючи де иньші. Вони переходять біля женщины, засипаної до половини снігом коло дороги.

— Чи то не мати? — з перестрахом шепче Фомка.

Не дальше, як сто кроків, сидить Пааво. Його очи отворені, але Фомці видають ся вони без житя. Кусник хліба, що був у нього в руці, примерз видно, бо навіть не впав тоді, коли Анті торкнув легенько застилого...

З тих, що йдуть, лєть ся піт, а страшна спрага пече їх внутро. Дехто пробує ликнути снігу, але від нього ломить їх і кулить у щелепах. У всьому тілі почуваєт ся така неміч, що не хочєт ся продовжувати дальше борбу; більшість огортає розпука. Іще кілька напружень і появляєт ся повна байдужість. Нема вже ні розпуки, ні страху. Тяжкі повіки самі закривають ся. Хочєт ся спати, а на снігу така м'ягка постеля, так манить до себе! Мороз проникає тіло, але вже не мучить; викликає радше приємне чутє. Запалі щоки надувають ся і стають пухнасті, як у товстого чоловіка. Потім темніє в очах, голова повертаєт ся легенько, але митю все устає і чутєт ся цілковитий спокій.

Фомка і Анті все ще йдуть і помагають один одному, переходячи з гори на гору. Вже йдуть по неткнутому снігови; видно нема нікого на переді, коли не видати слідів. А хтось сапить з заду них. Анті затримує ся, оглядає ся і пізнає батька, що волочить щось за собою по снігу. В руках його нема дитини. „Деж сестра, деж мати?“ хоче спитати Анті, але Фомка не дає йому на те часу і тягне вперед.

— А ти-ж не видиш, що батько нічого не тямить! — шепче він в перестрахи. — Гляди, як незвичайно горять його очі! І що він волоче за собою?... Ах, ходім скорше, ходім!...

Ідуть далше, хоч уже зовсім темно.

— Коби хоч тронки можна віддихнути!

Та Фомка не дозволяє затримувати ся і спішить вперед зо всіх сил, хоч кров майже горить у його тілі.

Вкінці мелькнув у віддали огник. Фомка зрозумів, що треба-б про нього повідомити тих, що лишили ся з заду, але голос його не слухає. Він знає, що треба йти до огника, не зменшуючи кроку. Він уже не чує, чи йде. Як у ві сні здасть ся йому, що деє коло нього забрехала люта собака. Потім його думки цілком поплутали ся. Та він не випускав руки брата, а все брив наперед, тягнучи за собою зовсім обімлілого Анті. Уже нема у нього сил, та спасене близько...

Мешканці Толкі, перестрашені незвичайним дзявкотом собак, вибігли на двір, увиділи хлопчат і потягнули їх до хати. Вже в снігах посипали ся запити і оклики:

— Господи, Боже мій! Що ви за люди? Відки ви йдете в таку непогоду? Чому не відповідаєте, хлопята? Господи, будь нам милостивий!... А то що ще за чоловік? Таж він волочить за собою мертве тіло!... Видно ноги померзли серед такої божої заверюхи!

В хаті відоймили неживе тіло Анні у Перту, що нічого не говорив і не розумів. Пробували відтерти замерзлу, але то не вдало ся і її винесли до повітки. За той час хлопята поснули в теплій хаті, а Перту сидів на припічку і без думки глядів у огонь.

Хлопята спали довго. Аж другого вечера вони були в силі пояснити газдам, що стало ся з ними у підніжа Кєро. Від Перту, хоч як перше не спав і сидів усе на припічку, не добили ся ні одного розумного слова. Він і лишив ся таким на завсїди.

Над ранком стихла заверюха. Сонце сьвітило знов ясно на сніжні поляни. Сніги біліли, аж за очі хапали, у підніжа Кєро, а обледенілі галузки дерев ярко іскрили ся до сонця. Ті сніги були пишним покривалом над шіснайцятьма замерзлыми бідаками.

З весною появились хрести над шіснайцятьма могилами; від тоді називаєть ся те місце „голодним лісом“.

БІБЛІС.

Мітольоґічне оповідане Пера Люіса.

...І Амарілліс між трьома молодими дівчатами і трьома філзофами оповіла мов малим дітям отсе казочну аллегорію.

„Я знала мандрівців, що ходили по Карії і заходили в гору рікою Меандром геть висше, ніж доходять настухи. Вони бачили бога ріки, як спав на березі води отіненої очеретом. У него була довга зелена борода і його лице було поморщене, мов сірі набережні скали, з котрих висають плакучі віля. Його старі повіки, бачилось, завмерли на завсіди на його сліпих очах. Певна річ, що коли би хто ще сьогодні забажав побачити його, не застав би вже його живого.

„Отже-ж то він, подруживши ся з німфою Ціянею, мав донечку Бібліс, і я оповім вам отсе історію сеї нещасної Бібліс.

I.

В початковій яскині, відки таємно впливає ріка, німфа Ціянея вродила двоє дітей на раз: один був син і вона назвала його Каунос, а друга була дочка — се була Бібліс.

Вони росли обоє над берегами Меандра, і бувало Ціянея показувала їм під блискучим зеркалом води божеську

стать їх батька, котрого душа оживляла бистрі хвилі. Вони не знали нічого на світі крім ліса, в котрому родились. Вони ніколи не бачили сонця інакше, як тільки крізь гущавину гияк. Бібліс ніколи не розставала ся зі своїм братом і обіймала його за шпю, коли йшли обоє.

Вона мала на собі маленьку туніку, що виткала їй мати на дні ріки; туніка була синяво-сіра мов перші проблиски зараня. Каунос мав тільки довкола стану очеретяний пояс, із котрого звисала жовта опинка.

Скоро тільки розвидніло ся на стілько, що можна було йти по лісі, вони ходили обоє геть далеко, бавили ся дикими яблуками, що поспали з дерев або шукали квіток що найбільших і найзапашніших. І що знайшло одно, все те було для другого; вони ніколи не сперечали ся і задля сего мати хвалила їх перед иньшими німфами, своїми приятельками.

Та ось коли минуло дванадцять літ від дня уродин, їх мати зробила ся чогось неспокоїпа і кілька разів ходила за ними назирцем.

Діти вже не бавили ся і пробувши цілий день у лісі не приносили в руках нічого, ані пташок, ані квіток, ані плодів, ані вінців. Вони йшли так близько одно одного, що їх волосє мішало ся. Руки Бібліс блукали по братових раменах. Часом вона цілувала його лице; тоді обоє стояли мовчки.

Коли було дуже горячо, вони простягали ся в мягкій траві і лежачи на грудях серед пахучого моху розмовляли і вдивляли ся одно в одно і не могли відірвати ся від сего виду.

Тоді Ціянея закликала свого сина на бік і мовила до него:

— Чого ти сумний?

— Я не сумний, — відповів Каунос. — Колись я був сумний — від сьміху і від забави. А тепер усе змінило ся. Я не потребую забави, мамо, а коли не сьмію ся, так се тому, що я щасливий.

— Чим же ти щасливий? — запитала його Ціянея.

— Дивлячись на Бібліс, — відповів Каунос.

— Чом же-ж ти не дивишся на ліс? — допитувала Ціянея.

— Бо волосе Бібліс м'якше від усіх квіток і більше пахуче; бо очи Бібліс...

Але Ціянея зупинила його.

— Хлопче! Мовчи!

І надіючись вилічити його від його грішної пристраси, вона зараз попровадила його до одної гірської німфи, що мала сім дочок таких красунь, що ні в казці не сказати, ні пером описати. І обі змовившись заговорили до него:

— Вибирай собі! Котра тобі подобається, Кауно, буде твоєю жінкою.

Але Каунос дивився на сім молодих красунь такими байдужими очима, немов би се було сім каменюк; бо образ одної Бібліс наповняв усю його маленьку душу, так що в ній не було більше місця для иньшого кохання.

Цілий місяць отак водила Ціянея свого сина з гори на гору і з долини в долину, але ані разу їй не вдалося відвернути його від його бажання.

Вкінці бачучи, що ніколи не поборе сю завзяту пристрась, вона зненавиділа свого сина і почала називати його підлим. Але хлопець зовсім не розумів докорів своєї матери. Чому зпоміж усіх дівчат йому відмовляють власне ту, котру він любить? Чому пестощі дозволені в немилых обіймах усякої иньшої, роблять ся злочином в обіймах обожаної Бібліс? З яких таємних причин чує, що йому видавалось щирим і чистим, здібним до всякої жертви, осуджено як варте всякої кари? Адже-ж Зевес — думалося йому — оженив ся зі своєю сестрою, а Діонова дочка Афродіта поважила ся навіть зі своїм братом Аресом ошукувати свого брата Гефайста. Він не знав іще, бідолаха, що тільки одні боги надали собі розумну мораль, а чесноту людську турбують незрозумілими законами.

А Ціянея мовила до свого сина:

— Не хочу вважати тебе своєю дитиною!

І вона кивнула на Кентаврицю, що бігла до моря, посадила їй на хребет Кауноса, і прудкий звір погнав.

Якийсь час Ціянея слідила за ними очима. Переляканий Каунос держав ся плечий і деколи замотував ся

в її величезнім волосою. Кентавриця гнала широкими, м'якими скоками; вона тикала в простій лінії і помалу зменшувала ся в зеленій далечині. Швидко вона щезла за купою дерев, потім показала ся знов, але вже маленька, мов точка, котру ледви можна було розпізнати. І вкінці Ціянея не могла вже розпізнати її.

Повільними кроками вертала мати Бібліс до свого ліса. Вона була сумна, та при тім рада, що через ту насильну розлуку спасла долю обох своїх дітей. І вона дякувала богам, що дали їй на стільки сили, що могла сповнити такий важкий обов'язок.

— Тепер — думала вона — Бібліс лишила ся сама і забуде свого усуненого брата. Вона приваже ся до першого-ліпшого, що завтра зуміє піддеститись їй, і на-півбожеське покоління виросте, як і слід, із її шлюбного зв'язку. Благословлю вас, безсмертні боги!

Та коли вона ввійшла до печери, маленької Бібліс давно не було в ній.

II.

Коли Бібліс побачила себе самою на маленькій ліжечку в зеленого листя, де вона спала побіч свого брата, вона даремно силкувала ся заснути; сон не брав ся її сего вечера. Вона вийшла. Ніч була тепла. Легенький вітер хилив і піднімав лагідно глибокі маси лісових дерев. Вона сіла на камени і вдвляла ся в біжучу воду.

— Каунос — думала вона — Каунос... Чому він не вертає? Де він забарив ся? Хто задержав його? Таточку, хто віддає його від мене?

І мовлячи ті останні слова, вона похилила ся над жерелом.

— Таточку! — скрикнула вона. — Таточку! Де є Каунос? Скажи мені!...

Шум води відповів:

— Далеко...

Бібліс перелякана запитала живо:

— А коли-ж він верне? Коли верне сюди?

— Ніколи! — відповіло жерело.

— Вмер! Він умер!...

— Ні.

— А деж мені знайти його?...

Але жерело не сказало нічого більше. Тихе шемранє струмка було одноставне. Не було ніякої божеської подоби в тій пречистій воді.

Бібліс схопила ся, побігла. Вона знала стежку, котрою пішов Каунос з матір'ю. Се була вузенька доріжка, що вила ся від дерева до дерева і губила ся в гущавині. Вона не часто ходила нею, бо доріжка вела через яр, де жили гадюки і люті звірі. Але тепер її туга була сильніша від страху і тремтяти вона бігла, що тільки могла надужати своїми маленькими, босими ногами.

Ніч не була темна, але тїнь при місяці чорна так, що поміж грубезними деревами Бібліс могла йти тільки напوماкки. Вона дійшла до місця, де стежка розходила ся на двое. Як знати, куди йти? Припавши на колїна, вона довго шукала, чи якийсь слід не наведе її на добру стежку. Земля була суха і Бібліс не бачила нічого. Але коли підвела голову, побачила Гамадріаду з зеленими грудьми, що захована в листю дуба придивлялась їй з усьмішкою.

— Ох, — скрикнула Бібліс, — куди він пішов? Коли ти бачила, скажи мені!

Гамадріада простягла на право свою гиясту руку і Бібліс подякувала їй щирим поглядом.

Вона йшла ще довго сеї ночі. Стежка тягла ся без кінця, ледво замїтна під обтрушеним листем; вона йшла, звиваючись раз-у-раз, обминаючи яри і виверти, піднімала ся, спускала ся в низ, щезала в тїни, все далі і далі. Вкінці знесилена втомою Бібліс упала на мох і заснула.

Коли прокинула ся на другий день, сонце стояло вже високо і вона чула якусь дивну приємність здовж своєї простертої руки. Отворила очи: білява ланя легесенько лизала її руку. Але при першїм руху Бібліс делїкатна звїрина зірвала ся на свої тонкі ніжки і підняла оба вуха, витріщивши рівночасно на неї свої чудові вохкі очи, чорні і блискучі як жерельна вода.

— Лане, — мовила Бібліс, — чия ти? Коли ти належиш до богині Артеміди, проведи мене, бо я знаю її.

Я жертвую їй в повні місяця лїбації з козячого молока і вона радо приймає їх. Лане, вона дуже любить мене. Тож коли ти належиш до її отари, вислухай мене в моїй трївозі і знай, що не вчиняш нічого нелюбого добрій Нічній Стрільчїні.

Ланя, бачилось, зрозуміла. Вона пішла наперед, але йшла досить помалу, щоб дівчинка могла надужати за нею. Обі вони пройшли так великий шмат лїса і навіть два потоки, через котрі ланя перескакувала одним скоком, але котрі Бібліс мусїла переходити бродячи по колїна в воді. Вона була тепер безпечна. Їй здавалось певним, що вона на добрій дорозі. Без сумніву сама богиня післала їй отсю ланю, в подяку за її побожність, і божеська звїрина приведе її лїсами аж до коханого брата, з котрим вона не розстане ся ніколи. Кождий крок зближував її до мети, на котрій увижав ся їй Каунос. Вона чула вже на своїй груді горячі обійми збігця. Частина його віддиху, бачилось, пролетїла в повітрі і солодощами надихала вітерок.

Нараз ланя зупинила ся. Вона просунула свою подовгасту голову між два молоді дерева, де в тїй самїй хвилі показав ся рогатий профіль оленя. І немов осягнувши мету, до котрої поспїшала, ланя лягла на землю, підобгавши ноги під себе, і поклати шию на мураву.

— Каунос! — кликала Бібліс. — Каунос, де ти? Замість відповіді олень поступив до неї два кроки і погрозив їй своїми страшними рогами, що звивали ся мов бурі гадюки. І Бібліс зрозуміла, що отся ланя так само як і вона йшла на зустріч своєму милому і що може безхосенно числити на послугу тих, у кого сердечна пристрасть захопила вже всю душу.

Вона вернула назад, але зараз заблудила. Вона зайшла на нову стежку, що нагло спускала ся в непрохідну гущавину. Її бідні, маленькі, втомлені ноги оббивали ся о камїне, кололи ся о корїне, ховзали ся по бурій постелі єинких ялових шпильок. При однім закруті неправильної стежки, що йшла понад потоком, вона зупинила ся перед двома божеськими істотами.

Се були дві нїмфи з ріжних сфер: одна опікунка лїсів, а друга весняних повенїв. Ореада принесла Наяді

свіжі жертви одержані від людей і обі купали ся в потоці і плюскотали обнявши ся.

— Наядо, — мовила Бібліс, — чи не бачила ти сина Ціянеї?

— Бачила. Його тінь пролетіла надо мною. Се було вчора о заході сонця.

— Відки він ішов?

— Не знаю.

— Куди пішов?

— Я не слідила за ним.

Бібліс зітхнула глибоко.

— А ти, — мовила вона до другої німфи, — чи не бачила ти сина Ціянеї?

— Бачила. Далеко відси, в горах.

— Відки він ішов?

— Не знаю.

— Куди пішов?

— Я забула.

А потім, випростувавши ся посеред шквирної води, вони промовили:

— Лиши ся з нами, дівчинко, лиши ся! По що ти ще думаєш про того, кого нема? У нас є для тебе безмежний скарб теперішніх радощів. Нема будущего щастя, що варто було-б того труду, щоб доганяти його.

Але Бібліс не вірила, щоб та німфа говорила правду. Хоч вона й не вмiла висловити почування своєї маленької душі, то все таки вона не розуміла иншої радості, як отсе терпіне в ненастанній погоні за щастем. Перший день своєї безхосенної мандрівки вона числила на поміч і на прихильність незнайомих. Та коли побачила, що їм байдуже підпомагати її змаганя, вона завзялась числити тільки на себе саму і покинувши стежку на повороті, вийшла на здогад у лісовий лабіринт.

А тимчасом обі безсмертні не переставали вмовляти її мудрими словами.

— Лиши ся з нами, дівчинко, лиши ся! По що ти все ще думаєш про того, кого нема? Нема будущего щастя, що варто було-б того труду, щоб доганяти його.

І довго, довго потім дівчинка, драпаючись на таємничу гору чула, як здалека два срібні голоси разом кликали її:

— Бібліс!

III.

Цілу ніч і цілий день Бібліс ішла горами. Тривожно розпитувала вона всі лісові божества, божества дерев, полян і тьмавих яскинь. Вона оповідала про своє страждане з безмежним довірем, вона благала, тремтіла, простягала свої дрібні рученята. Але ніхто не бачив Кауноса.

Вона зайшла так далеко в гори, що сьвяте імя її матери було незвісне там, де проходила, і байдужі німфи не знали, про що вона говорить. Вона хотіла вернути назад, але заблудила зовсім. З усіх боків її окружали безладні колюмнади величезних пiнiй. Не було тут стежок. Не видно було неба. Вона бігала на всі боки, кликала що мала сили. Але тут навіть луна не відкликала ся.

Її втомлені повіки стулювали ся що хвилини і вона лягла на землю. Сон, пролітаючи понад нею, шепнув їй тихесенько:

— Ти не побачиш його більше, свого брата, не побачиш ніколи!

Вона прокинулась і зірвала ся на ноги. Її руки простягли ся, уста отворили ся, але се був такий перестрах, що вона навіть не мала сили крикнути.

Місяць червоний як кров підняв ся зпоза високих, чорних обрисів пiнiй. Бібліс ледво розпізнала його. Їй здавало ся, що вохкий серпанок простер ся над її подовгастими очима. В лісі дрімала вічна тиша.

І ось одна перлиста слеза заповнила куток її лівого ока.

Бібліс досі не плакала ніколи. Їй здавало ся, що вона зараз умре. Вона зітхнула, немов якась божеська пільга таємно покріпила її.

Слеза набігла, затремтіла, побільшала і потім нараз бризнула їй на лице. Бібліс стояла недвижно з очима витріщеними до місяця.

І ось знов перлиста слеза заповнила куток її правого ока. Вона набігла як і перша, покотила ся через повіку і впала.

Дві дальші слезини набігли, дві горючі краплі, що продовжили мокру стежку по її лиці. Вони досягли до кутків її уст; роскішна гіркість упоїла ослаблену дівчину.

Так ось ніколи більше її рука не доторкнеться любій руки Кауноса. Ніколи більше вона не побачить чорного блиску його очей, його дорогої голови і його м'якого волосся. Ніколи більше вони не будуть спати бік-о-бік на одній ліжечку в лістя, обнявши ся. Ліси не вміли вже навіть повторити його імя. Вибух розпуки похилив лице Бібліс у долоні. Але на її розпалене лице полили ся такі потоки сліз, що їй здавало ся, немов то якесь чудове жерело уносить із собою весь її біль, так як вода потоку уносить зівале листе.

Сльози звільна піднімали ся в її нутрі, підступили до очей, крутили ся, переливали ся і джурчали горючими струмками по лиці, заливали вузькі груди, спадали на стиснені ноги. Вона не чула вже, як вони перлили ся одна за одною згід її довгих вій; се було ненастанне, любе джурчане, невичерпаний прилив, шемране зачарованих хвиль.

Та ось розбуджені блиском місяця лісові божества побігали ся з усіх боків. Кора дерев зробила ся прозирчатою і кривь неї видно було постаті німф; навіть тремтячі Наяди повиходили з води і зі скал і порозбігали ся по лісі. Вони тисли ся довкола Бібліс, промовляли до неї перелякані, бо потоки дівочих сліз уже вирили по землі круту, рівчасту стежечку, що звільна продовжувала ся все далі в долину.

Але Бібліс уже не чула нічого, ані голосів, ані кроків, ані нічного вітру. Її постава звільна робила ся віковичною. Її тіло під потоками сліз набрало того гладкого, білого полиску, який має мрамур митий водою. Вітер не порушав ані одного її волоска, що звисав долі її раменами. Вона застила в чистий камінь. Ледво неясний проблиск освічував ще її вид. Та нараз він згас; але слези все сьвіжі пливуть і доси з її очей.

Оттак то Бібліс зробила ся жерелом.

З французького переклав
Іван Франко.

МОЄ ЖИТЄ.

Оповіданє провінціоналіста

Антоня Чехова.

VII.*)

Настала дощева, болотниста, темна осінь. Настало безробітє і я по три дні сидів дома безчинно, або знов виконував ріжні не малярські роботи, на примір возив землю на насип і діставав за то по двацятці на день. Доктор Благого поїхав до Петербурга. Сестра не приходила до мене. Редька лежав у себе дома хорий, з дня на день очікуючи смерти.

І настрій духа був осінній. Може тому, що я ставши робітником видів уже наше міське житє тільки з вивороту, майже що день я мусів робити відкритя, що приводили мене по просту до розпуки. Ті мої земляки, про яких я давнійше не мав ніякої гадки, або що зі зверхньої сторони видавали ся зовеім порядними людьми, тепер показували ся низькими, жоретокими людьми, здібними до кожної мерзоти. Нас, простих людей, ошукували, виплачували несовісно, давали цілими годинами вичікувати в зимних сінях або в кухні, ображали нас і поводили ся з нами до крайности грубо. В осени в нашім клубі я обліпляв тапетами читальню і два покої; мені заплатили по сім копійок за штуку, але загадали підписати — що по дванайцять, і коли я не хотів сего зробити, то благообразний

*) Див. кн. VIII стор. 220—252.

добродій в золотих окулярах, мабуть один із старшини кльоба, сказав мені:

— Як ти, поганче, будеш ще багато говорити, то я тобі цілу морду зібю.

І коли льокай шепнув йому, що я син архітекта Полозньова, то він сконфузився, почервонів, але зараз таки підбадьорився і сказав:

— А най його дїтько возьме!

В крамницях нам, робітникам, продавали несвіже м'ясо, стухлу муку і перепарений чай; в церкві нас штовхала поліція; в шпиталях нас обдирали фельчери і служебниці і коли ми задля вбожества не давали їм хабарів, то нас із пімсти годували з брудного начиння; на почті і найменший урядник уважав себе в праві обходити ся з нами, як з худобиною, і кричав грубянсько і зі злостію: „Зачекай! Куди лізеш?“ Навіть пси-двірняки — і ті ворогували з нами і видали ся на нас з якоюсь особлившою злобою. Але найголовніше, що найбільше вражало мене в моїм новім положеню, то цілковитий брак справедливости, власне те саме, що у народа означає ся словами: „Бога забули“. Рідкий день трафляв ся без ошуканства. Ошукували і купці, що продавали нам олій, і підприємці, і хлопці, і самі партії. Розумієть ся, що про якісь наші права не могло бути і бесіди, і свої зароблені гроші ми муїли кожний раз випрошувати, як милостиню, стоячи перед заднім входом без шапок.

Я тапетував у кльобі одну комнату, що притикала до читальні; вечером, коли я вже збирив ся йти, в ту комнату увійшла донька інженера Должікова з пачкою книжок у руках. Я вклонив ся їй.

— А, здорові були! — сказала вона, пізнавши мене зараз і протягаючи руку. — Дуже приємно мені вас побачити!

Вона усміхала ся і оглядала з цікавостію і здивованем мою блюзу, ведро з кляйстром, тапети розложені на землі; я заклопотав ся і їй також зробило ся ніяково.

— Вибачайте, що я на вас дивлю ся так, — сказала вона. — Мені багато про вас говорили! Особливо доктор Благово, — він по просту залюблений в вас!

Із сестрою вашою я вже познайомилась; приємна, симпатична дівчина, але я ніяк не могла переконати її, що в вашім переході до простого стану нема нічого страшного. Навпаки, ви тепер найінтересніший чоловік в цілім місті.

Вона знов поглянула на ведро з кляйстром, на тапети і говорила дальше:

— Я просила доктора Благово познайомити мене з вами ближше, але, видно, він забув або не встиг. Та будь-як-будь, ми все таки знайомі, і як би ви зайшли коли до мене без церемонії, то я була би вам дуже вдячна. Мені так хочеть ся поговорити! Я проста людина, — сказала вона, протягаючи мені руку, — і, сподіюсь, що будете у мене свободні. Батька нема, — він у Петербурзі.

Вона увійшла в читальню шелестячи сукнею, а я прийшовши до дому, довго не міг заснути.

Тої-ж самої невеселої осені якась добра душа, бажаючи очевидно хоч трохи полекшити моє існуванє, зрідка прислала мені то чаю і цитрин, то тіст, то печених орябків. Карівна говорила, що приносив того кожного разу жовнір, а від кого — не знати; і жовнір розпитував, чи я здоров, чи я що дня обідаю і чи маю теплу одєжу.

Коли настали морози, мені прислали через жовніра таким самим способом, коли мене не було дома, мягкий, плетений шалик, від котрого пахло делікатною, ледви примітною перфумою, і я відгадав, хто була моя добра богиня. Шалик пах конваліями, улюбленою перфумою Анюті Благово.

Під зиму назбирало ся більше роботи, стало веселіше. Редька знов ожив, і ми разом робили в цвинтарній церкві, де виглажували кітом іконостас перед золоченєм. Се була чиста, спокійна робота, і як говорили наші, поплатна. За один день можна було багато зробити, і при тім час сходил скоро, непримітно. Анї лайки, анї сьміху, анї голосних бесід. Саме місце обовязувало до спокою, звичайности і успособляло до тихих, поважних гадок.

Заглублені в роботу ми стояли або сиділи нерухомо, як статуї; була мертва тишина, як звичайно на цвинтарі, так, що як падав знаряд, або тріщав огонь у лямпці, то сї звуки лунали голосно і остро — і ми оглядали ся.

Після довгої тишини бувало загудить, наче летіли пчолі: се коло притвора півголосом, не спішачи, правили над дитиною; або маляр, що малював у бані голуба і довкола него звізди, зачинав тихонько посвистувати, і отямившись, зараз замовкав, або Редька відповідаючи своїм гадкам, говорив зітхаючи: „Все може бути! Все може бути!“; або над нашими головами відзивався повільний, сумний дзвін, і малярі говорили, що се мабуть багатого небіщика несуть...

Дні проводив я в сій тишині, в церковнім сумерку, а довгими вечерами грав у білярд або ходив до театру на галерію в своїм новім триковім убраню, котре я купив собі за зароблені гроші. У Ажогіних уже почали ся представляєня і концерти; декорації малював тепер Редька сам один. Він оповідав мені зміст штук і живих образів, які доводило ся йому бачити у Ажогіних, а я слухав його і завидував. Мене сильно тягнуло на проби, але йти до Ажогіних я не рішав ся.

На тиждень перед Різдом приїхав доктор Благово. І знов ми диспутовали і вечерами грали в білярд. Граючи він здіймав сурдут і розціпав на грудях сорочку, і взагалі старав ся чомусь надати собі вид загорілого гуляки. Пив не багато, але шумно, і якось потрапляв у такім лихім, дешевім шиночку, як „Волга“, лишати по двацять рублів за вечер.

Знов зачала бувати у мене сестра; обоє вони побачивши одно одного, кождий раз дивувались, але по її радіснім і заклопотанім лиці видко було, що сї стрічі не були випадкові. Якось раз вечером, коли ми грали в білярд, доктор сказав мені:

— Слушайте, чому ви не буваєте у Должікової? Ви не знаєте Марії Вікторівни, вона розумна, чудо, проста, добра душа!

Я розповів йому, як приняв мене весною інжінер.

— Дурниця! — засьміяв ся доктор. — Інжінер — собі, а вона — собі. Справді, голубчику, не ображайте її, зайдіть до неї коли. На приклад, от зайдім до неї завтра вечером. Хочете?

Він намовив мене. На другий день вечером, надівши своє нове трикове убрание, я зворушений вибрав ся до Должікової.

Льокай не видавав ся вже мені такий страшний і надутый, а меблі такі розкішні, як того ранку, коли я приходив сюди з просьбою. Марія Вікторівна очікувала мене і привітала як старого знайомого, і стиснула руку сильно, дружно. Вона була в сивій суконній сукні з широкими рукавами і мала таку фризурку, котру у нас в місті, в рік пізнійше, коли вона увійшла в моду, називали „песіми вухами“. Волосе з висків було зачесане на вуха і від того лице у Марії Вікторівни зробило ся наче ширше, і вона видалась мені того разу дуже подібною до свого батька, що мав лице широке, румяне і в виразі щось фірманське. Вона була гарна і елегантна, але не молода, на трицять літ з виду, хоч в дійсности їй було двацять п'ять, не більше.

— Дорогий доктор, яка я йому вдячна! — говорила вона саджаючи мене. — Як би не він, то ви не прийшли би до мене. Я на смерть нуджу ся! Батько поїхав і лишив мене саму, і я не знаю, що мені робити в сім місті.

Потім почала винитувати мене, де я тепер роблю, кільки беру, де мешкаю.

— Ви видасте на себе тільки те, що заробляєте? — спитала вона.

— Так.

— Щасливий чоловік, — зітхнула вона. — В житю все зле, я думаю, з лїнивства, з нудьги, з душевної пустоти, а те все конечно, коли привикнеш жити коштом иньших. Не думайте, що я поую, щиро кажу вам: нецікаво і неприємно бути багатим. „Пріобрѣтайте други богатствомъ неправеднымъ“ — так сказано, тому, що взагалі нема і не може бути праведного богатства.

Вона з поважним, холодним виразом лица оглянула меблі, наче-б хотіла порохувати їх і говорила дальше:

— Комфорт і вигоди мають чародійну силу; вони поводи опановують і людий сильної волі. Давнійше батько і я жили не багато і по prostu, а тепер видите як. Чи чувані річи, — сказала вона здвигнувши плечима: — ми видаємо до двацяти тисяч на рік! На провінції!

— На комфорт і вигоди треба дивитись, як на коначну привілеگیю капітала і осьвіти, — сказав я, —

і мені здасться, що вигоди життя можна сполучити не знати з якою, навіть і з найтяжшою і найчорнішою працею. Ваш батько багатий, однако-ж, як він говорить, йому приходилось бути і машиністом і простим смаровозом...

Вона усміхнулася і недовіркою покрутила головою.

— Папа часом їсть і тюрю*) з квасом, — сказала вона. — Забавка, забавка!

В тій хвилі задзвонив дзвінок і вона встала.

— Освічені і багаті повинні працювати, як усі, — говорила вона далі, — а як комфорт, то однак для всіх. Ніяких привілеїв не повинно бути. Та цур їй, отій філософії. Оповіжте мені щось веселого. Оповіжте про малярів. Які вони? Сьмішні?

Прийшов доктор. Я зачав розповідати про малярів, але з непривички мені було ніяково і я оповідав як етнограф, поважно і нудно. Доктор розповів також кілька анекдотів з життя робітників. Він хитався, плакав, клякав і навіть представляючи п'яного лягав на підлогу. Се була правдива акторська гра, і Марія Вікторівна, дивлячись на него, сьміялася до сліз. Потім він грав на фортеп'яні і сьпівав своїм приємним, слабеньким тенором, а Марія Вікторівна стояла коло него і вибирала йому, що сьпівати, і поправляла, коли він помилявся.

— Я чув, що ви також сьпіваєте? — спитав я.

— Також! — перестрашився доктор. — Вона пре-гарна сьпівачка, артистка, а ви — також! Он трафив!

— Я колись серіозно вчилася, — відповіла вона на моє питань, — але тепер покинула.

Сидячи на низенькій лавочці, вона розповідала нам про своє життя в Петербурзі і удавала знаних сьпіваків, наслідувала їх голоси і манеру сьпівати; рисувала в альбомі доктора, потім мене, рисувала зле, але оба ми вийшли подібні. Вона сьміялася, пустувала, приємно гримасувала, і се було їй більше до лиця, ніж бесіди про багатство не-праведне, і мені здавалося, що вона говорила перед тим зі мною про багатство і комфорт не серіозно, а наслідуючи когось. Се була чудова комічна акторка. Я вгадках

*) Кришений хліб.

порівнював її з нашими паннами, і навіть гарна, солідна Анюта Благово не витримувала порівняння з нею; ріжниця була величезна, як межі гарною культурною рожею і дикою. Ми вечеряли в трійку. Доктор і Марія Вікторівна пили червоне вино, шампана і каву з коньяком; вони торкалися чарками і пили за дружбу, за розум, за поступ, за свободу, і не п'яніли, а тільки розчервонілися і часто сьміялися без причини до сліз. Щоби не видаватися нудним, і я також пив червоне вино.

— Талановиті, багаті натури, — сказала Должікова, — знають, як їм жити, і йдуть своєю дорогою; середні знов люди, як я, наприклад, нічого не знають і нічого самі не можуть; їм не лишається нічого більше, як підхопити яку глибоку суспільну течію і плисти, куди вона понесе.

— Хиба можна підхопити те, чого нема? — спитав доктор.

— Нема тому, що ми не бачимо.

— Чи так? Суспільні течії — се нова література видумала. Їх у нас нема.

Зачалася суперечка.

— Ніяких глибоких течій у нас нема й не було, — говорив голосно доктор. — Чого-чого не понавидумувала нова література! Вона видумала ще якихось інтелігентних робітників на селі, а у нас обшукайте всі села і знайдете хиба тільки Невважай-Корито в маринарці або в чорнім сурдуті, такого, що робить у слові „ще“ чотири помилки. Культурне життя у нас ще не зачиналося. Та сама дич, те саме загальне хамство, та сама нікчемність, що й п'ятьдесят літ тому. Течії, напрями — але-ж все се дрібне, мізерне, привязане до тривіальних, грошевих інтересиків — і не вже в них можна бачити щось серіозне? Як вам буде здаватися, що ви помітили глибоку, суспільну течію, і слідячи за нею, ви посвятите ваше життя таким завданням у сучаснім смаку, як освободжене комах від неволі або поздерливість від волових шницлів, — то — іратулюю вам, добродійко. Учитесь нам треба, учитесь і учитесь, а з глибокими, суспільними течіями зачекаймо: ми ще не досі до них і, по правді, зовсім їх не розуміємо.

— Ви не розумієте, а я розумію, — сказала Марія Вікторівна. — Ви нині Бог знає який нудний!

— Наша річ — учитись і учитись, старати ся зібрати як найбільше знаня, тому що серйозні суспільні течії там, де знанє, і щастє будучої людськості тільки в знаню. Пю за науку!

— Одно певне: треба устроїти собі житє як інакше, — сказала Марія Вікторівна помовчавши і подумавши, — а те житє, що було дотепер, нічого не варт. Не будемо говорити про него.

Коли ми вийшли від неї, то на соборі біла вже друга година.

— Сподобалась? — спитав доктор. — Правда, мила?

На перший день Різдва ми обідали у Марії Вікторівни, а потім через усі сьвята ходили до неї майже що дня. У неї ніхто не бував крім нас, і вона мала рацию, коли говорила, що крім мене і доктора не має в місті нікого знайомого. Час ми проводили найбільше на розмовах; часом доктор приносив з собою яку книжку або журнал і читав нам на голос. По правді, се був перший освічений чоловік, якого я здивав у житю. Не можу судити, чи багато він знав, але він раз-у-раз виявляв свої відомости, тому, що хотів, аби й інші знали. Коли він говорив про що небудь, що відносило ся до медицини, то не був подібний ані до одного з наших міських лікарів, а робив якесь нове, особливше вражінє, і мені здавало ся, що як би він схотів, то міг би стати правдивим ученим. І се був таки одинокий чоловік, що в тім часі мав серйозний вплив на мене. Видаючись з ним і читаючи книжки, які він мені давав, я починав по троха відчувати потребу відомостей, що одушевляли би мою невеселу працю. Мені вже здавалось дивним, як то я перше не знав, на приклад, що цілий сьвіт складаєть ся із шістьдесяти простих тіл, не знав, що таке олій, що краски, і якоє міг обходити ся без того знаня. Знайомість з доктором піднесла мене і морально. Я часто диспутовав з ним і хоч звичайно лишав ся при своїй думці, але всеж таки, завдяки йому, я поволи зачав спостерігати, що для мене самого не все було яснє, і я вже старав ся виробити в собі можливо

означені пересьвідченя, щоби вказівки совісті були означені і щоби не мали в собі нічого неясного. Але всеж таки сей найбільш освічений і найліпший чоловік в місті зовсім ще не був ідеалом. В його манєрах, в привичці звертати кожду розмову на диспуту, в його приемнім тенорі і навіть в його чемности було щось трохи грубе, сємінарьське, і коли він скидав сурдут і лишав ся тільки в шовковій сорочці, або кидав у реставрації льокайови на чай, то мені здавало ся кождий раз, що культура — культурою, а Татарин усе ще кисне в нїм.

На Йордан він знов поїхав у Петербург. Він поїхав рано, а по обіді прийшла до мене сестра. Не скидаючи плаща і шапки вона сиділа мовчки, дуже бліда, і дивилась у одну точку. Її брала дрож, і видно було, що вона перемагала себе.

— Ти мабуть перестудила ся, — сказав я. Очи у неї зайшли слізми, вона встала і пішла до Карпівни, не сказавши до мене ані слова, наче я образив її. І трошки опісля я чув, як вона говорила тоном гіркого докору:

— Нянько, по що я жила дотепер? На що? Скажи: чи я не занастила свої молодости? В найкрасші літа свого житя я тільки й знала, що записувати розходи, наливати чай, рахувати копійки, бавити гостей і думати, що нічого висшого від сего й нема на сьвітї! Нянько, зрозумій, адже і у мене людські вимоги, і я хочу жити, а з мене зробили якусь ключницю! Адже се страшно, страшно!

Вона шпурнула ключами в двері, і вони з брязком упали в моїй комнаті. Се були ключі від креденсу, від кухонної шафи, від пивниці і від коробки з чаєм, — ті самі ключі, які колись носила ще моя мати.

— Ах, ах, батечку! — настрашилась бабуся. — Сьвятителі-угодники!

Відходячи до дому, сестра зайшла до мене, щоби піднести ключі, і сказала:

— Вибач мені! Зі мною останніми часами робить ся щось дивнє.

VIII.

Якось раз вернувши від Марії Вікторівни пізно вечером, я застав у себе в комнаті молодого поліцейного урядника в новім мундурі; він сидів за моім столом і переглядав книжку.

— Нарешті! — сказав він встаючи і витягаючись. — Я до вас уже третій раз приходжу. Губернатор наказав, щоби ви прийшли до него завтра о десятій годні рано. Конечно!

Він узяв від мене реверс, що я точно виповню приказ його превосходительства і пішов. Сі пізні відвідини поліцейника і несподіваний зазив до губернатора навели на мене пригноблене. У мене від дитинства лишився страх перед жандармами, поліцаями, судовиками, і тепер мене мучив неспокій, наче я справді щось завинив. І я ніяк не міг заснути. Нянька і Прокопій також були роздратовані і не спали. Ще й до того няньку боліло вухо, вона стогнала і кілька разів зачинала плакати з болю. Зачувши, що я не сплю, Прокопій обережно увійшов до мене з лямпою і сів коло стола.

— Вам би перченої випити... — сказав він подумавши. — І як би мамуні вляти у вухо перченої, то велика була-б користь!

Коло третьої години він забрався до різниці за мясом. Я знав, що вже не засну до раня, і щоби як небудь скоротити час до девятої години, пішов з ним разом. Ми йшли з ліхтарнею, а його хлопець Миколка, літ тринадцяти, з синіми плямами на лиці від морозу — як говорили — скінчений розбійник, їхав за нами на санях, захриплим голосом підганяючи коня.

— Вас у губернатора мабуть карати будуть, — говорив мені дорогою Прокопій. — Є губернаторська наука, є архимандрицька наука, є офіцерська наука, є докторська наука, і для кожного стану є своя наука. А ви не тримаетесь своєї науки і сего вам не можна дозволити.

Різниця була за цвинтарем і перше я видів її тільки здалека. Се були три понурі шони, обгороджені сірим плотом, від котрих, коли з їх сторони дув вітер, літом у го-

рячі дні несло задушливим смородом. Тепер, увійшовши в двері, на потемки я не видів шоп; я здивав тільки коні й сані порожні і вже наладовані мясом; ходили люди з ліхтарнями і відразливо лаялись. Лаялись і Прокопій, і Миколка, також так погано, і в повітря носився тягом гамір від лайки, кашлю і кінського іржання.

Смерділо трупами і навозом. Таяло, сніг уже перемішався з болотом, і мені на потемки здавалося, що я ходжу по калюжах крові.

Набравши повні сані мяса, ми пішли на ринок до ятки. Зачинало свитати. Зачали йти одна за одною кухарки з кошиками і старші дами в сальобах. Прокопій з сокирою у руці, в білім обривьканім кровю фартусі, страшно кляв, хрестився в сторону церкви, кричав голосно на цілий ринок, запевнюючи, що він продає мясо по власній ціні і навіть собі на втрату. Він не доважував, зле рахував, кухарки виділи се, але заглушені його криком не протестували, а тільки називали його катом. Підіймаючи і спускаючи свою страшну сокиру, він прибирав мальовничі пови і кожний раз із звірським виразом лица видавав звук „гек!“, і я боявся, щоби справді він не відрубав кому голови або руки.

Я перебув у ятці цілий ранок, і коли нарешті пішов до губернатора, то мій плащ чути було мясом і кровю. Душевний мій стан був такий, наче я з чийогось приказу йшов з ратищем на медведя. Я памятаю довгі сходи з килимом в паєні і молодого урядника у фракі з блискучими тузиками, котрий мовчки двома руками вказав мені на двері і побіг зарпортувати. Я увійшов у салю, де уряджене було розкішне, але холодне і без смаку, а особливо неприємно разили очі високі і вузькі зеркала межі вікнами і ярко-жовті котари на вікнах; видно було, що губернатори змінялись, а уряджене лишалося те саме. Молодий урядник знов показав мені двома руками на двері, і я підійшов до великого зеленого стола, за котрим стояв військовий генерал з Володимиром*) на шії.

*) Значний ордер.

— Пане Полозньов, я просив вас прийти, — зачав він тримаючи у руці якийсь лист і отвораючи уста широко і кругло, як буква О, — аби сказати вам ось що. Ваш поважаний батько устно і на письмі звертався до губернського начальника дворянства, просячи його покликати вас і представити вам цілу невідповідність вашого поведення зі станом дворянина, до якого ви маєте честь належати. Його превосходительство Александер Павлович, справедливо заключаючи, що ваше поведене може бути згіршенем, і думаючи, що тут самого його вговорювання могло би не вистарчати, а потрібна конче серйозна адміністративна співучасть, представив мені ось у тім листі свої погляди що до вас, котрі я поділяю.

Він говорив се з тиха, з поважанем, стоячи просто, наче я був його начальником і дивлячись на мене зовсім не строго. Лице він мав старе, зужите, ціле в зморщках, під очима обвисли мішочки, волосє фарбоване, і взагалі з поверхності не можна було означити, кільки йому літ — сорок чи шістьдесят.

— Я сподіюсь, що ви оціните делікатність поважного Александра Павловича, котрий звернувся до мене неофіційно, а приватно. Я також завізвав вас неофіційно і говорю з вами не як губернатор, а як щирий поклонник вашого вітця. Отже прошу вас — або змінити своє поведене і вернутись до обовязків, відповідних для вашого стану, або для уцїкнення згіршеня виїхати в иньше місце, де вас не знають і де ви можете працювати, як схочете. В противнім разі я буду мусів ужити рішучого способу.

Він з пів мінуты постояв мовчки, з отвореними устами, дивлячись на мене.

— Ви вегетаріанець? — спитав він.

— Ні, ваше превосходительство, я їм мясо.

Він сів і потягнув до себе якийсь папір; я поклонився і вийшов.

Перед обідом уже не варто було йти на роботу. Я пішов до дому спати, але не міг заснути від неприємного, болючого чутя, яке викликала в мені різня і розмова з губернатором, і діждавшись вечера, розстроений,

понурий пішов до Марії Вікторівни. Я розповідав їй про се, як я був у губернатора, а вона дивилась на мене здивовано, наче не вірила, і раптом розсьміялась весело, голосно, завзято, як уміють сьміятися тільки добродушні, веселі люди.

— Як би се розповісти в Петербурзі! — сказала вона, ледви не падаючи від сьміху і нахилиючись до свого стола. — Як би се розповісти в Петербурзі!

IX.

Тепер ми бачились уже часто, два рази на день. Вона майже що дня по обіді приїжджала на цвинтар і чекаючи мене читала написи на хрестах і памятниках; часом входила до церкви і стоячи коло мене, дивилась, як я роблю. Тишина, наївна робота малярів і позолотників, розважливисть Редьки, і те, що я на зверх нічим не ріжнив ся від иньших челядників і робив як вони, в самій камізелці і в ходаках, і що мені говорили „ти“ — те все було для неї нове і зворушувало її. Якось раз при ній маляр, що малював у горі голуба, крикнув до мене:

— Мисаіл, дай-но мені блейвасу!

Я відніс йому блейвас і коли потім злізав на долину по рідких сходках, вона дивилась на мене, зворушена до сліз і усьміхалась.

— Який ви милий! — сказала вона.

Мені з дитинства лишило ся в памяти, як у одного з наших богачів видетїла з клітки зелена папуга, і як потім ся гарна птаха цілий місяць тинялась по місті, лїниво перелїтаючи з саду в сад, одинока, бездомна. І Марія Вікторівна нагадала мені ту пташку.

— Крім цвинтаря, я тепер рішучо не маю де бувати, — говорила вона зі сьміхом. — Місто знудилось мені до обридженя. У Ажогіних читають, сьпівають, шепелявлять, я не зношу їх останніми часами; ваша сестра — відлюдок, m-lle Благово за щось ненавидить мене, театру я не люблю. Куди-ж дітись?

Коли я бував у неї, від мене пахло краскою і терпентиною, руки мої були темні — і їй се подобалось; вона

хотіла також, щоб я приходив до неї не інакше, як у своїй звичайній робітничій одежі; але в салоні ся одежа робила мене несмілим, я був заклопотаний, наче був у мундурі, і для того збираючись до неї, кожний раз я вдягав своє нове трикове убранє. І се їй не подобалось.

— А признайтесь, ви ще не зовсім освоїлись зі своєю новою ролею, — сказала вона мені якось. — В робітничій одежі вам не свobodно, ніяково. Скажіть, чи се не від того, що у вас нема певности і що ви невдоволені? Сам рід праці, яку ви вибрали, та ваша малярія — не вже вона вдоволяє вас? — спитала вона сьміючись. — Я знаю, мальованє робить предмети гарнішими і тривкішими, але ж ті предмети належать до міщан, до богачів і вкінці таки служать до роскоші. До того ще й ви самі говорили, що кожний повинен заробляти хліб власними руками, тимчасом ви заробляєте гроші, а не хліб. Для чого-ж не тримати ся буквального значіння ваших слів? Треба заробляти власне хліб, се-б-то, треба орати, сіяти, косити, молотити або робити щось таке, що безпосередно відносить ся до сільського господарства, наприклад, пасти корови, копати землю, класти хати...

Вона отворила гарненьку шафку, що стояла коло її бюрка і сказала:

— Все те я говорю вам для того, що хочу повірити вам свою тайну. Voilà! Се моя агрономічна бібліотека. Тут і поле і горбд, і сад, і обора, і пасіка... Я читаю захланно і вже вивчила в теорії все до крапельки. Моя мрія, моя солодка мрія: як тільки настане марець, поїду в нашу Дубечню. Там так чудово, дивно! Не правда-ж? Першого року я буду придивлятись до праці і привикати, а на другий рік уже сама буду робити, як належить, не жалуючи, як то кажуть, себе. Батько обіцяв подарувати мені Дубечню, і я буду робити в ній усе, що схочу...

Розчервонівши, зворушена до сліз і сьміючись, вона жарила на голос про се, як вона буде жити в Дубечні і яке інтересне буде се житє. А я зазирнув їй. Марець уже був близько, дні ставали все довші й довші, а в ясні сонячні полудня капало з дахів і пахло весною; мені самому хотілось на село. І коли вона сказала, що виїде жити

в Дубечню, мені живо представилось, як я лишу ся в місті сам, і я почув, що завидую їй шафи з книжками і сільського господарства. Я не знав і не любив сільського господарства і хотів був сказати їй, що сільське господарство, се рабська праця, але згадав, що щось подібне говорив уже нераз мій батько і змовчав.

Настав великий піст. Приїхав з Петербурга інженер Віктор Іванович, про котрого існуванє я вже почав був забувати. Приїхав несподівано, не упередивши навіть телеграмою. Коли я прийшов, як звичайно, вечером, він, умитий, обстрижений, помолоднілий на десять літ, ходив по салоні і щось розповідав; донька його, клячучи, виймала з валізок пуделка, флякони, книжки і подавала те все льокаю Павлу. Побачивши інженера я мимоволі зробив крок в зад, а він протягнув до мене обі руки і сказав, усьміхаючись, показуючи свої білі, міцні, фірманські зуби:

— Ось і він, ось і він! Дуже радий видіти вас, пане маляр! Маша все розповіла, вона тут висьпівала вам цілий панетірик! Зовсім розумію вас і похваляю! — говорив він дальше, беручи мене під руку. — Бути порядним робітником далеко розумніше і чесніше, ніж збавляти скарбовий папір і носити на чолі розету! Я сам робив у Бельгії, ось тими руками, потім був два роки машиністом...

Він був в короткій маринарці і по домовому в пантофлях, ходив, як податрик, злегка колишучись і затираючи руки. Підсипуючи щось він по тиху муркотів і все стрясав ся з вдоволення, що нарешті вернув ся до дому і ужив свого улюбленого туша.

— Безперечно, — говорив він мені при вечері, — безперечно, всі ви милі, симпатичні люди, але чомусь, панове, як тільки ви беретесь до фізичної праці або зачинаєте спасати селянина, то все воно у вас вкінці сходить на сектанство. Хіба ви не сектант? Ось ви не псте горілки... Щож се, як не сектанство?

Щоби зробити йому приємність, я випив горілки. Випив і вина. Ми кушали сири, ковбаси, паштети, корнішони і найріжніші закуски, що привіз із собою інженер, і вина, що надійшли без нього з-за границі. Вина були прегарні.

Чомусь то вина і цигара інженер діставав з-за границі без пла; кавяр і балики*) хтось прислав йому дармо, за помешканє він не платив, тому, що властитель дома доставляв на лінію нафту; і взагалі на мене він і його донька робили таке вражінє, наче все найліпше на світі було на їх услуги і вони діставали його зовсім дармо.

Я бував і дальше у них, але вже не так охотно. При інженері було мені ніяково і в його присутности я почував себе звязаним. Я не міг знести його ясних, невинних очий, його виводи мучили мене, були для мене обридливі; мучила і згадка про се, що ще так недавно я був підвладним сему ситому, румяному чоловікови, і що він був для мене немилосерно грубий. Правда, він брав мене в пояс, ласкаво тріпав по плечи, похваляв моє житє, але я відчував, що він як і перше гордує моєю мізерією і терпить мене тільки, щоб догодити своїй доньці; і я вже не міг сьміятись і говорити, що хотів, і поводив ся як відлюдок, і все чекав, що ось-ось і він назве мене Пантелієм, як свого льокая Павла. Як ображалась моя провінціональна, міщанська гордість! Я, пролетарій, маляр, що дня ходжу до людей богатих, чужих для мене, на котрих ціле місто дивить ся, як на чужинців, і що дня по у них дорогі вина і їм незвичайні страви — з сим не хотіла миритись моя совість! Ідучи до них, я понуро уникав стріч і дивив ся зпід лоба, наче справді був сектантом, а коли йшов від інженера до дому, то стидав ся своєї ситости. А найважнійше, я бояв ся, щоб не забути ся. Чи я йшов по вулиці, чи робив, чи говорив з хлопцями, а цілий час думав тільки про се, як вечером піду до Марії Вікторівни і представляв собі її голос, сьміх, хід. Збираючись до неї, я кожний раз довго стояв у няньки перед кривим зеркалом, завязуючи собі краватку, моє трикове убранє видавалось мені обридливим і я мучив ся і рівночасно погорджував собою за те, що я такий дрібязковий. Коли вона бувало крикнула до мене з другого покою, що вона не убрана, і просила почекати, я чув, як вона одягала ся; се дражнило мене, я почував, наче підо мною западала ся підлога.

*) Вялений на сонці лосось або пньша подібна риба.

А коли я бачив на вулиці хоч здалека жіночу фігуру, то конче порівнював; мені здавалось тоді, що всі наші жінки і дівчата вульгарні, погано одягнені, не вміють вести себе; і сї порівняня будили у мені чутє гордості: Марія Вікторівна найкрасша з усіх! А ночами снилось мені, що вона була зі мною...

Якось раз на вечері ми з інженером з'їли цілого омара. Вертаючи потім до дому, я згадав, що інженер при вечері два рази сказав мені „коханий“, і я подумав, що в тім домі жалують мене, як великого, нещасливого пса, що загубив ся від свого пана, що мною забавляють ся і коли я їм наскучу, мене наженуть, як пса. Мені стало стидно і болючо, болючо до сліз, наче мене скривдили, і я, дивлячись на небо, присягнув положити всему тому конєць.

На другий день я не пішов до Должікових. Пізно вечером, коли було зовсім темно і лляв дощ, я перейшов ся по Великій Дворянській улиці, дивлячись на вікна. У Ажоїних уже спали, і тільки в однім із крайніх вікон було світло; се в своїм покою стара Ажоїна вишивала при трьох свічках, думаючи, що бореть ся з пересудами. У моїх було темно, а в домі напротив, у Должікових, вікна були ясні, але не можна було нічого розглянути через цьвіти і фіранки. Я все ходив по вулиці; зимний марцьовий дощ обливав мене. Я чув, як мій батько вернув ся з клюбу; він застукав в браму, за мінуту у вікні показало ся світло, і я побачив сестру, що йшла спішно з ляпгою і йдучи одною рукою поправляла своє густе волосє. Потім батько ходив по салоні з кута в кут і говорив про щось, затираючи руки, а сестра сиділа на фотелю нерухомо і про щось думаючи не слухала його.

І ось вони пішли, світло погасло... Я поглянув на дім інженера — і тут уже було темно. В потемках, під дощем, я почув себе безнадійно самим, киненим на божу волю, почув, як в порівнянню з тою моєю самотою, в порівнянню з теперішнім терпінєм і з тим, яке мене ще чекало в житю, дрібні всі мої справи, бажаня і все те, що я дотепер думав, говорив... На жаль, справи і гадки живих істот зовсім не такі важні, як їх журби! І не здаючи собі ясно справи з того, що я роблю, я з цілої сили сїпнув

за дзвінок при брамі Должікова, урвав його і побіг вулицею, як малий хлопчисько, настрашений, думаючи, що зараз певнісінько вийдуть і пізнають мене. Коли я зупинився при кінці вулиці, щоби відітхнути, чути було тільки, як шумів дощ, та як десь далеко по залізній дошці стукав сторож.

Я цілий тиждень не ходив до Должікових. Трикове убрале було продане. Малярської роботи не було, я знов голодував, заробляючи собі по 10—20 копійок на день, де трафилось, тяжкою, неприємною роботою. Хляпаючись по коліна в зимнім болоті, надриваючи груди я хотів заглушити згадки і наче метився на собі за всі сі сири і консерви, що мене приймали ними у інжинера; але все таки ледви я ляг на постіль, голодний і мокрий, моя грішна уява зараз таки зачинала рисувати мені чудесні, принадні образи, і я з зачудуванем признавав собі, що я люблю, пристрасно люблю, і заснилав сильно і здорово, почувачи, що від сего каторжного життя моє тіло стає тільки сильніше і молодше.

Одного вечера ні з сего ні з того упав сніг і повіяло з півночі, наче знов наставала зима. Вернувшись з роботи того вечера, я застав у своїй комнаті Марію Вікторівну. Вона сиділа в футерку, тримаючи обі руки в зарукавку.

— Чому ви не буваєте у мене? — спитала вона, підносячи на мене свої розумні, ясні очи, і я сильно змішався з радості і стояв перед нею випрямившись, як перед батьком, коли він брався бити мене; вона дивилася мені в лице і по очах її видко було, що вона розуміє, чому я змішався.

— Чому ви не буваєте у мене? — повторила вона. — Коли ви не хочете приходиги, то ось я сама прийшла.

Вона встала і близько підійшла до мене.

— Не покидайте мене, — сказала вона і очи її зайшли слезами. — Я сама, я зовсім сама!

Вона заплакала і промовила, закриваючи лице зарукавком:

— Сама! Мені тяжко жити, дуже тяжко, і я на цілім світі не маю нікого, крім вас. Не покидайте мене!

Шукаючи хустинки, щоби обтерти слези, вона усміхнулася; ми мовчали якийсь час, потім я обняв її і поцілував, і при тім задряпав собі лице до крови шпилькою, що нею була пришпилена її шапка. І ми зачали говорити так, наче були собі близькі вже здавен-давна...

X.

Два дні пізніше вона післала мене в Дубечню і я був несказано рад сему. Коли я йшов на двірце і потім сидів у ватоні, то сьміявся без причини і на мене дивились, як на п'яного. Трусив сніг і був мороз ранками, але дороги вже потемніли і над ними кракаючи літали галки.

Зразу я волів був урядити мешкане для нас обоїх, для мене і Маші, в бічній офіцині, напротив офіцини нані Чепракової, але в ній, як показалося, здавна сиділи голуби і качки, і вичистити її було неможливо без того, щоби не попусувати багато гнізд. Треба було хоч-не-хоч забирати ся до неприємних покоїв великого дому з жалюзіями. Селяне називали той дім палатами; в нім було більше двацяти покоїв, а з меблів тільки один фортеп'ян тай дитиняче кріселко, що лежало на стриху, і як би Маша привезла з міста всі свої меблі, то й тоді навіть нам не удалося би віддалити вражіння понурої пустоти і зимна. Я вибрав три невеликі покої з вікнами в сад і від раня до ночі випрятував їх, вставляючи нові шиби, тапетуючи, затикаючи в підлозі шпари і діри. Се була легка, приємна робота. Раз-у-раз я бігав на ріку подивитись, чи не йде лід; усе мені привиджувалося, що прилетіли шпаки. А в ночі, думаючи про Машу, з невимовно солодким чутем, з одушевленем я прислухувався до того, як гуркотіли шурі і як над стелею гудів і стукав вітер; здавалося, що на стриху кашляв старий домовик.

Сніг був глибокий; його багато ще присипало при кінці марця, але він розтопився скоро, як би чародійною силою, весняні води пройшли шумно, так що з початку квітня вже кричали шпаки і літали в саді жовті метелики. Була прегарна погода. Я що дня перед вечером ходив

під місто назустріч Маші, і що то була за розкіш ступати босими ногами по підсохлій ще м'яккій дорозі! На половині дороги я сів і дивився на місто, не важучись підійти до него близько. Вид його знесмілював мене. Я все думав, що скажуть мої знайомі довідавшись про мою любов? Що скаже батько? Особливо непокоїла мене гадка, що моє життя стало трудніше і що я цілком стратив силу рядити ним, і воно, наче бальон, уносило мене Бог знає куди. Я вже не думав про се, як здобути собі виживлене, як жити, а думав — справді, не памятаю про що.

Маша приїжджала повозом; я сів з нею і ми їхали разом у Дубечню, веселі, свобідні. Або, діждавшись заходу сонця, я вертав до дому невдоволений, сумний, роздумуючи, чому не приїхала Маша, а в брамі двора або в саді стрічав мене несподівано милий привид — вона! Показувалось, що вона приїхала залізницею і зі стації прийшла пішки. Яке то було сьвято! В простій вовняній сукні, в хустинці, в простенькою парасолькою, але зашнурована, зграбна, в дорогих заграничних черевицях — се була талановита акторка, що грала ролю міщаночки. Ми оглядали наше господарство і постановляли, де буде чий покій, де будуть алеї, город, пасіка. Ми вже мали власні кури, качки і гуси, котрі ми любили за те, що вони були наші. Ми вже мали приготовлений на насінє овес, конюшину, тимотку, гречку і городові насіння і кожний раз оглядали те все і довго міркували, який може бути урожай, і все, що говорила до мене Маша, здавалось мені незвичайно розумне і гарне. Се був найщасливіший час в моім життю.

Скоро після Томиної неділі ми побрались в нашої парохіяльній церкві, в селі Куриловці, три версти від Дубечні. Маша хотіла, щоби все було устроєне просто; по її бажаню за дружбів у нас були селянські парубки, співав сам тільки дяк, і вертали ми з церкви на невеличкім, розбитім тарантасі, і вона сама поганяла. З міських гостей у нас була тільки моя сестра Клеопатра, котрій три дні перед весілем Маша післала картку. Сестра була в білій сукні і в рукавичках. Підчас шлюбу вона по тиху плакала з розчуденя і радости, вираз лица у неї був материнський, безмежно добрий. Вона опяніла від нашого

щастя і усміхалась, наче вдихала в себе солодкий чад, і дивлячись на неї підчас нашого вінчання, я зрозумів, що для неї на сьвітї нема нічого вишого від любови, земної любови і що вона марить про неї тайно, несміло, але ненастанно і пристрасно. Вона обіймала і цілувала Машу і, не знаючи як виразити своє одушевлене, говорила їй про мене:

— Він добрий! Він дуже добрий!

Перед відїздом вона передягнулась у свою звичайну сукню і повела мене в сад, щоби поговорити зі мною на самоті.

— Батько дуже огірчений, що ти нічого йому не писав, — сказала вона, — треба було попросити його благословенства. Але, по правді, він дуже вдоволений. Він каже, що те подружє піднесе тебе в очах усеї суспільности, і що під впливом Марії Вікторівни ти зачнеш поважно брати життя. Ми вечерами тепер говоримо тільки про тебе, і вчора навіть він виразився так: „наш Мисаїл“. Се мене утішило. Видно, він щось задумав, і мені здається, він хоче показати тобі примір великодушности і перший заговорити про помирєне. Дуже можливо, що сими днями він приїде сюди до вас.

Вона кілька разів поспішно перехрестила мене і сказала:

— Ну, Бог з тобою, будь щасливий! Анюта Благово дуже розумна дівчина, вона говорить про твоє подружє, що се тобі новий допуст божий. Щож? В родиннім житю не самі тільки радости, але й стражданя. Без того не може бути.

Відводячи її, я і Маша пройшли пішки три версти; потім вертаючи ми йшли поводи і мовчки, наче відпочивали. Маша тримала мене за руку, на душі було легко і вже не хотілось говорити про любов; по вінчаню ми стали одно одному ще ближші і рідніші, і нам здавалося, що вже нічого не може нас розлучити.

— Твоя сестра — симпатичне сотворіне, — сказала Маша, — але виглядає, як би її довго мучили. Мабуть твій батько — страшний чоловік.

Я зачав розповідати їй, як виховували мене і сестру, і яке справді було мученицьке і безглузде наше дитинство.

Довідавшись, що ще так недавно батько бив мене, вона здригнулась і притулила ся до мене.

— Не розповідай більше, — промовила вона. — Се страшно!

Тепер уже вона не розлучала ся зі мною. Ми мешкали в великім домі, в трьох комнатах, і вечерами міцно запирали двері, що вели до пустої часті дому, наче там сидів хтось, кого ми не знали і бояли ся. Я вставав вчасно, досвіта, і зараз брав ся до якої небудь роботи. Я лагодив вози, робив в саді стежки, копав грядки, малював дах на домі. Коли прийшов час сіяти овес, я пробував ралити, скородити, сіяти, і робив те все совістно, разом з наймитом; я мучив ся, від дощу і острого зимного вітру мене пекло лице і ноги, ночами снілась мені з'орана земля. Але хліборобська робота не вабила мене. Я не знав хліборобства і не любив його; се, може бути тому, що предки мої не були хліборобами і в жилах моїх текла чисто міська кров. Природу я любив ніжно, любив і поле, і луки, і городи, але селянин, що підіймає сохою землю, поганяє свого мізерного коня, обдертий, мокрий, з витягнутою шиєю, був для мене виразом грубої, дикої, негарної сили, і дивлячись на його незручні рухи, я кожний раз несвідомо зачинав думати про давно минуле легендарне жите, коли люди не знали ще уживаня огню. Суворий бик, що ходив з селянським стадом і коні, коли вони стукаючи копитами уганяли по селу, наводили на мене страх, і все хоч трохи велике, сильне і сердите, чи то був баран з рогами, гусак чи пес на припоні, представляло ся мені як вираз тої грубої, дикої сили. Се упереджене особливо сильно відзивалось у мені підчас непогоди, коли над чорним з'ораним полем нависали тяжкі хмари. Головно-ж коли я орав або сіяв, а двоє-трое стояло і дивилось, як я се роблю, то я не мав пересвідчення конечности і обовязковости тої праці, і мені здавало ся, що я бавлюсь. І я волів робити що небудь на подвір'ю, і нічого мені так не подобало ся, як малювати дах.

Я ходив через сад і через луку до нашого млина. Його арендував Стефан, курилівський селянин, гарний, смагливий, з густою чорною бородою, з виду — силач.

Мельницької роботи він не любив і уважав її нудною і некористною, а сидів у млині тільки тому, щоби не сидіти дома. Він був римар і коло него все пахло приємно смолою і шкурою. Балакати він не любив, був нерухливий і все поспівував „у-лю-лю-лю“, сидячи на березі або на порозі. До него приходила часом з Куриловки його жінка і теща, обі біляві, повільні, лагідні; вони низько кланялись йому і говорили йому „ви, Стефане Петровичу“. А він не відповівши на їх поклін ані рухом, ані словом, сїдав здалека на березі і поспівував стиха: „у-лю-лю-лю“. Минала на мовчанці одна година й друга. Теща і жінка, пошептавши, вставали і якийсь час дивились на него, очікуючи, що він оглянет ся, потім низько кланялись і говорили солодкими, співучими голосами:

— Бувайте здорові, Стефане Петровичу!

І відходили, а після забираючи клунок з обарінками, що вони лишили, або сорочку, Стефан зітхав і говорив, моргнувши в їх сторону:

— Жіночий рід!

Млин на два каміні йшов день і ніч. Я помагав Стефанови, се мені подобалось, і коли він ішов куди, то я радо лишав ся замісь него.

XI.

Після теплої, ясної погоди настала слота; цілий май ішли дощі, було зимно. Шум млинових коліс і дощу наводив лїнь і сон. Дріжала підлога, пахло мукою і се також наганяло дрімоту. Жінка в короткім футерку, у високих, мужеських кальошах показувала ся два рази на день і говорила все одно й те саме:

— І се називаєть ся літо! Гірше, ніж у жовтні!

Разом ми пили чай, варили кашу, або цілими годинами сиділи мовчкм, вичікуючи, чи не надстане дощ. Раз, коли Стефан пішов кудись на ярмарок, Маша перебуду в млині цілу ніч. Коли ми встали, то не можна було зміркувати, котра година, бо дощеві хмари затягнули ціле небо; тільки піяли сонні коуги в Дубечні і кричали деркачі на луці;

було ще дуже, дуже рано... Ми з жінкою зійшли до затону і витягнули вершку, котру з вечера при нас закинув Стефан. В лісці тріпався один великий окунь і, задираючи до гори кліщі, сторчав рак.

— Випусти їх, — сказала Маша. — Нехай і вони будуть щасливі!

Тому, що ми встали дуже рано і потім нічого не робили, той день видавався дуже довгий, найдовший в моїм життю. Перед вечером вернувся Стефан, і я пішов до дому, до двора.

— Нині приїжджав твій батько, — сказала мені Маша.

— Деж він? — спитав я.

— Поїхав. Я його не прийняла.

Видячи, що я стою і мовчу, що мені жаль мого батька, вона сказала:

— Треба бути консеквентним. Я не прийняла і веліла сказати йому, щоби він більше не трудився і не приїжджав до нас.

За мінуту я вже був за брамою і йшов до міста, щоби перепросити ся з батьком. Було болото, ховзько, зимно. Перший раз по весілю мені стало нараз сумно, і в моїм мізку, змученім тим довгим сірим днем, перебігла гадка, що може я живу не так, як треба. Я змучився, звільна мною заволоділа слабодушність, лїнь, не хотіло ся рухатись, застановлялись, і пройшовши небагато, я махнув рукою і вернув ся назад. Насеред подвіря стояв інженер в шкур'янім плащі з каптуром і говорив голосно:

— Де меблі? Були прегарні меблі в стилі empire, були образи, були вази, а тепер хоч копією гони! Я купував маєтність з меблями, чорт би їх побив!

Коло него стояв і мняв у руках свою шапку генеральшин наймит Мойсей, 25-літній парубок, худий, рябий, з малими зухвалими очима; одно лице у него було більше, ніж друге, наче би він відлежав його.

— Ви, ваше високоблагородіє, були ласкаві купувати без меблів, — нерішучо промовив він. — Я памятаю.

— Мовчати! — крикнув інженер, почервонів, затряс ся, і луна в саді голосно повторила його крик.

XII.

Коли я робив що в саді або на подвірю, то Мойсей стояв побіч і, заложивши руки назад, лїниво і зухвало дивився на мене своїми маленькими очками. І се дратувало мене до такого степеня, що я кидав роботу і йшов.

Від Стефана ми довідались, що той Мойсей був любовником генеральші. Я зауважав, що коли до неї приходили за грішми, то насамперед звертались до Мойсея, і раз я бачив, як якийсь селянин, цілий чорний, мабуть угляр, кланявся йому до ніг; часом, пошептавши, він видавав гроші сам, не сповіщаючи пані, з чого я заключав, що при нагоді він оперував самотійно, на свій рахунок. Він стріляв у нас в саді під вікнами, тягнув з нашої пивниці віктуали, брав, не спитавши, коний, а ми обурювались, переставали вірити, що Дубечня наша, і Маша говорила, блідніючи:

— Не вже ми маємо жити з сими гадюками ще півтора року?

Син генеральші, Іван Чепраков, був кондуктором при нашій дорозі. Через зиму він сильно схуд і ослаб, так що упивав ся вже одним килішком і змерзав у тіни. Кондукторську одягу він носив з обридженем і стидав ся її, але свою посаду уважав користною, бо міг красти свічки і продавати їх.

Мій новий стан викликав у нїм мішане чуте здивованя, зависти і несмілої надії, що й йому може також трафитись щось подібного. Він водив за Машою одушевленими очима, спитав, що я тепер їм на обід, і на його худім і негарнім лиці з'являвся сумний і солодкий вираз, і він махав пальцями, наче дотикав ся мого щастя.

— Слухай, малий зиск, — говорив він неспокоїно, що мінути закурюючи; там, де він стояв, було все насмічено, тому, що на один папірос він псував кількадесять сірників. — Слухай, жито моє тепер підле-препідле! Голотно, що кождий прапорщик*) може кричати: „ти, кондуктор, ти!“ Наслухав ся я, брате, в вагонах всякої вся-

*) Найниша офіцерська ранга, тепер вже знесена.

чини і, знаєш, зрозумів: погане життя! Запропастила мене мати! Мені в вагоні один доктор сказав: коли батьки розпустні, то діти їх пияки або переступники. Он що!

Раз він прийшов на подвір'я, заточуючи ся. Очи його без думки блукали, віддих був тяжкий; він сьміяв ся, плакав і говорив щось як з горячки, і в його заплутаній бесіді були для мене зрозумілі тільки слова: „Моя мати! Де моя мати?“ котрі вимовляв він з плачем як дитина, що загубила в тижбі свою маму. Я відвів його до себе в сад і положив там під деревом, і потім цілий день і цілу ніч я і Маша по черзі сиділи коло него. Йому було недобре, а Маша з відразою дивилась на його бліде, мокре лице і говорила:

— Не вже ті гадюки проживуть на наших обійстя ще півтора року? Се страшно! Се страшно!

А кілька гризоти робили нам селяне! Кілько тяжких розчаровань з самого початку, в весняні місяці, коли так хотілось бути щасливим! Моя жінка будувала школу. Я зробив плян школи на шістьдесят хлопців, і земський заряд затвердив його, але порадив будувати школу в Курилівці, в великім селі, що було всего три версти від нас; до того ще курилівська школа, де вчились діти з чотирьох сел, між ними і з нашої Дубечні, була стара і тісна, і погнилій підлозі уже ходити було небезпечно. В кінці марця Машу, по її бажаню, іменували кураторкою курилівської школи, а з початком квітня ми три рази скликували раду і переконували селян, що їх школа тісна і стара і що доконче треба будувати нову. Приїжджав член земської управи і інспектор народніх шкіл і також умовляли. По кождім засіданю нас окружали і просили на ведро горілки; нам було горячо в юрбі, ми скоро мучились і вертали до дому невдоволені і трохи сконфужені.

Конець кінцем, селяне дали землю під будову школи і з'обов'язали ся доставити з міста своїми кіньми весь будівляний материял. І тільки упорались з ярною, в першу таки неділю з Курилівки і Дубечні пішли фіри за цеглою на фундамент. Виїхали скоро сьвіт раненько, а вернули пізно вечером; селяне були п'яні і говорили, що замучились.

Якби навмисне дощі і зимно тягло ся через цілий май. Дорога поспувалась, було болото. Фіри, вертаючи з міста, заїжджали звичайно до нас на подвір'я — і що то був за страх! От у брамі показуєть ся кінь, розставивши передні ноги, череватий; він заким заїде на подвір'я, кланяєть ся; влазить на розворах дванадцяти-аршинна платва, мокра, облизла; коло неї, накрившись від дощу, не дивлячись під ноги, не обминаючи калюж, ступає чоловік з полою підтиканою за пояс. Показуєть ся друга фіра — з тертицями, потім третя — з платвою, четверта... і місце перед домом поволі заповняєть ся кіньми, платвами, дошками. Чоловіки й жінки з завязаними головами і з підтиканими спідницями, зі злобою дивлячись на наші вікна, галасують, жадають, щоби до них вийшла пані; чути грубу лайку. А з боку стоїть Мойсей, і нам здаєть ся, що він любуєть ся нашою ганьбою.

— Не будем більше возити! — кричать селяне. — Замучились! Піди й сама вози!

Маша, бліда, стративши голову, думаючи, що зараз впадуть до неї в дім, висилає на пів ведра; після того галас стихає, і довгі колоди одна за другою висуюють ся назад з подвір'я.

Коли я збирав ся подивити ся на будівлю, жінка іритувалась і говорила:

— Селяне сердять ся. Коби тобі не зробили чого-Ні, чекай, і я поїду з тобою.

Ми їхали в Курилівку разом і там теслі просили нас на чай. Материял на зруб уже був готовий, час уже було класти фундамент, але камінярі не приходили; виходила проводока, і теслі нарікали. А коли в кінці прийшли камінярі, то показало ся, що нема піску: якось забули, що він потрібний. Користаючи з наших трудних обставин, селяне зажадали по тридцять копійок за віз, хоч від будови до ріки, де брали пісок, не було і чверть версти, а треба було більше ніж пятьсот фір. Кінця не було непорозуміям, лайці і випрошуваням; жінка обурювалась, а доставець-каміняр, Тит Петров, сїмдесятилітній дідок, брав її за руку і говорив:

— Диви но! Диви но! Привези ти мені тільки піску, прижену тобі зараз десять люда, і за два дни буде готове! Диви но!

Але привезли пісок, минуло і два і чотири дни і тиждень, а на місці будучого фундаменту все ще чорнів рів.

— Так то з розуму зійдеш! — іритувалась жінка. — Що за люде! Що за люде!

Підчас того безладя до нас приїжджав інженер Віктор Іванович. Він привозив з собою торбинки з винами і закусками, довго їв, і потім лягав спати на терасі і хропів, так, що наймити крутили головами і говорили:

— Нівроку!

Маша бувала не рада його приїздови, не вірила йому і рівночасно радилась з ним; коли він, виспавшись по обіді і вставши не в гуморі, эле виражав ся про наше господарство, або висловляв жаль, що купив Дубечню, котра принесла йому вже стільки страт, то на лиці бідної Маші виступала нудьга; вона скаржилась йому, він поаїхав і говорив, що мужиків треба бити.

Наше подруже і наше житє він називав комедією, говорив, що се каприз, забганка.

— З нею вже бувало щось подібне, — розповідав він мені про Машу. — Вона раз узяла собі в голову бути оперовою співачкою і втікла від мене; я шукав її два місяці і, дорогенький, на самі телеграми видав тисячу рублів.

Він уже не називав мене ані сектантом, ані господином маляром, не похваляв уже мойого робітницького житя, як перше, а говорив:

— Ви — дивний чоловік! Ви — ненормальний чоловік! Не хочу пророчити, але ви эле скінчите!

А Маша эле спала ночами і все думала про щось, сидючи коло вікна в нашій спальні. Не було вже сьміху при вечері, ані милих гримасів. Я мучив ся, і коли йшов дощ, то кожда крапля його вривалась в моє серце, як шрот, і я готов був упасти перед Машею на коліна і перепрашати її за погоду. Коли на подвірю галасували селяне, то я також почував себе винуватим. Цілими годинами я пересиджував на однім місце, думаючи тільки про се,

яка прегарна людина Маша, яка се чудова людина. Я пристрасно любив її і мене одушевляло все, що вона робила, все, що говорила. Вона мала наклін до спокійної духової праці, вона любила довго читати, учитись чого; вона, що знала господарство тільки з книжок, дивувала всіх нас своїм знанем, і ради, які вона давала, всі були добрі і ані одна з них не пропала в господарстві дармо. І при тім всім, кільки благородности, смаку і добродушности, тої добродушности, яка буває тільки у добре вихованих людей!

Сю жінку зі здоровим, позитивним розумом мучило безладє з дрібними клопотами і прикростями, в якім ми жили тепер; я се видів і сам не міг спати по ночах, голова моя думала і сльози підступали до горла. Я кидав ся, не знаючи, що робити.

Я летів до міста і привозив Маші книжки, газети, цукорки, квітки; я разом зі Стефаном ловив рибу, цілими годинами бродячи по шию в зимній воді під дощем, щоби зловити менька і внести якусь різнородність у нашу їду; я покірно просив селян не галасувати, поїв їх горівкою, підкупляв, давав їм ріжні обіцянки. І кільки я ще робив дурниць!

Доці нарешті надстали, земля висохла. Встану, бувало, рано о четвертій годині, вийду в сад, — роса блищить ся на квітках, гудуть птиці і комахи на небі, ані одной хмарки; і сад і лука, і ріка такі гарні, але згадка про селян, про фіри, про інжинера!

Я і Маша разом їхали на легкій дорожці в поле, подивитись на овес. Вона поганяла, я сидів із заду; плечі її були трохи підняті і вітер грав її волосем.

— Право держи*! — кричала вона при стрічи.

— Ти подібна до фірмана, — сказав я їй якось то.

— А може бути! Адже мій дід, батько інжинера, був фірманом. Ти не знав сего? — спитала вона обернувшись до мене, і зараз таки показала, як кричать і як співвають фірмани.

*) Чисто фірманський, російський термін; додати треба, що в Росії з XV, XVI. в. фірмани творили осібну, досить характерну версєву (Ямщики).

„Ну й слава Богу!“ думав я слухаючи її. — „Слава Богу!“

І знов згадки про селян, про фіри, про інжинера...

XIII.

Приїхав на біциклю доктор Благово. Зачала бувати часто сестра. Знов розмови про фізичну працю, про поступ, про таємничий ікс, що чекає людськість у далекій будучности. Доктор не любив нашого господарства тому, що воно перешкаджало нам диспутувати і говорив, що орати, косити, пасти телят, негідне вільного чоловіка, і що всі ті грубі форми боротьби за існування, люде з часом вложать на звівів і на машини, а самі будуть заняті виключно науковими дослідями. А сестра все просила, щоби її пустити скорше до дому і як що зіставала ся до пізна вечером або ночувати, то іритаціям не було кінця.

— Боже мій, яка ви ще дитина! — говорила їй з доктором Маша. — Се навіть сьмішно наредити.

— Так, сьмішно, — потакувала сестра, — я признаю, що се сьмішне; але що робити, коли я не в силі перемогти себе? Мені все здасть ся, що я поступаю але.

Підчас сінокосів мене з непривички боліло все тіло; сидючи вечером на терасі зі своїми і розмовляючи, я раптом засипляв і з мене голосно сьміялись. Мене будили і садили за стіл вечеряти, мене опановувала дрімота і я, як непритомний, видів сьвітло, лица, тарілки, чув голоси і не розумів їх. А вставши рано, зараз брав ся до коси, або йшов до будови і робив цілий день.

Лишаючись у сьвята дома, я зауважав, що жінка і сестра щось скривають переді мною і навіть наче уникають мене. Жінка була до мене по давньому ласкава, але вона мала якісь свої гадки, в якими не ділила ся зі мною. Було зовсім певне, що її роздратоване супроти селян росло, жите для неї ставало все тяжше, а тимчасом вона вже не нарікала переді мною... З доктором тепер вона говорила охотнійше, ніж зі мною, і я не розумів, чому се так.

В нашій губернії був звичай: підчас сінокосів і жнив вечерами на панське обійсте приходили робітники і їх частували горівкою, навіть молоді дівчата випивали по чарці. Ми не тримались того; косарі і жінки стояли у нас на подвірю до пізного вечера, чекаючи на горівку, і потім відходили з лайкою. А Маша в той час суворо хмурилась і мовчала, або знов говорила до доктора з роздратованем, шівголосом:

— Дякуни! Печеніги!

На селі нових людей приймають непривітно, майже ворожо, як у школі. Так прийняли і нас. З разу на нас дивились, як на людей дурних і блазнуватих, що купили собі маєтність тільки для того, що не мали де подіти грошей. З нас сьміяли ся. В нашім лісі і навіть у саді селяне пасли свою худобу; гонили до себе на село наші корови й коні і потім приходили упоминатись за шкоду. Приходили цілими громадами до нас на обійсте і з галасом заявляли, будь то ми при кошеню захопили кавалок якоїсь там Ппшейовки або Семенихи, що не належала до нас; а що ми не знали докладно границь нашої землі, то вірили на слово і платили кару; потім однак показувало ся, що ми косили на своїм. В нашім лісі обдирали липи. Один дубеченський селянин, глитай, що торгував горівкою без концесії, підкупав наших наймитів і разом з ними ошукував нас найзрадливійшим способом: нові колеса на возах замінював старими, брав наші робочі хомути і продавав їх нам таки і т. и. Але найприкрійше було се, що діялось у Курилівці при будові; там жінки ночами крали тертиці, цеглу, кафлі, залізо; вийт з людьми трусив у них, громада карала кожду на два рублі і потім сі карні гроші пропивала вся громада.

Коли Маша довідувалась про се, то з обуренем говорила докторови або моїй сестрі:

— Яка худобина! Се страшно! страшно! І я чув не раз, як вона висловляла жаль, що зачала будувати школу.

— Алеж зрозумійте, — переконував її доктор, — зрозумійте, що коли ви будете сю школу і взагалі робите добро, то не для селян, а в імя культури, в імя буду-

чності! І чим оті селяне гірші, тим більше поведів будувати для них школу! Зрозумійте!

В голосі його однак не було переконання і мені здавалося, що він разом з Машею ненавидів селян.

Маша часто ходила до млина і брала з собою сестру, і обі, сьміючись, говорили, що вони йдуть подивитись на Стефана, який він гарний. Стефан, як показалося, був повільний і неговіркий тільки з мущинами, а в жіночій товаристві поведився дуже свobodно і говорив без перестанку.

Раз прийшовши над ріку купатися, я не хотючи підслухав розмову. Маша і Клеопатра, обі в білих сукнях, сиділи на березі під ивою, в широкій тіні, а Стефан стояв побіч, заложивши руки назад, і говорив:

— Хиба мужики — люде? Не люде, а вибачайте, худоба, шахраї. Яке жите у мужика? Тільки їсти й пити, та щоб як можна таньше, та в коршмі горло дерти без глузду; і ні там розмов гарних, ані поведеня, ані формальности, а так — неук! І сам у болоті, і жінка в болоті; в чім був, в тім і ліг, бараболю з борщу тягне таки пальцями, квас не з тараканом, — хоч би подув!

— З біди! — обстала сестра.

— З якої там біди! Воно правда, нужда, алеж нужда нужді не рівна, добродійко. От, коли чоловік у криміналі сидить або, скажім, сліпий, або без ніг, то се, справді, не дай Боже нікому, а як що на свободі, при своїм розумі, очі і руки і сила є, Бог є, то чого йому ще потреба? Недбальство, добродійко, темнота, а не біда. Коли ви, скажім, добрі пани, по вашому образованию, з милосердія захочете йому подати поміч, то він ваші гроші пропе по своїй підлости, або, гірше того, сам відтворить шинок і за ваші гроші зачне людей грабити. Ви були ласкаві сказати — з біди. А хибаж багатий мужик жие ліпше? Також, вибачайте, як свиня. Грубіян, крикун, дубина, іде ширший ніж довший, морда напухла, червона — так здасться, замахнув би ся і лупнув його, падлюку. Он Ларіон, дубеченський, також багатий, а, небійсь, дубки в вашім лісі дре не згірш бідного; і сам злодій, і діти злодії, а як упеться, заперє носом у калюжу і спить. Усі вони, до-

бродійко, нічого не варті. Пожиєш з ними на селі, то наче в пеклі. Застрягло воно мені в зубах, те село, і слава Богу, Царю Небесному, і ситний я, і одягнений, відслужив у драконах свій час, відбув війтом три роки, і вільний козак я тепер: де хочу, там і жию. На селі жити не бажаю і ніхто не має права мене прислудувати. Кажуть: жінка. Ти, кажуть, повинен у хаті з жінкою жити. А чомуж так? Я у неї не наймався.

— Скажіть, Стефане, ви оженились з любови? — спитала Маша.

— Яка у нас на селі любов? — відповів Стефан і усьміхнувся. — Властиво, добродійко, коли бажаєте знати, я оженився другий раз. Я сам не курилівський, а з Залеґоща, а в Курилівку мене потім у зяті прийняли. Бачите, батько не бажав, аби ми ділились між собою — нас усіх п'ять братів, я поклонився, тай пішов на чуже село, в зяті. А перша моя жінка померла в молодих літах.

— З чого?

— З глупоти. Плаче бувало, все плаче, й плаче без глузду, тай так пропала. Якесь віде все пила, щоби стати гарнійшою, та мабуть пошкодила собі в середині. А друга моя жінка, курилівська — що з неї! Сільська баба, мужичка, і більш нічого. Коли її за мене сватали, мене се звабило; думаю, молода, біла, чисто живуть. Мати її наче хлистовка*) і каву не, а головно, значить, чисто живуть. От і оженився, а на другий день сіли обідати, приказав я теці ложку подати, а вона подає ложку і дивлюсь, пальцем її витерла. От тобі й на, думаю, гарна у вас чистота. Пожив з ними рік і пішов. Мені би може з мійською женитись, — говорив він дальше, помовчавши. — Кажуть, жінка чоловікови помічниця. На що мені помічниця, я й сам собі поможу, а ти ліпше зі мною поговори, та не так, щоби все те-те-те-те, а розумно, з чутем. Без доброї розмови — яке жите!

Стефан нараз замовк, і зараз таки почув я його нудне, монотонне „у-лю-лю-лю“. Се значило, що він побачив мене.

*) Хлисти — релігійно містична секта.

Маша бувала часто в млині і в розмовах зі Стефаном, очевидно, знаходила вдоволенє; Стефан так щиро і з переконєм лавав мужиків і її тягнуло до него. Коли вона вертала ся з млина, то кожний раз селянин-ідіот, що стерег саду, кричав до неї:

— Дівка Палашка! Здорова була, дівка Палашка! І гавкав на неї по-песьому: „Гав! гав!“ А вона ставала і дивилась на него з увагою, наче в гавканю того ідіота знаходила відповідь на свої гадки і, імовірно, він притягав її так, як лайка Стефана. А дома чекала її якась звістка, на приклад, що сільські гуси потолочили у нас на городі капусту, або що Ларіон віжки украв, і вона говорила, здвигнувши плечима, з усміхом:

— Чогож ви хочете від сих людей?

Вона обурювалась, на душі її накупало, а я тимчасом привикав до селян і мене все більше тягнуло до них. По більшій часті се були нервові, роздратовані, понижєні люде; се були люде з пригнетеною фантазією, темні, з бідним, невиразним світоглядом, все з одними і тими самими гадками про сіру землю, про сірі дні, про чорний хлїб; люде, що лукавили, але так, як птахи, ховали за дерево тільки саму голову, що не вмїли рахувати. Вони не йшли до вас на сінокіс за двацять рублїв, але йшли за нївведра горівки, хоч за двацять рублїв могли би купити чотири ведра. І дійсно, було й болото, і пьянство, і глупота і обманство, але при всїм тїм одначе відчувало ся, що селянське жите, в загалї, держить ся на якійсь сильній, здоровій осі. Хоч якою нездарною худобиною не видав би ся селянин, ідучи за своєю сохою, і як хочби він не дурманив себе горівкою, то все таки, приглянувшись йому близше почувашь, що в нїм є те потрібне і дуже важне, чого нема на пр. в Маші і докторі, а то: він вірить, що головне на землї—правда, і що спасєніє його і всего народа тільки в одній правдї, і тому більш усього на свїті він любить справедливість. Я говорив жінцї, що вона видить плями на склї, а не видить самого скла; у відповідь вона мовчала, або посьпівувала, як Стефан; „у-лю-лю-лю“... Коли ся добра, розумна жінка блїдла з обурєня і з дрожанєм у голосї говорила з доктором про пьянство і обманство, то мене ди-

увала і чудувала її непамятливість... Як могла вона забути, що її батько, інжинер, також пив, багато пив, і що гроші, за які була куплена Дубечня, були призбирані при помочи цілого раду безличних, безсовістних обманьств?

XIV.

І сестра також жила своїм відрубним житем, котре старанно крила переді мною. Вона часто шептала з Машею. Коли я підходив до неї, то вона ціла кулилась і погляд її ставав такий, наче вона що завинила, чогось благала; очевидно в її душі відбувалось щось таке, чого вона бояла ся, або стидалась. Щоби коли не здибатись у садї, або не зістати самїй зо мною, вона цілий час тримала ся Маші і менї доводилось говорити з нею рїдко, тільки при обїдї.

Якось раз вечером я тихо йшов садом, вертаючи від будови. Вже зачинало темнїти. Не помічаючи мене, не чуючи моїх кроків, сестра ходила коло старої, широкої яблонї, вовсїм тихенько, наче мара. Вона була чорно одягнена і ходила скоро, все по одній лїнії взад і вперед, дивлячись у землю. Упало з дерева яблуко, вона здригнулась від гуку, станула і притиснула руки до висків. В тїй самїй хвилї я підійшов до неї.

В пориві сердечної любови, що раптом зїбрала в моїм серцї, зі слезами, згадуючи чомусь нашу матір, наше дитиньство, я обїймив її за плечі і поцілував.

— Що тобі? — спитав я. — Ти мучиш ся чимось, я давно се бачу. Скажи, що тобі?

— Менї страшно... — промовила вона дріжучи.

— Що тобі? — допитував ся я. — Ради Бога, будь щира!

— Я буду, буду щира, я скажу тобі всю правду. Укривати перед тобою — се так тяжко, се так мучить! Мисаїде, я люблю... — говорила вона дальше шептом. — Я люблю, я люблю... — Я щаслива, але менї чомусь так страшно.

Стало чути кроки, показав ся між деревами доктор Благово в шовковїй сорочцї, в високих чоботях. Очевидно

тут коло яблінки вони назначили собі зійти ся. Побачивши його, вона кинулась до него нагло, з сим криком болю, наче його відбирали від неї:

— Володимир! Володимир!

Вона притуляла ся до него і з пристрастю дивилась йому в лице, і аж тепер я закримітив, як схудла і поблідла вона за останній час. Особливо се було видно по її мережанім ковнірику, який я давно знав і який тепер свобіднійше, ніж коли, обхоплював її шию, тонку і довгу. Доктор змішав ся, але зараз прийшов до себе і сказав, пригладжуючи її волосє:

— Ну, чогож, чогож... По що так нервуватись? Видиш, я приїхав.

Ми мовчали, несміло поглядаючи один на одного. Потім ми йшли всі троє і я чув, як доктор говорив до мене:

— Культурне житє у нас іще не зачинало ся. Старі потішають ся, що коли тепер нема нічого, то було щось у сорокових чи шістьдесятих роках; се — старі, а ми молоді, наших мізків ще не нарушив *marasmus senilis*, ми не можемо потішати ся такими ілюзіями. Початок Руси був у 862 році, а початку культурної Руси, я так розумію, ще не було.

Але я не розбирав тих мірковань. Якось так дивно було, не хотіло ся вірити, що сестра залюблена, що вона ось іде і тримає за руку чужого і ласкаво дивить ся на него. Моя сестра, се нервове, застрашене, забите, несвобідне сотворіне, любить чоловіка, що вже жонатий і має діти! Чогось стало мені жаль, а чого саме, — не знаю; присутність доктора чомусь була вже неприємна і я ніяк не міг зрозуміти, що може вийти з тої їх любови.

XV.

Я і Маша їхали в Курилівку на посвященє школи.

— Осінь, осінь, осінь... — по тиху говорила Маша, оглядаючись на около. — Минуло літо. Птахів не ма і зеленіють тільки самі смереки.

Так, уже минуло літо. Дні ще ясні і теплі, але ранками холодно, пастухи виходять уже в кожухах, а в наших саді на астрах роса не висихає через цілий день. Усе чути жалібні звуки, і трудно пізнати, чи се віконниця скрипить на своїх заржавілих завісах, чи летять журавлі — і стає гарно на душі і так хочеть ся жити!

— Минуло літо... — говорила Маша. — Тепер ми обоє можемо зробити обрахунок. Ми багато працювали, багато думали, ми через те стали ліпші, — честь нам і слава, ми особисто багато поступили; али чи той наш успіх мав виразний вплив на житє, що нас окружає, чи приніс пожиток хоч кому небудь? Ні. Темнота, фізичний бруд, піянство, незвичайно висока смертельність дітей, — все лишилось, як і було, і від того, що ти орав і сїяв, а я видавала гроші і читала книжки, нікому не стало ліпше. Очевидно ми працювали тільки для себе і широко думали тільки для себе.

Подібні міркованя збивали мене і я не знав, що думати.

— Ми з початку до кінця були щирі, — сказав я, — а хто щирій, того й правда.

— Хтож перечить? Ми добре думали, але але переводили в житє те добро. Передовсім самі наші способи — чиж вони не хибні? Ти хочеш бути пожиточний людям, але вже тим одним, що купуєш маєтність, ти з самого початку загороджуєш собі всяку можливість зробити для них щось пожиточного. А коли ти працюєш, одягаєш ся і їси як селянин, то ти своїм авторитером наче узаконюєш ту їх тяжку, незграбну одежу, страшні хати, ті їх дурні борони... З другого боку нехай і так, що ти працюєш довго, дуже довго, ціле житє, що конає кінцем є які такі практичні результати, то що вони значать супроти таких елементарних сид, як масова темнота, голод, холод, деґенерація? Крапля в морі! Тут треба иньших способів боротьби, сильних, сміливих, скорих! Коли справді хочеш бути користним, то вийди з тісного круга звичайної діяльности і старай ся впливати від разу на масу! Потреба передовсім голосної, енергічної пропаґанди. Чому штука, приклад,

музика, дійсно такі життєві, такі популярні і такі сильні? Тому, що музик чи співак впливає відразу на тисячі. Дорога, дорога моя штука! — говорила вона далі, задумливо дивлячись в небо. — Штука дає крила і уносить далеко — далеко! Кому навкучило болото, дрібні грошеві інтереси, хто, обурений, покривджений і хто нарікає, той може знайти спокій і вдоволення тільки в красі.

Коли ми доїжджали до Курилівки, погода була ясна, радісна. Де-не-де по обійстях молотили, пахло житною соломкою. За плотами яскраво червоніла рябина і дерева довкола, куди глянеш, були золоті або червоні. На дзвіниці дзвонили, несли до школи образи і було чути, як співали: „Заступнице усердная“. А яке прозоре повітря, як високо літали голуби!

Відправили в шкільній салі молебні. Потім курилівські селяне піднесли Маші ікону, а дубеченські — великий колач і позолочену сільничку. І Маша розплакалась. „А як що було сказане непотрібне або які невдоволення, то вибачте“, сказав оден дідусь і поклонився їй і мені.

Коли ми їхали до дому, Маша озиралась на школу; зелений дах, що я помалював і що тепер блищав на сонці, довго було нам видно. І я почував, що погляди, які кидала тепер Маша, були прощальні.

XVI.

Вечером вона вибрала ся до міста.

Останніми часами вона часто виїздила до міста і там ночувала. В її неприсутності я не міг працювати, руки мої опускались і слабали; наше велике обістя видавало ся як нудна, обридлива пустка, сад шумів сердито і без неї дім, дерева, коні для мене вже не були „наші“.

Я нікуди не виходив із дому, а все сидів за її столом, коло її шафи з агрономічними книжками, тими давніми фаворитами, тепер уже непотрібними, що дивились на мене так застижено... Цілими годинами, поки било сім, вісім, дев'ять, поки за вікнами настала осіння ніч, чорна, як саджа, я оглядав її стару рукавичку, або перо, котрим вона все писала, або її маленькі ножички; я нічого не робив

і ясно почував, що коли я перше робив що, коли орав, косив, рубав, то тому тільки, що сего хотіла вона. І коли би вона післала мене чистити глибоку керницю, де я стояв би по пояс у воді, то я поліз би і в керницю, не міркуючи, чи потрібне се чи ні. А тепер її не було побіч, Дубечня з її розвалинами, нехарством, з потрісканими віконницями представляла ся мені хаосом, у яким усяка робота була безкористна. Та й по що мені було тут працювати, по що гадки і клопоти про будучність, коли я почував, що з під мене усуває ся земля, що моя роля тут у Дубечні вже відограна, що мене, одним словом, чекає та сама доля, яка дістала ся агрономічним книжкам? О, яка то була нудьга в ночі, в години самоти, коли я що мінутки неспокійно надслухував, наче чекав, що туй туй хтось крикне, що мені час забиратись. Мені не було жаль Дубечні, мені було жаль своєї любови, для котрої очевидно також настала осінь. Яке се величезне щастє любити і бути любленим, і як страшно почувати, що зачинаєш падати з тої високої вежі!

Маша вернула ся з міста на другий день перед вечером. Вона була з чогось невдоволена, але скривала се і тільки сказала, чому се заложені всі подвійні вікна, — так можна задусити ся. Я виняв дві рами. Нам не хотілось їсти, але ми сіли і повечеряли.

— Іди, вимий руки, — сказала жінка. — Від тебе чути кітом.

Вона привезла з міста нові ілюстровані журнали і ми разом оглядали їх по вечері. Трафлялись додатки з рисунками мод і формами. Маша оглядала їх побіжно і відкладала на бік, щоби потім оглянути окремо, як належить: але одна сукня з широкою як дзвін, гладкою спідницею і з великими рукавами заінтересувала її і вона мінутку дивилась на неї серіозно і уважно.

— Се не але, — сказала вона.

— Так, ся сукня буде тобі дуже до лица! — сказав я. — Дуже!

І дивлячись з розчуленем на сукню, любуючись тою сірою плямою тільки тому, що вона їй сподобалась, я говорив далі з чутем:

— Чудова, чарівна сукня! Чудесна, чудова Маша! Дорога моя Маша!

І сльози поканалі на рисунок...

— Чудова Маша... муркотів я. — Мила, дорога Маша...

Вона пішла і лягла, і я ще з годину сидів і оглядав ілюстрації.

— Ти непотрібно виняв подвійні вікна,— сказала вона із спальні. — Боюсь, щоби не було зимно. От як задуває!

Я прочитав де що із „всячини“ — про виріб таного атраменту і про найбільший брилянт на світі. Я знов на-трафив на образець із сукнею, що їй сподобалась і я представив собі її на балю з вахлярем, з голими плечима, блискучу, розкішну, що розуміє ся і на музиці і на малярстві і на літературі і якою малою, короткою видалась мені моя роля!

Наша стріча, се наше подружжє, були тільки епізодом, яких буде ще не мало в житю сеї живої, незвичайно даровитої жінки. Все найліпше на світі, як я вже сказав, було на її услуги і вона дістала те все зовсім даром і навіть ідеї і модерні напрями служили для її утіхи, для ріжнородности, і я був тільки візником, що довів її від одної забави до другої. Тепер я вже їй непотрібний, вона вилетить і я зістанусь сам...

І як у відповідь на мої думки на подвірю залунав страшний крик:

— Іва-алт!

Се був тонкий бабський голос, і наче покривляючись йому, в комині загудів вітер також тонким голосом. Минуло з пів минути і знов залунало серед шуму вітру, але вже наче з другого кінця подвіря:

— Іва-алт!

— Мисаїде, ти чуєш? — спитала по тиху жінка. — Ти чуєш?

Вона вийшла до мене зі спальні тільки у сорочці, з розпущеним волосем, і надслухувала, дивлячись в темне вікно.

— Когось дусять! — промовила вона. — Ще сего бракувало!

Я взяв рушницю і вийшов. На дворі було дуже темно, дув сильний вітер, так, що трудно було стояти. Я перейшов до воріт, послухав: шумлять дерева, свистить вітер і в саді, мабуть у селянина-ідіота, ліниво виє пес. За ворітьми тьма кромішня, на дорозі ані одного сьвітла. І коло тої офіцини, де торік була канцелярія, раптом залунав придушений крик:

— Іва-алт!

— Хто там? — крикнув я.

Бороло ся двох людей. Один витручував, а другий не хотів іти і оба тяжко дихали.

— Пусти!— говорив один і я пізнав Івана Чепракова; се він кричав тонким, бабським голосом. — Пусти, проклятий, а то я тобі цілу руку покусаяю!

В другім я пізнав Мойсея. Я розборонив їх і при тім не стримав ся і вдарив Мойсея по лиці два рази. Він упав, потім устав і я вдарив його ще раз.

— Вони хотіли мене убити, — муркотів він. — До маминої комоди підкрадались... Я бажаю залепити їх у офіцині для безпеки.

А Чепраков був п'яний, не пізнавав мене і все глибоко зітхав, як би набираючи повітря, щоби знов крикнути івалт.

Я лишив їх і вернув ся до хати; жінка лежала в ліжку, вже одягнена. Я оповів їй про се, що діялось на подвірю, і не затаїв навіть, що бив Мойсея.

— Страшно жити на селі, — промовила вона. — І яка довга ся ніч, Бог з нею.

— Іва-алт! — відізналось знов, трошки згодом.

— Я піду утихомирю їх — сказав я.

— Ні, нехай вони собі там перегризуть горла, — промовила вона з відразою.

Вона дивилась на стелю і надслухувала, а я сидів побіч, не сьміючи заговорити з нею, з таким чутєм, наче то я був винен, що на дворі кричали івалт і що ніч була така довга.

Ми мовчали, і я нетерпливо чекав, коли в вікнах засвітає. А Маша цілий час дивилась так, наче пробудила ся із забуття і тепер дивувалась, як се вона, така розумна,

добре вихована, така охайна, могла опинитись у сій нужденній провінціонільній пустці, серед купи дрібних, нікчемних людей і як се вона могла забути ся до того степеня, що навіть закохалась у одним із тих людей і більше ніж півроку була його жінкою! Мені здавалось, що для неї було вже все одно, чи я, чи Мойсей, чи Чепраков; усе для неї злялось в тім панім, дикім „івалт“ — і я і наше подружжє, і наше господарство і осіння слота; і коли вона зітхала, або рухалась, щоби лягти вигіднійше, то я читав на її лиці: „О, коби як найскорше ранок!“

Рано вона поїхала.

Я пробув у Дубечні ще три дні, чекаючи її, потім зложив усі наші річи в оден покій, запер і пішов до міста. Коли я задзвонив до інжинера, то був уже вечір, і на нашій Великій Дворянській світились ліхтарні. Павло сказав мені, що нема нікого дома; Віктор Іванович поїхав до Петербурга, а Марія Вікторівна мабуть у Ажогіних на пробі. Памятаю, з яким зворушенем я йшов потім до Ажогіних, як билось і замирало моє серце, коли я йшов по сходах і довго стояв на горі, не сміючи увійти в сю святиню муз!

В салі на столику, на фортепані, на сцені горіли свічки, всюди по три, і перше представленє було назначене на тринайцятого, і тепер перша проба була в понеділок — тяжкий день. Боротьба з пересудами! Всі аматори драматичної штуки були вже зібрані; старша, середуца і молодша ходили по сцені, читаючи свої ролі з зошитів. З далека від усіх нерухомо стояв Редька, притулившись виском до стіни і набожно дивив ся на сцену, чекаючи початку проби. Все як бувало!

Я звернув ся до господині, — треба було привитати ся, але раптом усі запискали, закивали до мене, щоби я не стукав ногами. Стало тихо. Піднесли віко у фортепані, сіла якась пані, прижмурюючи свої короткозорі очі до нот, і до фортепану підійшла моя Маша, прибранна, гарна, але якось особливо гарна, на новий спосіб, цілком не подібна до тої Маші, що весною приходила до мене до млина; вона засьпівала:

„Отчего я люблю тебя, свѣтлая ночь?“

За цілий час нашої знайомости се перший раз я чув, як вона сьпівала. Вона мала гарний, повний, сильний голос і за той час як вона сьпівала, мені здавало ся, що я їм достиглу, солодку, запашну диню*). І он вона скінчила, їй били брава і вона усьміхаєть ся, дуже вдоволена, граючи очима, переглядаючи ноти, поправляючи на собі сукню, наче пташка, що вирвалась нарешті з клітки і на свободі випростовує свої крила. Волосє вона мала зачесане на уха, і вираз лица був негарний, визиваючий, наче вона хотіла нас усіх зачіпити або крикнути на нас, як на коней: „Гей ви, милі!“

І може бути, що в тій хвилі вона була дуже подібна до свого діда фірмана.

— І ти тут? — спитала вона, подаючи мені руку. — Ти чув, як я сьпівала? Но, як тобі здаєть ся? — і не чекаючи моєї відповіді вона говорила далі: — дуже добре, що ти тут. Нині в ночі я їду не на довго до Петербурга. Ти мене пустиш?

О півночі я відвів її на двірець. Вона ласкаво обняла мене, мабуть з вдячності за те, що я не ставив їй непотрібних питань і обіцяла писати до мене, а я довго стискав її руки і цілував їх, ледви здержуючи сльози, не говорючи до неї ані слова.

А коли вона відїхала, я стояв, дивив ся на світла, що віддалялись, пестив її в своїй уяві і тихо говорив:

— Дорога моя Маша, чудова Маша...

Ночував я на Макарісі у Карповни, а рано вже разом з Редькою оббивав жєблі у одного багатого купця, що віддавав свою доньку за доктора(?)

XVII.

В неділю по обіді приходила до мене сестра і пила зі мною чай.

— Тепер я дуже багато читаю, — говорила вона показуючи мені книжки, які вона, ідучи до мене, взяла з мійської бібліотеки. — Спасибі твоїй жінці і Володимирови,

*) Мельон.

вони розбудили у мене самопізнанє. Вони виратували мене, зробили те, що я тепер почуваю себе людиною. Перше бувало я не спала ночами від ріжних турбот: „Ах, за тиждень у нас минуло ся багато цукру! Ах, коби не пересолити огірків!“ І тепер я також не сплю, але я маю вже иньші гадки. Я гризусь, що так глуно, бездушно пройшла половина мого житя. Своім минулим я погорджую, стидаю ся його, а на батька дивлюсь тепер як на свого ворога. О, яка я вдячна твоїй жінці! А Володимир? Се такий чудесний чоловік! Вони вітворили мені очи.

— Се не добре, що ти не спиш по ночах, — сказав я.

— Ти може думаєш, що я хора? Зовсім ні. Володимир оглядав мене і казав, що я зовсім здорова. Але не про здоровле тут ходять, воно не таке важне... Скажи ти мені: по правді я поступаю?

Вона потребувала моральної підпори — се було видно. Маша поїхала, доктор Благово був у Петербурзі і в місті крім мене, не було нікого, хто міг би сказати їй, що вона жне по правді. Вона пильно вдивлялась мені в лице, стараючись відчитати мої тайні гадки і коли я при ній задумував ся і мовчав, то вона брала се до себе і робила ся сумною. Треба було цілий час тримати себе на острозі, і коли вона питала мене, чи має рацію, то я спішив відповісти їй, що так і що я глибоко поважаю її.

— Ти знаєш? Мені у Ажогіних дали ролю... — говорила вона далі. — Хочу грати на сцені. Хочу жити, — одним словом, хочу пити з повної чаши. Таланту я не маю ніякого і роля всего на десять стрічок, але те все таки безмірно висше і благороднійше, ніж наливати чай по пять разів на день і підглядати, чи не з'їла кухарка за багато. А найважнійше — нехай нарешті батько побачить, що і я здібна до протесту.

Після чаю вона лягла на мою постіль і полежала якийсь час з замкненими очима, дуже бліда.

— Яке ослабленє! — промовила вона, піднімаючись. — Володимир говорив, що всі мійські жінки і дівчата малокровні з неробства. Який розумний чоловік Володимир! Він має зовсім, зовсім рацію. Треба працювати!

Два дни пізнійше вона прийшла до Ажогіних на пробу, з зошитом. Вона була в чорній сукни, зі шнурочком коралів на шиї, з брошкою, подібною здалека до французького пиріжка, і в вухах були великі ковтки, в котрих блищало по брилянтови. Коли я глянув на неї, то мені стало ніяково; мене вразив брак смаку. Що вона непотрібно наділа ковтки і брилянти і була дивно одягнена, — запримітили й иньші; я бачив на лицах усмішки і чув, як хтось сказав сьміючись:

— Клеопатра Єгипетська.

Вона старалась бути товариською, свобідною, спокійною і тому виглядала зманерованою і дивною. Не була вже проста і симпатична, як перше.

— Тепер я заявила батькови, що йду на пробу, — зачала вона підходячи до мене, — і він крикнув, що відбирає мені своє благословенство і навіть трохи не вдарив мене. Представ собі, я не вмю своєї ролі, — сказала вона, заглядаючи в зошит. — Я на певне помилю ся. І так, льос упав, — говорила вона далі в сильнім зворушеню. — Льос упав...

Їй здавалось, що всі дивлять ся на неї і всі здивовані тим важним кроком, на який вона рішилась, що всі чекають від неї чогось особливого; переконати її, що на таких малих і нецікавих людей, як я і вона, ніхто не звертає уваги, було неможливо.

До третьої дії вона не мала що робити і по своїй ролі провінціональної кумасі в гостях мала постояти коло дверей, як би підслухуючи, і потім сказати короткий монолог. До свого виходу, найменче з півтори години, поки на сцені ходили, читали, пили чай, диспутовали, вона не відходила від мене і тягом муркотіла свою ролю і нервово мняла зошит; думаючи, що всі дивлять ся на неї і чекають на її вихід, вона дріжачи поправляла волосє і говорила мені:

— Я на певне помилю ся... Як тяжко мені на душі, колиб ти знав! Мені так страшно, наче мене зараз поведуть на смерть.

В кінці прийшла її черга.

— Клеопатра Алексєєвна, — ви тепер! — сказав режисер.

Вона вийшла на середину сцени з виразом страху на лиці, негарна, незграбна і з пів міноти перестояла, наче остовпіла, зовсім нерухомо, і тільки одні великі ковтки махали ся під вухами.

— На перший раз можна читати, — сказав хтось.

Мені було ясно, що вона дрожить і від дрозі не може говорити і отворити зошит, і що їй зовсім не до ролі, і я вже хотів піти до неї і сказати їй що, коли вона раптом упала на коліна на середині сцени і голосно заридала.

Все рухалось, усе гомоніло довкола, один я стояв, опершись на кулісу, переляканий тим, що стало ся, не розуміючи, не знаючи, що мені робити. Я видів, як її піднесли і вивели. Я видів, як до мене підійшла Анюта Благово; перше я її не бачив у салі і тепер вона наче зпід землі виросла. Вона була в капелюсі за вельоном, і, як усе, виглядала так, наче зайшла тільки на мінутку.

— Я казала їй, щоби вона не грала! — сказала вона з пересердем, виціджуючи кожде слово і червоніючи. — Се божевільство! Ви повинні були не пустити її!

Підійшла скоро Ажотіна-мати в короткім кафтаніку, з короткими рукавами, з тютюновим попелом, худа і плеската.

— Мій друже, се страшно, — промовила вона, ломаючи руки і, по звичаю, пильно дивлячись мені в лице. — Се страшно! Ваша сестра в такім стані... вона беременна! Виведіть її, прошу вас...

Вона тяжко віддихала з іритації. А з боку стояли три доньки, такі-ж як вона худі і плескати, і застрашено тиснулись одна до одної. Вони були перестрашені, переражені, наче в їх домі що-йно зловили каторжника. Яка ганьба, як страшно! А однак ся шановна родина ціле своє жите боролася з пересудами; очевидно вони думали, що всі пересуди і похибки людськості тільки в трьох сьвічках, в тринайцятім, у тяжкім дні понеділку!

— Прощу вас... прошу... — повторяла добродійка Ажотіна складаючи уста у форму серця на складі „шу“ і вимовляючи його як „шю“.

— Прощу, відведіть її до дому.

XVIII.

Трохи згодом я йшов із сестрою по вулиці. Я прикривав її полою свого плаща; ми спішились, вибираючи заулки, де не було ліхтарень, ховаючись від перехожих, і се було подібне до втеки. Вона вже не плакала, а дивилася на мене сухими очима. На Макариху, куди я вів її, було всего двацять мінот ходу, і дивне диво, за такий короткий час ми встигли згадати ціле наше жите, ми про все переговорили, обдумали нашу ситуацію, обміркували...

Ми постановили, що нам нема вже як лишатись у сім місті і що коли я роздобуду трохи грошей, то ми виїдемо куди-небудь у иньше місце. В одних домах уже спали, в иньших грали в карти; ми ненавиділи ті дома, боялись їх і говорили про фанатизм, грубість чутя, нікчемність сих шановних родин, сих аматорів драматичної штуки, котрих ми так настрашили і я запитував, чим сі глупі, жорстокі, дїпні, нечесні люди ліпші від п'яних і забобонних курилівських мужиків, або чим ліпші вони від звівірів, котрі також обурюють ся, коли який випадок нарушить однастайність їх жита обмеженого інстинктами. Що було би тепер з сестрою, коли-б вона лишила ся дома? Які моральні муки терпіла би вона розмовляючи з батьком, стрічаючи що дня знайомих? Я представляв собі те, і зараз таки мені пригадали ся люди, самі знайомі люди, котрих поводи замучували їх близькі і рідні, пригадали ся замучені до божевільности пси, живі воробці, обкубані хлопчисками до голого і кинені у воду — і довгий, довгий ряд глухих, повільних мук, які я бачив у тім місті без перерви від самого дитинства; і я не міг зрозуміти, чим живуть сі шістьдесять тисяч мешканців, по що вони читають евангеліє, по що молять ся, по що читають книжки і журнали? Який пожиток принесло їм те все, що доси писало ся і говорило ся, коли у них усе та сама духовна темнота і те саме обриджене до свободи, що було і сто і триста літ тому? Підприємець тєсля ціле своє жите будє в місті дома і все таки до самої смерти замєсь „галлерія“ говорить „галдарєя“; так і сі шістьдесять тисяч мешканців з покоління на покоління читають і чують про

правду, про милосердя і свободу, і все таки до самої смерті брешуть від раня до вечера, мучать одні одних, а свободи боять ся і ненавидять її, як ворога.

— І так, моя доля рішена, — сказала сестра, коли ми прийшли до дому. — Після того, що стало ся, я вже не можу вертати ся „туди“. Господи, як се добре! Мені стало легко на душі.

Вона зараз лягла на постіль. На віях у неї блищали слези, але вираз лица був щасливий, спала вона твердо і солодко, і видно було, що справді їй легко на душі і що вона відпочиває. Давно-давно вже вона так не спала!

І так ми зачали жити разом. Вона все сьпівала і говорила, що їй дуже добре і книжки, які ми брали в бібліотеці, я відносив нечитані, тому, що вона вже не могла читати; їй хотілось тільки марити і говорити про будучність.

Латаючи моє біле або помагаючи Карпівні коло печи, вона то посьпівувала, то говорила про свого Володимира, про його розум, гарні манери, доброту, про його незвичайну ученість, і я потакував їй, хоч уже не любив її доктора. Їй хотіло ся працювати, жити самостійно, на свій рахунок, і вона говорила, що буде учителькою або фельчеркою, скоро тільки дозволить здоровле, і буде сама мити підлоги, прати біле. Вона вже пристрасно любила свого маленького; його ще не було на світі, але вона вже знала, які у него очі, які руки і як він сьмієть ся. Вона любила поговорити про вихованє, а що найліпшим чоловіком на світі був Володимир, то й усі гадки її про вихованє зводились тільки до того, щоби хлопчик був такий чарівний, як його батько. Кінця не було розмовам і все, що вона говорила, викликало в ній живу радість. Деколи й я радував ся, не знаючи сам чому.

Мабуть і я набрав ся від неї її мрій. Я також нічого не читав і тільки марив; вечерами, не вважаючи на втому, я ходив по хаті з кута в кут, заложивши руки в кишеню і говорив про Машу.

— Як ти думаєш, — питав я сестру, — коли вона вернеть ся? Мені здаєть ся, що вернеть ся коло Різдва, не пізнійше! Що їй там робити?

— Коли вона до тебе не пише, то очевидно вернеть ся дуже скоро.

— Се правда, — потакував я, хоч дуже добре знав, що Маші нема по що вертати в наше місто.

Я сильно затужив за нею і вже не міг не обманювати себе і старав ся, щоби мене обманювали иньші. Сестра очікувала свого доктора, а я Машу, і ми обоє безнастанно говорили, сьміялись і не закримічали, що не даємо спати Карпівні, котра лежала у себе на печі і все муркотіла:

— Самовар гудів з раня, гудів-їв! Ой не на добро, любі мої, не на добро!

У нас не бував ніхто крім листоноса, що приносив сестрі листи від доктора, та Прокопія, що часами вечером заходив до нас і мовчки поглянувши на сестру, виходив і вже у себе в кухні говорив:

— Кождий стан повинен памятати свою науку, а хто не бажає того розуміти із своєї гордості, тому юдоль.*)

Він любив слово „юдоль“. Якось раз — се було вже на сьвята, коли я переходив через торговицю, він закликав мене до себе в ятку і, не подаючи мені руки, заявив, що йому треба поговорити зі мною про якусь дуже важну справу. Він був червоний від морозу і від горілки; коло него за лядою стояв Миколка з розбійницьким лицем, тримаючи у руці закрівавлений ніж.

— Я бажаю висловити вам мої слова, — зачав Прокопій. — Ся подія не може істнувати для того, що самі розумієте, за таку юдоль люди не похвалять ані нас, ані вас. Мамуня, розумієть ся, з милосердя не може говорити вам неприємности, щоби ваша сестриця забрала ся на иньшу квартиру, з причини свого стану, а я більше не бажаю, тому, що їхнього поступка не можу похвалити.

Я зрозумів його і вийшов з ятки. Того-ж дня я і сестра перенесли ся до Редьки. Ми не мали гроший на фіякра і йшли пішки; я нїс на плечах клунок з нашими річами, а сестра не мала нічого у руках, але вона задихалась, кашляла і все питала, чи скоро зайдемо.

*) Юдоль = долина, із звісного порівняня: жите = юдоль печали.

XIX.

Нарешті прийшов лист від Мамі. „Дорогий, добрий М. А., — писала вона, — добрий, лагідний „ангел ви наш“, як називає вас старий маляр, будьте здорові, я їду в батьком до Америки на виставу. За кілька днів я побачу океан — так далеко від Дубечні, страшно подумати! Се далеко і незмірно, як небо, і мене тягне туди, на волю, я триумфую, я дурію, і ви бачите, який нескладний мій лист. Любий мій, добрий, дайте мені свободу і скорше розірвіть нитку, що ще держить ся, звязуючи мене і вас. Се, що я здибала і пізнала вас, було небесним промінем, що освітило моє існуванє; але се, що я стала вашою жінкою, було помилкою, ви се розумієте, і мене тепер мучить пізнанє сеї помилки і я на колінах благаю вас, мій великодушний друже, скоро-скоренько, ще заким я поїду за океан, телеграфуйте, що ви годитесь, аби направити нашу спільну помилку, взяти сей одинокий камінь з моїх крил, і мій батько, котрий прийме на себе всі заходи, обіцяє мені не докучати вам занадто формальностями. І так, свободна на всі чотири сторони? Чи так? Будьте щасливі, най вас Бог благословить, простіть мені грішній! Я жива, здорова. Сиплю грішми, роблю багато дурниць і що мінати дякую Богу, що у такої злої жінки, як я, нема дітей. Я співаю і маю поводженє, але се не хвилиний порив, ні, се — моя пристань, моя келія, куди я їду на відпочинок. Цар Давид мав перстїнь з написом: „Усе минає“. Коли сумно, то від сих слів стає весело, а коли весело, то стає сумно. Я справила собі такий перстїнь з єврейськими буквами і сей талїсман удержить мене від пристрастних поривів. Усе минає, минеть ся й жите, отже нічого не треба. Або потрібна тільки свідомість свободи, для того, що коли чоловік свободний, то йому нічого, нічого, нічого не треба. Порвіть отже нитку. Вас і сестру сердечно обіймаю. Простіть і забудьте вашу М.“

Сестра лежала в одній комнаті, Редька, що був хорий і вже виждоровлював — у другій. Як раз тоді, коли я дістав сей лист, сестра по тиху перейшла до маляра, сіла поруч него і почала читати. Вона що дня читала йому

Островського або Гоголя, і він слухав дивлячись у одну точку, не сьміючись, киваючи головою, і зрідка муркотїв до себе:

— Все може бути! Все може бути!

Коли в творі було представлене щось негарне, погане, то він говорив немов би зі злобою, тикаючи в книжку пальцем:

— Ось вона, лжа! Ось що вона робить, та лжа!

Сценічні твори подобались йому і змістом і тенденцією, і своєю штучною будовою, і він дивувався їм, ніколи не називаючи його по назвїску:

— Як се він хитро пришпилів!

Тепер сестра прочитала поволи тільки одну сторону і не могла більше: забракло голосу. Редька взяв її за руку і порухав висохлими губами, сказав ледви чутно слабим голосом:

— Душа у праведного біла і гладка, як крейда, а у грішного, як пумекс. Душа у праведного — олива ясна, а у грішного — газова смола. Працювати треба, терпіти треба, хорувати треба, — говорив він далі, — а котрий чоловік не працює і не терпить, тому не буде царства небесного. Горе, горе сїтим, горе сильним, горе богатим, горе вірителям! Не видати їм царства небесного. Тля їсть траву, іржа зелїзо...

— А лжа — душу... — закінчила сестра і розсьміялась.

Я ще раз прочитав лист і щось дивне стало ся з моєю свідомістю; мені на хвилю здавало ся, що від мене чути різницею, що я їду до губернатора на якісь переговори і що наді мною висить щось фатальне, неминуче, страшне. В тій хвилі до кухні прийшов жовнір, що приносив нам два рази на тиждень, не знати від кого, чай, булки і орябків, від котрих пахло перфумою. Роботи у мене не було, треба було сидіти дома по цілих днях, і мабуть сей, хто прислав нам ті булки, знав, що ми бідуємо. Я чув, як сестра розмовляла з жовніром і весело сьміялась. Потім вона лежачи їла булку і говорила до мене:

— Як ти не схотїв служити і став малярем, я і Анюта Благово зразу знали, що ти добре зробив, але нам було страшно вимовити се на голос. Скажи, яка то сила не дає

признати ся до того, що думаєш? Возьмім хоч би Анюту Благово. Вона тебе любить, обожає, вона знає, що ти добре робиш; вона і мене любить, як сестру, і знає, що я маю рацію, і не бійсь, в душі завидує мені, але якась сила не дає їй прийти до нас, вона уникає нас, боїть ся.

Сестра зложила на грудях руки і сказала з запалом:

— Як вона тебе любить, коли-б ти знав! До тої любови вона призналась тільки мені і то по тихеньку, на потемки. Бувало в саді заведе в темну алею і зачне шептати, який ти їй дорогий. Побачиш, вона ніколи не вийде замуж, бо любить тебе. Тобі жаль її?

— Жаль!

— Се вона прислала булки. Сьмішна вона, справді, по що укривати ся? Я також була сьмішна і дурна, а ось пішла звідтам і вже нікого не боюсь, думаю і говорю голосно, що хочу — і стала щасливою. Коли я була дома, не мала й поняття про щастє, а тепер я не поміняла би ся з королевою...

Прийшов доктор Благово. Він одержав докторський степень і тепер перебував у нашій місті, у батька, відпочивав і говорив, що незадовго знов поїде до Петербурга. Він хотів зайняти ся щіпленем тифу і мабуть холери; хотів поїхати за границю задля дальших студій і потім зайняти катедру. Він уже покинув був військову службу і носив широкі шевьотові жакети, дуже широкі штани і прегарні кравати. Сестра одушевляла ся його шпильками, запинками і червоною шовковою хустинкою, котру він мабуть з кокетерії носив у передній кишені жакета. Якось раз вільним часом ми взяли ся з нею рахувати на память усі його костюми і дійшли до того, що він має їх найменше десять. Було видно, що він любить мою сестру, як перше, але він ані разу, навіть жартом не сказав, що возьме її з собою до Петербурга або за границю, і я не міг собі ясно представити, що буде з нею, як вона лишить ся жива, що буде з її дитиною. А вона тільки без кінця марила і не думала серйозно про будучність; вона говорила, що нехай він їде, куди хоче, і нехай навіть покине її, аби тільки сам був щасливий, а з неї досить і того, що було.

Звичайно прийшовши до нас, він оглядав її дуже уважно і жадав, щоби вона при нім пила молоко з капками. І сего разу було те-ж саме. Він оглянув її і примусив випити склянку молока і після того в наших комнатах запахло креозотом.

— Ось розумно, — сказав він, беручи від неї склянку. — Тобі не можна багато говорити, а останніми часами ти торочиш, як сорока. Будь ласкава, мовчи!

Вона засьміялась. Потім він увійшов у комнату Редьки, де я сидів і ласкаво потріпав мене по плечі.

— Ну, що, старенький? — запитав він, нахплюючись до хорого.

— Ваше високоблагородіє! — промовив Редька, тихо порухавши губами. — Ваше високоблагородіє, осьміляю ся замельдувати: всі під Богом ходимо, всім умирати треба... Позвольте правду сказати... Ваше високоблагородіє, не буде вам царства небесного!

— Що ж робити, — зажартував доктор, — треба-ж комусь бути і в пеклі!

І знов щось раптом стало ся з моєю свідомістю, наче мені приснило ся, що я зимою в ночі стою на подвір'ю різні, а поруч зі мною Прокопій, від котрого заносить перцівкою; я зібрав сили і протер очі, і в тій хвилі мені представило ся, що я йду до губернатора задля переговорів. Нічого подібного не було у мене ані перед тим, ані потім, і сї дивні згадки, подібні до снів, я пояснюю великим змученєм нервів. Я переживав і різницю і розмову з губернатором і рівночасно ворушилась невизразна гадка, що сего в дійсности нема.

Коли я опамятав ся, то побачив, що я вже не дома, а на улиці, і разом з доктором стою коло ліхтарні.

— Сумно, сумно! — говорив він і сльози текли у него по лиці. — Вона весела, все сьмієть ся, сподівається ся, а стан її безвихідний, голубчику. Ваш Редька не навидить мене і все хоче дати до пізнання, що я зле з нею поступив... Він по своєму має рацію, але я маю також свою точку погляду, і я ані трошки не жадую того, що стало ся. Треба любити, ми всі повинні любити — чи-ж

неправда? — без любови не було би життя; хто боїть ся і уникає любови, той несвобідний.

Поволи він перейшов на иньші теми, заговорив про науку, про свою дисертацію, що подобала ся в Петербурзі; він говорив з запалом і вже не пам'ятав ані про мою сестру, ані про своє горе, ані про мене. Житє поривало його. У тої — Америка і перетінь з написом, думав я, а у сего — докторський степен ь і наукова кар'єра, і тільки я і сестра лишили ся при старім.

Попрощавши ся з ним, я підійшов до ліхтарні і ще раз прочитав лист. І я згадав, живо згадав, як весною ранком вона прийшла до мене до млина, лягла і накрила ся козушком — вона хотіла бути подібною до простої баби. А коли иньшим разом — се було також ранком — ми витягали з води вершк у, то на нас із приборежних нв синили ся грубі краплі дощу і ми сьміяли ся...

В нашім домі на Великій Дворянській було темно. Я передів через паркан і, як робив се давнійше, пішов заднім входом до кухні, щоби взяти там лампочку. В кухні не було нікого; коло печи шилів самовар, чекаючи на батька. „Хто-то тепер, подумав я, наливає батькови чай?“ Взавши лампочку я пішов у хатчину і тут зробив собі постіль зі старих газет і ляг. Кулі на стінах суворо дивились, як і перше, і тіні їх мигали. Було холодно. Мені здавало ся, що тепер повинна прийти сестра і принести мені вечерю, але в тій же хвилі я згадав, що вона хора і лежить в домі Редьки, і мені видало ся дивним, що я передів через паркан і лежу в неопаленій хатчині. Сьвідомість моя плутала ся і мені привиджували ся різні дурниці.

Дзвонять. З дитинства знайомі звуки: зразу дріт шедестить по стіні, потім в кухні чути короткий, жалібний звук. Се вернув ся з клюбу батько. Я встав і пішов до кухні. Кухарка Аксинія побачивши мене сплеснула руками і чомусь заплакала.

— Рідний мій! — заговорила вона по тиху. — Дорогий! О, Господи!

І зі зворушеня зачала мняти в руках свій фартушок. На вікні стояли чверть-ведрові бутлі з ягодами і горілкою. Я наляв собі чашку від чаю і лакомо випив, тому,

що мені сильно хотіло ся пити. Аксинія що-йно вимпла стіл і лавки, і в кухні був запах, який буває в ясных, чистих кухнях, у порядних кухарок. І сей запах, і крик сверщка колісь у дитинстві заманював нас, дітий, сюди до кухні і успособлював до казок, до гри в короля...

— А Клеопатра де? — питала Аксинія тихо, швидко, стримуючи віддих. — А шапка твоя де, батеңку? А жінка, кажуть, у Пітер*) поїхала?

Вона служила ще за нашої матери і купала колісь мене і Клеопатру в нецках, і тепер для неї ми все ще були діти, котрих треба було поучати. Через яку чверть години вона виложила передо мною всі свої погляди, які з розвагою старої слуги збирала в тишині сеї кухні цілий час, поки ми не бачились. Вона сказала, що доктора можна присилувати женити ся з Клеопатрою; треба тільки настрашити його, і як би добре написати просьбу, то архієрей розірве його перше подружє; що добре би тайком перед жінкою продати Дубечню, а гроші зложити в банку на мое імя; що коли-б я і сестра поклонили ся батькови до ніг і попросили гарнеңку, то може-б він вибачив нам; що треба би відслужити молебєн Цариці небесній...

— Ну, іди, батеңку, поговори з ним, — сказала вона, коли розляг ся кашель батька. — Іди, поговори, поклонись, голова не відпаде!

Я пішов. Батько вже сидів за столом і рисував плян відлі з готичьким вікнами і з грубою вежою, подібною до веж огневої сторожі, щось незвичайно тупе і незграбне. Я увійшовши в кабінет станув так, що мені було видно той рисунок. Я не знав, по що я прийшов до батька, але памятаю, що коли я побачив його хуре лице, червону шию, його тін ь на стіні, то мені захотіло ся кинутись йому на шию і, як навчала Аксинія, поклонитись йому до ніг; але вид відлі з готичькими вікнами і з грубою вежою стримав мене.

— Добрий вечір, — сказав я.

Він поглянув на мене і зараз таки спустив очи на свій рисунок.

*) Простонародня назва Петербурга.

— Що тобі потрібно? — спитав він трошки згодом.

— Я прийшов вам сказати: сестра дуже хора. Вона незадовго умре, — додав я по тиху.

— Щож? — зітхнув батько, здимаючи окуляри і кладучи їх на стіл. — Що посієш, те й збереш. Що посієш, — повторив він, устаючи із-за стола, — те й збереш. Я прошу тебе згадати, як два роки тому ти прийшов до мене і ось на тій самій місці я просив тебе, благав покинути свої фальшиві погляди, нагадував тобі про обов'язок, честь і про твої обов'язки супроти предків, традиції, котрих ми повинні сьвято заховувати. Чи ти послухав мене? Ти погорджував моїми радами і з упором тримався далі своїх фальшивих поглядів; та ще не досить на тій, своїми фальшивими поглядами ти звів також сестру і змусив її втратити моральність і сором. Тепер вам обоім зле. Щож? Що посієш, те й збереш!

Він говорив се і ходив по кабінеті. Мабуть він думав, що я прийшов до него перепрошуватись, і мабуть чекав, що я зачну просити за себе і за сестру. Мені було холодно, я дрижав, як у пропасниці і говорив з трудом, захриплим голосом.

— І я також прошу згадати, — сказав я, — на тій самій місці я благав вас зрозуміти мене, подумати, рішити разом зі мною, як і для чого нам жити, а ви у відповідь заговорили про предків, про діда, що писав вірші. Вам тепер кажуть, що ваша донька одначка безнадійно хора, а ви знов про предків, про традиції... І така легкодущність у старости, коли смерть не за горами, коли лишилося яких п'ять-десять літ життя!

— Та чого ти прийшов сюди? — строго спитав батько, очевидно ображений тим, що я докорив йому легкодущністю.

— Не знаю. Я люблю вас, мені невимовно жаль, що ми такі далекі один одному, — ось я й прийшов. Я ще люблю вас, але сестра вже зовсім зірвала з вами. Вона не вибачає і вже ніколи не вибачить. Саме ім'я ваше викикує в ній обриджене до минулого, до життя.

— А хто винен? — крикнув батько. — Ти-ж винен, поганче!

— Та нехай і я винен, — сказав я. — Признаю ся, я багато завинив, але чому-ж те ваше жите, яке ви уважаєте обов'язковим і для нас — чому воно таке дурне, нездарне, чому ані в одному із тих домів, що ви будете ось уже тридцять літ, нема людей, у котрих я міг би повчати ся, як жити, щоби не бути винним? В цілім місті ані одного чесного чоловіка! Ті ваші доми — прокляті гнізда, де женуть зі сьвіта материй, доньок, мучать дітей... Бідна моя мати! — говорив я даліше в розпуці. — Бідна сестра! Треба туманити себе горілкою, картами, обмовою, треба упідляти ся, удавати побожного, або десятки літ рисувати й рисувати, щоби не бачити всіх страховищ, які криють ся в тих домах. Місто наше існує вже сотки літ і за цілий час воно не дало вітчизні ані одного корисного чоловіка — ані одного! Ви душили в самім зароді все хоч трошки живе і визначне! Місто крамарів, шинкарів, канцеляристів, непотрібних гіпокритів, непридатне місто, котрого не пожалувала би ані одна душа, як би воно нараз запало ся під землю.

— Я не бажаю слухати тебе, поганче! — сказав батько і взяв зі стола лінійку. — Ти п'яний! Ти не сьмієш приходити в таким виді до батька! Кажу тобі в останній раз і перекажи се своїй неморальній сестрі, що ви від мене нічого не дістанете. Непокірних дітей я вирвав зі свого серця, і коли вони страждають через непослух і упір, то я не жалую їх. Можеш іти, звідки прийшов! Богу сподобало ся покарати мене вами, але я з покорою зношу сей допуст і, як Йов, знаходжу потіху в стражданнях і безнастанній праці. Ти не повинен переступати мого порога, доки не поправиш ся. Я справедливий, усе, що я говорю, се корисне, і коли що ти хочеш собі добра, то повинен ціле своє жите пам'ятати се, що я говорив тобі і говорю.

Я махнув рукою і вийшов. Потім не памятаю, що було в ночі і на другий день. Кажуть, що я ходив по вулицях без шапки, заточуючись, і голосно сьпівав, а за мною купами ходили вуличники і кричали:

— Маленький зиск! Маленький зиск!

XX.

Коли-б я мав охоту справити собі перстїнь, то я вбрав би такий напис: „Нїщо не минає“. Я вірю, що нїщо не минає без слїду, і що кожний і найменший наш крок має значїне для теперїшнього житя і для будучности.

Те, що я пережив, не минуло даремне. Мої великі нещастя, моя терпеливість зворушили серця мешканців, і тепер мене вже не називають „маленьким зиском“, не сьміють ся з мене, і, коли я переходжу поміж крамниці, мене вже не обливають водою. До того, що я став робітником, уже привикли і не видять нічого дивного в тїм, що я, дворянин, ношу відра з фарбою і вставляю шибї; навпаки, менї охотно дають замовленя, мене вважають уже добрим майстром і найліпшим підприємцем після Редьки, котрий хоч і впадовів, хоч і по давньому малює без руштована банї на дзвіницях, але вже не годен дати собі раду з робітниками; замісь него я тепер бігаю по містї і шукаю замовлень, я наймаю і обраховую хлопців, я беру позички на великі проценти. І тепер, ставши підприємцем, я розумію, як то задля кількогрошового замовленя можна по три днї бігати по містї і шукати бляхарів. Зі мною поводять ся чемно, говорять менї „ви“, і в домах, де я роблю, мене частують чайом і присилають спитати, чи не хочу обідати. Дїти і дївчата часто приходять і цікаво або сумовито дивлять ся на мене.

Якось я робив у садї у губернатора, малював там альтану на мармур. Губернатор проходжучись зайшов у альтану і з нудьги заговорив зі мною, і я нагадав йому, як він колись то кликав мене до себе на переслух. Він мїнуто дивив ся менї в лице, потїм зложив уста як О, розвів руками і сказав:

— Не памятаю!

Я постарїв ся, зробив ся мовчазливим, суворим, строгим, рїдко коли сьмію ся, і кажуть, що я став подібний до Редьки і, як він, наводжу на хлопців нудьгу своїми непотрібними поученнями.

Марія Вікторівна, колишня моя жїнка, перебуває тепер за границею, а її батько інжинєр десь у східніх губерніях будує дорогу і скуповує там маєтности. Доктор Благово також за границею. Дубечня перейшла знов до панї Чепракової, що купила її, виторгувавши у інжинєра двацять процент опусту. Мойсей ходить уже в твердїм капелюсї; він часто приїжджає до міста легкою дорожкою задля якихось інтересів і стає коло банку. Кажуть, що він уже купив собі маєтність з банковим довгом і все інформує ся в банку про Дубечню, котру також збираєть ся купити. Бідний Іван Чепраков довго тягав ся по містї, нічого не роблячи і пив. Я пробував був примістити його в нашїм ремеслї, і якийсь час він разом з нами малював дахи і вставляв шибї, і навіть се йому зачинало подобатись, і як правдивий маляр він крав оливу, просив на чай, пив. Але робота скоро навкучила йому, він зачав нудитись і вернув ся до Дубечнї, і потїм хлопці признавали ся менї, що він намовляв їх разом з ним забити Мойсея і обікрасти генеральшу.

Батько дуже постарїв ся, згорбив ся і вечерами проходжуєть ся коло свого дому. Я не буваю у него.

Прокопїй підчас холери лічив крамарів перцївкою і дегтьом і брав за се гроші, і, як я довідав ся з нашої газети, його карали рїзками за те, що він, сидячи в своїй ятцї, зле говорив про докторів. Його челядник Миколка умер на холеру. Карпівна ще живе і по давньому любить і боїть ся свого Прокопїя. Побачивши мене, вона кожний раз сумно киває головою і каже вітхаючи:

— Пропала твоя головонька!

В буднї я буваю занятий від досьвітку до вечера. А в сьвята, в погоду, я беру на руки свою малесеньку сестрінцю (сестра сподївала ся хлопчика, але родила ся у неї дївчинка) і йду, не спішучи, на цвинтар. Там я стою або сиджу, і довго дивлюсь на дорогу менї могилу і кажу дївчинцї, що тут лежить її мама.

Часом я застаю при могилї Анюту Благово. Ми ви-таємось і стоїмо мовчки, або говоримо про Клеопатру, про її дївчинку, про те, як сумно жити на сьвітї. Потїм, вий-

шовши з цвинтаря, ми йдемо мовчки і вона звільняє крок навмисне, щоби довше йти зі мною поруч. Дівчинка, весела, щаслива, жмурачи очи від яркого денного сонця, сьміючись протягає до неї руки, і ми стаємо і разом пестимо сю маленьку дівчинку.

А коли входимо до міста, Анюта Благово зворушена червоніє, прощаєть ся зі мною і йде далше сама, солідна, сувора... І вже ніхто з прохожих, дивлячись на неї, не міг би подумати, що вона що-йно йшла поруч зі мною і навіть пестила дитину.

З російського переклада

Марія Грушевська.

Раса, нація, герої.

Уваги Гаустона Стюарта Чемберлена.

Подасмо тут нашим читачам у скороченім перекладі виривок із дуже цікавої книжки: Houston Stewart Chamberlain, Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts, котрої перший випуск (320 сторін великої вісімки) вийшов недавно в Монахові і здобув собі загальне признанє у публіки. Гаустон Стюарт Чемберлен, з роду Англічанин, вихований у Швейцарії, вчив ся на німецьких університетах і пише тільки по німецьки; тепер живе у Відні. Він здобув собі загальне признанє критики написавши найліпшу з усіх дотеперішніх біографію великого німецького музика Р. Вагнера. Його нова книжка, з котрої тут подасмо виривок, се величезне підприємство, майже за велике на сили одного чоловіка, коли б він не обмежив своїй задачі. Чемберлен робить се. Він не береть ся писати історії XIX-го віку, а хоче тільки вияснити його основи, головні пружини його розвою, показати, відки пішли і як росли протягом віків ті таємні сили, що в формі різних „питань“ порушували думки і чутя людей у XIX віці. Він дбає не про повноту матеріялу, а про влучність і вірність характеристики, бере ся до свого діла не як фаховий учений, а як богато начитаний ділетант, чуткий на подуви і потреби дійсного життя. Поки що він подає тільки плян першого тому своєї праці — до дальших візьметь аж тоді, коли будуть повикінчовані ті численні монографічні праці про XIX вік, які розпочали виходити в Німеччині, Англії і Франції. Щоб дати погляд на те, які межі за-

значає своїй книзі Чемберлен, ми подаємо тут його плян першого тома. Він складає ся з двох частин, а перша часть надто розпадає ся на три відділи. Поперед усього йде обширний загальний вступ про характер праці і методу, якої держить ся автор. Потім починаєть ся перший відділ: „Початки“. Автор сягає тут до грекоримського світа, як до того великого жерела цивілізації, з котрого черпали пізніші віки, черпав і XIX-ий. Щож таке черпали вони з сего жерела? Автор зупиняєть ся на трьох головних течіях, що йшли до нас із старовини: штука і філософія з Греції, право з Риму і християнство. Характеристика сих трьох найважніших спадщин класичного світа — се зміст першого відділу і zarazом, як підвостить критика, найкраще скомпонована часть Чемберленової книги. Другий відділ займає ся народами, що обняли спадщину про Греках і Римлянах, отже характеризує поперед усього той національний і расовий хаос, який панував у римській імперії ще від часу Цезара, далі обговорить (бо на характеристиці хаосу поки що уриває ся перший випуск книги) „вступлене Жидів у західню історію“ і „вступлене Германців (властиво Німців і Словян) у всесвітню історію“. В кінці третій відділ першої части має змалювати „боротьбу за грекоримську спадщину“ на полі релігії і держави; се буде характеристика переходових віків від упадку римської держави до р. 1200. В другій части обіцяє автор поперед усього обговорити ролю „Германців“ (у вказанім вище ширшій значінію) як творців нової культури і подати історичний огляд 1) відкриття (від Марка Поля до Галіянї), 2) науки (від Роджера Бекона до Лявуазіє), 3) промислу (від заведеня паперу до Ваттової парової машини), 4) економічних відносин (від звязку льомбардських міст до Роберта Оуена), 5) політики і церкви (від заведеня примусової сповіди в 1215 р. до французької революції), 6) світогляду і штуки (від Франца з Ассізі до Іммануїла Канта) і 7) штуки (від Джьотта до Гете). Се має бути зміст першого тому Чемберленової книги. Коли зважимо величезний розмір сих рамок, живий, а при тім тверезий, ясний, в найкращім зміслі популярний виклад автора, його величезну начитаність, живе почуте правди і широкий погляд на порушувані питання, то можемо зрозуміти зацікавленє, яке збудила ся книжка серед публіки. Подаючи тут перекладом половину одного розділу його книги ми дуже жалкуємо, що не можемо дати більше; може ще колись доведеть ся

вернути ся до неї, а може сей виривок заохотить декого прочитати книжку в оригіналі. *Ів. Фр.*

I. Що таке раса?

Розміркуймо поперед усього найважніше питає: чи раса, нація є тільки пусте слово? Чи правда те, що мовить етнограф Рацель, будімо „нашою найвисшою метою, задачею і надією, нашим бажанєм повинно бути зілляє всіх людей в одну єдність“? Чи може навпаки приклади з одного боку Греції і Риму, а з другого псевдоримської імперії і ще багато иньших прикладів із історії навчають нас, що чоловік може досягнути найвисший ступінь свого розвою тільки в рамках тих обмежень, у яких повстають різко визначені, індивідуальні народні характери. Чи справді теперішній стан Європи з тими многими виробленими мовами, кожда зі своєю власною, своєрідною поезією і літературою, кожда як вираз окремого характерного національного духа — чи сей стан є регресом супроти того часу, коли латинська і грецька мова мов якись близнята-воляніки сполучували всіх безплеменних римських підданих? Чи звязки крови не є нічим? Чи спільність традицій і вірувань може бути заступлена абстрактними ідеалами? А поперед усього чи все се залежить від особистої самоволї, чи може є тут якийсь вирашений закон природи, перед котрим наша воля мусить хилити ся? Аджеж біологічні науки показують нам, що в цілім ростиннім і звірячійм світі надзвичайно гарні породи — значить, породи обдаровані надзвичайними силами духа і тіла — повстають тільки при певних умовах, при певних обмеженнях індивідуального розплоду. Так чи не можна би, з оглядом на всі ті появи серед людської породи і по за нею, одержати ясну відповідь на те: що таке є раса і яке її значіне в історії?

Нема може питає, про котре би навіть у високо освічених, ба навіть серед учених мужів панувала така північна темнота, як те, що таке є раса і яке її значіне. Признаю ся, що в моїм житю я читав про се питає самі тільки беззв'язні, суперечні реченя, окрім декількох природознавців, та й ті рідко коли висловлювали свій погляд ясно і докладно про людський рід. За те нема року, щоб на міжнародніх конгресах поважні економісти, міністри, епископи, природники не запевняли нас, що між народами нема різ-

ниць, нема нерівності. Ось прим. проф. Вірхов говорить про прояви племінного почуття серед Німців, що „їх можна пояснити хиба затратою здорового розуму“, що се „загадка, про котру ніхто не знає, що властиво значить вона в тих часах рівності перед законом“. А про те сей сам учений муж кінчать свою промову бажанем, щоб у нас родились і виростили „гарні, самі в собі суцільні індивідуальності“. А прецінь же ціла історія вчить нас, що індивідуальність і раса звязані з собою нерозривно, що характер індивідуальності залежить від певних прикмет її крові. Наукове плеканє звіврів і рослин дає нам безмірно багатий і певний матеріал, із котрого можемо пізнати ті прикмети і значінє раси. Чи ж так названі (і слухно так названі) „благородні“ раси звіврів, лімувенські тягарові коні, американські бігучи, ірландські скакуні, абсолютно певні ловецькі пси повстають припадково, через парованє в сумішку? Чи повстають так, що звіврям дасть ся „рівність перед правом“, сиплеть ся однакову поживу, картаєть ся їх однаково канчуком? Ні, вони повстають через половий добір і строге заховуванє расової чистоти. Коні, а особливо пси подають нам багато пагод до спостережень, як духові прикмети нерозривно звязані з фізичними. Особливо ж треба се сказати про моральні і прикмети; пес-мішанець нерідко буває дуже розумний, але ніколи не є певний, з морального погляду він усе є ледащо. Коли дві вироблені звіврячі раси довший час мішають ся одна з одною, то се без виємка веде до затрати найкращих прикмет одной й другої.*) Чи ж мала би людська порода бути виємком? Аджеж людські раси, не вважаючи на їх широку сільну основу, з погляду на характер, здібність, а поперед усього з погляду на міру поодиноких здібностей що найменше ріжні між собою так, як хорти, бульдоги, пудлі і новофондландці. Природа всюди пре до нерівності; ніщо надзвичайне не повстає без „спеціалізації“. У людий так само як у звіврів спеціалізація витворює раси; історія і етнологія виявляють сей секрет навіть найтупішим очам.

Коли граф Гобіно в 50-их роках опублікував свою геніяльну книгу про нерівність людських рас, вона не звернула на себе

*) Див. особливо Darwin, Animals and Plants under Domestication, розд. XV і XIX. Про „забобонну старанність, з якою Араби удержують расову чистоту своїх коней“ знаходимо інтересні дані в Джіббоновім „Roman Empire“ розд. 50.

уваги; ніхто не знав, по що властиво завдавати собі такі питання. Тепер, при кінці сего віку, не те настало; найбільше пристрастна і активна часть народів займає ся власне сим питанням дуже живо. Але в якійже сутолоці похибок, суперечностей і привидів товчить ся загальна думка! Погляньте тільки, як Гобіно опер свій виклад — зрештою напрочуд багатий історичним знанєм і проблесками думок, що аж пізнійше знайшли справдженє — на догматичнім віруваню, що вся людність на землі пішла від Сема, Хама і Яфета. На тій недоладній основі опирає Гобіно не менше недоладний погляд, що протягом історії ті три, з разу чисті і „благородні“ раси, мішають ся чим раз більше, а через мішанє роблять ся безповоротно що раз нечистішими і менше благородними; відси конечно випливає думка, що ціла історія, се ненастанна дегенерація людського рода. Але сей погляд полягає на цілковитім незрозуміню того, що таке є раса в фізіологічному змислі. Благородна раса не впала з неба, але звільна зробила ся благородною, так само як овочеві дерева. Сей творчий процес може кожної хвилі почати ся на ново, коли тільки географічно-історичний випадок, або (як у Жидів) певний начеркнений плян подасть потрібні для него умови.

Подібні недоладности стрічаємо дуже часто. Ось прим. у нас є сильний антисемітський рух — ба, але чи ж Жиди є те саме, що иньші Семіти? Чи ж Жиди власне через свій розвій не виріжнили ся різко у окрему, чисту расу? Чи є певність, що розвій сего народа не попередило важне схрещенє з иньшими? І що таке Ариєць? Про него говорять так богато і так певно. Семітам, під котрими в звичайнім житю розуміємо тільки Жидів (що бодай є наскрізь конкретний, на досвіді опертий образ) ми протнвставимо „Арийця“. А шож се за чоловік? Якому конкретному образу відповідає він? Тільки той, хто зовсім не знає етнографії, може осьмілити ся дати на се певну відповідь. А скоро не обмежимо сеї назви на споріднених без сумніву Індо-Еранців, то попадаємо в тенета найнепевніших гіпотез. Народи, котрих ми привикли називати Арийцями, відріжняють ся між собою фізично дуже сильно: у них є найріжнійша будова черепа, дуже неоднакове забарвленє шкіри, очий і волося. Припустивши навіть, що колись була якась спільна індоєвропейська раса, то що порадимо против більшого з кожним днем матеріалу, котрий змушує нас догадуватись, що й иньші, зовсім не споріднені типи з давен давна є сильно за-

ступлені в наших тзв. арийських народах, так що ми можемо що найбільше говорити про поодинокі осібники: „се Арийці“, але ніяк про цілі народи. Язикове спорідненє не дає тривкого доказу для спільности крові. Гіпотеза, оперта на дуже хитких основах, про привандрованє тзв. Індоевропейців із Азії натикає ся на велику трудність, бо досліди знаходять що раз більше підстав до твердження, що людність, котру ми звикли називати європейськими Арийцями, від незатяжних часів сиділа в Європі*); для противної гіпотези колонізації Індії з Європи не знаходимо ані найменших підстав; одним словом, се питанє належить до найскрутніших, і вчені люде найрадше обминають його.

Потім прийшли анатомічні антрополоґи, виказали недостаточність висновків із самої лінґвістики і взяли ся міряти черепи. Краніометрия зробила ся цілим фахом і справді дала купу дуже интересного материялу. Але ж в остатніх часах над сею тзв. „соматичною антрополоґією“ зависла така сама доля, яка вперед постигла лінґвістику. Етноґрафи почали подорожувати і робити наукові, систематичні обсервації на живих людях, і показують, що міряне костей зовсім не є таке важне, як думалось доси. Один із найзначніших учеників Вірхова дійшов до переконання, що думка — розв'язати етнолоґічні загадки мірянєм черепів — є зовсім безплідна (Див. Ehrenreich, Anthropologische Studien über die Urbewohner Brasiliens, 1897). Весь отсей розвій відбув ся в другій половині нашого віку; хто знає, що будуть учити про Арийців у 1950 році? В усякім разі тепер — повторюю се — профан може тільки мовчати. А коли загляне до якого поважного фаховця, то сей скаже йому, що „Арийці, се видумка кабінетних учених, а не жаден первісний народ“ (R. Hartmann, Die Negritier, 1876, стор. 185); загляне до иньшого, то одержить відповідь, що спільні прикмети Індоевропейців від Атлантийського океана аж до Індії вповні достаточні, щоб зробити зовсім без-

*) Шрадер (G Schrader, Sprachvergleichung und Urgeschichte), роздививши се питанє переважно з лінґвістичного погляду, доходить до висновка: »Прастара осідність Індogerманців у Європі є доказана«; Йоганнес Ранке (Der Mensch) мовить: »Доказано отсе, що бодай велика часть європейської людности вже в кам'яній добі була Арийцями«, а Вірхов, безсумнівна повага на полі антрополоґії, мовить, що з уваги на анатомічні знаходки можна піддержати твердження: »Найстарші троглядисти (печерні люде) Європи належали до арийського племені«. (Див. Ranke, Der Mensch, II, 578).

сумнівним фактом їх дійсне кровне свояцтво (так Рацель, Ранке, Ернрайх і т. д., хоч і вони нераз хитають ся дуже в своїх твердженнях).

Здаєть ся, достаточнo показано, скільки неясности панує ще й доси в понятю „раси“. А про те ся неясність не є потрібна, бодай для нас, практичних людей, у нашому житевому діланю. Не потрібна тому, бо ми, щоб зрозуміти науку історії і в зв'язку з нею також нашу теперішність, зовсім не потребуємо докопувати ся таємних початків і причин. Те, що лежить ясно перед очима всякого, вистарчає коли не для науки, то в усякім разі для життя. Правда, наука мусить іти все далі своєю тернистою, та вічно принадною дорогою; вона подібна до того мандрівника, що з трудом видрапує ся на високий шпиль гори, а вийшовши на него бачить перед собою нові, ще виші шпилі. Але живе тільки посередно зв'язане з тими амінними гіпотезами. Є се взагалі одна з тяжких хиб нашого часу — надавати тзв. „здобуткам науки“ перевагу над нашим розсудком. Певна річ, наука може багато прояснити, але се буває далеко не все, особливо для того, бо та наука вічно стоїть на хитких ногах. Як може розумний чоловік сумнівати ся, що багато з того, що нам сьогодні видаєть ся здобутком науки, за яких 100, 200 або 500 літ буде збуджувати тільки усьміх як виплід грубої іґноранції? Певна річ, багато фактів уже тепер можна вважати певно уставленими, але нове знанє кидає на ті самі факти зовсім нове сьвітло, злучує їх у незвісні вперед фігури, змінює їх перспективу. Чиста наука (в противенстві до прикладної, промислової) — се благородна забавка; її велика, духовна і моральна вартість в неمالій части лежить власне в тім, що вона „непожиточна“; з сего погляду вона зовсім подібна до штуки. Натомість живе є щось зовсім відмінне від систематичного знаня, щось далеко більше постійне, сильніше уґрунтоване, ширше; воно зміщує в собі всю дійсність, а наука подає нам тільки абстракти. Розумію тут живе так, як инколи розумієть ся „природа“, коли нпр. сучасна медицина говорить: „при помочи горячки прискорює природа обміну матерії і боронить чоловіка від слабости, що чепила ся його.“ Природа є, як то кажуть, „самоділка“; її коріне сягає безмірно глубше, ніж коли небудь буде могла сягнути наука. Отже коли наука в многих разях лишає нас безрадними, коли висьміває нині те, що вчора показувала як „вічну правду“, то се не повинно лякати нас; стілько, скільки нам потрібно для життя,

ми все будемо знати. По prostu тим самим, що ми живі істоти, ми маємо в собі безконечно багату і певну здібність, потрафити і без науки на добру стежку там, де того треба для життя. Те саме бачимо і в питанні про расу — одним із найважливіших, а може й найважливішим із усіх життєвих питань, які можуть насунути ся чоловікові.

II. Значінє раси.

Безпосередно, як ніщо инше, переконує нас про значінє раси — власна свідомість. Хто належить до явно чистої раси, сей відчуває те раз у раз. Його „племінна душа“ не покидає його ніколи, піддержує його там, де його нога поскокванеть ся, остерегає його, де він готов вийти на манівці, амушує його до послуху і жене його не раз до таких учинків, яких би він, не розуміючи їх можливости, и коли не був посьмів розпочати. Такий чоловік пізнає сам себе (і його пізнають добрі обсерватори) по певности характеру, по тім, що в його поступках є якась проста, своєрідна величність. Раса підносить чоловіка по над себе самого, надає йому надзвичайні здібности. А коли ще такий расовий чоловік удасть ся надзвичайно обдарованим з природи, то принадлежність до чистої раси зміцняє і підносить його з усіх боків і він робить ся генієм, висшим понад мільони людей — не тим, що природа через якусь самоволю кинула його на землю мов огнистий метеор, але тим, що він, мов дерево кормлене тисячами-тисячами корінців, міцно, струнко і просто виростає під небеса — не осібно відрізнений від цілого оточення, але жива сума незлічених, в однім напрямі звернених душ. У кого тільки є отверті очи, той у звіврів пізнає „расу“ за першим позирком. Вона показує ся в цілій появі і виявляє ся в тисячних дрібницях, що усувають ся від аналізу, а надто оправдує ся вчинками, бо її посіданє все веде до чогось переможного, незвичайного, навіть, коли хочете, пересадного і однобічного. Звісне є реченє Гете: „Einzig das Überschwängliche macht die Grösse“; власне те „надмірне“ надає осібнокові раса, виплоджена з доброго материялу. І справді, те саме, що бачимо на кождім перегіннім оґері, на кождім расовім фокс-террієрі, на кождім кохінхінськім когуті, те самісьньке навчає нас вимовним язиком історія нашої власної породи. Чи ж цвѣт

грецького народа не був неарівною „надмірністю“? І чи не бачимо ми, що та надмірність повстала аж тоді, коли скінчив ся приплив орд із півночі і коли різні сильні племена на півострові, відокромивши ся від инших, зливають ся в нову расу, багату і більше блискучу там, де споріднена кров сливаєть ся до купи з різних жерел, як ось у Атенах, простійшу і тривкійшу там, де навіть такої сумішки не допущено, як ось у Лякедемоні? А скоро доля вирвала сей край із його виключности і прилучила його до більшої цілости, то чи ж не пропала й уся раса?*) І чи не саме було в Римі? І тут із користного змішаня племен повстала нова раса, зовсім неподібна до жадної давнійшої здібностями і талантами, наділена надмірною силою. І коли Греція пропала через те, що була поборена, Рим пропав ще швидче через свої побіди. Мов водопад полила ся чужа кров до безлюдного майже Риму і швидко Римляне перестали бути Римлянами. І чи з усіх Семітів один однісьнійкий маленький народець був би зробив ся такою світовладною силою, коли б чистота раси не була його неаломним, основним законом? В сих днях, коли про се питанє говорять так багато дурниць, варто послухати, що говорить про него Дізраелі. „Ціле значінє Жидів — говорить він — лежить в чистоті їх раси; тільки вона додає їм сили і тривкості і як вони пережили народи старого світа, так само, дякуючи знайомости сего природного закона, переживуть усі теперішні племена, що вічно мішають ся одні з одними.“

*) Звісно, що се виміранє йшло досить помалу, не зважаючи на політичне положенє, що властиво повинно б було весь гелленізм відразу знищити з лиця землі, коли б раз вихована раса не була ставила опору. Аж геть до християнських часів Аteni були осередком духового життя людськості; Александрія робила більше шуму, дякуючи сильній примішці Семітів, але хто хотів віддати ся поважним студиям, їхав до Атен, поки християнська тупоумність у 529 році не позамікала тамошніх шкіл на завєжди. Та ми знаємо, що ще й тоді навіть простий чоловік у Атенах визначував ся „живим умом, поправним висловом і виробленим смаком“ (Gibbon, тл. 40). Докладний і задля своєї ясности дуже принадний опис повільного руйнованя гелленської раси через припливи чужинців маємо у Джорджа Фінля (George Finlay, Medieval Greece, розд. 1). По черзі входили до краю римські воєнські колонії з усіх частин імперії, потім Кельти, Германці, Словяне, Болгари, Волохи, Альбанці і т. п. і мішали ся з первісною людністю. Племя Законів, численне ще в XV віці, та тепер майже зовсім вигасло, мало бути одноюкою рештою чистих Гелленів.

Та по що нам широко розводити ся, чи є різні раси, чи раса має вартість, як се можливо і т. д.? Обернімо kota хвостом і скажімо: що раси є, се бачимо; що якість раси має рішуче значіння, се факт безпосереднього досьвіду. Вчених річ розслідувати, як і чому се так діє ся, а не заперечувати очевидним фактам. Один із найвидніших етнологів наших часів, Адольф Бастіян, мовить: „В історії бачимо не переміну, не перехід одних рас у другі, але нові, чим раз довершеніші твори, що вічно молода продукційна сила природи викликає з тьми Гадесу“ (A. Bastian, *Das Beständige in den Menschenrassen und die Spielweite ihrer Veränderlichkeit*, 1868, стор. 26). Хто переїде невеличкий простір від Кале до Дувру, тому здасть ся, що прибув на якусь нову планету, така велика є різниця між Французами і Англічанами, що прецінь також перейшли багато змін. Заразом може обсерватор на тім прикладі пізнати вартість чистішого добору в рамках власної раси. Англія через своє островне положення є майже відрізана від Європи; останній, не дуже численний наїзд відбув ся перед 800 роками; від тоді переселило ся туди лише кілька тисяч Голяндців і пізнійше кілька тисяч Гугенотів, тей то самих соплеменників, і так виплекала ся раса, що нині є без сумніву найсильнішою расою в Європі.*)

Безпосередній досьвід подає нам також багато зовсім відмінних спостережень про расу, що можуть причинити ся до вироблення про неї ширшого і докладнішого зроуміння. В протівенстві до нової, англосаксонської раси, що властиво тільки починає розвивати ся, гляньмо приміром на Сефардів, так зв. „іспанських Жидів“. Тут побачимо, як благородна раса через чистоту може удержати ся благородною сотки, ба навіть тисячі літ, а заразом, як нильно треба відрізнати справді благородно виплекані часті народа від решти. В Англії, Голяндії і Італії є ще правдиві Сефардів, але мало, бо вони майже не можуть уберегти ся від змішання з Ашкеназім (тзв. „німецькими Жидами“). Так при-

*) Годить ся тут згадати також про Японію, де також щастливе змішання, а потім островне відокремленя довело до витворення дуже інтересної раси, що, на скільки се можливе у монгольської раси, має далеко епльнійшу і глибоку вдачу, ніж се здасть ся звичайно Европійцям. Може одної книжки, з котрих можна пізнати японську думу, се книжки Левадія Гірна (*Lafcadio Hearn, Kokoro, hints and echoes of Japanese inner life* і йогож *Gleanings in Buddha fields*).

міром Монтефіоре теперішньої генерації всі поженили ся з німецькими Жидівками. Але кождий, хто подорожував по сході, де правдиві Сефардів ще нині по змові оминають німецьких Жидів і виявляють до них майже комічне обриджене, признає мені, що тільки бачучи і пізнавши таких мужів можна зроуміти значіння Жидів для всесвітної історії. Се є благородство в повнім значіню сего слова, правдиве расове благородство. Гарні постаті, характерні голови, гідність в мові і поведженю. Тип „семітський“ в такім самім зміслі, як у деяких благородних Сирийців або Арабів. Що з посеред таких людей могли виходити пророки і псалмісти, се я зроумів при першій погляді, хоча, щиро мовлячи, не міг сего ніколи зроуміти нридивляючи ся як найдокладнійше многим соткам „Бохарів“ на берлінській Friedrichstrasse. Коли розглянемо ся по сьвятых книгах жидівських, то бачимо, що перетворення моно-політеїзму сего народа на будь що будь величній, хоч для нашого чутя занадто механічно-матеріалістичний образ дійсного ко-смічного монотеїзму було ділом не загалу, а тільки дуже малої частини людности. Ся меншість мусіла ненастанно воювати з більшістю, мусіла накидати їй висший погляд на житє силою, найвисшою силою людської могутности, силою особистости. Решта людности подабає на незвичайно низьку масу, позабавлену всяких висших поривів: богачі жорстокі і невірні, бідарі хиткі і все готові кинути ся в обійми найнужденнішого, найбруднішого ідолопоклонства — а ні, то пророки грубо переборщили. Хід жидівської історії подбав про особливий добір морально висших груп: наслідком вигнаня і ненастанного відступства в діаспорі (розсіянню по цілій римській імперії), що була наслідком убожества краю і ненастанних утисків, лишили ся (з висших верстов) тільки найліпші, найвірнійші своїм сьвятощам, і вони цурали ся всякого шлюбного звязку — навіть із Жидами! — де би для обох сторін не можна було виказати незакаламучено чистого походження від одного з ізраельських поколінь і де строга ортодоксія обох сторін не була висша по над усякий сумнів.*) Значить, не було в чім

*) Нендлюбні діти у правовірних Жидів зовсім не приймають ся до громади. У нинішніх Сефардів на сході кожду дівчину, про котру піде чутка, що схибала з правої стежки, вивозять громадські уповномочені десь у якусь чужу сторону і приміцують її там; ані вона, ані її діти не сьміють признавати ся до давньої рідні, вони вважають ся помериними. Таким робом дбаєт ся про те, щоб навіть сліпа любов не впровадила чужої крові до роду.

богато вибрати; бож найближші сусіди, Самаряне, були еретики, а в дальших частях краю окрім Левітів, що держали ся окремо, була людність сильно мішана. Таким робом там виховувала ся раса. А коли надійшла остаточна розсипка, всіх сих одиноко правдивих Жидів, або майже всіх, переселено до Іспанії. Розумні Римляне розуміли добре ріжницю, оттим то й перевели тих небезпечних фанатиків, тих гордих мужів, котрих сам вид нахиливав юрбу до послуху, з їх східньої вітчизни на найдальший захід (див. Graetz, Geschichte der Juden, розд. 9, Der diasporische Zeitraum); натомість простому жидівському народови поза межами тіснійшої Юдеї вони не докучали більше, як Жидам у діаспорі.*) І ось маємо ще одну дуже інтересну наглядну лекцію про повстання і вартість раси! Бо з усіх тих людей, що ми привикли називати Жидами, тільки дуже мала частина походить від правдивих Гебрейців; переважна часть, се потомки Жидів із діаспори, Жидів, що не брали участі в останніх великих боях з Римлянами, ба навіть у значній часті і в Маккавейських війнах. Ті Жиди, а потім бідне, у Палестині полишене селянство, що пізнійше, за християнських часів було розігнане або порозбігало ся само, отсе предки „наших“ Жидів. Так-от хто хоче переконатися наочно, що є благородна раса, а що ні, той нехай спровадить собі із Солуня або з Сараєва найбільшого з поміж Сефардів (великі богачі між ними дуже рідкі, бо ті люде — бездоганно чесні), і поставить його обік якого там барона Ротшільда або Гірша, то зараз побачить ріжницю між шляхетством наданим монархами, а шляхетством, яке надає раса.

3. Пять основних законів.

Таких прикладів можна би назбирати дуже багато. Але я думаю, що й сего досить, щоб систематично розібрати те, що ми знаємо про расу і виробити собі основу до свідомого, річезового осуду. Ми не робимо тут висновків із здогадного правікового стапу на можливі наслідки, але йдемо від певних фактів до їх безпосередніх причин. Нерівність здібностей навіть у племен очевидно близько споріднених кидає ся в очи; та надто для кожного, хто

*) Прим. у Тиберіаді довгі століття ще існувала дуже впливова рабінська школа.

вміє придивляти ся докладно, явним є й те, що тут і там, протягом довшого або коротшого часу одно племя не тільки виріжнюєть ся з поміж інших, але сильно перевишає їх, що в ньому проявляєть ся якийсь надмір здібностей і видатности в праці. Поданими тут прикладами я силкував ся доказати, що се є наслідком виплекання чистої раси. Вдумуючи ся в ті приклади (а їх можна би, як сказано, набрати дуже багато) ми доходимо до визначення отсих п'ятьох головних умов, від котрих залежить повстання і розвій чистої раси.

1. Першою, основною умовою безперечно є існування доброго матеріалу. Де нічого нема, там нівідки й узяти. А коли хто запитає, відки береть ся такий матеріал, то відповім йому на се: або я знаю! Доки сягає наш зір у минувшину, бачимо людей, бачимо великі ріжниці в їх вдачах, бачимо й те, що у одних зароди розвою сильнійші, ніж у інших. Тільки одно можемо твердити, не збочуючи з дороги історичної обсервації: високі, цінні прикмети проявляють ся тільки наслідком спеціальних обставин, виростають серед присилуваної діяльности; інші обставини можуть зовсім змарнувати їх. Боротьба, в якій пропадає слабосильна людська порода, скріплює сильну; надто боротьба за життя зміцнює тих сильних через вилучування слабших елементів. Дитячий вік великих рас бачимо всюди розбурханий війнами, не виключаючи навіть метафізичних Індійців.

2. Але існування сильних людей не дає ще зовсім надміру. Такі раси, як Греки, Римляне, Франки, Шваби, Італійці і Іспанці епохи розцвіту, Маври, Англічане, такі дивовижні появи, як арийські Індійці і Жиди повстають тільки наслідком довготривалого парованя у власнім крузі (Inzucht). Розумію тут плоджене потомства виключно в крузі тіснійших соплеміників, з виключенням усяких примішок чужої крові.

3. Та навіть таке парованя в тіснім крузі само собою не вистарчає, але мусить іти рука в руку з добором, — як то кажуть фаховці, з половим добором. Найліпше зрозуміємо се студуючи принципи штучного плекання звірів і рости; я дуже радив би всякому познайомити ся з ними, бо майже ніщо не може так розширити нашого розуміння плястичних можностей життя.*) А коли

*) Література на сю тему величезна; кождому неспеціалістови я раджу прочитати поперед усього Дарвінову книгу «Animals and Plants under Domestication» задля її простого, зрозумілого викладу і великої повноти матеріалу.

навчимо ся розуміти, які чудеса доконує добір, як звільна, через старанне виключуване всего пліхшого, виховуєть ся такий перегінний кінь, такий ямник, або „екстравагантна“ хризантема, тоді пізнаємо, що ті самі принципи проявляють ся також і при людській породі, хоча тут, розумієть ся, ніколи не можуть виступити так ясно і виразно, як там. Я навів приклад Жидів; другий приклад — викидуване слабовитих дітей, один із найспасенніших законів у Греків, Римлян і Германців. В подібнім напрямі впливають тяжкі часи, голоднечі, посухи і т. и., котрі може перетримати тільки здоровенний мужчина і сильно збудована жінка.

4. Мало звертано уваги на дальший основний закон, котрий по моїй думці зовсім певно впливає в історії так само, як є фактом ствердженням годівлею звірів: надзвичайні раси без висемка повстають тільки там, де наступило змішанє крови. Про арийських Індійців, що правда, не можемо з сего погляду сказати нічого, бо їх праісторія губить ся в мглістій давнині. Натомісь що до Жидів, Греків і Римлян факти лежать зовсім ясно перед очима, не менше ясно також що до всіх народів Європи, що визначили ся великою мірою культурної праці і виданєм великого числа „надмірно“ обдарованих осібників. Ніде і ніколи не було такого користного змішаня крови, як у Греції. Вийшовши з одного спільного первісного пня витворюють ся по долинах порозділюваних горами і морями характерно різнородні племена, ловці, спокійні рільники, моряки і т. и., а потім ті зріжницьовані складники пересувають ся і мішають ся з собою так, що й найрозумніший годовець не був би докладнійше обчислив сумованя їх прикмет. З разу йдуть вандрівки зі сходу на захід, потім навпаки з заходу на схід через Егейське море; але тимчасом племена з найдальшої півночі (головно Дорійці) перейшли на крайній південь, причім виперли багато найкрасших із тих, що не хотіли похилити ся під їх ярмо, або там на північ, відки прийшли вони самі, або за море, на острови та на грецькі береги Малої Азії. А кожде таке переміщенє вело за собою також перемішанє крови. І так приміром не всі Дорійці пішли до Цельопонезу, але части їх лишали ся на кожній стації їх повільної вандрівки і аливали ся там з давнішою людністю. Що більше, самі ті первісні Дорійці, котрих ми уявляємо собі як якусь особливо суцільну єдність, заховали давню згадку про те, що вони були зложені з трьох різних племен і що надто одно з тих племен називало ся „Памфілями“, тоб-то „племенем людей із різних племен“.

Де доконало ся найщасливіше змішанє, там і повстали найбогатше обдаровані племена: в Новій Йонії і в Аттиді. В Новій Йонії „прийшли Греки до Греків, прийшли Йонійці до своєї старої вітчизни, але прийшли такі вже перемінені, що від сего нового сполученя тих колишніх свояків почав ся наскрізь національний, але zarazом безмірно зміцнений, багатий і в наслідках зовсім новий розвій у старім йонським краю.“ Та найбільше навчаюча є історія повстаня аттицького, а спеціяльно атенського народа. Власне в Аттиді (як зрештою тільки в Аркадії) задержала ся первісна пелаягійська людність, і ніколи жадна чужа сила не виперла її. Але побережє, що вибігало далеко в море, приваблювало до себе імміграцію; вона й прибувала з усіх боків. Чужі Фенікійці основували свої торговельні стації на сусідніх островах, натомісь соплемінні Греки з сего і з того боку моря вдирали ся в нутро краю і звільна мішали ся з давнішою людністю. Тоді настав час згаданой висше дорійської вандрівки народів і великих, довготривалих переворотів; тільки одна Аттика не підпала їм, от тим то на ново втікало сюди багато людей з усіх сторін краю, з Беоції, з Ахії, з Мессенії, з Аргоа й Егіни і т. и. Сі нові іммігранти, се не були цілі племена, але в переважнім числі се були найліпші люде, мужі з славних, нераз королівських родів. Через них сей маленький крайок незвичайно збогатив ся правдивою, виплекансю, расовою шляхтою. Тільки тоді, значить, із тої різнорядної сумішки, повстали ті Атени, котрим людськієть завдячує більше, ніж коли небудь можна би обчислити. (Hör. Curtius, Griechische Geschichte, Buch I, Kap. 4 і Buch II, Kap. 1, 2).

Тільки крихту розміркувавши ми побачимо, що той сам закон справджуєть ся на Німцях, Французах, Італійцях і Іспанцях. Приміром поодинокі германські племена були немов зовсім брутальна елементарна сила, поки не почали мішати ся одно з одним. Погляньте, як Бургундія, така багата визначними людьми, одержує своє властиве населенє через змішанє германського елементу з романським і потім через довге політичне відокромленє виробляє з него характерну індивідуальність. Франки виростають до повної сили і дають світови новий людський тип там, де зливають ся з попередніми німецькими племенами і з Гальсьороманами, або там, де, як у Франконії, вони зробили ся огнивом, що сполучувало найріжніші німецькі і словянські елементи. Швабія, вітчизна Гете і Шіллера, була заселена на пів кельтською людністю. Саксонія,

що дала німецькому народови так багато з його найбільших мужів, має людність перемішану майже наскрізь із словянською кровю. І чи ж в остатніх трьох століттях Європа не дождала ся того, що свіжо витворена нація, пруська, у котрої змішане крові було ще основнійше, вибила ся своєю визначною силою на провідницю цілої німецької держави?

Не моя річ докладно мотивувати тут усе сказане. Тількиж боронячи думки про величезне значінє чисто виплеканих рас, я мушу класти натиск на конечність, а бодай на позиточність мішаня крові. Мені здасть ся, що власне прихильники сеї справи, не добачаючи сего важного закона мішаня, пошкодили їй багато. Вони доходили до містичного понятя „раси чистої самою в собі“, а се є пустий абстракт, котрий не помагає, тільки спиняє. Ані історія, ані експериментальна біологія не промовляє на користь такого розуміння. Раса англійських коній повної крові повстала через схрещуване англійських оґерів зі звичайними (розуміть ся, добірними) англійськими клячами, почім паступало плеканє в тіснім крузі, але з допущенєм від часу до часу нових схрещувань між відмінами не дуже далекими, або також з Арабами. Одна з найблагороднійших істот, якою може повеличати ся природа, так званий правдивий новофондландець, повстав первісно із схрещеня ескімоського пса з французьким оґаром; ся нова відміна укріпила ся і очистила ся наслідком відрізаного положеня осгрова, а в кінці, коли екземпляри сеї нової раси привезені були аматорами до Європи, вироблено її через половий добір до найвисшої довершености.

Може дехто з читачів посьмієть ся, що раз у раз говорю про плеканє зьвірів. Алеж закони житя, се великі, прості закони, що обіймають і формують усе живе, і ми не маємо ніякісїнької причини вважати людську породу якимсь висемком. А що власне з огляду на плеканє рас ми не так легко можемо робити досьвіди з людьми, то мусимо користувати ся досьвідами робленими на зьвірях і рослинах.

Обговорюючи сей четвертий закон я не можу поминути ще одної сторони закона про мішанє. Довготривке плеканє в однім тіснім крузі провадить з часом до вироджуваня і безплідности. Се доказують незлічені приклади з годівлі зьвірів. У людей хитрий Амор дбає пильно про осьвіжуване крові, так що тільки в деяк их кругах високої шляхти та в домах пануючих ми можемо бачити що раз більший упадок духових і фізичних сил наслідком ексклюзив-

ности. Найменше віддалене в ступні свояцтва молодої пари (навіть в межах того самого типу) вистарчає, щоб забезпечити великі користі добору в тіснім крузі з усуненєм його негод. Та все таки видно, що тут проявляє ся якийсь таємний житєвий закон, такий непереможний закон, що в ростиннім сьвітї, де запліднюване в обсягу одної і тої самої квіткї, що тут же обік жіночого стовпка має мужеські прутки з пилок, на перший погляд здавалось би зовсім природним і неминучим, повстали найріжнійші скомпліковані прилади, щоб не допустити до сего, а натомість довести до того, що коли мужеський пилок не летить з вітром, ріжні роди комах переносять його з одного осібника на иньші.*) Зрозумінє сего очевидячки так основного закона природи каже нам догадувати ся, що повстане найкращих рас із первісного перемішаня ріжних племен, як се ми бачили в історії, не було випадкове. Навпаки, ті історичні факти, се дальші докази на те, що змішанє крові витворює особливо користні фізіологічні умови для витворюваня благородних рас.

5. Ще пятій закон мусимо вказати тут, хоча він властиво не вносить нічого нового в питанє про раси, а більш обмежує і вияснює його. Тільки зовсім означені, обмежені сумішки крові бувають користні для ублагородненя, зглядно для витвореня нової раси. І тут годівля зьвірів дає нам найяснійші, безсумнівні докази. Мішанє крові мусить завчасу бути строго обмежене, а надто мусить бути відповідне для даної ціли; не всякі можливі сумішки, а тільки деякі можуть бути основою ублагородненої раси. Завчасу обмежене, се значить, щоби приплив нової крові відбув ся в як найкоротшій часї, а потім перестав; пенастаннє мішанє крові погубляє й найсильнійшу расу. Щоб узяти крайній примір: найславнійша свора хортів у Англії була однісїнький раз схрещена з бульдо-

*) Див. про се особливо прекрасні праці Германа Міллера (Hermann Müller, Alpenblumen, ihre Befruchtung durch Insekten und ihre Anpassungen an dieselben, 1881), де подано багато проінтересних ілюстрацій. Коротнє, але з углядженєм також позаєвропейських рослин, обговорено ся справу в статї того самого автора «Blumen und Insekten» у Тревендтовій «Encyclopädie der Naturwissenschaften». Може нема обсервацій, що такою короткою і простою дорогою вводили б нас у найтаснійші чудеса природи, як отсе відкрите взаїмних любовних відносин між рослинами і комахами. Що значить наше знанє, що значать наші гіпотези супроти таких явищ! Вони вчать нас докладно обсервувати і скромно переставати на тім, що можливе до освітєня.

тами, через що набрала смілости і тривкості. Натомість учать нас дальші досвіди, що повторюючи схрещуване надто часто доходимо до того, що характери обох рас затрачують ся і лишають ся тільки безхарактерні мішанці. Відповідне обмеженє значить, що тільки деякі схрещеня убагороднюють, не всі. Бувають такі сумішки, що замість убагородненя псують обі раси, а надто дуже часто буває й так, що певні цінні характери двох ріжних типів зовсім не можуть зілляти ся: одна часть потомства вдає ся в батька, друга в матір, тільки, розумієть ся, з затертими прикметами, або виходять властиві бастарди, істоти, котрих тіло робить вражінє, немов би було алатанє з ріжних частей не належних одна до одної і котрих духові прикмети відповідні до тілесних. Змішанє бастарда з бастардом веде до цілковитого упадку всіх визначних расових прикмет в дуже скорім часі. Змішанє двох дуже чужих собі істот тільки тоді веде до витвореня благородної раси, коли відбуває ся дуже рідко, а по нїм наступає строге плеканє в тіснім крузі; зрештою мішанє тільки там веде до добрих наслідків, де мішають ся дві гильки того самого основного типу. І так приміром надмірно уталантована аттицька і нечувано розумна та сильна римська раса повстали із змішаня ріжних, але близько з собою посвоячених, гарних і чистих племен; через витворенє власної держави ті елементи довгі віки держали ся на зверх відокромлені, так що мали час зілляти ся в нові, сильні типи. Коли натомість ті держави відчинили настїж свої ворота всім чужинцям, то пропала й раса. В Атенах вона пропала помалу, бо там наслідком політичного положеня не було що багато взяти і через те змішанє доконувало ся звільна і то по найбільше з індоевропейськими народами; в Римі воно довершило ся страшенно швидко, коли Марій і Сулля вимордували цвїт правдивих Римлян і затамували жерело благородної крові, а рівночасно увільненє невольників внесло в народ правдиву повнї африканської і азиятської крові, так що Рим швидко потім зробив ся зборищем усіх мішанців цілого свїта, правдивою *cloaca gentium*. Те саме бачимо в многих подібних випадках.

Отсе й є ті пять основних умов, які мені видають ся найважнїйшими для витвореня раси: якість материялу, плеканє в тіснім крузі, половий добір, конечність мішаня крові і конечність, щоб те мішанє було строго обмеженє в доборі і в часі. З тих основних умов впливає далі й те, що повстане надзвичайно благородної людської раси залежить між иньшим також від певних історично-

географічних умов: вони доконують несвїдомо убагородненя материялу, плеканя в тіснім крузі і полового добору. Що в нашім віці був час, коли вчені дослідники, головнє Бокль, могли твердити, що географічні відносини витворюють раси, можемо тепер зазначити тільки мимоходом; таке тверденє, се удар в лице всїй історії і обсервації. Бо коли приміром, як нераз говорено, клімат Аттики витворив аттицьку расу, то годі би зрозуміти, для чого геніяльність тамоннїх мешканців повстала тільки в певнім часі, а потім щезла.

Та питанє про расу тим ще не вичерпанє. Ті біольогічні питання безмірно скомпліковані. Тут треба би нпр. зважити темний доси факт унасліджуваня, про котрого головні принципи між ученими фаховцями запановує чим раз більша незгода.*) Надто треба б обміркувати ще багато иньших обставин. І так прим. сильна раса потрафить в кожнім часі зовсім з'абсорбувати певне невелике число чужих елементів, але тільки до певної границі, по за котрою вже кров занечивуєть ся і наступає упадок характерних прикмет. При схрещуваню не споріднених рас зглядна плодючість одної з них може тривати довгі столїтя і звільна довести до занепаду кращих складників мішаного народа, бо плодючість часто стоїть у відворотній пропорції до благородства раси. Маємо на се приклад у теперішній Европі, де короткі, круглі черепи що раз більше переважають і витискають „довгоголових“, з яких — се бачимо із згідного свїдоцтва давнїх гробовиць — складали ся колись майже всі правдиві Германці, Словяне і Кельти. Видно тут перевагу якоїсь чужої (по Вірхову „передкельтської“) раси, що була покорена Індогерманами, але своєю звїрачою силою звільна, протягом тисячолїть, перемагає своїх побідителїв. (Див. J. Ranke, *Der Mensch*, II, 296 і д.; Topinard, *L'Anthropologie*, II). Сюди належить може й той цікавий факт, що число карих і чорних очий раз у раз більше в порівнаню до сірих і синїх і що в подружях з неоднакою барвою очий майже без виємка переважають темноокі діти.

*) Інтересний звід ріжних думок з найновїшого часу знайде читач у книжцї Friedrich Rohde, *Entstehung und Vererbung individueller Eigenschaften*, 1895.

IV. Нація.

Ще одно важне спостережене тут не висловлено виразно, хоча воно впливає само з усього сказаного доси. Понятє раси тільки тоді має якесь значінє, коли беремо його не по змові широко, але по змові вузько. Бо коли візьмемо се понятє широко, то воно зробить ся пустим абстрактом, у котрому помістить ся вся людськість і ще з додатком коротко- і довгохвостих малп. Властивож раса тільки тоді має якесь значінє, коли її змістом є досвід ми-нувшини і теперішнього часу. Тут ми зрозуміємо, яке значінє має нація для раси. Майже завжди нація, як політична органі-зация, творить умови для повстаня раси або бодай доводить расу до найвисших, найіндивідуальніших проявів її діяльності. Де раса не витворює окремих націй, як прим. було в Індії, там марнують ся засоби сили зібрані в крові раси.

Римська держава в часі імперії була уособленєм антінаціо-нального принципу; сей принцип довів до втрати всякої раси, до духового і морального хаоса. Із сего хаоса виратувало Європу тільки чим раз різкіше зазначуване протилежного принципу — національності. Мов гриби по дощі вирости в тій маленькій Європі цілі ряди нових, різнородних народів. І в обсягу тих націй значінє раси не то що не меншає, але навпаки більшає з кожним днем. Чим довше якась певна країна живе політично самостійним житєм, тим тіснішою робить ся та „фізіологічна єдність“ потрібна для витвореня благородної раси, тим швидше і повніше абсорбує вона чужі елементи. Наші антропологі і історики твердять, що у здо-гадних первісних рас різні характерні, спеціальні прикмети були високо розвигі, а тепер чим раз більше затрачують ся, так що розвигі йде від первісної різнородности до чим раз більшої одно-стайности. Таке тверденє заперечує всім досвідам; ті навпаки показують нам, що індивідуалізация є витвором чим раз більшого різнорочкованя і відокремлюваня. Ціла біологічна наука голосно промовляє против думки, що якась органічна істота від разу ви-ступає з різко вначеними прикметами, котрі потім звільна зати-рають ся. Навпаки, вона по просту накидає нам зовсім протилежну думку, що первісна людська порода була рухливою, досить без-барвною масою, з котрої при більшій розрізненю і чим раз різ-кішим індивідуалізованю повиростили різні типи. Значить, нор-

мальний розвигі людського роду йде не від расовости до безрасо-вости, але навпаки, від безрасовости до чим раз різкішого ви-формуваня рас. Збогаченє житя новими індивідуальностями є, здаєть ся, найвисшим законом недослідженої природи.

І тут має у людий дуже важне значінє нація, що майже за-всїгди повстала з первісного змішаня, а потім довшого илеканя в тіснім круаї. Нація є наймогутнійшим приладом до плеканя і ублагороднюваня раси. Раса не є пусте слово, але жива, орга-нічна істота. Вона ніколи не стоїть недвижно, але мусить або ублагороднювати ся, або вироджувати ся, мусить розвивати ся в такім чи иньшій напрямі, зміцняти одні свої здібности а марну-вати иньші. Се є закон усякого індивідуального житя. А міцний національний звязок є найсильнійшим заборолом против усяких збочень. Він дає спільні спомини, спільні надії, спільну духову поживу. Він зміцнює даний природою кровний звязок і спонукує людий затіснювати його чим раз більше.

V. Герої.

Так само важне, як зрозумінє органічного звязку між расою і нацією, є зрозумінє органічного звязку між нацією і її квінтес-сенцію — героєм або генієм. Звичайно нам здаєть ся, що маємо до вибору або обожанє, або маловаженє героїв. Одно і друге одна-ково фальшиве. Серед такої породи, як людська, що її характерною прикметою є власне вироблюванє духових здібностей, вплив осіб-ників з незвичайними духовими здібностями є безмірно великий, в злім і в добрім. Такі особики, се побігущі ноги, роботящі руки кожного народа, се лице, котрє бачить усякий, се очі, котрими сам народ бачить світ в такім чи иньшій забарвленю і передає се цілому організмови. Та про те ті незвичайні особики є витвори цілого народа; тільки з його сили илве їх сила, тільки в нїм і через него вони набирають значіня. Що варта рука, коли вона не виростає з міцного рамени як часть міцного і здорового тіла? Що варто око, коли блискучі постаті, які бачить воно, не відби-вають ся в положеній за ним темній, майже безформній мізковій масі? Явища тільки тоді набирають значіня, коли находять ся в звязку з иньшими явищами. Чим богатша кров невидимо кружляє

в жилах, тим пишнійше виростають цвіти життя. Твердження, що Гомер був творцем Греції, є, що правда, буквально правдиве, але буде одностороннє і хибне, коли не додамо: тільки незрівняно здібний народ, тільки одна певна, високо довершена раса могла сплодити такого чоловіка, тільки раса, у котрої видюще і плястичне око виробило ся до надмірної сили. Без Гомера Греція не була би Грецією, але без Гелленів не був би вродив ся й Гомер.*) Та сама раса, що сплодила великого творця характерів, сплодила також тонкоумного віщуна фігур Евкліда і яснозорого впорядчика понять Арістотеля і Арістарха, що у-перше розпізнав механізм цілого світа і т. д. ad infinitum. Природа не є така проста, як видає ся нашим шкільним мудрецам, і коли висока особистість є нашим найвищим щастям, то спільна велич є одиноким ґрунтом, на яким може вирости така особистість. Мову приміром творить ціла раса і разом з нею творить певні артистичні, філософічні, релігійні, ба навіть практичні можливости, але також непереможні заборони. На гебрійському ґрунті не міг ніколи повстати філософ, бо дух гебрійської мови робить абсолютно неможливим виклад метафізичних думок. З тої самої причини жаден семітський народ не міг виробити у себе мітології подібної до тих, які мають Індійці та Індогерманці**). Бачимо з того, на які неминучі стежки напроваджують навіть найбільших мужів спільні традиції їх раси. Але діло тут не в самій мові. Гомер мусів уже знайти міти, щоб надати їм плястичні форми; Шекспір переніс на сцену ту історію, яку пережив англійський народ; Бах і Бетовен були потомками племен, котрі вже старим Римлянам видали ся надто охочими до сьпіву. А чиж міг би був Магомет підняти Арабів до тої світовладної сили, коли б вони як одна з найчистіше виплєканих рас не були в посіданю певних „надмірних“ прикмет? Здаєть ся, сих прикладів досить, щоб ясно арозуміти, що таке є раса і яке її значінє в минувшій людськості — і в будучині.

З німецького переклав

Іван Франко.

*) Хто хоче виробити собі понятє про величезну силу тих поколінь, що були здібні видати з себе Гомера, нехай читає описи замків Тіріса і Мікен із часу Атрідів, як вони стоять ще сьогодні, по тисячах років.

**) Ренан (Israel, I, 102) твердить, що гебрійська мова не може висловити ані жадної філософічної думки, ані мітологічного образу, ані почути безконечного, ані поривів людського нутра, ані загалом чистої обсервації природи.

Нові матеріяли до біографії Шевченка.

Ми вже згадували про спомини М. М. Лазаревського про перші літа заслання Шевченка, поміщені в цвітневій книжці „Рускаго Архива“ за сей рік. Хоча вони подають не дуже багато нових деталів до життя нашого поета, то все таки є в них дещо гідне уваги. От тим то одержавши сю статю в перекладі на нашу мову ми друкуємо її тут. Долучуємо до неї ще кілька незвісних доси листів Шевченкових до Якова Кухаренка, надрукованих недавно в ч. 74, 82 і 88 „Кубанскихъ Областныхъ Вѣдомостей“.

Редакція.

I. Спомини М. М. Лазаревського.

В 1847 р. — пише д. Лазаревський — Ш. заслано рядовим у оренбурський корпус. По конфірмації йому, як народному поетови і художникови, було заборонено брати в руки перо і олівець. Жандарм привіз його в Оренбург у червці 1847 р., у ночи, просто в „ордонанс-гауз“, де Ш. проспав ніч на голій долівці. В ранці комендант Ліфлянд одправив його у казарми 3-го оренбурського лівійного баталіону. Того ж самого дня по Оренбурзі рознесла ся вістка, що прибув Ш. Земляки його зараа пішли у казарми і випросили його до себе на квартиру. Стріча з Ш-ом була памятна: і він, і ті, що прийшли до нього, плакали — не знаю, чи з горя, чи з радости, що побачили свого рідного поета. Увесь день він пробув посеред земляків, сьпівав рідні пісні, читав дещо з своїх творів і був ніби-то не дуже сумним; але видно було, що він багато таїв у душі і хотів, наперекір фортуні, бути вище над

нею. В дорозі від Петербурга до Оренбурга він був усього 9 днів; від такої незвичайної для нього дороги, від безсонниці, а також переміни клімату він занедужав на легку лихорадку. Другого дня було вже відомо, що його назначено до Орської фортеці. Земляки радили йому як недужому записати ся до лазарету на два тижні, а тим часом сподівали ся поклопотати ся, щоб його лишили в Оренбурзькому баталіоні, де Ш—ови можна було жити хоч трохи вільніше. Але він не згодив ся на се через те, що ненавидів лазаретів, а друге через те, як він казав, що ніколи ще нікого не обдурював. Просити-ж за себе він не дозволив, бо не хотів у таких обставинах принижати своєї гідности просьбою. Днів через три його одягли в салдацьку одежу. Коли він приміряв штани, мундир та шинелю, тоді йому уявила ся вся його будучина і йому хотіла викотити ся сльоза, але він зумів адержати свої почуття в казармі. Йому настільки бракувало знайомости з житєм, особливо з житєм салдата, що він, навіть не відаючи про те, що йому принесено одежу, котра звичайно шить ся на кошти казни, запитав унтер-офіцера, що коштує одежа? Унтер-офіцер, не запиняючись, одповів, що 40 руб. і Ш. зараз же заплатив гроші. Але якийсь офіцер, довідавшись про се, одібрав у унтер-офіцера гроші і вернув їх Шевченкови.

Через тиждень Ш-ка назначено в лінійний оренбурзький 5 баталіон і одіслано в Орську фортецю, де комендантом був тоді генерал-майор Ісаєв, чоловік старий і доволі добрий. В Орському Ш. швидко познайомив ся з Поляками-засланцями; один із них, Фігнер, що був учителем дітей Ісаєва, зійшов ся з Ш-ом ближче, ніж інші. Завдяки йому Ш-ка прийнято в домі Ісаєва і дозволено жити в нанятій квартирі. Через місяць після приїзду Ш-ка я був у Орському і кілька днів пробував з ним. Житє його, дякуючи Ісаєву, було досить не погане: більшу частину часу він проводив або за книжками, або в розмовах з Поляками.

Але в 1847 р. вмер Ісаєв; отоді-то настав для Ш. тяжкий час. Командир баталіону Мешков (з простих салдатів) виказував над ним усю силу своєї власти. Він перевів його в казарми, де Ш. спав і цілісенські дні проводив на брудному свому ліжку, що було в казармі в числі інших 50. Приїзжаючи доволі часто в Орську „по ділам служби“, я завжди провідував Ш. і бачив тодішнє його житє в казармах. Товариство п'яних, розпустних салдатів, тяжке повітрє, сьмітя, невпинний крик — все се страшенно

бентежило Ш.; але він не відважував ся просити Мешкова про лекшіннє своєї участи. Та сього салдата-майора багато людей просило про дозвіл Ш-ви житє на окремій квартирі; але він не любив Ш. за його непокірну владу, за те, що він не вмів і не хотів нікому кланяти ся, і що дня, разом з іншими водив його на вченє, де Ш. вчив ся „шагистикъ и ружейнымъ пріемамъ“. З ласки Мешкова Ш. кілька разів сидів на гауптвахті і ось за що: один раз він просидів добу за те, що надів білі ірхові рукавички на улиці; другий раз за те, що зустрівшись на улиці з Мешковим, правою рукою скинув перед ним картуза, при чім Мешков, прикликавши його до себе, сказав: „Вы еще благороднымъ человекомъ называетесь, а не знаете, какою рукою нужно снимать фуражку передъ начальствомъ!“ Після сього звелів йому йти на гауптвахту. І в казармах Ш. багато читав, дістаючи книжки у знайомих. З особливої ласки дозволяли Ш-ови иноді провідати знайомих на годину або на дві; але ж сї одлучки його рідко проходили для нього без якихсь приключок. Салдати — товариші Ш-ка, користуючись з того, що його нема, викрадуть бувало з його шапки книгу тай заставлять у шинку. Вернувшись до дому й не знаходячи якої-будь книги, він уже знав, де вона, і питав товаришів тільки про те, в якому шинку і за скільки книгу дано в застав, і викупував звідтіля вже її сам.

У літку він часто ходив до берега р. Ори і там, поміж кущами, пролежував по кілька годин, мріяв про рідний край, про минушість, але бояв ся, як казав, зазирати в будучину. Там на самоті він виймав з за халяви клаптик паперу і олівця і записував свої поетичні вітхненя, з якими таїв ся не тільки од начальства, а навіть од інших знайомих.

Так Ш. жив до літа 1848 р. В сьому році до Оренбурга прибув капітан-лейтенант Олексій Іванович Бутаков, що їхав для дослідів Аральського моря. Потребуючи художника для змальовуваня морських берегів і прочувши про те, що в Орському пробує Ш., він прохав командира корпусу Обручова прикомандувати до його експедиції Ш-ка як художника; але генерал признав се неможливим, памятаючи „высочайшее запрещение Шевченкѣ брать в руки перо и карандаш“, і замість Ш-ка командував до Бутакова польських засланців Залеского та Турно. Тоді Бутаков випрохав до експедиції Ш-ка як матроза і від'їхав разом з ним у степ в 1848 р. Про подробиці сього житя мені невідомо, але Ш-ко казав,

що Бутаков був для них дійсним товаришем, що час вони проводили доволі весело, що Ш. з Залеским та Турно завжди малювали, коли тільки для того була хоч малесенька можливість.

В осени 1849 р. вони всі вернулися до Оренбурга, де Ш. і його товариші жили на одній квартирі і користувались повною свободою. Дякуючи Бутакову, життя Ш-ка значно поліпшало: його приймали у найкращих домах; він завжди малював і писав, та, малюючи патрети, заробляв гроші для своєї потреби. По од'їзді Бутакова в січні 1850 р. до Петербурга, Ш. переїхав жити на квартиру полковника К. І. Герна, де йому жилося, як і попереду, досить добре. Але в маю 1850 р. фортуна знову погдувала над Ш-ом. Офіцер оренбурзького баталіону Ісаєв (однофамілець колишнього коменданта Орської, що недавно приїхав із якогось петербурзького кадетського корпусу) зробив Обручову донос, що Ш., не вважаючи на „Высочайшее заповісє“, листується зі своїми знайомими і малює патрети. Обручов знав, що Ш. живе в Оренбурзі на волі, що пише й малює, але хоч і який був суворий взагалі, а особливо до воєнних, якось совістився добивати нещасного Ш-ка. Та отримавши офіційний донос, він зараз звелів зробити у Ш. ревізію, а його посадити на гауптвахту. У Ш. знайшли кілька малюнків та листів, між котрими один лист був в Оренбурзі, од його знайомого Л., що нещодавно прибув туди з Оренбурга. Деякі листи до Ш. писані були українською мовою; Обручов доручив трьом людям перекласти їх на російську мову. Один із тих листів, пам'ятаю, починався так: „Деж тебе орудже,* жий земляче?“ Один із перекладчиків, щоб прислужитися Обручову і насолити Ш., зрозумів і переклав се місце так, що ніби-то той, що писав до Ш. листа, „разумѣль Малоросію совсѣмъ отдѣльною страною“. Обручов одіслав усі листи в „III. отдѣленіє“ до Петербурга, де їх, розуміється, лишено без уваги, окрім листа Л., котрий писав до Ш., розуміється з дуру, що в Оренбурзі є багато молодих людей, що живуть під доглядом поліції, з котрими він знайомий, і що всі вони поділяють переконання Ш., а один із них, Г., такий правдолюб, що не побоїться сказати правду й самому Карлу Івановичу.** 15. липця два жандармські полков-

*) Чи не помилка се друкарська? Так надруковано, так я й написав.

**) Карлом Івановичем називали Росію в приватних розмовах царя Микола. *Ред.*

ники з двома приставами явилися на квартирі Л. і Г. Першого після ревізії одведено до „III-го отдѣленія“; а Г., котрий раніш був повідомлений, що він під доглядом поліції, сподіваючися жандармів до себе в гості, мав на поготові два набиті пістолі. Попросивши дозволу одягтися і вийшовши в другу кімнату, він узяв пістолі і вистрілював у жандармського полковника, але не вцілював, а кулею з другого пістолі розторошив собі черепа, вистрілюючи собі в рот. Л.-просидів у „III отдѣлені“ 8 днів; його довго розпитували про молодих людей, про переконання Ш-ка, про те, хто такий Карл Іванович і чи не має в Оренбурзі „нового заговора“. Сяк-так він одкараскався, впевнившись, що під Карлом Ів. він розумів полковника Герна, у котрого жив Ш. в Оренбурзі.

За два дні після ревізії Обручов одіслав Ш. в Орську під строгий догляд; одержавши ж з Петербурга якийсь приказ що до Ш-ка, перевів його 8. жовтня 1850 р. з 5-го в 1 оренбурзький лінійний баталіон, частину котрого що року командувано до Ново-Петровської фортеці, що була на пустинному півострові північно-східного берега Каспійського моря, куди Ш-ка тодіж і одіслано, і де він без виїзду провів увесь час свого заслання до серпня 1856 року.

Перший період перебування Ш-ка в Орському хоч був занадто тяжкий для нього, але він сяк-так переносив своє нещастя; коли ж його знову привезли туди в маю 1850 р. під строгий догляд і його запроваджено в фортецю разом з арештантами, з котрими йому доводилося виконувати всю роботу, яка лежала на них, тоді Ш. цілком арозумів долю арештанта. Про сей занадто тяжкий для нього час він не любив агадувати й розмовляти; і подробиці його життя за ці п'ять місяців мабуть нікому невідомі. По приїзді його в осени 1850 р..

Тут, на жаль, кінчається рукопис М. М. Лазаревського, що надіслав до редакції „Рус. Архива“ Н. М. Терехов.

II. Недруковані листи Шевченка до Я. Кухаренка.

В н-рах 74, 82 і 88 урядових „Кубанскихъ Областныхъ Вѣдомостей“ надруковано в фейлетоні 12 листів Шевченка до Я. Кухаренка, що заховались у оригіналах у сина Кухаренкового, тепер полковника О. Я. Кухаренка, що є отаманом єйського відділу Кубанського війська. Копії з оригіналів з дозволу їх теперішнього

власника влагодив до друку М. Дикарів; деякі пропуски (прим. у листі III) зроблено задля цензури. Отсі листи — частина довголітньої переписки Шевченка з Кухаренком, що тягла ся десь від 1840 р. до смерті поета. Лист під н-ром I, очевидно, не перший. Деякі з тих листів були вже друковані зараз по Шевченковій смерті у „Основі“, інші тепер надруковані у-перве. Передрукуючи нові листи з мало кому у нас доступної газети ми пропускаємо ті, що вже були друковані. Правопис листів, скопійований вірно з оригінала, і деякі уваги впорядчика лишасмо, перекладаючи їх на нашу мову. *Ред.*

I.

С. П. 1842—30 септября.

Сидимо оце вдвох с Кіндратомъ, пьемъ чай та сумуємо, прочитавши ваше письмо, думаємо собі вдвох: де то тепер наш добрий, наш щирый кошовый, чи ще в Тулі чи вже за Тулою, чи може вже дома? Та вже нехай де хоче буде, аби був здоров. Спасибі тобі мій азий (!) голубе, що не забуваєш мене на чужині одиноко (!), і всі наші щирі приятелі дуже дякують, і Гуляк, і Елькан, і Семеновко, я всіх їх сьогодні бачив и всім разів по двічі читав твоє письмо, а прийшовше оце додому ще раз прочитали мы вдвох собі с Кіндратомъ, у двох кажу бо третього нема, нема вже Хтодота меж нами, учора поїхав сіромаха в Київ (!) служить Богу і Государю як той казав, а мы пропадаймо въ оцьому проклятущому Петері (!) щоб він замера на віки, тут тепер 10° градусів морозу не вам кажучи, а кожуха нема чорти б убив його батька, і купила нема. Ну та нехай стара вягне билше м'яса буде роздобудемо як небудь, а поки що ось що: Чорноморській (!) ваш побит у цензурному комитеті, цензор Корсаков говорить що нічого не вимараємо, коли хочите каже то ни читаючи підпишу, моторный спасибі йому, не знаю що скаже тіатральний якъ до його дойде (!) але здаеця що і той моторный, побачимо, як тільки все кончиця то дам звистку. Переписавъ оце свою *Слѣную*, тай плачу над нею, якій (!) мене чорт спиткав і за якій (!) гріх що я оце сповідаюся *кацапам*, *черствим кацапським словом*. Лихо брате атамане ей богу лихо, це правда що окроме Бога і чорта в душі нашій есть ще щось таке, таке страшне що аж холод іде по серцеві якъ хоч трошки його розкриеш, цур йому, мене тут і земляки і не земляки зувуть (!) дурним, воно правда але що я маю робить, хіба ж я винен що я уродився *не кацапом* або не французом.

Що нам робить атамане брате: прать против рожна чи закопая заживо в землю, не хочеця дуже не хочеця міні дрюковать *Слѣную* але вже ны маю над нею волі, та цур їй а обридла вже вона міні, присилайте будьте ласкові, що ви там маєте доброго та не журіця, конпунуйте (!) нехай вам бог помога, сконпанував я ще драму чи трагедію в трьох актахъ зовеця *Данило Рева* ни знаю що ще з неї буде бо ще і сам не читав, прочитаємо вдвохъ як приїдете бо я таки вас зимою сподиваюся, а в[е] село б було б матері його ковинька, Кіндрат каже що із хаты б не выходили все б сидили та балакали, та галушки бъ та всяку всячину варили та співали б та таньцювали. Пр[и]ізжайте голубчику коли можно буде, а поки що поклонит[е]ся свої любій жінці. На сім тыжві побачу ваших діточок бо поїду в Ц[арьске] С[ело]. Бувай здоров мій щирый ридный брате атамане, згадауй коли будеш мать часъ згадать сіроту *Т. Шевченко*.

II.

„Написано 24 марта 1844“.*)

Атамане! Шкода що в тебе рук[и]**) не такі довги, щоб достягти до моєї чуприни а воно б добре було. Як бы николи, або неужавъ або ще що небуть таке то щерб нічого, а то все так як треба та ледащо не вам кажучи, хо[ч] і сором та що маю робить—такій (!) уже вдався. Теперъ зачну: спершу. Як будете ви міні розказувать про вареники та проче то я вас так вилаю, як батька рідного не лаявъ. Бо проклятущ[а] ота страва що вы розказув[а]ли недиль зо три спилась. Т[і]лько що очи заплющу, вареник так так тобі і л[і]зе в очи, перехрестися, запл[ю]щися, а винъ знову, хоч да воскр[е]снет читай таке лихо. А вдруге чом вы міні не присилаете костюма для Головатого. Ваш кошовый здаеця тут, але я його не бачив. Я ось що думаю, замісь того щоб малювать Головатого для Вас одного, то я лучше зроблю літографію в 200 екземплярів, і то тойді тільки як буду мать гроші бо це таке діло, що без грошей не втнеш а коли хочете щоб швидче то ви спитайте у своїх чи багато їх найдеця таких що хотять мать у себе Головатого. Я зроблю рисунок і пошлю в Париж літографировать бо тут не зроблять так як треба, а коштувать се

*) Оця дата написана іншою рукою і іншим чорнилом.

**) По краю листа вводи слова не дописані.

буде 1000 р. асигнаць: так воно бачите гроші хоч и не нашому братові сердешному.

Так я й думаю, щоб у мене все це не си[ді]ло на потилиці, зробить ви подписку меж товариством на 100 человек або як знаєте. Коли все це що я говорю зробить можна то ви й напишіть мині і прешліть (!) одежу, а я вам пришлю ескіз я думаю його нарисовать, що він стоїть суми[ий?] коло змінного дворца позаду Неви, а за Невою крепость, де конав Павло Полубаток. Поміркуйте сами як це лучше зробить бо м[и]ні й самому дуже хочеться кликнути на світ Головатого, на Україну я не надіюсь *там чортма людей німці прокляті били нічого*. Чорноморській побит вийшов з цензуры так як треба. Театральний цензор сказав що йому не треба підписуваця коли воно буде надруковано. Я в марті місяці іду за гряницю, *а въ малоросію не поїду цур їй бо там окрім плачу нічого не почую*. То ви напишіть що мині робить з чорноморским побытом. Скомпановав ще я маленьку поему *Гамалія* друкують у Варшаві. Як видрукують то пришлю. І *Назара Стодолу* (!) драма в трьох актах. По московскому. Буде на театрі після великодня. Хтодот умер у Києві. У Гулака вчора був концерт і він вам кланяється (!). Елькан джеркоче на всіх язиках так як і перше, теж кланяється. Семененко оженився. Кіндрат рисує та сумує та згадує вас, а я гуляю собі на безголовья. Бувайте здорові. *Т. Шевченко*.

III.

1844 ноября 26.

Друже мій! ей богу й досі не знаю, що я за погань на сім світі? сказати би ледащо, так же ні бо бьюсь *як овечій хвіст*... сказати гордий, так ты ж мене знаєш. Тай після чого мині кирну драти? далєбі я чорт зна що. Оце другій рік як я с тобою не балакаю друже мій, а чому? і сам не знаю. Вертисся ты у мене всякій день на думці і на серці, а ти може думаєш?... Та цур йому не думай братіку про мене нічого поганого. Далєбі я не поганиший (!) меж людьми.

Ей богу не знаю с чого й начинати і що тобі розказувати. Був я уторік на Україні — був у Межигорского спаса. И на Хортиці, скрізь був і все плакав, сплюндروвали нашу Україну

Заходився оце вернувшись (!) в Питер, гравировать і издавать в картинах остатки нашої України. На тім тижні вийде 6-ть

картин і тобі пришлю. Я на те літо буду у Таганрозі, напиши будь ласкав як там найти шлях до тебе, от набалакаємось!

На риздвяних святках наші земляки отут komponують театр у медіцинській академії так я думав щоб ушкварить твій *Чорноморській* (!) *побит*, али (!) тепер уже пизно, а як бы ти його звелів переписать гарненько та прислав к великодню то б це так. А тепер вони вже розучують *Москаля чарівника*, *Шельменка Сватаня на Ганчарівці* і мого *Назара Стодолу*.

З поганими отими черкесами я частенько отут зустрічаюсь але про тебе ніодин нічого мині не казали хоч я їх і роспитував. Шамрай собі хлопцы як того треба. Але воно здається сирота і не пашчикує собі на лихо.

Оставайся здоров друже мій пизенько кланяюсь твоїй жінці. Гулак і все товариство здраствує. Хтодот нівроку йому в Полтаві ожинився та й байдуже, а я тим часом бурлакую.

Чого ти сам собі хочеш то й я тобі того желаю.

Т. Шевченко.

Далі приписав кілька слів С. Артемовський Гулак, а потім знов Шевченко:

Чом мы не зустрілися в Москві ту зіму. Я там проживав той самий тиждень шо й і ти. Цур йому аж нудно згадувать.

IV. Зверху написано олівцем: „1845 г.“

Отамане.

Я сьогодні Петербургъ покидаю. Буду літом у Таганрозі, то будь ласков напиши до мене як там шлях найти до твого гнізда. Бо мині дуже треба побачиця з тобою. Я якось оце писав до тебе, та мабуть не дійшло. Або записався, або тобі ніколи, або може ждеш півтора року щоб заплатити мині так як за твое *сало* (зачеркнуто „и“) ласку і добре слово, заплатив. Не згадуй злого а помани добре, і напиши мині хоч де ти живеш, щоб я знав як долетить (слово не прочитано) до тебе. Бувай здоров Отамане, пиши коли матимеш час до мене.

В Полтавскую губернію въ Миргородскій повіт в село Маріенское. На імя *Александра Андреевича Лукьяновича* с передачею широму твоему Шевченкові.

23 март.
1845. Академ.

(На чистій третій стороні листа в горі написано: „Писано 25 мая 1845.“)

V. Лист без дати, написаний невиразним письмом.

Отмане!

Будьте ласкові пришліть *Чорноморській побит* до мене в академію.

Отмане як би ти знав, що тут робиця. Тут робиця (*зачеркнено: „ой щоб“*) таке шо цур їму і кавать. Козаство ожило!!!

Оживуть Гетьмани
В золотім жупани (!)
Прокниця доля
Казак заспіва
Нема вь краю нашім
Ни німця...

(Замість підпису знак: літера *и* боком або *и*).

VI.

1 апреля 1854.

Я оце сижу та сидячи думаю: Господи! Господи! Як то швидко ті літа минають; молодії то ще так і сьак, а що вже ті старі (пагані літа), то такь і литять, ниначе та шуліка за куркою: так воно за нашою мераскою грішною душою (!).

Я оце сидячи лічу літа та долічуюсь до того року як ми з тобою вперше побачились. Угадай чи багато я налічив іх тих нікчемених марних літ? Трохи чи не буде чотирнадцять, коли не брешу, а як матимеш час то сам здоров перелічи. Остатній лист гвій получив я року Божого 1846-го в Миргороді і тогож божого року написавше тобі лист, і гарненько власними руками, у тім же богоспасаємім граді Миргороді отдавше на пошту, поїхав собі гарненько в престольній град Москву. От не маючи години приїхав я у тую Москву, та й гуляю собі по улицах, звичайне як чоловік іностраниї, розглядаю собі то церкви, то собори, тільки глядь аж іде чорномориць, от спинивше його й питаю, чи давно с коша, і чи далеко Господь несе? С коша каже шоста чи сьома неділя, а гируємо аж у саму столицу Петербург. От я і питаю його то про Шамрая — маляра, про Порохню та й кажу йому. — А що то там поробляе наш Кошовий Кухаренко? Якій (!) каже К.? — Та Яцько кажу! Еге! каже, його на зелених святках поховали. От тобі й на! подумав собі: чи давно чоловік міні радив шоб я бив лихом об землю як той швець мокрою холявою об лаву. а його вже й поховали! Попрощавшись с чорноморцем, зайшов у якусь стару престару церков, одправив по твоїй душі панахиду,

та й пішов собі знову блукать по закарлючистих улицах московских аж до самага вечера. У вечері зайшовъ у театр, та згадав твій *Чорноморській побит*, вийшовъ із театру, та цілісіньку ніч незнав уже що с собою й робить так мені тебе жаль стало.

С тиждень чи й биши блукав я після того по тій Москві, тільки вже не лічив ворон на Івані великому, а все дивився по улицах чи зостріну де хоч поганенького чорноморця, шоб доскональне роспит[ат]ь про тебе друже мій єдиний! бо мені все якось здавалось, шо ти живий і здоровий (воно так таки і було собі, благодарить господа милосердаго), а чорномориць той мераский, уповательно думаю собі то ніхто нишій як сам Сатана (бодай він здох) скинувше свою повседню одежу (німецькій куций жупанок) та надів чорноморську достатню одежу шоб почваниця перед московками під Новинским або на *Трубъ* або на *Ковихъ*. Та правда в Москві всуди єсть де поциголять а особлеве (!) такому козакові як Сатана.

От я упоравше в Москві що мені там треба булу (!), вернувся знову в Київ і тільки шо ступив на дніпровській байдак... так во мною таке травилося, шо против ночі не треба б було і розказувать, а то ще прокляте присниця. Мене поправді сказавъ рштовали та посадивше з жандаром на візок та прямо привезли аж у самий Петербург. Засадилі мене в Петропавловску хурдигу та й двері замкнули, я вже думав, шо й ключі вь Неву закинули, аж ні, через пів руку (!) вивели мене на світ божій (!) та знову посадили мене на чоргопхайку, тільки вже не с жандаром а с фільтгерем (!), та отвезли аж у Оренбург, а вь Оренбургъ (!) і до приїому не водивше наділи на мене салдацку зброю, і так с того часу, друже мій єдиний, став я салдатом. Не зробив я, і не думав я, отамане батьку мій, куму (!) небудь лихого, а терплю горе і бог його знае за що? Така мабуть уже усім кобзарям погана доля, як і мені недотепному випала. Семий рік оце пішовъ з апреля як я нужу світом в киргизкім безводнім і безлюднім степу.

Вернувшеса вторік із Аральского моря в Оренбург, та сидячи ввечері у одного земляка свого (мене спасибі земляки таки не цураюця) та сидячи перебираю старій Р. ипвалид. Коли зирк аж надрюковано шо такій (!) то Яцько К. назначається в таке і таке войско Кошовим. Ну так і єсть шо то мні в Москві зострівся не хто другій (!) як сам продів син Сатана. Та й справді, яка таки недобра мати понесе чорноморця в Москву? Чого він

там не бачив? Аджи (!) чорноморці с коша прямують на столицю через Курське через Орел та на Смоленське, а не на Москву. Я аж тепер тільки догадався що я хоч і в школі вчився, а сам бачу що дурень. Та ше хто і одурив? Сатана ледачий син, бодай йому і в пеклі добра не було!

Далі йде друга половина сего листа, вислана окремо.

10 апреля.

Христос воскрес! Друже мій єдиний!

Поки Христа дочитаюця то я тим часомъ то я (!) допишу оцей нікчемний лист: та воно по правді сказавши давно б його треба завершити, так шож ти маєш робить: ніколи, так ніколи, шо за лежнею нема коли і посидіть. Ти я думаю бачивъ коли небудь кавказкі укрѣпленія? то певне бачивъ що там поробляе люд хрещеній? отак достеменно і у нас в Новопетровскім укрѣпленіі, а найпаче віною. Лежимо собі цілісіньку віну та ждемо весни та пароходу із Астрахани. Цю весну щось довгенько його нема, чи не було там у вас віми лютої часом? у нас благодарить бога снігу і не видно було.

Вернемося трохи назад. Так отак то друже мій єдиний! прочитавше в тім Інваліді що ти благодарить Господа Милосердного живий і здоровий, я трохи не рік усе застругував перо шоб написать до тебе лист, а тим часом мене із Оренбурга вислали въ Новопетровское укрѣпленіе, а тут... думав я, думав, та й така з нудги проклята думка напала. Що я йому напишу? Може він тепер на своєму коші забув як мене й зовуть.

Та ні думаю не такій козакъ, хоч він тепер думаю і кошовим а все таки повинен остат[ь]ся добрымъ козакомъ.

16 апреля.

Завтра слава богу, од нас пароход повезе почту, а коли то він привезе од тебе друже мій єдиний лист? то вже цього (!) і сам найстарший не скаже.

Згадуї мене ніколи друже мій! а як час матимши то й напиши мені: ти там у тому *Азові* сам пробуваеш? стара твоя чи бгае ще хоч як небудь метелицю, сини-соколи твої де вони тепер повертаюця? Поцілуй їх друже мій за мене, скажи їм що це мов вас цілує то[ї] старий дядько що з вами цілувався колись у Царському селі. Добре було б як бы агадали. Та ні не згадають. Малі

були, забули. То ти їм нагадаї, коли сам адоров згадаеш, як ми з Бориспольцем з вами попрощали ся не доізжаючи александровського корпусу.

А я й досі співаю та може й довго ще співатиму згадуючи дочку твою невеличку.

Тече річка невеличка з вешневого (!) саду
Кличе козак дівчиноньку собі на пораду.

Поцілуй її за мене друже мій.

Чи ти надрюковав свій *Чорноморскій побит*? Як шо надрюковав, то ласковий будь пришли і мені хоч один екземпляр. У Харьковъ до Метлинского може ніколи пишеш то кланяйся йому, і скажи що я ще на лихо мені живий і адоровий блукаю мов по степах киргизкіх та іноді і його згадаю за його *Думки та ще де що*.

Живи адоровий друже мій єдиний! Нисав би тобі багато ще де чого про свою погану неволю та бачиш ніколи; у другому листі все до крихти напишу.

Будь адоровий! Нехай тобі Господь на все добре помагае.
Не забувай сірому Т. Шевченка.

Як шо дійде цей лист до твоїх рук, і ти прочитавше його, сам собі кажши де ж то він той Тарас написать би йому.

Як шо тобі така думка прійде то пиши так:

Его Высокоблагородію
Ираклію Александровичу
Ускову

Г. Коменданту Новопетровскаго укрѣпленія.
Черезъ Г. Астрахань а віною черезъ
Гурьев городок.

Ще ось що: я[к] шо ти надрюковав свій *Чорноморскій побит*, то пришли мені один екземпляр ради святої поезії, а я тобі за це в другому листі опишу свій поганій солдацькій побит. Бувай адоров, мені і Богу милий мій єдиний друже! Нехай с тобою все добре дієця, не забувай безталанного Т. Шевченка.

VII. Христос воскрес! Батько отомане Кошовий!

Як раз на великдень привезла міні астраханська почта твое дружнее ласковое письмо і 25 рублевую писанку. Зробив ти мені свято друже мій єдиний! Таке свято, таке велике свято! що я його і на тім світі не забуду. Не видержав голубе мій сивий. (Та

якій (!) би його вражій (!) син і видержав?) Упився та так щиро упився твоім могоричем що аж голомозину собі розскроїв. От що зробив ти мені своєю не так писанкою як братнім щирим словом.

Тільки що схаменувся я од твого слова, і взяв уже перо в руку щоб написати тобі спасибі, аж приходить із Гурьєва почта і привозить мені листи із самого Питера. Один козак, молодий козак Маркович с товариством і шле мені на починок трохи грошинят. Пише що молоде товариство в столиці складчину для мене зробило. Треба було б і в другій (!) раз упиця, але я якось видержав, тільки (без сорома казка) тихенько заплакав. Другій (!) лист із столиці ж. Пише мені куренний Лазаревскій (!) і упевняє мене що незабаром мене випустять із цієї широкої хурдиги. Він пише що добрий царь наш уже дав приказ розбивати мої кайдани. І плачу і молюся і все таки не вірю. Десять літ неволі друже мій єдиний знівечили, убили мою мою (!) і віру і надію, а вона була колись чиста непорочна я(к) те дитятчко взятее от купели, чистая і кріпкая як той самоцвіт камінь ошлифованний! Але чого не зробить риторда (!) хмеська? Я трохи трохи не одурів на сім тижні. Та й тиждень же удався! Не дармо я його виглядав десять літ. Десять літ! Друже мій єдиний! вимовить страшно, а витерпіть! і за що витерпіть? Цур йому, а то я справді одурію. Тепер думаю ось як зробити. Як дасть бог дождуся с корпусного штабу одпуску, то думаю навпростець через Астрахань ушкварить на Чорноморію. Я ще її зроду не бачив, треба хоч на старість подивися що то таке та слава Чорноморія. А поки те буде, посилаю тепер тобі друже мій єдиний своє поличя. Нема в мене брата нічого білше тепер. Як дасть господь милосердний приїду сам на січ то може ще якій (!) небудь привезу тобі гостинець. Одного боюся, щоб не потребовали мене часом в Оренбург. А може дасть бог що й не потребують, на чортового батька я їм тепер здався.

Чи старий Щепкин ще живий? От щира козацька душа і молода як у дитини. Чи не пише(ш) ти йому часом. Як пишеш, то целуй його за мене. Яку він там тобі пустку читав. Я, поганий з мене батько, забув свою рідну дитину.

Прислав мені із Питера курінний Панько Куліш книгу своєї роботи названу *Записки о южной Руси*, писану нашим язиком. Не знаю чи дійш(л)а до Чорноморія ся дуже розумна і щира книга. Як що не дійшла то випиши, не будеш каяця. Такої доброї книги на нашому язичку ще не було дрюковано. Тут живо видитий

і кобзарь і гетман, і запорожиць, і гайдака і вся старожитна наша Україна як на лодоні показана. Куліш тут свого нічого не додав, а тільки записав те що чув од сліпих кобзарів, а тим самим і книга його вийшла книга добра щира і розумна. Послав би тобі друже мій єдиний свій екземпляр але я ще сам сам добре не начитався, мене спасибі люде добрі книгами не забувають: нема, нема, та і пришло хто небудь, а журналу уже десятий рік і в очі ні одного не бачив і не знаю що там і дієця в тій новій чи сучасній літературі. Сам не написав нічого бо мені було заказано писати, а те(не)р уже і Бог його святий знає чи й напишу що небудь путне. Я ще не дуже зостарівся та знівечився друже мій єдиний. А може дасть Господь милосердний ще одпочину, та на старість попробую писати прозу. О віршах уже нічого й думати.

Прощай мій єдиний друже! Може дасть Бог ще се літо побачимось, а поки те буде целую тебе як брата рідного, а ти поцілуй за мене свою стару і перецілуй своїх діточок, і не забувай іскренняго твоего друга кобзаря
Т. Шевченка.

Умисне пишу тобі на одному листочку щоб було де поличіє положить і щоб конверт не дуже важив.

Апреля 22

1856—1857 г.

Новопетровское укрѣпленіе.

VIII. 1859.

Батьку отамане Кошовий, і мій єдиний друже!

Треба б було мені на тебе сердця; та ні, розсердся ти перше на мене. Розсердся ти на мене за те що я вчорнік ще аж у апрілі місяці получив твое письмо ласкаве од М. М. Лазаревского та не промовив тобі (!) й півслова й досі. Хоч би подякував за ті 10-ть карбованців що ти во імя мое дав якомусь моему братові Петрові Шевченку. Спасибі тобі мій друже єдиний! У мене єсть брати Микіта й Йосип, а Петра нема. Бог його знає відкіля він увзявся? Та дарма! Нехай собі здоровий буде. А ти здоровий і багатий. Не сердся ж на мене мій друже єдиний, що я й досі до тебе не написав хоч на клаптику паперу. Як (!) би сказати що ніколи було, то таке слово смерділо б брехнею, а я не пошлю тобі смердячого слова.

А тепер я захожусь сердця на тебе отамане наш батьку кошовий! Мабуть ти давно в землях християнських не бував, і до-

брої мови християнської не чував, що зовеш мене *закадишим* другом. Чи ж чути було коли небудь меж християнами таке брідке, паскудне слово? Мабуть ти, батьку, забув нашу християнську мову і до тшенту побусурменився? Та дарма! Зови, як знаєш тільки не забувай твого искренняго

Т. Шевченка.

17 янв. 1859 года

С.Петербург.

У нас тут складаєця *хата*, то чи нема часом у тебе якої доброї деревини на крокву або й сволок. Як е то присилай її на імя П. А. Куліша, або в академію художеств Т. Г. Шевченку. Поцілуй тричі за мене свою стару і своїх діточок.

Не сердся на мене мій друже єдиний шо я тобі пишу так не багато. Я ще й доси не одпочив після тії проклятої неволі. Як одпочину то напишу тобі за одним заходом аркуш або й два.

Чи ти читав *Оповіданя Марка Вовчка*? Як не читав, то я пришлю тобі.

По краєві вдови листа штаблом вибито з двох боків: „19 янв. 1859“)

IX.

1860. року 25 марта.

Батьку отамане Кошовий!

Посилаю тобі к великодню замісь (!) писанки *Хату*, и не журнал а тільки альманах, попередник нашого будущего журнала *Основа*. Начнеця він з того року. Збирай батьку Чорноморську запорозьку старовину та присилай на мое імя, а я передаватиму в редакцію. Требаб багато де чого тобі написать та ніколи, нехай другим разом лучшим часом. Цілую твою жінку і твоїх діточок, а теби аж тричі. Згадуї инколи щирого твого

Т. Шевченка.

Конрад Фердинанд Маер.

Із чужих літератур.

(Конрад Фердинанд Маєр і його твори).

Був собі раз великий поет і великий артист і називався Маєр. Чудно якось, неправда? Як під сільською стріхою ніхто не звик шукати князя або барона, так під назвою Маєр якось не ялося шукати великого поета і артиста. А про те він був і ціле життя носив сю назву і навіть не пробував прикривати сеї своєї архибуденної назви якимсь грімкішим псевдонімом, як се чинив його земляк Фішер, що в німецькій літературі зробився звісний під назвою Дранмора. Маєр, про котрого ми хочемо говорити тут, так і звався Маєром і може бути, що крім інших прикмет, про які скажемо далі, власне й тій архибуденній назві він завдячує те, що за життя його знали і доси знають далеко менше, ніж він заслугує на се, що люди з талантками в десятеро меншими від його добилися більшого розголосу, що їх твори купують ся, перекладають ся на чужі мови, коментують ся і дискутують ся, коли тимчасом про Маєра поза досить тісним кругом знавців і любителів мало хто й знає.

Та про те ми скажемо не боячи ся закиду прибільшення, що померший при кінці минулого року К. Ф. Маєр був одним із найбільших і найоригінальніших поетів, яких мала Німеччина в XIX віці, а серед поетів другої половини сего віку мабуть ані один не дорівнює йому глибиною думок, силою і прецизною вислову і повнотою артистичного викичення. Серед молоді генерації, що повстала по 1870 році і з якимсь горячковим поспіхом переживала всі духові хвороби і літературні моди сусідніх народів —

Росиян, Французів, Скандинавців, кидала ся в різні боки, пробувала різних форм і різних тонів не знаходячи свого власного, К. Ф. Маєр стоїть мов високий, кріслатий дуб, що глибоко і широко заустив корінь, сильно держить ся ґрунту і хоч не скрипить як душенаста осика, то все має свій поважний, троха може одностайний, але глибоко поетичний шум, що порушує душу і навіває свіжі, світлі думки. Поле його творчости дуже широке — власне нутро, сучасне життя і безмежні поля історичної минувшини; теми його дуже різнородні, бо він малює життя в найрізніших його проявах: дикі пориви пристрастей, тихі хвилини радощів і смутку, вибухи розпуки, усміхи надії і ледво помітні рухи пекучого докору; та про те всюди, на дні всіх тих сцен і малюнків видно мов золоте тло — щире, м'яке і гуманне, та при тім мужнє серце поета, його здорову вдачу, ясний погляд на світ і на людей. Він об'єктивний як мало хто з німецьких поетів нової генерації, і з сего погляду можна порівняти його з Фльобером, з котрим у него й так є чимало близького. Та про те його об'єктивність ніколи не буває холодною, як у Фльобера, ані не просвічує іронією, як у Кільянда. З кожного речення його прози, з кожного куплета його поезії чути, що не за тою об'єктивністю, подиктованою артистичним тактом, б'ється живе, м'яке і чутливе серце поета і наскрізь щирого чоловіка. Тільки високий артистичний такт наказує йому здержувати пориви свого індивідуального чуття, не виявляти їх безпосередно, в безладній, еруптивній, розчіраній формі; але поет в ньому знає, що чує, то найвищий скарб, властива суть поезії; поет і артист борються в його нутрі довго і важко, доки плинне, еруптивне чує не переллється, не скристалізується в чистий, ясний бурштин, не візьме на себе довершеного артистичного тіла. Бувши здобутком важкої праці, довгої і впертої внутрішньої боротьби, Маєрові твори являють ся ясні, прозорі в композиції, плястичні в формах, як мало які інші твори німецької літератури. Артист не важить ся випустити їх з рук, поки не вивершить, не виокруглить їх як мога найкраще, не затре і не зашліфує всіх слідів тих металевих ниток, де його твір вязав ся з його власним життям, з його душею, мов свіжо віділляна статуя з глиняною формою. От тим то його твори являють ся нам імперсональними, мов чимсь елементарним, що є таке і не може бути инакше. В тім їх висока артистична вартість як документів людського життя і артистичної праці над амальованєм того життя, — але в тім є й їх хіба, бо

через се вони являють ся троха холодними, не печуть нашої душі, не шарпають нервів, не розбуджують горячкового зацікавлення і битя серця. Для нашої рознервованої і перерафінованої генерації вони занадто змиї, може навіть мляві. Але я певний, що кожда здорова, сильна і гармонійна в собі генерація буде любити ся ними, буде знаходити в них здорову, сильну духову страву, а будучі генерації поетів будуть пізнавати з них міру, до якої підняв ся в Німеччині артизм у другій половині XIX віку. В Маєрових писаннях по моїй думці в десятеро більше плідних зародів будучини, ніж у цілій крикливій та блискотливій плеяді німецьких поетів наймолодшої генерації, ніж у всіх тих „модерністах“, символістах, ніціанцях та декадентах.

Житє К. Ф. Маєра вбоге зверхніми фактами, та богате внутрішньою боротьбою, розчарованиями і невпинною працею. Як другий Парсіваль старої кельтороманської легенди він цілу половину життя шукав двох річей, котрі звичайному чоловікови нераз доля, так сказати, кладе в кошику або вони приходять йому без великого труду. К. Ф. Маєр шукав своєї національності і свого покликання. Ні одного, ні другого не дала йому молодість. Уроджений у німецькій часті Швайцарії, в Ціриху, він жив радійше в французькій Швайцарії і почував себе на добру половину Французом, — відси й пішло його довголітнє вагання між французькою і німецькою нацією. Уроджений в достатку і вчасно стративши батька він в молодім віці не прикладав ся ні до якої наукової праці, хоч був дуже здібний; він не потребував ніякого „фаху“, то й не силкував ся опанувати нічого. Пізнійше він дуже жалував сего, що в молодости не мав над собою того спасенного „мусу“, бо через те він стратив багато найкращих літ мужеського віку, хитаючи ся між ріжними занятями і не знаходячи ніде вдоволення. Та послухаймо, що сам він говорить про се в своїй автобіографічній замітці, написаній для Антона Райтлера, що в 60-ті роковини його уродин (1885 р.) видав про него невеличку студійку.*) „Я родив ся в Ціриху 12. жовтня 1825 р. Мій рід оселений тут більше вже як 200 літ. В 1802 р., коли військо гельвецького правительства бомбардувало Цірих, командував мій дід, полковник Маєр, обороною міста, а мій другий дід (по матері),

*) Anton Reitler, Conrad Ferdinand Meyer, eine litterarische Skizze zu des Dichters 60. Geburtstage. Leipzig 1885.

намістник Ульріх, репрезентант гельвецького правительства, мусів утікати. Зильяне крови тих двох ворожих політичних противників, федераліста і унітарія, було мабуть причиною моєї безсторонности в політичних справах. Мій батько, правительственний совітник Фердинанд Маєр, був близнець, дуже делікатної будови, чоловік без пристрасти, безмірно сумлінний робітник і значний організаторський талант. Наскрізь непорочний характер він був горячим поборником парламентарної республіки і рішучим противником абсолютної демократії, котрої тумультуарна вдача справляла йому, так сказати, фізичний біль. Моя мати, Бетті Ульріхівна, була, як се признають усі, що знали її, дуже симпатична жінка, оригінальна і віжна, але з відтінком меланхолії, „веселий дух і сумне серце“, як характеризувала себе сама. Блючлі в своїй книзі „Denkwürdigkeiten aus meinem Leben“ (т. I, стор. 56) амалював майстерною рукою портрети мого батька, а особливо моєї матери, так що я не міг би до них ані слова додати, або від них відняти*). Батька стратив я вчасно, 1839 р., швидко по ціріхськім кантональнім бунті, що вибух наслідком покликання Штрауса на ціріхський університет. Се публична подія є також найважнішим спомином моїх молодих літ. Пригадую собі, що хтось дав мені тоді памфлет вимірений против Штрауса, з біблійним моттом: „Виженіть струса назад у пустиню!“ і я запитав: „Аджеж у біблії говорить ся про птаха струса! Чиж таке пришилюванє біблійних цитатів не є туманенем народа?“ Мені ввижаєть ся й доси, як мій батько всміхнув ся на се і зітхнув.

Скінчивши гімназію, де я не здобув собі нічого крім основної знайомости клясичних язиків, котрих не забув і доси, переїхав я на довший побут до Льозани і до Женеви. Моя мати була щиро заприязнена з одною женецькою сімєю, а мій батько, що пильно займав ся історією і написав книжку „Евангелицька громада в Льокарії“ (1836), про котру похвально відізвав ся Ранке, — лишив мені щирого приятеля в особі Людвік Вулліміяна, історика з Вадта. Таким робом французька Швайцарія здавна була мені другою батьківщиною, де я шукав притулку нераз, коли дома було мені не по нутру, і де мені все виходило на добре. В часі того першого побуту я віддав ся без опору вражіням французької літе-

*) Нові матеріяли для характеристики Маєрових родичів подає проф. З. Фрай у берлінській Deutsche Rundschau з 1899 р.

ратури, впливав ся класиками і новочасними писателями, класичною комікою Молієра не менше, як ліричним шампаном Альфреда де Мюссе. Оттак то від молодю я навик до французької мови і пишу нею не але. Не радо вертав я з Льованні до Ціриха, здав матуралий екзамен і записав ся на правничий виділ. Але ті студії не засмакували мені, хоча Блюнчлі силкував ся з великою доброткою заохотити мене до них. Швидко я покинув виклади і розпочав самотнє житє — це бездіяльнє, але розкиданє і самовільнє. Я читав тоді безмірно багато, заглиблював ся пристрасно, але без ціли і методи, в історичні студії, прочитав багато літописей і познайомив ся з жерел з духом ріжних віків. І з сего дещо лишило ся мені: історичний ґрунт і мірно наведений льокальний кольорит, який пізнійше я вмів надавати всім своїм творам, не потребуючи рити ся в книжках.

„Отсе самотнє житє провадив я цілі десятки літ, бо моя добра мати лишала мені повну свободу, а по її смерті любя сестра провадила моє хозяйство. Обоє ми рисували, і в тих довгих літах я полюбив малярство і різьбу. В усякім разі ся довголітня самота, оживлена хіба відвідинами кількох вірних приятелів, не була відповідна для мого розвою, хоча я й силкував ся зрівноважити її тілесною гімнастикою, плаванєм, фехтованєм і мандрівками на шпілі високих гір. Безцільність мого житя довела мене раз майже до розпуки, і тільки швидко втека до французької Швайцарії вратувала мене. Кілька подорожий за границу додали мені потім нового житя. Довший час я пробув у Парижі (1857), кілька разів відвідував Італію (побут у Римі 1858). Зробивши ся майже чужинцем у Ціриху я в тім часі перебрав ся жити з міста над озеро. Я жив за чергою у відлях у Кіснаху, в Майлені і знов у Кіснаху. Оженивши ся з дочкою полковника Ціглера 1875 р. я купив нарешті невеличку посілість у Кільхберґу і живу тепер там з жінкою і дочкою.

„Істория моєї літературної карієри ось яка. В 1868 р. один із моїх женевських знайомих, Ернест Навіль, тепер член французької Академії, що тоді виголошував у Женеві популярно-наукові виклади, котрі були перекладані на ріжні мови, жалував ся на неодоладність німецького виданя першої з тих „промов“ і просив мою сестру, щоб переклала другий виклад під моїм проводом. Книжечка вийшла в Лпвську у Г. Гесселя. В слідуючій році відвідав мене Гессель і ми заприятели ся. Він зажадав від мене

дечого самостійного для друку. Ще 1864 р. вийшли були у Мецлера в Штутґарті за намовою Густава Пфіцера мої „Двацять балад“.*) Я дав Гесселеви новий томик і він видав його 1870 р. п. з. „Romanzen und Bilder“.

„Рік 1870 був для мене критичним роком. Велика війна, що і у нас у Швайцарії розворушила уми на дві сторони, закінчила також війну в моїй душі. Незначно дозріло в мні племенне почутє, та тепер воно сильно захопило мене; в тій великій історичній хвилі я скинув із себе французьку закруску; щось перло мене в нутрі дати вираз сій зміні моїх поглядів і я написав поему „Остатні дні Гуттена“. Другим моментом сеї поеми була моя самота в моїй батьківщині. Остров Уфенау лежав близько передо мною і так само майже напрошувала ся моїй душі идея — взяти героєм Гуттена, що там умер самотно. „Остатні дні Гуттена“ вийшли 1871 р. і здобули собі публіку.**) В 1872 р. випустив я поемку „Engelberg“, іділлію написану вже давнійше і потім відложеноу на бік. Давно вже займала мене одна історична фігура, найбільша в історії Біндена. Із частих і довгих літніх прогульок знав я в Біндені майже кожду пядь землі і в його хроніках був я начитаний як тільки можна. Довго я займав ся сею темою немов для іграшки, та в кінці під каштанами мого помешканя в Майлені я написав повість „Юрко Бнач“ (перше вид. 1876, в р. 1885 вийшло семе). Ще в Льовані я багато займав ся французьким істориком Огюстеном Террі і переклав на німецьке його „Récits des temps mérovingiens“ (виданє в Ельберфельді). В його „Histoire de la conquête de l' Angleterre“ я наткнув ся на загадкову постать Томи Бекета і так довго займав ся нею, вглубляв ся в її психологію, що вона майже болюче стояла мені перед очима. Я увільнив ся від сего привида, написавши новелю „Святий“. Ся новеля вийшла 1880 р. (в 1884 було вже четверте виданє***). В 1882 р. вийшли „Поезії“, де знаходить ся найбільша часть давніх балад і романсів зовсім перетоплених. Чотири „Малі новелі“ („Амулет“, „Вистріл з амбони“, „Плявт у жіночій манастирі“,

*) Zwanzig Balladen eines Schweizers, видані безіменно, накладом самого автора.

**) В 1884 р. вийшло вже пяте виданє; у мене під руками є семе виданє з 1889 р.

***) В 1881 р. сю новелю перекладено на англійську мову — трохи члї не одиникий переклад із Масрових творів за його житя.

„Наж Густава Адольфа“) вийшли 1883 р. Мої остатні писання, се „Терпіня хлопця“ (1883) і „Шлюб монаха“ (1884). В р. 1880 надав мені університет мого рідного міста титул доктора honoris causa.“

Певна річ, отсей коротенький автобіографічний нарис дає дуже поверховний і недокладний образ життя К. Ф. Маєра. В нім ледво зазначено ту глибоку трагедію його життя, про котру ми згадали висше: змарновані найкращі літа, припісаний, а через те короткий розцвіт творчості, що мусів бути окуплений величезним напруженням сил усього організму і їх швидким вичерпанєм. Адаже із самих хронологічних дат у автобіографії видно, що німецьким поетом Маєр зробив ся маючи мало що не 40 літ, та від того часу минуло ще 7 літ, поки написав першу працю, з котрою справді можна було показати ся між люде і котра дійсно майже відразу поставила його в ряді ліпших німецьких поетів. Уроджений 1825 р. Маєр тільки в 70-тих роках знаходить своє призванє, робить ся писателем, і тільки маючи 50 літ він женить ся. Яка трагедія криє ся по за тими сухими датами, се відслонюють нам по трохи спомини Маєрових знайомих. Мати виховала його в строго релігійнім дусі різкого кальвінізму. Безмежна любов до матери була причиною, що він так само горячо привязав ся й до її конфесії. Та коли з часом знайомість сьвіта і читанє книжок почало підкопувати в його душі фундаменти тої віри, він терпів страшенно. Релігійність матери з часом перейшла в біготерию, в аскетизм, у божевілє, в якім вона й скінчила житє. Її син, з малку несмілий, склонний до самоти, до задуми і меланхолії, чув над собою мов лопотанє крил якихсь чорних демонів, що грозили ся здмухнути ясний сьвіточ його духа. Яких страшених зусиль коштувала боротьба з ними, а надто для чоловіка, котрому молодість не дала гарту волі, виправки і енергичних імпульсів! А коли в дозрілім віці у него знайшла ся та енергія, то організм почав подавати ся. Уже в перших поривах його поетичної творчості бували перерви, довгі дні і тижні, коли перо випадало з його рук, мозок відмовляв служби, і він сидів затоплений не то в задумі, не то в глухім остовпіню. З часом такі павзи робили ся щораз частійші, довші, поки в кінці 1891 рік зовсім не витрутив йому пера з рук, не зробив його живою руїною. Правда, в божевілє він не попав; се була радше тиха меланхолія, спричинена з одного боку унаслідженням, а з другого надмірною, страшно інтензивною

і важкою працею. Бували в тім часі й сьвітліші хвилі; він віджджав на недалекі прогульки, розмовляв, писав листи; але про літературну працю не було й мови. Він умер у падолисті 1898 р.

Щоб зрозуміти труднощі, з якими мусів бороти ся Маєр пишучи свої твори, треба пригадати, що властивою рідною мовою його був твердий пірихський діялект, рапавий і немельодійний. Літературну німецьку мову він знав тільки з книжок; думав діялектом і мусів кожду думку перекладати на літературну німецьчину. До того він за молоду навчив ся дуже добре по французьки, говорив і писав тою мовою далеко краще, ніж по німецьки і перші його німецькі писання були повні галіцизмів. Якийсь час він вагав ся, чи не віддати йому своїх сил французькій літературі; можна бути певним, що колиб він був наважив ся зробити ся вченим, істориком, як думав одного часу, він був би писав по французьки. Але поетичного тону на французькій мові він ніяк не міг дібрати і коли раз рішив ся зробити ся німецьким поетом, мусів поборювати великі яzikові труднощі. Ся боротьба з язиком вийшла у него в привичку, зробилась його другою натурою, доходила декуди до манери, до манії. Висловити кожду думку як найпростійше, як найяснійше і як найкоротше, се був його девіз. Він не вдоволяв ся майже ніколи тою формою, в яку виливали ся його твори під першим вражінєм, хоча ся перша редакція звичайно була вже перетравлена, перетоплена, виношена в душі і виливала ся на папір з великим трудом, по малу, слово по слові. Пізнійше він розважав кожде реченє, кожду фразу, скорочував, добирив найвлучнійшого слова, поправляв і переправляв до втоми. „Гуттена“ він переробляв з десять раз, „Судніху“ ще більше; те сьме було з многими його поезіями.*) Не кожда переробка була поправкою; бувало й так, що переробивши якийсь твір кілька разів Маєр за порлою приятелів таки друкував першу редакцію. Майже кожде нове виданє його віршів подавало нові варіанти, а студюванє тих переробок подає дуже цінні вказівки для зрозуміння, як дивив ся Маєр на цілі поезії і на викінченє поетичної техніки. Та про те ся техніка була для него далеко не всім. „Майстер форми — пише про него Францос, — він високо цінив формальний талант, але ніщо не було йому антипатичнійше, як великий формальний талант

*) Див. Karl Emil Franzos, Konrad Ferdinand Meyer, ein Vortrag. Berlin, 1899, стор. 27.

із „гарненьким собі“, не великим і неважним змістом. „Се — писав він — робить на мене вражінє гарного мужчини в моднім журналі.“

Із молодости, коли він ходячи самопас шукав собі відповідного занятя і шукав вітчизни, котрій би міг віддати свою любов і свою працю, він виніс два замилюваня, що мали рішучий вплив на його пізнійшу творчість: замилюванє до історії і до малярства. Ми бачили з його автобіографії, як він, замісь студювати права, вчитував ся в старі хроніки і в праці нових істориків таких як Террі. Він перекладав їх — Террі на німецьку а Момаєна на французьку мову. З того замилюваня до історії він виніс багато фактів, постатей, сцен і характерів, що мали ожити в його поезії і в його новелях. Малярство займало його так само сильно; він думав зробити ся малярем, а покинувши сю штуку для поезії, він заховав те чисто малярське око, вразливе на краски, на контури, на пози. Його новелі і вірші тим головно вбивають ся так різко в память, що кожда фігура в них обрисована двома-трьома словами, але в таким положеню, немов би поет бачив її перед собою на малюнку. Здаєть ся, що Маєр, навіть описуючи найрухливіші сцени, всюди вміє зупинити ся на момент і зупинити своїх героїв, щоби підхопити у них якусь мальовничу, характерну позу і закляти її на віки в слова, як найдокладнійше примірені і прикренні до ситуації.

Яко чоловік був Маєр людина добродушна, непідкупно чесна і зовсім проста, далека від усякого честолюбія, в високій мірі скромна і безпретенсивна. Правда, він, потомок швайцарських патрицій, держав себе з далека від народньої маси, не брав участі в публичнім житю, а в часі, коли його імя зробило ся славним, дім його був мало кому доступний. Та про те супроти не-многих своїх приятелів він був ширій і отвертий, а з усіми поводив ся з високим тактом, делікатно і людяно. В своїм Кільхбергу він збудував і багато вивінував дім притулку для німечиних робітників; уже се одно показує, що його „аристократизм“ був більше аристократизм духа, ніж гербу. Як чоловік дуже багатий (полишений ним маєток оцінено на півтора міліона марок) він ніколи не потребував журити ся хлібом ані заробітком; та не забуваймо, що се було частиною його житевої трагедії. Не бувши змушеним до праці він змарнував багато найкрасних літ свого життя. Не подібний до найбільшої часті міліонерів, він ніколи не

хотів яснїти, жив скромно, вважаючи себе тільки адміністратором свого маєтку.

Із 73 літ його життя властиво плідними були тільки 20, від 1870 до 1890. Його поетичне жинво богате і різнородне змістом, але невелике обємом. Дві поеми: Гуттен і Енгельберґ, не надто великий том поезій, одна більша повість „Jürg Jenatsch“ і десять новель: „Das Amulet“, „Der Heilige“, „Der Schuss von der Kanzel“, „Plautus im Nonnenkloster“, „Die Leiden eines Knaben“, „Gustav Adolfs Page“, „Die Hochzeit des Mönchs“, „Die Richter“, „Die Versuchung des Pescara“, „Angela Borgia“. Надто він написав невеличкі сиомини про свого земляка, також великого швайцарського поета Готфріда Келера і сиомини про те, як поветав його перший славний твір — Остатні дні Гуттена. Ось і весь його літературний доробок! Друкуючи компактно його можна вмістити в не дуже великих 4—5 томів. „Між важнішими оповідачами нашого віку — пише Францос — нема ані одного, котрий би не написав більше“, з висемком хіба великого реаліста і Маєрового вчителя Фльобера, — додав від себе, — або з висемком великого німецького драматика, а на полі новелі також Маєрового вчителя Генріха Кляйста. В усякім разі Маєрове місце обік сих великих майстрів слова; „на полі історичної новелі обік него мало кого можна поставити, висше него — нікого“, — каже справедливо Францос, а голосний естетик і талановитий поет Вішер, що загалом досить неприхильно дивив ся на Маєрову творчість, назвав його „Тацитом новелі“. Се дещо й у владі Маєровій, головно його етична повага, строгість і брак гумору, що наближує його до Тацита.

А тепер кинемо оком на поодинокі його твори. 1. *Huttens letzte Tage*. Фігура великого німецького гуманіста, писателя і борця за волю думки і сумління, попередника і одного з найгорячіїших апостолів реформації не раз приваблювала до себе повістарів і поетів, але ніколи не дочекала ся справді достойного портрета в поетичнім обробленю. Дійсний Гуттен був занадто аложеною фігурою, його житє занадто повне суперечностей, різнородних пригод, помилок і тріумфів, щоб можна було вбгати його в одноцілну епічну або драматичну композицію. Прекрасна монографія Д. Ф. Штрауса у-перве показала сю фігуру в повнім блиску історичної правди і вяснила неможливість шаблонного її трактованя в поезії. Маєр підхопив тему зовсім з нового, ска-

зати б — несподіваного боку. Не епос, не драму захотів він дати, а поетичну характеристику Гуттена і його часу. І ось він вибрав хвилю, коли невтомний борець, наразивши собі всіх, переслідований, гонений як дикий звір, хорий невлічною хворобою, знаходить остатній притулок у Швайцарії, у Ульріха Цвінглі, і під його протекцією коротає свої дні на відлюднім островіку Уфенау на Ціріхському озері. Спосіб його життя, вражіння, які несе кожда днина, гості, які випадково або навмисне прибувають у той відлюдний закуток, врешті спомини минувшини, надії, признання і рефлексії самого Гуттена — отсе зміст поеми. Вона вся написана короткими, мов з міді кованими двостихами, з котрих кождий дає заокруглений образ і через те Г. Келер не без підстави назвав її збіркою приповідок. Та про те якаж жива, величня і богата цілість виринає з тої збірки приповідок! Яка сила могутніх або чутливих картин, сцен, думок! Автор не оповідає від себе, а вкладає все в уста Гуттена. Характеризуючи його як найкраще тими оповіданнями він рівночасно характеризує ними цілий тодішній час, показує все, чим займалися, чим любовалися, за що боролися і мерли, чого надіялися найліпші люди тодішньої епохи. Дірерів малюнок на стіні, Аріостів „Сказаний Орлянд“, гостина лікаря Парацельза, випадкова стріча з Лойолею, що як раз у ту пору мандрував з Іспанії до Єрусалиму, жите німецьких студентів, швайцарських наємних вояків і багато подібних пригод, далі характеристики великих сучасників Еразма Роттердамського, Лютера, Зіквінгена, Коперніка виирають із карток поеми, а все те кинено кількома словами, але так сильно, влучно і глибоко продумано, що ся невеличка поемка (170 сторінок, 61 розділів, з котрих деякі мають ледво по 4—5 двостихів) є немов музей коштовних пам'яток із перших часів реформації, овіяних дивно м'яким, ліричним настроєм, бо бачених очима хорого, близького смерті, та про те до остатньої хвилі сильного духом і справді великого чоловіка. Читаючи ті прості, куці рядки звичайний читач навіть не здібний уявити собі, кілька інтензивної праці і артистичної творчості треба було потратити, щоб довести форму до такої гармонії зо змістом, а властиво, щоб зробити форму майже невидною, прозорою і дати виступити самому, безмірно багатому і різнородному змістови. Ось приміром Гуттен пригадає зміст славної книги „Eristolae obscurorum virorum“ написаної ним до спілки з іншими німецькими гуманістами:

Die Dummheit haben wir mit Witz verziert,
Die Thorheit mit Sentenzen ausstaffiert!
Wir haben sie zum Spott der Welt gemacht,
Wir haben uns und sie zu Tod gelacht.
Zu Tode? Nein! Wir haben sie geweiht
Aristophanischer Unsterblichkeit.
Wir sprachen ihr Latein — ergötzlich Spiel —
Und Briefe schrieben wir im Klosterstyl:
„Laetificor archangelice
Cum una speciosa virgine“.

Та тут йому насуваєть ся сумна рефлексія. Як же се давно було! Як змінилися часи!

Als wir im losen Mummenschanz getoht,
Da hat man unsres Witzes Salz gelobt;
Doch als die Wahrheit wir im Ernst gesagt,
Da wurden wir, die Jäger, selbst gejagt.
Wir irren heimatlos, geächtet, arm,
Und essen fremdes Brot in Not und Harm.
Die Pfäfflein, denen unsre Hetze galt,
Sie tafeln alle noch gesund und alt.

Найкращий, найдраматичніший уступ поеми, стріча Гуттена з Ігнатом Льойолею, основником ордена Сауїтів, що в ту пору відбував паломництво до Єрусалима. Стріча Гуттена з Льойолею не є історичним фактом, та про те Маєр дозволив собі на сей відступ, щоб схарактеризувати найстрашнішого противника реформації, котрий почав піднімати голову саме тоді, коли батьки реформації лягали в домовину. Приведемо тут ще характерну Гуттену сповідь, у котрій чути і власний жаль К. Ф. Маєра:

Hier schreit' ich über meinem Grabe nun —
Hei, Hutten, willst Du deine Beichte thun?
'S ist Christgebrauch. Ich schlage mir die Brust.
Wer ist ein Mensch und ist nicht schuldbeusst?
Mich reut mein allzuspät erkanntes Amt.
Mich reut, dass mir zu schwach das Herz geflammt.
Mich reut, das ich in meine Fehden trat
Mit schrärfren Streichen nicht und kühn'rer That,
Mich reut die Stunde, die nicht Harnisch trug.
Mich reut der Tag, der keine Wunde schlug.
Mich reut — ich streu mir Aschen auf das Haupt,
Dass nicht ich fester noch an Sieg geglaubt,
Mich reut, dass ich nur einmal bin gebannt!
Mich reut, dass oft ich Menschenfurcht gekannt.
Mich reut — ich beicht' es mit zerknirschem Sinn —
Dass nicht ich Hutten stets gewesen bin.

Тут ані сліду кокетованя з формою, ані сліду тенденційності і польованя на ефект. Маєр знайшов тему, де без ущербу історичної і поетичної правди міг, характеризуєчи свого героя, дати вираз також власним поглядам, настроям, жалям і надіям. Власне сей сучасний, суб'єктивний елемент, так делікатно розлитий по цілій поемі, невловимий а чутний, є найбільшою її принадою. Вийшовши в світ саме в часі німецького триумфу і заснованя німецької держави Маєрів „Гуттен“ був поетичною маніфестацією німецької Швайцарії на честь відновленої німецької корони, та заразом показував дорогу, якою повинна йти ся нова Німеччина. Се був найкращий поетичний твір того часу, одинокий справді безсмертний твір в довгій ряді тих поетичних вінців, які кидали німецькі поети під ноги розтріумфованій Германії. То то й є, що справді цінний, справді свободний голос міг тоді вийти тільки з вільної, до боїв та невідлучної від них дресури непрічасної Швайцарії!

2. Engelberg. Райтлер називає сю поемку, написану ще в 60-их роках, а може й ще давнійше, найслабшим Маєровим твором. Певна річ, тих високих прикмет, які змушують нас подивляти його „Гуттена“, тут видно хіба рідкі проблески, та все таки і тут видно вже незвичайний композиційний талант, а поетичні малюнки альпейських шпилів і долин, характеристики фігур — і то не деяких, а всіх без винятка, як усюди у Маєра — можна назвати прекрасними. І сама фабула поеми не є така втоптана стежка, як твердить Райтлер. Дівчинка Ангеля, сирота, що не знає свого батька ані матери, виховуєть ся в жіночій монастирі і робить ся придверницею. Аббатиса дає її до послуги своїй своячці Юті, панночці з високого роду, котру її вуйко силою замкнув у монастир з оглядів фамілійної політики. Ютта живе в монастирі, доки їй усміхаєть ся надія, що її коханець, вуйків син, вирве її відси. Та ось завтра мають її постригти в монахині і сьогодні вона одержує лист від свого коханця, що кінчить ся словами: „Jutta, vale“. В неприсутности Ангелі Ютта розбиває собі голову о зелізні штаби монастирського вікна. Бачучи її скривавлену і при смерті Ангеля пробує ратувати її, але коли Ютта вмерла в її руках, вона втікає з монастиря в гори. Там її адигає самотній стрілець, колись лицар і граф, та за вбійство вигнаний із рідного краю. Ютта робить ся його жінкою і має з ним чотирьох синів. Але її муж видрапавши ся нічю на височий шпиль, щоб зруйну-

вати орляче гніздо, гине в боротьбі з орлами, стручений ними зі скали, і Ангеля рано знаходить його під скалою ще теплого, в калюжі крови, з полонаними руками і ногами, неживого. Один її син робить ся вояком, іде з Рудольфом Габсбурьским на війну, визначаєть ся в війні з чеським Оттокарком і вернувши з богатими дарунками для монастиря, даними Рудольфом, гине в часі повені, ратуючи мельникову сімю. Другий син робить ся монахом і теологом, третій купцем, а четвертий різьбарем. Його різьби звертають на себе увагу якогось славного італіянського артиста, він кличе парубка з собою до Італії закоштувати життя і довершити ся в своїй штуці. Але сільський артист, котрого тіло винищили сухоти, не хоче йти з рідних гір; він працює над подобизною покійного батька, котрого підхоплює в тій хвилі, коли мати держить у руках його голову, з котрої тільки що улетіло життя. Він відповідає Італіянцеви:

Hier leb' ich und hier sterb' ich gerne.
Du selber, Fremdling, sprachst es aus:
Es dient die Kunst dem Vaterhaus.
Ein Werk, das nicht die trauten Züge
Der Heimal trägt, mir dünkt es Lüge.

Поет не показує нам смерти сего доморідного артиста, але велить догадувати ся, що йому не багато лишило ся жити. Третій син, купець, осів у Ціріху і відчувив ся від матери, оженивши ся в богатій сім'ї, а монах і без того був для неї мов покійник. І Ангеля знов лишаєть ся сама і вмирає одного дня, заблудивши в Альпах, коли йшла допомагати якомусь хорому пастухови. Отсе й уся, проста собі, та надихана сердечним теплом історія матери, що вміла ціле своє життя заповнити добротою, любовю і реанімацією.

3. Gedichte. Маєрові поезії варті були б детальнішого розбору. Може ми ще колись при нагоді вернемо ся до них; тут обмежимо ся на короткій характеристиці. Їх не багато; остатнє виданє з 1897 р. зміщає їх у невеличкім томі на 397 сторонах. Але який же широкий світ замкнено в тім невеличкім томі, кілька глибоких думок, щирого чутя, світлих поглядів, кілька сцен і фігур, що раз на все вбивають ся в тяжку читачеві! Зовсім суб'єктивних ліричних пісень мало, та всі вони викінчені, заокруглені і повні солодкого змісту, мов спілі ягоди винограду. Ось зараз перший віршик, немов передмова „До нового виданя“, одна з остатніх продукцій автора. Він сидить на дворі на дерновій

лавочці і перечитує „ті речі“, тоб то свої вірші; над ним перелітає пташка і тінь її крил мигнула по над рядки.

Was da steht, ich hab' es tief empfunden,
Und es bleibt ein Stück von meinem Leben, —
Meine Seele flattert ungebunden
Und ergötzt sich drüber hinzuschweben.

Як уміє зілляти поет власний настрій з малюнком природи, бачимо хоч би з віршика „Abendrot in Walde“:

In den Wald bin ich geflüchtet,
Ein zu Tod gehetztes Wild,
Da die letzte Glut der Sonne
Längs den glatten Stämmen quillt.
Keuchend lieg' ich. Mir zu Seiten
Blutet, siehe, Moos und Stein.
Strömt das Blut aus meinen Wunden?
Oder ist's der Abendschein?

Найчастіше любить поет накидати свій настрій або свою рефлексію мов прозорий серпанок на якусь посторонню сцену, змальовану з цілою властивою йому силою плястики. Весталька серед ночі пильнує святаго огню, бо знає, що коли згасне огонь, її закопають живцем у землю. Сей святий огонь — то огонь поезії в душі поета, і він так само набожно пильнує його, щоб не бути живцем похороненим у земнім бруді (Heiliges Feuer). Поет посадив перед 20 роками деревце; тепер воно вже величеньке. Він лежить у його тіни і в фантазії вимальовує собі його великим, могутнім і крилатим. Се деревце — то його поезія і він надіється, що не вмере, поки не докомпонує до кінця се своє улюблене дерево (Der Lieblingsbaum). Спочиваючи на руїнах старого замчища на вершку гори поет марить, як би то ось тут отворила ся фірточка і мигнула біла рука і ввела його темним коридориком до залі і він випивши чарку холодного вина засів би обік неї до любої розмови і бачив би в її лиці все те найкраще, найлюбійше, що ушасливило і мучило його в житю, і він міг би раз, однісінький раз поцілувати ті уста —

Einmal nur in einem Menschenleben,
Aber nimmer wird es sich begeben.

(Reisephantasie).

Читачам Вістника звісні з перекладу чудові Маєрові „Два сніг“ — один, де мати з жалю за сином закопує своє серце в огорді, а другий, де поет край брами раю знаходить свою любовку,

що мис ноги і не може обмити їх від того земного бруду, по котрим ходила з ним разом. Тих кілька примірів може дати понятя про суб'єктивну лірику К. Ф. Маєра.

Досить значне місце між його поезіями займають сценки вирвані з життя, сказати б, моментальні фотографії, dokonані оком маляря і рильцем різьбаря. Дві смолоскіпи, вітер, дощ, убоге покривало, проста дощана труна, два грабарі, аві одного вінка, аві одної душі за труною — се похорон Шіллера. Тільки один незнайомий у широкім плащі йде за труною — се геній людськості (Schillers Bestattung). Літній день. Два хлопці скачуть з човна до води купати ся. Один вплив і кричить: „Брат тоне!“ Надпливають човни, витягли одного, що сидить на березі мов злочинець.

Des andre Knabe sinkt und sinkt
Gemach hinab, ein Schlummernder,
Geschmiegt das sanfte Lockenhaupt
An einer Nympe weisse Brust.

В саду Капулетті викопали садівники мармурову статую хлопця. Дівчина бачучи у него крила і похідню, кричить радісно: „Се Амор!“ Старий археолог бачучи, що він гасить похідню, каже: „Се смерть“. — Дівчинка гуляла весною по саду, а в осени вмерла. Весною сад знов зазеленів ся і бренть тисячами голосів, шукаючи своєї пестійки: „Де ти?“ Повій спинає ся по стінах, зазирає в вікно дитячої комнатки і кличе її: „Де ти сковала ся? Вийди з за шафи! Яке маєш нове убранечко?“ — Дівчина ошукана коханцем утікає в ліс і плаче схиливши голову на камінь. В одній скалубині каменя повно її сліз. Вечером прилітає пташка і думаючи, що се дощова вода, не дівочі сльози. Але вони гіркі, пташка затрепала ся і полетіла геть. — Буря в часі жнив. З воза навантаженого снопами зісквкють дівчата перелякані блискавкою. Тільки одна сміліїша сидить на возі, з розвіяним волосем, і піднімає високо чарку, випиває її, кидає геть і асуває ся з воза. Ще одна блискавка. Чорні коні стають дуба. Ляск батога, вони рушили і поїхали. — Поет переходить попри сільську хату, в котрій живе кретин, і з жахом зазирає на подвір'є. Кретин лежить на приспі і дивить ся, як ластівки будують гніздо над його головою і сміє ся радісно.

Blitzend kreiste das Geschwirre
An dem engen Horizonte,
Und das Lachen klang, das irre,
Drin sich doch der Himmel sonnte.

Поет лежить у траві і чує, як щось легесенько доторкаєть ся його грудей. Він зирнув і бачить метелика. Йому ввижаєть ся, що се його душа. Якогож кольору був метелик? Білий з кровавими крапками. Таких сценок, немов поетичних вінет і мініатюр, можна набрати ще більше в Маєрових поезіях. Вони взяті не раз і з історії і з легенди. В подвірю парижського Лувру стоїть мармурова Каріятида долота Гужона. Коли майстер докінчував її остатній кучер, віцїлила його (в часі Варфоломєєвої ночі) куля якогось католика і падучи з руштована він обіляв статую кровю із свого серця. Каріятида заснула і прокидаєть ся по 300 роках, коли пригрїло її полумя пожежі в часі комуни. Вона позїхнула, оглянула ся. „Де се я? В яким місті?“

Sie morden sich! Das ist Paris.

Телемах пливе морем до Пілбоса, шукаючи батька. Ніч, він поглядає в небо. Обїк него стоїть Алена в виді Ментора і мовить: „А тепер помолїмо ся разом до богів.“ І зложивши руки вона молить ся серед ночі, і сама-ж вислухує молитву, проговорену нею за сироту. — Невольник Йосиф біжить попри верблюда, на котрім сидить його пац, арабський купець. Вони в Єгипті, перед ними Ніль, що шепче Йосифови про його сьвітлу будучину. З далека зарисовують ся острі шпилї. „Пане, що се за гори?“ — питає хлопець. „Синку, се піраміди.“ Німецькі літературні систематики не раз у клопоті, як назвати ті твори, продукти незрівнаної плястики, стилїстичного майстерства і артистичного такту. Вони зовуть їх то балладами, то романсами, хоча способом концепції і оброблення вони нічим не різнять ся від чисто діричних творів Маєра. Менї байдуже, як їх звати, для мене вони все лишать ся перлами поетичної творчости. Та крім поетичної вартости ті короткі оповідання і сцени мають ще иньшу вартість — як сьвідoctва про напрям думок і симпатий автора. З яких піль історії брав він свої теми і які теми? Він не даржо перекладав Момзена на французьку мову. З римської історії знаходимо цілий ряд сцен. Маленька дївчинка Клявдия спить у колицї, а над нею похилена Парка сьпіває їй пісеньки — її будуще щастє і горе: шлюб, смерть мужа від хвороби, смерть одинокого сина в війні. — Гальський герой

Верцінґеторіке по п'ятнадцяти муці в тюрмі їде за триумфальним возом Цезара і тїшить ся, що сььогодні вечером буде його смерть і що його кїнь Елїд, котрого він убив ще перед п'ятьма роками, понесе його до рідного краю. — Гельветці над Леманом серед сьпіву і радощів прогонюють недобитків римського легїону по під ганебне ярмо. — Цезар здобувши гальський город знаходить у сьвятинї на вїттарі свій меч страчений у якїсь битві. „Не рушай його, Страбо, — мовить він войкови, — лишь його на вїттарі. Я стратив його в важкїм змаганю до побїди, в горячїм бою. Боги підняли його.“ Ніч. У цирку бють ся глядіатори. Сметанка Рама придивляєть ся кровавій забаві, коли нараз статуя богинї Роми, умїщена над сценою, починає голосно ридати, ворожачи місту ганьбу і неволю від близького нападу ворогів. Декілька чудових образків узяв Маєр із біблійних тем і християнських легенд, дві три з орієнтального, головню арабського сьвіта („Гарунові сини“, „Два слова“, де героїнею є Сараценка, мати пізнійшого „сьвятого“ Томи Бекета). Але найлюбїйше лїтав поет своєю фантазиєю в історію Італїї часів ренесансу і в історію Франції часів гугенотських війн. Є тут страшні, трагічні малюнки, як звїсні нашим читачам „Ноги в огні“, як „Бретичка“, любка спаленого єретика Фра Дольчїна, що волить і сама згорїти, ніж вийти замуж за лицаря, котрий готов пошлюбити її з костра, — як „Іспанські брати“, де один брат католик цїлує і рівночасно вбиває другого брата, що хоче перейти на протестантизм. Та є й иньші, глибоко меланхолїїні, як ось „Очи слїпого“, де слїпий вояк чуючи про приїзд героя і свого колишнього генерала Дон Жуана дотикаєть ся до него і описує його таким молодим і цвітучим, яким бачив його колись, а перед ним стоїть Дон Жуан хорий, висохлий і винищений заданою йому отруєю, — як „Мільтонова пімста“, де п'яні королївські вояки кидають у ночі камїне в Мільтонові вікна, коли він, слїпий, диктує своїй доньцї вірші своєї безсмертної поеми; один камїнь ударив поета в чоло; дочка зриваєть ся, щоб захистити його, але він садить її на сталець і диктує далї огнисту строфу про сю подїю, що й лишать ся на віки в його поемі. Не бракує в тїй галерїї і веселїйших тонів і навіть граціозних жартів, як ось: „Die drei gemalten Ritter“, „Die Schweizer des Herrn Tremouille“, а особливо прекрасне оповіданєчко „Alte Schweizer“, де оновїдаєть ся, як по смерті Пія IX новий папа Лев XIII задумав було не дати Швайцарцям своєї гвардїї привичної в таких разох бонїфікації

по 11 таларів на чоловіка і як вони за те підняли невеличку революцію.

Sie kommen mit drohnenden Schritten entlang
Den von Raphaels Fresken verherrlichten Gang
In der muffigen alten geschichtlichen Tracht,
Als riefе das Horn sie zur Murtener Schlacht.

Вони покликають ся на своє історичне право і грозять ся вліщувати сьвятому отцеві апостольську столицю, поки сей переляканий не видобув жаданих монет.

Da werden die Löwen zu Lämmern im Nu:
„Herr Heiliger Vater, nun segne uns du!“

Прекрасний приклад релігійної толеранції дає Генріх IV французький, пізнійший автор Нантського едикту, змальований у вірші „Das Reiterlein“. Франція роздерта релігійною війною. На однім березі потоку патрулюють католики, на другім кальвіністи. В тім надїждає їздець, зіскакує з коня, стає одною ногою на один беріг потоку, другою на другий і просить пити. Сей дає йому чарку шампанського, другий бургундського. Генріх озирася їх:

„Katholik? Calvinist?
Hier ein Christ! Dort ein Christ!“
Er schlürft aus beiden Bechern.

Ми закінчимо сей огляд Маєрових поезій прекрасним віршиком „Усі“, одиноким, у котрім поет пробував вирнути в будуще людського роду і бачив у ньому сповнене пророцьких слів Христа: „Прийміте, ядите“ і „Пийте от нея вси“. Ми подаємо сей вірш у своїм перекладі.

І мовив дух: Устань! Було се в сні.
Я зір підвів в простори сьвітляні
І бачив: Спас для учнів хліб ломас,
Пророцьку річ любовно промовляс,
І понад них його сьвяте обличчє
Всю землю до стола свого кличє.

І мовив дух: Устань! Обрус як слід,
І многим вже заставлений обід,
І тисячі сидять по за столами,
Столів кінці пезають геть за мглами,
Та там, в низу, на сходах тих блідих
Як много ще голодних і худих!

І мовив дух: Устань! Увесь простір —
Безмірна учта, доки сягне зір.
І шедро бе життя криниця кожна,
І жадна чарка не несєсь порожна,
При кожнім сніп важкий і многоплідний,
Нїде не пусто, жаден не голодний.

(Конець буде.)

Іван Франко.

Хроніка і бібліографія.

I. Рецензії і звістки.

З Наук. Тов. ім. Шевченка. Д. 1. червня н. ст. відбули ся збори всіх трьох секцій для вибору в перший раз дійсних членів відповідно до нового статута. Вибрано усіх членів 32, яких і подаємо в поазбучнім порядку. Усіх вибраних затвердив Виділ на засіданю 7 червня н. ст.

Історично-філософічна секція: 1. Володимир Антонович у Кїві, 2. Федір Волков у Парижі, 3. Михайло Грушевський у Львові, 4. др. Станіслав Дністрянський у Львові, 5. др. Михайло Зобієв у Сарасї, 6. др. Коєст Левницький у Львові, 7. др. Володимир Охримович у Львові, 8. Єфим Сідинський у Каменці Подільській, 9. др. Петро Стебельський у Львові, 10. др. Остап Терлецький у Львові, 11. Степан Томашівський у Львові, 12. Яків Шульгин у Єлисаветі.

Фільологічна секція. 1. Олександр Барвінський у Львові, 2. Володимир Гнатюк у Львові, 3. Митрофан Дикарєв у Катеринодарі, 4. Ля Кокорудз у Львові, 5. др. Олександр Колєсса у Львові, 6. Олександр Кониський у Кїві, 7. др. Володимир Коцовський у Львові, 8. др. Степан Смаг-Стоцький в Чернівцях, 9. др. Кирило Студинський у Кравкові, 10. др. Іван Франко у Львові.

Математично-природописно-лікарська секція. 1. др. Григорій Величко в Станіславові, 2. Іван Верхратський у Львові, 3. др. Іван Горбачевський у Празі, 4. др. Осип Дакура в Парижі, 5. Володимир Левницький у Тернополі, 6. Петро Огоновський у Львові,

7. др. Евген Озаркєвич у Львові, 8. др. Іван Пулюй у Празі, 9. др. Шасний Сельський у Львові, 10. др. Олександр Черняхівський у Кїві.

Витяг із протоколів засідань виділу Наук. тов. ім. Шевченка. На останніх чотирьох засіданях полагоджено такі важніші справи:

19 цвітня. а) Принято до відомости, що для безпеки каси справлено залізни двері і віконниці. б) Принято чотирьох нових членів. в) Ухвалено завести електричні дзвінки в льокалі товариства.

26 мая. а) Принято до відомости, що меморіал в справі обмеження науки українсько-руської мови в гімназіях з польською викладовою мовою вислано до міністерства. б) Принято до відомости, що в канцелярії Товариства заведено телефонічне полученє. в) Ухвалено просити собор крилошан у Перемишлі, щоби відступив один екземпляр Острогської Біблії, яких має чотирь, для бібліотеки Товариства в заміну за виданя Товариства, і Просьвіту, щоби відступила для бібліотеки один примірник альбома тернопільської вистави. г) Виділ прийняв до відомости плян видання перекладу цивільного кодекса, полишивши остаточне порішення справи до вьяснення, які кошти будуть на се. д) Поручено бібліотекарєви завести ургєнси на книжки і вислати з ними слугу товариства; за дорученє ургєнса рішено побирати перший раз 10 кр., другий раз 20 кр. е) Ухвалено вислати подяку д. Бородавє в Петербурзі за дар 250

книжок і д. Коппельскому в Київі за дар 100 книжок для бібліотеки Товариства. ж) Принято одного нового члена. з) Ухвалено вислати російській Академії Наук привітну телеграму на Пушкінове свято. к) Ухвалено дати Михайлові Бойчукові, що вчить ся початків малярства, підмогу в квоті 25 зл. і) Ухвалено виплатити Іванові Криловському, складачеві друкарні, підмогу в квоті 40 зл. на виїзд до Відня для фахового образованія і позичку в квоті 60 зл. л) Ухвалено надрукувати в цілості поему Куліша «Маруся Богуславка» прислану д. Пулюсом і просити його, щоб взяв на те потрібний дозвіл у вдови д. Кулішевої. з) Виділ згодив ся переняти на себе майно товариства «Вільні Спілки» в разі його розв'язання по мисли відповідного параграфу статута того товариства.

7 червня. а) Визначено ціну на нові книжки, що мають вийти накладом Товариства: Твори Драгоманова про українське словесність і літературу 1-50 гуль.; Апокрифи т. II, 2 г.; Етнографічний Збірник т. VI і VII по 1-50 г.; Часопис Правничий 1 г. в передплаті, для членів 1 г. в постплаті. б) Виділ затвердив вибір дійсних членів Товариства і рішив для них уложити відповідні грамоти. Рівночасно увільнив їх від вкладок починаючи від початку 1899 року. Спис дійсних членів з біографічними даними і висказом найкращих праць постановлено надрукувати пізніше. в) Принято одного нового члена.

21 червня. а) Принято до відомості уконституоване всіх трьох секцій. В істор. філософській вибрано: М. Грушевського головою, К. Левитського заст. головою, Ст. Томашівського секретарем. В фізико-математичній вибрано: Ів. Франка головою, Ол. Колесу заст. головою, В. Гнатюка секретарем. В матем.-природ.-лікарській вибрано: І. Верхратського головою, П. Сельського заст. головою, Евг. Озаревича секретарем. б) Ухвалено дійсним членам секцій вислати безплатно відповідні секційні Збірники. в) Ухвалено виданати від нового року 4-місячний бюлетень з діяльності Товариства в українській і німецькій (або французькій) мові. За сей рік постановлено видати два випуски і в пернім подати розстр. дійсних членів. г) Ухвалено вложити в бюджет 210 зл. на намальоване трьох портретів заслужених Українців: працю поручено артистові Ів. Трунгові. д) Принято до відомості, що на засіданні іст. філософської і фізико-математичної секцій ухва-

лено відтягнути ся від участі в археол. з'їзді в Київі, наколи б українська мова не була дозволена для читання рефератів, а відповідні праці надрукувати в окремій томі «Записок». л) Принято двох нових членів. ж) Ухвалено зробити кліні до праці д. Шухевича про Гуцулів на суму 200 зр. а) Виділ згодив ся переняти на себе майно товариства «Руська Буря» в Тернополі в разі його розв'язання по мисли відповідного параграфу статута товариства.

Культурний рух у Снятинській повіті. Вже по випуску в світ останньої книжки «Л. н. Вістника» одержали ми отсей лист, з которого тут містимо цікавіше: В V. кн. «Л. н. Вістника» с. р. в статі «Листи з-над Полтва» говорить д. Observer, що «часом зрештуть ся якісь повіт радикальною організацією, але згодом зовсім підпаде» — і наводить як примір власне наш повіт. Очевидно автор мав хибні інформації, бо сею про наш повіт сказати годі.

Передоєм — радикали снятинського повіту не робили ніколи жадної «революції» — але противо, навіть підчас найзавзятіших агітацій передвиборчих поступали зовсім спокійно — і то навіть супроти найбільших шахрайств противників. Їх робота була і с політична, економічна і культурна. Першу сповіяли ми через з'єднувані членів товариству «Народній Волі» в Коломиї, скликувані вч. і нарад та перепроводжувані виборів (при шахрайствах і пресії — не все з користним успіхом); другу і третю через закладане «Народних Спілок», шпирне радикальних газет і книжок, та інших поступових і національних видань, основане повітового товариства просвітнього «Наука» і т. д. Що в тім напрямі можемо вказати ся певними успіхами — нехай покаже слідуєче з'явлення:

Наш повіт має 41 сіль — а в 27. з них с переділатинські «Громадського роду». В нашім повіті маємо 16 «Народних Спілок» — а дві нові власне оснують ся. Деякотрі з них мають навіть по 300 членів, як н. пр. Н. Сп. в Карлові і Степівій. Майже при кожній Н. Сп. і с склад товарів для членів або каса позичкова, або бодай сени збіжжя. — Н. Сп. в Карлові має 4 склади, Н. Сп. в Устю має їх 3.

Крім того в наших руках с 5 інших товариств просвітніх — одно з них повітове.

Для перегляду додамо, що с ще у нас 9 товариств, котрі не мають виключно радикального характеру, а до них належать: 3 читальні «Просвіти» і 6 інших просвітніх товариств. Річ природна, що говоримо лише про товариства, котрі дають знаки життя.

Іменем радикалів снятинського повіту.

Іван Дутчак міщанин.

Іван Сандуляк селянин.

Містачи сю допись задля інтересних звісток, зазначимо тільки, що Observer говорив про політичну роботу в повіті (слово «зрештуться» не повинно нікого страшати, бо ужито тільки в значінню «розворушити»), тим часом допись не поясняє, чому навіть по тім руху радикальні кандидати упадають при всяких виборках у тім повіті і як пояснити такий погром радикалів, який був перед роком при виборках до снятинської ради повітової? P. d.

А. И Краснокут — й. Обжынкы. Збирничок творив. Змість: Вільма та Ущирь. Галчюна пашка. Оповідання. Сторін 37 піснадіятки. Харьків, 1898. Ціна 12 коп. Д. Краснокут — й дуже неприхильно відносить ся до народніх забобів і своєю книжечкою має намір висміяти їх. Але робить се він так наївно та неміло, що ледві чи зробить на читача відповідне вражіння. В першому оповіданні «Вільма» мова про те, як селянини Нечипорови приносили ся відьма, а він сей сон зрозумів навсправжки, ніби то була справді відьма. Респонденти сю причому, автор робить від себе таку цікаву увагу: «От, як сами, здорові, бачите!... Апостол Божий Хома увірвав у пропото на хресті і воскресшого Господа, коли обдивив ся і облапав його рани: наші ж Хоми та Яреми до суду будуть невірними Хомами. Вони обдивлять ся рани, увенять ся, що думки їх та гадки нісенітництва, сон, — і все таки не повірять, сами собі навіть не повірять...» (стор. 13). Так остро судить наших «Хом та Ярем» строгий автор! А про те з другого оповідання «Ущирь» виходить, що ушпирі й справді існують на світі. Мова у д. Краснокут — ого дуже плохенька, такими словами, як — гернути, берекцнути, залпортувати (?), техххнути, птукоменція (?), пмагати, оперіцати — густо засіяна уся книжечка; занадто багато зворотів, нечуваних в українській мові: відчинити воріт, зобрати ложок, в неклові, на ряднові, мямрати під носа, записати на чоза і т. п. Автор має велику

охоту до описування краси природи, — наводимо один приклад: «Хутко (Нечипир та його жінка Настя) випорожили миску борщу, там каші, там ще де чого... І все то мовчки. Тільки й чути було, що плямкали. А в окозії панувала мертва тиша; все дихало спокієм (!); небо було чисте, світле і прозоре, як скло; воно споружало (?) собою мон би величезну баню, розмальовану зо тмяна-блакитними (?) хварбами і відняховану цілими тижбами (?) огняно-золотих очей, котрі дивлять ся з непомірної вишини на землю і то тмашють (?), ніби заплющють ся (sic), то знов яснють, сяють, освічують своїми товесенькими, як лїсточка, промінцями лїсточка рослин, віконця хмурих селянських хат і шильне... Нечипир, охоплений чарами чудової ночі, мовчки випорожинов з мисок смашних потрав (sic) та слухав лубої пісні батька (?) соловейка, що видітала з-за хати з вишневого садочка і гучно дувала накруги, а про Настині розмови (sic) ніби й забув» (стор. 6—7).

З таким хистом не викорениш забобів!

С. Е.

Д. В. Куліда. Козаче слово. Оповідання сь переказаних про козацтво. Сторін 22 малі піснадіятки. Кременчук, 1899.

Торік д. Куліда видав книжечку своїх віршів, а сього року покарав нас вже прозою (в сій книжечці віршами написанно тільки посвяту). Зміст оповідання такий, що — не проти ночі згадуючи: — гетьмана Верниволю поранено на смерть в битві з Татарами і він, умираючи, видас наказ своєму джурі — убити його, гетьманову дружину, щоб вона не достала ся Татарам у неволю. Джуря прибув до гетьманевої господи і, не вважачи на всі спокуси гарної гетьманни (д. Куліда, щоб більше вражіння зробити, поклаус її на-пів голою, на ліжку), все ж таки справдив своє «козаке слово» — устроїв кницкал в її груди. Зробивши се, джуря сів на свого коня і кудись-то поїхав. «Розказували, — так кінчить своє оповідання д. Куліда, — бачучи його шадений біг, що чудова жінка у білій, розірваній білій грудей сорочці сиділа ззаду його на покритому піною екакусні і хлпстала козака і коня своїм довгим, чорним волосєм.» Сю пісенітницю оповіджено дуже недотешною, важкою мовою, повною москалізмів і таких неадаптих зворотів, як — хняльковий туман, невірний грунт, дзвіновий (!) дзвін, поле різанини і т. п. А про те д. Куліда певне залічує себе до

натуральної школи! Не дай, Боже, як на той рік він задумає покарати нас ще драмою або поемою!...

Повне видання творів Пантелеймона Олександровича Куліша. Досвіт-кы(,) думи та поєми. Типомь дру-гымь(,) зуповненымь. Харькывъ, 1899. 254 стор. in 32¹. Ціна 75 коп.

По правді се вже не друге, а третє виданнє «Досвіткы», бо перше вийшло р. 1862, а друге — 1878. У новому виданнє знаходимо ті самі думи й поєми, що і в попередньому, з додатком нової передмони і «прислів». Передмона змістом і поглядом на козацькі часи подібна до передмони в виданнє 1878 р. Куліш висловлює тут свої звичайні думки про «непомірну ідеалізацію, мізерні ілюзії, фанатизм національності, міраж козащини» і т. д. Далі знаходимо нову поезію: «Присвята оправленого в золоту примірника» (очевидно, примірника попереднього видання, подарованого жінці), — звичайна «родинна» присвята «вірній дружині».

В кінці книжки (стор. 248—254) надруковані «Присіси», — пояснення і уваги до поезій (усіх прислів 8). І в примітках знов знаходимо звичайні Кулішівські думки, напр.: «Слава предків ідей-має потомків на великодушні вчинки, — тільки справдєнні, а не фальшована патріотичним фанатизмом слава». «Авторів думалоє (волиць), що треба було рятувати Україну од Ляхів та недобрих. Ой деде! Мусили всі розумні рятувати та визволити її від козацького буня та духовницького з обох боків пморочення. До поєми «Настєся» (1648 р.) додана увага, де між иншим Куліш уважає «стіпою хибю» думку, ніби справді Жиди та пани робили на Україні наругу з благочестивої віри. «Колі козаки так часто важили ся на кривавих терезах із десятками тисяч коронно-панського війська, покріпленого німецькою піхотою й інженерією, то не могли б і одного тижня втерпіти, щоб який-сь там Жид-рандарь «на славній Україні» не дозволяв козакові й музиконі церкву одчинити, дитину окрестити, або молодих одружити, як вистєпували а posteriori Хмельничане, на втіху нашим сучасним історикам...»

На першій картці книжки написано: «Повне виданнє творів П. Куліша», а на останій — «Изданіє А. М. Кулішів». Се значить — пані Кулішева сподівастє ся видати у Росії повний збірник творів Куліша. Дуже се було добре!

Гр. Коз.

Пушкин contra Шевченко? Д. Драганов у новій статі про чужоземні переклади творів Пушкіна («Историческій Вѣстникъ», 1899 р. кн. 5) знов говорить про українські переклади. В сій статі він задержав усї свої попередні помилки і додав ще й нових. Так, окрім українських перекладів (стор. 649—650), у його сьє ще «червонорусскія или руссенскія изданія, опечатанныя нарочно (?) въ Галицїи, Угорщинѣ и Буковинѣ» (стор. 636). З замітки на сторони 673 довідуюсь, що він тут розуміє, певне, московсько-фильські видання, хоча невідомо, чому до їх він залічує також і переклад «Зимній вечір», що надруковано 1868 р. в «Правді» (ч. 7). Кінчить свою замітку Д. Драганов з таким войовничим запалом: «Наконець сообщаемъ прїятную новость, что во Львовѣ, какъ бы въ отпоръ (!) дѣйствиюему там «Товариству имени Т. Г. Шевченка», открывається «Литературное общество имени А. С. Пушкина», задачей котораго будетъ служить изученію и распространенію русской литературы. Лозунгомъ новооткрываемаго общества должна бы служить вторая часть знаменитаго стихотворенія «Кієвъ», принадлежащаго перу А. С. Хомякова, политическаго единомышленника А. С. Пушкина (по совмѣтному изданію съ Жуковскимъ не менѣе знаменитаго обличительнаго стихотворенія «Клеветникамъ Россіи» (стор. 663). «Олександр Македонський був великий чоловік, але навіть єгїпць ламать» — сказав Гоголь: «изученіе и распространеніе» російської літератури — річ не зла, але навіть знадобив ся Д. Драганову той «отпоръ» «Товариству имени Шевченка»? Виходить, ніби Галичина є вже власністю Д. Драганова, «Товариство имени Шевченка», видирає у його сю власність і сям примує на відповідний «отпоръ»! Кумедне вражінє справляють усї добродії Драганови і инші такі фанатики ідей «объединенія» та русифікації! Далі вони вже й з вігряками полізуть бити ся.

С. Е.

Збірка творів Ів. Левіцького (Нечуж). В Кїіві ладить ся до видання збірник творів І. С. Левіцького. Перший том сього видання вже друкуєтє ся: другий («Старосвітські батюшки і матушки») і третій («Хмари») подано до цензури. Дальші томи готують ся. Право сього видання автор продав одному з петербурських книгарів.

Заборонено цензурою до передруку: «Розмови про небо та землю» і «Розмови про земні сили» Д. М. Козарова.

Переклади українських творів Петербурське видавничє товариство «Знаніє» видало для народа окремою книжечкою оповіданнє Івана Франка «Цигани» в російськомь перекладі. Ранійше сєй переклад надруковано в місячнику «Новое Слово».

Переклад оповідань Марка Вовчка на хорватськю мову друкує «Matica Hrvatska u Zagrebu» в серії «Slovenska knjižnica». Перекладу доконав

звісний поєт др. Гарамбашич. У ветупі має бути подана статя про житє і літературнє значінє українського автора.

Цензура дозволила друкувати «Абу-Каземові капці» Івана Франка по українськи.

Заповідженнє на жовтєнь з'їзд російських письменників у Петербурзі з нагоди ювілею Пушкіна правительство заборонило.

II. Нові книжки.

Рай і Поступ. Написав Михайло Драгоманов. Друге виданє. Заходом Михайла Павлика. Львів, 1899. З нар. друкарні Ст. Манського і Сїпкіи (Готель Жоржа). Ст. 138, 8. Ціна 50 кр.

Друге виданє якої небудь книжки звертає у нас на себе увагу, особливож коли вона в так короткїм часі розійдєть ся, як «Рай і Поступ». З того можна по часті судити й про вартість твору, бо чим твір дішши, тим скорше розійдєть ся. Ми наведемо тут в скорочено передє слово видання. Він пише: «Перше виданє сего твору небіжчика М. Драгоманова вийшло в 1894 р. у Коломиї (в «Народі» й особною видбиткою). Воно вже давно розійшло ся. Се друге виданє виходить на домаганє сєлїи торічного з'їзду українсько-руської радикальної партії, котрий ухвалив не тільки видати всі подібні вигерпані писаня М. Драгоманова, але взагалі видавати як найбільше книжочок про відносини релігії до політики й науки, бо сєю справою — природно — дуже заинтересовані пани сєлїи. Книжка «Рай і Поступ», то найбільша і найважнїйша з таких популярних праць Драгоманова; до того й написана вона прєкрасно, горячо таї так, що не може вразити навіть щиро релігійних людей. Укладаючи сю книжку неб. Драгоманов писав мені, що ввакає її «справою свого життя» — очевидячки своїм останнім завовітом українсько-руськомь народови — та що старав ся він з усїх сил своїх писати її як найрозумнїше, а воно дуже не легко, бо виложені тут останні висновки теперішньої науки, в сїй справі — величезної. В сїм другім виданнє я старав ся зробити твір Драгоманова ще зрозумнїшим і задїя того поправив децю, головню мову, з огляду на нашу сїльську

читавоцю публіку.» Виданє дуже гарнє і зробленє на добрім папері.

Т. Г. Шевченко, Кобзарь З портретом. Виданнє редакції журналу «Кієвская Старина». Сторін 8+614 вісїмкї. Кїїв, 1899. Ціна 35 коп., а в оправі 50 коп. Про се виданнє буде особна статя в VIII кн.

Кулиш П. А. Письма 1) кь В. В. Тарновскому-отцу, 2) кь Д. С. Каменецкому и 3) кь Тарновскому-сыну. Видбитка з «Кієвской Старини». Кієвъ, 1899. Ціна 80 коп.

Das österreichische Staatsbürgerrecht als das oberste leitende Rechtsprinzip für die Lösung der Nationalitätenfrage und der durch sie bedingten Verfassungsfrage im Kaiserthum Oesterreich. Vom ruthenischen Pfarrer Daniel Taniazkiewicz, Reichsraths-Abgeordneter. Wien, 1899. St. 91. 8¹.

В отєїй брошурі, що недавно вийшла, виступає автор головню проти дуалізму, утвореного Бахом в тїй цілі, щоби панованє в Австро-Угорщині віддати двом народам, Німцям і Мадьярам, найбільшїм тоді і найкультурнїшим, а всі инші народи, з висемком Польсїи, що мали по часті ділити ся в Австрії панованєм з Німцями, кинути під ноги тамтїм. Автор добивас ся протє усунєня дуалізму, а заступленя його федералізмом і то не країв, як хотять деякі теперішні політики, але федералізмом народів. Він жадає заведеня в теперішній конституції таких змін, щоби на місцє нинїшньої управи заведено національні території з повною автономією, національні ради (на місцє теперішніх краєвих соймів), національні сенати (на місцє державної ради) і раду народів (на місцє сїльських делегатів). В останньому є трошки неясности. Коли автор не хоче дуалізму, то на що йому двох таких ін-

ституцій, як національні сенати і рада народів? Пречнь то є одно і те саме; тільки при задержаню дуалізму обі інституції мали би рацию. Заслугує уваги проєкт автора, щоби при всіх університетах Австро-Угорщини установлено катедри мов і літератур усіх народів держави — що не лиш не було б неможливе, але й дуже пожиточне — та вибір мови на 50 літ, якою мали б народи в державі порозумівати єс. Останній проєкт, на нашу думку, зовсім не реальний і протинний федерації народів. Коли б його ухвалено, тоді полинив би ся шийний стан у державі, де в засаді кожда мова рівноуправлена, а в практиці показує ся інакше. Розуміть ся, що автор говорячи про національні території, балає утвореня руської території з руських повітів Галичини, Буковини і Угорщини. Присвячує одначе тій справі занадто мало уваги, хоч власне коло неї міг згрупувати всі інші, загальні справи, які нас менше дотикають. Стиль автора за тяжкий — він любить ся в незвичайно довгих періодах — та більше пропозиційний, як публіцистичний. Доси про єю брошуру не подали намі політичні часописи навіть найкоротшої критики, хоч брошура чисто політичного змісту, тому й як раз надаєть ся до обговореня в подібних органах! В. Гн.

П. Мьрний — Лыхый полутавь.

III. З газет і журналів.

Заборона збірки укр. перекладів з Пушкіна. Перед Пушкіновим ювілеєм подано було кількох Українців до цензури збірку перекладів з Пушкіна на українсько-руську мову. Цензура заборонила друкувати єю збірку. З той нагоди появилася в 140 числі «Сіпетербурґскихъ Вѣдомостей» з дня 26 (6) червня невеличка стаття д. А. Ірисенського під наголовком: «Къ Пушкінекому юбилею», котру ми й подасю в перекладі на нашу мову, як ціканий причинок до пізнаня відносин, серед яких живе наша мова в Росії. Д. Ірисенський пише: «Когда великий российский поэт, якою память обходить инні вся Россия, з гордим розумнем свойого значіня єспіван:

«Слухъ обо мнѣ пройдетъ по всей Руси великой,
И назоветъ меня всякъ, сущій въ ней,
языкъ!»

Оповідання. Сторін 38 in 8°. Полтава, 1899 р. Ціни не визначено.

Збірник фільологічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка т. II — Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство. Том I. Ст. 260. Се перша частина повної збірки фільологічних і літературно-історичних праць Драгоманова, котрих виданє на українській мові взято на себе наше товариство. В осььому томі, котрого впорядкованєм і перекладом займає ся д. М. Павлик, містять ся отєї праці, публіковані первісно в різних російських виданнях, переважно під псевдонімами та криптонімами: Україна в її словесности, Про доконечність дослїду нар. словесности в прикарпатській Руси, Про науковий дослїд укр.-руськ. нар. постопись, Промона про Максимовича і ширша стаття про єго, Відгук лицарської поезії в руських нар. пієнях, До питання про єлїди великоруського богатирського епосу на Україні, Замітки про систематичне виданє творів укр. нар. словесности, Учена експедиція в західно-руську країну, Матеріяли й уваги про українську нар. словесність, Корделія-замурза, Дві українські інтермедії початку XVII в. і стаття про них, Турецькі анекдоти в укр. нар. словесности. Повне виданє займає яких чотири томи. II т. шийде на другій рік.

тоді очевидно не міг він допустити, що не всякому языкови буде видно популяризувати його імя. Недавно заборонено предложений цензурі збірник перекладів із Пушкіна на українсько-руську мову, яким перекладники хотїли внести в перекладну літературу, викликану теміальними творами поета, значну вкладку. Глубока внутрішня суперечність тих двох фактів — всенароднього шануваня поета і рівночасної заборони переносу його творів — являєть ся новою ілюстрацією того виключного положеня, серед якого находить ся вільяєть слово українсько-руського народа. Не вдаючись у деталї того питання, що вже нераз було порушуванє в «С.-Петерб. Вѣдомостяхъ», замічу, що загальний утиск українсько-руських перекладів цензурними обмеженнями збільнуєть ся ще адміністративним способом. Як звісно, 1876 р. видано розпоря-

дження, на підставі котрого заборонено «печатаніє и изданіє въ Имперіи оригинальныхъ произведеній и переводовъ на малороссійскомъ нарѣчїи, за исключеніємъ лишь: а) историческихъ документовъ и памятниковъ и б) произведеній язычной (красной) словесности...» (диви Ч. 297 С. Петерб. Вѣд. з 1898 р. стаття «Зачѣмъ?»). Здавалось би, що тут не може бути двох виєненєв: твори красної словесности надаєть до вислівів із загального правила, що заборонє друк оригінальних і перекладених творів на українсько-руській мові, значить, що так оригінальні, як і перекладені твори на тій мові допускають ся до друку на загальних основах. Так очевидно розумїла і цензура розпорядженє в перших часах по його виданю в 1876 р., бо в 80-их роках надруковано цілий ряд українсько-руських перекладів із Шекспира, Шіллера, Байрона, Гайне, Гомера і інших поетів. Та останніми роками змінив ся радикально погляд цензури на єю справу і штованє пониженє місце розпорядженя пояснюєть ся тепер так, що забороняєть ся зовсім переклади на українсько-руську мову. Немало вже таких творів погребано в архівах цензурного комітету, а тепер такої самої долї зазнав і Пушкін. Сперечатичє і протестувати проти такої гнучкості пояснюваня нашого питання інтересованим особам не можна хоч би тому, що розпорядженє 1876 р. — вихідна точка тих обмежень, які тернять українсько-руське письменство — не опублікованє для загальної відомости...

«Питанє єе найбільє і конче вимагає докладної уваги. В передоденє всероссійських празників, звязаних з іменем Пушкіна, автори ініційованих перекладів, а разом з ними і всі почитателї гарного і докладного українсько-руського слова мають право, адєєть ся менї, поставити питанє: Чи міг би був у російського народа розвинути ся поєт такої незвичайної єсли, як Пушкін, коли б узикванє живої російської мови підлягало такому штованю, яким придавленє тепер українсько-руське письменство?»

Journal des Débats надрукував у числі з 16. червня єього року статю «Taras Chevtschenko» з псевдонімним підписом «Ivan Strannik». По ветуїні, де зна-

льована чудова природа України, подає автор деякі факти з життя поета і переклазе змієт його поеми «Наймичка», яку він уважає без сумніву за найхарактеристичнійший утвір поета. Згадавши дальше про «Гайдамаків», «Русалку» і схарактеризувавши всі твори поета вкортотї, подає автор прозоровий переклад другої половини «Хатини», починаючи від слів:

А я так мало, небогато
Благав у Бога — тільки хату.

Переклад, хоч не єсуди близький до оригінала, але вдатний. Деяких місць авторови очевидно не можна було перевести на французьку мову пр. «бєсталанну мою, мою Океаночку» (ma pauvrete cherie, ma petite Oksana); «лани золотополї» (les vallées); стих: «туман на лан не прожєне» не перекладений зовсім. Один замієд можна зробити авторови, що він не зрозумїв виразів: думу сумную, дєда впу (старинну, давню дїями) і переклав їх словами: «la legende terrible et recente», т. зн. євїлку, недавню. (К. Стар.).

Краківське «Жєсіє», орган польських модернієтєв редактований Шпибилєвським надрукував у 10. ч. за єей рік два оповіданя В. Стефанька з «Синьї Книжечки» в перекладі і з передмовою д-ра В. Морачевського. Уступи, писані В. Стефаньком покутеьним діялєстом, передає перекладник якийсь польським діялєстом. Оповіданя мають наголовки: «Kasia» та «Mowin». В передмові подає перекладник незвичайно горичу та прихильну характеристику В. Стефанька.

«Кїевская Старина» надрукувала в випуску за май по українськи оповіданє Ів. Франка п. н. «Подуїтка». Оповідання старого ринника. Російськї Українцї повинні бїльше звернути увагу на нашї теперішні виданя, бо в них найдеть ся бїльше таких, що варті розповсюдєнє, а могли б бути надруковані в Росії. «Подуїтка» разом з шийними оповіданнями з бориславського життя, пера Ів. Франка, виїде в єднім із найбїльших томів Бібліотеки Укр.-руської Видавничї Єслики.

«Русская Музыкальная газета» в єдному з останніх чисел надрукувала статю про життє і діялєсть українського композитора М. В. Лисєнка.

IV. Памятні дні.

Вечерниці Т. Шевченка в Томську. Як розширюється культ Шевченка, видно з того, що він передістався вже навіть до далекої Азії. Як доносять до «Київської Старини» (книжка за май), відбулися вечерниці Шевченка в Томську 26. лютого в будинку «Безплатної Бібліотеки». В вечерницях взяли участь крім Українців також численні Великоруси. Вечерниці розпочав адвокат Вайсман промовою, в котрій подав нарис життя поета. Потім відграно два останні акти з драми Крошвинського «Невольник». Дуже добре виконили свої ролі д. Петренко і д.а Славська, що відспівала прекрасно одну пісню, хоч декуди не добре акцентувала. Хори, що наступили по драмі, випали доволі добре. Особливо вдало відспівано пісню: «Ой не знав козак, ой не знав Софрон». Слабше трюнки випали Лисенка: «Бють пороги» та «Ой нема, нема». На закінченні дано живий образ — апофеоз поета.

Памяти Опанаса Марковича. Д. 16 мая в Чернигові відправлено панахиду до Опанасови Марковичеві з приводу постанлення на його могилі надгробника. До цього часу за могилою О. Марковича не було ніякого догляду, навіть хреста на її не було поставлено. Сього року декому з Чернигівців прийшла спасенна думка поставити на його могилі поведичий пам'ятник з написом: «Опанас Маркович — український письменник, родився р. 1822, помер 1867.» 16 мая сего пам'ятник і поставлено. Київська часопись «Жизнь и Искусство» (ч. 137) з цього приводу помістила коротеньку життєпис Марковича і вияснила заслуги його в історії українського самопізнання.

Московофільський обхід ювілею Пушкіна у Львові. Заповіджений ще торік тутешніми москвофілами обхід ювілею Пушкіна в реванж за свято Котляревського відбув ся 25 червня. Кілько зійшло ся наших «русских», видно з того, що вони не зібрани ся навіть у великій саді «Народного Дому», але в малій, щоб незаповнена саді не дуже разила пустками... Промови, деклямації цікаві хіба тим, що їх говорено ніби то в російській літературній мові: шкода лише, що не було на місці фонографа, аби увіковічнив їх; Росіяни мали б не малу утіху, коли б

їх почули. З Росії не прийшла на обхід ані одна телеграма; за те пристали їх всякі Вергуни, Геровські і т. п., але все наші домородні «русские». Вони теж уважали за потрібне вислати до російської Академії Наук телеграму; мова телеграми випала вже вправді коректно, поправлена посторонною рукою. Вечером відбули «торжественники» комерс, на якім був також один однієвський селянин. Він мав бути водою на їх млиц, бо без нього сором мабуть було б їм проголошувати, що за ними стоїть цілий тримільйонний галицько-руський народ. Блаженний вбрующі...

Некрольоги. Недавно помер професор петербурзького університету і член Академії Наук Василь Васильєвич. Він належав до найвизначніших сучасних византиністів і заснував школу византиністів у Росії. До головніших його праць належать: Византия и Печенги, 1872; Вараго-русская и варяго-английская дружина въ Константинополь въ XI и XII вѣкахъ, 1874—5; Русско-византийскіе отрывки I—VIII, 1875—8; Русско-византийскіи изсѣдованія, 1893. Кілька літ був він редактором «Журнала министерства народного просвѣщенія», та «Византийскаго временника».

Знаний в російській літературі автор численних історичних праць, писаних по архівним жерелам, Г. В. Селінов, помер 11. цвітня ст. ст. в 87 році життя. В останніх тридцяти п'яти роках життя завідував він архівами міністерства царського двора і привів їх до цілкомитого порядку. В Київській Старині була в 1890—91 р. надрукована його праця п. н. «Описание путешествія императрицы Екатерины II. въ Крымъ».

Д. 16 мая вмер у Парижі Франсіск Сарсе, голосний театральний критик і публіцист, маючи 70 літ від роду. Невтомний робітник він від 1867 р. до самої смерті поміщував що понеділка критичний фелетон у газеті «Le Temps», надто написав історію облоги Парижа 1871 р. і декілька брошур з обсягу практичного господарства. Його критичних праць небереть ся з на 100 томів. По при везому багатий розумних і здорових думок, які знаходять ся в них, ті писання Сарсе мали дуже шкідливий вплив на цілі генерації Французів; вони

були школою того плиткого матеріалізму і «здорового хлопського розуму», в котрій звільна затратив ся французький ідеалізм і виробила ся атмосфера, що сплюдила пановане мірноти в літературі і політиці, бездієвність і гниль, із котрої вирости такі квітки, як Панама і справа Драйтфуа. Бо світ духа так само розгалужений і скомплікований, як організм, і неможливо затроївити один орган уберетти від хвороби все тіло. А Сарсе зі своїми плиткими, дрібно-міцанськими поглядами і у-подобаннями, зі своєю тенденцією — все і вводи держати ся на рівні смаку і ідеалів великої юрби, був таким великим деправатором народної душі, яких, на лихо собі, Франція мала в нашій війні дуже багато.

Д. 1 мая н. с. умер у Дармштаті Людвік Біхнер, автор голосної колись книжки «Kraft und Stoff», один із найгорячіших пропаторів так званого матеріалізму, а рашне рационалізму прикрашеного обривками нових здобутків природничої науки. Хоча його писання мали дуже малу наукову вартість, то про те, а може власне задля того здобули собі величезну популярність. З фаху був Біхнер лікарем і лише значний масток.

У Відні умер в початку червня Йоган Штраус, голосний музик, композитор неафічних вальсів (його звали «Walzerkönig») і деяких веселих опереток, з котрих одна, «Циганський барон», пустила корінь і на нашій сцені.

В Дітмарі умер недавно найтадановитіший поет долиньно-німецької мови (plattdöitsch) Кляве Грот, автор поетичної збірки «Quickborn». Уроджений д. 24 цвітня 1819 р. в Гайде, головнім місточку гольштинського Поморя, він був сином замочного мельника. Скінчивши тільки початкову школу в своїм ріднім місточку він власною невтомною працею здобув собі дуже обширне знанс. Скінчивши учительську семінарію він від 1841 р. був учителем у дівочій школі, але швидко захорував і прожив цілий рік на острові Фемар у одного свого приятеля, також учителя і органіста. Тут поетали його перші поезії написані діялєктом і з них зложила ся книжечка Quickborn, уперве видана в 1852 р. Ся книжечка зробила молодого Гольштинця славним, а знайомість з Мілленгофом і іншими німецькими вченими, що гостили в тих сторонах, виявила його обширне знанс. І от 1856 р. університет у Бонні іменував його доктором. В 1857 р.

він оженив ся, а 1860 був іменованій професором німецької мови і літератури в Кіль, а також директором гольштинського музею старинностей. За свої літературні праці він одержав премію ім. Шіллера і золотий медаль «für Kunst», а академії в Лейдені, Оксфордї і Амстердамі іменували його своїм членом.

В Копенгазі помер 20. цвітня датський поет і письменник філософ Рудольф Шмідт в 63 році життя. Він писав поезії, особливо принагідні, драми і багато коротких оповідань. Перед десятима літами вишов один том його оповідань по німецьки; на німецьке переклав також дві його драми Герман Варнаген, проф. університету.

Володимир Ястребов. В XXIX т. Записок появил ся інтересна біографіка сього симпатичного українського діча, з котрої виймаємо депо про нього. Володимир Ястребов був з роду Росіянини. До гімназії ходив у Саратові, а скінчивши її, переїхав у Одесу на історичний факультет у університеті. Найбільший вплив на нього мав зністий славіст Григорович. Під ним навчив ся він придивляти ся до етнольоґічних прикмет і бути прихильним та толерантним до кожної нації. Перейшовши по скінченю університету в Єдисавет у реальну школу, він пізнав зараз оєбний склад нашого народу та почав студіювати його. Здобутком сего був цілий ряд його цінних етнографічних праць. Як учитель показав ся правдивим учеником Григоровича. Його виклади в реальній школі були незвичайно інтересні, доки ся школа не перейшла на державний еґат. Пізнійше мусів стати виключно коментатором шкільних учебників, не додаючи від себе в викладі майже ні слова. Се й було безпосередною причиною, що звернула його діяльність у иньший бік. Він почав студіювати етнографію і археолоґію і оголосив цілий ряд праць, між якими деякі дуже цінні. Вони такі: а) З етнографії: «Малорусскія прозвища Херсонской губерніи», 1893; «Матеріали по етнографіи Новоросійскаго края», 1894; «Râins de noccs rituels en Ukraine», в Revue des Traditions populaires, та «О союзях неженатой молодежи» в К. Старині. б) З археолоґії: «О Лязинскомъ и Томниковскомъ могильникахъ Тамбовской губерніи, 1893; Опыт топографическаго обозрѣнія древностей Херсонской губерніи» 1894 і иньші дрібніші. В VII томі наших «Записок» надрукував він широку і дуже цінну критику момув-

тального видання Бобринського «Кургани м. Сміль». Ястребов цікавився також дуже освітою простого люду: організував читальні, брався за вивчення деяких людей з народа на учителів і одного такого, д. Мороза, він сам приготував до екзамену. Тяжкі відносини, серед яких приходилося йому жити, були причиною його нервового розстрою, а даліше і смерті. Умер у 44. році життя.

Столітні роковини уродин славного повістяря Оноро де Бальзака (род. 1799, ум. 1850) обходжено у Франції в маю с. р. Бальзак, котрого деякі повісті (Бать-

ко Горію) перекладено й на нашу мову, вважається творцем літературного напрямку названого реалізмом, а збірку його повістей, котру сам автор назвав «Людською комедією», назвав Тен «обік драм Шекспіра і мемуарів Сен-Сімона найбогатішою скарбівною людських документів». Варто згадати, що Бальзак не довго перед своєю смертю оженився з панною Ганською з дому Ржевускою, польською дідичкою з України, пробував довгий час у її маєтності Верхівні в Київській губ., оженився з нею в Бердичіві і швидко потім умер у Парижі.

V. З науки і штуки.

В справі археологічного з'їзду в Києві. З початком цього року Наукове Товариство ім. Шевченка, а також і декотрі поодинокі члени його дістали запрошення на київський археологічний з'їзд, що має бути від 1 (12) VIII до 20 VIII (1 IX) цього року. З огляду, що в регулярній з'їзду це мова про допущення слов'янських язиків на з'їзді з поминенням українсько-руського, Товариство з поручення історико-філософської й фізико-математичної секцій удадося до київського організаційного комітету з запитанням, чи буде допущена українсько-руська мова до рефератів, дебат і видань з'їзду, пояснюючи, що від такого чи іншого поладання цієї справи буде залежати участь Товариства в з'їзді через своїх делегатів, і що прихильне поладання цієї справи дуже пожадане з огляду на той інтерес, який мають встановити в програму з'їзду питання для членів Товариства. На се питання Товариство не одержало досі дефінітивної відповіді, приватною-ж дорогою відомо, що провідники з'їзду і організаційні комітети — центральний московський і місцевий київський стоять за допущення українсько-руської мови до рефератів: московський комітет, котрому передане порішення цієї справи київський, орієнтується на запрошує Львівського ученого Общества имени Шевченка, постановлено: признавая, что украинско-русский (малорусский) язык не может разниться (?) от общерусского языка и близко сливается с языком украинских губерний Империи, — не исключать его как особый язык в группу других славянских языков и допустить чтение рефератов на этом языке в обыкновенных заседаниях съезда наравне с докладами

на русском языке. Что же касается до печатания докладов, то таковые могут быть допущены лишь в чисто (?) русской передаче на страницы «Трудов» съезда. Київська політична власть прийняла сю справу теж прихильно. Але з причини veto, заложеного ректором київського університету (в будинку його мають відбуватися ся засідання з'їзду), справа пішла вкінці на рішення міністра освіти і досі не порішена. Супроти цього члени згаданих секцій Товариства на засіданню 4 (16) червня постановили: не брати участі в з'їзді, наколи справа українсько-руської мови не буде корисно поладана, і в такім разі видати признанні на з'їзд реферати в особнім томі Записок, з відповідним поясненям, в осени цього року. Як ми чули, чимало й закордонних наших земляків задумувать відлучити ся від участі в Київсьім з'їзді, як би українсько-руська мова не була допущена на ній. З другого боку української преси вислідують ся в агітації та інсинуаціях проти України. Взагалі, справа зацікавила широкі круги. Який оборот візьме вона, до тепер (3 VII) не відомо: головна організаторка з'їзду — председателька московського археологічного товариства гр. Прасковія Уварова прийняла справу українсько-руської мови дуже до серця і певно зробить для неї все можливе. У всякім разі, як би не була порішена ця справа, важко, що раз справа українсько-руська винетупила перед урядове форум з відповідною повагою.

Конкурс на укр-руські драматичні твори. Галицький красний виділ наслідком ухвали гал. сейму розписав недавно ось який конкурс:

Виділ красний королівства Галичини

і Володимирії wraz з великим княжеством Краківським розписав сим конкурсу з преюлюційним режисером до кінця місяця грудня 1899 на оригінальні, написані чистим руським язиком твори сценічні з обсягу драми, поважної комедії і людських шук з сьпівами або без сьпівів такого обсягу, щоби заповнювали цілий театральний вечір.

Конкурсні твори треба надіслати в повисній речинці під адресою красного Виділу у Львові, заосмотрені в знак або мотто автора, які треба помістити також в замкненій коперті, з поданем в середині імени, назвіска і адреси автора.

Твори, оголошені вже друком, або представлені на котрій небудь сцені, хоч би навіть аматорській, виключає ся від конкурсу. Так само не будуть припущені до преміювання твори авторів уже не живих, хоч би їх досі не оголошено.

В протягу трьох місяців по ухваленні конкурсного режисера наступить порішення конкурсу і признанне надгород окремою комісією конкурсовою, котра збере ся в краснім виділі під провідом Члена Виділу красного, д-ра Йосифа Верешинського.

Красний Виділ запросив до тої комісії:

1. Олександра Барвінського, професора учительської семінарії у Львові, посла на Сейм красний і до Ради державної;
2. Д-ра Стефана Смаль-Стоцького, професора руського язика і словесности на університеті Черновецьким;
3. Д-ра Олександра Колесу, професора руського язика і словесности на університеті Львівським;
4. Д-ра Михайла Грушевського, професора всевітної історії на університеті Львівським;
5. Д-ра Огоновського, професора академічної гімназії у Львові;
6. Д-ра Евгена Оленіцького, адвоката красного в Стрию;
7. Д-ра Володимира Коцовського, професора мужеської семінарії учительської у Львові;
8. Володимира Шухевича, професора реальної школи у Львові.

Конкурсна комісія порішить більшостию голосів і признасть чотири нагороди: одну в сумі двіста п'ятдесять (250) зр. в. а., другу в сумі двіста (200) зр. в. а., а дві по сто п'ятдесять (150) зр. в. а. чотиром творам, признаним як найліпші з помежи надісланих на конкурс,

без огляду на рід твору, щоби лише той твір належав до родів, наведених в сьім справозданю. Отже комісія може всі чотири премії признати творам оного рода.

Оголошене результату конкурсу за посередництвом публичних часописей і виплата надгород наступить протягом місяця Марта 1900 року.

Нагороджені твори стають власностию Товариства «Руська Бесіда» у Львові з виключним правом представлювання їх на сцені.

Манускрипти, надіслані на конкурс, будуть звернені власителям на їх копії разом з замкненими копертами, коли не вкажуть красному Виділу в шпильній спосіб свої адреси.

Досліди України. Геологічний комітет у Петербурзі вислав для геологічних дослідів д. Григорова в Харківщину та Катеринославщину. Київське товариство природознавців командувало для геологічних дослідів на Волинь д. Тутковського і проф. Армашевського, а д. Щербакіова — в Київщину і Чернігівщину для дослідів над комахами. («Київський», 99 р., ч. 135).

Театр для селян. 23 цвітня в с. Круподеринцях Лубенського повіту в Подлянщині була театральна вистава для селян, що спорудив гурток аматорів. Виставили звичну комедію д. Карпенка-Карого «Сто тисяч» і збирають ся дати ще цілий ряд спектаклів. Селянам вистава дуже подобала ся. («Жизнь и Искусство», ч. 124).

Дім Ів Мазепи. Д. Мукатов у київській часописі «Жизнь и Искусство» (ч. 115) звертає увагу на дім гетьмана Івана Мазепи в Києві. Дім стоїть на Печерському, на розі вулиць Еспланадної і Нікольської і своєю давньою архітектурою дуже відрізняє ся від сусідніх будинків. Збудовано його на два поверхи: нижній — цегляний, верхній — дерев'яний; з фронтону обставлений колоннами; під домом великий льох. Матеріал і архітектура дома наводять на думку, що йому не менш 200 літ. Давніх домів у Києві з кожнім роком стає менше та менше, — отже бажано було б, щоб сей памятник старовини зберіг ся на довгі літа.

Звістки про український театр. В Оренбурзі дає вистави українське драматичне товариство під управою д. Мірова-Бедюха. Товариство має успіх, як видно з рецензій місцевої часописі «Оренбургский Листок» (ч. 17 і 18).

VI. Із суспільного життя.

«Перше руске літературно-драматичне Общество (!) въ Коломый», засноване ще 1880 р., постановило своїм членам і руським людям Покутя подати можливість стійти за руською наукою та руською словесністю і кормити ся своєю рідною руською духовою поживою; в тій цілі рішило оснувати «Першу провінціоальну бібліотеку на Галицькій Русі». Звертаєть ся проте «в імя загального добра до наших письменників, літератів, редакторів і видавців, до наших літературних і наукових товариств і до всіх наших рідних, що годять ся з гадками про вагу для нашого народу і нашої інтелігенції бібліотек, з смиренною просябою, жертвувати на сю ціль книжки, брошури і часописи без огляду на їх зміст і мову, в якій написані, (в першій лінії розумієть ся, руські видання) «Першому руському літерат. драм. Обществу въ Коломиї» для основання бібліотеки.»

Певна річ, ціль красна і у нас повинні знаходити ся бібліотеки не лише в кожному місті, але навіть у кожному селі, бо лиш таким способом дістане ся освіта до мас простого народу. Та все при тім не поминемо одної річи: чи у нас на провінції не було ще бібліотек? А капітульна бібліотека в Перемишлі (навіть дуже цінна)? А бібліотеки по монастирах? А деканальні бібліотеки? Але що з ними дієть ся? Гризуть миши, коли ще що з них лишило ся. І чиж не найдуть ся люди, щоби відгребали їх, виратували, що дасть ся, та з'організували їх на ново? Коломиїське «Общество» могло би не далеко й шукуючи, під боком у себе знайти недогрозки цінної бібліотеки пок. каноніка Нікоровича в Валінцях, що зогнила, буквально зогнила в запечатанім і покиненім його домі, а що не зогнило і чого не розібрали та не подерли сільські діти, лазячи до цуетки крізь повивані вікна, те й доси трухлявіє звалене на одну купу в коморі одного балінецького селянина. А деканальні бі-

бліотеки чи не могла б помістити ся по містах при яких інших товариствах, не переходячи конечно на їх власність? Отсе справа, якою варта щиро зайяти ся.

Записи. Більші дари на загальні цілі належать у нас до рідкостей. Тимто й більша подяка належить ся нечисленним добродіям, що від часу до часу появляють ся. До таких належить Олександр Осипович, емеритованний інженер залізничий у Станіславові, що записав свою реальність тамонній руській капітулі з обовязком, утворити з її доходів інститут для руських дівчат. Гарна ціль, коби лише гарно була переведена в діло.

Еміграція з України. В протязі мая через Одесу вемігрувало на Амур («Южно-Уссурійській край») 4509 душ Українців. Більшість переселенців з Київщини. («Кіевское Слово», ч. 4070).

Голод у Росії. Петербурзький «Пра-вительственный Вѣстникъ» оголосив справозданє головної упрани «Червоного Хреста» про поміч голодній людності. З нього витягасмо отей цифри, що дають певний образ голоду, хоч не в цілій Росії. В Казанській губернії уряджено для дітей і досорих 629 їдальнь, де дістанало поживу 45.000, а муку на хліб 61.466 людей. В Симбірській губернії уряджено 212 їдальнь для 13.597 дітей; муку діставало 46.597 людей. В Пермській губернії в 13 їдальнях живило ся 4000 дітей, і 15.000 старших; муку і хліб брало 16.000 людей. В Уфимській губернії було 447 їдальнь для 20.106 дітей, а 216 їдальнь для 15.000 старших осіб; хліб і муку брало 43.170; в 28 приютах містило ся коло 1.070 осіб, а в захоронках 500 матерій з дітьми (в тій губернії лють ся найбільше голод). В Самарській губернії в 314 шкільних їдальнях живило ся 27.106 дітей, а в 196 їдальнях для старших 19.467 осіб; муку і хліб побирало 27.780 осіб. В місті Самарі уряджено приют для 460 жінок і дітей.

VII. Від редакції.

Просимо усі П. Т. редакції газет, що передруковують щонебудь з нашого журна-

ла, аби при передруках подавали жерело, з якого черпають — чи то статі, чи звістки

КНИГАРНЯ

Наукового Товариства імени Шевченка

у Львові, ул. Чарнецького ч. 26.

має на складі між иньшими ось які книжки:

1. «ПРИЧТА САМАРЯНИНА», драматическая поема. Пресвященному Николаю, Епископу Таврическому, бывшему Аляскинскому. Отзыв на «Прощальное слово». Написав Омелян Прозора. New York. 1899 р. ціна 10 кр.
2. **СИНЯ КНИЖЕЧКА**, образки Василя Стефанюка, Чернівці 1899 р. оправлена, ціна 70 кр.
3. **СТЕФАН КОВАЛІВ** (Стефан Пятка). Дезертир і иньші оповідання. Накладом Українсько-Руської Видавничої Спілки, 1899 р. ціна в оправі 80 кр. неоправ. 60 кр. Том I.
4. **ІВАН ФРАНКО**, **ПОЕМИ**, Накл. Україн.-Руськ. Видав. Спілки 1899 р. ціна неоправної книжки 60 кр. оправ. 80 кр. Том II.
5. **ОЛЬГА КОБИЛЯНЬСКА**, **ПОКОРА**, нариси, накл. Укр.-Руськ. Вид. Спілки, 1899, неопр. 50 кр., опр. 70 кр. Том III.
6. **ГЮ ДЕ МОПАСАН**, **ДИКА ПАНІ** і иньші оповідання, накл. Укр.-Руськ. Вид. Спіл. неопр. 45 кр. оправ. 65 кр. Том IV.
7. **ТВОРИ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА** (перше повне виданє). Том I. Випуск I. Впорядкован д-р Василь Щурат. Заходом ред. «Буковини», Чернівці 1896 р. ціна 40 кр.
8. **ГАДИ ПРО ПОТРЕБИ УКРАЇНЦІВ**, Чернівці 1898 р. Накл. «Буковини». Ціна 15 кр.
9. **ЧУМА ГОРІЧАНА**. Сумна історія для перестороги і науки багатим і бідним, старим і молодим. З німецького переповів і твер. руск. читальник. присвятив Омелян Попович. Чернівці 1890 р. Ціна 10 кр.
10. **З СЕЛА**. Збірка оповідань Богдана Лепкого. Чернівці 1898 р. Ціна 20 кр.
11. **ОЛЬГА КОБИЛЯНЬСКА**. Людина, повість з жіночого життя. Чернівці, накл. ред. «Буковини», 1899 р. Ціна 40 кр.
12. **ОБРАЗКИ З ПРИРОДИ**. (З оповідань дієтичного). Написав Іван Синюк. Чернівці, 1897 р. Вид. Руськ. Бесіди в Чер. Ціна 10 кр.
13. **ОБРАЗКИ З ПРИРОДИ**. Нарисовав Іван Синюк. Книжочка II. Чернівці 1898 р. Вид. «Руської Бесіди». Ціна 10 кр.
14. **ПРИКАЗКИ**. (Передрук «Сьмійшого» з 1 рочника «Добрих Рад»). Необходима книжочка для веселих людей. Ціна 8 кр. Чер. 1899 р.
15. **РУСЬКО-УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА**. Написав д-р Іван Франко. Чернівці, накл. ред. «Буковини» 1898 р. Ціна 20 кр.
16. **РАЙ І ПОСТУП**. Написав Михайло Драгоманов. Друге виданє. Заходом Михайла Павлика. Львів, 1899 р. Ціна 50 кр.
17. **РОВІДКИ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА** про українську народню словесність і письменство. Том I. Львів 1898 р. Накл. Наук. Тов. ім. Шевч. Ціна на ліпшій папері 4 кор., на гіршій 3 кор.
18. **БЕАТА І ГАЛЬШКА** історична трагедія в 5 актах з другої пол. XVII віку. Льва Лопатинського. Львів, 1899. Ціна 40 кр.
19. **ЛЕВ ЛОПАТИНСЬКИЙ**. До Бразилії! Драма з галицького еміграційного руху в 4 актах. Львів 1898 р. Ціна 35 кр., оправ. 50 кр.
20. **ЛЕВ ЛОПАТИНСЬКИЙ**. Свекруха, комедія з сільського життя в 3 актах. Львів, накл. авт. Ціна 30 кр.
21. **ЛЕВ ЛОПАТИНСЬКИЙ**. Конкуре на мужа, шутка в 5 актах з міського побуту. Львів, 1899. Ціна 35 кр.

22. **Українські гетьмани** Бруховецький та Тетеря, написав Іван (Нечуй) Левицький, Львів, 1899, передрук з «Руслана». Ціна 35 кр.
 23. **Назки Андерсена** часть I. Ціна 25 кр. Львів 1899. Вид. Руск. Тов. Педагог.
 24. **Народні назки.** Часть I. Ціна 25 кр. Львів, 1899. Вид. Руск. Тов. педаг.
 25. **Коли ще зьвірі говорили.** Казки для дітей оповів Іван Франко. Ціна 40 кр. Львів, 1899 р.
 26. **Малі герої.** Картини з життя дітей. Написала Віра Лебедова. Ціна 25 кр. Львів, 1999. Вид. Руск. Тов. Пед.
 27. Das osterreichische Staatsbürgerrecht als das oberste leitende Rechtsprincip für die Losung der Nationalitätenfrage und der durch sie bedingten Verfassungsfrage im Kaiserthum Oesterreich. Vom ruthenischen Pfarrer Daniel Taniaczkievicz, Reichraths-Abgeordneten. Wien, 1899. Ціна 50 кр

Книжки висилають ся тільки за готівку. Пересилка постова числить ся окремо.

Висилка за післяплатою виходить 20 кр. дорожше.

Книжки призначені на премії просимо замовляти завчасу, особливо, коли хто жадає примірників оправних.

З Наукового Товариства імени Шевченка

у Львові, ул. Чарнецького ч. 26.

Ч. телефону 627.

Канцелярія Товариства отворена що дня від 9—12 рано і 3—6 по полудни.

Книгарня від 9—12 рано і 3—6 по полудни.

Бібліотека від 2—6 по полудни.

Адміністрація Літер.-Наукового Вістника від 9—12 рано і 3—6 по полудни.

В неділі і свята льокаль Товариства замкнений.

В часі літних ферій (від 15 липня до 15 вересня) бібліотека Товариства буде замкнена. Книжки до дому випозичають ся лише за кавцією.

Всякі посилки просимо адресувати виразно: **Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, ул. Чарнецького ч. 26.**

Адрес для заграниці: Société Scientifique de Chevtchenko à Lemberg (Galicie, Autriche), rue Czarniecki, № 26.

При посилках грошевих переказами просимо пересилати окремо гроші призначені для Видавничої Спільки а окремо пренумерату на Вістник, належитість за книжки або вкладку до Товариства.

Нарід, уряд і народній поет.

Трагічний конфлікт.

С думка, що індивідуальними змаганнями та урядовими розпорядженнями не можна зробити сильного впливу на процес громадського розвитку. Це — помилка.

Джон Стюарт Мілль.

Сим вєськом із твору визначного громадознавця починаю свою невеличку замітку. Подаючи де-які відомости про долю Пушкіна і його творів у Росії, вона незалежно від того має і наукове значіння, як ілюстрація наведеного вище афоризма.

Чужоземці частенько поверхово судять про Росію і те, що в ній робить ся. Їм, звичайно, рідко спадає на думку, що часом самі блискучі події її духового життя є лиш мільяні баньки на зверхности пустелі, в котрій лунають лише вигуки: „ура“, „держі“ і „караул“ (Михайловській). Обминемо загально-відомий факт, що наробив стільки гуку та шуму останніми часами по всій Європі, факт хоч високої, але дуже фальшивої ноти 13 августа 1898; не будемо кепкувати з того, що засідання славетної конференції, як кажуть де-які язикати скептики, тільки „пуху гагачого“ напустять у вічі всьому сьвітови. Обминемо і спробунок існування цілої держави без висших шкіл, спробунок нечуваний, що зробив російський уряд цієї весни поки-що уперше від часів царя Олексія Михайловича. Ми маємо докинути тут дещо до найновіших торжеств у пам'ять великого, наче б то народнього поета „земли Русской“ — Пушкіна. Насамперед хай не дивують ся добрі люди, що наш український нарід (роз. що живе у Росії) не знає або мало знає свого великого народнього поета, коли те ж саме можна сказати

про нарід і народнього поета пануючої нації. Де ж пояснення цієї появи? Простий виклад фактів покаже, що тут не внутрішній, органічний брак цікавості загалу російської людности до духового життя, а просто широко-матеріальні перешкоди, такі, як от колись були напади Вандалів, знищення Александрійської бібліотеки у перші віки християнства, інквізиція за часи середніх віків і т. п. Ті 10% російської людности, що складають ряди бюрократії і удають із себе представників російської нації, любісенно палять на кострах національних Гусів, а після смерті їх підлягають тій самій долі їх твори, коли лишилися.

От що пише куратор „Кавказскаго учебнаго округа“ д. Яновский про Пушкіна: „Нема ніякого сумніву, що Пушкін не був би зробив ся славетним Пушкіном, як би вчив ся в сучасній нам гімназії: вона зробила б усе можливе, щоб знищити його високу індивідуальну вдачу або виперла б геть із гурту своїх вихованців“. („Русская Школа“). І російський важний урядовець безперечно не помиляється: з надзвичайною консеквенцією уряд випирає геть Пушкіна, випирає його навіть з гурту визнаних ім письменників, боючись широкого впливу його творів на нарід. От факти, наведені у Н. 129 „Русскихъ Вѣдомостей“. Нар. школа, по офіційальному каталогу, має право держати у своїй бібліотеці тільки 12 творів Пушкіна, тим часом як із творів нікому незвісного, окрім невільників-вихованців російської народньої школи, що мають з примусу засмічувати свої голови усякою поганню, якогось Тхоржевского для цих шкіл ухвалено 41 книжку. До 1895 р. вчителі нар. шкіл мали право читати тільки вибрані твори Пушкіна, а повне видання — зась. Наскільки уряд боїть ся автора „Клеветникамъ Россіи“, „Полтави“ і т. и., видно між иншим з того, що „Московскому обществу грамотности“ не дозволено випустити дешево видання „Бориса Годунова“, якого це товариство мало видати з нагоди ювілея великого національного поета. Тепер що до народніх аудиторій (викладів), цих дуже важних просвітних інституцій, як би була хоч маленька полегкість з боку російської інквізиції! До речі сказати, їх поки-що як кіт наплакав. До останніх часів (17 юля р. 1896) в народніх аудиторіях дозволено було викладати тільки 3 твори: „Сказка о рыбацкѣ и рыбкѣ“, „Полтава“ и „Капитанская дочка“ (все в скороченій формі). Тай тепер, по новому поповненому каталогу творів дозволених для народніх читань, поліпшення мало: багато де-чого з Пушкіна, напр. „Борисъ Году-

новъ“, як і перше, для аудиторій заборонено. Ярославский статистичний комітетъ зробив дослід, щоб довідатись, чи читає Пушкіна нарід та наскільки він популярний серед його. Дослід показав, що майже у половині шкільних округів Ярославської губернії не знайшлось ніяких познач, щоб людність (доросла) знала Пушкіна. („Міръ Божій“ 1899, ч. 6). Себ то: Пушкін далеко ще не зовсім відомий письменник навіть у селах, так близьких від школи. Так, треба мати на увазі, стоїть справа в губернії, що більш письменна, ніж инші місця в Росії, за винятком „прибалтійських“ губерній. Причиною не може в сьому разі бути те, що Пушкін для простого народу, мовляв, незрозумілий, бо він власне поет інтелігенції. Адже-ж „русскій мужикъ не дуракъ, а бѣднякъ“, як справедливо сказав відомий на просвітній ниві народний діяч, Росіянин Рубакін; і щоб розв'язати питання, чи зрозуміє нарід Пушкіна і наскільки признає його своїм, рідним, треба перш усього милостиво дозволити прочитати твори поета. Здасть ся, так! А що російський мужик часом добре розуміє П-а, на се вказують факти, що зібрала останніми часами російська преса. Напр. от факти з „Міра Божьяго“ (юнь 1899), голоси деяких народніх учителів.

„Селяне цікавлять ся творами П-а і доневажють ся мати їх для своїх родин“. „Твори П-а ще мало увійшли у нарід, але скоро П-н увійшов у сю сферу, його нарід читає і приймає як цілком рідного йому, народнього поета“...

„З Курбевої (Яросл. губ.) народньої бібліотеки-читальні і дорослі і молоді беруть і читають П-а, особливо „Повѣсти Рѣдкіна“, „Бориса Годунова“ (котрого так боїть ся чомусь уряд), „Евгенія Онегина“, „Кавказскаго плѣнника“, „Мѣднаго всадника“... Сі факти красомовні та відрадні, тільки більше завдають суму російським народолюбцям. Так чого-ж сподіватись Українцям, коли й сам П-н, автор „Полтави“, певно ще не досить кепсько „наклеветал“ на нас, „клеветників Росії“, як нас називає за український національний рух російський уряд!

В. Мавленскій.

З російської України.

(Неврожай на Україні. Боротьба з „українофільством“ способом „секретних доношень“. Старі пісні „Кієвлянина“ на сучасні фальшиві мотиви.)

Не справили ся весняні надії. Роскішне, густе зелене руно хлібів обіцяло прегарний урожай та поліпшення економічного стану нашого хліборобського селянства. І з тих сподіванок лишило ся так мало, — майже нічого! Тяжке лихоліття насуває ся все ближче та більше над краєм. Неврожай та рідкий сніг його голод загрожують прийняти Україну в свої страшні, неситі обійми. Обійми ті широкі, занадто широкі: Херсощина, Бессарабія, Катеринославщина, Харківщина, Полтавщина, Київщина, Поділля — се поки-що те зачароване неврожайне коло, що з часом може розрости ся ширше і далше. Серед люду та по часописах чути справедливе страхання, аби Україні не довело ся пережити такого лихоліття, яке панує тепер у східних губерніях Росії. Висловлюють ся думки і про те, щоб задалегідь ужити всі можливі заходи проти прийдешнього лиха. Та поки-що в сїм напрямі не робить ся нічого. Серед суспільства є думка, і навіть пропагуєть ся де-якими часописями, — що біда ще далеко, що вона не така страшна, як її малюють. Певна річ, що по всій Україні не може бути такого цілковитого неврожаю, як у східних або осередкових губерніях Росії, хоч по-декуди він можливий, — напр. у Херсонщині, де від спеки вигорів увесь хліб, озимий та яровий. Але се цілком не усуває можливости голоду, справжнього голоду, зо всіма його наслідками. Економічний стан нашого хлібороба в останні часи такий, що

навіть за врожаєм хліба він ледве зводить кінці з кінцями; причина тому — обмаль землі та головним чином недостача раціональної агікультури, що здобутки сучасного селянського господарства зводить до minimum-а. Коли ж трапить ся недород хліба, то наш селянин все одно мусить з того хліба оплатити податки, задовольнити инші життєві потреби, а на їжу йому вже напевно не стане. Таким чином, збувши свій хліб, селянин повинен його купувати за далеко більшу ціну. А коли нікому купити його працю, бо звичайно в такий час заробити трудно, то настає справдішній голод. Шпіхлірі по економіях та залізницькі елеватори можуть ломити ся від хліба, у краю статистично може його лічити ся велика сила, — про те народ його не матиме і буде пухнути з голоду. Так звані „запасні маґазини“ та „продовольственні капітали“ можуть дати дуже невеличку загомогу. В Київщині, напр., торік лічило ся 1.122 хлібозапасних маґазинів, у яких було 333.000 четв. озимини та 153.000 четв. ярини; „продовольственного капіталу“ було біля 3¹/₂ міль. рубл.; лічучи людність Київщини до 3 міль. душ, се дасть на душу пересічно 1¹/₂ п. хліба та 1 р. грошей. Хоч в тяжку годину і така загомога буде дорогою, — та взагалі се лиш часова загомога, на короткий час. А прогудуватись треба принаймній рік. Де-ж візьмуть ся засоби для того?

Селянська Україна змагаєть ся проти голоду, в Україні мійській —

Кипить словесная война.

Джерело тієї словесної бійки — стаття д. Науменка в „Київській Старині“ з приводу появи „Живого Слова“ галицьких москвофілів. Останні поклали собі завданням через своє „Живое Слово“ проводити живу великоруську мову до галицької суспільности. Д. Науменко, виписавши з сего видання цілу низку цитатів, найкраще довів тим, що москвофільське „Живое Слово“ має занадто мертвий характер. „Щоб утворити в якій народности добре вироблену книжну мову, — каже д. Науменко, — треба, крім наукового познайомлення з мовою, перейняти ся чуттям мови, яке, по думці Я. Грімма, висаєть ся нами з молоком матері, піддержуєть ся всіма умовами домашнього життя і остаточно ствержуєть ся ріжносторонньою життєвою практикою.“ Але ж у статтях львівського „Живого Слова“ читач на кожному кроці почуває важкий синтактичний стрій мови, який часом і саму думку робить темною, не кажучи вже про повсякчасні лексичні помилки, які свідчать,

що автори, перейнявши чуттям рідної галицької мови, заходять ся висловлювати свої думки хоча й вивченою, та все ж чужою для них, мовою." Д. Науменко визнає для Галичан за річ користну вивчувати російську мову і літературу, як одну з європейських мов і літератур, але „умови галицького життя не тільки не дадуть Галичанам завести у себе великоросійську мову, яко мову літературну, ба навіть роблять заходи їх в тім напрямі шкідливими для національного їх діла в боротьбі з иньшими славянськими та неславянськими народностями Австрії." „Галичане, — каже знов д. Науменко, — у яких основа народньої мови дуже ріжнить ся від великоруської основи, що входить у російську літературну мову, не мають можливости, нехтуючи своїм простим народом, завести у себе мову, що розвивала ся при иньших умовах і в зовсім иньшій обстанові." Зазначивши той факт, що всюди помічають ся тепер заходи приблизити літературну мову до народньої, д. Науменко висловлює свою думку, що такий орган, як „Живое Слово", не задовольняє життєвих потреб краю та його народа, бо „відріжнення літературної мови від народньої є гальзою в розвитку нації."

Я думаю, що д. Науменкови ніяково було висловлювати такі занадто вже примітивні, азбучні істини. Але він мабуть добре знав, що де-яка частина суспільности далеко не доросла й до таких основних істин. І се справді виявило ся. Спокійне, об'єктивне, далеке від якої дразливої полеміки слово д. Науменка обурило російські обрусительні органи і вони поклали собі завданням скоро та рішучо розв'язати

Спорь Славянъ между собою,
Домашній, старий спорь...

Перша полемічна бомба вилетіла, як і слід було, з „Московскихъ Вѣдомостей" (ч. 100). Артилеристи свої часописі цілком консеквентно дотримали своїй звичайної войовничої тактики: вони лучили не в саму ціль, але поверх її, не в думки д. Науменка, а в його особу, характеризуючи її з погляду державної безпечности... Тож годі нам змагати ся з такими способами полеміки; літературна полеміка не визнає таких заходів і редакція московської часописи далеко відповіднійше поведилась би, коли б твори своїх співробітників, замість друку, спроваджувала, куди слід, в формі „секретних доношень." Відповідю на таке ганебне поводження проти московської літературної помийниці може бути лишень — зне-

важливе нехтування такими безсоромними інсинуаціями або суд, і то суд коронний, а не суд чести.

Далеко більш цікава на сей раз полеміка з боку другого заслуженого корифея обрусительної політики — „Кієвлянина". Останній у відповідь д. Науменкови помістив чотири передовиці, розтягнувши їх мало не на цілий місяць, мабуть для більшого вражіння. В першій передовиці „Кієвлянинъ" обіцяє не дотикати ся політичних замірів українофільства; хоч опісля він, занявши ся питанням про походження українофільства, і називає рідною матір'ю його „польську інтригу", але се має характер простого історичного вислідку і для „Кієвлянина", що завше визначав ся дуже ясними вказівками більш сучасного характеру, се навіть досить делікатно і чемно.

По совісті, не можна сказати, щоб згадані статті „Кієвлянина" вносили який новий факт у старе, давнє змагання або хоч докладно аргументували основні думки свої. Бачимо тут усе ті самі категоричні заяви про „Русь — єдину", про один „общерускій" язык, а коли „Кієвлянинъ" хоч трохи переступає межу категоричних заяв та заходить ся аргументувати свої думки, то зараз заплутуєть ся в нетрах такої неясної крутанини, яка стає ясною лише з того погляду, що треба ж як небудь довести практично недоводиму, в основі своєї хибну думку. Поминаючи багато річей сторонніх та дрібниць, взяти хоча-б основну думку змагання: чи можливо і потрібно Галичанам уживати великоруську літературну мову? Сам „Кієвлянинъ" признає, що користувати ся російською літературною мовою „людям, які не живуть у Росії, не вивчують мови в школах і користують ся лише літературою російською, справді, не зовсім легко" (ч. 141). Справді-ж се Галичанам не тільки не легко, але й зовсім неможливо. Кожна літературна мова, коли вона мова дійсне жива, існує не лише в самих книжках, а мусить мати і иньші життєві основи, — коли не офіціальну, то у всякому разі народню. Але ж народ галицький мовою великоруською не говорить; через те великоруська мова не може бути ні в якому разі мовою офіціальною, — бо для кого ж існувала б та мова: чи для уряду, чи для народу? Не заводити ж ту мову спеціально для уживання її в редакціях „Живого Слова" та „Галичанина". Але „Кієвлянинъ", видимо, умисне не хоче того зрозуміти. Виходячи з думки д. Науменка, що „літературна мова у народів виробляєть ся не поліцейськими приказами і навіть не академічними постановами", він певен, що коли-б австрійський уряд

дав свій дозвіл та „коли-б не повстав українофільський розкол, то в Галичині вже тепер певно і в народній школі, і в львівському університеті панував би „руський“, а не „руський“ язик.“ Але якіж підстави має та певність?

Дуже дивно було б, коли б „Кієвлянин“, полемізуючи з українством, не зачіпив „при сій okazji“ д. Старицького. Може коли се було й остроумно, але досить давно. Найостроумніша навіть річ, коли нею занадто зловживати, тратить свою ціну. Та що склад остроумія в редакції „Кієвлянина“, видимо, давно вже вичерпаний до разу, то доводить ся перебирати старе лахміття. Проти сего, звичайно, нічого не вдіеш.

І в сему разі д. Старицький приплутаний до полеміки не знати для чого. Автор ківлянінських статей виправдує се приплутування тим, що він в новій драмі д. Старицького хотів показати більші помилки мови, ніж д. Науменко показав у статтях „Живого Слова“. Нехай буде й так. Якіж ті помилки мови в драмі д. Старицького — „Облога Буші“?

„Кієвлянинь“ виписує тих начеб-то помилок довгу-довгу низку. На його погляд ті виписки мають у-край розбити і д. Старицького, і його драму, і мову сучасних українських письменників. Не буду наводити усіх виписок „Кієвлянина“, — се було-б дуже довго і нудно, — а подам лише деякі з їх, до яких він додає найбільш злі уваги. „Залізна вдача“, — наводить він і додає від себе: „должно думать — желѣзный характер“. Слово „вдача“ „Кієвл.“ видимо не вважає за народне слово і лише „думає“, що воно мусить відповідати російському „характерь“. Але коли-б „Кієвлянинь“ менше „видумував“ та більше справляв ся в памятках народньої мови, то він прочитав би, напр. у народніх „Приказках“ Номиса (ст. 59) таку народню приказку: „така вже вдача собача“.

„Сива баба, але бадьора“ — наводить він знову і додає: „не понимаемъ“. У Номиса-ж єсть приказка (ст. 50): „бадьорить ся, як шкурат на вогні“.

Виписую далій: „Цвяхує у серце“ (сочиненный поэтический глаголь, долженствующій обозначать — бьетъ гвоздемъ въ сердце)“. Не думаю, щоб „Кієвлянинь“ міг обвинувачувати Котляревського, що він „виковував“ українську мову, як се на його думку робить д. Старицький; а в „Енеїді“ Котляревського (ч. III) єсть такий вірш:

„Цвяховані були там стіни.“

„Занишкнуть“. „Вѣроятно, — догадуєть ся „Кієвл.“, — замолчать; сочиненіе г. Старицькаго отъ слова „нышкомъ“ — тихонько“. В VI-й п. „Енеїди“ читаємо:

„Занишкнѣть, уха наставляйте

„І слухайте, що вам скажу“.

„Шиковать“, „шикуєть ся“, „шикуй ся“ и пр., — гніваєть ся „Кієвлянинь“: настоячія французско-кобеляцкія вираженія, употреблявшіяся хохлами въ 1654 году!“ Коли-б співробітники „Кієвлянина“ краще студіювали українську історію та читали козацькі літописи, то вони знали-б, що слово „шиковати“ справді вживало ся не в одних Кобеляках, а по всій Україні; вживаєть ся воно і в Котляревського:

„Козацьке військо шиковало“...

(Енеїда, IV)

Так можна було-б підшукати народні вирази і до решти виписок „Кієвлянина“ з драми д. Старицького, бо „Кієвлянинь“, паче навмисне, наводить усе щиронародні вирази, додаючи від себе: „не розумієм“, „нічого не розумієм“. На такі уваги може бути лишень одна рада: не братись писати про те, чого не розумієш. Довести-ж пенародність та й взагалі нездатність сучасної літературної української мови таким способом ледве чи можна. Так само можна одкинути і всяку иньшу мову, — досить лиш кілька слів її порівняти з словами тієї мови, якою ми говоримо, та додавати кожен раз: „не розумію“, „нічого не розумію“. Але такий спосіб може вживати хіба один „Кієвлянинь“.

Spectator.

НОВИНИ НАШОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

(Де-що з приводу нового видання „Кобзаря“).

Вийшло в світ давно сподіване нове видання „Кобзаря“ в Києві. Потреба в „Кобзареві“ і великий попит на його завжді існували в високій мірі. Се видно прим. з того факта, що останнє видання, яке було перед сим (видання 1894 року), майже все до останку розійшло ся, і вже 1896 р. трудно було дістати по книгарнях дешеві примірники сього видання. А надруковано було його тоді не мало — 20.000 примірників. Так се не розходила ся ні одна українська книжка. Та й не диво: „Кобзарь“ є і довго ще буде „настольною“ книжкою не тільки в Українців, але і в людей иньшого походження; він служить і довго ще служитиме людям на втіху та на добру науку. „Кобзарь“ є ніби поетична програма всякого чесного життя, присвяченого роботі на користь рідного краю та народу; се — катехизис діяльності кожного чесного діяча. „Кобзарь“ нарешті перед усім світом показав, чим може бути українська література, коли сьвято виконає заповіт свого найкращого генія. Після Шевченка уже не можливе питання, чи українська література річ природна, чи вона тільки результат якихсь випадкових причин, помилка невеличкого гурта людей, котрі й самі не знають, чого хотять. „Кобзарь“ довів усім, що українська література мусить бути, як мусить сьвітити сонце на небі, як мусить бути все, що дієть ся в природі.

На превеликий жаль, ми, а надто російські Українці, ще й досі, хоч від смерти поета минув не малий час, не маємо — не кажу повного, бо таке при сучасних політичних обставинах у Росії і не може бути, — а бодай критично улаженого та провіреного видання

творів Шевченка. Не було ще у нас такого видання творів нашого геніяльного поета, котре було-б відповідною пошаною його пам'яті, котре сьвідчило-б, що ми не тільки устами, але й ділами своїми поважаємо його. Щоб стати такою пошаною пам'яті поета, видання його творів повинно бути по змозі повним та критично перевіреном; до його не повинно заводити ся непевних, або полсованих варіантів, і нарешті хронологія творів (коли се видання хронологічне) повинна відповідати якійсь більш-менш сталій системі. Отсі вимоги можна прикласти до тих людей, що беруть на себе великий обов'язок — видавати твори Шевченка.

Сей обов'язок узяв на себе наш поважаний місячник „Кіевская Старина“. Уже се одно мало служити нам запорукою, що вся та плутанина що до хронології і тексту творів Шевченка, яка буда в попередніх виданнях, не знайде собі місця в виданні органа, якого спеціальною метою є наукове оброблення всіх сторін життя українського народу. До сього додамо, що „Кіевская Старина“ надрукувала у себе чимало матеріалів про Шевченка, — працюють там люди, для яких Шевченко не чужий чоловік, для яких пам'ять його не „звук пустой“, а предмет горячого поважання. Все се служило нам запорукою, що нове видання „Кобзаря“ буде найкращим з усіх дотеперішніх видань.

На превеликий жаль однак, мусимо зазначити зовсім инше, мусимо сконстатувати той факт, що нове видання „Кобзаря“ — повне помилок, що недогляд бє в вічі в кожній сторінки. Видно, що у Редакції не стало часу на те, щоб видати твори нашого національного генія відповідно їх вартості і тому значінню, яке вони мають у житю і письменстві українського народу. Нове видання — се ніби передрук попереднього видання з тими-ж самими хибами та помилками. В своїй замітці ми покажемо ті помилки, що кидають ся в вічі навіть кожному звичайному читачеві.

Попереду скажемо де-що про хронологію Шевченкових творів, як вона виявлена в виданні „Кіевской Старини“. „Хронологія творів письменника, — каже шановний біограф Шевченка, — се історія його розвитку, історія його творчости“*). Тим то обов'язком видавця, коли він бере систему хронологічну, було розложити твори Шевченка в хронологічному порядку, користуючись чи пев-

*У О. Я. Кониський. Проба улаштування хронології до творів Тараса Шевченка. Записки Наук. Тов. імені Шевченка, т. VIII. стор. 3.

ними датами, де вони є, чи більш менше ймовірними гіпотезами. Обов'язок сей був тим більший і лекший, що торік видано нову біографію Шевченка, де розкидані уваги і вказівки про те, коли написано ту чи іншу поезію; окрім того ми вже маємо навіть пробу на підставі біографічних і інших таких даних в'яснити деякі непорозуміння що до хронології творів Шевченка. Ми розуміємо тут праці О. Я. Кониського. Можна згожувати ся чи не згожувати ся з гіпотетичними поглядами автора, — се діло особистого розуміння справи, — але обов'язково повинно було держати ся його виводів там, де він дає певні докази. Редакція „Кіевскої Старини“ немов не бачила нічого сього, немов не чула ні про нову біографію, ні про згадану пробу. Замість того, щоб критично роздивити той матеріял, що дають згадані праці, Редакція вибрала найлекший спосіб видання, просто передрукувавши попереднє видання 1894 р., без поправок і майже без усяких відмін. Тим то і в новому виданню знаходимо безліч хронологічних помилок, — таких, що самі бють у вічі своєю безпідставністю.

Хронологічний поділ поезій Шевченка в новому виданню такий самий, як і в виданню 1894 року, — себто по рокам і так само має в собі кілька невідповідних рубрик. Почнемо з того, що перша рубрика — „до 1844 р.“ — дуже невизначна, розтяжиста, загальна. Можна більш виразно показати, коли були написані поезії, що належать до сього періоду; можна, користуючись з того, коли надруковано вперше яку поезію, назвати прямо рік її написання. Далі за сією рубрикою йдуть поезії, написані в рр. 1844, 1845 і 1846, а потім рубрика — „до 1847 р.“ Ся рубрика зовсім зайва; О. Я. Кониський цілком справедливо назвав її чудною і невизначною. Та й справді — попередні рубрики з хронологічного погляду містять очевидно ті-ж самі поезії, котрі увійшли і в сю рубрику. Такі рубрики, як перша і „до 1847 р.“ не мають під собою жадних логічних підстав і „Кіевская Старина“ задержала їх певне тільки тому, що вони були в попередньому виданню. Переглядаючи далі поезії, що надруковані в межах кожної рубрики, можна зауважати чимало помилок та недоглядів. Так усі поезії, що стоять у новому виданню до „Гамалії“ („Думи“, „Перебендя“, „Іван Підкова“, „Тарасова ніч“, „Тополя“), надруковані були в першому виданню „Кобзаря“ (С-Петербург, 1840), тим то рубрика — „до 1844 р.“ для їх занадто широка. Окрім згаданих поезій, в тому-ж виданню надруковані ще „Катерина“, „На що мені

чорні брови“ і „До Основ'яненка“, а тим часом у виданню „Кіевскої Старини“ вони поміщені по заду „Гамалії“, що написаний коло р. 1843¹⁾: „Катерина“ в рубриці „до 1844 р.“, „На що мені чорні брови“ — в рубриці „до 1847 р.“, „До Основ'яненка“ — під р. 1845. Всі ті поезії краще було-б надрукувати одну за другою. „Причинну“ Шевченко написав, як сам згадує в своїй автобіографії, ще до визволення з кріпацтва, себто до 22 квітня 1838 р.²⁾ і ся поема — найперша з друкованих поезій його, а тим часом у новому виданню і вона стоїть по заду „Гамалії“. На нашу думку, коли друкувати „Кобзаря“ в хронологічному порядку і додержувати ся сього порядку пильно, то треба-б власне з сієї поеми і почати. Думка — „Вітре буйний“ вперше надрукована в Гребінчиній „Ластівці“ р. 1840, в новому виданні в рубриці — „до 1847 р.“ В тій-ж „Ластівці“ надруковані теж „Причинна“, „На вічну пам'ять Котляревському“ (в новому вид. — в тій самій рубриці) і перша глава з „Гайдамаків“; усі ті поезії в виданню „Кіевскої Старини“ стоять на невідповідному місці. Що до „Гайдамаків“ спеціально, то р. 1841 вони були вже надруковані в Петербурзі окремою книжочкою, тим то нема жадної причини ставити сю поему по заду „Гамалії“. „Наймичку“ надруковано під р. 1844, але на се нема жадних доказів, — відомо тільки, що вона написана до заслання. Думки — „Тяжко важко в світі жити“, „Маркевичу“ і „Утоплена“ вперше надруковані в „Молодику“ 1843 р., а дозволені цензурою ще 12 вересня 1842 р., — в новому виданню стоять: думка — під 1847 р., „Маркевичу“ і „Утоплена“ — під „до 1847 р.“ „Костомарову“ поміщено на самому кінці рубрики 1847 р., — тим часом, коли є певна дата, що ся поезія була написана 19 мая 1847 р.³⁾ і коли Редакція рік 1847 поділила на два півріччя, то сю поезію треба було однести до першого півріччя. Під „Москалевою криницею“ стоїть припис „Я. Г. Кухаренкові на пам'ять 1 мая 1857 р.“ — Ся дата невпевна: в автографі Шевченка, який нам довело ся бачити і який є власністю д. Кухаренка (Яковового сина), написано „на

¹⁾ О. Я. Кониський, вказана праця, Записки т. VIII, стор. 9, в справі написання „Гамалії“ опираєть ся на лист Шевченка до Кухаренка, але нам того листа не траплялось бачити.

²⁾ Лист до редактора „Народнаго Чтенія“, — „Кобзарь“ вид. Кожанчикова, СПб, 1867. стор. 677.

³⁾ „Русская Старина“, 1880 р. март, стор. 602.

пам'ять 1 апреля 1851⁴, а дата під поезією — 16 мая. Поезії „Доля“, „Муза“ і „Слава“, як довідуємося із „Дневника“ Шевченка (Основа 1862 р.), написані у один день — 8 лютого 1858 р., тим то їх треба-б поставити рядом; у виданні „Кіевської Старини“ перші дві стоять під ряд, а „Слава“ — аж після „Відьми“ та „Ляхам“. Навіть по змісту „Слава“ має велику близькість до „Долі“ і „Музи“ і починається так, ніби се безпосередній кінець до „Музи“. В тому-ж порядку, який дала сим поезіям редакція „Кіевської Старини“ незрозуміло, чому справді „Слава“ починається: „А ти, задріпанко, шинкарко“... „Відьма“, хоч і поміщена під р. 1858, але написана (первістий заголовок „Осіка“) значно раніше — 7 марця 1847 р.¹) „Хустина“ („Чи то на те Божа воля“) написана р. 1858²), а в новому виданні чомусь її однесли до 1847. „Назара Стодолю“ не датовано ніяк, хоча в „Основі“ дата показана.

О скільки недбало брала ся редакція „Кіевської Старини“ до видання Шевченкових творів, видно напр., з таких дрібних, але дуже характерних помилок: поезію „Во Іюдеї во дні онп“ в виданні 1894 р. датовано 1895 роком, — се очевидно друкарська помилка, але „Кіевская Старина“ задержала сю дату і в своїйому виданні; на стор. 549—550 надруковано поезію „В ночі і ожеледь і мряка“, датовану — 3 ноября 1860 р., а після сього зараз же йде „Н. Я. Макарову“ з датою — 14 сентября. Навіть такі помилки, як „Эретик“ замість „Еретик“ (стор. 223) зустрічаємо в обох виданнях.

Тепер переглянемо хибі нового видання що до тексту Шевченкових творів. Четверта глава „Катерини“ (стор. 56) починається з точок, — тут пропущено початок, не знаємо, з якої причини; цензура, нам здається, ледві чи стала-б на перешкоді. Кажемо так тим, що те саме місце уже надруковане в самій-ж таки „Кіевській Старині“ (1885, марець, 521). В поезії „Сон“ (стор. 313) надруковано: „Давно стоїть і виглядає“, — на нашу думку се місце треба читати: „Давно стоїть, виглядає“. В поезії „Н. І. Костомарову“ (стор. 318) надруковано „сердешним (?) чаєм напували“, — по другому варіанту, замість незрозумілого „сердешного чаю“, треба: „холодним чаєм напували“³). Поезію „Як маю я журити ся“ (стор.

¹) Стаття проф. Стороженика, „Кіевская Старина“ 1893 р., марець.

²) Куліш, Хата, 1860, стор. 89.

³) Так надруковано в „Русской Старині“ 1880, марець. 602.

361) чи не ліпше було-б надрукувати з того варіанта, що подав сам Шевченко в листі до Бодяньського з Оренбурга 3 січня 1850 р. (Русская Стар. 1883, вересень, 640). Поезія „Не журюсь я, ані снить ся“ певнійш усього — не Шевченкова¹), а коли Шевченкова, то стоїть не на відповідному місці, бо написана не 1860 р., а значно раніше, до заслання. В загалі редакції „Кіевської Старини“ треба було більш критично придивляти ся до текстів Шевченкових поезій і, коли можна, вибрати кращі варіанти, перевіривши їх попереду.

Як ми вже згадували, нове видання передруковане без жадних майже відмін з попереднього видання. Викинута тільки одну поезію „До сестри“, котру, як ми чули, заборонила — не відомо за що — цензура²). виправлено теж ту плутанину, яка була на стор. 233—241 попереднього видання, де до поеми „Утоплена“ приточено кінець „Пустки“, а до „Пустки“ кінець „Утопленої“. За те важна хибя нового видання в порівнянні до попереднього та, що тепер не показано виразно, де кінець ся одна поезія і починається друга, — особливо, коли, як се часто трапляється у Шевченка, поезії не мають заголовків. У попередньому виданні кожна поезія починалася ся з великої штучної літери, в новому сього немає, тим то в деяких місцях окремі поезії зовсім не розмежовані і становлять ніби одну. Так напр., на стор. 274 надруковано „Вечір“, а зараз на 275 — „За байраком байрак“ — без жадного розділу, — виходить, немов се одна поезія. Теж саже на стор. 256—257, де поезія „Не жени ся на багатій“ і „Не завидуй багатому“ злиті в одно, або на 531—532 („Марку Вовчку“ і „Мій Боже милій“...) і т. и. З другого боку частини одної поезії розмежовані такими само розділами, як і окремі поезії, і таким чином виходить, напр., що „Княжна“ розпала ся на три окремі поезії. Словом — і тут недогляд.

Нарешті ще кілька слів про правопис. Останніми часами на російській Україні такі форми, як вештається, журить ся — по всіх майже виданнях пишуть з ерчиком. „Кіевская Старина“, мабуть задля оригінальності, пише скрізь вештает ся, журит ся і т. и. Коли яка-небудь форма, або правописний спосіб уживається ся скрізь однаково, то не годило ся б і „Кіевській

¹) О. Я. Конисський, „Проба улаштування хронології“, ч. II, ст. 10—11.

²) Поезія „До сестри“ теж не Шевченкова; про се дивись „Русский Архив“, 1887, ч. 6, стор. 258.

Старині“ відрізняти ся. Оригінальності тут не багато, а читачеві така різноманітність дуже шкодить.

Коли ми зведемо все те, що говорено було про нове видання „Кобзаря“ до купи, то побачимо, що видавці не виконали обов'язків, які на їх лежали — дати провірене критично, відповідно усім останнім дослідям, видання поезій Шевченка: хронологія переплутана, текст не вивірений і не виправлений по кращим варіантам, чимало друкарських помилок. Так видати „Кобзаря“ міг би кожний книгар, котрому й не снить ся про які-будь обов'язки, що лежать на видавцеві Шевченкових творів. Всі оті помилки доводять, що видавці страшенно недбало вели видання і не доклали своєї праці до того, щоб воно могло задовольнити всі вимоги. А Шевченко, здасть ся, міг би вже вимагати більш уважного поводження зі своїми творами. Навіть у російській літературі часто плямлять і ганьблять Українців за байдужне та недбале поводження з творами свого найкращого поета*); останнє видання ще раз показало, що Українці й справді того варті. Редакція „Кіевскої Старини“ мала всі засоби, щоб усунути помилки, перевірити текст, виправити хронологію, — і не зробила цього. Чого-ж сподівати ся від звичайних видавців?

Треба мати на увазі ще й те, що до року 1911, коли настануть 50-літні роковини смерті Шевченка і коли твори його, по російським законам, зроблять ся громадською власністю, лишаєть ся тільки 12½ літ. За сей час ледві чи розійдеть ся 60000 примірників, а стільки саме надрукувала „Кіевская Старина“, — 50000 пр. дешевих і 10000 — дорожчих, і у всякому разі можна рахувати, що се вже останнє видання до того часу. Коли минеть ся особиста власність на твори Шевченка, тоді чимало крамарів почнуть видавати „Кобзаря“ і друкуватимуть, певна річ, з останнього видання з усіма помилками і недоглядами. Сотні тисяч недоладно виданих „Кобзарів“ розійдеть ся поміж читачами, ширячи скрізь непевні відомості про поета і його творчість. Редакція „Кіевскої Старини“ могла була-б і се усунути, як би совістно взяла ся за се видання.

Сергій Сфрелов.

*) Осє що читасмо, напр., в одній рецензії: »Печальнє всего, что самый текст Шевченковских стихов десятки летъ издается все въ томъ же жалкомъ видѣ, безъ пересмотра рукописей, безъ введенія, безъ примѣчаній«. Новое Слово 1897, січень, стор. 37.

Із чужих літератур.

(Конрад Фердинанд Маєр, його житє і твори).

II. Переходячи до Маєрових прозових творів ми мусимо наперед признати ся, що не зможемо дати докладного зрозуміння їх краси і майстерства їх композиції. Всі ті твори черпані з історії, основані на дуже докладних студиях над даною історичною епохою, та про те вони не є історичні монографії, а дійсні твори штуки, в котрих автор поперед усього малює не історичні костюми, не маски, а людське нутро, людські пристрасти, хоч і в проєкції на великі історичні події. Всюди автор по троха відступає від історії, заповнює своєю фантазією те, чого не договорюють хроніки і документи, і власне ті відступлення дають найкраще понятє про артистичну творчість Маєра. Треба би писати окрему розвідку про кожде його оповіданє, щоб опінити його артистичну працю, відрізнити дійсні історичні поступки його фігур від тих, які придумав Маєр на те, щоб дану подію із сухого хронікарського факту зробити живою драмою, що може порушити чутє і сплпатвю читача. На такі студії тут нема місця, от тим то ми обмежимо ся на короткім поданю змісту кожного оповіданя і його характеристики, лишаючи дальшу працю над їх поглибленем цікавості самих читачів.

3. Jürg Jenatsch, eine Bündnergeschichte. В історії швайцарського кантона Гравбіндена визначуєть ся в часі кровавих подій 30-літньої війни незвичайна фігура Юрія Єнача. Вроджений 1596 р. він студював теологію в Ціріху і Базилєі і був якийсь час пастором у однім гравбінденським селі. Силою свого характеру і здібностей здобув він собі великий вплив серед про

тестантської партії. Колиж католики за підмогою Австрії і Іспанії здобули в кантоні перевагу, Єнач мусів утікати. З купкою своїх прихильників він напав 1621 р. на замок Рідберг і вбив Помпея Плянту, головного проводира католицької партії. Покинувши духовний стан він утік із Швейцарії, вступив до військової служби зразу до табору Мансфельда, потім до французьких протестантів. З французьким військом під комендою князя Рогана вернув Єнач до своєї вітчизни. Але коли Французи вважали Швейцарію завойованою країною і не хотіли звернути їй давньої свободи, Єнач покинув їх, перейшов на сторону своїх колишніх ворогів католиків, покликав на поміч Іспанців і прогнав Французів. Він виявив велику дипломатичну зручність провалячи переговори з сусідніми державами, що мали запевнити Гравбінденови супокій і релігійну толеранцію. Якийсь час він був немов диктатором свого краю, але власне в тій хвилі, 24 січня 1639 р. підчас бенкету урядженого для него магістратом міста Хура, його вбили нові його союзники католики; є звістка, що між убійниками був також Рудольф Плянта, син убитого Єначем Помпея Плянти.

Хоча Маєр у своїй автобіографії називає Єнача найвизначнішою фігурою в історії Біндена, то проте скелет його історії, як його подають хроніки, для повістяря дає не багато, а дечим навіть може відстрашити його. Правда, на ньому лежить печать героїзму. Алеж власне такі герої, що виявляють свій героїзм чи то в війнах та боях чи в дипломатичних інтригах, для повістяря найменше придатні і найбільше небезпечні. Тут так легко потрапити в шаблон і в оперетку, в фабрикацію текстурових велетнів! Повістяр шукає пильно героїзму, внутрішніх, душевних конфліктів. Маєр осягнув се, вводячи в традиційну біографію свого героя жіночий елемент. Єнач в початку оповідання тратить кохану жінку, вбиту підступно рукою її рідного брата, фанатичного католика, а в кінці гине сам з руки Люкреції Плянти, дочки вбитого ним Помпея Плянти, дівчини, що змалку любила його і хоч горяча католичка, бачила в ній свій ідеал, доки він на чолі протестантів боровся з католиками, боронячи при тім самостійности свого краю. Колиж рахунки помилили Єнача, коли французькі протестанти, прогнавши католиків із Біндена, самі захотіли зробити ся панями краю і Єнач для оборони від них своїх союзників кидає ся в обійми католицизму і віддає свій край у руки тим, котрих сам поборовав так завзято, то Люкреція відчуває се як найтяжшу

зраду, поповнену на її святощах, на її ідеалі і власноручно вбиває Єнача. „Між історичними романами, котрих німецька література має немало — пише А. Райтлер (op. cit. 39) — є „Jürg Jenatsch“ одним із найвеличнійших. Є там могутні, по просту демонічно сильні картини, величні при всій простоті вислову, сильні спокійною мовою і плястичним амальованєм“. І не треба забувати, що сей роман заповнює всего один томик, не о много більший, як „Анджеля Борджія“.

4. „Der Heilige“. Із праці пок. Драгоманова про англійські хартії звісна також нашим читачам фігура Томи Бекета, канцлера англійського короля Генриха II, а потім примаса Англії, замордованого на бажанє того самого короля. Ся фігура, змальована в історичних працях Террі, Момзена, найдокладнійше в обширній книзі Райтера („Alexander III und die Kirche seiner Zeit“) дала Маєрови основу до одної з його найкращих новель. У перше спробував тут Маєр вложити головне оповіданє в уста третьої особи, наочного свідка подій, котрого жите дивним способом сплело ся з найважнішими пригодами його героїв. Є се швайцарський кушник, що пробував якийсь час у Іспанії і там чув дещо про Бекета, котрий уроджений з матери Арабки, з малку почував потяг до орієнтального життя, говорив по арабськи і з Кораном був обізнаний трохи чи не більше, як з євангелєм. Пізнійше кушник дістає ся до Англії, жие якийсь час серед простого народа і пізнає з близька тяжке положенє Саксонців під папованєм наїздників Норманців. Бекет, котрого він бачить в окруженю короля, хоч по батькові Саксонець, не мішаєть ся в ту справу. Він собі дворак, гладкий як вуж, дбає тільки про високу політику, помагає королеви в боротьбі з римською курією. Кушник переходить до королівської служби, здобуває собі довіре короля і Бекета і буває свідком таємних розмов і таємних подій між обома, про які не знає історія. Найважнійша з них, та, що є властивим ключем для дальшого розвою, є така. Бекет, хоч духовний, має дочку Ласку (Grace), котру виховує потаємно, з далека від королівського двора. Король випадково віднаходить її схованку, зводить її і хоче зовсім викрасти, але в перестрілці, яка вивязала ся при тім, Ласка гине. Бекет страшенно прибитий сею пригодою, але заховує її в своїй душі і далі служить королеви. Колиж по смерти примаса король хоче зробити Бекета примасом, надіючи ся мати в ній ще ліпшу підмогу в боротьбі з папою, Бекет остерігає: „Королю, не

віддавай мене в службу пану висшому від тебе". Король не слухав. Зробивши ся прімасом Бекет став в обороні пригноблених Саксонців і виступав против короля в його боротьбі з Римом. Король проганяв його з краю, але се не поліпшує справи. В краю невдоволене, власні сини королеві виступають против батька. Сей подає ся, прикликає Бекета до краю, але і се не змінило справи ні в чім. Саксонці горнуть ся до него, Норманці обурені і підхопивши бажанє короля кількох із них спішають до Кентербері і вбивають Бекета в церкві. Усе те оповідає кущник уривчасто, сценами, котрих ніби то сам був свідком. З незрівняною штукою змальована постать самого Бекета — бліда, делікатна, меланхолійна фігура, сильний ум, для котрого не існує християнська догматика, і м'яке серце, котре вміє сильно любити і понад той кодекс любови та співчуття не знає нічого висшого. І з таким самим майстерством змальовані всі інші постаті сеї чудової новелі, починаючи від короля і запахущої квітки Ласки, дочки Бекета, а кінчаючи на норманських баронах, убійцях Бекета і на кущнику, котрого здорова постать і особиста історія є рамою для сего оповідання. Від тепер Маєр любить вправляти свої оповідання в такі майстерні рами, вклатати їх в уста якійсь фігури, що й сама, без того оповідання, в повні збуджує наше зацікавлене і здобуває собі нашу симпатію. Вершком артистичного викінчення і геніяльної концепції з сего погляду є слідуєча його новела.

5. „Die Hochzeit des Mönchs“. Основа сеї новелі така. На дворі молодого володаря Верони, Кангранде делла Скаля, знайшов собі тимчасовий захист геніяльний поет Данте. Двораки не дуже радо дивлять ся на сухого, строгого Фльорентійця. Одного холодного дня йому не затопили в печі і він приходить до залі, де князь зі своїм двором гріє ся при каміні. Князь виває Данта, щоби для забави присутних розповів яку історію. „Про що ж була розмова?“ питає Данте. „Тема: нагла зміна способу життя з добрим або злим кінцем“. Данте згоджуєть ся оповісти історію монаха, що зкинув рясу не для того, що почув у собі охоту або силу до світського життя, не для того, щоб вона тяжила йому, але для догоди иншим людям. „Чи се буде правдива історія, по документах?“ питає князь. — „Ні, мовить Данте, я буду тут же компоновати її, розвиваючи її із надгробного напису“. І він оповідає, як колись то в Падуї в монастирськім саду він знайшов плиту з написом: „Тут лежить монах Асторре зі своєю жінкою

Антіопою. Поронив їх Еццеліно“. Еццеліно був звісний падуанський тиран і його особа робить ся одною з головних фігур Дантового оповідання. Але не досить того; Данте заявляє виразно, що головні фігури свого оповідання він бере з круга присутних докола него осіб. Еццеліно є копією з Кангранде, дві жінки, що між ними пропадає монах Асторре, се жінка Кангранде і його гарна приятелька Діява, і так далі він переносить характерні і імена Канграндових двораків живцем у своє оповіданє, подаючи кождому з них живе зеркало перед очі. Се справді геніяльний рис автора, котрим він чудово схарактеризував літературну манєру Данта. Само оповіданє вложено в Дантові уста, держить ся справді в Дантівськім стилі. Акція йде страшенно живо, всі постаті мов спіжеві, та при тім усюди се живі люди, з людськими інтересами, бажаннями і слабостями. На Бренті близько Падуї перевертаєть ся баркас з весільними гістьми. Молодий, його діти з першого подружжя і більшість гостей гинуть у хвилях. Брат молодого, монах Асторре, кинувши ся з берега в воду, ратує молоду, Діану, панну високого роду. Обое йдуть до осиротілого батька, старого богача і скупаря Вічедоміні. Сей хорий, близький смерті; з усеї сім'ї йому лишив ся тільки один син, монах Асторре, монах з покликання. Батько змушує його вкинути рясу і оженити ся з Діаною. Але доля судила инакше. Асторре запрошує на свої заручини з Діаною також напів божевільну даму Олімпію Каноссу з її дочкою Антіопою. Олімпія абожеволіла через те, що Еццеліно велів покарати смертю її мужа, а безсовісні двораки зробили собі з неї жарт: до остатньої хвилі потішали її, що муж буде уласкавлений, а потім принесли їй його відтату голову. Асторре яко монах був при тім, як карано пана Каноссу і йому в живій пам'яті стало, що коли нещасний уже положив голову на колоду, раптом до комнати вбігла мала дівчинка і положила й свою голівку обік його; се була Антіопа, дочка Каносси. Отсю Антіопу він побачив тепер знов на своїх заручинах. Божевільна Олімпія вважала його женихом своєї дочки і сказала якесь противне слово Діані; ся кинула ся на неї, але Антіопа заслонила своїм тілом матір і Діана вдарила невинну дівчину в лице. Зробив ся скандал. Щоб замазати його, брат Діани, Джермано, хоче взяти Антіопу за жінку. Асторре має бути його сватом, але Антіопа відмовляє Джерманови. Асторре лишаєть ся і бере з нею шлюб. В часі весіля відбуваєть ся остатній акт трагедії. Діана зажадала, щоб Антіопа поклонилась їй і випросила

від неї перстін, що дав їй Асторре на заручинах. Коли Антіона кланяється гордій красуні, ся витягає стрілу зі свого волося і пробиває її нею. Асторре бачучи смерть свої жінки, кидається на Діаніного брата і пробиває його тою самою стрілою, але й сам гине, пробитий Джермановою шаблею. Еццеліно затулює очі помершим і конфіскує їх добра. Сей сухий зміст не говорить власиво нічого, не дає найменшого образу того чару і блиску, який розлито в новелі. Та не забуваймо, що добра половина її вартості і краси лежить власне в рамі, в майстерній характеристиці Данта, Кангранде і його двора. „Не можна віддати більшої похвали Маєрови — мовить з нагоди сеї новелі історик німецької літератури*) — ніж коли признаємо, що Данте в його новелі має правдиві, духом посвоячені риси автора „Божеської комедії“.

6. *Plautus im Nonnenkloster*. І тут головне оповідане уміщено немов у коштовну раму. Автор голосних „Фацицій“, Поджджіо Браччіоліні, оповідає своєму покровителеви, Козмі Медічі, про хитрість, якої він ужив в часі собору в Констанції, щоб із одного жіночого монастиря видобути коштовний рукопис Плявтових комедій. По дорозі до монастиря оповідає йому провідник, що завтра має там постригти ся в монахині Гертруда, дівчина, котру він любить і котра не знати чому відвернула ся від него. Швидко Поджджіо довідується ще про чудо, яке в таких разях діється в монастирі. Перед монастирем кладуть величезний деревляний хрест, котрого не підніме і найсильніший мужчина. Але коли постриже ся нова монахиня і буде приємна Матері Божій, то ся додає їй сили і вона перед усім народом бере тяжезний хрест на плечі і без труду несе його до церкви. Приїхавши перед монастир Поджджіо справді бачить величезний хрест, коло котрого силують ся найдужші нарубки, але не можуть рушити його з місця. Поджджіо видає себе перед ігуменею за делегата собору, що має позабирати з монастирів усі безбожні книжки. Ігуменя віддає йому „найбезбожнішу і найобридливійшу книжку, яка коли небудь була написана“ — його власні фациції. Тоді Поджджіо заявляє, що має наказ оглянути прилади завтрішнього чуда. Перелякана ігуменя признає ся йому, що крім виставленого сьогодні масивного

*) Dr. Friedrich Vogt und Max Koch, Geschichte der deutschen Litteratur von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Leipzig und Wien, 1897, стор. 738.

хреста має другий, порожній у середині. В ночі масивний сховають, а виставлять легкий, котрий новопострижена занесе до церкви без труду. Вона просить його, щоб мовчав і обіцяє дати йому за се рукопис Плявта. В церкві він стрічає Гертруду; вона звірює ся перед ним, що любить візника, але перед кільома роками, коли захорувала її мати, вона обіцяла ся Божій Матері вступити до монастиря, коли тільки мати поздоровіє. Мати поздоровіла і вона хоче додержати слова. Поджджіо виявляє їй секрет з хрестами, але Гертруда вірить щиро і відкидає всяку думку про підступ. Другого дня справді їй підсунено легкий хрест, вона піанала підступ, підняла його і з обуренем кинула так міцно, що він розскачав ся на тріски. Тоді вона побігла до кривки, щоб витягти тяжкий хрест і спробувати, чи Марія справді не зробить чуда і не pomoже їй нести його. Але дівчина тільки закровавила себе, зомліла з натуги, але хреста не двигнула. „Дякую тобі, Маріє — прошептала вона, коли її віділляли. — Тепер бачу, що ти мене не хочеш. А в таких разі мене візьме хто инший“. Се був кінець чуда в монастирі, а Поджджіо поїхав з рукописом Плявта. І тут головна краса лежить в характеристиці дівчих осіб, а особливо самого оповідача, фациціоніста Поджджія.

7. *„Das Amulet“*. Швайцарський протестант Шадау із Берна оповідає ніби то в пам'ятнику про свої пригоди в Парижі в часі безпосередно перед страшною різнею Варфоломєвської ночі (23 серпня 1572) і підчас тої кровавої ночі, коли один його товариш, католик, ратуєчи його і його молоду жінку від певної смерті, сам наложив головою. В новелі живо змальовано ту душну атмосферу релігійного фанатизму, яка звільна збирала ся в Парижі, агущувала ся, поки не допровадила до вибуху. А на тім темнім тлім як живі виступають фігури старого адмірала Коліні, що перший упав жертвою вибуху, його свояка Шатілляна і його дочки, і в кінці обох молодих Швайцарців, протестанта Шадау і католика Броккарда і ще цілої низки побічних, але дуже характерних і мов живцем із того часу вихоплених фігур.

8. *Der Schuss von der Kanzel*. Тема майже анекдотична, але покладена в основі чудового малюнка рідної поетови ціріхської околиці над Леманським озером. Маєр переносить нас в часи по 30-літній війні. Герой новелі, генерал Вертміллер, брав участь в тій війні, знав особисто Юрія Єнача і своєю дикою, лицарсько-бурлацькою вдачею, своїми примхами та привичками дає

сумирним, строго моральним і релігійним протестантам в цілій околиці не одну причину до соблазна. Його брат є пастором у поближкїм селі Мітїконі і також дає недобрий приклад своїм овекам тим, що наперекір усім канонам страшенно любить польованє і стрілянє. У пастора Вертміллера є дочка, котрої руки добиває ся молодий, тихий і зовсім сумирний та несмілий кандидат теології Пфанненштіль. Дочка любить його, але пастор не терпить бабія. Оттут вдає ся в справу генерал. В неділю, коли пастор має йти на проповідь, він приносить йому в дарунку чудовий пістолет. Пастор урадуваний пробує, чи легко ходить пружина, але пружина ходить страшенно тяжко і він не може відвести курка. Генерал з усміхом відводить курок, але в тій хвилі підмінює пістолет, і дає брату другий такий самісїнький, що ходить дуже легко. Пастора кличуть до церкви. Він на радощах ховає пістолет у кишеню своєї ряси, а ставши на казальниці, поки громада співає ново уложений духовний гимн, він виняв із кишені свій скарб і пробує курка. Гимн кінчить ся, і при остатніх нотах на казальниці розлягає ся вистріл і хмара диму покриває пастора. Правда, він не допускає до скандалу, проголошує проповідь, але знає добре, що се його остатня проповідь, бо йому грозить канонічний процес за зневаженє Божого дому. Та генерал зацїтькує громаду даровизною значного ґрунту, пастор усуває ся зі своєї посади, а його місце займає Пфанненштіль, котрий, розумієть ся, женить ся з пасторовою дочкою. Треба самому читати се оповіданє, щоб відчути ту атмосферу щирости і спокійної веселости, котрою навіяне воно. Цїлість робить таке враженє, як прохід у теплу осїнню днину по полях покритих золотими копами, по лугах зо свіжо скошеною отавою та по винницях, що пишуть ся золотистим, солодким виноградом. І тільки далеко десь над горами висить чорна хмара та від часу до часу дихає холодом. Але нема страху, щоб вона принесла бурю і град; не та вже пора, бурі і гради минули, погода встановила ся на довго. В сїй новелї Маєр покинув свою улюблену форму — вставляти головне оповіданє в якесь иньше, мов у раму. Від тепер він оповідає звичаєм иньших новелїстів, не змінючи зрештою своєї методи і свого епічного стилю. Щоб дати невеличку пробу того стилю, ми наведемо оповіданє генерала Вертміллера про сон, який він бачив у ночі саме перед тим, як розпочинає ся оповіданє. Днем перед тим він писав своє завіщанє, а в ночі йому приснив ся Юрій Гнач. „Се було в Хурі — опо-

відає генерал молодому Пфанненштїлеви. — „Стиск народу, перуки високих урядників, вояки, — з катедральної церкви гук дзвонів і вистріли карабїнів. Вхидимо крізь браму на єпископське подвірє. Ідемо по два, обїк мене велитєнь. Бачу тільки китицю з піря, під нею могутній ніс і звислу по комїрі, чорну як смола клиновату бороду. „Вертміллер“, питає велитєнь, — „кого се хоронимо?“ „Не знаю“, — відповідаю я. Вступаємо до костела поміж лавки в головній наві. „Вертміллер“, питає той, — „кому се співають Со святими?“ „Не знаю“, відповідаю нетерпеливо. „Мальче Вертміллер, — мовить той, — „а стань-но на пальці і придиви ся, хто се там лежить на катафальку?“ Тепер я розпізнаю виразно по рогах сукна на катафальку початкові букви і герб Гнача, і в тій самій хвилі сам він, стоячи обїк мене, обертає до мене лице — блїде, з розпалєними очима. „До сто громів, полковнику, — мовлю я, — аджеж се ви лежите онтам під чорним сукном, а ви тут балакаєте зо мною! Чи вас є два? Чи се розумно? Чи се льогїчно? Забирайте ся до пекла, збиточнику!“ Тодї він відповів понуро: „Не маеш чим докоряти менї, — не решети ся так! І ти, Вертміллере, небїжчик!“ Стара середньовікова легенда про грїшника, що бачить у снї свій власний похорон, тут обернена з иньшого боку і жита як ілюстрація того морального роздвоєнєя, що було трагічним моментом у житю Гнача. Але се тільки темна хмарка, що пробїгає по чистім небї, яке висить над цїлим оповіданєм, бїльше для артистичного контрасту, нїж для викликанєя понурого настрою.

9. Gustav Adolfs Page. Є се одна з найкращих перлин Маєрової творчости, образок із часів 30-лїтньої війни, неначе живо вирваний із якого Гріммельсгаузена і оповіджений з цїлим артизмом сучасної повістєвої техніки. Богатий норимберський купець Ляйбельфінґ одержує лист від Густава Адольфа, в котрім сей сповїщає його, що тямлячи свою недавню гостину в його домї і його просьбу він робить йому ласку і приймає його сина на свого прибічного пажа „по наглїй, але християнськїй — додає король — смерти його кількох попередників“, також синів норимберських патрицїїв, у кровавих битвах. Ляйбельфінґови ся ласка дуже не на руку. У него є один однісїнький син, добрий бухгалтер і купець, але до воячки зовсім не здалий. Молодий Ляйбельфінґ бачить у королївськїм листї формальний засуд на смерть і докоряє батькови, як він міг просити у короля такої ласки. „Коли-ж бо прокляте вино!“ — говорить старий. А при тїм усі

патриції набивали ся королеви зі своїми синами, то й я не хотів лишити ся позаду, особливо бачучи, що король має вже тих пажів досить і мого певно не прийме. Хибаж я міг знати, що він так швидко спотребує весь нюрнберський товар? Тай ще одно. Коли пито здоров'я короля, серед гучних окликів залунав із сіней дзвінкий голос: „Най жив король Німеччини!“ Густав Адольф усьміхнувся і сказав: „Сего я не можу чути“, але очевидно такий доказ любови був йому дуже приємний і він запитав Ляйбельфінга, хто се крикнув. „Та хтож би, як не мій син?“ відповів опаньілий кунець, хоч добре знав, що се була його братанця Густа. „Ну, то нехай Густа і йде собі до свого любого короля!“ з плачем говорив молодий Ляйбельфінг, — „а я не піду“.

Як на те входить Густа кликати батька з сином до обіду. Се сирота, її батько погіб у війні і вона провела дитячі літа на кони, в таборах. Король Густав Адольф — її ідеал, його лист наповняє її радістю, а слова молодого Ляйбельфінга, кинені ніби на вітер, знаходять відгомін у її душі. Вона відважна, сильна, любить носити батьківський мундур, і по короткім ваганю згоджується виручити кузина і їхати як паж до королівського табору. Все те робить ся протягом години. Густа йде не розуміючи того, в яку западню попадеться ся в таборі. Доступ жінкам до табору остро заборонений, а жінка, яку б придибано в мужеській одежі, має бути покарана смертю. Бідна Густа жне в ненастаннім роздвоєнню. Її душа радується близькістю до короля, котрого вона чим ближше спізнає, тим більше любить, — та з другого боку її мучить нестатна тривога, що ось-ось відкриють, що вона є, і її жде сором, ганьба, прогнане або й смерть. Та ось надходить пригода. Король довідавши ся, що його свояк, князь Ляуенбурський, недавно жонатий, держить у таборі любку, якусь Хорватку. Він велить арештувати її і привести перед себе, а потім хоче відіслати її до Швеції, та вона сама вбиває себе. Того самого ранку король здибав був князя Ляуенбурського, як разом з п'ятьма німецькими панками, провівши ніч на гулянці і картах, рано грабує мужиків-протестантів, що разом з сім'ями і всім своїм добром ішли під опіку шведського короля. Відбуває ся сцена, яку так коротко і з такою илястикою вмів віддати тільки К. Ф. Маєр. Ми передаємо тут сю сцену, щоб показати, як умів сей швайцарський патрицій писати про патриційів.

„В побічній комнаті залунали надго голосні розмови, а коли вибила девята, вступив король крізь двері, розчинені Ляйбельфінгом, між зібраних німецьких князів і панів. Вони творили в тісній комнаті густий натовп, бо їх було 50 або 60. Панове стояли з неналто великою пошаною, деякі навіть недбало, немов би красака стида була їм так само незвісна, як красака страху: хитрі обік сьмілих, честолюбні обік тупоумних, побожні обік безсоромних голів, більшість — люди, що вмели постояти за себе і з котрими треба було числити ся. На право від короля стояв найбільший грішник, князь Ляуенбурський, у своїм найбогатшійм строю і найкоштовнішійм коронковійм комірі, неспокоїно тупцюючи на ногах, демонічно всьміхаючись і блискаючи очима. По дорозі він здибав був катівського слугу, що ніс у катівській плащі якусь людину, наблизив ся до него і розкрив йому плаща.“

„Густав окинув зібраних докірливим поглядом. Потім заревла буря. Диво — король, роздратований суперечністю тих гордих лиць, тих бутвих постів, тих блискучих зброй і підлотою серць, що били ся під ними, промовляв, щоб понизити гордість і наклеювати злочин, навмисно простацькими, хлопськими виразами, якими арештою не говорив ніколи. — Ви розбійники і злодії від першого до останнього! Ганьба на вас! Окрадаєте своїх земляків і одновірців. Тфу! Вриджу ся вами, жовч мені підступає до серця. За вашу свободу я вичерпав свій скарб — сорок бочівок золота — а від вас не взяв навіть тільки, щоби справити собі пару штанів. Так, радше волю голий виїхати відси, ніж строїти ся німецьким добром. Вам я дарував усе, що мені впадало в руки, ані одного свинського хліва не взяв я собі!..“

„Такими різкими і грубими словами ганьбив король сю шляхту. А потім подобрівши віп хвалив відвагу панів, їх бездоганне заховане на полі битви і повторив кілька разів: „Хоробрі ви, так, про се ані слова. Ідьте і б'єтесь — на се гріх би жалувати ся“. Але потім вибух його гнів у-друге, ще сильнішійм нолумям. „Пробуйте бунтувати ся против мене!“ визивав їх, „то я зі своїми Фіянами і Шведами всплю вам такого бобу, що аж фурфанте летітиме!“ Він закінчив християнським упімненем і просьбою — взяти собі до серця одержану науку. Панове вдавали, що все те обходить їх дуже мало, але їх постава очевидно зробила ся скромнішійою. Деякі, бачилось, були зворушені, навіть розжалоблені. Німецька влада волить грубу, чесну лайку, ніж кульгаву проповідь

або тонку, колючу наругу. І все було б добре і ладно. Та в тім князь Ляуенбурський, звернений на пів до короля, а на пів до своїх товаришів, з голої безстыдности бризнув огидним словом:

— І чого так його величество сердить ся за цапову душу? Щож то ми, панове, нарobili такого? Що облекшили своїх підданих?...

Густав поблід. Він кивнув на ката, що стояв за дверми опертий до одвірка.

— Поклади сему пану руку на плече! — розказав йому. Профос підійшов, але не сьмів учинити се, бо князь вихопив шпаду з піхви, а по цілім крузі пробіг небезпечний ропіт. Густав відібрав Ляуенбурському шпаду, опер клинок о коліно і зломав його на кусні. Потім ухопив широку, волохату ручище спекулятора, поклав і натиснув її сам на плече Ляуенбурського, що стояв мов розбитий, і подержав її там добру хвилику, примовляючи: „Ти князь німецької держави, лотре, не можу тобі змести голови з плечей, але нехай лежить на тобі катова рука!“

Потім відвернув ся і пішов, а профос за ним повільною ходою.

Князь Ляуенбурський пробує після сего замазати справу безсоромними словами, але всі його товариші відвертають ся від него. Кілька день потім приїжджає до королівського табору сам головний противник короля, Валленштайн, і остерігає його, що хтось із близьких до короля був замаскований у його таборі і виявив охоту вбити короля. Сей незнайомий забув рукавичку. Валленштайн передає її королеви з тою увагою, що вона як раз приходить ся на руку пажу Ляйбельфінга. Король не вірить прочуттям і ворожбам, але про те велить пажеви (котрий підслухав розмову короля з Валленштайном) натягти рукавичку. Справді вона приходить ся йому до руки і паж з плачем обіймає королівські коліна і втікає геть. Він в часі памятної сцени з катом завважав маленьку, жіночу руку князя Ляуенбурського, але не виявляє королеви свого догаду, а волисть зовсім усунути ся від него. В передній сторожі його пізнає один капітан, товариш його батька і при ньому Густя пробує якийсь час, аж до битви під Ліцен. Любов до короля тягне її до него. Саме перед битвою приходить і князь Ляуенбурський у покутному одязі, кидає ся королеви до ніг і з риданем просить прощення. Король прощає йому і їде в битву, щоб у ній згинути — від скритобійчої кулі князя Ляуенбурського — так поправляє історію новеліст. Обік короля, ратуючи його, гине й паж Ляйбельфінг.

11. Die Leiden eines Knaben. В осььому оповіданю веде нас автор на двір пишного французького короля Людвіка XIV. Король-сонце вже постарів ся, спобожнів під впливом пані де Ментенон, у котрої є щоденним гостем. Ось і сьогодні він прибув і висловлює тій дамі своє обуренє на прибічного лікаря Фаґона. Неможливі дідуган! Сьогодні в часі першої авдйенції нового королівського сповідника, патра Телліє, зробив скандал. Коли король запитав патра Телліє, чи він є який свояк канцлера Ле Телліє, а сей покійно відповів: „Ні, я син мужика з долішньої Нормандії“ — то Фаґон, що стояв недалеко опертий на свою паличку, сказав патрови голосно: „Ти підляку!“ Король і пані Ментенон не можуть надивувати ся, що стало ся старому лікареві і що має він против нового сповідника, та ось надходить сам Фаґон і оповідає їм недовгу, та важку історію, як сей сам патер, бувши учителем у сзуїтськїм конвікті, навмисно, з рафінованої злоби замучив на смерть сина маршала Буффлера. Синок маршалів удав ся неталановитий до науки, хоча Фаґон мав нагоду придивити ся йому і відкрив, що хлопець мав талант до рисунків і малярства і незвичайну охоту і здібність до воєнного ремесла, а при тім був дуже гордий і глибоко чутливий. Батько віддав його до школи до Сзуїтів, з котрими вперед був задер ся. Вони з пімети почали гнобити хлопця науками, заставляючи його вчити богато на память, унижуючи і караючи його не раз зовсім несправедливо. Хлопчина мучив ся, напружував свою бідну голову, не спав ночами, а коли патер Телліє раз побив його брутально, він з утоми і гризоти запав у тяжку слабість і вмер. Чудовий є кінець оповіданя. Маршал, батько Юліянів, запятий війною з Англічанами, не знає нічого про муки, які перебув його син у Сзуїтів; він знає тільки, що його син робив лихі поступи в науці і дивує ся дуже почувши, що син умирає з надміру праці.

„Тут мені не стало терпцю, — оповідає Фаґон. — Без пощади скааав я йому всю правду і закинув йому, що занедбав свою дитину і допоміг до її смерти. Про Голгофу у Сзуїтів я промовчав. Маршал вислухав мене мовчки, своїм звичаєм перехиливши голову троха на право. Його повіка затремтіла і я побачив слезу. Нарешті він пізнав свою вину. Він запавував над собою, як правдивий вояк і війшов у комнату хорого.

„Батько сів обік свого хлопця, що власне лежав під тиском страшних снів. „Бодай улєкшу йому смерть, — промовив стиха

маршал, — на скільки се в моїй силі. Юліяне!“ — промовив він своїм рішучим тоном. Хлопчик пізнав його.

— Юліяне, мусиш уже зробити се для мене і перервати свої студії. Підемо оба до війська. Король потерпів страти на границі, то вже й наймолодший мусить відбувати свою повинність.

„Ся промова подвоїла у вмираючого охоту до подорожі... Закупно коней... Виїзд... Приїзд до табору... Виступлене на бовзю лінію... Очи блищали, але в груди почало харчати. „Агонія“. шепнув я маршалови — „Онде англійська хоругви! Візьми її!“ розказав батько. Хлопець умираючи вхопив рукою повітря. „Vive le roi!“ скрикнув він і впав горілиць, мов пробитий кулею“.

11. „Die Richterin“. Оброблене отсеї новелі довго не давало ся Маєрови; по свідощтву К. Е. Францога він переробляв її безліч разів (К. Е. Franzos, K. F. Meyer, ein Vortrag, 27). І справді не легка мусіла бути робота вбгати сю важку основу, що декуди, здасть ся, вибігає по за межі можливого, в тісні рами невеличкої новелі. Річ діється за часів Карла Великого. В Римі, в часі коронації Карла, здивають ся два Швайцарці: Граціозус, свояк єпископа з Кур, щира душа, але вроджений на кабінетного вченого, присланий єпископом до цїсаря, і Вульфрїн, вояк загартований у твердій Карловії школі, один із цїсарських дружинників, зрештою дідич значного маєтку в ретійських Альпах. Тим маєтком завідує пані Стемма, його мачуха, що по своїйому батьковин одержала в спадку судейський уряд у цілій провінції і справляє той уряд з такою мудростію і енергією, що сам Карло постановляє відвідати її. Але Вульфрїн не хоче бачити мачухи, ані рідного гнізда, ані двоєродної сестри, дочки його батька і пані Стемми, що має незвичайне імя Пальма новелля. Між ним і мачухою лежить тінь: нагла смерть його батька, котрий швидко по шлюбї зо Стеммою, вїжджаючи на замок, упав на подвірю з коня і сконав. Була чутка, що граф був отровний, кидали підозрінє на Стемму, але доказу не було. Вульфрїн виріс з далека від рідного гнізда, не хоче доходити сеї темної справи, не хоче бачити ані Стемми, ані Пальми. Але ось Карло, вибираючи ся з Італії, висилає його передом, щоб завідомив судїїху про його приїзд. Та по дорозї його ловлять розбійники Лянгобарди, що гніздять ся в альпейських скалах і тепер, бачучи, що перед Карлом будуть мусїли тікати геть, раді би награбувати як найбільше добра. Дехто між ними пізнає Вульфрїна і вони послають на замок одного зі своїх, щоб

вигоргував за него окуп. Сей здиває на подвірю замка Пальму, що від малку ні про що не думає і не марить, тільки про брата Вульфрїна і про його приїзд. Довідавши ся що, брат близько, що він у руках розбійників, що йому грозить смерть, коли вона не дасть своїх коштовних строїв, перел і клейнотів, вона без намислу віддає всі ті цїцьки Лянгобардцєви. Але судїїха дожидає приїзду Вульфрїна не без турботи. Вона хоче вивести перед ним остаточно свою справу з його батьком, очистити себе з тіни підозріня. По першїм привитаню вона порушує сю справу, признає ся, що батько силою, з тюрми видав її за його батька, старого вдівця, що в тїй цїли, щоб оженити ся з молодою, вигнав у грїб Вульфрїнову передчасно постарїлу матір. Але Вульфрїн не дуже уважно слухає мачушиних признань; краса сестри Пальми від разу заповонила його душу. Він ще не розуміє свого чутя, а знаючи, що Граціозус добиваєть ся Пальминої руки, рад би висватити її і йде разом з нею і з провідником через гору до єпископської резиденції. Але по дорозї він перекоцує ся, що любить Пальму вовсім не так, як сестру, а иньшою, грїчною любовію. Він розбиває її сватанє з Граціозом, на превелику радість самої Пальми, що в своїй дитячїй невинности бачить тільки його, тулить ся, лишиє до него всею своєю істотою. Вони вертають назад у почи і Вульфрїн, у котрого душі йде страшна боротьба, стручує Пальму зо скали, а сам не йде до замка, блукає по ярах і в кінці ночує у якїсь печері. Але Пальма не вбила ся і вернула до дому, не підозриваючи навіть, що брат хотїв нхнути її в безодню. Судїїха другого дня знаходить його; він признаєть ся їй, що любить Пальму і сим наносить їй страшний удар. Вона тратить свою рівновагу здобуту довголітною вправою і знехотя признаєть ся перед дочкою, що вона справді отруїла графа не бувши ані хвилі його жінкою, що сама Пальма не є графова дочка, а дочка одного вчителя, що вчив Стемму і потім погїб з рук її батька судїї, коли сей дізнав ся про його любові до Стеммою. Перед молодою дівчиною тепер дві дороги: або зрєкти ся своєї любові до Вульфрїна, котрого вона тепер любить ще більше, дізнавши ся, що він не брат їй, — або виявити правду і обвинуватити матір в убійствї Вульфрїнового батька. Дівчина без ваганя готова свідчити против матери, і се переважує терези в серці Стемми. Вона бачить, що злочин, укриваний 20 лїт, заглажений житєм повним праці і зусилля, таки не згїб і мусить вийти на верх. Коли прибув на замок Карло Вели-

кий, вона прилюдно признає ся до всего і гине від тої самої отрути, котрою згладила зо сьвіта старого графа. Вульфрін просить у цїсаря руки Пальми.

— Сину Вульфа, — мовив Карло, — ти сватаєш дитя його убійниці? Чи побореш демонів?

— Задушу їх у своїх обіймах! Помози, цїсарю, перемогти їх!

„Карло велїв дївчинї прилякнути і поклав їй руки на голову. „Сирото! Я в тебе замїсь батька! Похорони отсю, що була тобі матірю. А сей нехай їде зо мною в похід! Божа воля. Коли він верне і затрубить у рїг, тоді радуї ся, Пальмо новелля, наповни чарку і доверши обряду. Тодї Рудїо (каштелян) запалить шлюбний смолоскип і вкине його у вязаня сего замка“. Цїле оповіданє тоном і складом значно відмінне від иньших Маєрових творів. Латинські фрази і формули, стиль уривчастий, різкий, ритмічний — усе те робить вражїне якоїсь давньої рапсодїї. Нагромадженє великої сили казкових і легендарних мотивів свідчить про те, що власна творчїсть автора ослабає, але дїєві особи новелї, особливо Вульфрїн, Стемма і Пальма новелля, змалюванї дуже гарно, а фігуру Стемми, гїрської судїїхи, можна вважати за одну з найоригінальнїйших креацій у довгїм рядї Маєрівських жїночих типів.

12. „Die Versuchung des Pescara“. Від Карла Великого перескакує фантазия К. Ф. Маєра в часи Карла V. і його боротьби з Францією. Кривава битва під Павїєю 24 лютого 1525 р. поставила Карла V. на вершкї могучости і слави; французький король дїстав ся до неволї, цвїт французького лицарства і швайцарської піхоти був скошений, а Пескара був головним полководцем сеї побїди. Іспанець родом він служив цїсаревї в Італїї і оженив ся в одну з найсвітлїйших жїнок свого часу, з голосною італїянською поетесою Вікторїєю Кольонною. От тут і починає ся Маєрове оповіданє. В битві під Павїєю Пескара ранений: йому списом пробито легке і лікар від разу сказав йому, що се буде його смерть. Але він заховує се в тайнї, щоб не турбувати своєї жїнки, що при звїстцї про блискучу побїду спішить з Риму до його табору. Тимчасом побїда мала несподіванї наслідки. Могутність цїсаря перелякала всїх; у Італїї повстає против него союз, до котрого належить і папа і медїолянський князь Сфорца і багато італїянських патріотів, що мріють про сполучену, самостійну Італїю; до сего звязку готова приступити Франція і Англія. Звязковим бажаєт ся перетягти на свій бїк Пескару, найбільшого

цїсарського полководця з його іспанською піхотою; тоді вони були б певнї побїди. До него підсилають медїолянського канцлера Мороне. Сей знає, що Пескара гнївний на цїсаря, бо по битві під Павїєю його минула надгорода, котрою цїсар надїлив нездарного генерала Лїоноа. Пескара вислухує доказів Мороне, котрий в разї побїди обїцює йому Неаполь як удільне королївство. І жїнка Пескари, горяча італїйська патріотка, налягає на него, щоб підняв оружє в оборонї Італїї. Але Пескара тїлько хвилю вагав ся. Що йому королївство, коли його днї полїченї! Що йому Італїя, що розшарпана живе в темнотї і упїдленю! Вона не доросла ще до самостійности і не зумїє пошанувати її. А зрадити цїсаря, се значить — заплямити себе і свій рїд. І він перемагає всї покуси, арештує Мороне, доносить цїсаревї про всї пляни звязкових, одержує від него уповаженє до діланя, нападає на Медїолян, проганяє зрадливого князя Сфорцу і осягнувши сей свій остатній плян, паде без духа на князївскїм тронї Сфорци. „Покуса Пескари“ — могутній твір, повний глибокого трагїзму. Та головний трагїзм лежить не в фігури Пескари, а радше на боцї тих благородних ідеалїстів та фангастів, що бажають відродженя свого краю в пору, коли сей край лежить у найбільшїм упадку і не має моральної сили до такого відродженя. І Пескара, таким залїзною рукою розбив пляни тих патріотів, розбиває їх золотї мрії немилосеринми, але розумними словами: „Чи Італїя в сїй хвилї заслугує на свободу? Чи так, як вона є тепер, вона здїбна одержати і заховати її? Думаю, що нї. Тепер вона стоїть на порозї рабства, бо позбула ся всякої чести, всякої чесноти. Тут нїхто не може допомогти ані спасти, ані чоловік ані Бог. Як здобуваєт ся назад утрачена свобода? Із глибин народа мусить вийти порив і буря моральної сили. Більше менше так, як тепер у Нїмеччинї здобувають віру подумям ненависти і любви“.

13. „Angela Borgia“. Ми не будемо оповідати змісту остатнього твору нашого автора, котрий наші читачї мають у руках у перекладї на нашу мову. Вже те одно, що з кривавої і жорстокої історїї сїжї Борджїїв поет вибрав момент зглядного затишя, що героїнею зробив дївчину, про котру історїя не знає нічого крім її імя, що блискучу і страшну фігуру Люкреції Борджїї показав нам не в світлї її злочинів, але в часї, коли вона силкувала ся заглядити їх память, — уже те одно свідчить про високїй артистичний такт автора. А історїя осліпленя і морального

переродження Джулія Есте і його шлюбу з Анджелею, се така глибока, щиро людська і високо поетична історія, що її змальоване принесло би честь великому поетови в розцвіті його сили. А памятаймо, що „Анджеля Борджія“ була остатнім твором звиш 70-літнього, вже хорого чоловіка! І ніщо в ній, окрім може шабьолової троха фігури конспіратора Ферранте, не вказує на упадок творчої сили; противно, кожда фігура, навіть сілюет графа Контраріо, вийшла жива і наділена індивідуальними прикметами.

На сьому ми кінчимо свій огляд писань К. Ф. Маєра. Кінчимо бажанем, щоби сей мало популярний, та про те великий поет і великий артист здобув собі у нас стілько прихильників і стілько впливу, скілько він справді варт.

Іван Франко.

Памятник на могилі Опанаса Марковича у Чернігові.

Памятник на могилі Опанаса Марковича.

Близько Чернігова є так зв. „Троцька гора“ (власність Троцького монастиря). Колись, ще в до-історичну епоху там ховали людей і насипали над ними високі могили. Уся гора укрита гаєм і з неї чудовий краєвид на луки, гаї і хутори по сей і по той бік р. Десни, а також на місто Чернігів. Місцевість дуже поетична, нагадує Тарасову гору під Каневом. З одного краю гори, в яру стоїть стародавня церква св. Іллі, і при ній — пещери. Над яром, на горі, ростуть старезні дуби, а під дубами поховано р. 1867 українського письменника Опанаса Марковича.

Поховали його, та й забули. Минав час, і ті молоді хлопята, що були на похороні, вже стали трохи не дідами, і ледве могли відшукати Опанасову могилу. За той час почав виривати із забуття добрий і щирий працівник, про його появили ся згадки в журналах, і виникло бажання зазначити його могилу пам'ятником; нарешті збудовано хоч простий (відповідно до коштів), але доволі показний пам'ятник. На високому, білому постаменті виліскує під дубами білий, з золотими верезунками, металевий хрест; з одного боку постаменту вроблена табличка з написом:

ОПАНАС МАРКОВИЧ,
Український письменник.

Народив ся року 1822,
Почув р. 1867, 1. вересня.

Дня 16-го мая відбуло ся освящення пам'ятника і панахьда. На гору вібрало ся багато народу, і сьвято відправлено у чудовий весняний південь. Після панахьди Гр. Коваленко звернув ся до громади з промовою; ось її головні устули:

„30 літ і 3 роки лежить отут Опас Маркович, і не було над ним хоч би простого хреста, немов се похований якийсь старець з торбою, або незвісний волоцюга без імени.

„Діди лежать, а над ними могили синіють.
Та що з того, що високі? Ніхто їх не знає,
Ніхто щиро не заплаче. ніхто не згадає.
Тільки вітер тихесенько повіє над ними;
Тільки роси ранесенько сльозами дрібними
їх умиють. Зійде сонце, осушить, пригріє...
А онуки? — Ім байдуже...“

„Панове громадо, давно вже сказано, що поважання до могили батьків своїх, а особливо заслужених батьків — се є ознака культурности народу. Той народ, що живе активним і поступовим життям, що вкладає в сьвітову скарбницю щось своє, нове, творче, — не законає в землю живої сили і не занедбає користного діла, розпочатого попередниками, а те діло знаходить нових працівників; вони не дадуть тому ділові вмерти, а разом не дадуть зникнути й пам'яті про попередників своїх у культурній роботі.

„На превеликий жаль, у нас часто бувало і тепер буває так. Ми зверху культурні, але нам байдуже, що було вчора, ми вдовольняємо ся модними словами, чи то, як колись, — „фармазонство“, чи марксизм і толстовщина, не почувавши на собі обов'язку бути наперед вірними синами свого народу, додержувати якоїсь культурної традиції.

„Ні, панове, се лежить у могилі не старець, жебрак з торбою, не волоцюга без імени. Се ми — волоцюги, що забули своє імя, звідки ми, „чії сини, яких батьків“, що не тямимо свого учорашнього дня, а тільки збираємо до своєї жебрацької торби крихти од культурних народів, — „великих слів велику силу“, а самі не хочемо скарбів множити, не хочемо багатіти. Се ми даємо живій силі у землі пріти, закинувши і забувши культурні здобутки праці своїх попередників і всі обов'язки, які накладає на нас наша історія і змагання крапцх синів народу. Ми забуваємо, що учити ся добре можна і треба по всьому сьвіту; але творити можна тільки на рідному ґрунті, серед рідних нам могили батьків і попередників наших у культурній роботі, на підставі культурно-історичної традиції.

„Отже згадаймо тепера, хто був Опанас Маркович і яке добре діло зробив він? Знаменитий у нашій новій історії рік 1847-й

застає Опанаса членом „Кирило-Методієвого братства“. Важка і безглузда рука придавила членів того товариства, Опанас пішов до тюрми, а далі — до заслання в Орлол..“

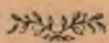
Схарактеризувавши коротенько діяльність і ціль Кирило-Методієвого товариства, бесідник нагадав: про класичні „Оповідання Марка Вовчка“, що хоча не мають на собі імени О. Марковича, але його заслуга в тій справі значна, або й цілковита; про великий і многоцінний збірник „приказок“, — вікової народньої мудрости, викуваної в короткі речення, — збірник, що також не має на собі імени впорядчика, хоча заслуга Марковича в збираню десятків тисяч приказок — очевидна; про діяльність Марковича як впорядчика українських спектаклів і концертів у ті часи, коли се діло було в занепаді і коли взагалі мало було жвавих і щирих діячів українських.

„Такий був сей небіщик, вірний син народу, друг і заступник простих людей, що ніколи не дбав для себе, а все для других, так що навіть не залишив собі літературного імени, котре належало йому по праву. Ніякий успіх у життю, ніяка кар'єра не спокушала його, він не користався для себе з своїх талантів; і не з тих він був, про яких сказано: „вони вже одержують нагороду свою“. І він умер у Черніговському шпиталі, і зістала ся йому тільки могила без хреста на сім місці.

„Але згодом пам'ять його прояснювала ся в очах тих небагатьох, що працювали на полі рідної культури, і ось нині ми спромogli ся відзначити його могилу хоч отсім бідньким пам'ятником. Отсім вчинком ми погасили частку свого гріха перед небіщиком і — перед судом дітей наших. Се добра ознака: ми починаємо оживати, починаємо, як культурні люде, поважати могили своїх заслужених мужів.

„Вп. добродійство, панове-Чернігівці! З припоручення родичів, коштом земляків, поставив я сю відзнаку на могилі Опанасовій, і нині починається для вас усіх обов'язок — берегти і доглядати сю могилу, і дітям своїм переказати свій заповіт, аби втекти сорому перед чужими людьми і гріха перед пам'яттю небіщика Опанаса, — нехай йому земля пером і вічна слава!“

С. Ж.

Справа українсько-руського університету у Львові.

Ще при кінці минулого століття завів був цар Йосиф II. руські виклади на львівському університеті. В 1808 р. ті руські виклади скасовано, а на їх місце прийшли спершу латинські, потім німецькі, а вкінці польські. Вправді львівський університет і тепер називає ся ще утравістичним, себто русько-польським, де повинні би бути однакові катедри з руськими і польськими викладами. На жаль сей утравізм існує лише на папері, а в дійсности Русини мають лише кілька катедр з руським викладом. Вправді старали ся Русини ті катедри побільшити відповідно до потреб українсько-руського населення Галичини, але все безуспішно. Вже в 1870 році радила окрема анкета зложена з 7 Русинів і 7 Поляків над побільшенням катедр з руським викладом. Вона ухвалила була: 1. Зажадати на правничім відділі всіх предметів з руською викладовою мовою, що належать до державного іспиту судейського; 2. зажадати на філософічнім відділі катедр з руським викладом для руської мови і літератури, філософії, класичної філології, всесвітної історії, краєвої історії, математики, фізики і природознавства. Галицький сойм з польською більшістю відкинув натурально єї справедливі домаганя Русинів. Від того часу домагали ся Русини нераз побільшення катедр з руським викладом, але Поляки не лише противили ся оснoвуваню нових руських катедр, а й існуючі вже не обсаджували цілими роками. Професорів Русинів зіхали на підрядне становище, не вибирали їх ніколи ректорами — хіба таких, що то звуть ся gente Rutheni, natione Poloni; не допускали Русинів до габілітації, або відпалювали їх при іспитах, хоч ті самі кандидати складали іспити на иньших універси-

татах австрійських дуже добре; робили Русинам навіть труднощі при досягненню степеня доктора, і довели врешті до того, що нині Русини дістають університетські степені не у Львові, стають професорами по чужих університетах і там доходять до значіння учених з європейською славою. Польський університет львівський на томісь, хоч число студентів росте на ньому з року на рік, не має значіння як пильні, заграничні, навіть менші університети. Він не стягає з заграниччї до себе нікого крім Поляків. Се й не давно. Бо коли професори займають ся всім иншим, а не наукою, коли оголошують праці лиш доти, доки не стануть сталими професорами, а потому відпочивають на лаврах, а хіба від часу до часу піби від напасти напишуть дещо без ширшого значіння, то очевидно не стягнуть слухачів до себе. Основане українсько-руського університету у Львові змушувало би їх бодай морально до ривалізації з руськими професорами; тому то вони, а з ними й ціла польська преса, противлять ся основаню руського університету.

Укр.-руська університетська молодіж постановила піднести свій голос, щоб посунути наперед справу основаня українсько-руського університету у Львові, і в тій цілі відбуло ся у Львові 13 липня н. ст. віче студентів університету. Прибуло близько пів тисячі студентів; було би їх ще значно більше, колиб не заборонено явити ся на вічу богословам. Професори Русини, з виємком дра Стебельського і дра Дністрянського, не явили ся на вічу. (Деякі були на той час не присутні у Львові). Віче отворив промовою бувший голова „Академічної Громади“ Гриць Гарматій. По промові предложив зборам вибрати председателем віча Евгена Косевича, а членами президії по одному представителем всіх українсько-руських студентських товариств та груп, на що збори згодили ся. Секретарями були студенти Осип Шухевич та Іван Брик.

Першому уділив голос председатель Михайлови Галуцинському, теперішньому голові „Академічної Громади“. Референт виголосив довшу промову, яку закінчив такими словами: „Ми мусимо мати свій українсько-руський університет, ось ізза яких причин: 1. З огляду на те, що утраквізм лише дурить Русинів-Українців, ми не хочемо утраквізму! Нам треба свого власного університету на рідній, українсько руській мові. 2. Маємо середні школи, у яких ученики після законів не обовязані вчити ся польської мови. Коли однак прийдуть на університет, мусять слухати зі шкодою для себе викладів на польській мові, та здавати на тій мові

іспити. 3. Українсько-руські гімназії потребують відповідних учительських сил, які вчили би ся вже на університеті в українській мові, познайомили ся із українською термінологією, та не потребували шукати за нею по різних книжках. — Уряди потребують урядників виобразованих на українсько-руській мові. 4. Число студентів Русинів на львівському університеті виносило в 1898/9 р. 553, та за остатній піврік зросло о 50. Се число є доволі велике, — а вистарчає для окремого університету, тим більше, що по заснованю університету та гімназій росло би воно раз-у-раз. Воно свідчить наглядно про потребу заснованя українсько-руського університету; при заснованю університету в Чернівцях в 1875 р. було усіх студентів мало що понад 209, тепер є їх усього 387. 5. На можливий закид, чи українсько-руська мова є вже доволі виобразувана, досить показати на наукову роботу Товариства імени Шевченка. 6. Коли ішло би о сили — досить вказати на співробітників наукових видань Товариства імени Шевченка. Крім сего богато виначних Русинів професорів викладає по инших австрійських університетах. Вкінці, як би на те пішло, можна собі так порадити, як зробили свого часу Поляки: можна спровадити професорські сили з російської України. 7. Вкінці міг би хто спитати, на що нам університету? — Коли 9 мільонів Німців має 6 університетів, 3 мільони Поляків має 2 університети, то 3½ мільона Русинів мусять мати хоч один свій університет“.

По сьому поставив референт три резолюції:

1. Українсько-руські студенти всіх австрійських висших шкіл, з огляду на податки, які руський нарід платить в користь австрійської держави, з огляду на те, що конституція заporučає свободний розвій усіх народностей, з огляду на те, що утраквізм є нехтований, а число українсько руських студентів є дуже велике, жадають від правительства заснованя українсько-руського університету у Львові.

2. Українсько-руські студенти всіх австрійських висших шкіл з огляду на потребу українсько-руського університету, що zapewнить розвій культури, ухвалюють вислати меморіал в тій справі до міністерства віроісповідань та просвіти.

3. Українсько-руські студенти всіх австрійських висших шкіл звертають ся з зазивом до українсько-руської суспільности, аби сесю справу все та на кождім кроці підпирала.

По сім відчитано письмо від питомців духовного семінара, які не могли явити ся на вічу по причині заборони. В сему письмі заявили питомці, що солідаризують ся цілковито з цілею віча та всіми ухвалами. Далі промовляли п. Старосольський з Відня в імені „Січи“, п. Кобилянський з Чернівців в імені „Союза“, п. Бобяк з Кракова в імені краківської групи студентів, п. Мудрак, студент гірничої академії з Лубни, в імені „Чорногори“, п. Дутка, студент гірничої академії з Пшібраму, в імені „Ватри“, п. Дурбак, технік зі Львова, в імені „Основи“ і п. Стефанович зі Львова в імені „Академічної Громади“. Найосновніша та найбільше ядерна була промова п. Старосольського.

По промовах прийнято одноголосно з великим одушевленем усі три резолюції п. Галушинського. П. Старосольський поставив додатково ось яку резолюцію:

„Українсько-руська молодіж усіх висших австрійських шкіл висловлює свій глибокий жаль тим кругам, які не дозволили, аби товариші-теологи могли взяти участь в нинішньому народному святі“.

При сильних признаках обурення ухвалено одноголосно сесю резолюцію.

Вкінці відчитано і підписано меморіал і відчитано сто двадцять привітних телеграм, які наспіли на се віче. Були се телеграми від світських Русинів, духовенства, жіноцтва, селянства, міщанства та читалень.

По вічу відбув ся комерс, на якому обговорювала молодіж довірочно ріжні біжучі студентські справи.

Польська преса збула се віче короткими нотатками, а часть її, і то півурядова, виступила ворожо. „Dziennik polski“ назвав жаданя укр.-руської молодіжі „śmieszna i dzika pretensya“, а „Czas“ заговорив про віче з кпинами, заповідаючи, що незабаром і студенти-Жиди почнуть домагати ся собі-ж окремого університету і признання окремої жидівської національності. „Dziennik polski“ не проминув нагоди, щоб не обурити ся на Русинів, котрі, мовляв, усе, що мають у Галичині, завдячують „polskiej wspaniałości“, а що хвиля показують, що її не варті. „Dziennikowi“ і його однодумцям усе ще мабуть здасть ся, що ми живемо в польській Річипосполтій.

З. С.

Хроніка і бібліографія.

I. Літературні вісти і уваги.

Нововіднайдені твори Шевченка. Д. О. Кошпському пощастило знайти в бібліотечі одного з живих ще приятелів Шевченка три великі зшитки Шевченкових поезій, писані власною рукою поета. Більшість поезій в цих зшитках — се варіанти вже надрукованих, але між ними єсть і кілька надрукованих ще і нікому взагалі невідомих поезій нашого кобзаря, напр. поема «Юродивий» та інші. Взагалі кажучи, се знахідка дуже великої ваги, бо окрім нових поезій вона дає чимало певних хронологічних дат і багато варіантів, далеко ліпших від тих, що відомі з ріжних видань «Кобзаря». На підставі цієї знахідки можна буде вияснити деякі неясні події в біографії поета, рішити деякі непорозуміння що до хронології його творів і т. п. Багато було-б, щоб знахідку сю подано до загальної відомості як найшвидше. Та заपुरуюкою сього єсть імя того чоловіка, що знайшов сей скарб, — відомого біографа нашого Кобзаря. С. Є.

Українська пісня в Сербії. Від Впов. Миколи В. Левитського з Єлсаветграду одержуємо оську інтересну звістку. «Торік закликали мене мої приятелі, сербські кооператори, на третій кооперативний конгрес у Сербії, що відбув ся в половині серпня в місті Ягодині. Пробуваючи в Сербії і їздячи по селах, я був здивований невимовне, як близько підходить сербська мова до нашої, яка велика маса слів, висловів подібних до наших, особливо в мові простих селян, котрі розу-

міли, коли я говорив по українськи. Навіть у житті, в звичаях є чимало нашого: ті-ж васильки (боспок) в кутках коло ікон-образів; ті-ж васильками батюшка («поп») кропить у хаті, коли захопить, свяченою водою; ті-ж і рупнічки (рушнічки) коло образів; такі-ж самі сїрі волі, як і у нас; так-же брати Сербі люблять спати на возі, особливе коли хуру везуть, як і наші земляки, і т. д. А про масу слів, зовсім наших, нічого й говорити. Окрім васильків та рупнічків, згаданих вище, ви можете дуже часто почути такі слова, як рукавица (рукавиця), снага, туга, треба, патлажан (баклажан, помідор), збірка, царина, позивати ся, користь, користати, нема, неможе і т. д. З разу, як тільки вступавши на сербську землю, чуєш щось рідне, особливо в мові. А й типом до того Сербі подібні до нашого народу, що я говорив Сербам селянам: «Як би вас — кажу — одягли в нашу одежу, то ви були б зовсім наші люди». Сербі взагалі дуже мало знають про нас, хоч деякі інтелігенти і чули дещо. Я спитав, чи хотіли б вони чути наші пісні, і коли я побачив у них інтерес до наших пісень, то бажавши по-знайомити Сербів з ними, я повернувшись до дому постав їм деякі пісні, між иньшними «Закувала та сина зазуля» Ніцинського і один із маленьких (хорових) збірників М. Лисенка. Тепер мені пишуть із Сербії, що наші пісні дуже подобали ся і тепер співвають ся в Сербії. «Ваше поте — пишуть мені — су веч у велико

употреби. Малоруські «пісні» певају се у Србији. Живели Малоруси! Нехай же наша люба пісня лунає далеко по над Дунаєм і чарує братів Сербів. Може хто має змогу кушити або має зайві примірки наших нот, пошліть, будь ласка, до Сербії на адрес: Serbie, Belgrad, Michel Avramovitch, Михайлович Аврамовичу, секретарю «Савеза сръбских земледельческих задруга». М. Левитський.

До сєї дошлє додам від себе, що подібність Сербів і Українців іде значно даліше, ніж додивився Виов. д. Левитський. На інтересні однаковості в жіночій строю було вказано в статі Ольги Франко «Карпатські Бойки і їх родинне життя» (Перший вінок, 222). Бувши в Білграді разом з д. Павликом у 1894 р., ми не мало врадувалися, почувши в публичнім саду музику, що града понурі з сербських народніх мольодий, а в ньому лануючим мотивом була наша коломийка. Що коломийковий розмір знаходить ся в сербських народніх піснях, се я знав і давніше із збірки В. Караджича. Се зрештою натурально, бож «коломийка», се, беручи ритмічно — та сама сербська «юнацька» пісня, тільки розширена в першій половині вірша одною чотирокладною строюю. Осб приміром склад юнацької пісні:

Боспоче, на камену расти!

А повторили перше (чотирокладне) слово одержали коломийку:

Боспоче, боспоче, на камену расти!

Істнованє не тільки розміру, але і мелодії нашої коломийки у Сербів (так як істнує розмір сербської юнацької пісні у нас) показує, що сеї подібності не є випадкова і варто б дошукувати ся її жерел. Загалом з пильніших ще причини срава подібності і історичних взаємин між Сербам і Русинами-Українцями — вдичне поле для дослїду. Іс. Фришко.

Пушкин і Україна. Недавно виїшла в Київї книжка п. з. «Сборник статей о Пушкине по поводу 100-лїтняго юбилея». Стор. VIII+164+287 великої вісімки. Серед численної літератури про Пушкина, що виїшла під час його ювілею в Росії, для нас, Українців, найбільше ваги має сїя збірник — не тільки тим, що видано його в осередку України, але й своїм змістом. Між розправами, поміщеними в сьому збірнику, знаходимо навіть спеціальну статью, присвячену українській літературі. Ми розуміємо тут працю д. Петрова (історика української літератури) «Отношение поэзии А. С. Пушкина кь украинской жизни и поэзии»

(стор. 153—168).

Стаття розпадає ся на дві частини. Перша трактує про життя Пушкина на Україні і про користь, яку мав він від сього. Відомо, що на Україні у Пушкина зародила ся думка про такі твори, як «Полтава», «Братья разбойники», «Гусар» і інші, що переняті наскрізь місцевим українським кольоритом. В другій частині своєї статі д. Петров пробус вияснити вплив Пушкина на українських поетів, бо Пушкин, на думку д. Петрова, завдяки своїм творам з українського життя, «зробив ся близьким, пеначе рідним (?) для України поетом і утворив цілу школу (?) наслідувачів в українській літературі» (стор. 153). Поміняючи погляди д. Петрова на українські переклади Пушкина (до речі — д. Петрову, як і д. Драганову, що про се писав раніше, переклади відомі не всі), ми зупинимо ся лише на тїй частині статі д. Петрова, де він говорить про вплив Пушкина на українських поетів.

Д. Петров береть ся роздівити українську поезію, наперед зазначивши собі, що вона утворила ся під міцним впливом російської літератури, а найпаче — Пушкина. Поставивши собі такий тезис, д. Петров швидко «... т с а т н а с» розшукє вплив Пушкина на українських поетів і, певна річ, знаходить його, підгапуючи факти під наперед зазначену міру. В результаті стало ся те, що д. Петров побільшив значно вплив Пушкина на українську поезію, тим то і вся стаття його може бути найліпшим зразком поверховості та браку певних доказів і наукового методу. От якого «методу» укнєває д. Петров: Боровиковський, напр., написав поезію «Волох», де описує вітєне життя Цыган; у Пушкина є післа поема «Цыгане», — ergo — Боровиковський наслідує Пушкина. Ми намагаємо, що в своїй «Очерках истории укр. лит.» (стор. 145) д. Петров каже, що «Волох» є просто переклад (!) Пушкинових «Цыган», і сям збадамутив д. Драганова, котрий уперто стоїть на тому, що «Волох» Боровиковського і «Цыгане» Пушкина — то все одно. Тепер д. Петров прочитав, певне, «Волоха» і відцурав ся своєї давньої думки. Покликуючись на проф. Сумцова, д. Петров знаходить навіть деякі наслідування Пушкину у Шевченка, а саме: «Варнак» — наслідуванє вірші «Братья разбойники», вірша «У тієї Катерини» — наслід. «Египетских ночей», «Послание Шафарикови» і «Славянам»

(загальна думка про єю поезію, що вона — не Шевченкова, тим більше, що вона видана між творами Костомарова. — Рєс.) — наслід. поезії «Клеветникамъ Россіи» та «Бородинская годовщина», «Наймичка», — наслід. поезії «Подъ вечеръ осенью ненастной»... Тут доєсть плутанини, доєсть помплек, характерних з того лише погляду, як Росіяне єкрїзь бачать, — а особливо під час ювілею, — вплив Пушкина навіть там, де його зовсім не можна відшукати. Незасміленому трудно напр. побачити помїж «Варнаком» і «Братьями разбойниками» яку-небудь схожість; теж саме треба сказати і про всі інші згадані вище поезії, а особливо про схожість помїж «Посланием славному Шафарикови» і Пушкинвою одою «Клеветникамъ Россіи». Трудно знайти більш супротивлєкїї по духу, по ідеї поезії, як Шевченкове «Послание Шафарикови» і Пушкинове «Клеветникамъ Россіи». Доєсть пригадати тільки Шевченків ідеал «люб уєї Славяне стали добримі братами» і чваньковитє заштганє Пушкина: «Славянскє-ль ручьи сольются въ русскомъ морѣ?» Навіть сам д. Петров бачить різницю між сими двома поезіями: Пушкин бажає подїлїчної гегемонїї Росії над иньшими славянськими племенами і завзято кличе до бою всіх, хто не хоче піддати ся сїй гегемонїї, у Шевченка-ж ідеалом є федерація, рівність славянських народів і культурний їх поступ. Се такі далєкі оди від одного ідеалу, що в поезії Шевченка треба вбачати не наслідуванє Пушкину, а швидше поетичну полєміку. Так само помпляєть ся д. Петров, коли думас, що поезія Шевченка «У тієї Катерини» по ідеї схожа з «Египетскими ночами». Не треба, сподїваюсь, доводити українському читачеві, що провідна ідея Шевченкової поезії зовсім не «мьсль о дѣйствительной или возможной расплатѣ житиєню за мимолетное любовное наслаждєніє», яка справді є в Пушкинових «Египетскихъ ночахъ». Що до впливу Пушкина на Шевченка взагалї, то д. Петров забуває тут свої власні слова з того приводу. Ідеї Шевченка, — каже він у сїй-ж таки статі, — суть «такі загально-людські змагання, думи та почутя, що трудно показати вплив одного поета на другого — Пушкина на Шевченка, — тим паче, що вплив сєй у Шевченка покривав ся українськими напастованьями». Кош-б д. Петров памятав се гаразд, то не шукан би даремно впливу Пуш-

кина там, де його зовсім нема. Користуючись таким «методом», якого укнєває д. Петров, дуже легко довести, що і в поезії Пушкина нема ні одного неісторичного мотива та сюжета, що і він тільки наслідував таких поетів, як Байрон, Шекспір і т. п. Але ми уважаємо таке поверхове розшукуванє, хто кого наслідував — зовсім зайвим і безхосєним ділом...

На останій ще одна увага. Д. Петров у статі «Отношение поэзии Пушкина кь украинской жизни и поэзии» агадує, що Боровиковський переклав з Пушкина «Поэта» і «Пророка»; теж саме трохи раніше казав і д. Драганов, покликуючись («Исторический Вѣстникъ», 1899, май) на «Очерки истории укр. литературы» д. Петрова, тим часом, коли в «Очерках» про єй переклади нема ні слова. Звідки-ж укнєє свє звістку в свою останню статью д. Петров? Чи не у д. Драганова часом? Коли так, то виїшло дуже цікаве «qui pro quo...». Можливо, що д. Петров бачив тільки ту замітку д. Драганова, що надрукована була в «Новомъ Времени» і в якій д. Драганов не покликаєть ся ні на кого, — і не бачив останньої замітки д. Драганова в «Историческомъ Вѣстникѣ», де він покликаєть ся на сьмого-ж таки д. Петрова. Хто-ж кого збадамутив, — чи д. Петров д. Драганова, чи навпаки, чи обидва разом один одного? С. Є.—мол.

Вулиця Шевченка у Чернівцї. Дня 12 мая ст. ст. Чернівцька Рада Мїська (мїський автономічний уряд) обговорювала питанє про участь, яку треба взяти в євяткуванню столїтї славногє російського поета А. Пушкина. Пригадали, що Пушкин раз був у Чернівцї: кажуць, що він єспнив ся в готель «Цареградъ», котрий істнує й досє. Але се річ не доведена. Згадали разом, що — вже цілком певно, у тому готельє жив Т. Шевченко у піст 1847-го року. Готель стоїть при улицї найдовшій і найкраснїй у Чернівцї, що не має доброго імя, а зветь ся «Шоєйна». З сього виникла пропозиція: назвати «вулицею Шевченка» ту частку «Шоєйної» улицї, що йде побїля згаданого готельє і далї, біля бульварів, катедральної церкви, в напрямї до р. Десни; другу-ж половину сїєї довгої улицї, від звороту її в центрі мїста і до губєрнського шпиталю, назвати «вулицею Пушкина». Рада прийняла єї пропозиція, і таким чином ми маємо у Чернівцї перну на Україні «вулицю Шевченка».

— коли ще не виникнуть несподівані перешкоди. Гр. А.

Пам'ятник Пушкінові в Житомирі. З поводу столітнього ювілею Пушкіна поставлено йому пам'ятник в Житомирі (щось як pendant пам'ятнику Міцкевича в Тернополі!). З поводу цього пам'ятника випшла досить характерна історія. Між положеними на нього вінцями був оден з написю «Дворянину Пушкіну. Отъ во- льнскаго дворянства». Коли по газетах узяли на зуби, що волинські шляхтичі вишанували в Пушкіні не поета, а шлях- тича, панове дворяне перемінли написъ на ніші, передавши уже в місцеву бібліо- теку, а від редактора місячної газети «Во- льнка» великими погрозами вимогли, що він дав від редакції спростоване, що та- кої написи зовсім не було. Роздрознений тим д. Мачтет, оден із наших житомир- ських земляків, витягнув тепер цілу сю справу на листах петербурської прес.

Українська мова на археологічній з'їзді в Києві. В поважнім московськім (т. зв. «професорськім») органі «Рускія вѣдомости» (ч. 182) в статі про кїївський археологічний з'їзд обговорена широко і об'єктивно звісна справа української мови на с'їм з'їзді. Анонімний співробіт- ник згадує про сучасний стан українсько- руської культурної роботи в Галичині взагалі і спеціально про початки науко- вої організації, признає, що ся галицько- руська наукова література ще дуже бід- на, але вже представлена кількома поваж- ними іменами і в будучому може значно допомогти студиям руської історії й архео- логії, далі оповідає історію питання про українську мову на з'їзді і висловляє ся за допущенням, мотивуючи, що тут іде справа про які два-три (!) українські ре- ферати, про самих тільки (курсива ори- гинала) заграничних учених, котрі по ро- сійськи не вміють, що сих Галичан тре- ба тулити до себе, а не відпихати і т. д. Як бачимо, в Росії навіть найбільше об- єктивні люди не припускають, що справа може бути поставлена принципіально, що виключення українсько-руської мови при допущенню всіх словянських саме вже о- стільки образжає національне почуте Укра- їнців, що хоч би вони уміли по росій- ськи як ангели, мали би вповні важну причину ухилити ся від участі в з'їзді. Адже приїздили Чехів, Сербів і т. п. ні- хто не буде питати, чи вони вміють по російськи і тільки в разі незнання до- звольляють їм читати по своєму. Таї чо- му як раз допущення якоїсь мови має

бути тільки премією за незнання ро- сійської?!...

Д. Фр. Ржегорж, звісний чеський етнограф, що взяв собі спеціальність зби- ране галицько-руських етнографічних ма- теріалів, загостив сего літа до нас, був у Львові і Чернівцях і тепер пробуває в Жабю. Д. Ржегорж прибув до нас, щоб доповнити багату колекцію етнографіч- них предметів, зібрану шим для музею ім. Напретка в Празі. Д. Ржегорж тішить ся ширшою симпатією в широкіх кругах нашої інтелігенції, то й не диво, що й тепер його привтали дуже радо. Вели- кий жаль, що багатоцінні етнографічні праці і матеріали сего талановитого зби- рача не дочекали ся в Чехії збірного ви- дання і розкидані по часописах є тепер майже недоступні для працівників на сьому полі.

Переклади Шевченка на сербську мову. Сараєвська «Нада» скінчила в о- станніх трьох числах друкувати перекла- ди деяких Шевченкових поезій, доконані дром Августом Гарамбанічем. В 10 числі надруковано: IV. Тенко е на св'єту живіет Сироти без рода (Тяжко, важко в сьвітї жити сиротї без роду); V. Мисао за мишчу ројем излетана (За душою ду- ма росм випітає); VI. Што је мени тенко, што ли тако тужно (Чого менї тяжко, чого менї тужно). В 11 ч.: VII. Пролазе дни, пролазе ноци (Минають дні, мина- ють ноци); VIII. Вјетар лъут у га у свѣда Лозу и тополу (Вітер в гаї нагнає Лозу і тополь); IX. Ја баш не чују да се женим, Већ се од тог браним (Не хочу я женити ся, не хочу я брати ся). В 12 ч.: X. За ба раком ба рак, А ту стѣпа и могила (За байраком байрак, А там степ та могила); XI. «Не пуштај матер!» ка- зали, А ти си пушта, утекла («Не кидай матері!» казали, А ти покинула, утекла); XII. И сад снивам; И непод горе, Меджъ врбама поврх воде Колиба ся б'єзи... (І доє снить ся: під горою, Мій вєрба- ми, та над водою біленька хаточка). Усі переклади дуже близькі до оригіналу. Видно, що др. А. Гарамбаніч не лише знає добре нашу мову, але й є справдіш- нім поетом, що потрапить відчутти найде- лікатніші тонкості нашої поезії.

Переклад Шекспіра на укр. мову. «Виданича Спілка» у Львові вже в серпню сего року приступас до друкування Шекспірових творів, перекладених на на- шу мову пок. П. Кулішем. Звісно, що П. Куліш довго працював над перекладом Шекспіра і видав оден том своєїого пе-

рекладу (Отелія, Троїля і Крессиду і Ко- медію помилок) у Львові. Уже тоді Ку- ліш мав готових більше перекладів і пер- ший том з разу починав ся драмою «Ро- мео і Джульєта», котрої вже було надру- ковано кілька аркушів, але пок. Куліш чомусь змінив плян, надруковані аркуші велів знищити і натомість розпочати друк «Отелія». По смерті Куліша лишило ся перекладених шим ще 10 драм крім тих, що вже надруковані. Правда, ті пе- реклади ще не вигладжені для друку; покійник, як звісно, покинув Шекспіра задля Біблії, над котрою його й заско- чила смерть. Але будь що будь, се праця високоталановитого письменника і вели- кого знавця нашої мови і вповні заслу- гує на опублікованє. Думка про виданє Шекспіра в Кулішеним перекладі була у декого з Українців ще за життя перекла- дача, але нікоє не дійшла до здійсненя. Тепер ся справа уладилася. Зібрано фонд на покритє части накладу і згоржено ся на те, щоб справу видання взяла на себе львівська «Укр.-руська видавничя спілка», а остаточно редакцію текстів, порівнанє перекладу з оригіналом, вигладженє мови, де того буде треба і зладженє відповідних вступів і поясень до кожної драми по- ручено дру Ів. Франкови. Кожда драма буде видана окремою книжкою в звичай- нім форматі Вид. Спілки. Ще протягом сего року с надія видати ще найменше три драми. Перший видє «Гамлет», а по нїм підуть інші архитвори Шекспі- рової Музи.

Потреба популярних книжечок укра- їнських. Відомий російський публіцист і філософ Володимир Лесевич (родом Укра- їнець) в листі до редакції часопису «Сынъ Отечества» (ч. 153) звертас увагу на те, яку величезну вагу для українських се- лян має популяризація людскою мовою хліборобських інтензивних систем, і для прикладу бере відому книжку д. Е. Чи- каленка «Розмова про селське хазай- ство». «Розвага та надїї, що внесе ся книжка в душі селського людю, — каже

иановний автор, — такі великі, що їх і збагнути тяжко. Нічого й казати про чисто сільський люд, а навіть і одставні салдати, що одбили ся від села та знай- шли притулок у містах — і вони зачи- тували ся сїєю книжкою». Небїзчик Ко- стичов, що був спершу професором лісо- ного інститута, а потім директором депар- тамента хліборобства, коли винайшов свою хліборобську систему, то не раз ка- зав д. Лесевичеві: «Треба, неодмінно треба написати книжку для народа укра- їнською мовою». Нарешті д. Лесевич ви- словлює радку, що тільки тоді народній добробут досягне вищого ступня, коли на шляху розитку та культурного поступу його не стояти-ме ніяких перешкод та ще коли увесь побут народа, як і діяльність талантів, що працюють для його, обстав- лено буде відповідними та нормальними умовами. Трудно не згодити ся з сїєю радкою шановного автора.

Німецька Шілерівська фундація. Німці мають три добродійні фундації, що поставили собі метою запомогати тих, що трудять ся над піднесенєм німецької лі- тератури і науки. Фундації названі від імен двох найбільших німецьких поетів Шілера і Гете, а третя іменем славного Англічанина Шекспіра. Тепер появило ся справозданє фундації Шілера (der deut- schen Schiller-Stiftung). З нього довіду- ємо ся, що в минулїм році роздано на цілі фундації 68.064 марки. Пята часть з того принала на доживотні пенсії, а чо- тири пятї на інші пенсії і підмоги. Доживотні пенсії діставали: Клієс Грот, Герман Лінг, Вільгельм Рабе, Ро- берт Швайхель, Герман Ролет; дальше вдови поетів Боденштедта, Гунцова, Юл. Гаммера, Оттона Людвіга, Германа Кур- ца, Ед. Меріке, Т. Мірре і доньки або крєвні Фр. Рікерта, Г. А. Біргера, Е. М. Арндта, Леоп. Шефера. Щоби збільшити жерела доходів фундації, ухвалено, щоби від тепер усі німецькі театри платили від представлень ітук Шілера, Гете або Шекспіра тантисми відповідним фундаціям

II. Нові книжки.

«Дозвілья» 1888—1898 pp. Н. А. Кузьменко. Екатеринбург 1899. Се оден із тих так званних збірників поезій, ко- трі так звичко видавати молоде почина- юче письменство всього сьвіта. Автор

скаже собі одного гарного майського ранка: «et ego creator», відчинить засу- ниєну під ліжко невеличку скриньку, де переховуєть ся уже кілька років маленька коробка в видї якої небудь китайської

альтанки або туго набитий мішечок з принагідними для ока написом "200000"; перелічені зібрані з недоїдків та недопитків грошенята і, узивши під паху товстенький шипок зі старанно перешисаними рядками букво, іде перехрепіншися у друкарню, котру давно вже помітив оком і де пераз ужо робив запити: "Ну, а як... той... взагалі...". І от — книжка друкується; автор ночей не спить, болюючи душею за кожну орфографічну помилку, і за декілька тижнів о стільки обридлає всьому друкарському служачому персоналові, що ті на сам вид завітнішого, зі збитим до потилиці капелюхом автора, ховають ся за станки або просять, щоби їх послали куди до магазину чи що... Але ось — книжка виходить! Робить ся невеличкий вечір задиля приятелів, бо з автора слід «могорич»; найбільше чулим і враженим поезіями даруєть ся по збірничку з тезауравними надписами в ролі: «На добру пам'ять чудосередньому товаришени від автора» або «Щироу Українцеві від земляка». Все йде добре — і тільки одна лиха думка не кидає автора: що то скаже який там небуць Семен Іванович з своїм орудом над білого головою поета, півні страшенної величини Дамоклів меч, готовий кожду хвилину упасти і примусити поета пекти ракві. Але і Семен Іванович, одеражавши «від автора» не одну книжку, а скільки подобас його поважності, скаже собі в бороду: «Ну, воно... нічого. Тільки отут трошки... Ну, та то що...» — і свій бачить новий вклад у літературу, більшою частиною старанно виданий, з яким-небудь декадентським назвищем та вінетою на палітурці.

Перша сторінка — звичайно, посвятина до Музи: інакше не можна, бо так з давніх-давен повело ся. Тут автори, натхненні еційшви зуби, розказують, як вони хапали Музу за полн та трохи не биля; як вона озпраочує та боючесь ганьби на свою дівочу честь, бігала по ночах до молодого поета та і ще де-чого багато розказують. — Д. Кузьменко, напр.

каже: Давно вже бажав я з тобою спізнатись, Та мачухи страшно твоєї, Щоб, часом наскожу на неї сердиту — Не спарила-б шні мості.

Дуже поетично: «Не спарила-б шні мості!»

Далі йде «зміст» книжки. Звичайно, що в кожній книжці свій особний зміст,

що так або інак виникає з авторової природи. У д. Кузьменка бачимо вселякі речі: починаючи з самих хмуро-журних з відгуком ліричної печалі, до веселих куплетів, гідних на спену задля дивертисментів. З поезій більш-менш серйозного змісту мало витриманих, і не се, певно, сфера авторова, хоча й тут попадають ся перлини серед сьмітя, як напр. «Мимо волі» (стор. 61):

Як зйду ся з ним — дурію,
А розтануєсь — серце має
І не знаю, що б робила...
Гірко плачу, що дуріла.
Виять зйду ся — знов зрадію,
Знов сьмію ся, знов дурію —
І знову плачу, знову каюсь.
Як одна опять зостануєсь...

Щд такою поезійкою не встидали би ся нашасяти свос імі і дехто з визначніших наших поетів.

Як на більш-менш вдатні можна показати на сїдуючі поезії: «Останні хвилини життя» (ст. 78), кінець поезії «В осени» (ст. 9), «Дитячий сон» (ст. 11), байка «Суд» (ст. 73). За те с в збірні і такі архітворю, як напр. поезія на сторінці 37-й, де автор марить, як би то гарно було, коли-б хто постаравсь та вигадав таку машину, котра... відгадувала-б чужі думки! Скільки така машина від погібелі спасла б

Чистих душ дівчатих,
Невинних, янгольських, дитячих!
патетично закінчує автор.

Другий бік авторової письменської вчачі — гумористичний, навіть комічний. Не можна відити у д. Кузьменка присутності дійсно українського, трохи саркастичного гумору, котрий те й дивись пробісиче де-не-де, примушуючи читача весело усміхнутись. І як би таких річій було більше, то книжечка зробила б те, що над нею можна було-б спочити дорослому чоловікові, як висловив ся один з наших земляків, прочитавши сю книжку; здоровий, чистий гумор, те, що Французи називають словом *drôle* — теж потрібний для людської організації. І що ж з того, що один чоловік буде веселітнознаний будинок, малос чудовну картину, шше сїмфонію, а другий шше гуморескп? Дійсна філософія каже:

Всякому городу прав і права,
Всяка іміє свій ум голова.

На зразок таких поезій д. Кузьменка, котрі складають гарне вражєніє своїм добрим українським гумором, приводимо «Капости» (ст. 17).

Розказав би — так бою ся,
Не поймете ніри —
Які капости нам роблять
Вчені землеміри.
З Терешківки у Саківку
Що свьят, що неділі
Ще діди наші до церкви
Й до шинку ходили.
І здавалоь педагочко —
Верст всім чи й буде.
Так питали всі Саківські
Й Терешківські люде.
Так питали й батьки наші
Й ми звисли питати
Тільки всім. Ну, а тепер?
Аж нудно казати!...
Не знаю вже задиля чого
Начальство прислало
Землеміра... Як наміряв —
Аж дванадцять стало!
Хіба-ж не капости, люде добрі?
От і живи тут, як хоти!
Пому-ж нічого: сів, поїхав,
А ти тепер... попоходи!...

З пильних стількож вартих уваги можна назвати: «За чаркою» (ст. 91), «Сметана» (ст. 70), «Не всяк і кашу зваре» (ст. 57), «Слабийнй того-ж напрямку: «Працьовитим на самокатах» (ст. 19), «Півень» (ст. 28), «Сам собі» (ст. 33), «Колінь і те-пер» (ст. 42), «Під чаркою» (ст. 64), «Куди не сїд — не лізь» (ст. 85).

Мова не дуже вже зла — ми звикли бачити в таких книжках і гірку; «считакть», «чутво» і т. и. автор не наше маєть у друге, наколи прийде йому охота вигдати ше книжку. Що шпро можна побажати д. пііті, то се — більшої праці над освітою своєю: тоді може він і вигадас таку машину, котра відгадувала-б чужі гапки. Що до ліричних поезій, то авторови можна відповісти його-ж мотивом (див. ст. 81):

А ліричні речі
Вам писати можна:
Тільки пам'ятайте
Слово осторожно.

Г. Хоткевич.

И. М. Стешенко. Хуторни сонети. Київ, 1899, 1—32, in 32. Ціна. 10 к. На 32-ох сторонах дуже гарно виданої брошури уміщено их раз 32 сонети. Майже у всіх відбиваєть ся той або инший настрій автора; за того поезії сї могли-б мати значінне задиля будущего житєпису письменника, як би під ними були представлені дати. Читати сонети вельми тяжко, звороти важкі, трапляють ся поодинокі слова, які з великою натугою мо-

жна подолати: «небачаная зряя», «гвалтовна тьма», «небесний схил проміньові тканини в високостях блакітних простетин», «ціновий край низького небосхила» а рима до нього — «уєюди мрака стила», «здалася миле», «догаснуде літо», «жактивний глїб». Подекуди не зрозумілі реченні: «Дай лиш тоді замути смерти голос, як на ланах замає вільний (?) коло»... Взагалі, хоча автори і не можна відмовити його письменницького хисту, а читати його сонети просто мука: се вимагас такого напруженя розумових сил, немон студіюш якогось тяжко зрозумілого філософа.

Пам'ятка нашого старого письменства. На зборах «Общества любителей древней письменности» в Петербурзі д. Соболевський мав у марті с. р. відчит про рукописну «Метафізику наочно-русскомъ нарѣчїи». Сей рукопис належить до другої половини ХІІ віку і тепер лежить у московській синодальній бібліотечі. Се с переклад праці Моисея Маймоніда, зроблений з жидівської мови (Історическій Вѣстникъ, 1899 р. кн. 5, стор. 778).

Спаєне книжки. Книжку д. Протопопова «Історія Петербурского Комитета Грамотности», про яку в свій час була звістка в «Хроніці» нашого «Вѣстника», сїпткала нещасна доля. Правда історія просвітної інституції, що донині час була більшою у оді російського уряду, не подобалась адміністрації і Комітет міністрів вирік свій приєуд — книжку сї-диги. Се авто-да-фе виконано в лютому і від його вирятувало ся тільки декілька примірників, що розійшли ся до приєуду. З огляду на те, що в сїй книжці зібрано чимало нових фактів про національну освіту на Україні, дуже бажано було б, щоб хто-небудь із земляків, у кого с спроможність до того, нашас на підставі її стачю і таким чином зберіг від забуття цікаві факти з історії народної освіти на Україні.

Huculsczyzna (Muzeum imienia Dzie duszyckich we Lwowie. Dział VII. etnograficzny). Lwów. Nakładem Muz. im. Dzieł. 1899. 44 ст. великої вісімки. — Намі Гучули, хоч виявляють незвичайно цікавий тип так для етнографа, як і для антрополога, дотепер майже зовсім не досліджені з наукового боку. Леви в останніх часах замітна зміна до ліпшого. Особливо багато зробив у тім напрямі д. В. Шухевич, що тепер власне виготовлює ширшу працю про Гучулів для видань наук. Товариства ім. Шевченка. Його за-

ст. 78—123. Усі отсі оповідання були вже друковані в наших часописах; вони належать до найліпших писань д. Н. Кобринської. Крім сих виданих доси книжок коштом Видавничої Спілки друкують ся. Поезії Лесі Українки, Голод Кнута Гамзуна і т. п. Видання Спілки повинні розходити ся у нас не сотками, але тисячами. Не повинно бути міста ні села, де не було би видань Спілки. Лиш тоді Спілка стане сильно на ноги і зможе видавати більші, важніші, цікавіші твори. І лиш при таких умовах навчить ся наша публіка не обходити ся без книжки; а чим більше буде читати, тим тішійше буде входити в круг культурних інтересів, тим скоріше стане ся справдішню інтелігенцією.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка. Рік VIII. Р. 1899 кн. III. Т. XXIX, містить: 1. Україна після 1654 р., історичний начерк Л. Ч. (конець буде), ст. 1—13. 2. З Товариства: Справа українсько-руської мови на київським архієпископським з'їзді її участь в ній Товариства, ст. 1—1. 3. Знадоба до пізнання угорсько-руських говорів, подав Іван Верхратський (конець буде), ст. 95—100. 4. Miscelanea: а) Володимир Ястребов, некролог, под. Л. Ч. б) В. Васілівський, некр. под. М. Грушевський, ст. 1—5. 5. Наукова Хроніка: Огляд західно-європейської літератури та штуки в 1898 р. подає др. М. Кордуба. III. Середні віки, ст. 1—31. 6. Бібліографія (рецензії й справозданні, зміст на с. 43), ст. 1—44.

Видавництво часописи „Свобода“ (америк.), число 9. Про відступників від російського православ'я і їх переслідування. М. Karmel Pa., 1899. Зь друкарні „Свободы“. Ст. 46. 8°. Ціна 10 центів (американських). Американські Русини не дармують і побіч газет „Свобода“ (орган галицьких емігрантів, видаваний в народнім русі), „Світл“ (орган православних Русинів, друкований в українсько-руській мові) і „Американско-руської Вѣстник“ (москальовський орган руських емігрантів з Угорщини) видають від часу до часу ще й окремо книжочки ріжкого, найбільше популярного змісту. Перед веде тут Свобода. Доси видала вона вже дев'ять дуже позиточних книжок для народу. В останній подає інформації про релігійні секти в Росії і про їх переслідуване російським урядом. Книжочка написана дуже приступно, тому й мусить

зробити вражінє, особливо у тих людей, що затуманювані нашими „філами“ не могли дізнати ся правдивого стану річи. Подібні книжочки треба признати дуже позиточними для Американських Русинів: вони не лиш отвірвають їм очи, але й зміцнюють національне почутє, яке неосвіченому чоловікови між чужими людьми дуже легко утратити. Належало бажати, щоб „Свобода“ і на дальше удержувала своє виданє між емігрантами.

Nationale und kirchliche Bestrebungen der Rumänen in der Bukowina 1848—1865 von Bischof Hakmann, in einem Sendschreiben dargestellt. Herausgegeben von Dr. Stefan Smal Stocki. Verlag der Buchdruckerei des Vereines „Ruska Rada“. Czernowitz. 1899. Ст. 212, великої 8°. Ціна оправної книжки в полотно 1-50 зл. Є се посланце єпископа Євгена Гакмана до 61 людей, що в 1864 р. домагали ся екликана єнода буковинської єпархії з вільним доступом для євігельських людей. Се посланце знайшов у рукописі проф. Ст. Стоцький і набувши рукописе на власність опублікував його тепер як многоважний документ до історії румунізації Буковини.

Прятеви. Повість Івана Левицького. Третьє видання. Черкаси, 1899, 1—46, in 32°. Ціна 5 к. № 8. Се вже 8-а серія київських видань. (№ 1: Кошицький. У тьсної баби, К. 1894; № 2 — Оповіданє про давне. К. 1896; № 3 — Хрестоноси, Дніпрової Чайки, К. 96; № 4 Дзвонарь, Сужена, Надії, К. 97; № 5 — Шулика. Де знайшови, де загубив. Черкаси, 1897; № 6 Карпенка-Карого Сто тисяч, Черкаси 1898; № 7 Його же Розумний и дурень. Черкаси, 1898 р.) Виданє чисте, друк досить грубий — як раз придатний для народньої книжки.

Переклади укр. творів. Польський тижневник, коломийський „Głos Pokucki“ надрукував у 16. ч. в фейлстоні переклад нарпеу В. Стефаніка „Стратив ся“. Переклад мав бути пристосований до оригіналу, тому розмови перекладені в ньому диялектом, одначе не дуже зручно.

Цензура дозволила виставляти штуку Гната Галайди п. н. „Чи потрібне“, взятую з життя інтелігенції.

Також дозволено надрукувати по українськи твори Кудіша: повість „Чорна Рада“ і драми: „Сагайдачний“ і „Байда“.

III. З газет і журналів.

„Будучність“ суспільно-політична часопись для українсько-руського народу“. Під таким заголовком розпочала від 15 н. ст. червня виходити у Львові нова часопись під редакцією дра Євгена Левіцького, дра Володимира Охримовича і Івана Труша. Доси вийшли три н-ри, що містять ось які статі: Передне слово (про розвій і стан українсько-руської національної ідеї), Про хліборобські спілки (спілки) у Франції: Арнольд Бекліц, нарпе І. Труша; Новий митрополит, Внутрішнє положєнє в Австрії і справа поділу Галичини, Р. Сембратовича; Василь Стефанік, студія І. Труша; Науковий огляд (справозданє з книжки Каупкого „Die Agrarfrage“); Євятий вечер. оповіданє В. Стефаніка; У ліво! Розвій новочасної нації в західній і середній Європі; Сапа Шнайтер І. Труша; Мушля, новела Тора Гедберга; вірш „Часом в ивипищи“, а надто в кождім н-рі політичний огляд, дрібні замітки і нотатки. Програма редакції, вложена у вступній статі обширно, але не досить ясно. Автор її нарікає, що у нас „нема виробленого національного ідеалу, той основної думки національної, що була б не лише формальною визіскою, але програмою праї і змагань, загальним регулятором в поглядах і публічній роботі“. Автор доказує се оглядаючи побіжно (з важними помилками) нашу давнїшу історію і розбираючи думки наших партій, особливо Драгоманова. В кішці він доходить до такого висновка, „що наша суспільність мусить поволі вийти в стадію ідейної консолїдації та перейти процес перетворення ся (!) з етнографічної маси в народ в політичній значіню“. Редакція „Будучности“ хоче причіпити той процес, „виробити спільний ідеал політично-національний“ і з погляду того, ще не витвореного ідеалу „визначувати всі важніші події народного життя і таким робом „вигворити той кит (!) моральний, що дучи би нашу суспільність у одну цілість“. Яким способом думає редакція осягнути ту високу мету, поки що не сказано, та нам здаєть ся, що в її стилізації і мотивованю є деякі фатальні помилки та недогляди. Ноперед усього чи правда се, що ми доси не маємо ніякого національно-політичного ідеалу і через се

не вийшли ще зо стадії єпрї етнографічної маси? Сьмісно сказати, що се є цілковита неправда. Ідеї „Кирило-Методієвого Братства“, Шевченка, Драгоманова, Навроцького (котрий ще 1874 р. коррігував думку Драгоманова про українщину під російським дахом) і остатніх наших народніх рухів, се будь що будь ідейний капітал, котрого не годить ся одним замахом викидати на ємітє. Коли се правда, що нації піднімають ся в гору по своїх ідеалах, як виноград по тії, то вже сам незаперечений факт нашого національного відродженя і зросту повинен би був піднестити авторам програмовї статі „Будучности“, що український народ переступив із стадії єпрї етнографічної маси на висшій ступінь самостійного духового (отже і наційного) життя що найменше перед 100 роками. Певна річ, той ідейний капітал, згромаджений нашими політичними провідцями, потребує ненастанної провірки і доповнюваня, мусить бути ненастанно в живім обороті, в крові і думках нації — бо се й є її політичне життя. Але твердити нині, що у нас того капіталу, того національного ідеала зовсім нема, се по нашій думці є робота pour le roi de Prusse, се значить гнати вогу на млин тих наших єусідів з одного і другого боку, котрі й доси дозволяють собі експериментувати на нашім народнім організмі, як in anima vili, котрі й доси не перестали вважати нас єпрїю етнографічною масою. На скілько невїрна єя аргументація не тільки на тепер, але і для давніх часів, досить згадати, що автор, роздвляючи нашу минувшину, не добачає значного розвою міст і міських організацій (братств, шкіл, друкарень) в часі між 1580—1648 р., не добачає того, що власне серед того міщанства почали будити ся (ще в початку XVII в., див. „Пересторогу“) перші проблєски національного руського почутя і відеи перейшли й до козацтва. Автор повтаряє шаблонної доктори козацкїй старшині XVIII в., що закріпощувала народ, не розуміючи того, що власне серед сеї старшини жили і розвивали ся традиції української окремішности і знаходили свій вираз у літописях (Ведичко) і в дневниках і в героїєських учинках такого Полуботка та

Калинина, і в піснях Головатого, і в еміграції Запорозьків на Добруджу, і в наказах депутатам на Катерининський сейм і т. д. Автор загадом не бачить одної фундаментальної річи, котру перед ним уже дуже ясно бачили і Костомаров і Драгоманов, що причиною слабости української нації є не брак ідей, а брак організації, брак політичної сили. Найбільша проба організації, яку зробив у себе укр. народ, козацтво, була фатально засуджена на загибель. Се була організація воєнна, зроблена в пору, коли скрізь по Європі, навіть у Росії, воєнна організація держави перетворила ся на цивільну адміністрацію. Українці перейали свою організацію, зрештою подистовану нещасним географічним положенням, від Поляків, і разом з Польщею впали під ноги державам з сильною цивільною адміністрацією. Не маючи сеї адміністрації в своїх руках у жадній часті своєї території, українська нація тим самим не має й політичної сили. Не брак національної ідеї, а брак власної адміністрації є причиною нашої національної слабости. В міру того, як ми можемо мати хоч найменший вплив на адміністрацію краю, ми робимо ся політичним чинником, росте й наша політична ідея, котра й не є нічим иньшим, як тільки свідомістю своєї політичної сили. Сею політичною силою не заступити абстрактне розуміння ідей при фактичному безсиллі. По нашій думці питання нашого розвитку не стоїть так: чи є у нас політичний ідеал, або чи його нема? а тільки чи є нає сила для реалізації якого небудь ідеала, або чи її нема? А така сила, в першій лінії сила, яку дає політична машина, здобується ся в наших часах двома способами, двома дорогами: з верха в низ, або з низу в гору, се б то: або захоплюючи політичну власть силою двірських впливів, протекцій, виступування перед міродійними сферами, або піднімаючи цілу масу народу до політичного життя способами, виробленими новочасною цивілізацією. Першого способу незрівняними майстрами є Поляки і нам зовсім не диво, що часта нашої інтелігенції пішла до них у школу. Другого способу великим учителем був пок. Драгоманов. Ред. „Будучности“ в перших своїх н-рах приєднує багато місця полеміці з ідеями Драгоманова. Правда, ся полеміка зраджує дуже неглибоке розуміння тих ідей; для нас вона має більше епіграматичне значіння; автори полеміки шкурою своєю чу-

ють, що Драгоманов їх противник і що їх тягне на иншу дорогу. Тільки чому ж би не висловити се виразно і недвозначно? Коли редакція справді думає повести нашу суєспільність за собою, то повинна мати відвагу — висловити виразно свою думку і боронити її. Як сильне у редакторів „Будучности“ почуття противництва до Драгоманова, доказує їх увага про роковини його смерті, обходжені сею року академічною молодіжкою. Редакція вважала потрібним дати Драгоманову науку, що націоналізм не є пустою формою, а нація не є пустим і дурним словом. На щастє Драгоманов іде не говорить нічого такого і коли обертає вістрє своєї полеміки в сей бік, то тільки на те, щоб поборювати абстрактне розуміння націоналізму без нації, без живих людей, їх поглядів і інтересів, щоб аналізувати „народні святощі“, котрими ретрогради сякавали ся і сякають ся мов колодами завалювати нашої дорогу розвою. Як конкретно і широко розумів Драгоманов слово „нація“, сею не він з „Будучности“, а редактори „Будучности“ можуть навчити ся від него, от хоч би з його „Исторической Польши“.

Се непорозуміння мстить ся на редакції далі. Оєв прим. у статі про нового митрополіта редакція викладає, що від нового митрополіта нашої національній справі не ждати добра, бо він, мовляв, є чоловік найвідповідальніший для цілей польських верховодів і у всякому буде гнати воду на їх млин. Ред. „Будучности“ дуже вірно мовить, що справа церкви для нас дуже важна, і довод, що кожний свідомий нарід старас ся всіми силами мати „повну так названу автономію в справах церковних“, що є тільки до певної міри вірне (яку автономію мають прим. російські Поляки, боєнійські Сербі або хоч би Чехи та Німці католики в Австрії?). По думці редакції „Будучности“ „брак автономії в справах церковних став ся причиною, що рівно унія, як і православ'яє що до свого впливу політичного починають іти против наших народних інтересів.“ Починають! Добре починають! Ну, а відкиж пішов той брак автономії? І як нам вибороти єю автономію? Як мала б виглядати вона? Про се „Будучність“ нічогоїсенько не каже, хоча се й є важливий єук. А те, що „ми маємо абсолютне право жадати від кожного нашого митрополіта, щоб був патріотом і свідомим Українцем“ — се слаба політика. Ми можемо сто разів жадати сею, але

коли він каже „застає вам“, то що ми скажемо? Чи ми маємо право і можливість не прийняти або скинути митрополіта не-патріота? Редакція заявляє, що ми „мусимо йти що до русько-уйійської церкви з мотівів національних против права патронату і против назначування з горні церковних єрархів.“ Дуже красиво, але як іти? Редакція хотіла би, щоб єрархів вибирала „чи капітула, чи — динше ще — загал русько-уйійського духовенства.“ Виходить, немов би редакція не знала, що ані Рим, ані корона добровільно не зречуть ся своїх прав номінації, згідно затверджування єрархів, як не зречли ся того в жадній иньшій державі. А в таким разі що ж нам дає рада „Будучности“? Нічогоїсенько, бо по утертих і ніби то „рішучих“ та „абсолютних“ загальних доводів нас як раз до порога, де починає ся власне питання і навіть не подає проби сформування сею питання.

В 3 н-рі редакції, мабуть бажаючи дійти до більшої ясности в розумінню національного питання, розпочала статю про „розвій новочасної нації“. Статя розложена на кілька н-рів, то ми й не будемо розбирати самого початку. Та на жаль уже сей початок заложений досить нещасливо, заміє показу фактів дає розумованя ні на чім не оперті, а де пробує входити на фактичну дорогу, робить помилки в роді той, що Герен розділили ся від Індусів з релігійних причин. І тут видно, як багато міг би був автор навчити ся от хоч би з „Чуднських думок“ Драгоманова.

Сих кілька критичних уваг ми висловили не для того, щоб понижити виданю, котрого потребу признаємо в повній і котрому не можемо відмовити ані широкій волі в шуканню виходу із нашого сумного положення, ані талановитости в писанню. Ажєк питання порушені програмовими статями „Будучности“ такі важкі, що по нашій думці кожний тямущий чоловік повинен відгукнути ся на них, вияснити їх собі у власній свідомости, і подати свій голос у прилюдній дискусії. Досі такої дискусії не було; наша подедана преса занадто занята бажучою політикою і неродо вдасть ся в програмові дискусії. Се й спонукало нас подати свій голос, нехай справа вияснює ся. I. Ф.

„Ніевская Старина“ в останній книжці за червень надрукувала нову, 5-ти актову драму Карпенка-Карого Підпаниці. В тій самій книжці д. П. Ш. розбирає критично епізини М. М. Лазаревського про

Шевченка на застаню (подані нами перекладом у попередній книжці), порівнює їх зо свідощами, які маємо з иньших жерел про тодішний побут поета, і показує, що там, де Лазаревський оповідає те, що бачив сам, його спомини дуже наліті і правдиві; де ж він береть ся пояснити факти своїми здогадами або подас те, що чув, у него є помилки. В тій самій книжці йдуть далі прочікані листи Н. А. Рігельмана до Галагана з рр. 1846—1853 і два листи А. Метлинського до тогож Галагана з 1852—1853 р. З тих листів бачимо, як широко заходились крапці українські люди в ту тяжку добу коло збірания всяких пам'яток рідної історії і культури, щоб зберегти їх від затрати і вичиснувати для науки. Збирає пісень, старих друків, записок і иньших пам'яток, виданє пісень — оєв годовні теми переписки. В додатку друкують ся далі оповідання М. Симонова (Номіса).

Американська „Свобода“. В фелетоні кільканацяти номерів друковано інтересні, хоч зовсім неспостережено нахпани Вієти про Сполучені Держави північної Америки, ту нову вітчизну значного вже числа Русинів. У останніх номерах розпочав о. Ст. Макар друкувати дуже важку працю „Руські колонії в Сполуч. Державах північної Америки“. На останній стороні, в беллетристичному відділі містять від довшого часу свої поезії київськ. С. Сосенко, мабуть американський Русин. Думки чесні і добрі, хоч не падо глибокі; с й ширє чує, але мови слаба, а поетична форма й зовсім слаба.

„Das litterarische Echo“. В ч. 18 подає Георг Адам у рубриці „Kleinrussland“ огляд змісту трьох чисел Л. П. Вієтніна за місяці лютий — марєнь — швітєнь. Автор відносить особливу статю дра Ів. Франка про сучасних польських поєтїв та згадує про статі Труна, Маковей, Коваленка і „Observer-a“. Для коротеньких інформацій Німців такі статі не алі, хоч автор повинен би звернути увагу і на иньші наші беллетристичні публікації, що стоїть по за Л. П. Вієтніком. В останній (20) н-рі знаходимо інтересну статю Генріха Гліксмана про найновішу мадярецьку літературу. Стара генерація, що вже давно пережила свій вік і сказала, що мала сказати, засіла в поважних і богатих товариствах, як тов. ім. Кішфалудіи і ім. Петєфія і бажас командувати літературою, не розуміючи і не завдаючи собі праці зрозуміти нову генерацію. Стара історія! Органом нової генерації був

якийсь час місячник „Elet“ (Жито), але сей упав задля браку передплатників. Тепер заступає його місце сатиричний тижневик »А Нет« (тиждень), редактований Осипом Кінном. Із молодших писателів, котрим автор статі щедро розсилав суверенні похвали, він називає Олександром Брода, що недавно видав свою першу більшу повість »Срібна коза«, далі Генріха Ленкея, котрого віршована драма »Смерть Каїна« має бути, по думці автора статі, незрівняним архитвором, хоча зміст, який він подає, вказує досить шаблонну композицію і риторичне оброблене. До наймолодших належить поет звідний під псевдонімом Вельмі Борд (титуд одної баяди Аранї), що видав томик поезій пз. »Хмари«. Автор хвалить у тих віршах простоту вислову і ширість чуття. Другий поет, Олександр Бенедек, хвалить ся в своїй книжечці »Мій заповіт« більше до дидактичного тону, хоча сей дидактизм ніде не вбиває поезії. Ще два старші поети, Ариад Бершик і Жолтан Амбрус, що йдуть з молодими, ось і весь недолгий реєстр молодих мадзьських поетів.

»Die Gesellschaft« помістила в останнім н-рі статейку Ондржічка про молодих чеських поетів. Статейка написана на борзі, без ладу, більш лірично, ніж критично і подає коротеньку характеристику Антоніна Сови. »гордого анархіста душі, брутального шпінка«, містициста і візюнера. Автор підносить його книжки »Реалістичні строфи«, »Зломана душа« і »Проза«, »де його творчість виплила ся в величній символічній афорді«. Далі подає більш бібліографічний огляд поезії Я. С. Махара, забуваючи про його величю сатири »Воји војовице« і кінчить декадентським критиком і поетом Юрієм Караском, що досі написав чотири збірочки поезій: »Zazdēna okna«, (Замуровані вікна), »Kniha aristokraticka«, »Sodoma« (скопфікована) і »Sexus pecans«, а недавно видав окремою книжкою дві свої статі про Ібзена і Америцанди Уольфа Уйтмана, пз. »Ideje jitra« (Завтрішні ідеї).

По думці Караска ті поети — пророки цілковитої побіди германської раси »по абсолютнім умалку латинської раси«. Як бачимо, с й між Чехами германофіли, тай то навіть засліплені!

»Die Zeit« помістила в 245 числі з 10 червня 1899 р. політичне оповіданне дра І. Франка п. з. »Die Geschichte einer Confiscation. Ein galizisches Lebensbild«, що є їдкою сатирою на галицькі конфіскаційні практики. Представлена там конфіскація одного польського опозиційного джентльмена, що як раз від копфікованого числа змінив фронт на прихильний до уряду. Конфіскація виїхала звідти, що директор поліції, прокуратор і президент суду порозуміли але бажане ексцеленції начальника краю. Брак самоїтійної критичної думки у півладних органів і неопісаний страх перед начальством, змальований автором так яскраво, робить справді на читача пригноблююче вражіння. Се оповіданне передрукував у своїм фелетоні найпопулярніший німецький джентльмен »Berliner Tagblatt«, що розходить ся в званні пів мільона примірників. В польськїм перекладі його подали львівський »Monitor« і коломийський »Głos roku« і. На чеську мову перекладено се оповіданне в Моравській Оставі і видано в фелетоні часописі »Ostravský Obzor«; німецький текст крім деяких австрійських газет передрукував »Sonntagsblatt der New-Yorker Volkszeitung« у Нью-Йорку.

IV. Персоналія.

Шевченків дуб. В »Полтавських губ. відомостях« надруковано цікавий лист д. Дмитренка. Подасмо його в перекладі. »Переглядаючи випадком книжку »Основи« за червень 1861 року, я спитав там у статі »Значення Шевченка для України« отаку цікаву замітку про увіковічення його пам'яті: 6 мая в Полтаві на спомин про Шевченка посажено дуба (над шляхом у саду І. Н. Гуссона). Дуб сей буде оговорений залізними ґратками; на

міщиній дощечці будуть вирізані слова: »Твоя дума, твоя пісня не вмере, не загине.« Дуже цікаво було б довідатися, чи виконано сей симпатичний замір і що стало ся з »Шевченковим« дубом. Пеня річ, що з людей, котрі посідають тепер сад І. Н. Гуссона, а також і з місцевих старожитів знайдуть ся такі, що знають по-небудь про се і не загаять ся поділити ся своїми споминками з тими, для кого дорога пам'ять Т. Г. Шевченка.

Ювиль Івана Триокого. Недавно обходили Хорвати 80-літні уродилин свого письменника Івана Триокого. Він родив ся 1819 р. Батько його був сільським учителем і відумер його на 11 році життя. Молодим хлопцем заняв ся Адамович і виховав його. По скінченню студій вступив Триокий до військова, де дослужив ся ранги полковника. Потім перейшов до цивільної служби і був надкупаном Беловарського округу. В 1886 р. пішов на пенсію і жинє від того часу в Загребі. Має вісьмох синів і одну доньку.

Триокий писав досить, особливо ж перекладав красно Пушкіна, Шіллера, Гете, Шекспіра і інших. Деякі його оригінальні пісні зробили ся загально-народними. До тих належить: »Ljubimo te naša diko!« (присвячена банови Єлячичови), »Nek se hrusti šaka mala«, »Udri naš« і »Oj talasi, oj«. Його »Kriesnice« друковані первісно в карловцькїм »Glasonoši« викликали були своєю часу сензацію. Вони виїхали також окремими книжками 1863 р., 1865 р. і 1881 р. Триокий не покидає пера і до нині, хоч піши не багато.

Некрольоги. В Парижі вмер недавно член Академії, Віктор Шербільє, родом Швайцарець. Він походив з французької протестантської родини, котра за дія гнету релігійного в часах Людовика XIV переселила ся до Женеви. Син професора університету він сам зіставив професором зачат писати історичні річи, а потім перейшов до романа і містив свої праці головно в »Revue des deux mondes«. Між його творами значніші »Le comte Kostia«, »Le prince Vitali«, »Le Roman d'une honnête femme«, »Amours fragiles«, »Noirs et Rouges« і деякі слабші твори як: »la Bête«. Як критик публікував у часописи »Temps«: l'Allemagne politique, l'Espagne politique, Profils étrangers, Hommes et choses du temps présent. Як автор драматичний мав менше щастя, бо дві штуки його: »Samuel Brokl« і »l'Aventure de Ladislav Bolski« не дуже подобались. Поплякуючись на розпорядженє з 1790 року, котре всім переселенцям надавало горожанство, прийняв він французьке підданство і був вибраний 1881 р. членом французької Академії.

V. З науки і штуки.

Руська гімназія у Львові. Видане сими днями »Справозданє дирекції п. к. академічної гімназії у Львові за рік шк. 1898—9« містить в науковій часті другу часть розвідки Іллі Кокоруды »Взаємини між староруськими законодавчими пам'ятниками«, а в урядовій реєстр учителів гімназії в б. р., зміни, які зайшли в учительськїм зборі і розпорядженія властей видані протягом б. р., плани науки, реєстр підручників уживаних до науки, теми письменних задач у висшних класах, результат іешту зрілості, реєстр наукових приборів, придбаних протягом б. р., справозданє про заемоги для бідних учеників, хроніку гімназії за б. рік, некрольоги кардинала С. Сембратовича і О. Тороньського (жаль, що автор тих некрольогів задовольнив ся сухими біографічними датами і похвальними фразами, а не подав хоч би тільки бібліографії писань обох покійників!) і в кінці статистику учеників. Із сей статистики виймаємо деякі цікавіші дані. З початком 1898—9 шк. року вишало ся учеників 527 публ. і 7 приватистів (тут ягачь помилка: в ви-

казі на стор. 47 приватистів подано 7, а в детальних виказах класифікаційних (стор. 50—53) приватистів подано 9!). З них понтаряло класу 22, прийнято серед першого півріччя 5, виступило серед першого півріччя 26, прийнято серед другого півріччя 26, виступило в тім же часі 46, значить, лишило ся з кінцем другого півріччя 486 публ. і 7 приватних учеників. Значить, убуло протягом року 41 учеників або несповна 8% початкового числа. А що з кінцем попереднього року класифіковано в тій гімназії 421 публ. і 1 прив. учеників, то в б. році показує ся приріст о 65 публ. і 6 прив., загалом о 71 учеників або несповна о 17%. Загалом гімназія числила заміє 8 класе — 13, вчислюючи сюди паралельки: підла низпа гімназії мала паралельки. Сам Львів має малий контінгент учеників для руської гімназії; в б. році було їх усього 65, т. зн. ледво 12%; львівський повіт дав трохи більше, бо 69. Чотири північні повіти, що не мають жадної середньої школи: жовківський, равський, сокальський і камінецький, дали разом 130 уче-

ників або злипи 24%. Так само південні «темі» повіти: бобрешанський, руденський, долішківський, жидачівський, городенський і рогацький дали 94 учеників або 17%. Інтересно, що повіти, в котрих є свої польські гімназії, дали руській гімназії 56 учеників або злипи 10%.

Про поступ в науках дають поняті оє як цифри: з добрим успіхом перейшло класу 388 учеників, в тім числі 34 з відзначенням (значить, майже 80%), а надто 40 позволено по фєрїях поправити ноту з одного предмету, значить, можна прийняти, що що найменше 410 на 486 учеників перейде до шкільної класи. Се справді так само жодного з шкільних, котра у 389 учеників зазначує добру шкільність, а ще у 40 досить добру. Що ученики прикладали ся й до надобовязкових наук, се показує факт, що на науку польського язика (згадкою надобовязкового) вчало 313, на надобовязкову красну історію 225 учеників. Дуєе жаль, що на французький язик, який доконче потрібний для всякого, хто хоче оялнути ся троха ширше по світі, вчало тільки 36 учеників. Мабуть шина тут дирекції, що не дає достаточної прихильності до науки, або вчителі, що не зміє захопити учеників до своєї науки. Нехай же думає наша молодіж і родичі, що «ніші з німецькою мовою весь світ перейде». З французькою мовою перейдете і Німеччину і Росію, не говорючи про романські краї, а з німецькою поза границями Німеччини нема куди показати ся. І для самої наукової праці в пізнійшій віці, і для товаришеских знань наука французького язика є конче потрібна і ми раді би на єю потребу звернули увагу як найширшого круга нашої публіки.

Характерна для нашої гімназії є статистика суспільних класів, із яких походять її ученики. Ожеж синів селян та мазомішан було 6. року 216 (44 1/2%), священників 127 (26%), народних учителів 39 (8%), з міської інтелігентної та середньої верстви (урядників, адвокатів, лікарів і т. п.) 41 (8 1/2%), з міських та сільських робочих верств (ремісників, зарібників і слуг, дяків, кондукторів) 58 (неповна 12%), і 4 сини владителів реальностей (мабуть міських). Загалом можна сказати, що се правдина schola pauperum і що велика більшість тої молодіжї проходить гімназію серед такої нужди, про яку в півних краях гімназійна молодіж пересічно не має понятя. Досить буде сказати, що оплату шкільного

в першій півріччю зложило тільки 94, а в другій лиш 85 учеників (19, згідно 17%), а решту треба було увільнити від оплати. Ся оплата дала в першій півріччю 2020, в другій 1800 зр., разом 3820 зр., та натомість уділено незможним ученикам 2747 зр. стипендій і рождано для ратования ще більше незможних із приватних складок 769 зр. заимог. — значить, майже всю суму, зложену титулом оплати шкільного, треба було другою рукою звернути бідним ученикам. Додаймо, що паєспівців, наділених стипендіями, було тільки 19. Можна би ще чимало дечого завважити на основі сего справозданя, та ми лишимо собі се на пізнійше, коли одержимо справозданя півних, особливо провинциальних руських гімназій, за котрих присилку українне просямо дотичні Хв. Дирекції. Ми бажали би зробити детальний огляд того, як стоїть наша народність у середніх школах і як поступає наперед; для такого огляду, здасть ся, прийшов час і він може мати деяке значення не тільки для ширшого світа, але й для нас самих. *І. Ф.*

Русини в Станіславській гімназії.

З остатнього справозданя Станіславської гімназії (за р. 1898—9) виїмаємо отєї дані про учеників Русинів. Усіх учеників з кінець попереднього шк. року було 520, з початком 1898—9 р. шк. випало ся 636, протягом року прибуло ще 14 а виступило 89, так що з кінем шк. року було 561, а 41 більше, як в попереднім році. Сам Станіслав дав рівно половину, бо 280 учеників, хоча в тім числі переважна часть — діти людей зайнятих, урядників і т. п., вроджених не в Станіславі; станіславських родовитих було тільки 127. На жаль, статистика учеників, подана в справозданю, не показує, кілько було учеників із станіславського повіту, а кілько з півних галицьких повітів; 7 було з західної Галичини, а 17 з поза границь Галичини. Статистики національності в справозданю нема, а є тільки статистика обрядів і рідної мови. Із сєї статистики число Русинів видно добре: греко-католиків 155, рідна мова руська — 155. Не так виразно видно число Поляків. Римокатоликів 216, рідна мова польська 380. Як се вишло? А так, що до польської мови приїсали ся, як звичайно, Жиди. Всіх Жидів було в гімназії 190; з них більшина записала ся на польську мову. Але масмо в гімназії 26 учеників, що записали як свою рідну мову — німецьку. Хто ті ученики? Чи

самі Жиди, чи може родовиті Німці римокатолицького обряду? Можна припускати, що в гімназії було троха й таких учеників, от хоч би тих 10, яких виказує справозданє як вроджених у Австрії по за Галичиною, — а може були ще й сини галицьких козьоністів-Німців. А в таким разі можна би думати, що число властивих Поляків у станіславській гімназії було більше-менше 200, а крім них було з 16 римокатоликів-Німців. Роздивляючи поіменний реєстр класифікованих учеників ми втверджуємо ся в тій думці, а навіть можемо припустити, що родовитих Німців було не 16, а що найменше 30, а Поляків не більше, як 185. Значить, виходило би, що Поляки становлять 33%, Жиди 33-87%, а Русини 27-62% усіх учеників. Справозданє не подає до яких верств суспільности належали ученики, і взагалі в дальших таблицях не розрізняє Русинів від Поляків. От тим то ми й не можемо подати багато дат, а подамо тільки те, що можна вичитати з поіменного випаку учеників класифікованих у гімназії з кінем сего шк. року. Гімназія числила загалом 14 класів (найвищий дві класи мали по три відділи, дальші три по два). Учеників, що одержали добру класу з відзначенням, було 31, в тім числі 15 Русинів, 7 Жидів і 9 Поляків. Добру класу одержало Русинів 122, Жидів 104, Поляків 113, а Поляків з такими назвами, як Stein, Mangold, Schmer, Ebner, Lessing і з цілком німецькими іменами, 27. З того виходить, що з загального числа Русинів перейшло до висшої класи 88%, з загального числа Жидів неповна 55%, а з загального числа Поляків 61%. А в порівняно до загального числа класифікованих учеників промововані Русини становлять 21-75%, Поляки 20%, а Жиди 18-54%. Значить, Русини що до чисельности займають у гімназії третє місце по Жидях і Поляках, але що до здібности і шкільности займають перше місце, нотім ідуть Поляки, а Жиди стоїть на кінці. *І. Ф.*

Сербський університет. Недавно здобули ся Сербї на власну Академію наук у Білграді, тепер же заходять ся коло утвореня свого університету. (Хорвати мають уже свою Академію і університет у Загребі). До тепер видавало сербське правительство що року коло 200 тисяч франків на стипендії для самих медиків, що вчили ся поза границями Сербїї. На будуче має той стипендіийний фонд перейти на основанє медичного факультету

у Білграді. Університет має обнимати п'ять факультетів: теологічний, правничий, медичний, філософічний і технічний. Дотеперішня білградська Велика школа не давала ніяких наукових степенів; університет буде давати титули докторів студентам кожного відділу. Титул доктора на технічній відділі буде протеновістю, якої нема на наших університетах, але якої домагають ся здавна техніки.

Бюсти Шевченка. В Миколевку ярмарку навесені в Полтаву Опоніявськими (с. Опонія Зінківського повіту, Полт. губ.) гончарями багато бюстів Шевченка з випаденої глини. Їх продано по 10 коп., а красні по 30 коп. Бюсти розкуплено всі, коли не числїли побитих. Багато продасть ся теж гіпсових бюстів по місті.

Театральні вистави для народа.

З початком мая почали ся в Полтаві в міській театрі вистави українських шук для народа. Грають місцеві любителі драматичної шукки. Досі виставлено: «Попилиць в дурні» Крошвинського, «За двома зайцями» і «Ой не ходи Грицю» Старинського, «Денщик Шельменко» Квітки і ин. Завдяки низькій ціні театр завжди повний.

Народня італійська бібліотека у

Фьлоренції, що дістає по закону по одному примірникови кожної публікації друкованої в Італії, числить тепер над мільон книжок і брошур, 275.000 листів та автографів, 19.000 рукописів, 22.750 музичних творів.

Лекторат укр.-русської мови.

На львівській університеті має утворити ся від осені лекторат українсько-русської мови, головою для Поляків і Жидів, що хотять колись бути урядниками в руській часті Галичини, та змупнені будуть виказати ся знаомістю руської мови. Пови що оебаджєне сєї посади ще відложєво, бо до неї золосило ся мало кандидатів.

В черновецькїм університеті

було в півроці 1899 записаних 354 студентів. З того було: на богословськїм факультеті 46 звичайних, 1 надзвичайний; на правничім 253 звичайних, 16 надзвичайних; на філософічнїм 21 звичайних (між ними 4 фармацевти). Медичного факультету в Чернівцях нема.

Нар освіта в Херсонщині.

Виданє недавно справозданє про стан народної освіти в Херсонщині дає кілька цікавих цифр що до освіти в сїй частині Укра-

їни. Року 1897 тут було народних шкіл 1494; училося в їх хлопців і дівчат — 102.821 дитина. Найбільше учнів припадає на школи земельні та так звані міністерські: церковні займають другорядне становище. Коли зрахувати, що самої лише сільської людності в Херсонщині того року було 1,999.604 душі, то вийде, що одна школа припадає на 1684 чоловіка людності, а на 1000 душ — тільки 38 учнів. Просвіта невисока!

Звістки про укр. театр. «Руська Бесіда» у Львові оголосила знов конкурсу на посаду самостійного директора народного театру. Подання просять вносити до 30 червня 1899 р. на адресу виділу «Руської Бесіди», Ринок, ч. 10, де можна отримати також більш інформації.

Українське драматичне товариство під управлінням д. д. Саксаганського та Садовського дає вистави протягом літа в Катеринославі; в осені та зимою гратиме в Київі, а потім на один місяць поїде до Петербурга.

Шведський пам'ятник у Полтаві. Уряд російський дозволив Шведам постановити пам'ятник на тому місці коло Полтави, де року 1709 була нещаслива полтавська битва. В Стокгольмі споруджено конкурсну виставу проєктів цього пам'ятника. Особливо артистичною красою визначається цей проєкт, що зветься «Туга Шведів». З його певне і буде зроблено пам'ятник. («Сынъ Отечества», ч. 165).

Загребська Академія Наук. Полуднево-славянська (хорватська) Академія Наук видала в 1898 р. всього шість книг: а) «Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium», т. VI містить «Хорватські пам'ятки», що обнимають добу від 1100—1499 р. Ціна книжки 3.50 зр. б) Rad, kn. 136 фізіологічно-історичного і філософічно-правничого виділу, містить праці П. Матковича, Решетара, Кляича і М. Міласа. Коштує 1.50 зр. в) Rad, kn. 137, математично-природничого виділу, обнимає праці С. М. Цуріча, А. Шварца і К. Карамата. Коштує 1 зл. г) Starine, kn. XXIX містить праці Е. Лисовського, Л. Еліча і Ю. Подіки. Коштує 2 зл. г) Zbornik za narodni život i običaje III tom, друга половина, обнимає статі А. Радіча, К. Йичерової, І. Шайновича, А. Бартуліна, Н. Бадаріна і Куби. Коштує 1.25 зл. д) Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 18 випуск містить вирази від «Клиш» до «Кон». Коштує 2 зл. Усі книжки коштують разом 11.25 зл. Видання Академії можна одначе прену-

увати: тоді річний пренумерата вносить 10 зл. Імена передплатників друкують ся в Літописи. Хто збере 10 передплатників, дістає для себе по одному примірникові видаць даром. В 1899 р. видасть Академія 10 книжок. З того вийде чотири книги «Rada», 19 випуск Rječnika (Словаря), VI т. Монументів (2 випуск), IV т. Zbornika za nar. život i običaje; XXI т. Stari pisci; II т. Zbornika novije kniževnosti hrvatske і XIII т. Letopisu.

Сербська королівська Академія в 1898 р. З органу сербського міністерства освіти «Просьветни гласник» довідуємо ся, що сербська Академія поділена на три секції: 1) Природних наук; 2) Філософських наук; 3) Друштвених наук. Перша з тих секцій мала в протягу року шість засідань, друга чотири, третя вить. На кожному засіданні читано наукові реферати, які потому призначували до друку. Академія заходить ся коло видачі великого словаря сербської мови. Дотепер опубліковано 140.027 окремих карточок з висловами вибраними з різних книжок. Коли до того додасть ся 48.127 виразів із словаря Вука Караджича, одержимо 188.154 висловів. З народних збірників зібрано 20.600 виразів, разом 208.750. При таких стані речі є з чим приступати до видачі. Окрема комісія етнографічна відбувала часто засідання в справі видання етнографічних праць. На засіданнях переглядено і прийнято до друку 15 праць. Стан доходів Академії був минулого року такий: Урядона підмога вносила 15.500 динарів; продані книжки принесли зиску 1.182.85 динарів; разом: 16.682.85 динарів. — У Народній Бібліотеці, що стоїла під надзором Академії, було з кінцем 1898 р. 72.755 предметів; в протягу року користало з них 794 осіб. До бібліотечної читальні видано в році 10.796 книжок; на реверсе до дому визначено 5591 книжок. — В Народній Музею, що є також при Академії, урядовано, розміщено і опубліковано даліше предмети. Окремо урядований буде Музей Караджича. Посидноки збірники доповнювали ся закупом і дарами. Найбільше предметів увійшло з грецької, римської і сербської культури. Дуже значно побільшила ся збірка етнографічна; вона буде поміщена в окремих домі.

З'їзд польських хірургів. Д. 18, 19 і 20 липня відбув ся з'їзд польських хірургів у хірургічний клінік в Кракові під проводом професора львівського університету д-ра Ризигера.

VI. Із суспільного життя.

Церковне життя Американської Русі.

Д. 18 липня відбув ся в Філадельфії з'їзд гр. кат. священників. З нагоди сего з'їзду подав о. Н. Дмитрів у 28 ч. американської «Свободи» огляд руських здобутків на церковнім полі в Америці за 15 літ.

Історія руської церкви в Спол. Державнах починає ся з кінцем 1884 р. коли о. Іван Волянський приїхав до Шенандоа, Па., 18 січня 1885 р., заложив у тім місті перне руське братство св. Николая, а в р. 1886 в день св. Михаїла довершив посвячення першої руської церкви в Шенандоа.

Вже в самім початку побуту о. Волянського в Америці стали духовні рим. кат. власті до него, як жонатого католицького священника, дуже ворожо. Випльвали його по костелах, щоб не допустити до розвою гр. кат. церкви в Америці. Рішучий і енергійний о. Волянський, опираючись на розпорядження свого єпископа митрополита С. Сембратовича, не дав себе зломити і не зважаючи на пакости злобних Аїрипів, а в часті і Поляків, з'організував не тільки свою парохію, але постарав ся закупити землю під церкви в Hazleton, Pa., Kingston, Pa., Olyphant, Pa., Freeland, Pa., Jersey City, N. J., Minneapolis, Minn., Shamokin, Pa. і инь.

Майже 3 роки був о. Волянський одним руським священником у Спол. Державнах. Потім додано йому до помочи молодого, дуже енергійного чоловіка о. Зиновія Ляховича, котрий побувни 6 місяців у Шенандоа, Па., а відтак короткий час у Кінгстоні, Па., умер наглою смертю в Wilkes-Barre, Pa.

Інтриги айрипських біскупів проти жонатого священника не уставали, скарги до Риму, а з Риму до Львова сипались, однак натрапляли на рішучість митрополита, котрий покликнував ся на рішордні папські булі, що запоручали права унії з римським престолом. Нарешті митрополит муєв улягти і в 1888 р. відкликав о. Волянського, а на його місце вистав о. Конст. Андруховича, що обняв місце по своїм попереднику з усіма принадлежностями і неприналежностями йому правами. Від'їзд о. Волянського до Галичини, се була перша латинського клеру, непризнане нашого обряду на рівні з латинським.

Майже рівночасно з прибутем о. К. Андруховича прийшло більше число священників із угорської Русі до Спол. Держав, як: оо. Евг. Волкай, К. Гулович, А. Дзубай, Запотоцький, Н. Стецович і ин. Айрипські єпископи не могли стерпіти таких «аномалій» як жонаті священники і на скаргу айрипського єпископа до «Propaganda Fide», видав префект тої пропаганди Simeoni д. 14 липня 1891 р. формальне розпорядження, в котрім рішучо забороняє єпископам вислати до Америки жонатих священників, а коли-б такі вже находились, мають бути зараз відкликані. В тім розпорядженні знаходимо і ту клявзудю, що кожний гр. кат. священник має підчинитись юрисдикції того латинського єпископа, в котрого дієзії находить ся.

В тім році 1891 перейшов о. А. Товт, священник прайвиської дієзії, з цілим приходом у Мінеаполіс, Мінн. на православні. Д. 29 жовтня 1891 р. священники загрожені в своїй екзистенції і обурені розпорядженням пропаганди, зібрали ся на раду до Passaic, N. J., де був приходником недавно прибувши, молодий, дуже зібний і ревний священник, пок. о. Никифор Ханат. В тих парадах крім о. Ханата взяли участь: оо. Евг. Волкай, А. Шереги, Авг. Лавришин і Гр. Грушка. На жаль, протоколів з тих нарад не лишилось, то й не знати, про що вони радили. Невдовзі, бо вже 3 грудня 1891 відбув ся другий збір гр. кат. священників у Гайзедтоні, Па., де раджено мабуть про особисте становище священників супроти розпорядження пропаганди і про тактику супроти айрипських єпископів. Про якусь церковно-народну організацію не було там бесіди.

В тих часах почало на добре будувати церкви в багато місцевостях, особливо в Пенсильвенії. Єпископи з угорської Русі не зважали на розпоряджене пропаганди і вислали священників жонатих, а ті, хоч не діставали юрисдикції від латинських єпископів, не дуже тим журили ся, сиділи на своїх парафіях і хвалили Бога. Однак кілька священників з о. Ханатом поїхало з обширним меморандум до делегата папського Сатоллія і представили йому кринич гр. кат. церкви в Америці. Делегат папський назначив о.

Ханата провізоричним управителем справ гр. кат. церкви в Америці, але із за сего почали ся погані історії і о. Ханат зрік ся тої публіцистичної влади.

В р. 1892 д. 14 лютого założено «Соединеніє» і невдовзі появил ся «А. Р. Вістник». Наоколо того товариства скупились священики мукачівської дієцезії, а як о. Гр. Грушка почав видавати в Джерзі Сіті «Свободу», священики з Галичини і з прип'явської дієцезії скупили ся коло тої газети, колиж założено д. 22 лютого 1894 р. «Р. Н. Союз», згромадили ся в тім товаристві. Повстали яно проти себе два ворожі табори, котрі в борбі з собою перебравали ні в словах, ні в ділах. Борота йшла не за жадні ідеї, а, як досадно каже о. Дмитрів, «із за дозира і із за глушої амбіції». Си борота відтягла увагу священиків від загальних нар. справ.

Аж 6 серпня 1895 р. на запрошенє пок. о. Н. Ханата з'їхали ся священики мукачівської єпархії до Скрантон, Па. і заволяли там Братство гр. кат. священиків під опікою св. Андрія Первозванного, котрого председателем вибрано о. Н. Ханата, а секретаром і касиром о. Т. Даміновича. З прип'явських був там оден о. Вал. Молчаній, а з галицьких о. Т. Обухівич. Задля неурядності більшої часті священиків справа проволочала ся ще рік. Аж 14 липня 1896 р. відбув ся з'їзд у Оліфанті. Зроблено начерк статутів, прийато назву братства надану на зборах в Скрантон, а цілє покладає: запровадити любов і мир поміж священиками, запомагати їх в разі немочи, рінати спори і т. п. і старатися о єпархіяльну власть для гр. кат. церкви в Америці. В тій цілі ман вичотувати меморіял до всіх дієцезіяльних єпископів у Европі і до нашнього делегата в Вашингтоні. Установлено на кожного члена 5 дол. вступного і 2 дол. місячного.

Та на тім з'їзді й скінчила ся цілє діяльність Братства. Ного розбили священики з мукачівської єпархії, котрі не приїхали до Оліфанту. Ті сецесійністи з'їхали ся в Passaic, N. J. д. 14 жовтня 1896, щоб założити своє братство.

Цілу половину 1896 р. і половину 1897 були свари в таборі «Соединенія». Непорядки в парохіях росли, креовано нові парохії, розбивано парохії, декотрі священики за рік були аж на 3 парохіях; церкви здигнені кровю і потом людським зашесувано із-за своєї вигоди на африкеських єпископів. Рим видавав

розпорядження за розпорядженнями, та навіть смів таке поринити, що вільно гр. кат. переходити добровільно на латинство і коли верне до краю, може в рим. кат. обряді оставати. На конвенції «Соединенія» в Braddock, Pa. 1897 р., ухвалено вислати величезне меморандум до Риму, єпископів і до краєвих правительств в справі нашого невідрадного церковного положення, але чи вислали його, на певно не знати. Записані на чужих єпископів церкви суть отці: Passaic, N. J., Brooklyn, N. Y., Yonkers, N. Y., Trenton, N. Y., Philadelphia, Pa., Duquesne, Pa., Free-land, Pa., Scranton, Pa., Leisering, Pa., Streaton, Pa. Значить, за 15 літ існування нашій церкви відано добровільно 10 церков африкеським єпископам, а кілька церков, як в Minneapolis, Wilkes-Barre, Osceola, Oldforge, Shepton, Bridgeport, Conn. московським єпископам.

Сеї дуже сумний образ показує, що нині ніяка народна справа не може піти на лад під проводом самих священиків. Навіть чисто церковні справи доходять до цілковитої анархії, коли в них не забирають голову інтелігентні світські люде.

На запомоговий фонд літератів ім. Івана Котляревського надіслали дальше: Т. Вітковський в Кутах 2-50 зл.; о. Льюїс Порубалський в Тюдеві 4-04 зл.; Юліан Мудрак в Лубіні (Leoben) 2 зл.; Євгенія Петельська в Камеші (Струмилоній) 4 зл.; Зенон Кузель в Березанях 7 зл.; В. Коповий з Полтави 10-12 зл.; Ст. Ошишківця з Хмишівця 9 зл.; М. Грушевський 30 зл.; І. Кивельок 12 зл. Разом з попередно надісланими (див. Л. Н. В. кн. V, 1899, ст. 125) виносить фонд 276-10 зл. Просимо уїх панів, особливо панів, що зайняли ся розпродажою цеголод в користь фонду, аби використували всяку нагоду, як празники, весіля і т. д. і збирали датки на фонд. Чейже 1000 зл. потрафилла би Галичина зложити в році на таке важне діло.

Пансион для дівчат, сиріт по дяко-учителях. На Угорській Русі дикі, що кінчать учительську семінарію в Унгварі, с заразом учителями в конфесійних руських школах. По причині неможности не можуть вони виховувати так своїх дітей, як би бажали. Щобі тому зарадити, зійшли ся вони ще в жовтні минулого року і постановили założити для своїх дівчат, особливо сиріт, пансион, де за невеличку плату або і безплатно вони могли би виховувати ся. На чолі комітету, що має діло ввести в життя, станув ун-

гарський крилошанин др. О. Мікита. До тепер виробив він уже план пансіона. У ньому містило би ся 50 дівчат; з того 20 виховувало би ся безплатно, 30 за мірною доплатою. В пансіоні мали би дівчата удержанє, а на лекції ходили би до пансіону священичких дівчат-сиріт (які уже існують від довнього часу). На чолі пансіона стояла би начальниця і дві учительки. Др. Мікита проскує отворити пансион 1901 року. Фонди на те були би такі: 1) До тепер зібрано на пансион 6100 зл.; 2) Фонд сиріт-дівчат виносить 12.000 зл.; 3) До кінця 1900 р. муїв би заплатити кожний дяко-учитель 21 зл. на цілє пансіона, з чого випала би сума 13.000 зл. З кінцем 1900 року виносило би проте цілє майно пансіона 31.000 зл., з чим можна би приступити до отвореня пансіона.

Крім того займаєть ся др. Мікита ще другою важною справою. В Унгварі існує дяко-учительський альмоней для хлопців. Др. Мікита заходить ся коло того, щоб в ньому отворити певне число безплатних місць для хлопців-сиріт по дяко-учителях. В тій цілі прошкує: 1) Щобі кожний дяко-учитель зложив на се 21 зл., через що повстане сума 13.000 зл. 2) До сего прилучено би фонд хлопців-сиріт в люті 12.000 зл. 3) Досі зібрано на се 3.150 зл. Разом було би 28.150 зл. За проценти сеї суми можна би утримати 28 сиріт-хлопців що року безплатно в альмоней. Завадом є лише деякі формальні справи, тай ті в осени мають остаточно погодити ся. Угорські Русини мають уже подібні альмоней і пансіони для священичких дітей, які проскують ся для дітей дяко-учителів. Значить, вони не стоять ще так зле в справі утримани своїх дітей у школах. Коби до того виробила ся в їх дітній національна свідомість і коби подібні інститутти зможли вони ще завести для дітей мужиків, тоді може би й справа наша взыла шпильні оборот на Угорській Русі.

Бурса для священичких синів у Сиготі. Мараморос, з головним містом Сиготом, то найбільший повіт в Угорщині заселений Русинами. В ньому є тільки руських священиків, що для легкої управи заведено в Сиготі окрему консисторію з заступником єпископа на чолі. Між священиками є одначе багато неможлих людей, тому що й сам народ, котрий їх удержує, страшно бідєє. Коли такому священикови прийдєть ся дати двос, трос або й четверо дітей нараз до школи,

тоді положенє його справді буває неможливе. Щобі тій біді зарадити, ухвалили священики завести для своїх дітей бурсу в Сиготі, де за яду плату могли би їх віддати на час науки. Досі зібрано на бурсу 615 зл., а один селянин з Яєнія обіщав сам дати 400 зл. Справедлива одначе була би річ, щобі бурсу не обмежувати лише на священичких синів, але допустити до неї і селянських дітей тим більше, що й селяне причиняють ся матеріально до założеня бурси.

Підмога селянам на Угорщині. Угорський міністер рільництва Гват Дарані поручив центральному руському кредитному товариству переводити організацію мейланих кредитових товариств у околицях, заселених Русинами, щобі достарчити угорським селянам дешевого кредиту і виврати їх з рук жидівських лихварів. Сими днями, як доїсєли газети, міністер вибрав ся сам у комітати заселені Русинами, щоб доине придити ся економічному становию сего нещасного і обдертого народа.

Із тов для видаваня дешевих і пожиточних книжок у Петербурзі. Про се товариство вже згадувалось у Вістнику. Тепер ми маємо спроможність подати певні звістки, бо одержали справозданє про першій збори товариства і відозву до всіх, хто спочуєє цілям товариства. Товариство зветь ся: «Благотворительное Общество изданія общедоступных и дешевых книг». У артикулі першим статута читаємо: «Товариство має на меті запомагати релігійно-моральному розвитку і економічному добробуту українського народа. Для того товариство має видавати дозволені цензурою дешеві і зрозумілі мовою і викладом книжки, як релігійно-морального змісту, так і по всім відділам сільсько-господарського і взагалі промислового знання, а також і літературно-артистичного змісту». Деяке непорозумінє, що виникає з сего артикулу, пояснено на перших зборах, але про се скажемо потім.

Члени діять ся на: почесних, дійсних і співробітників. Останній нічого не повинні платити товариству і запомагати його своєю працею. Дійсні члени платять по 3 р. на рік. Загальні збори вибирають раду з 12 членів, між ними 1 голова, секретар і касир. До обовязків ради належить: вибір книжок і рукописів до видання коптом товариства, заведенє книгарень (книжних еклєдів) у Петербурзі і по інших місцях, а також

полагоджуванню всіх біжучих справ. Усі члени товариства мають право подати заяви про поліпшення або реформи, бажані для кращого досягнення мети товариства. І наколиб Рада не згодилася завести ті поліпшення, то член має право вимагати, щоб його заяву внесено на загальні збори (арт. 24).

Перші збори відбулися д. 27 грудня (ст. ст.) 1898 р. і почалися молебнем за многолітню царську родину і членів товариства. Ініціатор цього діла, генерал Мик. Хвед. Федоровський, з початку просив дозволити йому дати відповідь на запитання багатьох: на що встановлено товариство спеціально для українців, а не для всіх людей, яким потрібна освіта? Ось і відповідь: Серед українців живе багато Ляхів, Німців, Чехів, Жидів, — взагалі далеко культурніших від українців; через те ті люди беруть перевагу або просто панують над Українцями. Особливо багато Жидів (до Великої Росії Жидів не пускають) з їх високими як позитивними так негативними прикметами в досягненню свого економічного добробуту. При таких нерівних умовах простому, наївному і до того безпросвітно-темному народови-дитині, щоб вийти з приниженого становища, — єдиний законний спосіб — просвіта, вивчення мови і знання своїх прав і обов'язків. Українцям тяжко розуміти книжку літературну (російську) мову, і з цього виходить конче потреба звертати ся до народу його рідною мовою. Доказом цієї потреби служить уже й той факт, що навіть цензурний комітет не може обійти ся без спеціального знання української мови, перекладача. Не можна заборонити українцям вчити ся російській мові і літературі, бо се віднялоб у народу спроможність поступу; але не можна відняти від народу і друкованого рідного слова, бо тільки таким способом досягне народ знання Слова Божого і загально-людської освіти. Або, кажучи словами поета: »і чужому научай ся, й свого не цурай ся«. Бо »без народности немає ні артизму, ні правди, ні життя, нічого«, як казав Тургенев.

Ми знароше довше спинили ся на цій промові, бо вона викликала полеміку в газетах, як се відомо читачам Вістника.

Головою товариства вибрано генерала Федоровського, секретарем лікаря С. Грибинука, заступником голови Д. Мордонця, членами: П. Катеринича, Сластьона, Федоровську і інших.

Тепер Рада розвела відозву, в якій говорить про роботу, найпотрібнішу на перший час: популяризацію наукових і утилітарних відомостей народною мовою; видання книжок морально-релігійного змісту; видання книжок про закони і розпорядження вишого уряду, в простому викладі для народу; видання газети для ширення думок, покладених у основу товариства і для кращого досягнення його мети. Газета, як можна догадати ся з відозви і як ми чули, має бути мовою російською, бо не призначена для простих людей: на нашу думку, ліпше мати видання з вузькою програмою, аби мовою українською, ніж велику газету чужою мовою. В кінці Рада запрошує усіх »кому милі інтереси рідного краю, його культурний поступ — допомагати товариству як працею, так і грошима. Гроші треба посылати Віктору Вл. Ігнатовичу в Петербург, Гоеуд. Банк, в Центральну бухгалтерію; а рукописи — на імя голови або секретаря. Гр. К.

Боротьба з алкоголізмом у Росії. Антропологічне товариство при Петербурзькому університеті запрошено до участі в конгресі, що має бути в Парижі в часі вистави 1900 р., а також у Берліні на географічний конгрес, з приводу питання про алкоголізм. В програму міжнародного конгресу з приводу питання про боротьбу з алкоголізмом, що збирається в Парижі, вносять ся такі пункти: 1) про ролі університетської молодіжї, а також учнів середніх шкіл в боротьбі з алкоголізмом; 2) про виховання, що має на меті боротьбу з алкоголізмом, по скінченню низших шкіл, про лікарні а також після-шкільні товариства тверезости; 3) про алкоголізм і умови робітничої праці; 4) про утворення персоналу спеціально здатного для боротьби з алкоголізмом. Конгрес ділить ся на три секції: 1) медичні науки та гігієна; 2) політична і соціальна економія; 3) освіта, вихованя і пропаганда.

Експлуатація Дніпрових порогів. Спочатку лишца на Дніпрі порогі вихала з Петербурга комісія чужоземних підприємців; мета подорожі — оглянути порогі та обміркувати на місці деякі питання про до експлуатації водяної сили порогів. В околиці їх має бути збудовано декілька ріжних фабрик та заводів, що робитимуть виключно водяною силою сих велетнів природи. На упорядкованя порогів потрібно кілька мільонів карбованців, але ж в результаті цієї справи має бути сила рівна 300.000 кіньських сил.

Фляманський рух у Бельгії від 1830 року.

Проф. Генріха Бішофа.

В числах 190 і 254 додатку до монахівської Allgemeine Zeitung з року 1898 була подана на основі книжки Курта про уживаня мов в урядах давніх Нідерляндів ціла історія бельгійських язикових відносин аж до заведеня незалежности Бельгії, себ то до року 1830. В числах 22 і 104 додатку сеї самої часописи з 1899 р. появилася дальша історія сих відносин по 1830-ім році. Отсю новішу історію язикових відносин у Бельгії ми подаємо нашим читачам у перекладі тому, що вона подібна до історії наших відносин і через те для нас тим більше інтересна. Ред.

I.

Історія язикових відносин у Бельгії по 1830-ім році — се не що инше, тільки історія фляманського руху, що по основаню королівства Бельгії мав право почати ся і справді почав ся. Бельгійська революція, як відомо, вибухла по часті з причини заведеня голандської мови в урядах; отже не диво, що справа вроманщення Бельгії зазнала нового тріумфу при тій революції. Так одним з перших учинків провізоричного правительства було язикове розпорядженя з 16 падолиста 1830, котрим заведено французьку мову, як одинокую урядову мову в новім королівстві. Намісникам германських провінцій полишено перекладаня урядових розпоряджень на німецьке і фляманське. Урядове переслідуваня германських мов оправдувано глупими видумками, що задля місцевих німецьких і фляманських говорів годі сих мов уживати в у-

рядах; сего доказу уживали Валлоні з того часу при кожній нагоді. Майже рівночасно видано розпорядженє, котрим знесено у всіх школах краю науку фляндської мови; так само латинська мова, уживана на університетах, мусіла уступити ся перед французькою. Двома дальшими розпорядженнями змінено радикально військо і судівництво на користь французької мови.

Против сих драконських розпоряджень провізоричного правительства не повстав ніхто на національнім конгресі, що мав зробити бельгійську конституцію. Правда, конгрес не мав відваги записати у конституцію французьку мову як одну урядову мову; він навіть признав кождому бельгійському горожанинові право свобідно уживати свою матірню мову, але притім не наложив на законодавні власти ніяких обовязків, які би з того виходили. Через те вийшла незгода поміж свободами, признаними щедро в конституції. Дуже часто при урядованю потрібно порозуміня поміж приватним чоловіком і урядником; обом признає конституція свободу в виборі мови; коли-ж оба виберуть неоднакові мови, то обом дає конституція до того право; через те всяке порозуміня стає просто неможливе. Признава кождому горожанинові воля, уживати котру небудь з трьох краєвих національних мов, стала зовсім ілюзоричною — справді конституція завела повну анархію в уживаню мов. Правительство не було навіть обовязане давати як до якої частини краю відповідного урядника, що знав би місцеву мову. На ділі-ж воно засипало цілий край валлонськими урядниками — і поступає так само на перекір конституції ще й сьогодні в німецькій Бельгії. Правительство ніколи не уживає иньшої мови, як французької; урядники роблять так само, і так, хоч конституція каже щось иньше, всюди уживає ся лише французької мови і се уживанє входить у правило.

Які відносини завела конституція особливо в судівництві, се просто не дасть ся описати. Судії і сторони можуть уживати якої хочуть мови, а чи розуміють себе, їм байдуже. Безнастанні суперечки, які повставали з того, хотіли власти полагодити едиктами і видали тих едиктів безліч, а з них один перечить другому; повстала також широка правнича література, котра даремно намагала ся розмотати сей замотаний вузол. По нинішній день жаден бельгійський законодавець не відважив ся взяти ся за рішенє сего тяжкого проблему; тільки недавно усунено трудности у флянд-

ській Бельгії тим, що на судіїв наложено обовязок знати краєву мову. В німецькій Бельгії як було давнійше, так є і тепер.

Фляндській мові, поневірній правительством, а не бороненій народом, грозила загибель. З деяким правом могли законодавці не признавати їй права навіть до літературної мови; характер такої мови могла вона досягнути лише злукою з голландською мовою, а тій злуці бельгійське правительство все було противне. Замотаної фляндської правописи, що давала причину до страшних борб поміж Фляндцями, уживало правительство на те, щоби їх мову держати все на ступні говору; само воно навмисно збільшало непевність у правописи таким способом, що протягом 14 літ (1830—1844) завело шість ріжнородних правописів у перекладах, якими займали ся намісники у фляндських провінціях.

Бельгійська революція принесла з собою багато розчаровань. Правительство поступало при обсаджуваню державних урядів односторонно, майже виключно обсаджувало їх Валлонами; все те, а особливо найбільше упадок фляндського льняного промислу з причини замкнення голландських торговців — викликало у фляндській Бельгії глибоке невдоволенє з правительства, котре незабаром стало зовсім безлічно поневіряти національну мову. Про сторонність державних урядів була мова в палаті послів уже 28 грудня 1831; а незабаром потім сказав один посол з Генту, що Фляндці можуть против бельгійського правительства внести такі самі скарги, які перше вносили Бельгійці взагалі против голландського правительства.*)

Такі гадки, як ся, осмілили прихильників фляндської мови до явної пропаганди. Перші письма, що протестували против гнету сеї мови, появили ся 1834 року: суть то дві брошури, одна Бльомерта, друга Віллема, що є властивим батьком фляндського руху. Віллема був горячим Оранжистом; через те стратив він ласку у правительства, котре перенесло його з Антверпії до місточка Esloo і наказало йому мовчати. Тут став він працювати науково для фляндської справи, видав старші нижньо-німецькі літературні памятники, між иньшим „Reinaert de Vos“ (Reineke Fuchs),

*) При описі сих відносин я користаю понайбільше із дуже доброї книжки П. Гамелюса: Histoire politique et littéraire du mouvement flamand, що появилася у збірнім виданю під заг.: Bibliotheque belge des connaissances modernes, Ch. Rosez. Bruxelles.

при котрим доказав, що він походить із фляндського. Видаючи її твори, він звичайно горячо взивав земляків, щоби пильнували старої матірньої мови. Два німецькі вчені, Моне, що якийсь час був професором на Лейденському університеті, і Гофман фон Фаллерслебен, що йшов пішки з Марбурґа до Лейдена, щоби там відписати старі рукописи, випередили Віллежса в сій науковій діяльності — отже Німеччині належить ся та слава, що перша звернула увагу на стару нідерландську літературу. Бельгійське правительство спомогало запомогами се вивчуване старшої літератури; очевидно бажало таким способом звернути політичну завзятість Флямінґантів*) на се, що не здавало ся йому небезпечним. Воно помилювало і Віллежса і перенесло його поборцем з Еслоо до Генту. Але дбалість про народню літературу була у Віллежса тільки способом до досягнення мети; хоч він і покинув свій політичний ідеал нової злуки Нідерландів, але за те звернув тим пильвійшу увагу на відроджене фляндського народу. Сильним помічником став незабаром для него сьвященник Давід, професор нідерландської мови і літератури на Лейденському університеті; Віллежс уживав, коли тільки міг, його впливого становища для піднесеня фляндської мови. Давід видав перше фляндську граматику, а потім хрестоматию і тим способом старав ся злучити та погодити мову Голландців і Фляндців. Він заложив педагогічну часопись (De Middelaer), щоби піднести науку німецької мови, і студентське товариство (Met tijd en vlijt), що для фляндського народу виховало багато завзятих борців і значних поетів. Також видав Давід старших і новіших нідерландських поетів з поясненнями і написав у фляндській мові історію Бельгії в одинайцятьох томах.

Коло тих двох провідників фляндського руху зібрав ся незабаром одушевлений і діяльний генеральний штаб, котрого найвизначнішими членами були професори Серріре і Борманс, уже названий Бломмерт з Генту і лікар Снеллєрт. Серріре і Снеллєрт писали історію нідерландської літератури і агітаційні брошури, а Бломмерт і Борманс видали багато старо-нідерландських поезій. Вони заложили поки-що переважно наукове товариство, щось не-

*) Ми уживаємо сего насміпливого прізвипка в добрім значіню: «любителей фляндської мови». Так як флямінґантів, називають тепер часописи прихильні Французам «алемінґантами» тих бельгійських Німців, що дбають про зріст своєї матірньої мови.

мов фляндську академію і спільно під проводом Віллежса почали видавати часопись „Het Belgisch Museum“, що стала правдивою копальнею для нідерландської історії, літератури і мови. Замітна є тут передмова Віллежса, де він ідучи за поглядами Фіхте осуджує романські народи і їх мови, а германські засицує похвалами.

Про вплив на фляндський нарід, що жив у найбільшій темноті, напередовці фляндського руху думали доси мало. Нарід не мав що читати, не мав свого театру. Перший подумав Віллежс над сям, щоби і тут дещо порадити. Він обробив на новий лад Лиса Микиту і взяв ся піднести фляндську сцену. Та сцена була ще зовсім у руках Редерійкерсів, сих непоетичних людей, нідерландських сьпіваків, з котрих до того тільки мало хто вже й оставав ся при житю. Лише в більших містах були ще одно або два товариства Редерійкерсів, що що року давали дві або три театральні вистави. Однак стараня Віллежса в сім напрямі були завчасні; вони й скінчили ся нічим. Лише в Генті вдало ся одному студентови медицини, Іполітову van Reene, стягати публіку веселими водевіями, оперетами і пародиями. Він досягнув хоч се, що увільнив фляндський театр від штивности редерійкерсів і призвичаїв публіку до фляндських вистав. Аж до своєї смерти в році 1864 вмів він задержати своєю популярністю.

Невдачу з фляндським театром нагородило завзятому провідникови фляндського руху несподіване розбуджене фляндської музи, котра мовчала майже від середніх віків. Талановитий поет К. Л. Ледеґанк став його товаришом. Сей поет, хоч на жаль занадто великий романтик, відкликав ся в горячих віршах до духів славних покійників, величав рідну славу минувшину і порівнював її з сумною теперішністю. При тим сьпівав від сердечно і про малі терпіня та радости щоденного життя. Його поезія „De drie Zustersteden“, одушевлена величальна пісня з високом поетичним полетом і написана сильною мовою — про три головні міста Фляндрії: Бріґге, Гент і Антверпію, з сильно зазначеною фляндсько-патріотичною тенденцією, викликала правдиву бурю одушевлення в цілім фляндським краю. Подорож до Антверпії, в яку вибрав ся Ледеґанк в тім році, коли оголосив сю трілоґію (1846), була для нього правдивим тріумфальним походом. Поет, що був мировим судією в Сомерґемі, прислужив ся фляндському

рухови ще й сим дуже, що переклав на фляманську мову цивільні закони.

Розбуджене і несподіваний успіх фляманської поезії додали такої відваги прихильникам фляманського руху, що вони стали жадати від правительства реформ. Насамперед зажадали від правительства реформи фляманської правописи, в котрій все ще не було найменшого порядку. Правительство не дуже противило ся тому і зложило в тій цілі комісію, але наради сеї комісії тягли ся дуже довго. У самій фляманській партії повстали з причини сеї справи привописи дуже прикрі суперечки. Богато католиків не хотіли пристати на правопись таку саму, як у мові голляндських єретиків. І таки не пристали на таку правопись, поки вкінці комісія і правительство згодили ся в році 1844 на правопись, правда, дуже близьку до голляндської, але таку, що задержувала й окремий характер фляманського говору; сяк чи так, а Бельгія погодила ся раз у справі правопису.

З роком 1840 флямінганти починають старати ся, щоби їх мову признали і в урядах. Фляманські краї вислали до правительства спільну петицію в справі урядового уживаня фляманської мови в ділах провінціальних і громадських — 244 фляманських громад прилучило ся до сеї петиції. Але правительство не звернуло на се ніякої уваги.

Віллемс задумав тепер заложити великий союз усіх Фляманців, що злучив би до спільного діла всі вже існуючі фляманські товариства літературні і політичні. Навоно мали повстати так звані поетичні перегони (alten landjuweelen) поміж товариствами редерійкерсів і всі мали далі дбати про заведенє фляманської мови в урядах. В році 1844 відбуло ся в бруксельських ратуши під проводом Віллемса величезне віче, на котрім відзначив ся молодий Конссіанс своїм одушевлєнем. Віллемс проголосив тост на честь Німеччини, що виразно свідчив про його пангерманізм; на сей тост відповів іменем 40 мільонів Німців молодий приватний доцент для німецької мови на бруксельській університеті Ф. А. Вольф. Основано згаданий союз товариств, але він не міг довго встояти ся. Бруксельське віче було останнім політичним успіхом Віллемса. В три роки потім він помер і ще перед смертю поручило йому правительство систематичне оголошенє старих нідерляндських грамот. Довгі літа притотовлював він збірник старих нідерляндських народніх пісень, але не докінчив його. Сей збірник видав Снеллєрт

в році 1848. Снеллєрт став також по смерті Віллемса провідником руху. Його завзятий оранжізм привів його на думку, почати знову зносини з Голляндією і устроювати що року конгреси Фляманців і Голляндців. Такі конгреси відбули ся шість разів, але вони не мали з причини байдужности Голляндців ніякого більшого успіху. Великий нідерляндський словар, який постановлено на однім конгресі видати, виготовив потім сам без помочи Бельгії Голляндець де Вріс. Старонідерляндські грамоти і літературні твори видавано пильно далше, видавало їх не лише правительство, що часто з причини недостачі грошей покидало видавництво, але й одно приватне товариство фляманських любителів книг, що оснувало ся 1839 р. в Генті. Але всі ті видавництва мають деякі значні хиби. Видавці не мали по найбільшій часті потрібних фільольогічних відомостей; все-ж таки ся відгребана минушина дала фляманському народови свідомість своєї величі, яку небавом потім Конссіанс показав йому як живу в своїх історичних романах.

Суперечки поміж клерикалами і лібералами, що аж до недавна виховали вьому політичному житю в Бельгії, мусіли відбити ся і на фляманський рух, скоро той дійшов троха до сили. Клерикали хотіли ужити фляманського руху до удержаня народу в вірі, обороняючись перед раціоналістичною французькою культурою; ліберали уважали сей рух визволом народу з під впливу клиру. Тому що петиціями не можна було нічого досягнути, то флямінганти постановили дбати про свої справи безпосередніми виборчими агітаціями. В році 1845 основано в Антверпії тайне товариство на те, щоби перенерти своїх флямінгантиських кандидатів до офіціальної лісти кандидатів всемогучої тоді ліберальної партії. Партія відкинула їх жаданя; вони поставили тоді окремо своїх кандидатів, але ті перенали при виборах. Жадна з пануючих партій не мала відваги прийняти до себе такий розкладовий і небезпечний елемент, як флямінгантизм, і обі ті партії заховали ся по змові зовсім нейтрально. Але спори поміж католицькими і ліберальними флямінгантами не спиняли значно розвою фляманського руху; жаданя що до мови ставили вони спільно, а хоч кілька літ потім вони поділили ся на два табори (Willemsfonds і Bavidsfonds), що прозвали ся так після ліберального і католицького першого провідника руху, то таки побивали вони себе лише на політичній полі.

Тому що безпосередні виборчі агітації при строгій партійній карності показали ся самі собою неможливими, то флямінґанти стали тепер більше дбати про піднесенє флямандської преси, що до року 1844 складала ся лише з незначних, тижневих місцевих часописей. В році 1844 основано в Брукселі першу щоденну часопись п. а. *Vlaensch België*. В рік потім появила ся в Брукселі панґерманістична часопись *De Broederhand*, що виходила у Флямандській і німецькій мові; се була попередниця *Germanië*, що стала виходити недавно. Її поборювали заваято малодушні флямандці, що ненавиділи німецького духа так само як французького, і вона устояла ся лише рік. Щоденна часопись упала також небавом з причини неагоди. Але про те флямандська преса сильно розвила ся протягом літ 1840 до 1850. В році 1840 всіх флямандських часописей було 17, а в році 1851 було їх уже 56; чотири роки потім після тодішнього статистичного обчислення було їх не менше як 72, між тим шість щоденних. Тимчасом завятий флямінґант, Van der Voort, рішив ся ужити способу, якого уживали підчас великої англійської реbelie. Він не хотів на бруксельським передмістю Шаарбеek так довго платити податків, доки їх не зажадають від него у флямандській мові, і устроїв публичну складку на кошти процесу, що мусів з того вийти. Але в конституції було про податки сказано так виразно, що він програв процес. Про те такі невдалі проби були виразними признаками сильно розбудженої національної свідомости.

В році 1853 Флямандці зажадали петиціями обовязкової науки флямандської мови як викладової у флямандських гімназиях, що доси була там по найбільшій части лише предметом, викладу а в валлонських гімназиях і зовсім не було її. Правительство було на ті просьби глухе і навіть заборонило учителям вносити просьби. Аж коли в році 1856 до міністерства вступив Де Декер, що щонайменше не був ворогом флямандського руху, наступив у правительственных кругах зворот до ліпшого розуміння справи. Де Декер уложив комісію для розсліду флямандських жалоб. Відомі вже нам провідники Давід, Снеллєрт, Ван дер Ворт стали членами комісії; до них долучив ся Консеіанс, що тимчасом став найславнішим флямандським поетом. Великий розвій флямандської поезії, до якого Консеіанс причинив ся найбільше, мав без сумніву вплив на те, що правительство тепер стало лагідніше поступати з Флямандцями. Консеіанс був для свого народу першим повістярем, що

попросту навчив нарід читати. Про що провідники руху доси даремно старали ся, се осягнув він своїми повістями: він одушевив властивий нарід для флямандської справи, звертаючись до нього простим, сердешним способом і пишучи лише для народу. У своїх історичних повістях показав він народови його славу минувшину, одушевив його для національних героїв, що боронили свій нарід хоробро против французького ворога; у своїх же повістях із сільського життя описував він флямандський край і флямандських селян та міщан так вірно і сердечно, що кожний чоловік з народу не міг тими повістями доволі натішити ся. Хоч він усе ідеалізував, хоч у нього нема психологічного поглиблення і моральну тенденцію знати подекуди занадто, але й його похибки і його добрі прикмети дали йому величезну популярність. Усяка літературна критика мусіла мовчати з огляду на незвичайно добродійний вплив його творів. Його успіхи викликали, так сказати-б, із землі, невидано богату нідерляндську літературу. Слідом за ним пішли повістари: Heeckx, Zettermam, Ecrevisse, de Laet, братя Snieders і сестри Loveling, пані Courtmans, Bergmann і иньші. Хоч декотрі з них, як Геке і Берґман, перевисшили Консеіанса даром реалістичного спостерігання, але популярністю не перевисшив його жаден. Рівночасно появили ся і визначні ліричні поети, як брати Van Rijswijk, Van Beers, de Cort, Dautzenberg, Hiel, Vuylstecke, Guido Gezelle, і епічний de Geyster. Драматична поезія зацвила пізнійше, аж у найновіших часах. Невичерпане богатство флямандської мови доказав Van Droogenbroeck своїм нідерляндським обробленням Рікертового перекладу „Маками і газелі Гарірі“.

У народі розбудила ся така сильна національна свідомість, флямандська література зацвила так буйно, пропаганда провідників стала така горяча, що правительственні круги не могли вже більше маловажити сей рух. Від зложеня комісії для розслідження флямандських жалоб починав ся для флямандського руху нова доба.

II.

В попереднім уступі оповіли ми історію флямандського руху до того часу, як бельгійське правительство почуло ся приневоленим не маловажити сего руху і зложило комісію для розслідження флямандських жалоб; була се історія літ 1830 до 1856.

До згаданої комісії покликано що найвизначніших провідників руху. Але на дев'ять членів комісії було шість письменників, що не мали ніякого досвіду в адміністрації ані знання в політиці. Міністер Де Декер отворив перше засіданє дня 8 жовтня 1856 р. Він просив комісію, щоб не ставила таких жадань, яких він у тодішніх відносинах не міг би боронити в парламенті, та щоби здержала ся від усякого бунтованя народу в краю. Але на жаль комісія не послухала сих мудрих рад хидрого політика, що був прихильний рухови. Поодинокі члени, з котрих кождий мав иньшу задачу і майже кождий був фляманським загорільцем, на переміни критикували правительство та ставили жаданя, що були зовсім не на часі. Наприклад Конссіанс заявив, що правительство не по людськи поневіряє бельгійську конституцію, що є умовою основою на рівности і справедливости. Де Корсварем сказав, що давнійше голляндське правительство поводило ся далеко ліпше з Валлонами, як бельгійське з Фляманцями. Ван дер Воорт жадав, щоби всі урядники центрального заряду знали фляманську мову та щоби сеї мови уживали на всіх розправах громадські і провінцияльні ради у фляманській Бельгії. Иньші жадали संबідного уживаня мови перед судом і при державних іспитах, основаня фляманської академії, організації висших фляманських шкіл, викиненя французини з елементарних і середніх шкіл, знаня народньої мови у судіїв і нотарів, введеня її у військо, виключно фляманської маринарки, уживаня фляманської мови в міністерствах і т. п. Замість заняти ся що найпотрібнішими справами, які дались би перевести в той час, комісія зладила радше цілу програму фляманської агітаційної партії. Тим людям, що дорікали комісії таким нерозумним поступуванєм, відповідала вона, що від законодавчої власти не можна зараз нічого осягнути або лиш мало що, отже ліпше скористати з доброї нагоди, щоби раз на завсіді пізнав край жаданя Фляманців. Лише один член комісії, знаний уже нам канонік Давід говорив, що ся програма завдто радикальна.

Фляманська комісія заняла ся докладними порівнюючими історичними студиями язикових відносин. Вона розпитувала про відносини по всіх краях Европи, де є більше мов. І так на приклад діянала ся вона, що в той час були такі самі відносини в Сардинії поміж мовами італіянською і французькою, що в Швайцарії всі мови рівноправні, лише італіянське населенє, котрого є

тільки 5%, покритвжене тим способом, що вістник державних законів і розпоряджень не виходить по італіянськи; що вкінці в Австрії Славянами й Італіянями завідують в їх мовах. Розслідили також історію язикових відносин у Бельгії і шукали там доказів для своїх жадань. Влучно збили заміти ворогів фляманського руху про національну несамостійність і нелітературний характер фляманської мови, гарно і сердечно розібрали вкінці справу, яку вагу має народня мова для народу.

Комісія робила зовсім на перекир бажаням міністра Де Декера, які він поставив. Тому й не диво, що він отягав ся друкувати її справозданя. Одиною прислугою, яку він віддав фляманському рухови перед своїм відходом, була літературна конвенція з Голляндією (1858). Програма фляманської комісії збудила дуже сильний опір. Її вираза симпатія для давнійшої голляндської форми правительства просто обурила основателів бельгійської незалежности. Врешті та програма могла розбудити національне почутє у фляманських краях і порушити нарід против єдности мови. Вона ще більше обурила прихильників французини, дала їм оруже в руки і зробила на той час усяку реформу неможливою. Одиноке з тих жадань, яке прийшло перед парламент, т. є. щоби при державних іспитах вільно було уживати фляманської мови, також відкинено.

Правительство зволікало з друком справозданя комісії; се викликало у флямінгантів сильне огірченє. Для членів комісії устроєно нир і майже вся фляманська преса оголосила справозданє. Тимчасом на місце Де Декера прийшов президент міністрів Рожіє, з роду Валлон. Він не був фляманському рухови ані троха прихильний; але під напором Фляманців, котрі що раз енергичніше домогали ся друку справозданя, мусів вкінці видрукувати його, однак він надрукував його разом з відповідю, в котрій точка за точкою абивав справозданє комісії, закидав членам комісії, що переступили повірену їм задачу, що несправедливо чіпали ся бельгійської конституції і форми правительства та що не видко було в них справедливости і любови до вітчизни. Також спробував Рожіє знову, як се нераз робило бельгійське правительство, спровадити на чисто наукову дорогу рух, що в основі був політичний. Він заохочував запомогами археологічний і літературний ділстантивизм флямінгантів, давав між иньшим богаті запомоги чисто літературним товариствам і засипував почестями та

добрими державними посадами фляндських письменників. Так історикви літератури Серріре поручено викладати на університеті в Генті історію фляндської літератури — і сюди й переніс ся на якийсь час осередок руху. Коло Серріре зібрали ся діяльні і талантовиті молоді борці, між ними відзначали ся найбільше два молоді поети I. Vuylsteke і Тоні Бергман і молодий філільоф Гереманс. Сей Гереманс переніс методу Грімма до Бельгії і оголосив фляндську граматику, поетику і читанку, що дуже розходили ся; крім того написав багато шкільних книжок у своїй рідній мові і тим виповнив велику недостачу. Молоді поети оснували фляндське студентське товариство з гаслом „'t Zal wel gaan“ (якось то буде); се товариство відзначало ся горячим молодечим запалом, працювало однаково пильно на політичнім і на чисто духовім полі і видавало першу бельгійську часопись чисто голляндською правописю (Noord en Zuid). Vuylsteke писав горячі поезії, в котрих головню проповідував любов до давніх домашніх звичаїв і ненависть против римської церкви; з того боку він різнив ся від Віллемса і Конссіянса, що хотіли, аби нарід задержав свої релігійні і консервативні чуття, за те виступали против фальшивих Галлійців. Остро зазначена противклерикальна тенденція товариства „'t Zal wel gaan“ стала пословицею між народом. Молодий правник Тоні Бергман написав автобіографічну повість „Ernest Staas“; в більшій частині се начерки з адвокатського життя, повні дуже бистрого спостережання і щасливого дотену, а притім такі ідеалістичні, милі, місцями навіть іділічні, що всюди не могли нахвалити ся поета та нажалувати ся, що він так скоро помер. Його повість ще і досі є найліпша і найбільше читана у фляндській літературі.

Тимчасом не уставала і політична діяльність флямінгів. З молодого поета Vuylsteke виробив ся острій полеміст, що за найліпший спосіб до досягнення мети радив діяльну участь Фляндців при виборах. Крім обох великих політичних партій, клерикальної і ліберальної, мала би повстати ще незалежна фляндська партія, котрої прихильники голосували би лише на фляндських кандидатів. Практичнійший був проєкт прогнаного зі своєї вітчизни гесского поета і польшика Фрідріха Еткера, що радив у обох партіях потворити фляндські товариства, що мали жадати від кандидатів виразної заяви, що приймають фляндську програму за свою. Для здійснення сеї гадки Еткера заснував у лібе-

ральній партії професор бруксельського університету Ван Беммель товариство „Vlamingen vooruit“. За те гадку Vuylstekens-а виконали на хвилину в Генті основаєм товариства „Vlaamsch verbond“, зложеного з лібералів і католиків. Але се товариство, зложено з великим одушевленням, не встояло ся; небавом показало ся, що ненависть поміж клерикалами і лібералами більша, як любов флямінгів до флямінгів. Трохи довше існувало подібне товариство в Антверпії „Nederduitsche Bond“, основане уже згаданим Де Гейтером. Він написав модерний епос п. з. „Drie menschen von de wieg tot in het graf“, що оповідає дуже заматані житєві пригоди трьох людей, одного молодого аристократа, вихованого сауїтами, що гине у розкошах, і двох синів народу, з котрих один, охочий до науки і до мрій, здобуває собі поважне ставовище як адвокат, а другий, веселий та безжурний, стає злочинцем з причини „уломного уладження світа“, як каже Г. Кляйст. В сїм оповіданню бере автор в оборону різні гуманітарні і ліберальні тези і боронить їх добре. Провідниками Nederduitschen Bond-у були, крім де Гейтера, Gerrits, Delaet і Coremans, ті два остатні — клерикали. Delaet відзначив ся як ліричний поет і автор сільських новель, Coremans став пізнійше і є ще й нині головою руху. Місто Антверпія було дуже пригідне для нової політичної агітації, яку почав Nederduitsche Bond. Тут було велике ворогованє против бельгійської національності, бо місто дуже потерпіло підчас революції в році 1830, втратило торги з Індією і мусіло згодити ся на наложенє мита на Шельді і на переїну міста на першорядну твердиню. Союз осягнув скоро політичні успіхи; приступом здобуто антверпійську міську раду і зараз атгерманізовано місцевий заряд. Також удало ся союзови деяких своїх членів переперти до провінціальної ради, до парламенту і до сенату. В парламенті аложив Delaet присягу у фляндській мові; були се перші фляндські слова, вимовлені в бельгійськїм парламенті (12 жовтня 1863). Jan Van Rijswijck, батько теперішнього бурмістра Антверпії, був у Nederduitschen Bond-і талановитим, огнистим народнім бесідником, що відзначав ся також і як сатиричний поет. Але він з більшою частиною лібералів відлучив ся від союзу, коли той з часом ослабив свою програму і прилучив ся до католицького правительства Дешампа. Завзято і з одушевленням боронив Delaet у парламенті при кожній нагоді фляндських жадань. Вкінці він осягнув се, що правительство стало

прихильніше до сих жадань і казало йому зладити генеральне справозданє із фляманських петицій, що все приходили цілими масами. Його робота вийшла дуже велика, набита історичними і філософічними замітками, і так само як справозданє фляманської комісії аразувала собі правительство надмірними та немилосерно строгими жаданями, через що й не мала ніякого безпосередного успіху. Тимчасом прихильний Фляманцям міністер внутрішніх справ Van den Peereboom завів фляманську мову у своїм заряді, а королівським розпорядженєм з 21 падолиста 1864 р. заведено правопись однакову як у голяндській мові, чого так довго не можна було досягнути. Також підпирало правительство наміри зреформувати фляманську сцену, котрою займає ся особливо теперішній гентський книгар І. Госте; але ані численні запомоги для приватних товариств, ані драматичні конкурси не викликали ані значнійшої драматичної літератури ані сталої сцени. Що *Nederduitscher Bond* зробив для Антверпії, те старали ся досягнути в Генті Гереманс і Вуйльстеке, себ то згерманізованє чи радше зфлямандшенє громадських і провінціяльних рад. Але їм не повело ся се так гладко і треба було довголітньої боротьби, щоби се досягнути. Здобути так само столицю Брукселю флямінгантам ще й доси не повело ся. Також не вдала ся проба Вуйльстеке, оснувати щоденну фляманську часопись; правда, що тимчасом значно зросла місцева преса — з числа 67 в році 1855 на 125 в році 1875 — але не було поважного загального орґану. Сего-ж і до сегодня ще не досягнуто; ще й доси стоїть у Бельгії фляманська преса далеко-далеко низше від французької.

За те тим ревнійше впливав Вуйльстеке на товариство Віллемса (*Willemsfonds*), щоби його заохотити до енергічної пропаганди. Він постарав ся о се, що агітаторів висилано в найдавні села, видавано календарі і популярні брошури різного рода, дешеві виданя фляманських поетів для народу, устроювано народні забави, розділювано нагороди ученикам, що відзначили ся в науці фляманської мови. В році 1874 відлучили ся католики від товариства Віллемса, що здавало ся їм за вільнодумним. Вони оснували подібне католицьке товариство імени Давіда (*Dawidsfonds*), оба товариства існують ще й сегодня.

Кілька дуже голосних процесів, особливо один, в котрім, як показало ся пізнійше, романські суди невинно засудили двох фляманських селян тому, що вони не знали ані слова по французьки,

дали Фляманцям нагоду напасти на ціле висше чистороманське судівництво, особливо на бруксельський касаційний трибунал. Вони внесли в парламенті проєкт закону, після котрого у фляманських частинах краю ніхто не може бути судисю, хто не знає народньої мови. Проєкт сей відкинено більшістю 14 голосів, але міністер обіцяв держати ся сего принципу.

Так сказати-б антрактом в руху був проєкт Vermeire-a з Генту, що викликав велику полеміку за собою і против себе, щоби покинути фляманську мову як національну і прийняти на її місце німецьку. Зовсім що инше загадували Фляманці Сермон і Ганзен; вони снували мрії про велику злуку всіх нижньо-німецьких говорів, про консеквентне розширенє фляманської літературної мови і виперте вижньо-німецьких говорів до полудневої Німеччини. Нижньонімецьке мали втягнути в нідерляндський словар Девріса; але нідерляндський конгрес у Брітге відкинув сей проєкт.

Велике вражінє на парламент і на край зробила в році 1869 могуча промова фляманського посла з Генту, де Мере, в котрій він представив сумне економічне і моральне положенє фляманського народу. Причину сего він добачував у тім, що нема чисто народньої культури, чому винно передовсім маловаженє народньої мови. Він жадав передовсім реформи шкіл. Два роки опісля видало правительство деякі постанови, що потроха причинили ся до піднесеня фляманщини в середніх школах. В році 1872 зажадав енергічний і певтомний провідник руху Кореманс реформи карного закона: всі розправи мали відбувати ся у фляманській мові, коли не стверджено, що обжалуваний знає французьку мову і бажає в ній зізнавати. Сей проєкт закона прийнято з різними обмеженнями і по завзятій боротьбі. Виконуванє його почало ся зараз без ніяких трудностей і се заохотило флямінгантів поставити зараз другий проєкт закона, після котрого всі державні уряди і урядники Фляманщини мають у зносінах з публікою уживати фляманської мови. Два роки лежав сей проєкт закона; аж 1878 року переведено його по части: лише державних урядників з'обовязано до того, а урядам провінціяльним і громадським полишено повну волю. Виконаня сего закона пильнували спеціально на те установлені комісії. Перерва на тій дорозі успіхів в урядах настала за панованя ліберальної партії (1878—1884), що в тій справі мусіла поступати доволі обережно, бо опирала ся майже виключно на валлонським краю. Шкільний закон з року

1883 постановляв, що флямандська мова має бути викладена в середніх школах і в нижчих класах гімназій; потім деякі постанови сего закону вицфало, коли показало ся на практиці, що трудно їх перевести; пізнійше клерикальне правительство завело їх знову. З тим правительством, що настало 1884 року, почали ся для флямандського руху добрі часи, часи скорих успіхів. Шкільний закон з 1883 року розширено значно при його виконуваню, потім в Генті основано незалежну флямандську академію, що своїми численними виданнями значно посунула наперед знане мови і письменства. Обмеження, які положено на давнійші флямандські закони, вицфаво одно за другим. Знання флямандської мови стали жадати від усіх урядників; кождий урядник мусів складати державний іспит із сеї мови. Вищу науку Флямандщини зорганізовано на обох державних університетах; на самім університеті в Генті викладано коло 30 предметів по флямандськи. Але цілковите зфляманджене гентського університету все ще є тільки побожним бажанєм флямінтантів. Далі одержали Флямандці три сталі сцени і вищу школу музики. Літературу і штуку підпирано множеством конкурсних нагород. Від офіцерів зажадали також знання флямандської мови і ще сего року на весну законом постановлено, що всі урядники у військових судах мають знати обі мови. Найбільший тріумф здобув флямандський рух у цвітні минушого року, коли прийато флямандський язиковий закон, котрим заведено повну рівноправність флямандської і французької мови у всіх урядах. За далеко завело би мене, коли-б я хотів навести всі ті жаданя, які Флямандці ще загадують ставити і думають, що можуть їх ставити; особливо у війську ще нема повної рівноправности. Врешті годі все досягнути урядовою дорогою, і треба ще буде багато літ тяжкої праці, щоби нановане від соток літ французини в Бельгії переложити на всіх полях.

При нагоді ревізії конституції в році 1894 не вдало ся Коремансови переперти користну для Флямандців редакцію 23 артикулу, що є такий гнучкий. Зміну конституції з огляду на мови відложено на пізнійше. Є надія, що тимчасом німецький рух у Бельгії, для котрого Флямандці на жаль не показують ніякого інтересу, поступить так далеко, що правительство мусить звернути на нього увагу.

З німецького переклад
С. Маковей.

De Polonorum in ukrainicis rebus ignorantia.

Caput primum.

В польських газетах ми ще й тепер не раз читаємо шумні або мелянхолійні тіради про те, як то щиро Поляки люблять Русинів, тих правдивих, щирих, *poszczywych Rusinów, nie Moskali*, як горячо кохають їх мову, їх пісню, їх народні звичаї, їх народність. Ми читаємо не раз їх бідканя на те, що Русини не вірять Полякам і вічно говорять про свої кривди, хоча властиво Русини за все, що мають і що досягнули доси на національнім полі, повинні дякувати Полякам і польській „*wspaniałomyślności*“. Ну, про сю „*wspaniałomyślność*“ Русини справді могли би сказати не одно цікаве і повинні би раз сказати не тільки собі самим, але й ширшому сьвітови. Але не про се ми хочемо говорити тут, а про те, чому Русини не вірять і не можуть вірити запевненям Поляків про їх любов і пошану для руської національности і руської мови. Як можна любити і шанувати те, чого не знаєш, чого не пробуєш пізнати, чого — можна сказати — на силу старєш ся не знати? А як же инакше сказати про тих Поляків, що родять ся і вік вікують на Руси і до смерти не знають руської мови? Як сказати про тих професорів, істориків, учителів літератури, філологів, що з фаху свого мають діло з руськими книжками, літописями, документами і літературними памятками і всеж таки не мають понятя про те, як виговорюють ся українські слова, як відмінюють ся і яке їх значінє? Чи се сьвідчать про любов до руської мови?

Або кількож то разів Поляки сьміло, рішучо видають свої присуди про „чистоту руської мови“, про народній або „антина-

родній" напрям сего або того діяча, писателя. А роздивім ся по польській публіцистиці та журналістиці, кільки там знайдемо звісток — правдивих звісток, роблених зі знанєм справи, для вірної інформації публіки, не для очернення, осьміяня і зогидження — про Русинів, руське товариське житє, руське письменство, руські книжки! Можемо сказати сміло, що як би не деякі услужні Русини, що від часу до часу подадуть якусь звістку до польських газет, то самі Поляки ані пальцем не кивнули би, щоб заглянути — не кажу прихильним, але хоч би чисто репортерським цікавим оком до руської хати. Щирійші з Поляків говорять просто: Ja się na tem nie rozumiem; юрба кричить і судить на основі тих глупих, невірних, часто тенденційно препарованих, урваних звісток, які з газет чи з напету нагромаджують ся в її голові. Читайте ті численні в останніх часах публіцистичні брошури про наші красві відносини. Усюди бачите одно: коли автор заговорить про руську справу, та зараз зачне точити ліну, в котрій так і булькочуть „любов“, „спільні традиції“, „dobrowolne ciężenie“, пошана, прекрасна руська мова, мелянхолійна пісня“, а на дні тої піни — порожнеча, повний брак фактичного матеріалу, а за то купа фраз і злобних окликів в роді „ліси і насовиска“, „комуністичні апетити“, „przewrotowe tendencje“ і т. д. признаки польської любови.

Ну, та байдуже нам про любов! Любов дасть ся „свише“, до любови не прислуєш, вона не обовязкова. Але обовязкове щось инше, бодай для учених людей. Коли я приміром у своїх писанях цитую чи титул книжки, чи якесь реченє на якійсь чужій мові, то для мене, коли я взагалі шаную себе, обовязково є подати свій цитат докладно, не перекручуючи, не калічачи, не поганячи його. Пробуйте ви, пишучи по польськи, зацитувати якусь французьку або німецьку фразу і зробіть у тім цитаті помилку! Зараз найдеть ся услужний рецензент і підхопить ваш цитат з помилкою і натре вам такої чемерниці під ніс, що вам і сьвіт буде не милий і Маркові діти. Але цитуючи що небудь по руськи Поляки поступають зовсім навпаки. Ще найльоальнійше поступають ті, що перекладають цитат на польське. Колиж доведеть ся цитувати в оригіналі, то правдива кара Божа. Звичайно оказуєт ся, що в друкарні нема руських букв, значить, треба з „кирилиці“ транскрибувати на латинку. А як в такім разі випадає така транскрипція, ось вам кільки примірів узятих не з якої будь газети,

а з поважного університеського органа „Kwartalnik historyczny“, видаваного не в Познані і не в Кракові, а таки у Львові.

Грушевський М. Дозвіл кор. Жигимонта митнику Петрашку на передажу с. Крогульця Камінецькому намістнику Григорю 1509 р. (Зап. наук. тов. ім. Шевченка, XI).

Hruszewskij M. Dozwil kor. Zigimonta mitinku Petraszku na peredaczu t. Krogulcja kanimeckomu namistniku Grigorju 1500 r.

Барвінський Є. Причинки до історії зносин цїсаря Рудольфа II і папи Климента VIII з козаками (Зап. X).

Barwiński E. Priczinki do istorij znosyn cisaria Rudolfa II i papu Klimenta z kozakami.

Грушевський М. Метрика Самбірська, подробиці з історії відносин релігійних (Зап. X).

Hruszewskij M. Metrika Sambirska podrobici z istorij widnosyn religijnych.

Грушевський М. Опис подільських замків (Hruszewskij M. Opis podiŕskich zamkiw).

Се все транскрипції тільки з одного X тому „Kwartalnika“, тай то вихоплені на виривки. Є там декуди й вірні транскрипції, але вони зроблені Русинами. А з поданих тут видно зараз, що їх автори далеко більше знають російської мови, ніж руської. Як собі хочете, а про пошану для руської мови і про розумінє її окремих прикмет таке транскрибованє не сьвідчить, та ще в науковім журналі, видаванім на руській землі, де в кожній хвилі можна знайти Русина, що міг би поправити помилки.

Caput secundum.

В польській літературі є ціла школа „українська“, а головою її, тим поетом, що, мовляв, віссав у себе всі мелодії і всю поезію України, вважаєт ся Богдан Залєський. Він сам уважав себе великим Українцем, називав свої вірші „думами“ і „думками“, силкував ся надати їм український кольорит, вітхнути в них українського духа, оживити їх українськими традиціями, віруваннями, навіть українськими фразами і зворотами, видавав себе за наслідника українських кобзарів та знахарів.

I mnie matka — Ukraina,

I mnie matka swego syna

Upowila w pieśń u Iona;
 Czarodziejka na rozświcie
 Napowietrzne, ptasie życie
 Przeczuwała na plemiona
 I wołała rozczulona:
 „Piastuj dziecię me, Rusalko!
 Mlekiem dum i mleczem kwiecica
 Pój do lotu mdłe to ciało!
 Pięknej sławy mej stulecia
 Podaj do snu na obrazki!
 Barwą złotą i błękitną,
 Tęczę w okrag niech rozkwitną
 Wszystkie mego ludu kazki“.

А в вірші „Mogiła Tarasowa“ він ставить себе обік Шевченка. „Tarasie, współpiewco mój kozaczy!“ відзивається він до него і ось як характеризує свою і Шевченкову поезію:

Czem ziemia nasiąkla lat koleją,
 Rodzinnych powieści woń i krasa
 Zarówno zwierciadła się i wieją
 Wskrós duszy i mojej i Tarasa.

Сьогодні вже, здається, не секрет, що причин до такої претенсії Залеский мав дуже мало, що Україну, її люд, її традиції, її історію, її мову і пісні він знав дуже мало, що свої „українські“ мотиви черпав прим. з Жуковського, з Падурри, з польських шляхетських мемуарів або по prostu висисав з пальця, а найменше їх брав власне з перших рук, з криниці української людової традиції. Немов на те, щоб потвердити в часті сей осуд, Залеский пробував писати вірші українською мовою. Правда, віршів тих не багато і Залеский не публікував їх за життя, бо мабуть почував, що вони не варті друку. Але по його смерті опубліковано їх у книзі „Bohdana Zaleskiego dzieła rośmiertne“. Я маю під руками „wydanie wznowione“; здається, відновлено тільки титул і окладку і випущено первісні два томи в однім та за дешеvu ціну, бо видане, як зазначено в передмові, не розходило ся. Не знаємо, хто робив се видане, хто переписував вірші з автографів; в усякім разі се відновлене видане вийшло під фірмою гр. Станіслава Тарновського, президента краківської Академії наук і професора польської літератури на краківськім університеті, значить, одної з найвишніх поваг польської науки. Можна би ще сперечати ся про те, чи професор польської літератури, котрий

мусить же мати понятє також про її українську школу, мусить уміти хоч здебільшого українську мову. Нехай і так, що в Кракові се не обов'язує. Алеж в усякім разі те певне, що коли така наукова повага дає фірму якомусь виданю, то воно повинно хоч сяк-так відповідати науковим вимогам. І справді, польський текст віршів Залеского в отьому виданю владжений старанно, в ріжних автографів повитягано варіанти, пододавано деякі поясненя. А як владжений текст українських віршів? Про се найліпше переконують ся читачі, коли ось тут для куріоза передрукуємо всі ті вірші — їх не багато. Вони показують найліпше, на скільки добре знав українську мову сам Б. Залеский, а на скільки знали її видавці, що переписували ті вірші з поетових автографів і на скільки редактор гр. Тарновский турбував ся тим, щоб під його фірмою, під титулом українських віршів „українського“ поета не йшли в світ дикі нонсени. Ми подаємо дещо з тих віршів у двох шпальтах, з одного боку так, як вони надруковані в польському виданю, а з другого в транскрипції на наші букви, а де треба додаємо свої уваги.

Zurba.

Oj rідna, rідna moja maty,
 Ja na Zuryeśiu, neridaty.

Журба.

Ой рідна, рідна моя мати,
 Як не журить ся, не ридати.

Очевидно, нонсенс другого рядка паде на рахунок того, хто переписував вірші з автографа Залеского і для котрого українська мова була зовсім *du grec*.

Oj Ukraino neńko myła
 Dawnoź sadba nas rozluczyla
 Prożyw ja hirko żywot swiż.
 Szeco wony znajut?...

І тут нетямущий переписчик устругнув „садбу“ замісь „судьби“.

Jak zażurusia na czużyni
 Za slozamy nebaczu świta
 Prośnuw sia w dusze stop bo syny
 I mołodecky moi lita.

Що „stop“ замісь „step“ а „syny“ зам. „synij“ треба покласти на рахунок переписчика, се майже невно. Але *dusze* зам. душі і „mołodecky“ зам. молодецькі? Хто знає, чи сам Залеский не вжив тих форм, *dusze* = російськ. душѣ, а „mołodecky“ Бог

зна по якій аналогії, бо ж переписчикови ні відки би було ваяти у зам. і, як би його не було в автографі.

Proszczywa sia ja na mohyli
Takij molodeńki.

Перше слово — очевидно нонсес переписчика зам. прощав ся, а „molodeńki“, то спеціальний українізм Залеского.

Piśń szumiła w rownoej hrudi
Chodyw nudyw po dibrowi,
A honyły mene wsiudy
Marusyny czorni browy.

Здасть ся, що не-українські форми „w rownoej hrudi“ — власність самого Залеского.

Cur tobi, pek tobi,
Ja ne twoja riwna,
Bo ty pan, welykan,
A ja bondariwna.

Віршик надрукований виємкою без помилки і виємково — не Залеского, а народня пісня.

Na riczonci doszczuia,
Diwczynyna połoszczucia
Tanciuje na kolodei,
Morhaja na molodeci,
„Z haju molodeci, z haju,
Czarnoji oczy moju“.

І знов маємо народню пісню, але як передану! „doszczuia“ — дощця, „połoszczucia“ — полощеть ся, „kolodei“ — колодці, „morhaja“ — моргає, „czarnoji“ — чорнії, „moju“ — маю. Очевидно той, хто переписував ті рядки в автографу, тямив по українськи так, як може по санскритськи.

Cur jeji, pek jeji,
Rusalczko hody,
Cyt że, cyt! na weś świt
Ne ma takoj wrody.

Тут „hody“ римуєть ся до „вроди“, значить, воно, а також не-українське „такої“ зам. такої — власність Залеского.

Prybiw z haju Lach panok
Na mym syni żupanok
W źmeni szepka u nioho

Takych laszkiw ne mnoho.
„Sliczne dziewczę serce wez!
Wez majątek mój i wieś!“

Чи „prybiw“ зам. прибіг треба покласти на рахунок Залеского, чи переписчика, не берусь рішати. В слові „тум“ є дві помилки: одна без сумніву переписчикова, мало бути „пум“, а друга без сумніву Залеского, що вживав „ним“ зам. нім. Залескому належить також форма „szepka“ зам. укр. шапка.

Na woronym na wzdohin
Sadyt kozak czerez tyn.

І тут польонізм „вороним“ зам. воронім — правдоподібно власність Залеского.

Padalycia, na pasznycia,
Na czużyni w serci synccia,
Szczo zaczuw on z jarych lit
Sonna piśń, to sonny cwit
Padarycia — ne pasznycia.
Padalyciu w stepi sijtu
Na czużyni w serci — —

Тут очевидно такі нонсенси, як „на пашниця“ зам. не пашниця і „падарія“ зам. падалиця, „сїйту“ зам. „сїйте“ або „сїю“ — власність переписчика, але „ов“ зам. він, „совни“ зам. „сонний“ написав певно сам Залеский, так само як скомпонував собі „ярі літа“ в значіню „молодих“ або „весняних“ (від яр — весна) літ.

Але все се — очевидно фрагменти, відривки, przypadкові рими, що налетіли Залескому так собі, проби пера, в котрих даремно шукати якоїсь цілості, якоїсь глибокої думки. Та ось проба його ширшої, заокругленої композиції на українській мові. І вона дуже інтересна! Се документ, що свідчить, як мало панував Залеский над українською мовою, щоб могли виспівати в ній хоч невеличку, чисто ліричну пісню. А текст тої пєси, поміщений у книжці, свідчить, що переписчик і редактор не знали й десятої часті тої дрібки української мови, яку знав Залеский.

Myr szerokyt i myriane
Predobrije lude
Czomuż w hrudi serce wjane,
Swoho ne zabude?

Nużu, tużu na czużyni,
Kobzar stary, biłesenki.

Horeż, wiczne hore myni,
Szczoz ne zabuw ridnij ninkij.

Hłażu sumno w wokincia
Po czużomu switi,
Czy ne zażru Ukraincia
Szczob pohoworyty.

A pid serciom żywe pamjat
Litok szczoz mynuły,
A hołosiat tam i skamjat'
Zurbamy Zozuli.

Wyżu ridni lisy, luhy,
Luhy po dniprowi,
I serdecznoj zastril' tuhy
Marusynij browij.

Łastiwoczky w Nibi czystom
Dumky wid bizludji.
Czyplaty się pod namystom
Marusi na twredji.

Jarom, stepom, mezu się w pyli
Daleko wid chaty,
Szczobhdu didom na mohyli
Butkiw pomynaty.

Did jak hołub — kryknuw - hore!
Oj lackyj ty synu,
Mołodenkyj mij znachore,
Na wsiu Ukrainu.

Tobi wist nosyw ptach dykyj
Żurawli nebisni,
Tebe wczylu pokojnyku,
Zabutoi piśni.

Перше заким говорити що небудь про сю пісню, треба поправити помилки переписчика, що деякі куплети роблять зовсім незрозумілими. Отже „szerokyt“ значить „широкий“, „ninkij“ зам. „неньки“, „hołosiat“ зам. „голосять“; що значить „dumky wid bizludji“ — чи тут яка помилка переписчика, чи так написав Залеский — не розберу, бо ніяк не можу доглядати ся значіння сих, чи иньших можливих тут слів; „twredij“ має значити „груди“, „szczobhdu“ є очевидно кумуляція слів „щоб где з“ (szczob hde z); „butkiw“ знач. батьків. На рахунок Залеского лишать ся такі „Українізмами“, як „предобріє“ зам. предобрії, „миряне“ в значіню

чужинці, „вокінця“ (рим. Ураїнца) зам. віконця; „зазулі скамять“ — проба власної язикової творчости Залеского, і пренещаслива, бо очевидно слово „скамять“ — легенька переробка із слова „скомлять“, а се слово прикладаєть ся в укр. мові до псів, але не до зазуль; „в нібі чистом“ зам. небі чистім і „небісні“ зам. небесні — невинна, але духови укр. мови противна licentia poetica, спричинена римом „пісні“.

Про зміст сеї „забутої пісні“ не багато що можна сказати. Певна річ, Залеский був поет, великий поет, тож і в зовсім невдачних його творах попадають ся перлини щирого чуття; до таких у отсій вірші можна причислити трагічні в своїй простоті слова:

Горек, вичне горе мині,
Що не забув рідній неньки!

Слова „щоб де з дідом на могилі батьків поминати“ нагадують троха Шевченкового „Перебендю“. Але зрештою в вірші один куплет не вяже ся з другим, цілості нема. Поет боре ся з мовою, з римами, з поетичною формою і не має можности віддати ся вільно потокови свого чуття. Лишаємо вже на боці те, що з українськими наголосами він не вмів собі дати ради, що акцентує „стари“ зам. „старий“, „білесенькій“ зам. „білесенький“, „забув“ зам. забув, „живе“ зам. живе, „луги“ зам. „луги“, „знахоре“ зам. знахоре, „покойніки“ зам. „покійники“. І з тим всім він не може дати собі ради і продукує якісь темні фрази в роді „думки від безлюдя“ або „сердечной застріл туги“, котрих значіння не второнає ніякий Українець.

І треба-ж було, щоб ті вірші найшли такого тямушого видавця, як той, що випустив їх у світ під фірмою президента польської Академії Наук!

Inquit.

Причинок до історії зносин Галицьких і Угорських Русинів.

Про зносини Галицьких і Угорських Русинів не відомо у нас доси нічого. Історичних документів про те не оголошено ніяких, як взагалі не відомо, чи вони де існують. Се тикає ся особливо давніших віків. Ми знаємо, що Русини живуть в Угорщині пай-менше від XIII віку, хоч не може бути виключена гадка, що вони поселились там тоді, як і Галицькі Русини носеливали ся в Галичині, значить, багато давніше. Жиючи одні коло одних, злучені мовою і вірою і цілим духовим житєм, мусіли вони зносити ся з собою. Одначе слідів тих зносин ми не маємо. Один лише факт вказує на них, а то церковні книги, спровалжувані і до нині з львівської Ставропігії. Розуміть ся, що колиб зносини лиш на тому обмежували ся, то були би дуже слабенькі. Та значне число руських рукописів, які в останніх часах відкривають ся на Угорській Русі, велить догадувати ся, що зносини між Галицькими і Угорськими Русинами були далеко тривкіші, бо духові. Угорські Русини мусіли діставати деякі рукописи з Галичини і переписувати їх там, при чім звичайно угро-руський переписувач зміняв поодинокі вирази і заступав їх льокальними, більше зроумілими для його земляків. Може дещо діяло ся й навпаки, так, що Галичани користувались також для себе угро-руськими рукописами. Такі річи не могли вже відбувати ся без особистих зносин. Але на тім і кінчать ся наші відомости, а радше здогади про зносини в попередніх віках.

Більше знаємо про зносини Галицьких і Угорських Русинів від кінця минулого столітя, від царюваня Марії Тереси та Йосифа II. Як відомо, Марія Тереса перша оснувала в Відні духовну

семінарію для Русинів уніятів. В ній сходили ся Русини всіх тодішніх руських епархій: львівської, перемиської, мукачівської, а від 1819 року і прясівської. Знайомости пороблені в семінарії впливали сильно на розбуджене почутя принадлежности всіх Русинів до одного народу. Колиж у Львові від 1783 р. засновано генеральну семінарію для всіх Русинів греко-католиків, Угорські Русини приходили до Галичини, кінчили тут свої студії і занимали потім деякі навіть дуже впливові становища, як професорів університету, ректорів духовної семінарії у Львові і Відні і т. д. З другого боку Галицькі Русини учили ся на Угорщині; нагадаю тут хоч би імена Головацького, Могильницького, та молодших, Пасічинського, Пелеша, Сембратовича. З поміж угорських Русинів знаний мені ще тепер особисто один, що вчив ся у нас у тридцятих роках, а то о. Павлович, теперішній парох Свидника в шарошськїм комітаті, знаний угро-руський письменник, приятель давно помершого Олександра Духновича. Він, здасть ся, одинокий Русин на Угорщині, що знає добре нашу і польську мову. Такі відносини, що наші Русини учили ся на Угорщині, а Угорські у нас, тревали аж до 1867 року. В тім році вони перервали ся зовсім, а причиною було заведене в австрійській державі дуалізму. Мадяри одержали тоді свій уряд, завели в урядах і школах мадарську мову, а ся станула на перешкодї дальшому культивованю студій Русинів на Угорщині і в Галичині. Колиб Угорський Русин хотів був по 1867 р. учити ся у нас, мусів би зректи ся повороту на Угорщину задля незнаня мадарської мови. Те саме мусілоб було стати ся з Галичанином, що міг вивчити ся вправді мадарської мови, але иньшої не був би знав, бо иньших мов, особливож славянських, не вчать у мадарських школах і до нині. Мадарська мова була отже першою причиною перериву зносин Галицьких і Угорських Русинів.

Зносини обох сторін не перервали ся одначе по 1867 році. Вони тревали аж до 80-их років, хоч видимо слабли щораз більше, а піддержували їх ті люди, що виховували ся ще в иньших політичних обставинах, які були в Австрії перед заведенем конституції. Переглядаючи давніші руські виданя, головнож часописи, як „Вѣстникъ для Русиновъ австр. монархіи“ і „Слово“, ми видимо там велике число дописей з Угорської Русі, нераз дуже інтересних. Розуміть ся, що в народніх тодішніх виданях, як „Правда“ і иньших, не находимо таких кореспонденцій, а то тому, бо га-

лицькі народовці, заняті партійною боротьбою, не звертали уваги на те, що діється на Угорській Русі і не пробували ширити там своїх думок, чого ніколи не занедбували москвофіли. Звідти вийшло, що між Угорськими Русинами виробилися такі дикі поняття про галицько-руський національний рух, яких відголосом є низше наведені листи.

Один Драгоманов, що своїми писаннями викликав переворот між Галицькими Русинами, пробував у другій половині 70-их років пропагувати національну ідею також між Угорськими Русинами. Та се йому не вдалося раз тому, що він пробував зносити ся виключно зі старими людьми, а в-друге тому, що його окричано в Австрії анархістом; се слово ще й тепер викликає перестрах між Угорськими Русинами, а в тих часах очевидно воно мусіло бути далеко страшніше. Кілько в тім було правди, що Драгоманов анархіст, в те Угорські Русини не вдавалися; у них критичизм і до нині не розвинутий; колиж така повага, якою було у них в тих часах „Слово“ або инше москвофільське видане, признала, що так є, вони вірили йому і то може навіть більше, як євангелію. Так наслідком простої брехні добрі наміри Драгоманова звели ся ні на що.

По Драгоманову не старався ніхто пропагувати національної ідеї між Угорськими Русинами аж до половини 90-их років. Вправді заглядали галицько-руські націонали від часу до часу на Угорську Русь, але робили се більше для власної приємності, як туристи, ніж для ширення якоїсь будь-якої пропаганди. Зносили не навязували також ні з ким і хоч в дорозі пізнавали деяких інтелігентних Угро-Русів, то знайомости тої не використовували і по повероті домів забували про неї.

Тимчасом старші Угорські Русини, що піддержували зносили бодай з галицькими москвофілами, вимирали що раз більше, не лишаючи на своє місце наслідників. Їх діти виховані вже чисто в мадярським дусі, не журилися про те, чи є де ще більше Русинів, чи вони живуть так само, як в Угорщині, чи інакше. Мадярське виховане довело їх до того, що вони поза Угорщиною не виділи більше світа, а зносили з людьми — не кажу вже з Русинами — а по за Угорщини уважали мало що не державною зрадою. Наслідком того вони відбили ся зовсім від Галицьких Русинів; галицько-руська книжка на Угорщині — правдиве невидальце; про часописи нема що й говорити. І коли питає їх хто: „Чому

не читаєте галицьких книжок та часописей руських?“ — то більше отвертий, а радше більше обмежений духово скаже відразу: „Мені мадярські вистарчають“. Розумніший, чи то з політики, чи може і з інстинктивного розуміння, що але чинить не читаючи, відповідь: „Я не можу читати, хоч би й хотів. За таке читане мене Мадяри окричали би зараз панславистом, а тут панславист не має що робити“. Подибують ся часом і старші такі, що читали колись „Слово“. „Чомуж тепер не читаєте якої галицької часописи?“ — „Не можна, Мадяри не дозволяють передплачувати галицько-руські видання і звертають їх назад до Галичини, коли їх хто передплатить. Вони отвирають навіть листи з Галичини, коли до кого тут прийдуть!“

І я з початку вірив усім тим пісенітницям. Коли одначе я почав сам переписувати ся з ріжними людьми з Угорської Русі і переконав ся, що ані один мій лист не пропав на Угорщині, ба що більше, що висилані мною книжки і часописи правильно доходили до рук адресатів, тоді я переконав ся, що то все неправда, що мені давніше балакали деякі патріоти, бажаючи тим способом закрити свою індолєнцію і інертність! Від тоді й почав я иншим оком дивити ся на Угорських Русинів. Я зрозумів, що ті старі москвофільські недобитки боять ся стягнути на себе найменшу неласку Мадярів, хоч їх страх нічим не мотивований. Інші-ж, молодші, Мадярони, хоч не боять ся, то не хотять мати ніяких зносин з Галичиною, бо не чують до сего ніякої потреби. Бо і чого їм бояти ся? Чи чував хто коли, щоби який Угорський Русин був покараний за політичну, руську справу, як бувають карані Словаки, Серби, Румуни? Мені не відомий ані один такий випадок, а прецінь колиб він був, про нього знали би люди. Перестрах Угорських Русинів перед мадярськими переслідуваннями за руські національні погляди не має ніякої, навіть найменшої підстави.

І от наслідком смерти деяких старших людей і перестрахи ще живих та вихованя молодших, зносили між Угорськими і Галицькими Русинами слабнуть, а в початку 80-их років перестають зовсім. В тім часі забувають одні про одних так, що не мають найменшого поняття одні, що робить ся у других. Такий стан триває до половини 90-их років. В тім часі настає зворот до ліпшого. Угорські Русини починають самі рухати ся, відновляють завмерле „Общество сьв. Василя“, починають видавати газетку „Наука“, починає появляти ся видавана міністерством рільництва

газетка для селян „Недѣля“ — і деякі Галицькі Русини наближають ся до них злегенька з пропагандою національної ідеї. Якими дорогами йшла отся пропаганда, які перепони стрічала по дорозі, про те ще не можна тепер говорити докладно. Нинішні подані виїмки із листів до мене від різних осіб пояснять не одну річ і що найважнійше, покажуть, з якого боку належить ся дальше брати ся до тої пропаганди, щоби вона мала успіх і причинила ся до національного відродження Угорських Русинів.

Виїмки з листів подаю від двоякої категорії людей: від старих, на яких можна махнути рукою і з якими нема вже що числити ся, бо вони як єгипетські мумії не дадуть змінити себе і наклонити ся до ліпшого, і від молодих, яких треба нам піддержувати і допомогти їм, бо на них лежить ціла надія красшої будущини для Угорської Руси.

Наперед подаю уривок з листу покійного о. Ставровського з Чертежа, земплінського комітату, прясівської єпархії, де висловлено причини, задля яких Угорські Русини не хотять зносити ся з Галицькими. О. Ставровський був досить освіченою людиною і працював, як умів, на користь Русинів. Він проте може бути мірною людиною про Галицьких. Коли він, більше як звичайно освічений, знав про нас лише стільки, то чого-ж можна надіятися від нього? З його листу пробивається якась, сказати-б, інстинктивна любов до Русинів поза Угорщиною, та при тім видно як на долоні повний брак знання того, що діється у нас. Національна партія не існує у нього лиш одна, хоч їх є три, а тепер витворюється і четверта. Еміграцію Русинів до Америки, головном до полудневої, до Бразилії, він не має також кому іншому приписати, як народовцям, не знаючи того, що на чолі шайки, яка вислала людей до Бразилії, стояв як раз звісний москвофіл і бувший редактор Наумовичевої „Науки“, Алексій Щербан. Він говорить про літературний наш язык і про правопис, а не знає, як виглядає той язык і та правопись, бо до того часу, як писав той лист до мене, не читав ні одної нашої книжки. Значить, говорить, щоби перелити з пустого в порожнє. У нього фонетика противить ся навіть „лінгвістиці“, хоч російські учені уживають у фільольогічних працях також фонетичної правописи, а в тому починають їх наслідувати навіть наші домородні Москаліки, хоч правда, що та фонетика інакша як наша. На його думку Угорські Русини уживають правописи і языка Духновича (як би одна ластівка робила весну), хоч

правопис угро-руських видань є чисто російська, а язык (коли якусь мішанину різних слів можна звати языком) не Духновича, хоч би тому, що його рукописи звісний москвофіл Іван Раковський переробляв для друку на своє копито. Колиб уже можна називати угро-руський „літературний“ язык чім, то хіба языком Раковського. О. Ставровський думає дальше, що Русини народовці не що инше, як лакеї Поляків: Поляки їм наказують переймати ся сим і тим, навіть радикалізмом (що за іронія!), а вони зараз слухають. Він і не чував, що власне народовці Русини ведуть з Поляками завзяту боротьбу, яка при останніх виборах довела навіть до розливу крови. Чи-ж можна вести дебат у тему наших відносин з чоловіком, що має такий засіб знання тих відносин? Не диво, що коли я з початку в своїх подорожах по Угорщині любив заходити до священників і полемізувати з ними на тему „українофільства“, то пізнійше обридло мені се так, що коли я випадково доторкав ся сеї теми, то старав ся як найскорше обминути її. Отсе текст листу писаного 17/5 1897 р.

„Мы бѣдные Угро-Русские радуемся, что наши Галицкіе братья по крови и вѣрѣ занимаются нами и поддерживаютъ въ насъ еще русскій духъ. Но на ту дѣятельность, которую развиваетъ Ваша, такъ названная украинфильская партія, мы Угро-Русские смотримъ не совсемъ симпатично. Предполагаю, что Вы не будете за то гнѣваться, если тутъ выскажу Вамъ откровенно то общее мнѣніе, которое мы Угро-Русские имѣемъ о Вашей партіи. Такъ во первыхъ: Ваша партія слишкомъ радикальна, ибо подрываетъ привязанность русскаго народа къ церкви и духовенству; этимъ радикализмомъ Вы на нашей Руси ничего не успѣете, потому что нашъ народъ видитъ въ своей церкви единственную свою народную опору и въ каждомъ противникѣ церкви, видитъ и противника своей народности и боится его и тогда, если онъ приближается къ нему и въ русскомъ одѣяніи. Во вторыхъ: Ваша партія ослабляетъ русскій народъ и тѣмъ, что возбуждаетъ его къ эмиграціи за океанъ (въ Бразилію, Канаду), гдѣ русскіе люди массами умираютъ отъ голода или отъ неспособнаго климата. Во третьихъ: Ваша партія употребляетъ и развиваетъ такий русскій языкъ, котораго ни украинскіе, ни галицкіе, ни угорскіе Русские не употребляютъ и трудно понимаютъ; кромѣ того употребляется у Васъ орфографія неестественная, научной эимологій и лингвистикѣ противная. Если бы Вы писали соотвѣтно правиламъ эимологій и тысяче-

лѣтному преданію, тогда бы и Галичане и наши Рус[и]аки лучше поняли Васъ. У насъ употребляютъ языкъ и орфографію Духновича, а Ваше нарѣчіе и фонетика намъ трудны и чужды. Если нашъ грамотный народъ читаетъ на примѣръ: „нарідніхъ діятелів“, то онъ думаетъ, что это писано по сербски, а не по русски. Намъ бы еще возможно было помирить съ Вашимъ нарѣчіемъ, но невозможно съ неестественною и насильственною орфографією. Наконецъ: Ваша партія заявила недавно во всеуслышаніе, что она отвергаетъ всякую солидарность съ прочими Русскими, которыхъ называетъ Москалефилями. Изъ этого слѣдуетъ, что Вы всѣхъ насъ, не принимающихъ Вашего радикализма и Вашей орфографіи, считаете якбы врагами государства, и что Вы стоите въ солидарности съ Поляками и даже подъ покровительствомъ Поляковъ, которые внушаютъ Вамъ всѣ эти выше перечисленныя стремленія.

„Вотъ, наше угро-руское духовенство и простой народъ имѣютъ такое возрѣніе о Вашей партіи, и пока Ваша партія будетъ въ томъ направленіи дѣйствовать, до тѣхъ поръ Угро-Русскіе не будутъ ей сочувствовать.“

„Впрочемъ, хотя я тутъ выразился какъ inimicus causae, за то не думайте, что я не хочу быть amicus personae; напротивъ, мы бѣдные Угро-Русскіе любимъ искренно всѣхъ нашихъ единоплеменниковъ и отвращаемся отъ всякаго роздвоенія силъ, которое уже такъ много вреда принесло русскому народу.“

Другий такой знавецъ нашихъ відносин, то др. Симеон Сабов, бувшій катихит при гімназії в Сиготі, що якийсь час пробував також між руськими колонїстами в північній Америці. Він уже з початку відпекуєть ся від назви „наш“ (видно, аби я не робив собі ілюзій), як би його справді хто хотів навернути на „нашу віру“, думаючи, що старий грішник може ще колись поправити ся! Він навіть про Товариство Шевченка говорить (не сподіваючись, що плете небиліці), хоч ніколи в житю не мав у руках ані одної книжки виданої сим Товариством. Він спокійнісінько промовляє іменем усіх Угорських Русинів і пророкує, що там не знайдеть ся ні один чоловік, що спочував би національній ідеї (значить, праці над піднесенєм народа в занепаду і темноті), хоч, як видно буде з поданих далі відривків, пророцтво його було зовсім фальшиве. Лист той писаний 11/12 1895 р.

„Благодарю васъ за вашу почессть и довѣрїе, которымъ вы мене во семъ интересантномъ дѣлѣ подарили. Но я уже тутъ

на передѣ долженъ изъяснити, что я вашъ чоловікъ не могу быти, попеже мои начала съ взоромъ русской письменности а гадісе противныя суть тымъ, которыя общество Шевченка распространяти старается. Такъ думаю, что и другого никого на Угорщинѣ между нами не найдете, который бы ся ко сему обществу приклялъ, на только оно дискредитовано есть у насъ. Вѣдь оно и у васъ больше шкоды, якъ пользы принесло. Мы себѣ такихъ експериментацій не можеме дозволити, бо насъ меньше, а противъ насъ больше есть, якъ противъ васъ. Но далѣе, якъ и вы мали испытати, языкъ того общества намъ совсѣмъ чужій и непонятный есть, мы его не разумѣемъ. У насъ бы высмѣяли чоловіка, еслибы вашимъ исполченнымъ и испорченнымъ жаргономъ пробовалъ говорить, либо писати. Мы не мѣняеме наше нарѣчіе за вашу выкручену мову. То есть мы, доки насъ благоизволитъ милосердный Господь поддержати, останемя русскими и не пережѣнимся на руски хъ.“

Третій і четвертий відривок взяті з листів Івана Сильвая, „найбільшого“ поета Угорської Руси, що нині свої „поезії“ під псевдонімом Урніл Метеор, укладаючи їх при помочи словаря, який ладив, коли я там був, а до тепер певно вже й зладив. Словар мав бути так уложений, що кожний поет, котрому забракло би риму при „твореню“, мав лише заглянути до словаря, найти там і обдарувати нас правдивими перлами поезії. Як видно з кінця третього відривка, Сильвай хоче також бути пророком, пророкуючи „русскому“ языкови (не знати, чи тому, яким пише сам?) „всемірное значеніе“. Мені пророкував він в часі мого побуту у нього так само всемогучість Росії і панованє її над цілим світом, опираючись на власному толкованю Апокаліпси св. Івана. Очевидно, що такого чоловіка не можна брати поважно... Перший відривок беру з його листа писаного 3/2 1897; другий, написаний грубо, і дуже для Сильвая характеристичний, з д. 7/11 1897 є відповідю на мій запит, чи прислати йому Етнографічний Збірник, т. III, який я на його власну просьбу обіцяв йому прислати в часі свого побуту у нього.

а) „...Я прочиталъ издавныя вами „Ліріки“; это издание также интересно, какъ все, что входитъ въ составъ зонографіи. Только непонимаю, почему пользуетесь вы „Кулішівкою“. У насъ нетолько неувлекается ею никто, но наоупротивъ, кто только немножко занимался сравнительною филологіей, тотъ всю Кулішівку, всѣ поку-

шенія къ литературному раз'єдненію и сепаратизму считаєть дѣтскою чепухой. Русская литература уже нетолько достигла уровня прочихъ образованныхъ литературъ, но по своему богатству и полнотѣ (включая сюда и церковный языкъ) достигаетъ до степени елинскаго классицизма. Недалеко то время, когда русскій языкъ получитъ всемірное значеніе“.

б) „По сью сторону Карпата нѣтъ ни одного образованнаго русскаго челоувѣка, который увлекался бы вашого самостійною правописью и самородными (перечеркнено: самостійными) мрїями. По-напрасну станете вы утверждать ужь хоть-бы съ клятвою, что вы русинь, васъ всѣ будутъ считать полякомъ, портителемъ прекраснаго русскаго языка. Издаваемой вами книги вы мнѣ не посылайте, мнѣ довольно муки причинило одно прочтеніе вашего самостійнаго письма, а не то еще цѣлой самостійной книги. Между нами не можетъ быть никакого общаго дѣла, потому оставте меня въ покоѣ“.

Так представляють ся угорські „руссіе“, яких діти говорять виключно по мадарьски, як наших москвофілів по польськи. Чи може бути ще більша безличність у кого, як у тих людей, що сьміють ще другим давати лекції патріотизму?

Думаю, що наведені тут відривки з листів „старих“ до мене характеризують їх докладно. Перейду тепер до молодших. Зараз з першого відривка писаного до мене 3/11 1897 р. видно, що д. Б. (тепер ще студ. богословії) дивить ся трошки дальше від старих і трактує справу поважнїйше. Він не входить в те, чи Галицькі народовці „роз'єдиняють русскій народъ“, чи з'єдиняють, чи вони пишуть фонетикою, чи етимольогією; се для нього маловажне, се не цїль, лише спосіб. Він турбуєть ся натомість положенем простого народу і питає: Чого він спить? І коли „старі“ твердять, що нашого „жаргону“ не лиш народ*), але і вони не розуміють, він закидає їм, що вони є причиною нинїшньої темноти на Угорській Русі, бо замість промовляти до народа на його „нарічїю“, всувають йому раг forse московщину, якої йому ніяк не втяти. По чиїм боці правда? Візьмїм для порівняня Галицьку

*) Коли я перший раз їздив по Угорщині, умисно хотїв переконатися, чи угорсько-руські селяни розуміють нашу мову. Я почав тому їм читати дещо Шевченка, Франка, Драгоманова, навіть неписьменним, і показало ся, що вони їй дуже добре розуміють. Правда, що пословачені Русини розуміють її менше, але москвофільського „языка“ не розуміють і тільки.

Русь. Доки тут панувало в літературі виключно москвофільство, чи було чувати тоді про які народні товариства, читальні, каси, торговлі, збори і т. д.? Колиж заведено до шкіл народню мову, селяни вхопили ся від ризу за просьвіту; те, що мають і знають сьгодні, завдячують власне тому „жаргону“ погордженому москвофілами. Так буде і в Угорських Русинів. Коли вони зійдуть з блудної дороги і стануть просьвічувати народ зрозумілою йому мовою, тоді він потрафить піднести ся з нинїшньої матеріальної і моральної нужди. Мадяри не великі приятелі Русинів, а все таки коли їх правительство побачило, що наслідком дотеперішнього свого поступування довело простий угро-руський народ до руїни, коли переконало ся, що він цїлими масами емігрує за море, щоби лише добити ся ліпшої долі, що полишені ще дома селяни не годні платити податків, бо не мають з чого, що з таких горожанів нема для держави ніякої користі, змінили тактику і правительство само почало видавати для угро-руського народа часопись „Недѣлю“, щоби просьвітити його. Часопись видаєть ся досить зрозумілою для народа мовою і хоч трапляють ся в ній москалізмами, то їх не багато. А що до редагованя, з „Недѣлю“ ніяк не може рівняти ся орган Общества св. Василя Великого „Наука“. Коли в „Недѣль“ подають ся статі популярно-наукового змісту та легка белетристика, то „Наука“ цїлими місяцями задрукковує свої шпальти всякими нісенітницями, важкими і скучними описами Палестини, старими хронїками, глупими повістями і т. д. Чи ж годен селянин ними заохотити ся до читаня і чи годен мати з них яку користь? Що більше. Уряд почав навіть дбати про економічне піднесенє народа (диви про те нотатку в „Хронїці“), а Общество св. Василя і його менери не йдуть слїдом за ним. Так отже само мадарське правительство вказує угро-руським інтелїгентам дорогу, по якій їм іти, але вони „не восхотѣша разумѣти“.

З другого відривка того самого листа видно, яка тепер більшість молодого покоління між Угорськими Русинами. Ті молоді виховані в такій темноті, що слів „ідеали, пожертвованє“ вони не розуміють і не хотять розуміти. Вони вже від гімназій дбають тільки про „посади і аванси“. Їм коби безжурне, спокійне, без праці жити. Працювати для иньших — по що їм сего? Чи се оплатити ся? Чи не наразять вони собі кого за таку роботу? Або їй себе просьвічувати більше, ніж дає школа, на що їм? Чи з мадарською мовою не перейдуть вони сьвіт? Чи вишколені на ма-

дярській літературі, що громадять ся головню по часописях, (а ті з малими вѣтками заповнюють ся всяким літературним дрантєм, аби лише більше було), не будуть „освѣченими“ людьми? На що їм мучити ся і пізнавати літератури та історію иньших народів? Не диво, що при такій духовій деморалізації сьвященники, що все мають претенсію до інтелігенції, не стидають ся подавати просьб про заемоги до міністерства та побирати від него по 15—20 зл., які у нас дає пан звичайному візникови або лакеєви!

Такі люди очевидно пропащі і над ними треба переходити до дневного порядку.

А яке вражінє потрафить викликати на ідейнім чоловіці щире, хоч „фонетичне та жаргонове“ письмо і книжка, видно найліпше з понизшого відривка, писаного до мене в листі з д. 26/3 1898 р. Маючи таких людий, хочби і не багато за собою, ми можемо сказати, що Угорська Русь не вмере, коли до тепер при гірших обставинах не пропала.

„Чому спит народ? Я думаю, що про то, що малочислені писателі (їх не можна уважати навіть за писателів в строгім слова знач.) не взяли до літературної мові народну мову — не взяли російську, котру народ не годен добрі порозуміти. И я у тим увірен, що і не буде цвѣтати угро-руська книга, доки не стануть писателі народ воспитовати його мовою. То би был спас про Угросуспнів. Ай бо то и сам не знаю, коли ся то стане. Що раз мусит перемѣнитися, о том я твердо убѣжден; но коли то буде?“

„Много раз слышав им от молодого клирика, кедь му я говорив, най ся жертвует за свой народ: „Та, каже, народу не мож помочи, а минѣ кедь би лише дали доброе місто, не старавим ся за никого. Бо, каже, не уплатится днес кричати: Я „Русин“ — Русинов прослѣдуют! И так подобно. Кажут, що им ся не любят Украинфильство, бо ихъ языкъ російскій... Кажу Вамъ, любезній пане, щи много протечет воды Дунайом, доки стануть Угорскіи Русини на свои ноги“.

„Думаю, що се Ваше дѣло, що я познакомилъ ся съ п. Гр... Я Вамъ дуже красно дякую за се. Я писавъ разъ до него, а онъ минѣ прекрасній листъ написавъ п заславъ отъ Ч... книжки руски. Се на мене такъ дѣйствовало, що я слѣдующій ночи пичъ не могъ спати; думавъ имъ о нещасной долѣ Русиновъ.“

Що ідейнійша молодіж рветь ся до праці і хотіла би щось зробити для простого народа, се видно з низше наведеного листа, писаного до мене 16/2 1897 р. иньшим молодим Русином, уже сьвітським, не богословом. Правда, проєкт його доси не виконаний, та сьому на перешкоді стали обставини незалежні від нього. Так само пориви до праці показують ся з двох листів, оголошених мною в VI томі „Житя і Слова“. Там находить ся і критика иньших літературних відноси на Угорській Руси, написана селянином в листі до тов. „Просьвіти“ у Львові. Про ті відноси можна довідати ся також зі статей „Буковини“ друкованих в 1897 р. Особливо цікава там полеміка, яка була вивязала ся в часописи „Kelet“ задля того, якою мовою повинні писати Угорскіи Русини. В спорі брали участь Матей, Жаткович, Стрипський і Х. Статі перекладені з малярської мови угорським Русином д. Стрипським.

„Яке посередство б вигадати, щоби всі наші русини пообзирались в тім вірці, що ваше працюванє нам представляє? Много тут робити! так треба наш народ з переду виховати — інтелігенцію. Так як мужика — як дитину ходити, від крока першого до ступаня, а потім до поступованя. Праця наша, деякий національний рух приготувати, мусить начинатись від азбуки. Школу ж пані наші держуть у руках, та изпершу у ті треба дащо робити. Стародавних традицій у нас, на котрих можно би оператись, нема; а які маємо, тіх мусемо розорвати. Під те розумію нашу письменность, котра, так ся видить, перээривно звязана у житі і літературі наші з мертвою церковно-славянщиною, и з живим москвофильством. З єдної сторони окістянні традиції у наших старих попах: то буде боротьба внутрішня; з другого боку боротися за свої права з мадярами. Так учать світ малярскій історія, журналі, бесідники у парламенті, що ми, русини, мусемо агнцнути з кириллицею, з мовою нашою в лица світа, бо тут не вільно другому жити, між мадярам: що ми і самі повіровали те. Правда, фальшова ота історія, і ото житє; но за те власне тим більша буде наша праця. А ми доси і оружїє не маємо і як без тих боротись? Спершу інтелігенцію нашу треба переконати про те, що лишімся з тою мовою у письменности, котру окрім письменників ніхто не уживав, і не буде уживати, бо не розуміє, т. зв. літературну мову, и пишім з народною мовою. Для сего я роблю тепер на єдном „заклик“—у до молодіжа угро-руського, щоби починати роботу. Я писав один довгий лист до Ж.; не знаю, що буде з ним

чинити, чи рефлектує на него, чи і далі ту „елегантну“ мову буде уживати, особливо у новій его газеті*). Він, може, листа мого подає, коли має осмілу, до ред. Kelet (наша гр. кат. однісінька газета, малярська, виходить кожної неділі у Унгварі) и хто знає, чи ни буде деякий фурор зробити. Но ото мало. Нашу молодіж мусимо повчити по руські. Правда, лекції до того не мож прибути; та мусимо ваші видавництва читати. Но те тяжко нам, я чую з самого себе. За то занимаю ся зробленем єдного словаря: Rutén-magyar Szótár. Хоть короткий буде, найнужніші слова там будуть; я вже списав до 500 слів. Лиш видане буде тяжко. Працю ту не варто приложити до печатаня; але думаю, що з деяким hectograf-ом можно би було видати даскілько примірників (100, 150). Ми ще і не зрозумілись між собою, що будемо робити (до того найперше треба удрукувати мій заклик), ні, щоби мали гроші на те. И я сам бідняк, но що годин буду, доложу. Та в такім стані, чи не буде вля вражине зробити моя просьба, чи не годно би те з фондом угроруським виходити? Я з hectografову тінту перенишу словаря, и в купі з закликом (сего треба друкувати, буде 1½—2 аркуші) переслати годин буду 1-го апріля. Пізніше, коли треба буде, я зготовлю повний словарь; на початок досить буде і те, бо се найнужніше діло. Ми хоть маємо словаря Митрака: Orosz-magyar Szótár, но то ніч не коштує. Читаю на пр. у Авст. рус. споминах Драгоманова про „брак демократичних ідей“ між наших понів. Шукаю, Митрак каже: брак = супружество, = házasság = Ehe! С тим не дійдемо ні до чого путнього. За те прошу, допоможіть нам. Я плап заклика так думаю: Великі і тяжкі кари треба було нам пережити від Бога, щоби утворилися очи наших проводерів. По селах умерают від голоди, або полишають вітчину тисячі людей, так що тепер уже увесь праса про нас говорить, ми єсмо на дневном порядку у цілої Угорщини: та сію добру нагоду не лишаймо з руках випасти. Доси недбався ніхто з руською мовою, бо так думалисьмо, що народ наш мусить перемадярізоватись. Но ослідки доказували, що рутенство лиш на рунині (рівнині) омадярізалося, селяни ж гірні обстали русинам, бо гори не пуцають мову малярську між себе. По руські не хотілисьмо, по малярські не можно було відати: обстали тілом-духою бідні, жебраки. Се уже досить

*) Тоді проєктовано вже видавати нинішню »Науку«.

доказу того, що добрі патріоти — маляри — булисьмо; но злі патріоти будемо, коли стан духовного життя нашого народу так залишемо и далі, як тепер стоїть. Народ неучений не годен істнувати у єдної цивілізованой держави, котра рахує ся до західної Європи; и так, коли лишаємо все так як стоїть, більша шкода буде сили державної з цього, піж коли починаємо народа на свої мові учити. Бо такі хвилі живемо тепер у Угорщені, що свідомство народностей вважаєть ся Land zu verrathen. Но закон народностний 1868 р. дозволить кожної нації свою мову уживати в своїй житі, і власне за те ми хочемо відповідно законам обовязок нашій виповнити. Для сего соединитися треба молодіжі нашой (бо з старшима піч не мож робити), писати між собою народною мовою і примусити наші проводері, щоб лишитися т. зв. „літературного языка“ в своїх видавництвах, котрі тепер пропонувавуть і планувуть у обществі св. Василя В. видавати. У школах народну мову треба уживати; бо нема комічного діла від того, коли у народних школах мова викладава: народна мова, з фонетікою, а книжки учебні „елегантною“ мовою писані. Свідочтво 500 років досить доказ тому, що сія до поли московська мова літературна піч не хосновала народови, а противно: шкодлива була. Тепер, коли вже держава учула своїма маленькіма ухами тот крик, що у нас голосує ся від гори до гори: и бере діло у свої руки, щоби парід хліба дістав, двараз швидше треба нам, що ще деякую рускість чуємо у серці свої, велику увагу звернути на народ, на его користи і бажань. І хоть противники застанемо між собою так, як у малярах, тим сміливо годнемо у вочи казати: ліпші патріоти будемо тоди, коли народа не даємо від голоди вимерати, ніж тоди, коли лишаємо его самого до тих хвилях, коли сам від себе омадяріаує ся. То не добрий патріотизм, бо то і не патріотизм, але гріх против Бога, традиціях, і против отечество так сказати умерающому русинові: „коли хліба хочеш, та навчися по малярські; тобі руснаку, як руснаком, не свободно істнувати на території малярської держави“. Бо нещастний тот чоловік, котрий під себе рубать дерево; і утворити треба єму очи, коли не видить, що не годен тоди здоровий бути, коли на пр. ноги (ми русини) єму болять. Ото ж з малярскою мовою треба лічити, бо порожній желудок не пустить у голову чужу мову, хоть як її притискають.

„Сіє буду я обширно написати у заклик-у по мадярські. Се мусить по мадярські писатися, бо 1) ми, молодіж, не вміємо по руські читати про вишніх ділах повседнежного життя, 2) починати національний рух по мадярські треба, щоби знали і мадяри, що хочемо, та оби не думали деякоє але, и не підозрівали нашу працю. Ми ще ісперед початку вьємо, тут не годнемо сій заклик видрукувати; за те просемо вашій помоч. Я коло 1-го апріля перешлю моє письмо на Ваші руки, и я певний, що — коли можливо — Галичина відповість тому обовязку, котру на ню зложив Драгоманов. Лиш починати тяжко; другі діла лекше пійдуть на вперед“.

Схарактеризувавши так нинішні відносини між Угорськими Русинами, перейду тепер до історії дальших зносин з ними.

Перші зносини з свого боку навязав я в 1895 р. Я писав листи, посилав книжки своїм знайомим, кілька міг (за що дізнавав нераз і лайки, в роді Сильвайової), та переконавшись, що на одного чоловіка за багато тут праці, я удав ся за підмогою до наших богословів. Між ними найшли ся люди, що радо взяли ся за переписку з богословами мукачівської єпархії, а наслідком її було, що сього року в червні два угро-руські богослови приїхали вже до нас на відвідини і придивляли ся нашому життю через цілий несповна тиждень. Наші богослови, та й деякі иньші студенти не занедбали нагоди, щоби нових своїх знайомих ревізитувати. Так отже перший лід між молодіжю переломаний і се, здаєть ся, буде початком тіснійших обопільних зносин.

Не втягнені тут ще до акції богослови (бо вони становлять gros угро-руської інтелігентної молодіжи; студенти иньших факультетів так змадяризовані, що до них тяжко з якогобудь боку підступити) пряшівської єпархії. Ціла річ в тім, що вони далеко від Львова; поїхати проте кому від нас там досить далеко. Від богословів мукачівської єпархії тримають ся вони далеко. Здаєть ся одначе, що від осени справа змінить ся і вони ввійдуть у зносини з нашими студентами. Правдоподібно вони візьмуть навіть участь у концертах, які богослови мукачівської єпархії задумують у нас дати 1900 р. в ріжних містах руської части Галичини.

Дуже добре вражінє зробили на Угорських Русинів концерти дані нашими студентами минулого року на Угорщині в чотирьох містах: Сиготі, Густі, Севлюши і Унгварі. Вони, здаєть ся, перші піддали думку деяким Угорським Русинам залізвати ся з Галичи-

ною і в липню сього року справді приїхали були чотири угорські сьвященники, щоби придивити ся ближше нашому житю. Як зачуваю, вони вдоволені зі своєї прогульки.

Особливо пожаданим було би, щоби наші старші Русини на становищах навязували особисті зносини з Угорськими. Др. Колесса, що пробував сього року якийсь час в Унгварі, полишив по собі у декого там дуже приємні спомини. Незвичайне вражінє на Угорських Русинів викликали відвідини єпископа Шептицького в пряшівській і унгварській капітулі та де в кого зі сьвященників. Руський єпископ — на Угорщині безперечно найвисша особа між Русинами — що по руськи говорить, хоч знає иньші мови, се там нечуване. Не диво, що ті, з ким говорив єпископ, по просту в захваті від него.

Коли зазначу ще, що в останній десятці літ почало значне число людей, як чужих так і наших, інтересувати ся Угорськими Русинами з наукового боку, то буде ясно, що справа йде до ліпшого, а не до гіршого. Про Угорських Русинів оголосили вже або швидко оголосять праці: Росіяни Петров, Фільвіч, Францев; Чех Глявачек; Швед Брех; а наших Роздольський, І. Петрушевич, Верхратський, др. Охримович, др. Колесса, др. Франко. Як на малу Угорську Русь — то досить і того, хоча науковий матеріял на Угорській Русі, не використаний і не зібраний досі — величезний.

Ще пару слів про способи, яких треба нам уживати, щоби змінити а по троха й прискіпити прояви національного відродження Угорських Русинів. Поперед усього наші Русини повинні постарати ся, щоби на Угорській Русі виходили популярні книжочки для народа в роді Просвітних. Вони моглиб виходити і не періодично, аби лиш були. Обік них конечно там часонись в народній мові, що мала би задачу подавати народови поперед усього всякі вісти з Угорщини, а дальше інформувала би їх про життя всіх иньших Русинів. Люди до такої роботи найшли би ся, треба-б лише їм на всякий випадок забезпечити удержанє, бо в переплати, особливо в початках, вони не удержать ся, раз тому, що москвофіли будуть агітувати всюди проти них, а в друге тому, що Угорські Русини страшно бідні і нераз ири найщирійшій волі не мають за що передплачувати газету.

Установленє кількох стипендій для молодих хлопців, що хотіли би вчити ся у нас, було би також дуже важною підмогою.

Я подибавав багато людей, що дуже радо були би віддали свої діти до нас на науку, та з причини значних коштів не могли того зробити.

Всякі прогульки, громадні чи й поодинокі, особливо прогульки з концертами, могли би зробити також дуже багато. Сила пісні величезна. Вона потрафить розбудити з летаргію й такого Русина, що до тепер не говорив по руськи. Добре було-б проте, коли-б на другий рік урядили від нас у осени нову прогульку з концертами по важнійших містах Угорської Руси. Був би се рід відплати за прогульку з концертами яку хочуть урядити у нас Угорські Русини.

Володимир Єнатюк.

Із чужих літератур.

Літературна спадщина Альфонса Доде.

Минуло рік з дня смерті славного французького повеліста, безперечно — одного з найбільше популярних письменників у сучасній світовій літературі. Подаючи торік, по горячим слідам життя покійного письменника, коротку його біографію (Л. Н. Вістник 1898, кн. IV), наша редакція заповідала на пізніше огляд його літературної діяльності. Була гадка, що заповіджені зараз по його смерті мемуари його сина Леона Доде, під голосним титулом *Daudet intime* принесуть інтересні матеріали для зрозуміння літературної фізіономії Доде й його писань, але ся надія не справдилася. Опубліковані торік мемуари Леона Доде могли здивувати хіба своїм бідним змістом; се була купа банальних фраз, порожньої реторики, де більше було позовання самого автора, правдоподібно несвідомого, як якихось реальних звісток про його славного батька. Взагалі посмертна література Доде принесла не багато, й найліпшим джерелом для пізнання сього письменника окрім самих його творів, що через свій суб'єктивизм дають дуже багато для пізнання автора, вістають ся його автобіографічні писання: *Trente ans de Paris*, особливо *Histoire de mes livres* і книжка його вірного друга й опікуна — старшого брата Ернеста п. т. *Mon frère et moi*. У власних творах і в сих писаннях особа Доде й його літературна фізіономія відбила ся так виразно, що можна й дарувати сю бідність мемуарної літератури.

Відсилаючи цікавих до згаданої коротенької біографії Доде, владженої дром Франком, я тут пригадаю лише кілька моментів

з його життя, що будуть потрібні нам для зрозуміння його літературної творчості.

Доде був родом з Провансу, де в достатку, серед веселої полудневої природи щасливо пройшли його дитячі літа; за те хлопці проходили вже серед матеріальних недостатків, прикростей і понижень, що не пригнобили його тільки завдяки незвичайно буйній його і життєвій натурі. Свої хлопячі роки до 16 літ він прожив дуже буйно і авантурничо; заразом він читав, що йно трапляло ся, сам пробував писати, як і його брат і вірний опікун Ернест, і дуже рано виявив літературну здібність; його вірші з цих часів зражали справдешній талант, а роман *Leob et Chré-tienne Fleury* (Лев і християнка Флері) написаний ним для Ліонської газети, коли йому не було й п'ятнадцяти літ, по словам його брата Ернеста не зробив би стиду збірнику пізніших романів Доде. Це була історія жовніра, що з любови до своєї родини на-рушив військову карність і був розстріляний майже на очах своєї матери й сестри, що прийшли занадто пізно, аби могли його ви-ратувати. Роман сей пропав підчас заборони газети, але деякі з дрібних оповідань, писаних в ті-ж роки, увійшли в його пізніші збірники й виявляють уже дозрілий талант.

1856/7 рік належав до найтяжших в життю Доде: він пере-був його учителем в малій провінційній колегії серед усяких моральних прикростей, і зимою 1857 р. брат Ернест випасав його в Париж, в надії на літературний заробок. Заробок одначе прий-шов не від разу. Доде прийшло ся на початках бідувати й він мав нагоду дуже докладно познайомити ся з парижською бідною та з тою верствою всяких непризнаних і збанкрутованих талантів і претензій, що потім відиграли одну з видніших ролей в його літературнім репертуарі. Збірничок віршів, виданий на початку 1858 р. під титулом *Les Amougeuses*, вперше звернув увагу на молодого поета (йому було тоді несповна 18 літ) і відкрив йому дорогу в пресу; 1859 р. Доде виступає вже в газеті *Figaro* опо-віданням *Les gueux de province* (провінціональні жебраки), де опи-сував так добре звісну йому тяжку долю провінціональних учи-телів. Його талановиті дрібні новельки були оцінені й адобувають йому деякий заробок. Але й без того його матеріальне становище було забезпечене наразі тим, що натуральний брат імператора Наполеона, всесильний князь Морні, звернувши увагу на літера-турну творчість Доде, дав йому добру синектуру в виді посади

в кодифікаційній канцелярії. Доде міг свobodно віддати ся літера-турній творчості. Невважаючи на сильну поетичну жилу і на той успіх, які мали його молодечі вірші, за котрі критики голосили його наступником *Micé* (*Musset*), він швидко розпрощав ся з поезією, видавши 1859 р. другу книжочку віршів *La double conversion*, і кидає ся на новелю та драму. В спілці з своїм шефом в канце-лярії Морні Леїном Доде пише кілька драм (*La dernière Idole* — Останній ідол, 1862, *L' Ocillet blanc* — Білий гвоздик, 1865, *Le frère aîné* — Старший брат, 1868), переходить до самостійного компоновання драм (*Les absents* — Неприсутні, 1865, *Le sarcis-fice* — Жертва, 1869, і т. д.), але й ті й ці драми виходили до-сить мірні. Далеко більший успіх мали його дрібні новельки, котрі він друкував по часописах, а потім почав випускати збір-ничками (*Le chaperon rouge* — Червона шапочка, 1861, *Lettres de mon moulin* — Листи з мого млина, 1866).

Взагалі Доде багато працював ці роки, роблячи свою літе-ратурну кар'єру, а заразом жив веселим, нерегулярним життям па-рижської „богеми“ (*bohème*), як зветь ся се „дигацьке“ парижське житє; з роду слабший його організм був дуже ослаблений сими висиланнями, й його, почавши від зими 1861 р. все вислали на зиму на полудне — в Альжир, Корсику, Прованс. Ці подорожі до-повнили новими запасами його парижські спостереження; з Альжіра вивіз він серию оповідань, що увійшли в його пізніші збірники; Корсика грає теж не малу роль в його пізніших писаннях; але особливо важне значіння в його творчості мали подорожі в Про-ванс. Згадки і вражіння дитячих літ були відсвіжені й полуднева атмосфера оповила Доде своїм поетичним чаром. В суєдстві Арля прожив він кілька місяців у старім, покиненім млині, на самоті, в товаристві простих людей, на лоні полудневої природи, й сей чарівний відпочивок надав йому ідею описати Провансальське житє в серії образків названих Листами з млина (*Lettres de mon moulin*); перша серия вийшла 1866 р. в часоп. *Evénement*; другу серию випустив він 1869 р., відсвіживши свої вражіння подоро-жею з своєю молодою жінкою на сей старий млин. Книжка не мала особливого успіху, її розійшло ся всього 2.000 примірників, і тільки пізніший успіх Доде звернув і на неї більшу увагу. Тим часом вона зачисляєть ся до перлів його літературної спад-щини. Се рід образків провансальської природи і життя, місцеві перекази й анекдоти, оброблені дуже артистично, обвіяні любовю

до природи й сього народа, приправлені часом жартом та іронією. Кілька оповідань належать до шедеврів світової літератури (як напр. незрівняна „Смерть дофіна“).

Відсвіжені подорожами в Прованс спомини молодечих літ піддали йому гадку обробити свою молодечу автобіографію в формі романа. Оселившись на зиму 1865/6 р. в сусідстві свого рідного міста Німа, щоб закінчити на самоті розпочату драму, він підпав такому впливу спогадів, що почав без всякого пляну описувати їх в виді історії „Маленького чоловічка“ (Le petite chose). Він проробив з запалом коло неї з півтора місяця, але туга по Парижу, навіяна випадковою візитом, перервала роботу: Доде закинув повість і вернув ся до неї тільки на другу зиму. Нову перерву зробила його женячка і він закінчив свою повість тільки в осени 1867 р. Під вигаданою назвою Данієля Ейсет описує тут Доде своє дитяче житє, гіркі молодечі літа, свою педагогічну діяльність і подорож у Париж, зимою, без доброго плаща, в гумових пантофлях, без шеляга в кешені, так що приїхав напів мертвим від голоду й холоду. На сьому кінчить ся автобіографічна частина романа; далі описуєть ся житє Данієля серед парижської богемі і його роачарованне в артистичних плянах, що закінчують ся прозаїчною женячкою з гарненькою міщаночкою і ролю спільника в торгівлі посудом „Лялюет і Ейсет“. Се була перша більша повість Доде; вона мала усьліх і сам Доде пізніше жалувал, що заскоро взяв ся за таку автобіографічну роботу, не маючи відповідної зручності, щоб аужити сей матеріал. Дійсно, не вважаючи на дуже гарні епізоди (взагалі перша, автобіографічна половина випала дуже гарно) цілість стоїть значно низше від пізнійших великих романів Доде.

Тим часом в житю Доде перейшли важні переїни. 1865 р. вмер його покровитель Морні, і він покинув свою сінекуру; приглянувши ся за сі роки до закулісового політичного житя, він зненавидів на віки політику й не шукав собі від тепер ніякої служби, взагалі ніякої суспільної діяльності. Свої антипатії до політичної діяльності він висловив у горячій інвективі при кінці свого „Роберта Гельмона“: „Я ненавиджу тебе, політико!... Я ненавиджу тебе, бо ти грубіянська, несправедлива, криклива, балакуча, бо ти — ворог штуки і праці, бо ти покриваєш своєю покривкою всяку дурощ, усяку претенсійність, усяку лїноту. Ти великий ворог чести, ти навчаєш брехні, викрутам, і через тебе совістні люде стають приятелями негідників, тому лише що вони

належать до тої самої партії. А найгірше ненавиджу тебе за те, політико, що ти знищила в наших душах любов до вітчизни, саму ідею вітчизни“... Літературна репутація Доде була вже о стільки вироблена тепер, що він міг сміливо глянути в очи своїй долі і пустити ся на ролю літератора, залежного тільки від своєї здібности і симпатій публіки.

Він міг тепер до волі вибирати собі місця для мешкання й дійсно звичайно кочував з місця на місце, то вибираючи глухі закутки, де міг би спокійно працювати, то нові, інтересні місця, де міг би запасати ся матеріалом.

1867 р. він оженив ся, і дуже щасливо; в виданій кілька років пізнійше серії оповідань п. т. Жінки артистів, він очевидно розуміє свою долю, говорячи чужими устами про велике ризико в шлюбі для артиста: „Чим більше я розумію шлюб, тим більше чудую ся тому щастю, яке випало мині. Я подібний до тих, що минули небезпечність, не знаючи її й тільки потім уже блідіють з перестрашу, дивуючись своїй відвазі“. В своїй жінці він знайшов людину, що не тільки могло спочувати його благородним інтересам, але бути спільником його праці, завдяки своему смаку й літературній здібности, які виявила в своїх „Вражіннях природи й штуки“. „Вона так багато брала участі в усім, що я писав!“ пише про неї Доде. „Нема сторінки, котрої вона не переглянула і не кинула на неї свого блакитно-золотистого кольориту“.

Женячка повинна була внести більше порядку в циганське житє Доде. Роки по його шлюбі визначають ся великою плідністю. Він ставить кілька пєс, докінчує „Листи з млина“ і „Маленького чоловічка“, нарешті 1869 р. розпочинає друк „Пригод Тартарена з Тараскона“, одного з найбільш популярних і справді вдатних своїх творів, навіяного подорожами в Прованс і Альжир.

Але сю працю перебили бурі, що перевернули з низу до гори все житє Франції: франко-пруська війна, облога Парижа, упадок імперії, комуна. Доде не зістав ся насивним свідком сих подій; він вступив до одного з піших баталіонів, брав участь в обороні Парижа, був у кількох перестрілках. Глибоке вражінне від сих подій і маса спостережень серед таких незвичайних обставин навіяло Доде множество оповідань, зібраних ним, разом з иньшими, в кілька серій: Les lettres à un absent (Листи до неприємного), Les petits Robinsons des caves ou le siège de Paris raconté par une petite fille de huit ans (Маленькі Робінзони пивниць або облога Па-

рижа, оповідана восьмилітньою дівчинкою), Contes du lundi (Казки понеділкові), Contes et récits (Казки й оповідання), Robert Helmont (імя героя). В оповіданнях, викликаних останніми подіями, чується тяжка туга з причини нещастя вітчизни, гуманне почуття, подражене епізодами війни, враження контраста війни з спокоєм природи й звичайного життя. Особливим артизмом своїх оповідань визначається серія Contes de lundi (1873); і тут, як у „Листах з млина“, маємо кілька справдешніх брилянтів грації й чуття *).

До сих же років належать дві драми: Lise Tavernier і Arlesienne (1873) і збірник оповідань: Les femmes des artistes (Жінки артистів), спостереження над родинним життям артистів, над звичайним особливо в цих кругах дісонансом чоловіка й жінки; між ними стрічаємо часто легенькі анекдоти, комічні жарти.

Драми Доде, як я вже згадував, не мали успіху (ще найбільше мала його перша п'єса La dernière idole); нові п'єси — Lise Tavernier і Arlesienne теж були прийняті публікою дуже холодно. Неуспіх Арлезіанки мусів особливо вражати Доде; він обробив тут в формі драми сільську любовну історію (оповідану ним в оповіданні того ж імени) і працював з захватом над нею, бажаючи передати в ній весь оригінальний чар свого улюбленого Прованса. Але на публіку вона не зробила враження, не вважаючи на гарну обстановку й талановиту музику Візе. Сам Доде пояснює це тим, що провансальський побут був занадто чужим для цієї публіки. Але властива причина неуспіху цієї й інших п'єс лежала глибше — нерівняний оповідач, Доде був дуже мірним драматургом. Арлезіанка була його найліпшою п'єсою, але й вона може хіба здивувати своєю примітивною конструкцією у такого майстра: се історія парубка, закоханого в міщанку з Арля, що не може женитися з нею, бо за нею звісна негарна історія, але й не може переболіти своєї нещасливої любові й кінчить самоубійством. Сценарій дуже примітивний, без усяких ефектів, подекуди мелодраматичний, розвій інтриги млявий, характери ледви зачеркнені, шаблонні.

Вже під час репетицій Доде відгадав, що п'єса упаде, і як сам пише в своїх записках, тоді ж задумав залишити свої прован-

*) Вибір із цих двох серій — *Lettres de mon moulin* і *Contes du lundi* редакція має замір подати в одній з дальших книжок Л. Н. Вістика.

сальські теми, „оповідання про коників і Арлезіанок, містраль і млин“ і перейти до тем більш близьких і цікавих для цієї публіки образів її власного життя, її інтересів, її атмосфери. На перший раз він задумав узяти темою історію якоїсь небудь промислової фірми. Так повстав у автора плян роману Fromont jeune et Risler aîné, першого з серії тих більших романів з парижського життя, що на них головню оперта всесвітня слава Доде. Сей момент можна уважати поворотною точкою в його літературній кар'єрі. Ним закінчується перший період літературної діяльності — період розвою, коли Доде перепробував себе в поезії, новелі, драмі, і зробивши вже собі імя дрібними новелями, звертається до того, що дійсно було найбільш відповідним для нього. Починається період найбільшого розцвіту його таланту, що обіймає менше десяти літ, на границі четвертого і п'ятого десятка літ життя Доде, головню від написання Фромона (1873) і до вихода Руместана (1880).

Ми приглянемося ближше шедеврам, котрими зазначився найвищий розцвіт творчости Доде. Першим з них був „Молодий Фромон і Ріслер старший.“ *) Як я вже згадував, Доде задумав його як контраст до своєї Арлезіанки. „Бувши сином промисловця, я знав усі нитки промислових товариств, що спільними інтересами звязують, іноді довгі літа, людей зовсім відмінних вихованням і вдачею. Я знав, яка задрість і ворожеча коренить ся в родині таких співників, особливо серед жінок, більше перенятих кастовими упередженнями, ніж чоловіки — знав усі темні сторони цього спільного життя. В Німі, в Ліоні, Парижі я в своїй власній родині знав десятками такі товариства і став обмірковувати плян драми, де головню вага мала лежати на честі фірми і колективнім розумі співки.“ Але для інтересности драми Доде прийшлося дати більше місця любовним інтригам і тим ослабити початковий плян. У своїх записках він висловлює надію вернути ся до нього, але се йому не вдало ся.

„Фромон“ був задуманий з початку на драму. Драма була майже скінчена, коли неуспіх Арлезіанки знеохотив Доде, так що він постановив не писати більше драм, „зібравши всі неприхильні рецензії для перестороги від драми на пізніше“, і переробив Фромона на роман. Доде бачив у тім причину „конвенціональної

*) Толкований на руське в бібліотеці найзнаменитіших повістей.

і романічної фабули“ цього роману, але власне сій обставині, що Фромон був з початку обміркований на драму, завдячуємо ми прекрасну конструкцію цього роману: тут нема нічого зайвого, ніяких побічних епізодів, акція розвивається енергично, цілість заокруглена. З погляду конструкції се безперечно найліпший роман Доде, бо взагалі сей майстер не був сильним у архітектониці: виробивши свою манеру на дрібних новелях він не міг звичайно відкинути покуси — розробити якусь гарну подробицю, вставити в роман бічну історичку і т. п.

Але і що до свого змісту Фромон стоїть дуже високо своєю життєвостю й артизмом. Як поясняє Доде, більшість його фігур змальовано з живих осіб, хоч — як звичайно у Доде і як взагалі повинно бути в справдешній творчості — се не було невільниче копіювання, а свобідне перетворення реальних елементів. Дійсно, в романі відчувається живе життя, живі люди. Головною особою в романі стала фігура Сідонії; донька збанкрутованого купця, выросла вона в бідній і безтолковій сфері парижських *gâtés* — невдалих людей, з пристрастним бажанням діяти багатства й роскоші і сей ідеал багатства втіляється для неї в сусідній фабриці тапетів Фромонів. Відкинувши перспективу шлюбу з закоханим у ній молодим інженером Францом Ріслером, коли їй блиснула надія одружити ся „з фабрикою“, вона заставляє свої сітки по черзі на спадкоємця фірми, молодого Фромона, на його діда простака Гордінуа і на решті встигла зловити нового спільника фірми — Ріслера, Францового брата, старшого вже чоловіка, добродушного інженера, зайнятого своїми рисунками й плянами винаходів. Заливши таким чином на фабрику, Сідонія з своєю ненаситною пристрасстю до роскошів починає її руйнувати, розпочинає інтригу з другим спільником — молодим Фромоном і приводить фірму до руїни. Коли каспер Плянус спроваджує з Єгипта Франца, аби той якось відкрив очі Ріслерови на руїну, Сідонія завертає голову Францови й виманивши від нього любовний лист, спокійна вже, що той її нічого не зробить. Але катастрофа таки приходить: Плянус відкриває очі Ріслерови, той робить страшний погром у себе дома, Сідонія тікає, та пускає ся на малі сцени співачкою, а Ріслер реалізує все майно для ратвання фірми та виіркши ся спільництва, вступає знову урядником до неї, яким був давнійше. Фірму він поправив і аобогатив, завдяки своєму винаходу, але його серце розбите. Побачивши раз жінку на якійсь огорожковій сцені, а слідом

по тому прочитавши ту любовну записку Франца, що переслала йому Сідонія для пімсти, він вішається з розпуки в якійсь дюрі. Тим закінчується історія.

Роман розкриває перед очима багату панораму парижського життя — не дурно назвав Доде сей роман „образки парижського життя“; майстерно описані ті збомбардовані люди — родина Сідонії й їх сусіди; далі іде паралель позитивних і негативних типів — з одного боку чесні Ріслери, каспер з сестрою і прекрасна жінка Фромона, з другого — негідниця Сідонія, слабкий, безхарактерний Фромон, безсердечний Гордінуа, і в контрасті до безсердечної, руйнної інтриги Сідонії безмірно жалібна, поетична історія нещасливої любови до Франца хроменької Девіре (Дезідерії) і її передчасної смерти по нещасливій пробі утопити ся. Між шедеврами Доде, Фромон займає коли не перше то одно з перших місць. Публіка його прийняла дуже симпатично, і від тоді, протягом двадцяти п'яти літ він вістається одним з найпопулярніших романів європейської літератури. Успіх був над сподівання. Видання роману йшло за виданням, і зараз же переложено його на всі головніші європейські мови. Він властиво сотворив славу Доде і зробив його найбільш популярним з тієї літературної плеяди, до котрої він належав. „До появи його, пише Доде, я мав признание тільки в невеликім кружку літератів і ніколи не мріяв про популярність“.

В тіснім генетичнім звязку з Фромоном стоїть „Набаб“, *Le Nabab*. Доде розпочав його слідом за Фромоном, але йому пребивсю роботу „Жак“ — тема цього роману так опанувала його, що він покинув „Набаба“ й вернув ся до нього вже скінчивши Жака (вийшов „Набаб“ 1878 р.)^{*)}. Як і в „Фромоні“, Доде і в Набабі мав замір розвинути широку панораму парижського життя — тільки інших кругів: аристократів, спекулянтів *en grand*, артистів, взагалі модний світ, в противність буржуазному кругу Фромона, його ремісників і дрібних *gâtés*; як і „Фромон“, сей роман має титул „Начерки парижського життя“. Але тим часом як у „Фромоні“ свою широку панораму Доде сконцентрував так, що вона становить одну цілість, де нічого не можна виірвати або скоротити, де вся ся галерія образів розвивається в одній інтризі, так що читач зовсім не відчуває скомплікованости її, в Набабі

^{*)} По руськи толкований в бібліотечі найзнаменитіших повістей.

панорама вістає ся панорамою й се багатство типів, образів, контрастів досить слабо тримає ся купи. Ми маємо тут не одну, а три або чотири історії, досить слабо звязані особою „Набаба“, головного героя.

Селянин із Прованса Жансуліє, доробивши ся великанського маєтку в Тунісі, де він мав комісійний дім, задумує відпочити на лаврах і їде в Париж, щоб там віддати ся суспільній діяльності, здобути собі впливове й славне становище. Неосвічений, необнаємлений з парижським життям, добродушний і по своєму чесний, він попадає в лаби різних шарлатанів, що починають його стригти кілька влізе: один тягне з нього сотки тисяч на інститут для новонароджених, підмаюючи перспективою ордеру за се, й дійсно дістав ордер, але для себе самого; другий тягне ще більше для шахрайства під фірмою корсиканського гіпотечного банку, обіцяючи перевести його при виборах депутатом від Корсики, третій спродає йому безпотрібні образи за казкові суми і т. д. А тим часом під ним неустанно рие його ворог ще з Туніських часів, багатий банкир Гамерлінг. Серед різних ударів і неудач щастє почало начеб то усміхати ся бідному Набабу, як його навивають у Парижі (властиво так звуть ся індійські князі) і він знайшов собі опікуна у князі Мора, при виборах на опорожене місце в Корсиці правительство виставляє його своїм кандидатом (виборчі практики Наполеона III можуть показати ся галицьким читачам чимсь дуже близьким!) і викинувши купу грошей виборцем Набаб вибраний послом. Се дуже важно для нього, бо Гамерлінг встиг підняти проти нього туніського бея, маєтності Набаба в Тунісі й капітали мають бути конфісковані і тільки впливом свого посольства Набаб надієть ся відвернути се. Але він заскоро відіпхнув від себе своїх експлоататорів, уважаючи своє становище певним: не давши грошей журнальному бандиту, що писав йому реклами, він накликає на себе брудні статі, переслідування в пресі. Його помішали з старшим братом, що промишляв дуже брудним ремеслом у Парижі, і тепер весь бруд сей виливають на нього, тим часом як він з любови до брата та до матери не відважує ся відкрити сього. До тогож умирає його опікун Мора. Вибори Набаба касують при верифікації, паскудять його репутацію; Париж відвертає ся від нього, мов би від негідника, і Набаб умирає під вражінням сього.

До сеї основної історії приплетено ще кілька бічних: дуже старанно описана фігура князя Мора, його кохання до різьбярки Феліції Рієс, в котру був заразом закоханий і його доктор Дженкіне, смерть Мора, родинні історії Дженкінса, роман його насерба з одною із панив Жуазів, тим часом як у иньшу закохав ся секретар Набаба. Родина Жуазів з своєю іділею має служити контрастом до брудного Парижа, змальованого в иньших епізодах, але сей епізод дуже слабо звязаний з історією Набаба; фігури Мора і Рієс очевидно занадто заінтересували автора, і хоч самі по собі інтересні, вносять теж диспропорцію. Фігуру Мора Доде зробив зі свого опікуна князя Морні, трохи ідеалізувавши її. Головна фігура романа — Набаб — теж не видумана: оригіналом для неї був якийсь Браве, селянин із Лянґдока, що доробив ся маєтку в Гнигті й 1863 р. кандидував на посла; він звернув ся тоді до Ернеста Доде, аби сей попірав його кандидатуру в пресі, то й Альфонс Доде був знайомий з Браве через брата; Ернест Доде каже, що його брат дуже живо змалював образ сього Набаба. Фігура ся безперечно дуже удала ся Доде, як і фігура Мора; окрім того маємо ряд дуже удалих типів різних спекулянтів, аристократів-шахраїв, без шеляга в кишені, і чудесні поодинокі епізоди, як напр. смерть і похорон Мора. Взагалі, полишаючи ні боці той брак цілости, роман своїм змістом стоїть дуже високо.

Як я вже згадував, „Набаб“ припізнив ся тому, що Доде раптом опанувала тема його Жака. Історія бідного хлопця, описана там, перейшла на очах Доде кілька років перед тим: мешкаючи під Парижем в Champrosay, Доде познайомив ся з сям хлопцем, коли той, підірваний занадто тяжкою для нього долею робітника, котру накинув йому любовник його матери, жив там на самоті. Доде заопікував ся ним, примістив його на службу в Альжирі, але й алжирське підсонє не вирятувало бідного сухотника, і він умер 1871 р. не діждавши ся листу від матери. Ся історія дуже зворушила Доде. Коли його приятель Дроз піддав йому гадку, що з неї могла би бути добра тема повісти, вона так сильно опанувала Доде, що він покинув розпочатого „Набаба“ й кинув ся обробляти Жака. Так з'явила ся ся „жорстока, понура, повна гіркости книга“, як її характеризує Доде сам. Найбільший з його романів (він вийшов у двох томах 1876 р.), він робить безперечно найсильніше, найтяжше вражінне з усіх романів, і се, разом з великим розміром, було причиною, що він мав значно менший

успіх, ніж Фромон. „За багато паперу, синку!“ сказав Фльобер, котрому присвятив сей роман Доде. „Мині закидали, пише він сам у своїх записках, що я надто розписую страждання бідного мученика. Жорж Занд писала міні, що книга зробила на неї таке прикре вражіння, аж не могла робити три дні!“ Сьому можна вірити. Мині й тепер живо пригадується те незмірне вражіння, яке я мав від сеї книжки, тоді ще десяти-літній хлопець, так що й тепер, по двадцяти літах, я з певною неохотою брався до її перчитання.

Фабула книги дуже проста. У кокотки, що називає себе Ідою де Барансі, жінки доброї, тільки незмірно пустої, є син Жак, чи Джек, як вона називає його, пещена дитина, що ніколи не знала свого батька і тим більше любить свою маму. Час його віддати до школи, але єзуїти, до котрих звернулася Іда, згодилися прийняти сина кокотки тільки під умовами. Іда не приймає їх і вражена сею невдачею, поручає своїй покоївці примістити десь сина, що й попадає в дюру, звану гімназією Моронваля, шарлатана, невеликого публіциста, що ловив у свою „гімназію“ головно дітей з кольоній; прекрасно описана тут ся „гімназія“, її вихованці й професори з „недалих“. Один із професорів сього інститута, невеликий поет д'Аржантон, причарував своєю „ідеальною“ вдачею матір Жака, і та покинувши свого попереднього опікуна, стала жити з ним. Се було нещастям для Жака, бо д'Аржантон зненавидів хлопця й став його злою долею. Коли Жак утік з тієї шарланської гімназії до матери, д'Аржантон з початку береться його вчити, потім признає тупою головою й залишає, а коли хлопець знайшов собі приятеля в сусіднім лікарі Рівальсі, що підучив його, щоб віддати до ліцея, д'Аржантон наперекір постановив віддати його в науку ковальства. Вищечена дитина попадає в маюкультурну робітничу верству, де пропадають початки науки, положені Рівальсом. Але хлопець усе терпить: він мав ідеалом заробляти стільки гроша, щоб узяти до себе матір, дуже поневіряну „ідеальним“ поетом. Щоб більше діставати платні, він іде палячем на корабель, занашує там здоров'я і ледви не гине, коли його корабель тоне. Калікою вертається він до дому. Доктор Рівальс знову бере його в опіку, радить учити ся медицини; він хоче видати за нього свою внучку Сесіль, що її Жак дуже любить і Жак з запалом береться за працю, але здоров'я його підірване; хвильове непорозуміння з Сесілю добиває його: він уми-

рає в шпиталю, не діждавши ся матери, коханням до котрої жив.

Історія бідної дитини, такої доброї й сердечної, талановитої й чесної, котру її мати занашує несвідомо, а бездушний д'Аржантон свідомо нищить, робить сильне вражіння, але вона трохи розтягнена. Доде подавав до дійсної історії те що, як службу палячем, як передсмертні невдачі, і тим занадто розтягнув історію; перша половина її безперечно ліпша від другої; кінець зроблений якось гей би з нехочу: видко ослаблення енергії й творчої фантазії автора: служба палячем зроблена кількома штрихами, а останній епізод з Сесілю, мельодраматична історія, яку автор для неї видумав, доктор, що посилає сухотника в Париж робітником, аби по дню працював, а в ночі готував ся до іспиту, се все трохи пеє вражіння сеї в усякім разі прекрасної книги.

При кінці 70-х р-ів Доде рік за роком видав три прекрасні романи — 1878 р. вийшов Набаб, 1879 — „Королі на вигнання“ (Les rois en exil) і 1880 — „Нума Руместан“ (Numa Roumestan). В своїх записках Доде каже, що „Королі на вигнання“ виношували ся й найбільше коштували йому праці з усіх романів. В 60-х р. у Парижі перебувало чимало позбавлених тронів коронованих осіб, і Доде трапляло ся бачити їх не раз; сам він виріс у роялистичній родині, переиятий горячим одушевленням для законного короля, й сей контраст пустих фігур самих королів, що на вигнання показував себе особливо виразно, з тим горячим одушевленням і пожертвуванням, які вони викликали в людях, був головною ідеєю нового роману. Початок же до нього дала гадка, що прийшла якось Доде в голову, як він оповідає — коли він дивив ся на руїни Тільрійського палаца і думав, яково то було дивити ся на сї руїни вигнаним королем в Парижі — отже та сцена, котрою відкривається роман. Ухопивши ся за сей плян Доде почав студіювати життя вигнаних монархів: мемуари з часів вигнання французьких Бурбонів і життя різних вигнаних королів у Парижі; се, розуміється, задало багато роботи, бо сам Доде не мав вступу в сї круги і мусів збирати різні побутові подробиці через людей. Чимало зверхніх подробиць він узяв для свого короля з сучасного парижського вигнанця — князя Мадридського. З другого боку задумавши втілити народню віру в короля в особі Мери, він змалював під сим іменем горячого молодика, апостола роялізма, що його він стрічав у Парижі за своїх молодих літ; звав ся він Констан Теріон, і не вважаючи на свої здібности

загинув з голоду кілька років перед тим; на нього переніс Доде свої дитячі спогади про провінційальний роялізм, серед котрого він виростав. Так сформувався сей роман; на жаль тільки, Доде не поясняє, як сформувалася в його голові третя (поруч короля і Мєро) головна особа роману — королева*).

Зміст роману такий. Король і королева Ілїрії (розуміється — видуманого королівства), стративши корону в революції, після героїчної боротьби, де головною героїною була королева, а тільки висувала наперед свого чоловіка — пережитого й безхарактерного Lebe mann'a, — приїждять у Париж. Королева повна енергії далі боротися й відвоювати назад корону, король не має зовсім ніякої охоти до того, махнув рукою на корону й кинувся у вир парижського гулящого, розпустного життя, зовсім задоволений теперішнім. Він зводить романи з кнїпами, кидає грошима, а коли їх не стає — починає продавати ордери, а далі задумує виректи са прав на корону, бо за те йому сойм обіцяв вернути королівські маєтности. Він тоді понався в руки зручній банді шахраїв, що його стригли, кілька влізе, використовуючи його замишування до одної із спільниць сеї банди. Королева все вносила мовчки, з гідністю королеви, найшовши моральну опору в особі учителя свого сина, горячим і талановитим Мєро; вона запобігла виреченню, зі своїми прихильниками організувала експедицію в Ілїрію, а коли король своєю легкодущістю підвів її учасників під сокиру ката, змусила його виректи ся корони на користь свого малого сина. Тільки сей синок, адегенерований вже від уродження, починає слїпнути від нещасливого випадку — в око йому трапила куля з рушниці Мєро. Ся пригода привела до прикрої сцени: королева відослала Мєро, хоч несприятливо почала любити сього красномовного речника її переконань. Мєро умирає від сього удара. Королева в тяжкій журі: син-король став замістом її життя останніми часами, по всіх розчаруваннях від чоловіка, а тепер перед нею стала дїлема: зробити операцію, ризикуючи життям сина, або дати йому осліпнути і з тим стратити надїю, що корона вернеться до нього. Незвичайно гарною сценою, де почуте матери бере гору над почуттями королеви, кінчить ся роман.

Завдяки ширшому підкладу, роман має досить одноцільний характер, хоч не дорівнює що до композиції Фромону. Король

*) По руськи толкований в бібліотеці найзнаменитіших повістей.

Ілїрії й королева, Мєро і маленький королевич схарактеризовані прегарно, чудесно описаний маломіщанський провінційальний легітимізм і мізерність самих королів; але банда шахраїв, що обробляють короля Ілїрії, і її шеф Левіс роблять трохи неприємне вражіння епізода бульварних романів, хоч Доде на закиди критики й боронив реальність сього епізода. Помилкою здається мені й весь випадковий елемент, введений у роман, що нарушує, щоб так сказати, типовий характер подій: випадок з раною малого королевича, його анемічність і слїпота, що розбиває рахунки королеви.

Не вважаючи на те, що роман має характер похоронного співу над легітимізмом, його прийнято прихильно і в легітимістських кругах. Один з критиків писав: „Не знаю, чи Альфонс Доде писав свій роман під впливом республіканського чуття. Знаю тільки, що все гарне, чутливе, все глибоко-поетичне і світле в нїм, що викупає і ослаблює жорстку правду роману й підіймає його над травіальністю реалїзму — се як раз роялістичне чутє!“ Дїйсно, стоючи далеко від політичної боротьби, Доде вмів глянути на сю тригедію роялізма зовсім об'єктивно, шукаючи людину на троні, як шукав її на найнижших ступенях суспільности.

Нуму Руместана Доде уважав найліпшим зі своїх романів, бо сюди вїс він найбільше творчости. Його задачею було — потягнути паралелю між північним французьким типом і полудневим, виказати їх ріжницю в темпераменті, характері і т. п. Не треба забувати, що полудневі Французи — Провансальці — й північні, се два зовсім відмінні етнографічні і антропологічні типи: мова, темперамент, характер, побут, культура — все відмінне, і тільки урядова культура й література для інтелїгенції в'яжуть до купи сі два осібні народи.

Ми знаємо, що Доде сам був Провансалець з роду й у своїх молодечих писаннях нераз із замишуванням описував природу, побут, легенди Прованса; він любив тутешню мову, сприяв провансальським літературним змаганням, клав натиск на її зроумілість для найнижших верств, був приятелем найвиднішого провансальського поета Містрала, хоч сам завсїди працював тільки в французькій літературі. Таке роздвоєннє, досить несприятичне саме по собі, треба пояснити тим, що Доде був міщухом, з народом не сходяв ся за молоді і рано переїхав у Париж, по друге —

тим, що національний і літературний рух у Провансальців дуже слабкий, а культурна централізація у Франції дуже сильна.

Сі обставини, що з молодю відірвали Доде від полудневого життя й призвичаїли дивитися на нього оком глядача, дали йому спроможність, при його любові до Прованса, бачити й негативні сторони місцевого типу й життя. Як поясняє сам Доде в своїх записках, він від давна збирав у особній нотатці все характеристичне для своєї тіснішої вітчизни. На основі цих матеріалів він і задумав схарактеризувати полудневий тип в його найбільш виразних, яскравих прикладах, і так повстали його повісті — трильогія Тартарена і Нума Руместан.

Фабула в Руместані не має особливого значіння; головна задача — в ряді різних ситуацій, в масі деталей схарактеризувати полудневий тип в його негативних проявах: його бомбастичність, нахил до блигерства і фрази, надмірну фантазію, легку, нестійку вдачу, близьку до безхарактерності, що готова забути все під впливом хвилі, брак витривалості при безперечній талановитості, і т. и. Головним репрезентантом цього типа виступає в романі Нума Руместан, Провансалець, що завдяки своїм здібностям, а ще більше — певности себе, фразерству й політичній еластичности робить швидко кар'єру, стає депутатом, а далі міністром. Ми бачимо, як розкидає він на всі боки обіцянки, які зараз же забуває, як пильнує він гарної фрази і пози, і як маловажить переконання, обов'язок, бачимо безпринципність його в політиці й безхарактерність у приватнім життю. Поруч головної фігури Руместана бачимо кількох його земляків: тамбурниста Вальмажура, що його Нума спровадив надмірними обіцянками у Париж, і вічного прожектера і фантаста Бонпара. Контраст з Нумою становить його жінка Розалія, інтелігентна, розумна жінка з північної Франції, віддана своїм обов'язкам і замкнена в собі; вона ненавидить полудневий тип, котрого вірець пізнала в своїм чоловіці, й слухаючи бомбастичну промову чоловіка на хрестинах дитини, боязко питає себе, чи й її син виросте на такий тип як його батько. Навпаки її сестру зваблює полудень своєю поезією, своїм чаром і вона закохується в тім нещасливім Вальмажурі, уважаючи його артистом і поетом, чим він не був зовсім; смерть її від сухот розв'язує історію.

В Руместані добачували портрета котрогось із видніших Провансальців — особливо Гамбетти, але Доде запевняє, що сотво-

рив свій тип на основі обсервацій. Сі здогади про ту чи иньшу особу в Руместані показують з одного боку, що дійсно полудневий тип ухоплено в сій фігурі дуже живо, хоч і в негативних його прикметах, з другого — що Доде дійсно не мав живої моделі перед собою. Фігури Вальмажура й Бонпара списані з живих людей. Взагалі фігури романа виначають ся великою живенністю, хоч полудневий тип і представлено односторонно.

Коли в Руместані Доде хотів схарактеризувати свій рідний Прованс реальним образом, в Тартарені він робить те саме карикатурою. Перший начерк Тартарена належить до перших років літературної діяльності Доде; переробивши з нього довше оповідання, він почав друкувати його, як я вже згадував, 1869 р. під титулом *Aventures prodigieuses de Tartarin de Tarascon* (Дивні пригоди Тартарена з Тараскона). Автор описує маленьке провансальське місто, зібравши на ній комічні приклади маломісточкового місцевого життя (сі прикмети автор зібрав в иньшій, сусіднім місті, а вибрав Тараскон, уподобавши собі се гучне ім'я), і на тлі його — головного героя Тартарена, маломіського аматора ловецьких історій, що прохопивши ся ненароком, потім для піддержання своєї слави мусів їхати в Альжір стріляти левів. Доде при тім повторяє по часті, в оригінальній формі, Дон-Кіхота, з тою тільки різницею, що наділяє Тартарена, як заявляє сам, рекомендуючи свого героя, заравом прикметами героїчного Дон-Кіхота й вигідного Санчо-Панси.

Безпретенсійна, з великим талантом і сердечним гумором написана історія придбала собі велику популярність, самому-ж Доде ся тема так припала до смаку, що він вернув ся пізніше до неї й видав ще дві повісті про тогож Тартарена: *Tartarin sur les Alpes* (Тартарен на Альпах, 1885) і *Port Tarascon* (Тарасконська пристань, 1890). В першій з них від оповідає, як в Тарасконі заснував ся альпійський клуб, головою котрого був Тартарен; для піддержання свого престижа він пустив ся полавити по справжніх Альпах (бо тарасконський клуб задовольняв ся лаженнем по сусідніх горбах); історію пригод в сій екскурсії, що новою славою окриває Тартарена в очах Тарасконців, описує ся друга повість. Третя оповідає, як Тарасконці збаламучені проїдисьвітом, що заложив товариство для колонізації острова, ніби купленого ним від дикунів, пустилися колонізувати сей острів, названий Порт-Тарасконом Розумієть ся, обманство викрило ся, колоністи ніяких

обіцяних благодатей на острові не знайшли і в кінці Тартарен, що в добрій вірі був головним агітатором сеї колонізації, опинився перед карним судом. Хоч його й увільнено, але слава його загинула, й він емігрував із Тараскона, а за кілька місяців умер, як Дон Кіхот, розчарований у своїх мріях.

Гумор і іронія не зрадили Доде на протязу цілої сеї трилогії. Розуміється вражіння троха ослаблюється, і особливо друга частина робить менше вражіння по першій, але перенісши свого героя в зовсім відмінні обставини, Доде й тут піддержав інтерес оповідання (безпотрібно приплів він тільки російських анархістів сюди — воно трохи ослаблює вражіння для людей, ліпше від Доде обаянених з тим, чим були російські анархісти). Для третьої частини Доде вибрав зовсім нову тему (здається — під впливом тих колонізаційних шахрайств 70-х р., що їх згадує в передмові) і тим надав оригінальність сій третій частині, хоч перша частина все таки лишається чи не найліпшою, як перший, свіжий концент. В усякім разі завдяки Доде Тарасконці стали світовими героями, а „тарасконада“ стала загальним терміном для означення фантастичних блахманів.

М. Грушевський.

(Конець буде).

Хроніка і бібліографія.

I. Літературні вісті і уваги.

Заборона укр. мови на археологічному з'їзді в Києві. Наукове тов. ім. Шевченка одержало від київського відділу комітету для устроєння XI археологічного з'їзду д. 22 ст. ст. лише звістку про заборону укр. мови в виголошуванні рефератів і дискусій на тому з'їзді. Д. 17 липня предсідателька головного комітету, графиня Уварова, одержала сю звістку телеграфічно від Великого князя Сергія Михайловича і зараз переслала її голові київського комітету, котрий і завідомив про сей сумний результат наше товариство. Справа буде, здається, мати епілог на самім конгресі. По нашій думці вона повинна довести до ревізії правил уставлених для археологічних з'їздів, а особливо статі 29, що виглядає скорше на мисловку, ніж на правило поважних наукових зібрань. Сказано там: »Всѣ разсужденія и пренія въ засѣданіяхъ съѣзда, какъ общихъ такъ и частныхъ по отдѣленіямъ, происходятъ на русскомъ языкѣ, но Ученый комитетъ можетъ назначить особыя засѣданія на французскомъ, нѣмецкомъ и южныхъ и западныхъ славянскихъ языкахъ«. Наукові конгреси в західніх краях відбуваються — така вже там випробила ся практика — на чотирьох мовах: англійській, французькій, німецькій і італійській. Для чого-б реферати і дебати на російських з'їздах, при задержанню російської мови як урядової, не могли-б відбуватися на всіх словянських мовах? Здається, ані шкоди з того не було-б

нікому, ані неорозуміння ніякого, бож учені археологи і історики, учасники таких з'їздів, звичайно мусять розуміти словянські мови, бодай ті, на котрих їм приходить ся читати наукові праці в своїм фаху. А власти в самім правилі хитру клявзулю, що допускає на з'їзд принципіально не всі словянські мови, а тільки деякі з них, допускає горішню і долішню лужицьку, словінську, а не допускає українську, се справді недостойна іграшка. Інцидент з Науковим тов. ім. Шевченка, котрий, знаємо се напевно, обурює богато російських учених, що мають на оці тільки інтереси науки без огляду на скриті політичні чи партійні тенденції, повинен би причинити ся до поставленя сеї справи на чистоту.

Справа участі делегатів Наук. Тов. ім. Шевченка в археологічному з'їзді. Міністер освіти повідомив предсідателя з'їзду, що він може здобути дозвіл на читання по українськи рефератів галицьких учених на таких умовах: Сі реферати будуть предложені на зовсім особних засіданях, не публичних, на котрих допущено буде не більш як 25 членів з'їзда, вибраних президією з'їзда. Президія з'їзда дуже обурена такими умовами і не уважала можливими прийняти їх. Розуміється ся, що й наші галицькі учені ніколи не згодили-б ся на таке.

В наслідок такого рішення вислало Наук. Тов. ім. Шевченка до комітету археол. з'їзда в Києві отсе письмо з датою 20 8 1899: Маємо честь повідомити,

що з причини недопущення українсько-руської мови до рефератів на з'їзді Наукове Тов. ім. Шевченка не може взяти участі в ньому, бо се недопущення не тільки робить практичну перешкоду для тих членів, що не володіють російською мовою, але всім взагалі робить таку участь морально неможливою. Др. І. Франко. В. Гнатюк.

Подасмо тут реєстр рефератів, що мали бути виголошені на з'їзді членами нашого товариства: 1. Про положення галицького Звенигорода, 2. Розкопи в селі Чехах, 3. Молотовський скарб, 4. Анти і їх прародина, 5. Розвідка про руських Хорватів, всі проф. М. Грушевського, 6. Причини до історії Угро-руської мови і літератури, др. Олександра Колесни, 7. Русини Прип'ївської єпархії і їх говори, 8. Писні про Яношика у Словаків, Польців і Русинів, оба В. Гнатюка, 9. Руські землі польської корони при кінці XV в., 10. Козаки між 1626—1630 р., оба Ст. Рудницького, 11. Диялект і вірування Гуцулів, В. Шухевича, 12. Історичне тло в Слові о полку Ігоревім, др. В. Копцевського, 13. Якуб Гаватович (Гават), автор перших руських інтермедій, М. Павліка, 14. Карпатське письменство XVII—XVIII в., 15. Новий причинок до пізнання літературної діяльності Ів. Вишневського, 16. Уривки староруської поеми на апокрифічні теми, 17. Псевдо-Матвієве євангеліє про вродження і дитство Марії і Ієуса і його следи в українсько-руській апокрифічній літературі — всі чотири др. Ів. Франка, 18. Зносини Виговського з Польщею Д. Коренця, 19. Орнаментика галицько-руських писанок, 20. Суспільні веретви Галичини XIII в., оба др. М. Кордуби, 21. Угрозуські диялекти з неподвійними акцентом, Ів. Верхратського, 22. Причинки до розвитку літературного языка в Галичині на основі рукописних матеріалів, І. Кокорудза, 23. Принципи укр.-руської акцентуації і 24. Причинки до пізнання звичаєвого права галицького народу, оба др. В. Охримовича.

З'їзд славистів. Чеські слависти проф. Гебауер, Кадлец, Махаль, Нілдерле, Пастрнек, Полівка, Вльчек і Зубатий розіслали до всіх, хто працює на ниві словянської фільології (розуміючи те слово в найширшій значенні) поклик з запитанням, чи і з якими рефератами були-б згодні взяти участь у з'їзді словянських фільологів, котрий би мав відбутися в 1901 або 1902 році. «Багато є питань — пишуть вони — над якими-б ми ма-

ли радитись. Поперед усього про видане збірного підручника (compendium) про словянську фільологію, якого дуже потрібно. Важною темою могло-б бути питання, як записувати людські мови або диялекти словянські, як видавати збірну бібліографію. Важно-б було предложити или видати порядного церковно-словянського словаря, а також загалом видання словарів поодиноких словянських мов, уложених на одностайних основах, а в кінці великого всесловянського словаря. Все се — теми язикові. Подібні теми обробляли би і інші виділи словянської фільології. Далше з'їзд мав би радити над тим, яким способом мала-б бути плекана словянська фільологія, щоб осягти найкращий успіх. Головно ходило би про студії на університетах, значить, про організацію кафедр слов. фільології, семінарій, наукових подорожей і т. п. Таких важних питань і предметів до парад найшлося би досить багато, а голое збору, в котрім мали би участь усі поважні репрезентанти словянської фільології, певно не проговорив би не звернувши на себе увагу в мірадаїних сферах».

Щоб зрозуміти вагу піднесеного авторами поклику на першій місці підручника слов. фільології, досить буде вказати на те, що тепер кожда важливіша фільологічна галузь або має вже такі підручники, або працює над їх виданням. Перед зробили германісти, видаючи під редакцією Пауля «Grundriss der germanischen Philologie»: далі вийшов такий самий нарис романської фільології під редакцією Гребера, потім величезний нарис клясичної фільології під редакцією Івана Міллера, недокінчений ще нарис індійської фільології, а тепер розпочато вже видане нарису іранської фільології. В тих нарисах оброблює ся по змозі коротко, з показом історичного розвитку і здобутків найновіших праць, методику даної дисципліни, граматику, історію, археологію і літературу кожного поодинокого языка і народа, право, державні інституції, етнографію і т. п. Стільки знаємо, проф. Ягіч довгі літа носив ся з думкою видання такого підручника, для котрого конче потрібне є співробітництво спеціалістів із усіх галузей славистики і з кожного словянського народа. Ми не знаємо, що склонило шановного віденського професора до залишення його пляну; в усім разі піднесене сеї думки чеськими ученими вважаємо дуже щасливим; проєктований ними з'їзд зробив би

велике діло, коли би згодив ся на плян такого видання і знайшов способи його осущення. По думці чеських учених сеї з'їзд мав би бути початком цілого ряду періодичних з'їздів, що за приміром німецьких фільологів і інших фахових з'їздів відбувають ся за чергою раз у одним, то знов у другім краю і місті. Характер з'їздів мав би бути міжнародний, так що в них могли би брати участь учені всіх країв, що займають ся слов. фільологією і її помічними науками. Урядовою мовою кожного поодинокого з'їзду була-б мова того краю, де відбувається сеї з'їзд, прим. у Празі чеська, в Кра-

кові польська, в Білграді сербська, в Петербурзі або Москві російська, при чім однаковж кождому вченому вільно було би промовляти його рідною мовою. Перший з'їзд мав би відбутися в Празі. Він ділив ся-б на чотири секції, а власне 1) для язикознавства, 2) для словесности, 3) для народовіданя і 4) для археології.

Щиро вітаючи сей плян чеських учених і признаючи повну його реальність ми рівночасно мусимо вказати на розумне і справді гідне вчених людей постановлене в ньому питання про язикові відносини на з'їзді. Коли то на тих основах буде міг відбутися перший з'їзд у Росії?

II. Нові книжки.

Нове видане поем М. Макаровського. В ч. 169 «Руслана» розпочав др. Кирило Студинський друкувати в фелетоні нове видане творів сего українського письменника 40-вих років. Видане тексту поем попередив др. Студинський невеличкою розправкою, в котрій повторивши ті немогі дані про життя Макаровського, які подав ще 1848 р. А. Метлинський, у-перше друкуючи його поеми в своїм «Южнім руським Сборнику» і які повторяють сеї пізніші історичні укр. літератури (Петров, Огоновський) і ті писателі, що доторкають ся спеціально писань Макаровського (Вільхівський, Ошишківич, котрого статі, друкуваної в «Родимім листку», др. Студинський не згадує) — переводить детально порівнянє між «Наталею» і її віршем «Германом і Доротеєю Гете та» «Wie-taw»-ом Бродяїнського, не доторкаючись питання, чи Макаровський знав і сю остатню поему. Порівнянє «Гараська» з Цупіановим «Кавказским плітником» він не переводить детально, тай порівнянє «Наталі» з поемою Гете власивно не доводить автора ні до чого. Він називає Макаровського, йдучи слідом за Вільхівським, забутим поетом і рад би, щоб його зачислено в ряди наших визначних письменників. Але мені здає ся, що замісь сумувати над тим, що про Макаровського забуто навіть на Україні, варто було поміркувати над тим, чому його забуто. Порівнянє його поем з їх віршиями (звісно, порівнянє не механічне і шаблонне в роді того: стріча молодих у Гете описана так, а у Макаровського так, схід сонця там так, а тут так і т. д.)

було-б дало і відповідь на се питання, бо показало би, що Макаровського ні за що було й тямити Українцям особливо після Шевченка, що його поеми в значній часті — холодна версіфікація, а не вишлєв якогось широго, горячого чути чи якихсь живих, прочутих автором есен українського життя, що його поетаті при ней детальної малюнка — мертві, що поеми дають зовсім невірне понятє про тодішню кріпацьку Україну. Не знаю, як хто, а я віддав би обі поеми Макаровського за одну строфку Шевченка в роді той:

І свитас і смеркає,
День божий минає;
І знову люд потомлений,
І знов спочинає.

В усім разі для істориків літератури, котрим недоступний Сборник Метлинського, передрук др. Студинського може бути позиточний; ширша громада привитас його мабуть з такою самою сердечністю — по словам самого др. Студинського — з якою віднесла ся до виданих ним перед двома літами «Думок і пісень» Метлинського — тоб то, з повною байдужністю. Зрештою др. Студинський задав собі дуже мало праці, приступавши до нового видання Макаровського. Він не тільки не роздобув і не використав у своїй розвідці тих дрібних його поезій, що 1864 р. були видані у Подтаві п. з. «Мова з України», але згадавши за Метлинським, що Макаровський крім українських віршів «написав ще чимало творів», не постарав ся подати нам бодай бібліографії їх. Певна річ, усе се в Галичині не легко роздобути, але се

не звиняє того, хто бере ся за видане творів якогось письменника, а до того ще з претензією — дати «критичне» видане, як обіцяє др. Студинський. Як розуміє він се слово — ми не знаємо; звичайні вчені розуміють під сьм словом видане провірене чи то з ріжними иншими виданнями, чи й з рукописами автора, з доданими відповідними поясненнями, варіантами тексту і т. д. В виданню дра Студинського, на кілька воно виїшло досі в фелстонах «Руслана», нічого сего не видно; є се простий передрук з першого і одинокого досі видання 1848 р.; змінено тільки правопис і додано нумерацію віршів кождої пісні — тільки й усеї критичности. Та ні, є троха більше! Др. Студинський пояснює в передмові слово «погонєць» і пояснює неввірно як Express, Courier, коли тим часом воно значить те, що у нас давньою урядовою мовою називано Vorgespann, тоб то чоловік, що їде з підмогою за армією, везучи чи то військові пакунки, чи хорих воєнків.

Щож до самого передрука, то він в тій формі, як його бачимо в «Руслані», не тільки не критичний, але має таку силу самовільних змін і друкарських похибок, що видане його окремою книжкою — а на се очевидно головню важить др. Студинський — не тільки не буде надбавком, але шкодою для літератури. Зараз у першій розділі (ч. 171) ми зазначили ось які зміни: ряд 15 у Макар. людім, у Студ. людім; р. 16 М. готувала, Ст. готувала; р. 20 М. перешіпів, Ст. перешіпів; р. 27 М. гарно, Ст. гарне; р. 38 М. Росторопшу, Ст. Госторопшу; р. 45 М. От, Ст. От; р. 47 М. ригувати, Ст. рятували; р. 53 М. мандрюха, Ст. мандрюха; р. 58 М. швидче, Ст. швидко; р. 61 М. того, Ст. сого; р. 65 М. здрікали, Ст. зрікали; р. 74 М. Щоб без батька, Ст. Що без батька; р. 87 М. єнодарь, Ст. єнодар; р. 97 М. розязала, Ст. розвязала; р. 101 М. Ох моя ти, Ст. От моя ти; р. 108 М. я й отуманіла, Ст. а й отуманіла; між рядом 108 і 109 пропущено цілий один вірш; ряд 112 М. минає, Ст. минає. Се все відміни тільки з одного фелстона. Певна річ, багато тут друкарських помилок, але є дещо й таке, що треба покласти на карб видавця. І так він не вняв собі докладно справи інтерпункції і вживав звичайно неконсеквентної інтерпункції оригінала; не пробує пояснити рідких слів в роді «росторопшина» (зіле, здасть ся те саме, що в словничку Роговича записано під на-

звою «ростопаш» *Chelidonium majus*), ані не зазначує тих місць, де він з яких небудь причин змінив оригінал. Таке видане по нашій думці нема причини називати не то критичним, але навіть нересічно вірним. *Гр. Франко.*

Кванъ Котляревскій. Описаніе его жизни. Изданіе Полтавскаго Губернскаго Земства. Полтава, 1898. 48 сторін пісанаписи. Ціна 5 коп. Полтавське губ. земство видало вже збірник творів Котляревського і пустило його по дешевій ціні (35 коп.), а се ще воно видало біографію Котляревського для селян та школярів. Се робить честь полтавському земству, бо хто знає наші сучасні відносини, той розбере, що вже й загадані факти становлять велику культурно-народню заслугу земства. Біографія не могла бути видана мовою українською, через те довело ся видати її хоч по російськи. Але автор і видавець (земство) очевидно намагали ся, щоб книжка була написана для простих людей, можливо простою мовою. Досягти сього було тяжко, і за се не можна винуватити певдомого автора. Але нам здасть ся, що не треба було вигадувати фактів з життя Котляревського, фактів можливих, але не опертих на джерелах. Таких випадок знаходимо чимало в книжці, особливо там, де йде розмова про дитинний вік К—го та про його молодість. «Врехія — не наука», казав колись про такі писання Драгоманов. Воно правда, фактичного матеріялу бракувало, і мабуть через те автор вигадував факти і декуди над міру розтягав оповідання, напр., слово «театр» вивисив аж на трьох сторінках, а се вже занадто для маленької книжочки. В книжці помінені також уривки з творів К—го, котрі мусять зацікавити писаннями К—го тих, що про його довідають ся з сїєї книжки. Наренті висловимо бажання, щоби полт. земство, тративши громадські гроші на гонорар і на видання, більше дбало про добрий зміст книжок. *Гр. Коє.*

Степови квіткы. Вірши. Упорядкував и видав В. Гринченко. У Чернівцях, 1899. 160 сторін у вісімнадцятку. Ціна 40 коп. В оповістї (на обгортї) про сю книжку написано: «Вірші старих і нових українських поетів». У збірничку знаходимо і такі вірші, що багато разів передруковували ся; очевидно се має бути українська поетична антологія, без Шевченка. Видавцеві прийшла до голови гарна думка — видати таку збірку, та з виконашем її ми де в чому не зго-

джуємо ся. Досить сказати, що до збірника увійшли усі поети, од Гулака-Артемовського і А. Метлинського аж до Стависького і П. Граба, і між ними на долю В. Гринченка припало 13 окремих, дрібних і більших поезій і ще 14 сонетів під спільним заголовком — найбільше місця одведено йому; тоді як Арт.-Гулака помінено дві поезії, Руданського тільки одну, Метлинського теж одну, Франка — три, Лесі Українки — дві, Фодьковича, Шашкевича, Маковоя, Чернявського і богатых інших — ні по одній, і т. д. З сього ми бачимо, що видавець (чи виорядник) не досяг своєї мети: видати збірник найкращих поезій старих і нових поетів, окрім Шевченка. *Гр. Коє.*

Цікаві розмови про держави і народи Європи Нависав Любомир Селянський. (Вид. «Просвіти» ч. 228 і 229). Контом і заходом Товариства «Просвіта». У Львові, 1899. З фундації імені Стефана Дубравського 6-та преміована книжочка. Стор. 2, 80. Ціна 20 кр. Зміст: Коротка життєпис Стефана Дубравського. Ст. 4. — 1. Невиданий жовнір. Ст. 7. — 2. Хто був Петро Чайка? Ст. 9. — 3. Що то с кораблі? Ст. 11. — 4. Котрий пїсар найдужний? Ст. 17. — 5. В чім лежить сила держави? Ст. 20. — 6. Про європейскі держави що до простору, числа жителів і воєної сили. Ст. 24. — 7. Про найзначнійші держави Європи. Ст. 29. — 8. Про держави Європи з огляду на їх доходи, розходи і довги. Ст. 34. — 9. Про багатство жителів європейських держав. Ст. 39. — 10. Про промисел, торгівлю і гроші. Ст. 43. — 11. О дорогах комунікаційних. Ст. 51. — 12. Про школи і просвіту в європейських державах. Ст. 56. — 13. О європейських народах після їх мови і віри. Ст. 60. — 14. Про удачу європейських народів. Ст. 69. — 15. Про міри і ваги деяких держав. Ст. 75. — Ми не будемо писати критики на сю книжочку, замітимо лише, що «Просвіта» повинна більше звертати уваги на зміст своїх видань і не пускати в світ таких разячих похибок, як тут подекуди є. Пр. на ст. 63 зачислої до романського племені Македонці (!), Греки (!) і Альбанці (!). На ст. 69 говорить автор: «Що до мене, то я дуже вірю в пророцтво нашого віщуня, безсмертного Тараса, що: Ще не вмерла Україна і слава і воля і т. д.» не знаючи, що сїх слів не писав ніколи Тарас. На ст. 71: «Пізнійше вже, по Єгиптянах, славили ся найбільшою про-

світотою і багатством Греки, котрих твори ще пипі с найвищою наукою в наших школах гімназійальних і на університетах». Видно, що автор сїх слів ніколи не був ані в гімназії, ані в університеті і не має поняття, яка там с «найвищою» наука.

Гумористика Книжочка сьмїшного і веселого для руского народа. Спїсав і зложив Николай Грабчук. Випуск I. Чернівці, 1899. Накладом видавця. Бук. тов. друкарня. Стор. 32 малой 8. Ціна 12 кр. П. Грабчук не вмів добре мови, а його гумор занадто примітивний, щоб міг забавити кого небудь. Яка властиво потреба множити тако літературне сьміє?

Заручини в австрійськїм плавї. Габлітаційний виспад дра Станіслава Дністринського виголошений у Львові для 26 сїчня 1899. У Львові, 1899. З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського. Стор. 23, великої 8^о. (Відбиття з Праги. Часопис, IX).

Казки братів Грїммів. Переклад Остап Макарушка. Виданє Руского Товариства Педагогічного. Ч. 66. Львів, 1899. З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка під заридом К. Беднарського. Стор. 60, 8^о. Ціна 25 кр. Зміст: 1. Два брати. 2. Доктор Веззляшко. 3. Торба, шапка і рижок. 4. Ім розуму по купувати. 5. Чотири майстри. 6. Мудра королева. — В попередній книжці Л. Н. Вістника зазначили ми аж три книжки, видані нашим Педагогічним Товариством. Нипі приходить ся зазначити нам знов одну нову. Як видно, Товариство розвиває енергично свою діяльність в тім напрямі, щоби нашій молодїжї, особливо меншій, достарити присмної і пожиточної лектури. Лектура така, як казки, особливо ще й ілюстровані, збуджус по липи у дїтній увагу, але і вчить їх мислити. Добре було-б тому, щоби Педагогічно Товариство видало ще й більше казок братів Грїммів, як також вибір казок з Тисяча і одної ночі, Тисяча і одного дня і т. д., в яких зацікалює ся дїтина також зі значними иншими народів, відмінними від наших. Товариство повинно-б одначе продумати ще про виданє серії книжочок для старшої молодїжї. На те, здасть ся, моглоб навіть дістати підмогу з красних фондів. Одну липи увагу мусїмо звернути на адресу видавців чи редакторів поодиноких книжочок: Чому в книжочках не подаєть ся змісту при кінці, як то повинно-б бути? Так

се річ дуже потрібна. Так само чому на окладній книжечки не друкуєть ся реєстру всіх видань Товариства? Чи се причиняє так багато коштів? І ще одно. На книжці подаєть ся наголовок: «Казки братів Гріммів» і більше нічого. Дивимось до змісту, тих казок є всього шість. Чиж

Гріммі видали їх лише стільки? Требаж було зазначити, що се є частина перша, чи як там, а коли Товариство не має на меті видавати їх більше, то належало наголовок змінити відповідно, хоч би на такий: Вибір з казок бр. Гріммів.
Я. Г.

III. З газет і журналів.

«Русскія Відомости» в Москві в ч. 196 подали інтересну статью «Ще з поводу близького археологічного з'їзда в Київі», підписану: «член організаційного комітета XI археологічного з'їзда». Автор згадує про статью якогось Вересає в час. Новое время, де підписить ся потреба більшої уваги для етнографії на археологічних з'їздах. З поводу баланья сього апокрифічного Вересає, аби любителі української мови більше уважали на заниканне і каліченне «простоті і поетичної української мови» замість говорити про мови на українській мові і «виробляти нові штучні діалекти свого язика», автор статі в Русских Відомостях дає відправу його нападкам на штучність української мови, а далі переходить до денунціаційної статейки Московських Відомостей, де якийсь Ст(арий) Арх(еолог), очевидно дуже давній — з добрих часів Шешковського *) — перестерігає, що на з'їзді треба чекати «разныхъ малъчисленныхъ

выходокъ украинофильскаго характера», та звертає увагу, що з тих двох референтів in spe, про яких він довідаєсь — проф. Грушевський вчив ся в Росії, тому мусить уміти по російськи, а др. Франко — «призначений провідиръ галицкихъ соціялістів, чоловік добре ознайомлений з російською поліцією, добре знає, що участь в якомъ будь російськимъ з'їзді для нього неможлива», отже потреби в українських рефератах нема, а «галицькі українофилі» хочуть тільки зробити українофильську демонстрацію на з'їзді. Автор статі Р. Відомостей висловлює реферати, проєктовані Товариством ім. Шевченка й імена референтів, доводить їх науковий характер та боронить археологічні з'їзди від закиду в політиканстві. Стаття написана спокійно й основно, має на меті головну оборону фірми археологічних з'їздів від денунціацій старих археологів.

IV. Персоналія.

Пам'ятник на могилі Леоніда Глібова у Чернігові, у Тросцькому монастирі, збудовано і освячено дня 30 червня ст. ст. сього року, коштом його сина і земляків. Пам'ятник білий, мармуровий, артистичної роботи. З одного боку поміщено портрет небіжчика і напис: «Леонід Глібів, поет-байкар. Народив ся 19 лютого 1827 р., умер 29 жовтня 1893 р.». А з другого боку знаходимо уривок з вірші д. Самійленка:
«Ласканим голосом пісень ти нам даваш
У напе чесне діло віру,
І голос радости й надії проважав

Твою, тепер розбиту, діру...
І от замовк твій глас, погас огонь ясний,
Що в темному світанні околї;
Але не вмер поет у пам'яті людській,
Згадаєм ми тебе в недоленій лихій
І в крапкий час нової долї...»
Свято відкрити пам'ятника відбуло ся без ніяких промов, хоча небіжчик Леонід був чоловік вельми популярний у Чернігові. *Гр. Кол.*
Некролог. Д. 26 червня вмер у Київі Василь Василевич Тарновський, один із найвидатніших українолюбів старшої генерації, основатель многоцін-

*) Звістний сідчий в політичних справах за цариці Катерини.

ного музею української старовини. Покійник родив ся в квітні 1837 р. в своїм родовім маєтку Антонівці Пирятинського пов. Його батько був дуже освічений чоловік і видний громадський діяч свого часу. Між иньшим він був членом редакційної комісії для укладу «Положень о крест'янахъ». Початкову освіту пок. В. В. Тарновський одержав у Москві, в приватнім пансіоні, потім учив ся в школі інженерії в Петербурзі, а врешті вступив на університет св. Володимира в Київі, де слухав лекцій на історико-філологічному відділі. Скінчивши університет В. В. служив зразу зирком посередником у Борзенсьім пов. Чернігівської губ., потім був вибраний «предводителемъ дворянства» (повітовим маршалком) того пов., а по трьох літах був вибраним на те саме місце в Ніжинсьім пов. На сьому становищі він пробув без перерви 18 літ. З малку він почував любов до української старовини і се чує розвивало ся у него з літами і не покинуло його до самої смерті. Весь вік він збирав ріжні останки давнього життя України. Значний маєток, унасліджений по батькові і зложений з кількох обширних сел у Чернігівській і Полтавській губ., давав йому можливість не жадувати коштів на сю діль. Здобутком більш як 40-літніх заходів покійника над збиранем усяких забуттів української бувадщини і значних викладених на се коштів був музей, що має велике науково археологічне значінє, особливо для пізнання епохи козацтва і гетьманів. Най-

важніша частина сего відділу, се богата колекція портретів українських полковників і гетьманів. В р. 1883 видано було коштом В. В. Тарновського першу частину альбома портретів гетьманів із його колекції; біографії гетьманів написав В. В. Антонович. В р. 1893 пок. Тарновський видав першу частину «Каталога предметовъ малорусской старини и рѣдкостей колекції В. В. Тарновскаго», де вичислено тільки ту частину збірки, що влякєть ся з пам'ятю Т. Шевченка, а власне Шевченкові малюєські причадачки, рукописи, листи, видана його творів, рисунки і т. п. Частину сеї збірки, Шевченкові офорти, він опублікував у окремім гарнім альбомі. Нарешті минулого року він видав повний каталог української старовини зібраної в його музеї, з додатком фототипових знімків із найінтересніших предметів. Компетентні люди оцінюють вартість сего музею на кількисот тисяч рублів. Яка буде його доля — невідомо. Щок. довго він перемови з ріжними корпораціями, щоб узяти на себе поміщенє і переховуванє сего музею. Він зупинив ся на Чернігові і на тому, щоб помістити музей там у домі Мазепи. Але перемови мабуть не дійшли до кінця, бо адаптація старого будинка на музей і само удержанє вимагає значних коштів, а покійник, що колись володів маєтком вартости яких 10 мільонів, при кінці життя посередав усї свої седи і дуже вменшив батьківську фортуна, так що на удержанє музею не міг лишити ніякого фонду.

V. З науки і штуки.

Українсько-руський університет. Пам'яткова книжка першого віча студентів Українців-Русинів всіх вищих шкіл Австрії в справі основаня українсько-руського університету вишла вже видана Мих. Крушельницьким у Львові, наслідком вічевого комітету. Вічевий комітет, сповняючи обовязок вложений на нього зборами студентів дня 13 липня н. ст., з яких подано у нас справозданє в попередній книжці, видав брошурку, де зібрано всі промови бесідників на вічу, меморіал, виставлений до міністерства в справі заснованя українсько-руського університету і телеграми, які наспіли на віче. В переднім слові від редакції читає-

мо: «Книжка ся має бути пам'яткою для учасників віча і інформанско для загалу Українців-Русинів про віче. Ми сподієм ся, що книжка ся знайдець ся у кождо освяченого Українця Русина, а гадки проголошені поодинокими бесідниками на вічу приймуть ся у нашої суспільности з ширною симпатією і запалом і прийдець ся нам не довго чекати на всенародисє свято отвореня українсько-руського університету у Львові». А на ст. 50—51 читаємо: «В переконанно, що Українці-Русини доти не стануть європейським народом, доти не займуть належного їм місця в сімї європейських суспільностей і досіль українсько-руська справа не ста-

не на широкому європейському поприщі, доки українсько-руська наука не дожене і не зрівняється із європейською наукою — молодіж уважає справу українсько-руського університету живою справою українсько-руської нації. Чим скорше стане українсько-руський університет, тим боршим кроком піде справа нашого національного воскресіння вперед. Тому то вникає молодіж обов'язком усього суспільності, усього загалу, усього народу — поперти її змагання і постудяти кріпко та твердо». «Сини ждуть від своїх батьків слова». На нашу думку справа основани університету і нових гімназій посує ся тоді наперед, коли 1) ми вложимо на наших послів моральний обов'язок поставити аналогічні бажання іменем українсько-руського народу в соїмі у Львові і в парламенті у Відні; 2) коли в тій цілі відбудуть ся народні віча у всіх руських повітах Галичини, що від себе виплюють також меморіяли до правительства з жаданом основаня університету і нових гімназій; 3) коли подібні меморіяли виплюють до правительства усі наші політичні і просвітні товариства, а особливо Наук. Тов. ім Шевченка; 4) коли Русини при вишні дїтї до школи будуть жадати виразно, що базують учити свої діти тільки на викладовій українсько-руській мові; 5) коли студенти університету, зголошуючись до всяких державних ієнітів, будуть жадати вже тепер, щоб комісії питали їх виключно в українсько-руській мові. Уже найвпеший час, щоб ми дістали те, що нам здавна належить ся, а чого при наших політичних відносинах ми доси не могли осягнути.

В справі російських університетів. Скликав в червні з причини студентських розрухів російським міністерством освіти нарада попечителів учених округів (себто презесів шкільних красних рад) і ректорів університетів опублікувала депешу з своїх постанов. Виключенням студентам (загальне число котрих дійшло кількох тисяч) дозволено вступити назад, по часті в сім, по часті на другий рік, але з винятком тих, які мали-б мати на товаришин шкідливий вплив. Але разом прийняті дуже важкі точки огранічення загального числа студентів: уставлено пунтус clausus новоприятих для факультетів правничого, математичного, природничого і медичного, при тїм сей махінізм на факультетах правничім і медичнім обчислено далеко нижше, ніж скільки дійсно вступало останніми роками, нато-

місь побільшено на математичнім і природничім; головно се треба сказати про столичний кїївський університет — найбільший з провінціоняльних. Так для кїївського уставлено махінізм новоприятих: на правничім 300, на математичнім 150, природничім 200, медичнім 200, тїм часом як число правників досягло 500, медиків за 300, загальне-ж число студентів 1-го року прийнято 1000. Особливо сей махінізм буде пририм сього року, коли окрім матуристів на 1 рік має бути прийнято багато виключених. Друга важка постанова: заборона вступати в чужі університети; матуристи кїївського ученого округу будуть могли вступати тільки в кїївський університет, харківського — тільки в харківський і т. д. Обмежена також свобода переходити з одного факультета на другий. Респоріажне мотивує ся потребою запобігти преповненню деяких університетів і зобити число студентів рівномірїйшим, але разом, як бачимо, хоче зменшити число слухачів на правничім і медичнім та підняти на інших; на практиці воно зробить багато трудноостей для вступлення до університетів взагалі й може викликати збільшенне міграції російських матуристів на заграничні університети.

Нар. освіта на подію. В «Подільських Губернських Відомостях» (урядовій газеті) появила ся стаття, що доводила на основі урядових справоздань лихий стан церковних парафіяльних шкіл (звичайного типа школи в правобічній Україні): тоді начальство сих шкіл удало ся до адміністрації з прошеннем — не пускати в урядову газету статей, що могли-б дискредитувати церковні школи в очах селян.

Історія одної легенди. На останнім засіданню віденської Академії наук (філософічно-історичної класи, засід. 12 липця) предложив проф. Гречек працю проф. Калужняцького з Черновців, що є цінним викладом у мало доси оброблену літературу про історію легенд. Проф. Калужняцький обробив легенду про св. Параскеву-Пятницю, що жила в X віці; її мої співадив був болгарський цар Асїнь коло р. 1240 до Трнова. Коли-ж Турки здобули се місто 1393 р., перенесено мої до Відна, по упадку того міста 1396 р. до Брусен, відні до Сербї, по упадку Вілграда 1521 забрали їх Турки до Константинополя, відні 1641 молдавський воєвода Василь Луїул випросив їх для себе і помістив у Яссах, де

лежать і доси. Не менше інтересна як історія мої, с також історія легенди про сю святую. Швидко по її смерті описав був її житє якийсь неосвічений грецький селянин, але патріарх Музалон (1147—1151) бачучи, що в тїм описі є немаю річей непристойних, велїв спалити його, а натоїсь поручив дяконові Василїю описати житє святї. Сей опис по грецьки не заховав ся; заховані тепер чотири грецькі житія святї Параскеви — пізні і зроблені на основі словинського житія, списаного трновським патріархом Евфїмієм, з додатками взятими з незвісних жерел. На Евфїмієвій праці основане також найстарше румунське житє святї з р. 1643. За те в старій церковно-слов. літературі заховало ся перісне житє списане дяконом Василїєм і перекладене тоїж на словинську мову; проф. Калужняцький віднайшов його в однім болгарським рукописі з 1359 р. Надто віднайшов пізнійший витяг із сего житія, на котрім оснував свос обробленє

патріарх Евфїмії. З того самого витяга черпали й пізнійші редакції житія св. Параскеви — сербська з XVIII в., українсько-руська з XVII в., а також коротка «Синоїс», перекладена на латинське, грецьке і румунське. На переробці Евфїмія основано обробленє св. Дмитрія Ростовського поміщене в його Мишї. Як бачимо, на тлі одної легенди зарисований дуже живий і інтересний малюнок літературних взаємин між Греками, Болгарами, Сербами, Українцями і Румунами протїгом сімох віків.

Скандал у одеськїм театрі. В одеськїм театрі стала ся цікава пригода: поставили там «драматичний памфлет» на Жидів, як його кваліфікує газета, під титулом «Сини Ізраєля». Театр був порожній окрім самих верхів: коли піднесли куртину, підняв ся крик і від акторів зажадали, аби вони кинули псу. Актори так і зробили, але поліція арештувала шось 40 манїфестантів і змусила авторів грати далі. (Неділя).

VI. Із суспільного житя.

Заходи коло піднесеня економічного добробуту Угорських Русинів. Два роки минуло вже, як мадарський уряд поробив перші кроки, щоб Угорських Русинів підобити якось з економічної руїни. Найбільше заходив ся коло того міністер рільництва Даранї, якого заходами почала виходити також популярна руська газетка «Недїля». Заходи ті обмежувались доси майже виключно на Берегській комїтат, де людість була найбільїйша. Головна заслуга уряду є тут ся, що він винайшов від графа Шенборна усю землю в Берегу і повїднаймував її селянам парцелями. Усіх родин, що користали сього року з винайму, було 4314.

Другий крок уряду, що вже має вагу на цілу Угорщину, хоч найбільше виходить також в користь Русинів, є недавно виданий закон про лихву. Найбільший процент Жидів по селах — був власне між Угорськими Русинами, головно-ж у Мараморощі. Зобрали ся там Жиди, не лиш угорські, але й галицькі і російські, а що не мали вє чим лишим займати ся, то трудили ся лихвою на найбільшу скалю. Вони й були одною з головних причин економічного відпаду Русинів. Виданем закона про лихву

свинив уряд їх згубну діяльність, через що положив немаду заслугу для Русинів.

Важкою завештє більшє рациональну господарку між Русинами, уряд починає закладати між ними школи для дрібного промислу. Сього року занів знов господарські курені, на які завивав священників і учителїв; вони мали слухати викладів, а потім практично мали показувати селянам, як з чим поводити ся, щоб мати як найбільший хосен. На пробу подавав також в ріжні околиці расову худобу та ліпші роди збіжжя; коли проба поведеть ся, уряд має намір робити дальші кроки в тїм самім напрямі.

Для улегненя кредиту селянам почав уряд заводити по селах позичкові каси (декуди повезали вони також за приватною ініціятивою). Доси завязало ся таких кас 27. Найкраспе мають розвивати ся в Волїнци, Верещьких, Солові і Полїні. Давнійше існували вже такі каси в Свидишці і Нижкїм бистрїм.

Селяни розумють ті заходи правительствя і починають уже самі більшє рухати ся. Декуди починають появляти ся читальні; останїми часами заводять у себе Русини також спїлкові крамничі. Ми знаємо доси про дві такі крамничі:

в Підгородю коло Мункача (Берег. ком.) і в Свиднику (Шарош. ком.). Свидницька крамниця повстала головно заходами тамошнього енергійного учителя Полівки. В липні мала вона вже уділів на 600 зл. і з тими приступила до отворення інтересу. Коли Угорські інтелігентні Русини зрозуміють оцю працю і будуть її підпирати, то можемо мати надію, що необавки поправить ся хоч трохи нестерпне до тепер економічне положенє Русинів.

Найновіші відомости подають, що др. Віктор Гагара, берегський наджупан, Іван Нещеї, посол, Едвард Еган, комісар правительства, Іван Піркнер, інспектор годівлі худоби і Емерик Фаркаш, інспектор домінїї графа Шенборна, об'їхали коло 60 руських сіл, що лежать здовж хребта Бордо-Діл і Визницької долини, щоби особисто переконатися про конечні потреби селян і про способи, якими можна їм допомогти. Потім зібрало ся 24 червня в Мункачи коло 200 делегатів згаданих сіл і заявили, що вони бажають: 1) взяти в аренду графські те-

риторії на 23 роки; 2) що бажають ліпшої раси худоби, і задля того просять 500 штук ялівок монтафонської породи. Домінїя згодила ся на аренду землі. Наслідком того первісні заходи уряду, обмежені на саму Верховину, починають розширяться, а не задовго акція уряду має обняти також комітати Марамороський, Унгварський і Земплинський.

В тій самій справі, що згадані особи, був також між Угорськими Русинами міністер рільництва Даранїй від 24—27 липня. Міністер прийняв кілька депутацій руських, між ними одну на полонині Яма, де було 400—500 людей. Руські газети в Угорщині дуже одушевлені подорожжю міністра. Може бути, що з неї вийдуть поважніші наслідки для Русинів. Зазначити належить ще, що малярська преса приймає дуже симпатично заходи уряду над економічним движенєм Русинів. Видно, що Русини у неї в ласці. Коби лиш було там кому використати сю симпатію!

VII. Від редакції.

Сеїму книжку Літ. Наук. Вістника наші передддатники в Росії — бодай деякі — дістали через якоесь непорозумінє з витятою статєю про Шевченка. Кажемо — непорозумінє, бо статя містила

самі передруки з «Русского Архива» та «Кубанских Областных Ведомостей». Редакція пояснює се, бо вирізанє статї дуже заінтригувало наших закордонних земляків.

